

અંક ૧ લી.

પુસ્તક પર મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જાન્યુઆરી. ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. ગત વર્ષનું પુનરાવરોડન ૧-૩.

૨. રાજગીત ૩-૪.

૩. હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વરતીપત્રક..... ૪-૬.

૪. પ્રશ્નિચલન .. ૬-૭.

૫. પંચાંગ .. ૮-૯.

ગુજરાતીમાં વપરાતા અરબીકીનસી શબ્દો... ૧૦-૨૧.

૬. અક્ષર પર્વત .. ૨૨-૨૪.

૭. સ. ૧૯૧૧ નું આનંદપર્વતનું વર્ણન .. ૨૫-૩૧.

૮. કેળવણીખાતાની ખબરો .. ૩૧-૩૪.

૯. નિશાળોનાં ઇનામપત્રક .. ૩૪-૪૦.

તન્વી (જાન્યુ ૧૯૦૨ થી)-અને

મકાશક-રા. બ. હમણાસંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિવિંશતલ, પ્રે. રા. દેવિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર હજી સ્વામીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિયંક—તૈયાર છે. 'શાળા
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર' નું
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે ચાના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્ર.

નિસરાયા—પા. અવેરભાઈ રણછોડભાઈ રા. ૧૧) કપડા, પતાસા સામ
રખા—ગામ લોકો રા. ૨૧) સ્કુલ જમાડી આંકડાવ—પા. ઉમેદલાલ
કાળીદાસ રા. ૫૦) સ્કુલ જમાડી ગેઠ અમૃતલાલ પાનાયદ રા. ૫) પેન્સિલો
ગોરજી માહુસિંગ પ્રેમરંતનજી રા. ૪-૮-૦ કાપડ. સંઘાણી—ગામ લોકો રા.
૨૬-૪-૦ સ્કુલ જમાડી નેસ—ગામ લોકો રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. વાં
સખીલીઆ—ગામ લોકો રા. ૮-૮-૦ સ્કુલ જમાડી વડોદ—શેઠ
રંગોપિંદદાસ નાથાભાઈ રા. ૪૮) સ્કુલ જમાડી લીંગધારી—કન્યાશાળા
પટેલ ભુલાભાઈ વહેરીભાઈ રા. ૪૬-૪-૦ ઓટણો. કુભાસી—સ્કુલ કે
મિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૨૦) સાધુ લક્ષ્મણદાસજી રા. ૨૦
સ્કુલ જમાડી. ભાનેર—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૬) ચોપરીઆ, ગામ
લોકો રા. ૨૨-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. પટોલી—ગામના સદગૃહસ્થો રા. ૮
મીઠાઈ, રા. ૪૨) સ્કુલ જમાડી. સૈયદપુરા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૭
સ્કુલ જમાડી સુરકુવા—પટેલ હનુવતભાઈ નાગુભાઈ, પટેલ વાઘજી
ભાઈ નારણભાઈ અને પરાત કાળીદાસ અમથાશમ રા. ૨૦) સ્કુલ જમા
થામણી—કન્યાશાળા સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો વગેરે રા. ૧૫) :
જમાડી તથા ઇનામ પટોલ—શાહ જમનાદાસ પંતાગર રા.
સ્કુલ જમાડી ખાંધડી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો
૧૯-૧૧-૩ સ્કુલ જમાડી ભુમેલ—ભાદલાલભાઈ તળશીભાઈ રા.
અવેરભાઈ લક્ષુભાઈ રા. ૫) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૯) પ્રદ

ગુજરાત શાળાપત્ર, પુસ્તક ૫૦ મું, સને ૧૯૧૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
અગ્રસિક્ક કાવ્યો ભાગ ૪ થો	૩૪૭-૩૫૬.
આણુ પર્વત	૩૮૬-૩૯૧, ૪૩૦-૪૩૨.
એક ગામડાની નિરાળ સળધી રિપોર્ટ.	૩૨૫-૩૨૬.
કવિતા	૨૮૮-૨૯૯, ૩૪૧-૩૪૩.
કાવ્ય ને શાસ્ત્રના વિનોદો	૮-૧૦, ૪૬-૫૦, ૮૬-૮૯. ૧૨૬-૧૩૧, ૧૬૬-૧૬૮, ૨૦૧-૨૦૩.
કૃષ્ણવણી	૨૯૦-૨૯૬, ૩૨૬-૩૨૯. ૩૬૨-૩૬૭, ૪૦૭-૪૧૧.
કૃષ્ણવણીખાતાની ખગરો —	
અમદાવાદ કે ઇ રકો ની પરીક્ષા	૩૧૧-૩૧૨.
” ” ” માં પસંદ કરેલા વિદ્યાર્થી ...	૪૬૮.
કાઠિયાવાડ મે. ટ્રે. ડો ની પ્રવેશક પરીક્ષા ...	૩૦૬-૩૦૭.
ખેડા મેલોમેડન એ ક્લ માટે અપીલ.	૧૧૨-૧૧૪.
” ” ” મા મદદ આપવાના નિયમો	૧૧૫-૧૧૮.
” ” ” માટે અરજીનો નમુનો. ...	૧૧૯.
છોકરીઓ માટેની ગુ બીજી ચોપડીની ગવૂરી	૨૮૯.
જામ થયલા કે રદગાનલ ઘણા પુસ્તકો, વગેરેની યાદી	૩૧-૪૦. ૫૬-૭૮, ૧૦૬, ૧૦૮, ૧૦૯-૧૧૨, ૧૯૩-૧૯૯, ૨૭૪-૨૭૮, ૩૦૭-૩૦૮, ૩૫૭-૩૫૮, ૪૭૦
કોઈગને વિષય ફરજિયાત કરવા વિશે.	૩૦૫.
‘ તહલીલ-હિલ-અફઆલ ’ ની ડિમતમાં ફેરફાર.	૪૬૪.
તા ૧૨ મી ડીસેમ્બરે તહેવાર પાળવા સળધી ...	૪૭૦-૪૭૧
નવરોજી પેસ્તનજી વઝીલ ઝંડાશિપો.	૧૯૯.
” ” ” ” માટે પસંદ કરેલા વિદ્યાર્થી-અક ૧૦ ના પહેલા પૃષ્ઠા ઉપર	
પ્રે. રા. દે. ડો. ની પ્રવેશિક પરીક્ષા.	૩૧૭.

અર્તદર્શી.—

જીગલભાઈ સોમાભાઈની	૪૬૪.
નાનાલાલ મહાશકરની	૩૮૬.
યુનેમભાઈ મયુ-ભાઈ ટ્રે રા ટ્રે. કૉ. ન રજીસ્ટરની. ...	૫૭.
પ્રાણલાલ ઊટલાલની	૨૯.
ળાજશાહ લાલશાહની	૩૫૯.
મજૂર કરેલા પુત્રકોની યાદી ... ૨૬, ૫૪-૫૫, ૧૦૭-૧૦૮.	
	૧૦૯, ૧૬૦, ૨૭૦-૨૭૨.
	૩૦૬, ૩૧૪-૩૧૬-૩૯૬,
	૪૬૯-૪૭૦, ૪૭૨-૪૭૬.
બાજપોથીની કિંમતમાં ફેરફાર.	૩૯૫
માધવલાલ હરિલાલ આરક ઇનામ ... ચાક ૬-૭ ના	
	પટ્ટેલા પૃષ્ઠા ઉપર.
” ” ફૂટની. ચાક ૧ ના ઉપર પૃષ્ઠા પર.	
મિલ્લ મૂલ રજીસ્ટ્રેશન	૩૦૯.
” ” ” મા પસદ કરેલા વિદ્યાર્થી. ૪૬૬-૪૬૮.	
” ” ” વાળાને નિશાળમાં દાખલ થવા વિશે ૪૬૯.	
રજુહોડલાલ ઊટલાલ ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ . . .	૪૭૧.
લોકલ બોર્ડ સર્વિસની જગ્યાએ	૨૮.
વનાંકયુક્ત ફાઇનલ પરીક્ષાના પુત્રકોની પસદગી. ...	૩૦-૩૧.
” ટ્રે કૉ સર્ટિફિકેટનો નમુનો.	૧૬૦.
વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા સમીક્ષા	૨૭૩.
શુદ્ધિપત્ર	૨૭૪.
મૂલ ઓફ આર્ટના પ્રિન્સિપલ તરફથી ફોર્મલ રિપો .	૩૧૨.
શ્રીઓ માટેની મ ટ્રે કૉ ની પ્રાપેસિક પરીક્ષા . . .	૩૧૨.
સિંધમા શ્રી શિક્ષકની ખાલી જગ્યા	૩૨૫.
હાઈ અને એમ્પલ રફોનોની સગારી રજી . . .	૩૦૮-૩૦૯.
” ” ” ” માં પસદ કરેલા ૪૬૫- . ૬.	

કાઝી શાહબુદ્દીન રકૉલશિપ.	૩૧૧.
„ „ માં પસદ કરેલા.	૪૬૬.
ગણિત	૩૦૦-૩૦૩.
ગત વર્ષનું પુનરવલોકન.	૧-૨.
ગુજરાત સાહિત્યસભામાં પ્રમુખપદે વાચેલી લેખ ..	૩૨૬-૩૩૩.
	૩૬૭-૩૭૦, ૪૧૧-૪૧૬.
ગુજરાતી ભા. વ. કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો. ૯૦-૯૩, ૧૩૪-૧૩૬,	
	૩૦૩-૩૦૫, ૩૪૩-૩૪૬, ૩૭૮-૩૮૦.
ગાંધી-ઇન્-એઇડ કોડ.	૪૩૩-૪૬૦.
ચર્યાપત્ર	૪૬૧-૪૬૪.
જાત્રાલય	૨૦૬-૨૦૭.
જૂનું સ્વરશિક્ષણ	૬૩-૬૯.
જયગિલિના ખાસ અકને લગતી ચૂચના.	૩૨૧, ૩૬૧, ૪૦૧.
ધર્મ તથા નીતિ	૨૯૬-૨૯૮.
નવું ને જૂનું	૩-૮, ૪૧-૪૬, ૮૨-૮૫.
નામદાર ગવર્નર સાહેબના વ્યાખ્યાનમાથી ઉતારા ..	૧૨૪-૧૨૬.
નિશાબોના ઇનામ પત્રક	૭૮-૮૦, ૧૨૦, ૨૯૯-૨૮૦.
	૩૧૭-૩૨૦, ૩૫૯-૩૬૦, ૩૯૭-૪૦૦.
	૪૭૭-૪૮૦. તથા ૧૧-૧૨ અકના
	૧ પહેલા તથા છેલા પૃષ્ઠ ઉપર.
પચાસ.	૧૩૨-૧૩૩.
પુરુષો માટેની ટ્રે. કો. નો ધારાસંગ્રહ	૧૩૭-૧૬૦.
પૃથ્વીની મુસાફરી	૩૯૧-૩૯૪.
પ્રાણિવર્ણન —	
આફ્રિકાનો જંગલી પોપટ.	૨૪.
હિંમતી માછલીઓ.	૨૭.
જિંદ	૩૭૦-૩૭૪.
કોકોડાલિ.	૨૭.

હૃદય . . . ,	૨૪-૨૬
દારિદ્ર્ય આગીઆઓ	૨૬.
પીળી	૨૬.
બિલાડી અને કુતરાનો મુકાબલો	૪૧૯-૪૨૬.
મનુષ્યમત્સ્ય	૨૩.
બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિ	૩૮૧-૩૮૬.
મનુષ્યકૃતિ અને અગાધ ઈશ્વરગતિ	૧૧-૧૬
મહાગાન પાચમા જર્જોર્જ અને બીજા યુરોપી રાજ્યો	૪૨૬-૪૩૦.
મહારાજાશ્રીના રાજ્યાલિપેક કે જન્મદિવસને લગતો લેખ	૧૬૧-૧૬૫
રાજકોટ બા ક્ષી દે કા ની પ્રવેશક પરીક્ષા	૨૦૦.
ગજગીતો	૪૦૨-૪૦૬.
ગજગીતો તથા આગીવાદ	૨૯૦.
ગજ્યાલિપેક	૨૮૧-૨૮૮.
વર્નાકુલર પુ અને સીરિક્ષકો માટેનો ધાગસંગ્રહ	૨૦૮-૨૬૯.
વ કા પરીક્ષાના ફોર્મોનો નમુનો	૩૨૩-૩૨૪.
વાક્યપૃથક્કરણ	૩૩૩-૩૩૭
વાચનમાળાના ખુલાસા	૧૦૦-૧૦૬, ૨૯૮-૩૦૦, ૩૩૮-૩૪૧, ૩૭૫-૩૭૮, ૪૧૬-૪૧૮.
વાર્ષિક રિપોર્ટ ૧૯૦૯-૧૦ નાનો હકીકત	૧૨૧
વિદ્યાગ્રામ	૨૦૩-૨૦૬
વિનિતિપત્ર	૮૧
ગાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના	૩૨૨-૩૨૩
સીઓ માટેની મ દે કા નો ધાગસંગ્રહ	૧૬૯-૧૯૨
સ્વર્ગમ્થ રોહનશાહ સાનમા એશ્વર્ય દુહા જીવનદત્તાત	૧૭-૨૨
” ” ” ” ની કાગીર્દીમા	
બનેલા મુખ્ય જનાવોની દુકી નોંધ	૫૦-૫૪.

ગુજરાત શાલાપત્ર.

પુસ્તક ૫૨ મું. જાન્યુઆરી, ૧૯૨૨. ચાંક ૧ લો.

ગત વર્ષનું પુનરવલોકન—પ્રભુકૃપાથી અમારા માસિકનું પચાસમું વર્ષ પૂરું થઈ એકાવનમું વર્ષ બેઠું છે. ગત વર્ષ હિંદુસ્તાનના બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરથી અંકિત થયું છે એ માગલિક વર્ષમાં આપણા કૃપાળુ રાજધિગજ, શહેનશાહ શ્રીમાન્ પાંચમા જર્જોર્જ અને તેમના સુપત્ની મહારાણી શ્રીમતી મેરીના મગલમય પગલાં આપણા દેશમાં થયાં હતાં, તેથી હિન્દની પ્રજા રાજાને દેવસમાન ગણતી આવી છે અને લોકપાલના અશથી રાજમૂર્તિની ઘટના થાય છે એમ માને છે તેને અસાધારણ રાજભક્તિ દર્શાવવાની અમૂલ્ય તક મળી હતી પ્રજાએ એ તકનો લાભ લઈ સ્થળે સ્થળે હૃદયની સાત્ત્વિક ઊર્મિ પ્રકટ કરી હતી હિંદી પ્રજા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના અન્ય અગોની પ્રજા કરતાં લવમાત્ર પણ રાજભક્તિમાં બેરતી નથી, પરંતુ તેના પૂજ્યભાવ અને ભક્તિ તથા પ્રીતિ આખાલવૃદ્ધ પ્રસરેલાં છે અને માત્ર બાહ્ય નથી પણ આંતર હોવાથી શુદ્ધ અને સતેજ છે એમ વિશ્વાસ હિંદનાં સર્વ સ્થળોમાં, ખૂણાના ગામડામાં, તેમજ રાજનગરો ને અન્ય મોટાં શહેરોમાં, અનેક રીતે પ્રસિદ્ધ થયું છે જે પ્રજા ચિરકાળથી રાજામાં દેવની ભાવના કરતી આવી છે તે પ્રજા જે રાજ્યમાં અનેક પ્રકારના સુખ અને વૈભવનો પ્રશાન્તિથી ઉપભોગ કરે છે અને ઉચ્ચ પ્રકારની, પાશ્ચાત્ય તેમજ ગ્રામ્ય, આજ તેમજ સરકૃત, ડેળવણીનાં મિષ્ટ, અમૃતમય, કલ્પવૃક્ષનાં ફળ જેવાં ફળનો સ્વાદ લઈ અદ્વિતીય અને અનંતર હૃદયાનંદમાં વિલસે છે તે રાજ્ય વિષે એકે સ્વરે આવો ઉદ્ઘોષ કરે કે ‘ધન્યં ન્યાયનિબંધનં વિજયતા-માર્જુનું સુરાજ્યં ચિરમ્’ અને રાજાશ્રીને વિષે આશીર્વાચન વહે કે ‘શ્રોમાન્ જ્યૌર્જમહાધિપો વિજયતાં રાજીસમેતાશ્ચિરમ્’ તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અમે પણ પ્રભુપ્રાર્થના કરી યાચીએ છીએ કે—

આયુર્દેહિ જયં દેહિ મશો દેહિ દ્વિપો જહિ ।

‘શ્રીમતે રાજરાજાય સપત્નીકાય દેવિ નઃ ॥

‘ચિરં જીવ ચિરં નન્દ ચિરં પાલય મેદ્વિનીમ્ ।

ચિરમાશ્રિતલોકાનાં પૂરય ત્વં મનોરથાન્ ॥

કમલમૂતનયા સુલપદ્મજે વસતુ તે કમલા કરપલ્લવે ।

વપુષિ તે રમતાં કમલાદ્ભજઃ પ્રતિદિનં હૃદયે કમલાપતિઃ ॥’

સમગ્ર આર્યાવર્તનું આ મંગલવર્ષ ‘શાળાપત્ર’ના જીવનમાં વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે. જ્યુલિયન વર્ષના મહોત્સવમાં અમે સુપરફેલ્સ સોળપેજ કદના ફોટોસો પૃથ્વીનો દળદાર અને અમાન ગ્રાહકને મક્કન આપ્યો છે અને અકસ્માત ‘શાળાપત્ર’નો પચાસ વર્ષનો અક્ષેપમાં ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે. કેળવણી, સાહિત્ય, ભાષા, ન્યાય અને માનસશાસ્ત્ર આદિ વિષયોએ આ વર્ષમાં ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રોમાં સમયને અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિગોચર થઈ રીતે ચર્ચામાં છે તેનું એ ઇતિહાસમાં દિગ્દર્શન કર્યું છે. જુદા જુદા તંત્રીઓના સમયમાની વિષયોની વર્ગીકરણ તરફ પણ નજર કરતા જણાશે કે ‘શાળાપત્ર’ માન શિક્ષકોને જ ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા કરી કૃતાર્થ થતું નથી, પરંતુ સાહિત્ય અને ભાષાના ચર્ચાતા અનેક કૃત પ્રશ્નોનું વિવેચન કરી સાહિત્યપ્રેમી અને વિદ્યાવિદ્યાળી પુરુષોને પણ આનંદ પમાડે છે. એ ઇતિહાસથી ‘શાળાપત્રે’ પચાસ વર્ષમાં જે સાહિત્યસેવા બજાવી છે તેની તુલના નિઃપક્ષ વાચકવર્ગ કરશે જ એવી આશા છે. પચાસ વર્ષના ઇતિહાસ ઉપગત એ જ્યુલિયન અંકમાં અમે પ્રતિષ્ઠિત લેખકોની કસાયલી કલમોમાં લખાવણ, કેળવણી અને સાહિત્યને લગતા વિષયો આપ્યા છે અને તે શિક્ષકવર્ગને ઘણા ઉપયોગી તથા આનંદદાયક થઈ પડ્યા વિના નહેશે નહિ. અમારી યાચના સ્વીકારી અનેક વિદ્વાન ગૃહસ્થોએ અને શિક્ષકોએ પોતાના લેખો ‘જ્યુલિયન અંક’માં પ્રસિદ્ધ કરવા લાખી મોકલ્યા હતા, તેમાંના ઘણામાં અમે પ્રકટ કર્યા છે ને કેટલાક ‘શાળાપત્ર’ના આ વર્ષના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. અમે એ સર્વ લેખો તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો—ગત વર્ષમાં ‘નવું ને જૂનું’ તથા ‘કાવ્ય

ને શાસ્ત્રના વિનોદો' એ એ લેખો પૂર્ણ થાય છે. પ્રથમમાં હાઇ સ્કૂલો ને કોલેજોમાં જૂની ને નવી શિક્ષણશૈલી વિષેનો અમારો અનુભવ આપ્યો છે અને તેમાના દૃષ્ટાન્તો દરિપત નથી, પણ સંક્ષાત્ અનુભવેલા છે, તેથી એ લેખ હાલના શિક્ષકવર્ગને માર્ગદર્શક થશે એવી આશા છે. શિક્ષણ ને પરીક્ષા તેમજ પ્રશ્નપત્ર વિષે એમા અમે જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે તરફ અમે વાચકવર્ગનું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. ખીન્ને લેખ ગિજુ શિક્ષકવર્ગની સહૃદયતા કેળવી તેમને ઉચ્ચ પ્રકારનાં વાચની ખૂબી સમજતાં ગિજ્યવગે વળી 'કૃષિવણી' અને 'ગુજરાત સાહિત્યસભામા વાંચેલો લેખ' એ એ લેખો પણ શિક્ષકવર્ગને શિક્ષણના વિષયમા તેમજ ભાષાજ્ઞાનમાં ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે. આગલા વર્ષની પેઠે 'વાચન-નાળાના ખુલાસા' આપવા જારી રાખ્યા છે. 'પ્રાણિદર્શન'ના મથાળા નીચે પદાર્થપાઠના શિક્ષણમા ઉપયોગી થઈ પડે એવી અનેક હરીકતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. 'સ્વર્ગમ્થ શહેનગાહ સાતમા એડર્વડનું ટુંકું જીવનવૃત્તાન્ત' પણ ગત વર્ષના અંકોમા આપ્યું છે, તેમજ 'ગુજરાતી ભાષામા વપરાતા અંગ્રેજી ને ફારસી શબ્દો'ની યાદી જારી રાખવામાં આવી છે. 'પુરુષ અને સ્ત્રીઓ માટેની વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સમ્રહ' તેમજ 'પુરુષશિક્ષકો ને સ્ત્રીશિક્ષકો માટેના ધારાસમ્રહ' અને 'ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડકોડ' એ બધું શિક્ષકોને ઉપયોગી છે ને તે એકજ વર્ષના અંકોમા આપ્યું છે એટલે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે જોવું મુશ્કેલ પડશે.

નવીન વર્ષમા આજ ગૌરીએ વિષયોનું વિવેચન કરવામા આવશે. આશા છે કે શિક્ષકો 'શાળાપત્ર'નો ખરાબર ઉપયોગ કરશે અને પોતાનું તેમજ શિષ્યવર્ગનું ક'યાણુ સાધવામા હમેશ તત્પર રહેશે.

રાજગીત.

(રા. ર. જટારાકર રામજી ત્રવાડી, ગારીયાધાર)

હુગિત.

સૃષ્ટિતણા સૌંદર્યમા, આ હિંદ કોહિનૂર છે,
ખંડીશ કેરા અમલમાં, તે શાંતિથી ભગપૂર છે;

માણિક્ય જડીઉ કુંદને, આભાસ એવો થાય છે,

*અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૧

મોગલ, મરેઠા, મારતા, અતિશય જીલમ દરશાવતા,

વળી ત્રાસ પિદાગ દધ, ઠગ કાંસીખોરા કાવતા;

તે સર્વ દૂર દેકે ચર્ચને, ન્યાય નેક અપાય છે,

અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૨

ધમ્માનુસારે ધમે પાળે, સર્વ લોકો પ્રીતથી,

દુન્નરકળામા પ્રવીણતા, પામેજ રૂડી રીતથી;

આઝાદી વધવા કાજ, ફળવણીજ એજ અપાય છે,

અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૩

યાચો પ્રભુની પાસ જોડી, હાય શિશુ ગ્રેમી ઉરે,

દીર્ઘાયુ પંચમ જ્યોર્જ ચર્ચ, જય પામજો જૂ ઉપરે;

વળી સર્વ ખોલો ગર્વથી, ધન્ય ધન્ય દિવસ આજનો,

જય તાજનો, જય રાજનો, જય સકળ રાજસમાજનો.

હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક (વર્તમાનપત્રોને આધારે)

૧૯૦૧ પછીની કુલ વસ્તી.

ઇલાકા, દેશી રાજ્ય અથવા એજન્સિ,

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
હિંદ ૩૧,૫૧,૩૨,૫૩૭	૨૯,૪૩,૬૧,૦૫૬
ઇલાકાઓ ૨૪,૪૨,૬૭,૫૪૨	૨૩,૧૬,૦૬,૯૪૦
અજમેર-મારવાડ ૫,૦૧,૩૯૫	૪,૭૬,૯૧૨
અંધમાન અને નિકાબારના ટાપુ ૨૬,૪૫૯	૨૪,૬૪૯
બલુચિસ્તાન ૪,૧૪,૪૧૨	૩,૮૨,૧૦૬
બંગાળા ૫,૨૬,૬૮,૨૮૯	૫,૦૭,૧૫,૭૯૪
મુબર્ક (ઇલાકા) ૧,૯૬,૭૨,૬૪૨	૧,૮૫,૫૯,૬૨૦
મુબર્ક... ૧,૬૧,૧૩,૦૪૨	૧,૫૮,૦૪,૭૬૬
સિંધ ૩૫,૧૩,૪૩૫	૩૨,૧૦,૬૧૦

*નોટ—નાના અક્ષરવાળી લીટીઓ સારા રાગના બે ત્રણ છોકરાઓ અને મોટા અક્ષરવાળી લીટીઓ બધા છોકરાઓએ બોલવાની છે.

એકાન	૪૬,૧૬૫	૪૩,૬૭૪
બર્મા	૧,૨૧,૧૫,૨૧૭	૧૦,૪,૬૦,૬૨૪
મધ્ય પ્રાંતો અને મિરાંર	૧,૩૬,૧૬,૩૦૮	૧,૧૬,૭૧,૪૫૨
કુર્ગ	૧,૭૪,૨૭૬	૧,૮૦,૬૦૭
પૂર્વ બંગાળા અને આસામ	૩,૪૦,૧૮,૫૨૭	૩,૦૫,૧૦,૩૪૪
મદ્રાસ	૪,૧૪,૦૫,૪૦૮	૩,૮૨,૨૬,૬૫૪
વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત	૨૧,૬૬,૬૦૩	૨૦,૪૧,૫૩૪

જિલ્લાઓ અને વહીવટી પ્રદેશો.

પંજાબ...	૧,૯૬,૭૪,૬૫૬	૨,૦૩,૩૦,૩૩૭
આંધ્રા અને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો	૪,૭૧,૮૨,૦૪૪			૪,૭૬,૬૨,૨૭૭
આંધ્રા...	૩,૪૬,૨૪,૦૪૦	૩,૪૮,૫૬,૧૦૬
અયોધ્યા	૧,૨૫,૫૮,૦૦૪	૧,૨૮,૩૩,૧૬૮
રાજ્યો, એન્જિનિસઓ	૭,૦૩,૬૪,૬૩૫	૬,૨૭,૫૫,૧૧૬
અનુચિતતાનાં રાજ્યો	૩,૬૬,૪૩૨	૪,૨૮,૬૪૦
વડોદરા રાજ્ય	૨૦,૩૨,૭૬૮	૧૬,૫૨,૬૬૨
બંગાળાના રાજ્યો	૪૫,૩૮,૧૬૧	૩૮,૮૧,૪૪૮
મુબઈ ઇલાકાનાં રાજ્યો	૭૪,૧૧,૬૭૫	૬૬,૦૮,૫૫૬
મધ્યહિંદની એન્જિનિસ	૬૩,૫૬,૬૮૦	૮૪,૬૭,૮૦૫
મધ્યહિંદનાં રાજ્યો.....	૨૧,૧૭,૦૦૨	૧૬,૨૧,૧૪૦
પૂર્વ બંગાળા અને આસામના રાજ્યો.			૫,૭૫,૮૩૫	૪,૫૭,૭૬૦
હૈદરાબાદ રાજ્ય...	૧,૩૩,૭૪,૬૭૬	૧,૧૧,૪૧,૧૪૨
કાશ્મીર ,	૩૧,૫૮,૧૨૬	૨૬,૦૫,૫૭૮
મદ્રાસના ,	૪૮,૧૧,૮૪૧	૪૧,૮૮,૦૮૬
કોચીન ,	૬,૧૮,૧૧૦	૮,૧૨,૦૨૫
ત્રાવણકોર ,	૩૪,૦૮,૬૭૫	૨૬,૫૨,૧૫૭
મદ્રાસુર ,	૫૮,૦૬,૧૬૩	૫૫,૩૬,૩૬૬
વાયવ્ય સરહદ પ્રાંત	૧૬,૨૨,૦૬૪	૮૩,૬૬૨

એન્જિનિસઓ અને કુંગરી જાતો.

પંજાબના રાજ્યો	૪૨,૧૨,૭૬૪	૪૪,૨૪,૩૬૩
રજપૂતાના એન્જિનિસ	૧,૦૫,૩૦,૪૩૨	૬૮,૫૩,૩૮૬
સિદ્ધિમ...	૮૭,૬૨૦	૫૬,૦૧૪
સંયુક્ત પ્રાંતો	૮,૮૨,૦૩૬	૮,૦૨,૦૬૭

કૃત્ય તાબાના પ્રદેશોની વસ્તીના કામચલાઉ
આંકડા નીચે પ્રમાણે છે.

૧૯૧૧

પોરીચેરી	૧,૮૪,૮૪૦
કેરીકલ	૫૬,૫૭૭
યાનોન...		૫,૦૩૩
માહીમ	૧૦,૬૩૬
ચંદ્રનગર	૨૫ ૨૯૩

કુલ—

૨,૮૨,૩૭૯ (૧૯૦૧ માં ૨,૭૩,૧૮૫)

પોર્ટુગીઝ સરચાનોની વસ્તી તા ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦ માં ગણાઈ
હતી તેમાં કુલ સખ્યા ૬,૦૪,૬૩૦ આવી છે

પ્રાણિવર્ણન.

જળખિલાડી.

આ પ્રાણી વિશે સન ૧૯૦૧ ના શાળાપત્ર. પૃષ્ઠ ૧૮૨ મે ધણીખરી
હકીકત આપી છે; પરંતુ તેમાં નથી તેવી ખીના મને ચોક્કસ રીતે મળવાથી
તે વાચકવર્ગને ઉપયોગી ધારીને આપુ છું

આ પ્રાણીને કેટલાક લોકો જળમનુષ્ય પણ કહે છે, અને તેની વસ્તી
ગુજરાતમાં વાતક નદીની ઉ.ચી બેખડેમાં તદ્દન નિર્જન રથાને છે. તેઓ
વાંદગની માફક ટોળાબંધ રહે છે, અને જમીન ઉપર વાંદગની માફક જ-
લાંજ બેમે છે તેઓ ચોંઈ ટરીને અવાજ કરે છે તેઓની શિકાર કંવાની
રીત અને તે શિકાર વહેંચી ખાવાની રીત ધણી રુચી છે

પોતાની ટોળાને વર્તુળાકારમાં ગોઠવી તે વર્તુળ નાનો કરતા કરતા છેક

*આ પ્રાણી વિશે મહાકાહા એન્જનિસના એક કાદાર સાદૃશ સાથે
મારે પુષ્કળ વાત થઈ હતી તેઓ કહેતા હતા કે “ તે પ્રાણીને જીવતાં
પકડવાને એક પાણીના ધગમાં મેં કેટલાક માણસોને નાખી ઘેરી લીધાં
હતાં તે વખતે તેઓ મારા માણસો ઉપર હુમલો કરી વધનીઓછી ધમ્મ
કેરી જતા રહ્યા હતા. ને પરથી જણાય છે કે તેના જમ્યાને પાણીએ
સોજ પગાય છે.

નાનો કરી અંદર ઘેરાયલા માછલાને ઝપાટાબંધ પકડી એક પછી એક બહાર મૂકી આવે છે એમ જોઈલા માછલા પકડાય તેટલાનો બહાર દગલો કરે છે. પછી બહાર તેમની મિજલસ વર્તુળાકારમાં ગોઠવાય છે ત્યારબાદ તે વહેંચણી શરૂ કરે છે નાયકની રજા સિવાય ભાગમાં આવેલું માછલું કોઈ ખાઈ શકતા નથી આ ટોળાના નાયકની માછલાની વહેંચણીમાં જેને ગેન્ઠન્સાફ મળ્યો હોય (નાનું આવ્યું હોય અગર ઓછું આવ્યું હોય) તે બિલાડી તુર્ત અવળી કરી બેમે છે, એટલે વહેંચણી કરી શરૂ થાય છે કદાપિ ભાગ પાડતા એકાદ માછલું ખુટ્યું હોય તો ફરી અંદર પડી એક માછલું પકડી લાવી સરખે ભાગે વહેંચે છે, અને એકાદ વધ્યું હોય તો જેને ભાગ નાનું આવ્યું હોય તેને આપે છે. કોઈ કોઈ વખતે વહેંચણીમાં જખરી તકરાર પડે છે, અને કોઈ રીતે તેઓ સમાધાની પર આવતા નથી ત્યારે તેનો નાયક તેમના પર ગુસ્સે થઈ બધા માછલા પ્રથમ હતા તેમ બેગા કરી નેના ખર પિસાળ કરી પાણીમાં જતો રહે છે, અને બધી મિજલસ ફીકે મોટે ખરખાસ્ત થાય છે. પણ આવી તકરાર કવચિતજ થાય છે પિસાળ ડગ્વાથી માછલાં પર ગંધ જોડે છે, અને તે રદ થાય છે આ મિજલસ વખતે કોઈ શિકારી ત્યાં જઈ ચઢે તો પોતાના ભાગમાં આવેલા માછલા પર પિસાળ કરી (રદ કરી) ટપોટપ પાણીમાં પડે છે

ઉપયોગ—તેનું ચામડું રેશમ જેવું સુવાળું હોય છે અને ઘણું જ ગરમ હોય છે તેના ચામડાની ટોપી બહુ સુદર થાય છે,^૧ અને ઝામરનો દર્દી તે ટોપી ધાલે છે તો બહુ ફાયદો કરે છે તેના છુટ પછુ કેટલાક માણસો કરાવે છે. તે પહેરવાથી પગે આવેલો વા મટી જાય છે વળી કેટલાએક માણસો અમુક દંડો ઉપર તેનું માસ પણ વાપરે છે તેનો શિકાર દિવસે થતો મુશ્કેલ છે તે એવા ચાલાક છે કે જરા ગણસાર થતામાંજ ચેતી જાય છે, માટે ઘણું ભાગે ચાલાક ગિઝની તેનો શિકાર રાત્રે કરે છે.

સિ. કેવળરામ દયારામ રાવળ,

મહેતાજી. દેહમાધ તા. મોડાસા.

૧. આ ટોપી મેં એક સ્ટેટના ફોજદાર પાસે જોઈ હતી તેમણે માયાના દરદ માટેજ કરાવી હતી તે કહેતા હતા કે શિઆળામાં પણ આ ટોપી પહેરવાથી માથે પડીને છટે છે.

પંચાંગ. ઈસ્વી સન ૧૯૧૨, સંવત્ ૧૯૬૮-૬૯.

તારીખ.	જાન્યુઆરી		ફેબ્રુઆરી		માર્ચ		એપ્રિલ.		મે		જુન	
	પોષ- માહ		માહ- ફાગલ.		ફાગલ- ચૈત્ર		ચૈત્ર- વૈશાખ		વૈશાખ- જેઠ		જેઠ-અષાઢ (અધિક)	
	તિથિ	ચંદ્ર	તિથિ	ચંદ્ર	તિથિ	ચંદ્ર	તિથિ	ચંદ્ર	તિથિ	ચંદ્ર	તિથિ	ચંદ્ર
૧	૧૨	સો	૧૩	ગુ	૧૩	શુ.	૧૫	મો	૧૫	બુ	૨	શ.
૨	૧૩	મ	૧૪	શુ.	૧૪	શ.	૧	મં.	૧	ગુ.	૨	ર.
૩	૧૪	બુ	૧	શ.	૧૫	ર	૨	બુ.	૨	શુ.	૩	મો.
૪	૧૫	ગુ	૨	ં	૧	સો	૩	ગુ	૩	શ.	૪	મં.
૫	૧	શુ.	૩	સો.	૨	મ	૪	શુ	૪	ર	૫	બુ
૬	૨	શ.	૪	મં.	૩	બુ	૫	શ.	૫	સો	૬	ગુ
૭	૩	ં	૫	બુ	૪	ગુ.	૬	ર	૬	મં.	૭	શુ
૮	૪	સો.	૬	ગુ.	૫	શુ.	૭	સો.	૭	બુ	૮	શ.
૯	૫	મં.	૭	શુ	૬	શ	૭	મં.	૮	ગુ.	૯	ર.
૧૦	૬	બુ	૮	શ	૭	ર	૮	બુ	૯	શુ.	૧૦	સો
૧૧	૮	ગુ.	૯	ર	૮	સો	૯	ગુ	૧૦	શ	૧૧	મં.
૧૨	૯	શુ.	૧૦	સો.	૯	મં.	૧૦	શુ	૧૧	ર.	૧૨	બુ
૧૩	૧૦	શ	૧૧	મ	૧૦	બુ.	૧૧	શ.	૧૨	સો	૧૩	ગુ
૧૪	૧૦	ર	૧૨	બુ.	૧૧	ગુ.	૧૨	ર	૧૩	મં.	૧૪	શુ.
૧૫	૧૧	સો.	૧૩	ગુ.	૧૨	શુ.	૧૩	સો	૧૪	બુ	૩૦	શ
૧૬	૧૨	મં.	૧૩	શુ	૧૩	શ	૧૪	મ	૩૦	ગુ.	૧	ર
૧૭	૧૩	બુ	૧૪	શ	૧૪	ર	૩૦	બુ	૧	શુ.	૨	સો.
૧૮	૧૪	ગુ.	૩૦	ર	૩૦	મો.	૧	ગુ	૨	શ	૪	મં.
૧૯	૩૦	શુ.	૧	સો	૧	મં.	૨	શુ	૦	ર.	૫	બુ
૨૦	૧	શ.	૨	મં	૨	બુ	૩	શ.	૪	સો.	૬	ગુ
૨૧	૨	ર	૩	બુ	૩	ગુ	૪	ર	૫	મ	૭	શુ.
૨૨	૩	સો	૪	ગુ.	૪	શુ	૫	સો	૬	બુ	૮	શ.
૨૩	૪	મં.	૫	શુ.	૫	શ	૬	મં.	૭	ગુ	૯	ર.
૨૪	૫	બુ	૬	શ.	૬	ર	૮	બુ	૮	શુ	૧૦	મો.
૨૫	૬	ગુ.	૭	ર	૭	સો.	૯	ગુ.	૯	શ	૧૧	મં.
૨૬	૭	શુ.	૮	સો.	૮	મ	૧૦	શુ	૧૦	ર.	૧૨	બુ
૨૭	૮	શ	૧૦	મં.	૯	બુ.	૧૧	શ.	૧૨	સો.	૧૩	ગુ.
૨૮	૯	ર	૧૧	બુ.	૧૦	ગુ	૧૨	ર.	૧૩	મં.	૧૪	શુ.
૨૯	૧૦	સો.	૧૨	ગુ	૧૧	શુ	૧૩	સો	૧૪	બુ	૧૫	શ
૩૦	૧૧	મં.			૧૨	શ	૧૪	મં.	૧૫	ગુ	૧	રવિ
૩૧	૧૨	બુ.			૧૪	રાવ			૧	શુ.		

તારીખ.	જુલાઇ.		ઑગસ્ટ.		સપ્ટેમ્બર		ઑક્ટોબર		નવેમ્બર		ડીસેમ્બર	
	અપાડ- દ્વિ-અપાડ		દ્વિ-અપાડ આવણ.		આવણ- ભાદરવો		ભાદરવો- આમો		આસો- કાર્તિક		કાર્તિક- માગશર	
	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર
૧	૨	સો.	૩	ગુ.	૫	૨	૫	મ.	૮	શુ.	૭	૨
૨	૩	મ.	૪	શુ.	૬	સો	૬	જુ.	૯	ર	૮	સો
૩	૪	જુ.	૫	શ.	૭	મ	૭	શુ.	૧૦	૨	૧૦	મ
૪	૫	ગુ.	૬	ર.	૮	જુ.	૮	શ.	૧૧	૩	૧૧	જુ
૫	૬	શુ	૭	સો	૯	મ	૯	ર	૧૨	૪	૧૨	ગુ
૬	૭	શ	૮	મ	૧૦	જુ.	૧૧	સો	૧૩	૫	૧૩	શુ
૭	૮	ર	૯	જુ.	૧૧	શ	૧૨	મ	૧૪	૬	૧૪	શ
૮	૯	સો	૧૦	ગુ	૧૨	ર	૧૩	જુ	૧૫	૭	૧૫	૨
૯	૧૦	મ.	૧૧	શુ	૧૩	સો	૧૪	મ	૧૬	૮	૧૬	સો
૧૦	૧૧	જુ	૧૨	શ	૧૪	મ	૩૦	જુ	૧૭	૯	૧૭	મ
૧૧	૧૨	ગુ	૧૩	ર	૩૦	જુ	૧	શુ	૧૮	૧૦	૧૮	જુ
૧૨	૧૩	શુ	૩૦	મો	૧	શુ	૨	શ.	૧૯	૧૧	૧૯	શ
૧૩	૧૪	શ	૧	મ.	૩	શુ	૩	ર	૨૦	૧૨	૨૦	ગુ
૧૪	૩૦	ર.	૨	જુ.	૪	શ	૪	સો	૨૧	૧૩	૨૧	શ.
૧૫	૧	સો	૩	ગુ	૫	ર.	૫	મ.	૨૨	૧૪	૨૨	ર
૧૬	૨	મ	૪	શુ	૬	સો	૬	જુ	૨૩	૧૫	૨૩	સો
૧૭	૩	જુ	૫	શ	૭	મ	૭	શુ	૨૪	૧૬	૨૪	મ
૧૮	૪	ગુ	૬	ર	૮	જુ	૮	શુ	૨૫	૧૭	૨૫	જુ
૧૯	૫	શુ	૭	સો	૯	ગુ	૯	શ	૨૬	૧૮	૨૬	શ
૨૦	૭	શ	૮	મ.	૧૦	શુ	૧૦	ર	૨૭	૧૯	૨૭	સો
૨૧	૮	ર.	૯	જુ	૧૦	શ	૧૧	સો	૨૮	૨૦	૨૮	મ
૨૨	૯	સો	૧૦	ગુ	૧૧	ર	૧૨	મ	૨૯	૨૧	૨૯	જુ
૨૩	૧૦	મ.	૧૧	શુ	૧૨	સો	૧૩	જુ	૩૦	૨૨	૩૦	શ
૨૪	૧૧	જુ.	૧૨	શ	૧૩	મ	૧૪	શુ	૩૧	૨૩	૩૧	સો
૨૫	૧૨	ગુ	૧૩	ર	૧૪	જુ	૧૫	શ				
૨૬	૧૩	શુ	૧૪	સો	૧૫	શુ	૧૬	ર				
૨૭	૧૪	શ	૧૫	મ	૧	શ.	૧	સો				
૨૮	૧૪	ર	૧	જુ	૨	શ	૨	મ.				
૨૯	૧૫	સો.	૨	ગુ	૩	ર	૩	જુ				
૩૦	૧	મ	૩	શ.	૪	સો	૪	મ				
૩૧	૨	જુ	૪	શ			૫	જુ				

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અરબીકારસી શબ્દોના અર્થ
વ્યુત્પત્તિ સાથે 'શાળાપત્ર' માં આપવામાં આવે છે.

અહિં સાધારણ વપરાશના અરબીકારસી શબ્દો

એકજ સ્થળે આપ્યા છે, એટલે શુદ્ધ જો-

ડણીમાં લખવા ઇચ્છનારને એકજ સ્થ-

ળે જોડું સુગમ પડશે.

અકબર (અકબર=વહો મોટો).

અકલ (અકલ).

અખમાર (અખમાર=સમાચાર).

અજતરફ (તરફથી).

અજ્ઞાની (અજ્ઞાનો).

અલસ (લુગડાની જાત).

અતાલીક (શિક્ષક ટ્યુટર).

અફ્ઝા (હલકું).

અફસાવન (તરવેતા પ્લેટોનું

નામ છે, તે પરથી

બહુ મોટા માણસના

અર્થમાં વપરાય છે)

અફવા (અફવા=મોઢાની વાત).

અફસોસ (અફસોસ).

અખલક (કાબરચીતરો)

અસક (અખરખ)

અખીર (અખીલ).

અખમક (વિગેષ નામ).

અખે (અખન=શાંતિ)

અમલ.

અમાનન (અનામન)

અર્જ (અરજ)

અર્જ (સોધું) .

અયુગન (એજન)

અયુન (એન આખ).

અયુન (એન)

અયવાન (એવાન=મંદાન).

અયુશ (એસ)

અરફાત (સ્થગતુ નામ).

અરખ (દેશ તથા સાંતા લોકો)

અરબી.

અર્મા (અર્મા=વખત)

અટગાર (ઘણાના અર્થમાં વપ-

રાય છે).

અલખતગીન (વિગેષ નામ).

અલખત (અલખત)

અલમસ્ત (મત).

અલવાન (રગજરગી).

અલાહિદ (હલિયદુ).

અબલ (અબલ=પહેલો)

અવ્ઝાત (ઓઝાત).

અવખર (ઓખર)

અવરત (ઓરત).

અવ્લાદ (ઓલાદ).

અવ્લિયા (ઓલીયા).

અવરગજેખ (ઓરગજેખ).

અઝદી (મોહોર).

અઝાદ (ખનિષ્ટિત-સારા).

અસ્તર (અસતર)

અસ્ખાખ (અસખાખ=સામાન).

અસ્લ (અસલ).

અહક (હેમક મૂર્ખ)

અદસાન (એહસાન=ઉપકાર).

આકિલ (આકલ=શુદ્ધમાન).

આખિર (આખેર).

આગાહી (આગાહી=જાણ મવી).

આગમોહશ (અગમોહશ).

આજિહ (આજિહ).

અદાખ.

આફ્રીન (આફ્રીન=ધન્ય છે !).

આફતાખ (આફતાખ=મૂર્ચ).

આખઝારી (આખઝારી).

આખખોરા (આખખોરો=લોટો)
 આખદાર (આખદાર=પાણીવાળું).
 આખનુસ (આખનુસ=મીસમ).
 આખુ (આખડ)
 આખિદ (આખેદ=સકા).
 આવાજ (અવાજ)
 આમદની (આમદની=ઉપજ)
 આઈના (આયનો=આરંગી).
 આર્નુ (આર્નુ=આશા).
 આલમગીર (આલમગીર),
 આલીગઢ (આલીગઢ-મોટી પહાડી-
 વાળો).
 આશિક (આશિક=આશા નાર).
 આશરા (આશરા=મોઢે રમતો ૧૦
 મો આદ)
 આગનીન (આસનીન=આય)
 આહિસ્તા (આહિસ્તે=ધીમે).
 આરમાન (આસમાન=આકાશ)
 આસાઇશ (આસાએશ=આરામ
 લેવો)
 આસુદા (આસુદા=સુખી)
 ઇકમાન (ઇકમાલ=તસીખ).
 ઇક્ષિયાર (અખતીયાર)
 ઇક્રાર (ઇક્રાર=કા પાડવી).
 ઇકસીર (અકસીર)
 ઇન્જત (ઇન્જત)
 ઇન્ન (ઇન્ન=નોતર).
 ઇન્લાસ (ઇન્લાસ=મેઠક).
 ઇન્નર (ઇન્નર=સુરવાળ).
 ઇન્કાર (ઇન્કાર=ના પાડવી)
 ઇન્સાન (ઇન્સાન)
 ઇન્તિખામ (ઇન્તેખામ).
 ઇન્તેખર (ઇન્તેખર)
 ઇન્સાફ (ઇન્સાફ).
 ઇમ્લા (અમલો)
 ઇમામ (ઇમામ=આગેવાન).
 ઇરાદા (ઇરાદો)

ઇમ (ઇલમ).
 ઇલાકા (ઇલાકો).
 ઇલાવા (અલાવા=સિવાય).
 ઇવજ (અવેજ).
 ઇવજ (અવેજ).
 ઇસ્મ (ઇસમ).
 ઇસ્લામ (ઇસલામ)
 ઇમ્ન.
 ઇદિ
 ઇમાન
 ઉમ્દા (ઉમદા)
 ઉમર (ઉમર=વિશેષનામ).
 ઉમ્મ (ઉમ્મ=વય).
 ઉદ્દ (ઉદ્દુ).
 ઉદ્દ
 ઉલ્દા (ઓલ્દો).
 ઉસ્સ (ઉરસ).
 ઉસ્તરા (અસ્તરા).
 એલ્લી (એલ્લી).
 અગૂર (અગૂર=દ્રાક્ષ).
 કતલ (કતલ)
 કદ (કદર).
 કર્જ (કરજ)
 કદુરત (કદુરત=મલિનતા)
 કખજ (કખજ).
 કખજા (કખજો).
 કખ (કખર).
 કખૂતર.
 કખૂલ.
 કખતર (કખતર).
 કખજત (કખજત).
 કખીસ (ખખીસ).
 કલામિશરીફ=કુરાન.
 કયૂદ (કેદ).
 કયૂફ (કેફ).
 કયૂસર (કેસર).
 કયૂમ (કોમ).

કેવલ (કોલ).
 કેવાઈદ (કેવાયત)
 કાતિલ (કાતલ=કાતલનાર).
 કાદિર (કાદર=શક્તિવાળો).
 કાનૂન (કાનુન).
 કાફિલા (કાફિલો)
 કામૂ (કામુ)
 કામિલ (કામિલ)
 કાઈદા (કાઈદો)
 કાઈનાન (કાઈનાન=દુન્યા, માલના
અર્થમાં વપરાય છે).
 કાઈમ (કાઈમ).
 કાફુન (કાફુન)
 કાઈમુદ } કાલમૂત.
 કાઈમદ }
 કાસિદ (કાસદ).
 કિયામત (કયામત. હિસાબનો દિ-
વસ).
 કિયામ (કયામ).
 કિતામ.
 કિશાયત (કીશાયત=પુરતુ)
 કિમમત (કીમમત).
 કિમ્મ (કીમ્મ)
 કીમત (કિમત)
 કીમતી (કિમતી).
 કીમિયા (કીમિયા).
 કુબ્બા (કુબો કુંપકુ).
 કુઅ (કુતુમ કુવ તારો)
 કુદત (કુદત)
 કુદ્દ (કુદ્દ).
 કુમક (કુમક)
 કુર્તી (કુરતી=પહેરાત)
 કુવત (કાવત)
 કુર્નુસ (કુર્નીસ. દરવત પ્રશામ)
 કુર્બાન (કુર્બાન)

કુરુદ (કુરુદ. અરબરતાનનું
એક પ્રખ્યાત કુટુંબ).
 કુર્આન (કુરાન)
 કુચ
 કુજો.
 કુર્સી (ખુર્સી).
 ખર્જુન } ખર્જુન=ટેલી.
 ખર્ખુન }
 ખતમ (ખતમ પૂર્ણ, સમાપ્ત).
 ખતા (ખતા=ખૂન)
 ખફગી (ખફગી=કુરમો)
 ખચ (ખચ)
 ખર્તીત } ખર્તીત=સાડ.
 ખર્તીદ }
 ખસીકા.
 ખલલ (ખલલ)
 ખલીસ (ખલીસ=અપવિત્ર આત્મા)
 ખરખાર (ખસખસ).
 ખાકસાર (ખાકસાર=કાનઈ, ધૂ-
ળજેવો).
 ખાગી (ખાગી).
 ખાનિર (ખાતર મારી ખાતર
મારી શરમે)
 ખાલિક (ખાલિક=પેદાકરનાર).
 ખાલિસા (ખાલસા).
 ખાલિસ (ખાલેસ).
 ખાવદ (ખાવત).
 ખાફિરા (ખાફેરા-દુન્યા).
 ખિત્ત (ખિત્ત).
 ખિતબ.
 ખિદમત (ખીદમત).
 ખિયાલ (ખ્યાલ).
 ખુબા (ખુબા. સુમલમાની ધર્મ-
ક્રિયા શુક ને ધિયાની ન-
માની વખતે કરવામાં
આવે છે).
 ખુદા (ખુદો)

ખુફી (ખુશી)
 ખુસવ (ખુશર વિશેષ નામ)
 ખુશ્હાલ (ખુશાલ ૧૦. નામ)
 ખુશામદ (ખુશામત).
 ખુરાક (ખોરાક)
 ખૂન
 ગનીમત (ગણીમત. લૂટનો માલ).
 ગર્કાબ (ગરકાવ)
 ગદતાં (ગુલતાન)
 ગદ્દ (ગરદ=વૃણ)
 ગદ્દન (ગરદન)
 ગર્મ (ગરમ)
 ગયૂર (ગેર-ખીજો, ઉપસર્ગ છે)
 ગયૂબ (ગેબ)
 ગવૂર (ગોર-વિચાર કરવો).
 ગવહર (ગોહર).
 ગલીજ (ગલીચ)
 ગાફિલ (ગાફેલ)
 ગાલીયા (ગલીયા)
 ગાશિયા (ધાશીઆ).
 ગિદ્દ (ગિરદ=ચારેનરક)
 ગિલાફ (ગલેફ)
 ગિરફતાર (ગીરફતાર=ફસાયલો)
 ગુફર (ગફર=અલ્ફાર)
 ગુમ સ્તા (ગુમાસ્તો).
 ગુલાલ (ગલાલ)
 ગુલિસ્તાન (ગુલસ્તાન=મગીચો,
 કિતાબનુ નામ છે).
 ગુજસ્તા (ગુદસ્તા)
 ગુફતગૂ (ગુફતેગુ=ખોલ્યાલ)
 ગુર્ગાબી (ગુરગાબી=એક પ્રકાર-
 નો બેડો).
 ગુર્ફદ (ગુલકદ)
 ગૂર } (ઘોર=કબર).
 ગોર }
 ગોસ્ત (ગોશ=મટન).
 ગજફા (ગેજફા)

ગુમ્મદશ (ગુમ્મસ).
 ચકલા (ચકલો)
 ચપાતી (ચપાટી=રોટલીની જાત).
 ચમન (ચીમન=મગીચો).
 ચવ્ગાન (ચોગાન)
 ચર્ખી (ચરખી).
 ચશ્મ (ચશમ=આખ).
 ચરમા (ચશમા)
 ચાફૂ (ચપ્પુ)
 ચાપ્લસી (ચાપનુસી ખુશામદ
 કરતી).
 ચારની (ચાસણી)
 જઠફિ (જૈફ=ટફ)
 જખમ (જખમ)
 જખત (જખત).
 જમાઅત (જમાત=નાત).
 જમી-દોજ (જમીનદોસ્ત).
 જર્દી (જરદી)
 જલદ (જલલદ).
 જરન (જરાન=સમારલ)
 જવાલ (જુઆળ)
 જલનમ (જલાનમ=નરક).
 જલલાદ (મારો)
 જલ્લા (ઝહોરા. વિં નામ છે).
 જમીન (જેદમત=દુઃખ, મુશી-
 બત).
 જાદુ (જાદુ)
 જામિન (જામીન)
 જાલિમ (જાલમ=જુલમ કરનાર).
 જાસુસ (જાસુસ)
 જાહિર (જાહેર).
 જાહિલ (જાહેલ=અજ્ઞાન)
 જિજ્યા (જજ્યાવેરો).
 જિયારત (જરત=દર્શન).
 જિયાદા (જાદે=વધારે).
 જિયાફત (જાફત=ઉજાણી).

નિરાઅત (જરાઅત-ખેતીની જ-
મીન)

નિક (છકર)

નિગર (ગર=કાળગુ)

નિદ (છદ)

નિદગી (છદગી)

નિલઅ (નિલો)

નિઅધલિ } (અધાધલિ=ફિરિ

નિઅધલિ } રતા છે)

નુખમા (અખો)

નુકામ (નુખામ=સજેખમ)

નુદા (નુદુ)

નુમલે (નુમલે=ટોટલ)

નુલ્લાય (નુલાય=ચેચ)

નિનૂન }

નુનૂત } ઝૂત

નુમિશ (નુમેશ=હાલવુ)

નગાર (નગાલ=નામાનો ઘડ)

તકદીર (તગદીર=નમીય)

તકાર (તકાર)

તકલીફ (તકલીફ)

તકરીર (તકરીર=મુય)

તકાગ (તકાદો=તે)

તકયા (તકીઓ=ઓળીકું)

તખ્ત

તખલ્લુસ (કવિનું ઉપનામ હોય

છે તે)

તખ્તતાવુસ (તખ્તે તાલિસ=મયૂ-

રાસન)

તકાવી (તગાવી)

તગવીજ (તગવીજ)

તખ્તજ }

તખ્તજ } તડખૂચ

તદખીર (તદમીર)

તનખાલ (તનખા=પગાર)

તન્દુરસ્ત (તન્દુરસ્ત)

તખલચી (તખલચી)

તખાલી (તવાખ)

તખીઅત (તખીયત)

તખેલા (તખેલો)

તખચા (તખચો)

તર્કીય (તરકીય)

તર્જમા }

તર્જમા } તરજુમા-

તરફ

તરાજૂ (ત્રાજુ)

તરહ (તરેહ)

તરખ (તરલખ=તેજ)

તશીફ (તશરીફ=પધારવુ)

તરખીલ (તરની=માળા)

તરવીર (તશખીર=ચિત્ર)

તકખુરી (તકાખરી=અહકાર)

તરદીઅ (તરદી)

તર્યા (તોચા)

તવર (તોગ=તોગમાં જવાય દે છે

રીત, ઢગ)

તાજૂત

તાકફ (તાકફ)

તુખમ (તુખમ=ખી)

તુમાર (તુમાર)

તુફાન (તોફાન)

તખ (તખ)

તખૂ (તખુરો)

દખા (ડગલો)

દફ (દફ=હોળીમાં છોટા વગાડે

છે તે, ખજરી)

દખા (ડખો)

દમાગ }

દમાગ } ડમાક=મગજ, સ્વભાવ

દખલ (દખલ)

દફતર (દફતર)

દફન (દફન)

દર્ગાહ (દરગાહ=રોજો, મોટા મા-
ણસનું આશ્રમ).

દર્જ (દરજ).

દર્ગુજર (દરગુજર=ક્ષમા કરવી).

દરબ (દરબજો).

દર્દ (દરદ).

દર્બાર (દરબાર).

દર્હમ } દરમ=નાણું છે.

દર્વાજા (દરવાજો).

દર્બાન (દરવાન=દ્વારપાળ).

દર્યા (દરીઆ).

દર્યાફત (દરીઆફ).

દસ્લાલ (દલાલ).

દસ્તૂર (દસ્તુર).

દલ્શત (દેશત=ખીક).

દર્વેશ

દાનિશ (દાનેશ=બુદ્ધિ).

દાગ (ડાઘ).

દાઇરા (ડાયરા=મડળી).

દાખિલ (દાખલ).

દિલ (દીલ).

દિયાનત (દાનત).

દફત (મહેનત, તકલીફ)

દિગર }

દીગર }

દિલાસા (દીલાસો).

દિલ્લીર (દીલ્લીર).

દીખાયા (દિખાઓ).

દીદાર (દેદાર=દર્શન)

દીવાન (દિવાન).

દીવાર (દિવાલ=લીલ).

દુમ્મી (ડુમ્મી)

દુઆ (આશીર્વાદ).

દુન્યા (દુનીઆ).

દુસ્ત (દુસ્ત)

દુસ્મન (દુશ્મન).

દુર્બાન (દુરબીન)

દોજખ (નરક)

નકલ (નકલ)

નકશા (નકશો).

નખા (નખગ)

નકદ (નગદ)

નજાના (નજરાણું).

નજદીક (નજીક)

નમક (નિમક=મીઠું).

નય (ને=હુકાતી).

નમાજ (નિમાજ)

નમૂના (નમુનો)

નર્દ (નરદ=સોગડી)

નર્મ (નરમ)

નવકર (નોકર)

નવાજિશ (નવાજેશ=મહેરબાની
કરવી, આપવું).

નવ્યાખ (નવાખ)

નવ્યાત (નોખત)

નરલ (નસલ=ગત, કુટુંબ).

નસીહત (નમીચત)

નવશા (નવશો=વરરાત્રી)

નવીસદા (લખનાર).

નાઇખ (નાયખ)

નાકિસ (નાકેસ=અપૂર્ણ).

નાજિર (નાજર).

નાબૂદ (નાબુદ)

નામર્દ (ના મરદ)

નાસિપાસ (નાસીપાસ=ઉપકાર ન
માનનાર).

નાસર

નાશિતા } નારતો.

નાસ્તા }

નિગાહ (નીધા).

નકાહ (નકાહ)

નિર્ખ (નીરખ=ભાવ).

નિસ્ખત (નીસ્ખત).

નિહાલ (ન્યાલ).
 નિમ્નમ (નીન્નમ).
 નીમ (અધો).
 નીલમ (લીલમ).
 નુકતા (નુકતો)
 નુકસાન.
 પદો (પડદો)
 પર્ગના (પરગણુ)
 પર્વદગાર (પરવરદગાર)
 પર્વા } પ વા
 પર્વાદ }
 પર્વાન્ગી (પરવાનગી).
 પહેજ (પરહેજ)
 પયગઅર (પેગઅર)
 પયગામ (પેગામ)
 પયદા (પેદા)
 પયદાઇશ (પેદાશ).
 પયરની (પેરની).
 પલીદ (પલીત).
 પસદ
 પિસ્તા (પસ્તા).
 પુલા (પૂલા)
 પેશાબ
 પેસ્તર (પેશતર=પહેલા).

રકત.
 રતવા (રતવા)
 રક (રરક)
 રજ (રરજ)
 રજદ (રરજદ).
 રમૂસલા (રેસલો).
 રતલ (રતેલ)
 રમૂલ (રેલ=કામ).
 રમાઇશ (રરમાશ).
 રરમાન (રરમાન).

રશી.
 રર્ગબદી (રર્શબંધી).
 રર્શશ.
 રર્પાદ (રરીઆદ)
 રર્જ (રોજ)
 રરલ (રસલ)
 રસાદ (રિસાદ)
 રાજિલ (રાજલ).
 રાતિમા (રાનમા=વિં નામ છે).
 રાતિલા (રાતીયો એક પ્રકારની
 ધર્મની ક્રિયા છે).

રાનૂસ (રાનસ)
 રાઇદા (રાપદો).
 રારિગ (રારેગ)
 રિદ્દસ (રરદોસ=રવર્ગ)
 રિકા (રેકરો)
 રિસ્તી (રરસ્તો)
 રિકર } રિકર.
 રિક }
 રિકી (રીદવી)
 રિરગી
 રુતર (રિતર)
 રુર્ગ (રુરગે)
 રુસ્ત (રુરસદ)
 બકાલ.

બખ્શીશ (બક્ષીસ).
 બખ્શાવુ (બક્ષાવુ)
 બખ્શી (બક્ષી).
 બખ્તર (બખતર)
 બખ્યા (બખીઓ)
 બદ્દમઆશ (બદમાસ).
 બમૂત (બેત=કનિતાની કડી)
 બખાસ્ત (બરખાસ)
 બર્તરદ (બરતરદ)

અર્દાશત (અરદાસ)
 અર્ધ (અરફ)
 અરાઅર (અરોઅર)
 અરફે (અલફે)
 અરવા (અળવો).
 અહાની.
 અરજ (કેસરીઓ લાત).
 ...અહુનૂર (બે હનુર).
 અહતર (બેહતર)
 અખર (ખખર)
 અદામ (અદામ)
 અખૂ (ખાખૂ)
 આતિલ (ખાનેલ)
 આતિન (ખાતેન=કુપુ)
 ખાનૂ (રૂબી)
 ખાર્દશ (ખારકસ)
 ખાર્દાન (ખારદાન)
 ખાવર્યા (ખખરચી)
 ખાકિલા (ખાકળા)
 ખાખ્યાન (ખાગવાન)
 ખાગાત (ખગાએન=વાડીની જમીન)
 ખિન (ખીન)
 ખિયાખાન (જગલ)
 ખિગદર
 ખિલકુલ (ખીલકુલ)
 ખિલ્લર (ખીલોર)
 ખિલાશક (ખેલાશક=શક વગર,
 1 ન સદેહ)
 ખિદિશત (બેહેશત=સ્વર્ગ)
 ખીમાર
 ખુલ્લુર્ગ (ખુજગ)
 ખુન્નાદ (ખુનીઆત).
 ખુર્કા (ખુરખો).
 ખુર્જ (ખુરજ,)

ખુલાકે (ખુલાખ)
 ખુલાકી (ખુલાખી)
 ખૂખક
 ખૂરા (ખૂર=ધોએલી ખાડ)
 ખેદાના (ખેદાણા=દાણા વિનાનુ-
 બીવિનાનુ)
 ખેનર
 ખેદદા (ખેદુદુ)
 ખેશ
 ખદુક (બદુક).
 મક (મકર=દગો)
 મકતખ (મકતખ=નિશાળ).
 મખમલ (મુખમલ)
 મગ (મગજ)
 મકદૂર (મગદૂર)
 મઝૂર (મગજખ-ગર્વિષ્ઠ)
 મઝકૂર (મઝકુર-મજકુર).
 મજમૂન (મજમુન=વિષય).
 મજખૂત
 મજનૂન (મજનૂન=ગાડો)
 મજહૂખ (મજહૂખ=ધર્મ)
 મતલખ (મતલખ)
 મદ્રસા (મદ્રેસો=નિશાળ)
 મદેનજર (મદેલ નજર=નજર ફરવા
 જેવું)
 મન્મુખા (મનમુખો)
 મર્જી (મરજી)
 મર્તખા (મરતખો).
 મયદા (મેદો)
 મર્દ (મરદ).
 મર્દૂમ (મરદૂમ)
 મરંમત (મગમત).
 મશક (મસક)

મુસ્લા (મુસ્લાં).
 મુશ્કિલ (મુશ્કેલ)
 મુસદ્દી (મુસદ્દી).
 મુસબ્બા (મુસબ્બા).
 મુસદ્દમાન (મુસલમાન)
 મુસાફર (મુસાફર)
 મુહમ્મદ (મહમ્મદ)
 મુહર્રમ (મોહોરમ)
 મૂળિય (મુળિય).
 મૂળ (મુળ દેનાર)
 મૂબિદ } મોબેદ (પારસીઓના
 મૂબદ } ધર્મગુરુ)
 મૈયત (મૈયત).
 મોર્યા (મોરચો)
 મદીલ (મડીલ=કસખી પાધડી)
 મળૂર (મળુર).
 મળિલ (મળલ)
 મકીન (આકીન=વિશ્વાસ)
 મદ્દી (માદુદી).
 માકૂત (માકૂત=એક પ્રકારનું જ-
 વાહિર).
 માદદારત (માદદારત)
 માદ (માદુ=કબૂતરની જાત).
 મુનાન (મુનાન=ગ્રીસ).
 મળખ (મળખ=મહીનો છે)
 રલ (રતલ).
 રકૂ (રકુ)
 રમળન.
 રમલ (રમળ=જ્યોતિષવિદ્યા)
 રવિશ (રવેશ).
 રવૂગન (રોગાન).
 રવનક (રોણક-રોનક).

રખીઅ (રવિ=પાક).
 રસ્મ (રમમ).
 રસલ (રસુલ)
 રવાજ }
 રિવાજ }
 રમિતા (રાખેતો).
 રાસ્ત (સીધું-સત્ય).
 ગહત=(રાહેત=ચેન).
 રિકાખ (રકાખ).
 રિકાખી.
 રિયાસત (રયાસત=સરદારી).
 રિશવત } રશવત.
 રશવત }
 રજૂઅ (રજુ).
 રજૂઆત (રજુઆત).
 રમૂજ (રમુજ).
 રખસત (રખસદ).
 રત્ખા (રતખો).
 રકઆ (રકો).
 લકવા (લકવો=રોગ છે).
 લકજ (લખજ=સખદ).
 લવાજિમ (લવાજમ).
 લશકર (લશકર).
 લનજત (લહેજત).
 લાઇક (લાયક).
 લાગિમ (લાગમ)
 લિયાકત (લાયકાત).
 લિખાસ (લેખાસ=પોશાક).
 વકાલત (વકીલાત).
 વક (વકર=આખર).
 વગયરા (વગેરે).
 વળન (વળન).

વહ્મ (વહેમ)
 વદાઅ (વિદાય).
 વાકિફ (વાકેફ)
 વાઝિખી (વાઝખી)
 વારિસ (વારસ)
 વિલાયત.
 વીરાન } વેરાન.
 વીરાના }
 વુદ્દફ (વકુફ)
 વુસુલ (વસુલ)
 શખ્ગરત (સરધસ)
 શમઅ (શમઈ=દીવો)
 શખ્સ (શખસ).
 શમ્મુલઉલમા (શમથુલ ઉલમા)
 શયૂખ (શેખ)
 શયૂતાન (શેતાન).
 શર્ત (શરત).
 શર્ખત (શરખત).
 શર્મ (શરમ).
 શર્મિદગી (શરમદગી)
 શકલ (શિકલ)
 શત્રુ (ગેત્રુ)
 શવૂક (શોખ).
 શહનુશાહ }
 શાહનુશાહ } શહેનશાહ
 શાહાનુશાહ }
 શાગિર્દ (શાગરીત)
 શાદી
 શાખાશ
 શામિલ (સામેલ).
 શાલ (સાલ)

શાહિદ (શાહેદ=સાક્ષી).
 શિઝમ (સયો-સકયો).
 શીદી (સીદી=દુખસી)
 શુરઅ (શર)
 શુક (શુકર=ઉપકાર માનવો).
 શુમાર (સુમાર).
 સક્રા (સક્ર=ભિરતી).
 સખી=(ઉદાર).
 સગીર=(નાની).
 સદ્ર (સદરો).
 સદ્રલુ (સરદલુ).
 સદ્રા (સદરો=પારસીઓ પહેરે છે
તે એક જાતનું કપડું).
 સદી (સદી=૧૦૦ વર્ષ)
 સનદ (સનદ)
 સફર્જલ (સફરજન=મેવો છે).
 સફા (ચોકખુ)
 સફાવમર્વા (મકામા બે ટેકરીઓ
છે).
 સફેદ (સફેત).
 સખૂરી (સખુરી)
 સકાર (સરકાર)
 સર્તાજ (શીરતાજ)
 સવ્ગાત (સોગાત).
 સવ્દાગર (સોદાગર).
 સૌય (શીરૌય).
 સર્નામા (શીરનામું)
 સર્સ્તેદાર (સીરસ્તેદાર)
 સર્દાર (સરદાર)
 સર્રાફ (શરાફ)
 સસ્તનત (સલતનત)
 સાઅત (સાઅેત=કલાક).

સાધસિ (સાધસ=ખાસદાર) ,
 સાદિર (સાદર=નીકળનાર. હુકમ
 સાદર થયો)
 સાબિત.
 સાબૂન (સાબુ)
 સાહિબ (સાહેબ).
 સિયાહી (સાહી=લખવાની)
 સિપાહ (સિપાઈ).
 સુપદ (સુખન=સોપનું).
 સુખી (સુરખી=ત્રાલાશ).
 સુખા (સુરખો).
 સુલ્તાન (સુલતાન).
 સુખાન (સુખાન).
 સુધારિશ (સપારશ)
 સુલ્હ (સુલેહ)
 સુલ્હ (સલુક).
 સૂબો
 સોગદ (સોગન).
 સદુક (સદુક=મોટી પેટી)
 હજજ (હજ.).
 હજજામ (હજમ)
 હજમ (હજમ=પચવું)
 હજત (હજરત)
 હજરત્અવદ (હજરતઅસ્વદ=
 કાગોપથર-મ.
 કામા છે).
 હરતા (હપતો)
 હમ્મામ (હમામ)
 હમ્માલ (હમાલ).
 હમ્લ (હમેલ=ગલ)
 હમેશા (હમેશા)

હયરત (હેરત).
 હયરાન (હેગન).
 હયવાન (હેવાન)
 હવ્જ (હોજ).
 હર્ગિજ (હરગીજ).
 હર્દમ (હરદમ).
 હર્દ (હરદ)
 હર્દાર (હલદારો).
 હમ્લા (હુમલો).
 હાકિમ (હાકેમ)
 હારતુરશીદ (હરનઅલરશીદ=વિ.
 નામ. છે).
 હાગિર (હાગર).
 હાગિરી (હાગરી).
 હાસિલ (હાસલ).
 હાશિયા (હાશીઓ).
 હિકમત (હીકમત).
 હિજત (હીજરત)
 હિજી (હીજરી)
 હિમ્મજ (હીમ્મજ).
 હિસાબ.
 હુકમ (હુકમ).
 હુકમત.
 હુનર (હુનર).
 હુરયાર } હોશિયાર.
 હોશયાર }
 હુશયાર }
 હિદ્દ (હિદુ)
 હિદ્દતાન (હિદુસ્તાન).
 હમ્દ (આબેહુબ)

આણુ પર્વત.

(આણુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૪૩૨ થી)

માઉટ આણુ ડીમેથી ૨૧ ને શિરોહીથી ૧૭ ગાઉ છે. ઝાલોર તરફથી પગરસ્તે આણુ ઉપર ચઢવું સહેલું છે પણ ગુજરાત તરફથી ચઢવું જરા અઘરું છે. રેલવે થતાં આણુ જવાની કેટલીક સગવડ થઈ છે.

રજપુતાના-માળવા રેલવે અમદાવાદથી દિલ્હી સુધી જાય છે તેમાં આણુરોડ સ્ટેશન અમદાવાદથી ૧૧૫ માઇલ દૂર ઉત્તરે, અજમેરથી ૧૯૦ માઇલ, ને દિલ્હીથી ૪૨૪ માઇલ દૂર દક્ષિણે આવેલું છે. આણુરોડને ખરેડીનું સ્ટેશન કહે છે, કેમકે શિરોહી રાજ્યના ખરેડી કસ્ટા પામે એ સ્ટેશન આવેલું છે. ત્યાં વેઈટિંગ રૂમ તથા ધર્મશાળા છે ને ગામમા બ્રાહ્મણની વીંછી પણ છે. ખરેડી મહાલ અને ગામનો વહીવટ કરવા તથા બંદોબસ્ત રાખવા ત્યાં દરબારી અમલદારો રહે છે. ખરેડીનો મૉનિસ્ટ્રેટ મુખ્ય અમલદાર હોઈ સુદ્ધી, રેવેન્યુ, ને ફોજદારી સત્તા ભોગવે છે.

ખરેડીથી જેમ આણુ જવાનું હીક પડે છે તેમ અંબાજી જવાનું પણ હીક પડે છે અંબાજીમાતા ગુજરાતમા સુપ્રસિદ્ધ છે. ખરેડીથી અંબાજી ૧૨ માઇલ છે, રસ્તામાં દરબારી ચોક્કી અને એક ધર્મશાળા આવે છે. અંબાજીનું ધામ ખરેડીથી નૈર્ઋત્યમાં આવેલું છે ને દાંતાના રાણાના તાબામા છે. ખરેડીથી અંબાજી જવા માટે બળદગાડી, ઘોડા, ને ડોળી મળે છે.

શિરોહી દરબાર તથા બ્રિટિશ અધિકારી તરફથી વાહનની સગવડ કરવા માટે ખરેડીમાં એક કટ્ટાકટર રાખવામા આવે છે તેને ૨૪ કલાક અગાઉથી ખબર આપવામા આવે તો વાહન આપવાને બધાયેલો છે. સામાન્ય રીતે રેલવે ટ્રેનને દરેક ટાઇમે વાહન મળે છે અને તે વાહન આપે છે, પણ કેટલીક વખત યાત્રાળુની ભીડને વખતે કે મોસમમા અગાઉથી ખબર આપવાની જરૂર રહે છે. તે કટ્ટાકટર ખબર આપતા મુજબ મોટર, ફેટન, એકો, સીગરામ અને બળદની ગાડી ઠરાવેલા દર પ્રમાણે મુસાફરને આપે છે મોટરમા ૭ બેઠક રાખવામાં આવે છે તે ૩. ૩૫ માઉટ આણુ સુધીના લે છે. ફેટનમાં ૩ બેઠકના ૩. ૨૫ રપરડાપરના ને સાદી

૨૦ ૩. લે છે. ટાંગામા ૩ બેઠકના ૩. ૧૦ ને એકાવામાં ૩

બેઠકના રૂ. ૪ લે છે. ટાંગા ને એકામા પરચુરણ બાહુ અનુક્રમે દર બેઠકે રૂ. ૩૫ ને ૧૫ લેવાય છે. બળદના સીગરામમા ૪ બેઠકના રૂ. ૩૫ લેવાય છે. ૭ મજુરથી ચાલતી રીકશા ગાડીમા બેઠકના રૂ. ૫ લેવાય છે ને તે ૫ કલાકમાં માર્ગેટ આણુ પહોચાડે છે ફેટન ને ટાંગો ૩ કલાકમાં, એકા ૪ કલાકમાં, ને સીગરામ ૧૦ કલાકમાં માર્ગેટ આણુ પહોચાડે છે રૂ. ૧૮ અગાઉથી ભરવાથી આખા ટાંગાની રીટર્ન ટિકેટ મળી શકે છે તે બે માસ સુધી ચાલે છે, પણ તે બીજાને વેચી શકાતી નથી કે બદલાવી શકાતી નથી.

સામટા માલના દર મણે સાઝપાચ આનાનુ ભાડુ આણુરોડથી માર્ગેટ આણુ સુધી બેસે છે. ઓળામાં ઓળા એક મણના આઠ આના લે છે. રેલવે એજન્સિની મારફતના માલ તથા સામાનનુ ભાડુ દર મણે ૭ આના બેસે છે બળદની ગાડી ભાડુતી ખરેડીથી આણુ સુધી ડુગર ઉપર ચઢતી વખતે ૮ મણ ને ઊતરતી વખતે ૧૦ મણ બોલે લઈ જઈ શકે છે ને એક વખતનુ ભાડુ રૂ. ૩૫ એટલે જતા આવતાનુ રૂ. ૬૫ લે છે

દરેક જાત્રાણુએ આણુ ઉપર જતી વખત રેશને નીચેની વિગતે કર ભરવો પડે છે, જે કર 'Toll and escort duty' કહેવાય છે.

જૈન જાત્રાણુને ટોલના રૂ. ૦-૧૩-૬ અને ચોકીના ૦-૬-૦ આપવા પડે છે બૈષ્ણવ જાત્રાણુને ટોલનો કર આપવો પડતો નથી, પણ ચોકીના ૭ આના આપવા પડે છે ત્રણ વરસની ઉંમર સુધીના બાળક પાસેથી એ કર લેવામા આવતો નથી.

જે માણુસો માત્ર આણુ જોવા માટે અથવા હવાફેર માટે જાય છે તેમની પાસેથી માત્ર ચોકીના ૭ આના લેવામા આવે છે.

સ્વામી, સાધુ, યતિ, સન્માસી, ચારણ, ભાટ એમને કર આપવો પડતો નથી તેમજ શિરોહી રોટની રૈયતને પણ માત્ર ચોકીના ૭ આના આપવા સિવાય બીજો કર આપવો પડતો નથી જૈન સત્ર સાથેના રસોઈયા તથા નોકરાને પણ ટોલ ટેક્સ આપવો પડતો નથી.

આ કરવેરા આણુરોડ ઉપર શિરોહી રોટ તરફથી રાખેલો એક અધિકારી વસુલ કરે છે ને જાત્રાણુઓને પાસ આપે છે. એ પાસ પર્વત પર ચઢના ચીપાબેરી ચોકી અને દેવવાડામા તપાસવામાં આવે છે. વળી

દેલવાડામાં દર માણસ દાઢ અંકેક પૈસો લઈને બીજો પાસ આપવામાં આવે છે. જે માણસો આશુરોડથી પાસ લીધા સિવાય દેલવાડે આવે છે તેની પાસેથી દેલવાડામાં રહેતા અધિકારી પૈસો લઈ પાસ આપતી વખતે દડ વસુલ કરે છે ને પછી દેલવાડાના દહેરા બેવાનો પાસ આપે છે દડમાં બ-મણો ચાર્જ લેવામાં આવે છે

આશુરોડથી માર્કેટ આશુ મુધી સડક બાંધી છે તે ૧૭ માઈલ ને ૬ ફર્લોંગ લાંબી છે. માર્ગમાં કેટલીક ચોકીઓ તથા વિશ્રામસ્થળ આવે છે. ઋષિકૃષ્ણના દેવળ પાસે આશુ જવાનો જે જૂનો રસ્તો હતો તે રસ્તા પર તે દેવળથી ૪ માઈલ દૂર ડાક બગલો આવેલો છે હાલનો આશુ જવાનો રસ્તો નદીનાળા ઉપર પૂલ બાંધી સગવડલરેલો કરવામાં આવ્યો છે

ખરેડી સ્ટેશનથી આશુ જતા માર્ગમાં યુ યુ આવે છે તે બેઈઝ. ખરેડીથી લગભગ અર્ધા માઈલ ઉપર પશ્ચિમ બનાસ નામે નદી ઓળંગવી પડે છે તે બનાસ ઉપર “ રજવાડી પૂલ ” બાંધવામાં આવ્યો છે તે પૂલ નામદાર હિંદી સરકાર અને રજપુતાનાના કેટલાક દેશી રાજ્યોની મદદથી બાંધવામાં આવ્યો છે. એ પૂલના ખર્ચને પેટે શિરોહી દરબારે પણ રૂ. ૨૧,૦૦૦ મદદના આપ્યા છે.

આ પૂલથી બે રસ્તા નીકળતા જણાશે. પશ્ચિમ તરફ જતી શાખા માર્કેટ આશુ જવાની જૂની સડકને નામે ઓળખાય છે અને પૂર્વ તરફની શાખા નવા રસ્તાને નામે ઓળખાય છે. જૂનો રસ્તો ૧૫ માઈલનો હતો, પણ તેમાં કેટલાક ચઢાવ બહુજ મુશ્કેલ આવના, તેથી મુગા ગ્રાણીની મુશ્કેલી ઓછી કરવા સારૂ ૧૫ ને બદલે ૧૭ માઈલનો રસ્તો (જગ ગોળ ચક્રની લગાઈમાં લઈ) બનાવવામાં આવ્યો છે જૂનો રસ્તો હવે વપરાતો બંધ પડ્યો છે.

ખરેડીથી એક માઈલ ઉપર માનપુર નામનું એક ગામડું એ સડકે આવે છે. ખરેડીથી ૪ માઈલ ઉપર ત્યાં જૂનો ને નવો રસ્તો એકત્ર થાય છે ત્યાં ઋષિકૃષ્ણનું દેવળ આવે છે. દત્તચા છે કે દ્વારકા જતા શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં વિશ્રાંતિ લેવા રોકાયા હતા. દેવળના યોગાનમાં બે કુડ છે તેમાં કુદરતી ઝરણાં વડે પાણી આવે છે તે દેવળથી થોડે દૂર ખડેર જેમ જણાય છે તેને અમરાવતી નગરીનું ખડેર કહેવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ).

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના છાત્રોનું આનન્દપર્ય-
ટન—ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિષ્યો બહુધા ગરીબ સ્થિતિના ને ગ્રામવાસી હો-
વાથી તેમાંના થોડાઓનેજ પ્રવાસનો લાભ મળ્યો હોય છે. ઘણાખરાઓએ
તો સમુદ્ર કે પર્વતનું દર્શન પણ વ્યર્થ હોતું નથી, કે સગ્રહસ્થાન અને ઉદ્યો-
ગની વિવિધ સરચાઓ હોય એવા શહેરો પણ નીહાળ્યા હોતા નથી. આ
કારણથી તેમની દૃષ્ટિ સંકુચિત હોય છે અને વાચનમાળાના કેટલાક પાઠોની
ખૂબી સમજ શકતા નથી આ ખામી દૂર કરી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષ-
કની દૃષ્ટિ વિસ્તૃત ને ઉદાર કરવાના તથા પ્રવાસના અનેક લાભથી તેમના
જ્ઞાનનો વધારો કરવાના હેતુથી નામદાર મુખર્ષિ સરકારે અમુક વાર્ષિક રકમ
ટ્રેનિંગ કૉલેજના ઉપધ્યા વર્ગના શિષ્યોને આનન્દપર્યટન કરાવવા માટે મંજૂર
કરી છે. સગ્રહરની ઉદ્દરતાનો લાભ લઈ ગયા નવેમ્બર માસમાં ત્રીજા વ-
ર્ષના રકૉલરોને કૉલેજના ફર્સ્ટ ઍસિસ્ટન્ટ રા. રા. ગણેશ બચાજી સમે
તથા પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર રા. રા. ચુનીલાલ મોતીલાલ દેસાઈની
દેખરેખ નીચે મોકલ્યા હતા. તેમણે વડોદરા, સુરત, મુખર્ષિ, એલિફન્ટા
તથા કાલિની ગુફા, ગેંધરેન, વગેરે સ્થળોમાં પર્યટન કર્યું હતું ને લાની
કેળવણી તથા હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી અનેક સરચાઓ તેમજ સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં
સ્થળોનું નિરીક્ષણ કર્યું હતું. પર્યટનનો ખરાબર લાભ લે માટે શિષ્યો પામે
નોંધણીક્રમાં ટિપ્પણ કરાવરાંબધુ હતું. પદર દિવસમાં પ્રવાસથી પાછા ફર્યા
પછી તેમની પાસે સંક્ષિપ્ત વર્ણન લખાવ્યું હતું. પ્રવાસનું ધણું દુંડ બ્યાન
ને તેમાંની એક સરચાનું સહજ વિગતવાર બ્યાન લખાવ્યું હતું, ને તેમાંનું
જેનું ઉત્તમ માલમ પડે તેને ‘શાળાપત્ર’ ફૂંડમાંથી રૂ. ૫)નું ઇનામ આપ-
વાનું કહ્યું હતું સર્વથી ઉત્તમ વર્ણન મંગલર ગોવિંદજી ખેંગારજીનું
માલમ પડવાથી તેને એ ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું એમને ઉત્તેજન
મળે ને અન્ય છાત્રોને તેમજ શિક્ષકોને લાભ મળે એવા હેતુથી એ વર્ણન
અત્રે છાપવામાં આવ્યું છે.

‘અમારી કૉલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબના સમર્થ પ્રયત્નથી સર્વ પ્રકાર-
ની સગવડ સાથે અમારી મુસાફરી નિર્માણ થઈ તારીખ પહેલી નવેમ્બરના
રમણીય પ્રભાતમાં સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર કરી, તેઓના વદનીય મુખનાં
આશીર્વાચનો લઈ ૧૮-૪૫ ની ગાડીએ બે અનુભવી અધ્યાપકો સાથે અમે

૨૨૬ માણસોના એક નાના સઘર્ષે સ્વદેશખંડ (લાગ)ની યાત્રાએનીકળ્યા. નાનામોટા રોશનો અને નદીનાળાની લીલા નિહાળતા, તથા તેથી મળતી અલૌકિક આનંદની લહેરો લેતા લેતા, વિભુની વિભુતાથી વિભૂષિત થયલા સૃષ્ટ પદાર્થોને અમારી સલામતીની ખબર આપવા કૉલેજ તરફ દોડાવતા ટ્રેનગાઇના સામર્થ્યથી જોતજોતામાં અમદાવાદથી અદૃશ્ય થઈ ગયા. વાસદ મૂક્યું કે મહી નદીનો રમણીય પૂલ દૃષ્ટિગોચર થયો. અહિં રેલ્વે લાઇનને માટે નવું બાંધકામ નજરે પડ્યું. ગાડીનો વેગ પૂલ પર ધીમે પડવાથી પૂલને બીજે છેડેનો 'આર્ટિશિયન' કુવો, જેમાંથી ફગફગાર કરતી પાણીની મેડો નિરતર નીકળ્યાજ કરે છે, તે જોવાની અમને સારી તક મળી. અહિંથી આગળ વધતા બાજવા સુધી સડકની બંને બાજુએ જોડા અને જોડ કાતર-કરાડાઓ નજરે પડે છે. આ પછી વડોદરાનો વૈભવ અનુભવાય છે.

અવલોકન માટે ઠરાવેલું આ ગાયકવાડી રાજનગર અમારૂં પ્રથમ રથળ હતું અહિંનું રોશન બધું છે, તેમ સર્વ પ્રકારની સગવડવાળું હોઇ મોટું જકશન છે. વડોદરાની ટ્રેનિંગ કૉલેજ અમે ઉતાગ માટે નિર્મિત કરી હતી, પણ ત્યાં કાંઈ માણસ અમને રોશન ઉપર મળ્યું નહિ, તેથી પામેની વીગ્રીમા જિતયાં આ પછી તરતજ પામેનો કમાટિ બાગ અને તેમાંનું મ્યુઝિઅમ જોવા ગયાં.

મ્યુઝિઅમ-સંદ્રુહસ્થાન ૧૧ થી ૫ વાગ્યા સુધી ખુલ્લું રખાય છે. મોઝા' વગર પહેરેલા પગરખા અને લાકડી છત્રી વગેરે બહાર મૂક્યા પછી અંદર જવાય છે. પ્રવેશદ્વારમાં ફાલુલર બિંબા રહી, સર્વ દિશા તરફ નેત્રોને એકજ ચક્ર લેવડાવીએ, તો જેઓએ ઘર બહાર પગ કાઢ્યો નથી તેવાઓને સ્પષ્ટાની બેહદ શક્તિનું અને સૃષ્ટિના સૌંદર્યનું લાન કમવવાને અનેક સર્વોત્તમ સાહિત્યોથી ભરપૂર કરી મૂકેલું સમૃદ્ધસ્થાન ઉત્તમ વ્યવસ્થામાં નજરે પડે છે ! વિધ વિધ પ્રકારના વાઘ, માટી, પથ્થર અને ધાતુના અનેક પ્રાણી પદાર્થના મોડેલો, દગીઆઈ, પહાડી, અને મેદાનના પ્રાણીઓ, તેમનાં

*મે જ બી સપ્રે, ડ્રે. ડૉ. ના પે આ, મે. સી. એમ દેસાઈ,

ડ્રે. ડૉ. ની પ્રા. રફ ના હે. મા, વીસરકોલરો, એક પટાવાળો, બે રમોઈઆ

અને એક ચાકર.

ઈંડાં અને ખચ્યાંઓ, પ્રાણીઓના ફ્રોસિલો, અને હાડપિંજરો, તરેહ તરેહની વનસ્પતિના ફૂલ, ફળ અને ખીજ, ધાન્યો, વિદ્યા અને સત્યામના સાહિત્યો, જુદા જુદા દરજ્જાના માણુઓ, તેમના પોશાક અને આસનો, તેમજ રેશમી, સુતરાઉ, જીન અને શણના કાપડના નમુનાઓ, એ સૌ નિહાળતાં વખતનો વિચાર રહેતો નથી. વિધવિધ જાતનાં લુગડા ઉપર સ્ત્રીઢારીગીરીએ ચુથણ-ભરત કરીને તો હદજ વાળી મૂકી છે ! આ કરવામા તેમણે પોતાના કામજ કરેા ઉપર જુલમ કર્યો હશે, કે હદ્યને ધૈર્યમાગરમા કુઆવી દર્ધ અકળાતુ અટકાવ્યુ હશે, એ કાંઈ સમજાતું નથી ! ભલે જેમ હશે તેમ પણ કંઈ કલાભુવનેએ આવી બાળનમા ઝોધુ નથી કર્યું એમણે લાકડું, લોહું, ચામડું, માટી વગેરે જે હાથ આવ્યુ છે, તે લઈને તે પર નકશા અને કારીગીરી કરવામા બેપરવાઈથી અક્કલ ખર્ચી છે ! આહા ! બલિહારી તો ઉદ્ધમનીજ છે ! શુ શુ, ક્યાં ક્યા અને કેટલુ જોવુ ! હજી જરા આગળ વધીએ, તો શરવીર નરનારી અને મહાપુરુષોના ચિત્રો અને પૂતળા જાણે શૈર્ષ અને પવિત્રાઈનો બોધ દેવાને તલપી રહ્યા ન હોય ! નિમ્મ જોવા લખાણુમાં આવુ આવુ ગણાવના પાર ન આવે; માટે હવે ટુકામા કહુ છુ કે વગેરે, વગેરે, પ્રત્યેક નવી ક્ષણે વગેરે ! નવુ ! અને ડ્રિય ! વાચક, (ન-જોયુ હોય તો) જઈને જુઓ, અને તેથી ઉદ્ભવતો અપૂર્વ આનન્દ અનુભવો, ત્યારેજ આખને ઠડક વળશે એક નાના ધરના મોલ જેવો દનુશળ અને આઠેક કુટ લાંબો-ચોડા તથા ચારેક કુટ જાઓ કાચખો તો કોઈની પણ દષ્ટિ બહાર રહેતો નથી !

અહિંથી નીકળીને બાગમાં ફરીએ તો વાઘ, વાનર, વર, સિંહ, સાબર, શાહમૃગ, વગેરે અનેક તરેહના લિન્ન લિન્ન દેશ અને પ્રકૃતિનાં પ્રાણીઓ પોતાના રહેઠાણોમા આનન્દ કરતા નજરે પડે છે. બાગ વિશાળ છે અને તેમા કેદીઓ પાસે પણ કામ કરાવે છે અદર વિશ્વામિત્રી નદી વહે છે તે ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે પૂલ બાંધ્યા છે, તેમાનો એક 'જુલતો પૂલ' છે. મેદીની જુલજુલામણી, વક્ષવેલીની રમણીય રચના, પુષ્પોની મદમદ સમીરમાં સમેટાતી સુગંધ, એ સૌ શ્રમિતને શાન્તિ પમાડવાને પૂરતા સમર્થ છે !

વીશીમા એક રાત ગાલ્યા પછી અમારો મુકામ ટ્રે કૉ ની બોર્ડિંગમાં ગયો. અહિંના મે ડ્રિ.સપ્તે સાહેબે અમારે માટે સારી સગવડ કરી,

અને શહેર દેખાડવાને ત્યાના કસરત મારતર સાહેબ, જે ઘણાજ ઉત્સાહી અને ભોમીઆ છે તે મિ બળવતરાયને અમારી મદદમાં આપ્યા. તેમની સાથે શહેર બહાર ચાર માઇલ દૂર આવેલો 'મકરપુરા પેલેસ' (મહેલ) જોવા ગયા પરવાનગીપત્ર પાડ્યા પછી પેલેસમાં પેસવા દે છે મહેલની અદર આવેતા રૂમ-ઓરડા ગણાવવા અને તે વર્ણવવા બેસુ તો પાનાનાં પાના ભરાય ! પણ વાચકની જાણ માટે કહેવું જોઈએ, કે દરેક પૃથક્ કામને માટે પૃથક્ રૂમ છે ! આ ઉપરથી તેની વિશાળતા નજરમાં આવશે લીપ-છુના ભોયતળીઆથી માડીને ઊંચામાં ઊંચા સગેમરમના ભોંયતળીઆનો આ મહેલમાં સમાવેશ થાય છે સર્વત્ર રંગ તો અલૌકિકજ છે ! તેમાંએ વળી મોનેરી અને ગુલાબી રંગે તો હદ વાળી છે ! ગાલીઆ, શેતરજીઓ ફરનિયર્સ, દિવાલ, છત એ બધાં એક રૂમમાં એકજ જાતના રંગનાં છે, અને આવો રૂમ આખા મહેલમાં સાચવ્યો છે રાજમહેલની શોભા અને તેમાંના સાહિત્યમાં કહેવાનું શુ હોય ! એ તો વગર વર્ણવે એ સૌ (અટ-કળથી) જાણે કે ત્યા સઘળું જ રમ્ય અને મનોહર હોયજ ! મહેલ આગળ અનેક બાવલાવાળા બાગમાં કુડાને ઢેરાણે છોળધ ક્યારાઓ મધ્યે મનમોહક વનસ્પતિ પોતાની સુખી રિથિતિને માટે ઈશ્વરની અગાધ કૃપાના ગુણ ગાય છે. શહેરમાંના 'લક્ષ્મીવિજ્ઞાસ' પેલેસની શોભા અને સગવડ પણ આને આટે તેવી છે ! એ શ્રી સિયાજીરાવ મહારાજનો હાલનો રહેવાનો પેલેસ ગણાય છે એમાં નીચેથી ઉપરે માગે જવા માટે 'લિફ્ટ' મશીન'નો ઉપયોગ થાય છે આનો બાગ સાદો અને વિશાળ હોઈ અવલોકવા જોવા છે જ્યા સર્વ સાફ ત્યા વર્ણન કાનું કરવું, એ મહત્વનો સવાલ થઈ પડે છે ! માડવી પામે નજરબાગ, તે પણ લવ્યતાનુજ પૂતળું છે ! અહિંના મહેલમાં રાજ્યની ઝવેરાત ગખવામાં આવે છે. આ પણ નર્મ પથરનાજ કાતરકામવાળો હોઈ તેના કર્તાની કીર્તિ ગાય છે. એના સૌથી ઉપલા (છટા) માળ પરથી જોતા પાવાગદાદિ પર્વતો બહુ મનોરમજ, અને શહેરનો દેખાવ સુદર લાગે છે. આ ત્રણે મહેલો અને તેમના બાગો સરખી રીતે ચિત્ત આકર્ષે છે. એ સખધી—

૧ શહેરમાંની સગાઓ-ડૉલેજ વગેરે-ગુજરાતી નામોથી ઓળખાય છે, પરંતુ મહેલ અને તેમાંનાં સાહિત્યો પ્રેક્ષકોને અગ્રેજી નામથી ઓળખાવે છે.

ઉપભતિ.

શુ શું કરે વર્ણન હુંજ આંહી, ઉચ્ચાટ ભારે મન થાય ભાઈ,
જેથું ધણુંએ કયો ના શકાએ, નામો શકુ દે, ન લોહા જરાએ ૧
સાહિત્ય-સાહિત્ય અનિત્ય ભામે, જેતા સહુ સુખનો ભૂખ નાસે,
રે, વૈભવે આ ભરિયજ ભૂપે, આવે અહીં ભાનજ વર્ગનુ રે ૨
તોપણ આ સઘળું દાણુભયુર છે, નિત્ય જેલુ લાસે છે, પણ તેવું
નથી, તેના ભોક્તા પણ એક ઈશ્વરભક્તના શબ્દોમા કહીએ તો—

દાગ લલિતનો. (કાવ્યાર્પણમાંથી ઉતારો).

“ ધૂળ તો થશે દેહ આપણી, દેકે કદા ન દેહ બાળ પ્રાદતી:
ફૂલ તો ખરે સૂર્યતાપથી, મનુષ્ય એજ હાલ પાપ શ્રાપથી. ૧
ધૂળના બન્યા ધૂળમા જશે, દરિદ્ર કે ધનાળ ધૂળ સૌ થશે
હસ તો જશે દેહ છોડતા, પડી ગહે શરીર ધૂળ ઓટતા ” ૨

નજરબાગની પાછળ અગડ-પ્રાણીઓને ગાડા કરીને રમાડવાની રમ-
તશાળા, અને તેમા ઊતરેલા માણુમોનાં આશ્રયસ્થાન, માંડવીનો દેખાવ,
સોનારપાની તોપો, અને તેમની રૂપેરી ગાડીઓ એ જેવા જેવા છે સોના-
ની તોપ ૩. ૨,૨૫,૭૦૦ ની કિંમતની છે અનેક તરેહનુ છોકરાઓ કામ
શીખે છે તે કલાબુવન, જૂની, અને નવી દબે આપતી કસરતશાળાઓ, સગી-
તનો વર્ગ, ન્યાયમંદિર, ગણપતરાવ અને સપતરાવની લાઇબ્રેરીઓ એ સૌ
ધ્યાન ખેંચે એવાં છે અમેરિકાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલતી મેન્ટલ લાઇબ્રેરિ
જેમાં રૂ. ૧૫,૦૦ ના તો વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનીઆંજ દરરોજ આવે
છે, (તો પછી તેની બીજી વ્યવસ્થા અને વિશાળતાની તો વાતજ શી) !
તે જેવાથી લાઇબ્રેરિ દાને કહેવી તેનું ભાન થાય છે એક અમેરિકન સાહેબ
રૂ. ૧૨,૦૦ ના પગારથી અને બીજા પાત્ર બી એ થયલા નિદાનો લાઇ-
બ્રેરિનુ કામ શીખવે છે શીખનારને રૂ. ૨૫ ની રકોલરિપ મળે છે શહે-
રમા દ્રામગાડી છે તેને ધોરા ખેંચે છે, અહિં બાળાશાહી નાણુનો પણ
વાપર છે શહેરનો દેખાવ દિવસ કરતા રાત્રે પ્રિય લાગે છે

શુક્રવારે ગત્રે વડોદરા છોડી ગાર વાગે સુરતના ભવ્ય અને જમી-
નથી ઘણા ઊંચા સ્ટેશને ઊતરી સ્ટેશન પરની હિંદુ માટેની ધર્મશાળામા
આશ્રય લીધા સવાગમા બાલાશ્રમ હિંદુ ઓર્ફનેજ જેવા ગયા. અહિંના
છોકરા ગાલીચા વણવાનુ, જેતીનુ વગેરે, અને છોકરીઓ ગુથણુભરતનુ કામ

સાર કરે છે કે ૧૨૫ એ એક વાગ એવો આ હોદ્દાઓનો બનાવેલો ગાદીનો દેવતા પમાડે એવો ભોગો સધળાં અદેશી સાહિબોથી આ લોકો કામ ચલાવે છે. એમને મારે કંઈ નહોતાં. પોતાની આહુવિકા અને ગૃહસ્થોની ઉદારતા પર નિર્ગહનો આધાર છે. વળી વનિતાવિશ્રામ છે, ત્યાં સધવા, વિધવા, અને કન્યાઓને ગખી તેમને થોડા કુળવણી અપાય છે વિધવા પાત્રેથી ફી લેવામાં આવતી નથી. આ સરથા પણ સારી છે. આ સિવાય હવે લોકોનું કબર-યાત, અને કાઠી, અગ્રેજોની કાઠી, દિલ્લો, મ્યુનિસિપલ હોલ, બકી સાહેબનો દગીઆમહેલ, તાપી પગનો હોપ પૂલ, વિક્ટોરિયા ગાર્ડન, હાઇ સ્કૂલો, સ્કૂલ ઓફ આર્ટ્સ, અને ગંગાધર શાસ્ત્રીનું નિવાસસ્થાન એ સૌ જોઈ વળ્યા આ બધે રયો મિ. મણીભાઈ નિચ્છાભાઈએ સારી મદદ આપી. સુન્નના અહવા કાર્મ-સરકારી ખેતરની સુસાગન પણ ચાહે તે લઈ શકે છે. (આવું સરકારી ખેતર નડીઆદમાં પણ છે. તે જ એક જોટલુ વિચાળ હોઈ દેશ પન્દેશના લિત્ર લિત્ર પડોથી મળેલું છે ત્યાંના પ્રદર્શનમા ઉધધની રાણી તરફ ખ્યાન ખેંચવા જેવું છે.)

સાજે આ જિલ્લાના ડેપુટિ ઇન્સ્પેક્ટ રા. સા. જમીઅનરામ શાસ્ત્રીએ દર્શનનો લાભ આપ્યો, અને ત્યાંની પ્રખ્યાતિ પામેલી, દાદમાં રસ રદી જાય એવી બરૂદી ખવડાવી. આદા 'સુરત સોનાની સુરત' તું પણ ઓરજ છે ! જેગીઓ જગ સાંકડી, પણ સીધી અને જલ્દ, લોક જુઓ તો મોહલા, અને દેખાવ સધજો પ્રિય ! આ મોહલા શહેરને સનિવાગની રાત્રે હોડી સુગર્ભ તરફ નિગમન કર્યું.

રવિવારના પવિત્ર પ્રમાણમાં જે વખતે પ્રતાપનિધિ ક્ષિતિનું ઉડાણ ઓળંગી ઉપર આવવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, તે વખતે અમે દેવમાયી નીચે બેઠી દલાકાની તીજોગીરપ સુગમને ગ્રાન્ટ રોડ મેશન આગળ આગ્રહથી વધાવી લેવાને આવુર થઈ રહ્યા હતા. ગેઝ હરિચંદ મંજીરામ તીજોગીવાળાના દર મામે ૩ ૫૦૦ના ભાગવાળા જલ્દ બંગલામાં બેઠીને મક્ત મહાસ્વા ! આનંદ ! આનંદ ! પણ એ બધું ગેઝની ઉદાગતા અને આગેવાનોના પ્રતાપે ! અહિં તો પ્રખ્યાતિની ખોટજ નથી ! શુ શું જોઈએ અને શું શું નેવા દઈએ કુશળ તો દલાકાના ભાગને હમે-છે, પણ આ

* આમા લોડ હસસ કાષ્ટરના પુનરુદ્ધાનની જવા મનમા રા

વૈલવી દેવીને તો તેમા જાણે કશી લેનાદેવાજ નથી ! લોકોની ધમાલ, કા-
મની તગમાર, ખટાખટ કરતા ખટાગ (એ નામની ભારગાડી), મિનિટે
મિનિટે દ્રાગ્ધેનુ આવવુ, ઘોડાગાડીઓની ગીરદી, ગોટરકારોનું મહાલવુ, એ
સા ઉપરા ઉપરી આખ ઉપર આવે છે ને જાય છે !

ટકશાળ—પરવાનગીથી જોઈ શકાય છે હજોઈ સહેલાઈથી કહી શ-
કશે, કે અહિંઆ સખત જાપતો હોવો જોઈએ અજ્ઞ જોવાને માટે સિપાઈ
સાથે એકી વખતે ચાર પાંચ માણસો જઈ શકે છે. મૈત્રી પ્રથમ ક્રિયામાં
ધાતુનો રસ કરી એક યત્રમા દારી ગજ ગજ લાગી જતી ચીપો બનાવે
છે. તેને કાનસ વડે સાફ કરી આઠ દસ યત્રમા દગ્ગારી પાતળી કરી, તેમાં-
થી સિકા જેવડા ગોળ કકડા યત્રથી ટાપી કાઢે છે તેને સાફ કરી યત્રથી
કિનારી બાધે છે પછી માણુઓ તેને તોળવાના યત્રમા ગોઠવે છે. આ યંત્ર
ધણુજ રમુછલરેલુ છે. એમા મિકો પોનાની મેલે તોળાય છે, અને જરા-
ખર, હલકા અને ભારે એમ ત્રણ વર્ગ પડે છે ! આ પછી જરાખર વજનના
ખાનાવાળા સિકાઓ કાઢી લઈ તેને અમુક અંશ ગરમી આપી સાફ કરે છે.
આમાંથી બહેરા કે તુકસાનીવાળા સિકા પારખી કાઢી, સારા સિકા યત્રથી
છાપી નાખી સપૂર્ણ સિકા તૈયાર કરે છે નકામા સિકા અને ચીપોના બા-
કી રહેલા ભાગોને ઓગાળી નાખી નવી ક્રિયા શરૂ કરે છે. સિકા ગણવાની
તરદી ન લેતાં અમુક સંખ્યાની એક, એવી અનેક નળી-ભુગળીઓ યંત્રથી
ભરીને તે પરથી સખ્યા નક્કી કરે છે તોળાને પણ ગણતરી કાઢી શકાય
છે. આ રીતે હજોઈ સિકો તૈયાર થાય છે

(અપૂર્ણ)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

મહેતાજીઓને એક વિનંતિ.

એ વગેરે જે કામ હોય તે કરો, ઉપરની વાર્તા તમે વાચજો;
તે મોડો આવ્યો, જગતકર્તા ઈશ્વરે સઘળું ઉત્પન્ન કર્યું છે, છોરે આજનો
દિવસ રળિયામણો, ના, ના, હું તો જવાનો; તમારે વખતસર હાજર
થવું; તે તાબે થયો; આવા આવાં વાક્યોમાં મોટા જાપેલા શબ્દોનું પદ

દેવી રીતે કરવું તે વિષે મનભેદ ચાલે છે. એક પદ્ધતિ જાગવવા
એક નાનું સરખું પુસ્તક બહાર પાડવા મારો વિચાર છે, તે
કારી વાચનમાળાના ગદ્યપદ્ય લખાણમાથી અથવા તે બન્ને કહીંથી
સઘળા શબ્દો, કે જેના પદ્મએકને માટે સંદિગ્ધ રહેવું પડે છે, તે
જેના સ્વરનામે મોટલી આપવા સઘળા મહેતાજીઓને આથી વિનંતિ
માગા આવે છે મોટલેલુ વાક્ય કયા પુસ્તકમાં, કયે પૃષ્ઠે, કયી લીટી-
એ તે કૃપા કરી ખાસ જણાવવું

ઉસમાન ખચલ.

ફર્ટ આસિ મસ્તગ, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,

રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

(મે ઉ ભા ના એ ઇ સા ના. તા ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૧૧
હુકમ નં ૧૦૪૦૬ ઉપરથી)

જ આનાની દિમનવાળી નવી ભૂગોળ ભાગ બીજની શુદ્ધિપત્ર સા-
બીજી પ્રવ ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે પસંદ કીધી
અને મેશર્સ ચીમનલાલ ચુનીલાલ અને કપનિને નિશાળામાં તથા લો-
તે આપવાની પરવાનગી આપવામા આવી છે.

F. W. MARRS,

Ag. Educational Inspector.

N. D.

જાહેર ખબર.

ઉત્તર ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧
હુકમ નં ૧૦૮૫૭ ઉપરથી

વર્નાક્યુલર ડ્રાઇનલ પરીક્ષા

મુખ્ય પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોની જાણ માટે તથા સૂચનાઓ
માં મૂકવા માટે ઉમેદવારોના કામમા માલમ પડી આવેલા મુખ્ય દોષો
ચક્રવી નીચેની ટીકાએ પ્રમિદ્ધ કરવામા આવે છે

ભાષા—જોડણી તથા વિરામચિહ્ન ખામીલરેલાં.

અક્ષર—ધણજ અસ્વચ્છ અને ઉકલે નહિ એવા.

ભૂમિતિ—આકૃતિઓ સ્વચ્છ તથા ખરી કાઢવામા આવી નહોતી.

આગ્રતે વરમે સુધારો થશે એવી આશા છે.

ભૂગોળ—ચીતરેલો નકશો ધણો જૂલભરેલો. શિક્ષકો કાળજી રાખે તો ખધા વિદ્યાર્થીઓએ હિંદુસ્તાનના સુંદર નકશા કાઢી શકવા જોઈએ. મુખ્ય રેલવે લાઇનો અને તેના પરના મુખ્ય શહેરો તરફ વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

વિગ્રા—આ વિષય સમન્વ્યા વગર કેવળ ગોખી ગયેથી પરીક્ષકને સંતોષ થશે નહિ.

વાચન—કવિના, વ્યુત્પત્તિ, અને વ્યાકરણમાં ઘણી નમળાઈ જાહેર કરવામા આવી છે.

વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નોના ઉત્તર પદ્ધતિસર આપવા સંબંધમાં પાઠો આપવા જોઈએ.

F. W. MARRS,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

શુદ્ધિપત્ર.

અધિયાયી મિ જગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ લખી જણાવે છે કે “ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ ના શાળાપત્રમા મારે અપ્રસિદ્ધ કવિઓનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેના છેલ્લા ભાગમા (પાને ૩૫૬ મે) રેવાશંકર નામના ખલાતી કવિને ટૈલાસવાસી થયલા માની લીધું છે, પણ તે કવિ હાલ હયાત છે, માટે મારી અભણનાં થયેલી આ જૂલ સુધારવા તરફી લેશોજી.”

એજ સંબંધમાં રા. રા. કાવ્યવાચસ્પતિ દયાશંકર, સ્વચિકર, ખમાત-થી નીચે પ્રમાણે લખે છે —

“ રેવાશંકર કવિ મારા સગા પિતૃવ્ય થાય છે. રા. જગનલાલભાઈએ આઈ ગયલા કવિઓમાં એમની ગણના કરીને હાલ એમનું અસ્તિત્વ નથી એમ સૂચવ્યું હતું, પણ એતો હાલ હયાત છે. વળી એમણે મહાભારતના સારસ્વ કાવ્ય, જાનકાધરાખ્યાન, અને કંઈક ‘પ્રકીર્ણ’ પદ ગરખીઓ કર્યાંનું જા. જગનલાલભાઈએ લખ્યું હતું, પણ તેમ યથાર્થ નથી. એમણે સંપૂર્ણ

મહાભારતની ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસંગોચિત રાગબદ્ધ રચના કરી છે, અને તે સિવાય તો નીચે પ્રમાણે ગ્રન્થો એમણે રચ્યા છે.' એમ કહી ૨૭ ગ્રન્થો ગણાવ્યા છે.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૪ થી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૦૯૦૦ ઉપરથી.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

તા ૨૧ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭ ના મુઅર્ક ગવર્નમેંટ ડ્રેડેટ ભાગ મહેલામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમાનુસાર સને ૧૯૧૨ માં થવાની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં આવી છે -

(૨) ગુજરાતી

ખાતા તરફની ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડી, પાકો ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૩૬, ૪૦, ૪૪, ૪૮, ૫૧, ને ૫૩ માં આવેલા કવિતાઓની ૩૦૦ લીટીના મુખપાક તથા સમજુતી સાથે

(૫) આરોગ્યવિદ્યા અથવા ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીના (સ્વચ્છિદ્ધાન સ્વર્ણ) ત્રીજા ભાગમાં આપેલા વિદ્યાના મૂળતત્ત્વો. મધ્ય વિભાગને માટે જાહેર કરેલી ચોપડીઓ થાણા મધ્યસ્થળે મરાઠીમાં બેસનારા ઉમેદવારો માટે ગખવામાં આવી છે.

F. W. MARRS,
Ag Educational Inspector.
N. D.

નિશાળોનાં ઈનામપત્રક.

બેડા વિભાગ ચાલુ—

બુડથલ—હરીભાઈ છટલાઈ ૧૭-૦-૦ રામેલા—સ્કુલ કમીટી તથા ગામ લેકો ૫-૦-૦ મીકાઈ. એડ—મુખી પરમેતમ ભાઈ ૬-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ગાંધી—લુહાર વિક્રમ પીતાબર ૫-૦-૦ ઈનામ ફંડમાં આપ્યા. નરેહા—પટેલ મનોર ૨૭૭૭૩ની વિધવા બાઈ દીવાલી ૩૫-૦-૦ સ્કુલો જમાડી. છનીયાર—સ્કુલ કમીટી તથા સદ્ગૃહસ્થો

૧૨-૮-૦ એજન રોજકા—સ્કુલ કમીટી તથા ગૃહસ્થો ૪૯-૦-૦ સ્કુલ
જમાડી વિગેરે બગડ—ગૃહસ્થો ૭-૧૨-૬ સ્કુલ જમાડી રોજકાક-યા—
કુમારશ્રી. પથુઆ મનુષા ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. ૯-૦-૦ મીઠાઈ. સુખ-
ના ગીરધરલાલ વિરુલજી ૦-૧૨-૦ પુસ્તકોની બેટ. કાસીદા—ગૃહસ્થો
તથા મેંજરો ૨૦-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. તણુસા—તાલુકદાર તથા મહાજન
૧૫-૪-૦ પુસ્તક તથા મીઠાઈ વારણા—ગામ લોકો ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જ
માડી. ત્રાંસદ—મેંજરો તથા ગામ લોકો ૬-૦-૦ સ્કુલ જમાડી જવા-
રજ—હકોર સાહેબ ૪-૦-૦ મીઠાઈ. વાડજ—મેંજરો તથા ગૃહસ્થો
૭-૦-૦ મીઠાઈ. મણીપુર—ગામલોકો તથા મેંજરો ૫-૦-૦ ચોપડીઓ
તથા મીઠાઈ ખેરવા—પાટડી દરબાર સાહેબ ૪-૦-૦ પતાસા. પાટડીદર-
બાર સાહેબ ૨૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી નરેશ—નારણદાસ શ્રીદાસ.
૬-૦-૦ પતાસાં તથા દૂધ. અમૃતલાલ સુનીલાલ ૩-૦-૦ પતાસા આં-
બલી—સદગૃહસ્થો તથા મેંજરો ૮-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. વાવડી—દરબાર
સાહેબ. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. કામદાર દેવજીભાઈ ૧-૦-૦ સાકર ગામ
લોકો ૨૦-૦-૦ કપડા. મીસાવાડા—સ્કુલ કમીટીના મેંજરો ૧૨-૦-૦
સ્કુલ જમાડી પોલારપુર—હકોર સાહેબ ૨૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી
ચોડડી—તાલુકદાર મુસાલ મીયા હમામઅલી. ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી
હાથીજણુ—ગામલોકો ૭-૧૪-૦ સ્કુલ જમાડી વટવા—ઇનામદાર અ-
ખરમીયા ચલુમીયા. ૫-૦-૦ પુસ્તકોને છીંટ વજ્રદાર સાસામીયા ગુલા-
મશાહ તરફથી ૪-૦-૦ મીઠાઈ ટેડ ચમારનુ પથ ૫-૦-૦ અલજવગ
જમાડયો. જેતલપુર—સ્કુલ કમીટી તથા ગૃહસ્થો ૩૫-૦-૦ બને સ્કુલો
જમાડી કુહા—ગામલોકો તથા મહાજન ૨૭-૦-૦ સાકર અને મીઠાઈ
ભેંસાવડા—ગામલોકો ૫-૦-૦ મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ ખોખરનેસ—
સ્કુલ કમીટી તથા ગામ લોકો ૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી, સ્કુલ કમીટી તથા
ગામ લોકો ૮-૦-૦ કપડા. જખવાડા—ગામના ગૃહસ્થો ૧૩-૧૨-૦
ચોપડીઓ તથા પતાસા વાગડકા—સ્કુલ કમીટી તથા આગેવાન ગૃહસ્થો.
૨૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી અણીયાલી—મેંજરો તથા ગૃહસ્થો ૮-૧૨-૯
સ્કુલ જમાડી. વાગડ—ગામ લોકો ૧૭-૦-૦ સાકર વહેંચી તથા સ્કુલ
જમાડી મીહોર—મેંજરો તથા સદગૃહસ્થો ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.

ખસ—સ્કુલ કમીટી તથા આગેવાન લોકો ૨૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. ગો-
રામુ—સ્કુલ કમીટી તથા ગાંધીના કારભારી સાહેબ ૧૦-૦-૦ ઇનામ
તથા મીઠાઈ. ભુરખી—સ્કુલ કમીટી તથા આગેવાન લોકો ૧૮-૦-૦
સ્કુલ જમાડી તથા લુગડાં, તથા ચોપડીઓ વહેંચી. કાલી—સ્કુલ કમીટી
તથા આગેવાન લોકો ૭-૬-૩ સ્કુલ જમાડી. કેળા—ગામ લોકો ૧૨-૦-૦
સ્કુલ જમાડી ધામતવાણુ—મેમ્બરો તથા ગૃહસ્થો ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
અમદાવાદ વિભાગ—

/

કુડાલ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૬-૬-૦ ચોપડીઓ તથા કપડાં.
અસલાતી—ભુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ ૩૦-૦-૦ કપાટ નંગ ૧ ઓગા-
ણુજ—પંકારા ઇશ્વરલાલ સાકળેશ્વર ૧૮-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. મીરોલી—
સોજનાના પટેલ લલુભાઈ તળસીભાઈ ૮-૦-૦ કપડાં તથા પતાસાં.
વસાલ—ગામ લોક ૪-૬-૬ ચોપડીઓ ભુવાલડી કન્યા.—નરસીંહ-
ભાઈ સામળભાઈ તથા ગદ્વાલાઈ તળસીભાઈ ૨૮-૦-૦ ઓરણીઓ તથા
મીઠાઈ. ભાઈલાલ મોતીભાઈ મોજે. ૭-૦-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ પટેલ
શંકરભાઈ ઇશ્વરભાઈ ૬-૦-૦ ઝરમળની વાડકીઓ તથા મીઠાઈ. મોહોલાલ
હરીભાઈ ૬-૦-૦ કપડા તથા મીઠાઈ અસલાતી—પટેલ ભુલાભાઈ
નાથાભાઈ ૨૮-૦-૦ ધડીઆળ, કપડાં તથા મીઠાઈ રામોલ—ગામ લોક
તરફથી ૧૦-૬-૬ ચોપડીઓ તથા પતાસા. કુડાલ—પટેલ જોદાભાઈ દાદાભાઈ
૧૦-૮-૦ ધડીઆળ ઓગાણુજ—પટેલ પુરુષોત્તમ રણજોડ ૨૨-૦-૬
સ્કુલ જમાડી નવાપુરા—પટેલ બહેચરભાઈ વૃજભાઈ ૪-૮-૦ કપડા
તથા પતાસા વણુઝર—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩-૧૨-૦ ચોપડીઓ.
આંબલી—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩-૦-૦ મીઠાઈ વહેંચી તથા બગ-
ડીઓ આપી. બરવળા—મહેરઆન હકીર સાહેબ લીમડી ૪૦-૦-૦
સ્કુલ જમાડી પ્રાંતીજ—શેઠ પુન્નલાલ અમૃતલાલ ૧૭-૦-૦ ગરીબ
છોકરાને ચોપડીઓ, સ્લેટો વીગેરે પુરાં પાડવા માટે. સાકરીઆ મોડા-
સા—મુખી પટેલ મોતીભાઈ કલ્લાનાભાઈ ૧૦-૫-૬ સ્કુલ જમાડી કમ-
ળેજ—આજમ દરબારી વહીવટદાર સાહેબ ૩-૦-૦ શાકર વાસણા કે-
ળીઆ કન્યા.—કડીના અમીન સાહેબ હરીલાલ નારણભાઈ વીગેરે
૪-૪-૦ ધડીઆળ તથા પતાસાં ગામ લોક ૩-૮-૦ ચોપડીઓ તથા

મીઠાઈ. કેશવલાલ ઓતમદાસ ૪-૦-૦ પતાસાં તથા ઘડીઆળ દુરસ્ત કરા-
વી આપ્યું. રજોડા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામ લોક ૮-૪-૦
રકુલ જમાડી. શિઆળ—શેઠ. જીવરાજ ત્રિભોવનદાસ તથા ગામ લોકો
૭-૮-૧૧ રકુલ જમાડી સાંથળ—પાટીદાર કાળીદાસ જોગલાઈ ૧૩-૦-૦
કપડાં તથા મીઠાઈ. જમીયતપુરા—ત્રીકમનામ લાલચ ૧૫-૦-૦ નિ-
શાળ જમાડી. જસદા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૭ ૮-૮
રકુલ જમાડી અમદાવાદ મ્યુ. રકુ. નં. ૧૫, ૧૬, ૨૦ રકુલકમિટીના
મેમ્બરો શ. ૧૫) મીઠાઈ મ્યુ. રકુ. નં. ૧૮ સૈયદ મુસીબ મિયા બાવા-
મિયા શ. ૮) મીઠાઈ રકુ. નં. ૨૧—ઠક્કર લગવાનજી નયુજી શ. ૧૨)
પેડા રકુ. નં. ૨૩—પચકમિટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૧૬-૮-૦
મીઠાઈ. ઇનામ. મ્યુ. રકુ. નં. ૨૯—મિ. તુરખાન અમીરખાન પઠાણ શ.
૨-૬-૦ પતાસા મ્યુ. રકુ. નં. ૨૫ તથા નં. ૩૩—દાઝસાહેબ ફરી-
કુદીન વગેરે શ. ૨૦) પેડા વગેરે. રકુ. નં. ૧૨—ઝવેરી ભોગાલાલ તા-
ચચંદ શ. ૫), સુનીલાલ નગીનદાસ ચીનાઈવાળા શ. ૪) શ. ચ કેશવ-
લાલ પ્રેમચંદ વકીલ શ. ૩) જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૬) તથા નાથાલાલ
ભગુભાઈ શ. ૩) રકુ. નં. ૧૧—શેઠ નરોત્તમદાસ લક્ષ્મીભાઈ શ. ૫) શેઠ
ત્રિજવલ્લભદાસ દલપતભાઈ શ. ૫) જોસગભાઈ ઉત્તમશી શ. ૫), આશા-
ચમ માલોકલાલ શ. ૩) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૭) મીઠાઈ. રકુ.
નં. ૨—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૮-૮-૦ પતાસા મ્યુ. રકુ. નં. ૩-
જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૫) પતાસા રકુ. નં. ૧૩—ગેઠ મગળદાસ ગીર-
ધરદાસ શ. ૧૦), ગેઠ ત્રિજવલ્લભભાઈ જોડીશનદાસ શ. ૫) મીઠાઈ. મ્યુ.
નં. ૧૨—સુનીલાલ કાળીદાસ વગેરે શ. ૮-૧૦-૦ પુસ્તકો ઇનામ તથા
લાઈબ્રેરી સાર શ. ૭-૪-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. નં. ૬—મી. મુદ્દલાલ જગન-
લાલ મોદી શ. ૮-૧૨-૦ ગંજીગઢ.

મુરત વિભાગ—

મુરત-મ્યુ. રકુ. નં. ૧૧—શેઠ રાણીદાસ નગીનદાસ શ. ૪-૮-૦
પતાસાં. મ્યુ. રકુ. નં. ૧૮—શેઠ કાળીદાસ રામચંદ શ. ૩-૪-૦ મીઠાઈ.
કેસમ—ગામ લોકો શ. ૩) પતાસાં મોટા વરાજા—બાળકૃષ્ણ વીરભ-
દ્રજી પટેલ. શ. ૫) પતાસાં. શા ખુશાલભાઈ શીવદાસ શ. ૪) મંથવ-

ચરમ બળવચરમ હોરા વગેરે રૂ. ૭-૮-૦ પ્રદર્શન માટે સુરત મ્યુ.
 નં. ૧૯—મી. બેજબજી માણેકજી જબુસરીઆ રૂ. ૫) ઇબજી શેઠ આ-
 ત્માગમ રામચંદ્ર બફરીઆ રૂ. ૧૨) મીઠાઈ શેઠ મગનલાલ પ્રાણજીવન-
 દાસ રૂ. ૩) પતાસા મ્યુ. સ્કુ. નં. ૨૭—કબીર પુસ્તકાલયના મેમ્બરો
 રૂ. ૧૫) કાપડ મહત્ત જવણુદાસ અમરતશી રૂ. ૬) મીઠાઈ મ્યુ. સ્કુ.
 નં. ૯—મી. ખુશાલભાઈ જવણુજી રૂ. ૫-૮-૦ પતાસા મ્યુ. સ્કુ. નં.
 ૧૪—શેઠ કનેહમહમદ મીયાભાઈ રૂ. ૩) સુરત-મ્યુ. સ્કુ. નં. ૧ શેઠ
 મોતીલાલ મુન્શલાલ ખાડવાળા રૂ. ૩) ગેઠ થેરાભાઈ જમનાદાસ લાકડા
 વાળા રૂ. ૭) પતાસા સુરત મ્યુ. નં. ૧૭ ગગારામ વરજદાસ ભરતી-
 આ. રૂ. ૬-૮-૦ મીઠાઈ. ઉર્દુ સ્કુ. નં. ૫—ખાટકીવાડની જમાતના ગૃ-
 હસ્થો રૂ. ૧૫) રોડડા ગેઠ પીરનમુહમદ હયાત રૂ. ૫) રોડડા, શેઠ અ-
 હમદ ઇસ્માઇલ રૂ. ૫) રોડડા શેઠ અગદુલ અમદ ખીસરી રૂ. ૬-૧૨-૦
 કીતાબો. રાંદેર—મી. છોટાલાલ નવલચંદ નગરગેઠ રૂ. ૧૨) મીઠાઈ. સ-
 ચીન—નવાખ સાહેબ રૂ. ૧૦) મીઠાઈ. ઉધના—નવાખ સાહેબ રૂ.
 ૧૦) મીઠાઈ, હુમસ—નવાખ સાહેબ રૂ. ૫) મીઠાઈ. ભીમપોર—
 નવાખ સાહેબ રૂ. ૩) મીઠાઈ વાસદાના મહારાજ સાહેબ રૂ. ૫) મી-
 ઠાઈ શેઠ ગોપાળભાઈ મણીભાઈ રૂ. ૪-૮-૦ પરખ સાર.

ખેડો વિભાગ—

નિમરયા—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સહગૃહસ્થો ૧૬-૦-૦
 સ્કુલ જમાડી વાસણા—પટેલ મોતીભાઈ સામળભાઈ ૧૦-૦-૦ સ્કુલ
 જમાડી સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૧૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી મોગર—
 સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૨૦-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી. રાત્રુડા—સ્કુલ કમી-
 ટીના મેમ્બરો ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી અમસપુર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ચકલાસી—શીવલાલ બદવજી તથા જુદા જુદા
 ગૃહસ્થો ૯૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ઠહેવાણુ—ઠાકારસી નહારસિંહજી રૂ.
 ૩-૦-૦ તથા રૂ. ૩૮-૦-૦ ના ઠાકાર તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો મળી
 સ્કુલ જમાડી. ત્રાજ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૧૮-૮-૦ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ પીપળગ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ.
 ૧૯) લાહુ જમાડયા. ગામડી—ગામ લોડા ૧૭-૮-૦ સ્કુલ જમાડી.

અલ્પવા—ગામ લોકો રા. ૧૩) સ્કુલ જમાડી હિંમરેઠ—બ્રાંચ કન્યાશા-
ળા, હેડમિસ્ટ્રેસ ગાંતમ રામરામ સ્કુલ જમાડી મહુધા—પા. માણેક-
લાલ જગનલાલ રા. ૨) ઇનામ તથા દુધ ચકલાસી—રા. રા કરમીખાં
નાથેખા રા. ૬) પતાસા તથા સ્લેટો અલારસા—બાઈ હરખા પટેલ
નરેર બાપુની વિધવા રા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી મેગર—પટેલ અબાઈદાસ
ભૂલાભાઈ રા. ૫-૪-૦ વાડકીઓ પતામા વગેરે પટેલ મોતીભાઈ અમયા-
ભાઈ રા. ૩૩) ઓઢણીઓ તથા પતાસા હાથજ—શાહ નારણ નાથજ
રા. ૨૧) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ, કુજરી—વહોગ અસ્માલજ મિયાં-
જ રા. ૪૧) મીઠાઈ તથા પ્યાલો. મહુધા—અરસાળી જમનાદાસ મથુ-
રભાઈ રા. ૨૩) કાચના ખડીઆ તથા સાકર. પટેલ ઉમેદભાઈ સામળ-
ભાઈ રા. ૧૮-૨-૦ ધાતુની વાડકીઓ તથા પતાસા ત્રાણુજ—પા. લ-
લુભાઈ જોરાભાઈ રા. ૫) સ્કુલ જમાડી મહીજ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો
રા. ૩૫) સ્કુલ જમાડી ગાના—પા. દાદાભાઈ જોરાભાઈ રા. ૨૫) ઓ-
ઢણો, પા શિવાભાઈ જીખાભાઈ રા. ૨૬-૮-૦ ઓઢણો મહુધા—
દોશી નગીનદાસ નાથાભાઈ રા. ૨૭) સ્કુલ જમાડી ગોરાવ—ગામના લોકો
રા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી રાતુરા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૧૦) સ્કુલ
જમાડી દેવાતજ—પા. શિવાભાઈ ગગાદાસ સ્કુલ જમાડી ઈસરામા—
ગામ લોકો રા. ૧૫-૪-૦ સ્કુલ જમાડી યોદાલ—પા શકરભાઈ લ-
વાનભાઈ રા. ૨૮) સ્કુલ જમાડી પાલજ—ગામ લોકો રા. ૪૬-૮-૦
અરેશ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૭-૧૫-૦
ઇનામ તથા સ્કુલ જમાડી શાહુપુરા—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૬) સ્કુલ
જમાડી. લીંખાસી—પટેલ ભુલાભાઈ વહેરીભાઈ રા. ૫) સ્કુલ કમિટિના
મેમ્બરો તથા ગામ લોકો રા. ૨૪) સ્કુલ સગ્રહસ્થાન સા. સોડપુર—
ગામ લોકો રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. ઘોઘાવાડા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો
તથા સદગૃહસ્થો રા. ૭) સ્કુલ જમાડી ગુતાલ—પા મોમાભાઈ હાથી-
ભાઈ રા. ૧૮) ધડીઆળ, પતાસા, ઓઢણાં, પા સનાભાઈ બહેચરભાઈ
રા. ૩) પ્રદર્શનમાં મુરકુવા—ગામ લોકો રા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. બઈ
રખ્યા પા. જેસગ બાપુજીની વિધવા રા. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. સરસવ-
ણી—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૧૫) પ્રદર્શન માં ભટ શિવશકર બાલભાઈ

શા. ૬-૪-૦ મીઠાઈ ઇનામ. ઘોરીઆવી—ગામ લોકો શા. ૩૫) તથા પટેલ મોતીભાઈ ભાઈલાલ શા. ૨૭) સ્કુલ જમાડી. હાડગુંડ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદ્ગૃહસ્થો શા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. મહીજ—પા. ઉમેદભાઈ તળશીભાઈ શા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી પીપળાવ—પા. ખોડી. દાસ દેવજીભાઈ શા. ૨૫) પા. અવેરભાઈ રણછોડભાઈ શા. ૫) પા. કીસાભાઈ બાબરદાસ શા. ૫) સ્કુલ જમાડી. શા. દેવચંદ બાબરદાસ શા. ૩) મીઠાઈ ઇસિણાવ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી કસારા અવેર બીખા. શા. ૨-૪-૦ પતાસા કુજરાવ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૨૪) સ્કુલ જમાડી. પા. ખુમાભાઈ વેણીભાઈ શા. ૬) કાપડ. પિઠાઈ—સદ્ગૃહસ્થો શા. ૨) મીઠાઈ, બાઈ કસળ પા. ખોખાઈલાઈ માધવદાસ શા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી ગોપાળપુરા—ગામના સદ્ગૃહસ્થો શા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. ભદ્રાસા—ગામ લોકો શા. ૬-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. કાગવેલ—ભાવસાર મનસુખભાઈ શા. ૩) મીઠાઈ. પરીએજ—જુદા જુદા સદ્ગૃહસ્થો શા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી. સાંઢેલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૬-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. પીપળાતા—માધવભાઈ નાથોભાઈ શા. ૭), કુબેરભાઈ નાગરદાસ શા. ૬) નાગરભાઈ કીશોરભાઈ શા. ૬) મીઠાઈ કાપડ. વણુમોલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી દમુલપુર—ગોવિંદભાઈ તથા ઘોરીભાઈ કાસદભાઈ શા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. કનીજ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૮) પેંડા કેરીઆવી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૧૩) સ્કુલ જમાડી. રૂપપરા—પા. જોઈ વહોલાભાઈ શા. ૧૧-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. પા. જ્વાભાઈ ગોકળે. શા. ૪-૮-૦ ચમચા, પા. બાબરભાઈ અવેરભાઈ શા. ૪-૧૨-૦ ખ. ડીઆ, સાકરે, પા. ભાઈજી લલ્લુભાઈ શા. ૩-૦-૦ પેંડા તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૧-૮-૦ પતાસા લમુંદા—ગામ લોકો શા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી. અડીણા—જોશી જયનીલાલ હરિલાલ શા. ૬), માસ્તર બૂલાભાઈ હરગોવિંદ શા. ૩) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૬) ઇનામ કાસર—પા. ભાઈજી બૂલાભાઈ શા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી. પા. ઘોરીભાઈ લલ્લુભાઈ તથા શા. ચુનીલાલ ગિરધરદાસ શા. ૨) વાકીઓ.

અંક ૨ જો.

પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કેળવણી..... ૪૧—૪૫.
૨. ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાચ્યેન્દ્રો લેખ. ૪૫—૪૬.
૩. શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય. (સા. અ દવે) .. ૪૬—૫૧
૪. પૃથ્વીની સુસાદરી ... (ગી. કે. ભટ્ટ) ... ૫૧—૫૫.
૫. ગુજરાતીભાષામાં વર્ણરતા અને શીઘ્ર કેટલાક
અરણીકારસી શબ્દો (અ. હ. મુનશી) ... ૫૫—૫૭.
૬. આશુ પર્વત (પો. કે. શાહ) ૫૭—૬૧.
૭. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજના ત્રીજા વર્ગના છાત્રોનું
આનન્દપર્વટન (જો. એ.) ૬૧—૬૬.
૮. કેળવણીખાતાની ખબરો ૬૭—૭૩.
- ૯ નિશાળોના ઇતિહાસપત્રક..... ૭૪—૮૦.

તન્ત્રી (ડોગન્ટ ૧૯૦૨ થી)—અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ,
ગ્રા. સપત, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક રવાધીન રાખ્યા છે).

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. ‘શાળા-
પત્ર’ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું ‘શાળાપત્ર’ નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે ‘શાળાપત્ર’ની
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે.

- તન્ત્રી.

કેળવણીખાતાની જાહેર ખબર.

(ઉ ભા ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૫મી ડીસેમ્બર
૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૧૫૪૫ ઉપરથી).

કેવલ મહાદેવ પ્રાણેશ નામના એક છોકરાએ વિરમગામ મ્યુનિ-
સિપલ ઑફિસ-વર્નાક્યુલર સ્કૂલના હેડ માસ્ટર આગળ વડોદરાની શ્રી
સવાળ હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપલ તરફથી અપાયેલ એક લેટિંગ સર્ટિફિકેટ
રજુ કર્યું હતું, તેમાં કેટલાક વગર સત્તાએ ફરફાર કરવામાં આવેલા હતા.
આ ઉપરથી ફરમાવવામાં આવે છે કે પછીથી લખેલી સ્કૂલ છોડ્યાના
મારીખ (તા. ૧૪મી નવેમ્બર સને ૧૯૧૧) થી એક વરસની મુદત સુધી
સરકાર તરફથી સ્વીકારાયેલી કોઈ પણ શાળામાં તેને દાખલ કરવામાં આ-
વશે નહિ.

(સહી.) P. LORY.
Educational Inspector
N. D.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

રેણુઆરી, ૧૯૨૨.

અંક ૨ જો.

કેળવણી (ચાલુ પુ. ૫૦ પૃ ૪૧૧ થી).

બુદ્ધિની કેળવણી; માર્ગશૂચકતા—નીતિવિષયક કેળવણીના અગમંજ આ બધાં ગુણોની ખીલવણી અંતર્ભૂત થાય છે અને એ વિશે ઘણું વિવેચન થઈ શકે એમ છે, પણ અત્ર આટલેથીજ વિરમવું યુક્ત છે. શાળામાં ઉત્તમ ટેવના ખીજ રોપી પોષવામાં ઉત્તમ શિક્ષણનું સ્વરૂપ છે ('To teach is to form mental habits' Fowler.), તેથીજ આ વિષય પર લખાણથી કહ્યું છે ને બુદ્ધિવિષયક કેળવણી કરતાં નીતિવિષયક કેળવણીનું વિશેષ માહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે રસ્કિને પણ જ્ઞાન કરતાં આચારને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે (Education is not teaching children to know what they do not know but to behave as they do not behave). હવે બુદ્ધિવિષયક કેળવણી વિશે સક્ષેપમા વિચારીએ. સામાન્ય રીતે શાળાઓમાં બુદ્ધિની કેળવણી પર નીતિની કેળવણી કરતાં વિશેષ લક્ષ અપાય છે. કેળવવા કરતાં બહાવવું એ સહેલું છે, તેથી બુદ્ધિની કેળવણીમાં પણ કેળવવા તરફ પૂરતું ધ્યાન અપાતું નથી. શિક્ષકે જ્ઞાન આપવા કરતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગશૂચક થવું એ મુત્તરને બને ત્યાંતુથી અનુસરવું જોઈએ શાળામાં હાલના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે એવા કેટલાક વિષયો શિખવાય છે કે જેનો જાળક મોટો થઈ વ્યવહારમાં પડે ત્યારે તેને થોડોજ ઉપયોગ પડે આ ઉપરથી સહજ વિચાર થાય કે એ અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કે કેમ એ વિશે આગળ કહેવામાં આવશે. હાલ તો એટલુંજ સમજવાનું છે કે વિષયોનું જ્ઞાન આપવા કરતાં તે વિષયોથી જે માનસિક વૃત્તિઓ કેળવાય છે તે કેળવવાનું કામ શિક્ષકે વધારે અગત્યનું ગણવું જોઈએ વિષયો વ્યવહારમાં ઉપયોગી ન હોય ને તેનું જ્ઞાન મનમાથી જતું નહે, પણ જે શક્તિઓ તેના જ્ઞાનથી કેળવાઈ હોય તે વ્યવહારમાં ફરકે પ્રસંગે કામની થઈ પડે છે વળી એવી રીતે શિક્ષણ આપવાથી વિષયનું જ્ઞાન પણ સાદુ થશે ને તે વધારે વખત ટકશે

જૂની ને નવી પદ્ધતિ; જ્ઞાન ને પદ્ધતિનું તારતમ્ય—અર્થિ પ્રાથમિક શાળાની જૂની ને નવી શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે બોલવાનો સહજ પ્રસંગ આવે છે કહે છે કે જૂની પદ્ધતિમાં માત્ર ગોખણપદ્ધિ પરજ લક્ષ્ય અપાતુ, પ્રેમ કરતા લયનો વિશેષ ઉપયોગ થતો, અને બ્યાક-રણ, ભૂગોળ, અને એવા બીજા વિષયો કેમ શિખવવા તેનું શિક્ષકોને જ્ઞાન ન હતું. નવીન પદ્ધતિમાં એ તરફ શિક્ષકોનું લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવ્યું છે પરંતુ એટલું તો ખુલ્લુંજ છે કે અભ્યાસક્રમ ગમે તેવા સારા હોય ને પદ્ધતિ ગમે તેવી સારી રીતે દર્શાવેલી હોય તોપણ તેને અમલમાં મૂકવાનો આધાર શિક્ષક પર છે શિક્ષકમાં સર્વથી વિશેષ આવશ્યક જ્ઞાન ને કર્તવ્યનિષ્ઠા છે. જે શિક્ષક જ્ઞાની છે ને પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજે છે તે પદ્ધતિનું જ્ઞાન સહજ મેળવી શકશે એથી ઉલટું, પદ્ધતિનું જ્ઞાન ગમે તેવું જાંચા પ્રકારનું હોય, પરંતુ જ્ઞાનમાં ખામી હોય કે કામ બરા દિલથી કરવાની ઘનત ન હોય તો તે શિક્ષક કદાચ પ્રેક્ષક કે પરીક્ષક વર્ગને છેતરી શકશે, પણ છોકરાઓ ઉપર સારા સરકાર પાડી શકશે નહિ; માટે શિક્ષકે પ્રથમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું ને જાંચા પ્રકારની વૃત્તિ કેળવી પોતાની ફરજ બરાબર સમજવી ને પછી પદ્ધતિનો વિચાર કરવો પદ્ધતિ કંઈ નકામી નથી; પરંતુ જ્ઞાન પ્રધાન છે ને પદ્ધતિ ગૌણ છે એ હમેશ માદ રાખવું ધોરણ ગમે તેવા જાંચા હોય ને નિર્મિત પુસ્તકો ગમે તેવા સાગં હોય તોપણ તેની સફળતાનો બધો આધાર શિક્ષક પર છે.

સ્મરણશક્તિ; તેનો અભાવ—જૂની પદ્ધતિમાં માત્ર સ્મરણ-શક્તિજ કેળવવામાં આવતી, નવીન પદ્ધતિમાં સ્મરણશક્તિ સાથે વિચાર-શક્તિ કેળવવા તરફ આરંભથીજ લક્ષ્ય આપવાનું છે અત્ર સ્મરણશક્તિને પ્રભાવ, ને તેને કવી રીતે કેળવવી એ વિષે સંક્ષેપમાં કહેવું જરૂર છે. આખણું દેશના લોકો માત્ર સ્મરણશક્તિજ કેળવનારા છે, વેદીઆઓ સમન્યા વિના વેદ મોઝે કરે છે, શાસ્ત્રીઓ ગ્રન્થોના ગ્રન્થો પાઠે કરે છે ને પરી-ક્ષકદષ્ટિ કેળવતા નથી એવા આક્ષેપો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો આપણા પર મૂકે છે એમાં કંઈક સત્ય પણ છે, પરંતુ પૂર્વની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતા સ્મરણશક્તિ જેટલી નિન્દાય છે તેટલી નિન્દાને પાત્ર નથી જે સમયે લેખ-નકળા કે મુદ્રણકળાનો અભાવ હતો તેવે સમયે જે સ્મરણશક્તિ બરાબર

કેળવી ન હોત તો જે વેદના અધ્યયનથી પાશ્ર્વાત્ય વિદ્વાનોને ને લાપાવિજ્ઞાની-
ઓને અનેક પ્રકારનો આનન્દ મળે છે એ વેદ હુમ થયા હોત. પ્રાચીન
આર્યોએ સ્મરણશક્તિના બળેનું એનું રક્ષણ કર્યું છે. પદપાઠ, સહિતાપાઠ,
દ્રુમ, જટા, ધન વગેરે અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી સ્મરણશક્તિને અતિપરિશ્રમ
આપીને એ અમૂલ્ય રત્ન સવરી રાખ્યા છે. એ સ્મરણશક્તિને નિંદવી એ
એ પરિસ્થિતિનું અજ્ઞાનજ દર્શાવે છે. પદ્મર્ગનના અન્થો તથા વ્યાકરણ
કદમ, છન્દ આદિના અન્થો સૂત્રરૂપમા રચાયા એ પણ એવીજ પરિસ્થિ-
તિને લીધે છે.

શાબ્દિક સ્મરણશક્તિની નિન્દા—વળી એ પણ લક્ષમા ગખ
વાનુ છે કે કેવળ શાબ્દિક સ્મરણશક્તિની પ્રાચીન સમયમાં પણ ઓછી નિન્દા
કરી નથી ‘સ્થાણુરિચ મારવાહઃ કિલામ્બૂદધીત્ય વેદં ન વિજાનાતિ
ચોડર્યમ્’—વેદનું અધ્યયન કરી જે તેનો અર્થ બરાબર સમજતો નથી
તે સ્થાણુ જેવો ભારવાહુજ છે વળી ઇકઃ શબ્દઃ સમ્યગ્જ્ઞાતઃ સુપ્રયુક્તઃ
સ્વર્ગે લોકે ચ કામધુમવાતિ—એક શબ્દ બરાબર સમજાયલો ને બરાબર
પ્રયોગાયલો સ્વર્ગમા ને આ લોકમા કામોનો દોહન કરનાર થાય છે—એમાં
પણ જ્ઞાનની પ્રશસા છે. એ બને વાક્યોમા વિજાનાતિ ને સમ્યગ્જ્ઞાતઃ
એ બે શબ્દો પર લક્ષ આપવાનુ છે માત્ર જ્ઞાનનીજ જરૂર કહી નથી; પણ
વિજ્ઞાનની, સમ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા દર્શાવી છે. આ પ્રમાણે સમય જતે
પ્રાચીનોએ પણ કેવલ શાબ્દિક સ્મરણશક્તિ વગોવવામા ન્યૂનતા રાખી નથી.

શેનુ સ્મરણ ઇષ્ટ ને લાલકારક છે—માત્ર પોપટીડ જ્ઞાન નિન્દાને
પાત્ર છે, પણ સમજીને મોંએ કરવા જેવુ હોય તે મોંએ કંપામા ઈ હરકત
નથી એટલુજ નહિ, પણ તેથી ઘણા ફાયદા છે. આંકના કોઠા, કોપ્પકો, અક્ષર-
ગણિતના નિયમોના કેટલાંક સક્ષિપ્ત રૂપો, ઉત્તમ અન્યકારોના ઉલ્લેખો,
વ્યાકરણનાં સૂત્રો, કોશના જરૂરનોગાં પદો વગેરે મોંએ કરવાજ જોઈએ.
એથી શિક્ષણનો માર્ગ સગ્ગ થાય છે ને સહૃદયતા કેળવાઈ અભિરુચિ
ઉત્પન્ન થાય છે પણ એ બંનુ સમજીનેજ મોંએ કરવુ જોઈએ કેટલાકનું
ધારવુ એવુ છે કે બાહ્યાવસ્થામા સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હોય છે ને વિચારશક્તિ
મન્દ હોય છે, માટે સ્મરણશક્તિજ કેળવવી; વિચારશક્તિ કેળવવામાં મિથ્યા
કાલક્ષેપ કરવો નહિ. સમય જતા હ્રાસ જે સમજાવવુ મુશ્કેલ થાય છે તે

એની મેળે સમજશે એમાં કેટલુંક સત્ય છે, પરંતુ હાલના પાશ્ચાત્ય માનસવિજ્ઞાનીઓ એ વિચારથી ઉલટા છે અમુક અવસ્થામાં અમુક શક્તિ કેળવીએજ નહિ તો તે છુટ્ટી થઈ જાય છે, માટે બધી શક્તિ કેળવતા રહેવું એવો તેમનો મત છે મોઝે કરવા જરૂરની જે બાબતો ઉપર વર્ણવી છે તેમાં આંકના પાઠાજ બહુ બાધ્યાવસ્થામાં મોઝે કરવાના છે, બાકીનું મોઝે કરવાનો સમય એવો નથી કે તેમાં વિચારશક્તિ કેળવી ન શકાય. આંકના પાઠા પણ બાળકની શક્તિ પ્રમાણે સમજાવી શકાય છે તો તેવી રીતે સમજાવીને શિખવવા એથી શિક્ષણ રસિક થાય છે ને બાળકની સ્મરણશક્તિ પર બોલે પડતો નથી; પરંતુ જેમની વિચારશક્તિ મન્દ હોય તેમને સમજણ પડે એટલી પાડી આક ગોખાવવામાં રૂઠું હાનિ નથી. વળી જે બાબત વસ્તુનું પ્રદર્શન કરાવી કે તેમના હાથમાં આપી ખાતરી કરાવી શીખવી હોય તેનું થોડે થોડે સમયે પ્રસંગ આવે પુનરાવર્તન કરાવતા રહેવું, નહિ તો તે તેમના સ્મરણમાથી જતી રહેશે સાહિત્ય પર પ્રેમ વધારવાનો ઉત્તમ ઉપાય સુભાષિતો મોઝે કરાવવાનો છે. એમ કરાવવાથી તેમનું ભાષાજ્ઞાન વધતું જાય છે, ને રસ ઉત્પન્ન થવાથી વધારે જ્ઞાન મેળવવાનું તેમને મન થાય છે પાશ્ચાત્ય દેશમાં પણ એ પદ્ધતિ માન્ય થયેલી છે લૉર્ડ મેક્ડોલે વિષે કહેવાય છે કે બે મિલ્ટન કવિનું ‘પૅરેડાઇસ લૉસ્ટ’ નામનું કાવ્ય હુમ થાત તો મેક્ડોલેને તે બધું યાદ હોવાથી તે બધું લખી કાઢી પુનઃ કાવ્યને સજીવન કરી શકત.

સ્મૃતિ; લક્ષણ ને ઉદ્ભવ—આ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિનો પ્રભાવ કેવો છે તે વિષે થોડુંક કહ્યું હવે એ શક્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ને શી રીતે કેળવાય છે તેનો વિચાર કરીએ જ્ઞાનમાત્ર પ્રથમ ઇન્દ્રિયજન્ય છે માનસશાસ્ત્રીઓની શોધ પ્રમાણે પદાર્થો ઇન્દ્રિયોના સંપર્કમાં આવે છે ત્યારે તેને ઇન્દ્રિયોના અગ્ર ભાગમાં સ્ફુગ્ણા ઉત્પન્ન થાય છે ને એ સ્ફુગ્ણા અન્તર્વાહિની જ્ઞાનતન્તુદ્વારા મગજને પહોંચી ત્યાં પ્રતિસ્ફુગ્ણા ઉત્પન્ન થાય કે એટલે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન થાય છે આગળમાં એ જ્ઞાન પદાર્થ સાથે સંપર્ક ગરતુ ‘આ કંઈક છે’ એવા સ્વરૂપનું અનિશ્ચિત હોય છે ને પછી ‘આ હો’ એવા સ્વરૂપનું નિશ્ચિત થાય છે. આ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષ | સવિકલ્પક પ્રત્યક્ષ એવા બે જ્ઞાનના પ્રકાર છે, જેને અંગ્રેજીમાં ‘Sensa-

tion' ને 'Perception' કહે છે. આ રીતે સંસ્કૃત નૈયાયિકો ને પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રીઓના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે ને તેના કેવા પ્રકાર છે તે વિષે વિચારો સરખાજ છે હવે ઇન્દ્રિયોનો પદાર્થ સાથે સંબંધ થાય છે, ત્યારે મન પર તે પદાર્થ જે છાપ પાડે છે તેને સંસ્કૃત નૈયાયિકો ભાવના સંસ્કાર કહે છે ને એ સંસ્કારથીજ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્કાર-રજન્ય જ્ઞાન સ્મૃતિ'. એ સંસ્કાર જેમ દહ ને ઊંડો તેમ સ્મૃતિ પણ તીવ્ર થાય છે ને જેમ નિર્બળ ને આછો તેમ સ્મૃતિ પણ મન્દ થાય છે. આ ઉપરથી સમજાવે કે સ્મરણશક્તિ ખિલવવા માટે સંસ્કાર ઊંડા પાડવા જોઈએ. કેટલાક ચાલાક છોકરા કેટલોક ચાલાકીથી થોડા વખતમાં ગ્રહણ કરી શકે છે; કેટલાકને ગ્રહણ કરતાં ઘણો વખત જાય છે આમ બધાંની ગ્રાહકશક્તિ સરખી હોતી નથી. આજ કારણથી વૈજેષિક સૂત્રમાં પટુપ્રત્યયને સંસ્કારનું કારણ આપ્યા પછી અભ્યાસને (પુનરાવૃત્તિને) કારણ તરીકે કહ્યો છે. વળી જેને પટુપ્રતીતિ થાય છે તેને પણ આવૃત્તિ કે અભ્યાસ વગર સંસ્કાર ઉત્પન્ન થતો નથી આ કારણથી એક વસ્તુનું અનેક સ્વરૂપમાં નિરૂપણ કરી તેની આવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે સંસ્કાર ઊંડો થાય. સંસ્કારના ત્રીજા હેતુ તરીકે કણાદ આદર આપે છે તે પણ યુક્તજ છે કોઈ અત્યદ્ભુત કે અલોકિક પદાર્થનું દર્શન આદર ઉત્પન્ન કરે છે ને એ આદરથી તે વસ્તુનો સંસ્કાર સ્વાભાવિક રીતેજ ઊંડો થાય છે.

(અપૂર્ણ)

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ.

(ચાતુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૪૧૬ થી).

કાવ્ય ને કાવ્યશાસ્ત્ર.

હવે સાહિત્યના ખીન્ત અગ કાવ્યને વિષે વિચારીએ પ્રથમ દૃષ્ટિએ એમ લાગશે કે કાવ્ય તો હાલ ગુજરાતીમાં ઘણા થાય છે તો તેને ચોક્કસની અપેક્ષા નથી. એ અગ તો પરિપુષ્ટ થયેલું છે. કોઈ પણ માસિક તરફ નજર કરીએ કે તેમાં કાવ્ય તો ખગજ. હાલની ગુર્જરભૂમિ કવિ ઉત્પન્ન કરવામાં ઘણી ફગદુપ છે. સાધારણ કેળવણી પામેલો માણસ પણ શકીય કે અન્ય રાગમાં સપાટાબંધ કવિના બનાવી દાટે છે ને પોતાના

મનથી પોતાને કવિ સમજે છે. એને માટે કોઈ પણ પ્રકારના અભ્યાસ કે સરકારની આવશ્યકતા છે એમ તેના ધ્યાનમાં ઊતરતું નથી પ્રાચીન સમયમાં પણ આપણા દેશમાં એવા કેટલાક થયા છે તેવાઓની અન્ય કવિ-ઓએ હઠાદાકૃષ્ણના કતિપયપદાનાં રચયિતા^૦ આદિ શ્લોકોમાં નિંદા પણ કરી છે તેનો લાવાય એવો છે કે નાણીતૂસીને જ્યાંસાથી અતિકષ્ટે ભેગા કરેલા પદોનો રચનાર જેને વાણી વશ છે, એવા કવિ સાથે સ્પર્ધાનું થાય તો અરેરે ! આ દુષ્ટ કલિયુગમાં આજકાલ શું નહિ બને ! ધમના નિર્માણ કરનાર ને ત્રિભુવનના નિર્માણ કરનારની વચ્ચે પણ કલહ ઉત્પન્ન થશે આપણા આલકારિકાએ કવિપદવી પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષાવાળાઓમાં કેવી યોગ્યતા જોઈએ તે બહુ સારી રીતે દર્શાવ્યું છે. મમ્મટે કહ્યું છે કે—

શક્તિર્નિપુણતા લોકશાસ્ત્રકાવ્યાયવેક્ષણાત્ ।

કાવ્યજ્ઞશિક્ષયાભ્યાસ इति हेतुस्तदुદ્ભવે ॥

કાવ્યના ઉદ્ભવને માટે આ શ્લોકમાં જેટલા કારણો દર્શાવ્યા છે, તે બધાને હેતુ એમ એકવચનમાં કહી એ સર્વની આવશ્યકતા છે, એમાંથી એકનો અભાવ ચાલે નહિ એમ દર્શાવ્યું છે પ્રથમ કારણ શક્તિ કહી છે. શક્તિ એટલે પ્રતિભા (પ્રજ્ઞા નદનચોન્મેષશાલિની પ્રતિમા મતા)— નવા નવા ઉન્મેષ-અકુર જેવા આવિર્ભાવથી જાએ એવી અપૂર્વ, નૈસર્ગિક શુદ્ધિ, પછી લોક એટલે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર-જ્ઞાન સાહિત્ય તેના વિમર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલી નિપુણતા અને કાવ્યજ્ઞના ઉપદેશથી કાવ્ય યોજવામાં કરેલો અભ્યાસ, આટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કાવ્ય રચાય તો તે ઉત્તમ થાય. હાલ તો આમાની એક પણ પ્રકારની યોગ્યતાની જગરે હોય એમ કાવ્ય બનાવનારાઓ માનતા હોય એમ લાગતું નથી. કેટલાક કાવ્યોમાં જ્ઞાનનાં દેકાણા હોતા નથી, વૃત્તલગ કે યતિલગના દોષ જોવામાં આવે છે, કેટલાકમાં વૃત્તોનું મિશ્રણ ને ખડન દેખાય છે, કેટલાકમાં નથી હોતી રાષ્ટ્રયમ-તૃતિ કે નથી હોતી અર્થયમતૃતિ; કેટલાકમાં વિચિત્ર રૂઢિના જે માત્ર કવનાર કવિઓથી કળાય (?) એવી હોય છે. માધુર્યનો કે પ્રસાદનો લેશ પણ જોવામાં આવતો નથી. આવા કાવ્યો રચવાને બદલે રચનારાઓ સાહિત્ય-પ્રયોનો અભ્યાસ કરી તેને વિશેઃ ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકો પ્રગટ કરે તો

તેમને પોતાને તેમજ ગુર્જરસાહિત્યને ધણો લાભ થાય. કાવ્યસ્વરૂપ, કાવ્ય-પ્રકાર, શબ્દશક્તિ, રસ, ગુણ, દોષ, અલંકાર, નાયિકાસ્વરૂપ ને પ્રકાર, દ્રશ્ય કાવ્યોના પ્રકાર ને તેનું વિવરણ, નાટકનું સ્વરૂપ, વસ્તુ, સધિ આદિ અનેક વિષયો પર ગુજરાતીમાં સારા પુસ્તકોની ખોટ છે. આમાંનો કોઈ વિષય લઈ તેનો અભ્યાસ કરી તેનું સારું પુસ્તક બનાવશે તો તે ગુજરાતી સાહિત્યની સારી સેવા કરશે. કવિપદ કઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી.

किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्ठेन धनुष्मतः ।

परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥

કવિનું તે કાવ્ય કે ધન્વીનું તે ધનુષ્કાણ્ડ શા કામનું છે, જે પરના-અન્યના કે શત્રુના-હૃદયમાં લગ્ન થઈ માથું ધુણાવતું નથી. અર્થાત્, હૃદયગમ કાવ્ય થાય તો તે કાવ્ય ને એવા કાવ્ય કઈ બધા બનાવી શકતા નથી. કહ્યું છે કે-

परश्लोकान् स्तोकाननुद्विसमभ्यस्य ननु ये

चतुष्पादीं कुर्युर्वहव इह ते सन्ति कवयः ।

अविच्छिन्नोद्गच्छज्जलधिलहरीरीतिसुहृदः

सुहृद्या वैशद्यं दधति किल केषांचन गिरः ॥

થોડાક પારકાના શ્લોકોનો દરરોજ અભ્યાસ કરીને ચાર પાદ બનાવે એવા તો બહુ કવિઓ છે (ગુજરાતીમાં 'કલાપી'ના કાવ્યોનો અભ્યાસ કરી એવા ધણા થયા છે). પણ અવિચ્છિન્ન ઊછળતી સમુદ્રની લહરી જેવો જેમની વાણીનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન, એકધાર ચાલ્યો જાય છે એવા તો થોડાકજ કવિઓ હોય છે કે જેમની વાણી સુહૃદ-અરાબર હૃદયગમ થઈ પ્રસાદિત્ત હોય છે પ્રસાદ ને માધુર્ય ગુણ વિનાના કાવ્યો નિષ્પ્રયોજક છે. કેટલાક વિનયશાલી કવિઓએ નિરર્થિમાન દર્શાવી બલતેજ કહ્યું છે કે -

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी ।

पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥

કાલિદાસાદિ કવિઓ છે તે અમે પણ કવિઓ છીએ પર્વતમાં ને

પરમાણુમાં બનેમાં પદાર્થત્વ પ્રતિષ્ઠિત છે અર્થાત્ પર્વત ને પરમાણુ બને પદાર્થ કહેવાય છે, પણ એ બેમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલોજ કાલિદાસાદિ કવિ ને અમારી વચ્ચે છે બધા કઈ ઉત્તમ કવિ થતા નથી, માટે એ દિશામાં વ્યર્થ પ્રયત્ન કરી અસાધ્ય વસ્તુ સાધવાનું તજ દઈ જે દિશામાં પ્રયત્ન સફળ થવાનો ને સાહિત્યની ખરી સેવા કરવાનો સંભવ છે તે દિશા તરફ પ્રયત્ન આદરો એવી મારી એ સુઘ પુરુષોને વિનંતિ છે.

પ્રાચીન કાવ્યોનું સંસ્કરણ.

વધી પ્રાચીન કાવ્યોનું સંસ્કરણ, સંશોધન ને સંગ્રહ, તથા વિવરણ થવાની પણ જરૂર છે ‘ગુજરાતી સાહિત્યસભા’ કવિઓની જયન્તી બિજા છે એ ધણું સ્તુત્ય છે ધણા કવિઓની જયન્તી બિજાવવાને બદલે થોડાની બિજા થોડાક વર્ષમાં તેમને વિષે સપૂર્ણ હકીકત એકઠી કરવાથી વિશેષ લાભ થશે. દરેક કાવના કાવ્યોનું ભુદુ પુસ્તક, કવિના વૃત્તાત, કાવ્યસમીક્ષા વગેરે સાથે તેમજ સારી ટીકા, જેમાં કાવ્યના ગુણદોષનું વિવરણ થાય તથા વિષમપદ ને પદનું વિમર્શન થાય એવી ટીકા સાથે છપાવવાની જરૂર છે એથી આગળ વધીને દરેક કવિના દરેક સારા કાવ્યનું પણ એવા પ્રકારનું છૂટું પુસ્તક થવાની જરૂર છે. તેમજ પ્રાચીન કાવ્યોમાંનાં સારાં સારા કાવ્યોનો સંગ્રહ પણ થવાની કેટલી બધી જરૂર છે તે હાલ નીકળેલા કેટલાક એવા સંગ્રહો લોકપ્રિય થયા છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. ૫૨૦ એવા સંગ્રહોમાં પણ ઘણા સુધાગવધારાની જરૂર છે. શ્રમ લઈ દરેક કવિનાં બધા કાવ્યો વાંચી તેમાંથી જે ઉત્તમ લાગે તેનોજ સંગ્રહ કરવો જોઈએ. હાલના સંગ્રહોમાં એવું બહુ જોવામાં આવતું નથી એક બે ‘નરસિંહ મહેતા’નાં તો બેચાર ‘પ્રેમાનંદ’નાં એમ મુખ્ય કવિનાં કાવ્યમાંથી જે હાથ લાગ્યાં તે તેમજ આધુનિક વિદ્વાનો જેમની કવિ તરીકે ખ્યાતિ પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેમનાં પણ કહેવાતાં કાવ્યોમાંથી કોઈક કોઈક લઈ વા સંગ્રહો રચાયા છે. કવિઓની કાવ્યવાટિકામાંથી ઉત્તમ પુષ્પો સુંદારી યા બનાવવામાં આવી નથી તેથી તેનું સારલ મનોરજક થતું નથી. તેમાં ટિપ્પણ પણ જોઈએ તેવાં નથી. કોઈકમાં છેજ નહિ, કોઈકમાં તો દ્વિપિત છે, ને કોઈકમાં ટિપ્પણકાર કાવ્યની ચમત્કૃતિમાં એવો લીન ગયો છે કે જોણે તેનો કેટલોય હોય એવો વાંચનારને ભાસ થાય

છે. શી કાવ્યની ખુબી ! કવિત્વ શક્તિની અહિં પરિસીમા છે, એવા લાવ-
વાળા શબ્દોમાજ તેનું દિપ્પલુ પરિસમાપ્ત થાય છે, ને વાચક વિષમપદનું
વિવરણ શોધે છે, ત્યારે તેની નજરે ઉપલા શબ્દોજ પડે છે. આ ઉપરથી
હવે સમજાયું હશે કે આ દિશામા પણ અનેક રીતે શ્રમ કરનારને માટે
સાહિત્યની સેવા કરવાનો અવકાશ છે અપેક્ષા માત્ર સારા શ્રમ ને સાધા-
રણ શિષ્ટ શુદ્ધિનો છે. તેનો પ્રયોગ જોટલો વિશેષ થાય તેટલું ફળ પણ
વિશેષ મળવાનો સંભવ છે. (અપૂર્ણ).

*શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય.

(રા. રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે. બી એ.).

‘શાળાપત્ર’ના સુવર્ણમહોત્સવમા મનુષ્યને સુવર્ણમય કરી દે એવા ચારિ-
ત્ર્યના વિષય પર કાઈક મનન થાય એ વાસ્તવિક લાગે છે ચારિત્ર્ય એ મનુ-
ષ્યનું સ્વરૂપ છે, મનુષ્યનું ભૂષણ છે, અને એ ભૂષણરહિત પુરુષ ‘સાક્ષાત્
પણુ’ પુચ્છવિપાળહીન’ (પૂછડું અને શિંગડા વિનાનો પશુ) છે એમ કહેવું
જોઈએ ત્યારે આ ભૂષણ પ્રત્યેક શિક્ષકમા વિશેષ કરીને હોવું જોઈએ એ
સ્પષ્ટ છે. નાના બાળકના મનને ખીલવનાર, તેના પર સચોટ છાપ પાડનાર,
તેને સાચું અથવા નકાર બતાવનાર, લવિષ્યની પ્રજાને દૃઢ અને નિશ્ચલ
અથવા તો વિફલ અને નિર્માલ્ય બનાવનાર—શિક્ષકમા ચારિત્ર્યથી ભૂષણ
ન હોય તો દેશનું જરૂર સત્યાનાશ વળે !

એ ચારિત્ર્ય એટલે શું ? માણસના મનની એવા પ્રકારની દૃઢતા—
કઠિનતા, જે અસત્યને લત-પ્રહારથી દૂર ખસેડી નાખે; અને તેજ મનુષ્ય-
મનની એવી મૃદુતા—મૃદામલતા, જે ગાઢ તિમિરથી ટકાયલા પણ સત્યને
પોતાના આન્તર પ્રદેશમા એકદમ પ્રવેશ કરવા દે અને નિરન્તર ત્યાં વાસો
રહેવા દે આવો મનનો સ્વભાવ, અવી મનની ભાવના, આવું મનનું સ્વરૂપ
તેનું નામ ચારિત્ર્ય “It is easier said than done”—જેલવું તે
થણું સહેલું છે પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવવું કુશ્કર છે, એ વાત નીચેના
લખાણથી કઈ સમજાશે

* આ લેખ લ્યુમિલિના ખાસ અક્ષ માટે આવેલો તે અવકાશને
અભાવે અત્રે છાપવામા આવ્યો છે.

આ લેખક પણ એક શિક્ષકજ છે, એકલે કદાચ શિક્ષક પર ચાલુક ઉગામવી પડે તો પોતે અપવાદ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

શિક્ષકવર્ગના બે વિભાગ પાડીશું—

(૧) હાથ નીચેના શિક્ષકો (Assistants).

(૨) ઉપરી શિક્ષકો (Heads).

પ્રથમ વર્ગના શિક્ષકોમાં ચાન્ડિયની મૂર્તિ આબેહૂમ કોતરાઈ હોય તો તેમના બાહ્ય આચારમાં આવા પ્રકારનું પ્રતિબિમ્બ નજરે પડતું નોંધ્યે;

(ક) પોતાના સહશિક્ષકો (Colleagues) પ્રતિ સમાન ભાવ હોવો નોંધ્યે, કોઈ તન્દ્ર અદેખાઈ અથવા ઈર્ષ્યા અથવા દ્વેષ ન હોવો નોંધ્યે; કોઈની ચાડી ચુખડી કરવાની ટેવ અવશ્ય ન હોવી નોંધ્યે; ઉપરી તરફ પૂજ્ય ભાવ, માન, અને આદર હોવાજ નોંધ્યે; તેની સાથેજ ઉપરીના ખુશામતીઆ થઈ કરવાની કુટેવ, પોતાનો મ્વાર્થ સાધવા સાર બીજાની નિન્દા અને તત્સમર્થી અસત્ય લાપણુ, કેવળ ઉપરીને ખુશી કરવાના હેતુથીજ તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓ પર અયોગ્ય પ્રહાર, વગેરે વગેરે કુટેવોથી સો માઇલ દૂર હોવા નોંધ્યે

(ખ) પોતાના કાર્યમાં પ્રામાણિકતા, શિષ્યવર્ગ પ્રતિ સપ્રેમ લાગણી, અને કર્તવ્યનિષ્ઠ હોવાં નોંધ્યે, નહિ કે કામ કરવામાં ખદાઈ, અમુક શિષ્ય પર દ્વેષ, અને ઉપરીને બતાવવા માટેજ કામ કરવાનો દબ અને દોગ નજરે પડે.

(ગ) પોતાના સંસ્કારી કામમાં ખાનગી બાબતોને અગે ઉદ્બલવેલી તકરારને પ્રવેશ નજ અપાવો નોંધ્યે; તેમ થાય તો મનની અધોદશા આના કરતા બીજી મોટી છેજ નહિ.

(ઘ) સર્વત્ર, અને ખાસ કરીને શાળાના મકાનમાં, અનીતિપ્રવર્તક શબ્દોનો ઉપયોગ, બીલતસ વાણીવિલાસ, એક બીજાની અમર્યાદિત મસ્કરી કહુંગોચર ન થવી નોંધ્યે

વિચારતાં અત્યન્ત ખેદ ઉપજે છે જે આપણા ગ્રેડચુએટ શિક્ષકોમાં લાગ્યે ૫૦ ટકા જેટલા પણ આમાના એક અથવા અનેક દોષોથી નિર્મુક્ત હોય છે. તો પછી બીયારા ગરીબ રિયતિના મહેતાજીઓમાં આવા ચારિત્ર્યની આશા ક્યાથી રખાય ? ‘સન્તિ સન્તઃ કિયન્તઃ ?’ એ ભર્તૃહાર્ય વચન યાદ આવે છે.

દ્વિતીય વર્ગના શિક્ષકોના ચારિત્ર્ય વિષે 'શાળાપત્ર'ના છેલ્લા બે ત્રણ અંકોમાં વિવેચન થયેલું છે; બીજી દૃષ્ટિથી દેટલુંક અત્રે કહીશું.

ઉપરી શિક્ષકોએ ચારિત્ર્યબળ વિશેષ બતાવવાનું છે. તેમના દષ્ટાન્તથી તેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો સુધરે છે કાં બગડે છે.

‘નૃપસન્નિ નામ કે વયં

ન પરદ્રોહનિવદ્ધુઘુઘ્નયઃ !’

એ સહેજ ફેરવેલું મનુજહૃદયન ગંજપિં ભર્તૃહૃદિનું વચન કેવળ નૃપનેજ ઉદ્દેશીને નથી, પણ સત્તાધારી અધિકારીમાત્રને માટે કહેલું છે. એ વાત લક્ષમાંથી ખગી જવી ન જોઈએ ઉપરી શિક્ષકનું મનોબળ એટલું સતેજ હોવું જોઈએ જે તેના સમક્ષ પરદ્રોહનિવદ્ધુઘ્નિ (પારકાનું બૂઝું બોલવાની દુષ્ટ મતિવાળો) પણ કેવળ મૂંઝ બની જાય; અને પાછો જતાં પોતે વધારે યશો અને સુશીલ બને આપણી કોઈ ખુશામન કરે અથવા આપણા આગળ કોઈનું ભૂંડું બોલે એ આપણી પોતાની જ નિર્બળતા સૂચવે છે એ સર્વમાન્ય વાત છે. ઉપરી શિક્ષકમાના દરેકે દરેક આ મહાન હોપમાંથી વિનિર્મુક્ત હોજો !

ચારિત્ર્યના અગાધ વિષયમાં કઈક ચતુરતા કીધો અત્રે દેટલાક ચારિત્ર્યદોષો આલેખ્યા-કેટલાક કપોલકલ્પિત પણ હશે-તે એવી આન્તરે-ચાલીને તે દોષો નિર્મૂળ થાય, અને શિક્ષકરૂપી દેશનું ભૂપણ તદ્દન મળ-રહિત થઈ ચકચકિત દેખાય ! અસ્તુ. તેમાં કોઈ પણ અમુક વ્યક્તિને ઉદ્દેશી લેશ માત્ર પણ લખાયું નથી, છતાં કોઈને માફ લાગે તો અત્રેજ કહેવન ‘ If the cap fits you may wear it ’ નું સ્મરણ કરાવવું પડે. સસ મહણ કરી અસસ ફેંકી દેવું એ સત્પુરુષનો સ્વભાવજ છે, અને તે પ્રમાણે કોઈ સત્પુરુષને લાલ મજે તો શ્રમ યથાર્થ કહેવારો. વ્રહ્માર્પણમસ્તુ !

પૃથ્વીની મુસાફરી.

(ચાતુ પુ ૫૦ પૃષ્ઠ ૩૯૪ થી) . (એક મુખપાઠ).

લખનાર-ગી. જાજ્ઞંકર દરેણાજીંકર ભટ્ટ.

હિન્દમાંથી યુરોપમાં જવાનો જૂનો લાંબો માર્ગ.

જૂને રસ્તે થઈ, સહુ જન યુરોપ જઈએ;
 મોટું લડન શહેર, જોઈ બહુ રાજ થઈએ. ॥ ૨૮ ॥
 નામદાર શહેનશાહ બિરાજે છે તે મહાન ને ભવ્ય લડન.
 દુનિયામા સહુચકી, શહેર મોટું એ કહાવે,
 અર્ધ કોડ વરતીથી, વિશેષે છે દીપાવે. ॥ ૨૯ ॥

અર્વાચીન ૧ હુ રેખાશ્રીનિય
 શ્રીનિયને ધ્વજિશે, પહેલુ રેખાશ્રી ગણ્યુ છે;
 સુતગઠિ માલનુ મયક માન્યેટર થયુ છે. ॥ ૩૦ ॥

ઉત્તમોત્તમ આધણીવાળુ પારિસ
 ફ્રાન્સે રડુ પારીસ, યુરોપી ગોલા જહીં છે,
 આ જગ્યાદર જુઓ, મંદિરા ફક્ત અહીં છે. ॥ ૩૧ ॥

ખૂબીદાર કુદરત ને સૂર્યની બે માસ હાજરી.
 આ છે હામફેન્ટ, સૂર્ય બે માસ પ્રકાશે,
 લીયેજના ઘડીઆળ લઈ સૌ રાજ થાશે. ॥ ૩૨ ॥

કુદરતને કબજે કરનાર બુદ્ધિબળ
 આ હોલાડ નીચાણ, વળે દરિયાના પાણી,
 અટકાયત કરી વસે, સ્વહાણવટી ટ્રેન શાણી ॥ ૩૩ ॥

હડા દેશના પશુપક્ષીઓ
 રેનડીયર ને ગરુડ, વિષ્ણુનુ વાહન કહાવે,
 લાપલાડ જૈ જુઓ, હડી ન્યા અધિક અપાવે ॥ ૩૪ ॥

કુદરતી આકૃતવાળા સ્થાન
 વીસુવિયસ હેકલા, ભયક પર્વત ભાળ્યા,
 જન ધન કરતા નાશ, સૃષ્ટિના ધાણુજ વાળ્યા. ॥ ૩૫ ॥

છાપખાતાનો અને ખીસાના ઘડિઆળનો શોધક જર્મનિ છે.
 છાપખાતુ મૂળ પુરપ, મેટ્રેજ છે જર્મનિ,
 ગોટેનબર્ગનુ ગામ, કળા વૈચની જર્મનિ, ॥ ૩૬ ॥

૧ ત્રણ માસનો રસ્તો (કેપ ઓફ ગુડ હોપનો)

૨ હોલાડની જમીન નીચાણવાળા હોવાથી દરિયાનુ પાણી દેશમાં આવે
 છે, તેનો અટકાવ કર્યો છે.

રાજ-પ્રજનો આવી જાતનો પણ આનંદ હોય છે.

મથુ એકાદશ સદસ, ધંટનુ વજન ગણાણુ;

મોરકામાં એ ઘટ, અવાજે જે વખણાણું ॥ ૩૭ ॥

અમેરિકા.

કુદરતે બનાવેલો દોપકલ્પ, તેને દુનરી અને શક્તિમાન મનુષ્યોએ
મેટ બનાવી સગવડ વધારી છે.

આ મોટા છે ખડ, હવે તે ખેટ ગણાતો ;

જંગલી જાતો યદી, અતિ અપ્રસિદ્ધ જણાતો. ॥ ૩૮ ॥

કુદરતની અવકૃપા.

ખડુ મોટા ગણુ વળી, તાણુ વરસાદ તણી છે,

જંગલી જાતો યદી, મુસાફરી બીક ધણી છે. ॥ ૩૯ ॥

આ મોરસીયા ખાડ વાળું મોરીસ તપામો,

સદરાના ગણુ માહિ, કરો નહિ કદીયે વામો. ॥ ૪૦ ॥

આ ઇલિખમા કદી, નથી વરસાદ વરસનો;

નીલની રેલે ખાક, બને કુદરતથી રસો. ॥ ૪૧ ॥

નવીન રવાજ.

લશ્કરી નોકરી ઝીઝી, કરે છે દાહોમીમા,

રીન રિવાજ નવાઈ, કુદરતે નથી કલ્યામા. ॥ ૪૨ ॥

નવા રોધ કરનાગ વીર પુરુષો જિજ્ઞાસામાં જીવ સરખો વહાલો ક,
રવા નથી.

નામાકિન નગ મુઆ, વિકટ રસ્તે જાવામાં;

હોકટર લેવિંગ્ટન અને, સ્પીક ગોધકતામાં. ॥ ૪૩ ॥

અમેરિકા.

પશ્ચિમનો દિક્ષાજ પશ્ચિમ ગોગાર્ધનુ વર્ણન કરે છે

ઓ આબો દિક્ષાજ, આથમણુ દિના ફરીને;

શું લાબો સંદેગ પૂઝીયે ફરી ફરીને. ॥ ૪૪ ॥

કયમ કૂજે છે પકાય, અહ્યા શું વીનું હલે છે;

૧ અમેરિકાખાંની મુસાફરી ફરી આવનારને શ્રમ લાગવો જોઈએ
માટે તેવો દેખાવ કરે છે

પૃથ્વીની મુનાફરી.

અમથી ખેડો સૂર, જલ્લે બઢૈા હિમ્મત જેને. ॥ ૪૫ ॥
 તોપણ ઈશ ઉપકાર, ઝવતો આત્ર્યો મળવા;
 વાયુ મહારો નોધ, તમારા ગર્વો ટળવા. ॥ ૪૬ ॥
 મ્હાસાગર ગમીર, પાસિદિદ શાન્ત હતો તો;
 વ્હાણુ મુસાફર લોક, નથી જે તે નડતો તો. ॥ ૪૭ ॥
 જેવા જેવું અહીં, કુદરતે બહુ સરન્નુ છે;
 પૂર્વના ગોળાતણું, સુખ સહિ સમર્પીલું છે. ॥ ૪૮ ॥
 નામાદિત વાહાણુવટી કેલગસ અને તેણે મોઢેલો ઉઘોગી અમેરિકા.
 અમેરિકાખડની, રોધ કોલગસ શીધી;
 ચૌદ બાણુ ઈસ્વીથી, ખરે બહુ ખમરે દીધી. ॥ ૪૯ ॥
 અમેરિકાના લોક, નવીન ઉદ્યમમાં મગીઆ;
 સત્તર બ્યાશી માટી, સ્વતંત્રપણે જઈ વમીયા ॥ ૫૦ ॥
 સોના રૂપા સમી ટિમતી ધાતુ જડે છે.
 નવા હુન્નરો અને, હિક્મતો નવીન કરે છે. ॥ ૫૧ ॥
 અમેરિકાની પશ્ચિમમાં તોફાની પવન વખતે તુકસાન થાય છે.
 પશ્ચિમ દિશાનો પવન, અહીં તોફાન મચાવે;
 પણ નિયાગરા ધોધ, અતિ આનદ અપાવે. ॥ ૫૨ ॥
 કુદરતની કૃપા.
 આ આઝિલજ દેશ, હીરા ને મોનાવાજો;
 તેમ કાનડાતણુ, લોહસુબક જે ભાગો. ॥ ૫૩ ॥
 દરિઆમાં લાકડાનાં ઘર કરી રહેનાર.
 ગિયાના બ્યોર્ગ દાઉત, કાંઈના ભુવન કંચે છે.
 લમ પાટાગોનીયા, જગતી લોક કરે છે. ॥ ૫૪ ॥
 ગદ્ડ કાંચેને ગામ, ક્રેન્ય ગિયાની જોજો;
 કાળા પાણીનણી, ક્રાન્સની હકુમત સમજો. ॥ ૫૫ ॥
 સિંકોના વૃક્ષની, ઝાલનુ ટિવનૈન કરે છે,
 પેરમા માસકો, સપાટી જિંચ કરે છે. ॥ ૫૬ ॥
 આરટ્રેલિઆ.
 સહથી મોયે ખેટ, આરટ્રેલિઆ અહીં છે;

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અન્ય બીજા કેટલાક અરબીકારસી શબ્દો ૫૫

જાણાય જંગલી લોક, સુતાની ખાણુ ઘણી છે;
હસતુ કાંગારે ભાં, પશુની જાન ઘણી છે ॥ ૫૮ ॥
કોપેલી કુદરતમાં પણ માણસો શાન્તિથી રહે છે.
જવામાં ચાલીશ, પર્વતો જવાળાવાળા;
મનુષ્ય જોપરીતણી, દાક પહેરે જ્યાં માળા. ॥ ૫૯ ॥
મુસાફરી પૂરી થવાથી બન્ને દિગ્પાલ સાથે બોલે છે.

દાહરો.

ધૈર્યની કુદરતતણો, આ દુકો ઇતિહાસ,
સક્ષેપે સમજાવવા, કરિયો કષ્ટ પ્રયાસ.
ધૈર્યની કરણ વડે, સર્વે સદ્ કરાય,
દુક મુસાફરી પૂરણુ તે, પ્રભુકૃપાથી થાય.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અન્ય બીજા કેટલાક
અરબીકારસી શબ્દો. (ચાલુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી).

(લખનાર—અમીનિયાં હુસૈનિયાં).

જુમા (અ.) જુમુઆ. શુક્રવાર જમઅ=તેણે એકદુ કંઈ ઉપરથી. અર-
બસ્તાનમાં એ દિવસનું નામ પ્રથમ અરબ હતા, પણ મકામાં કબ
બખિન લવીને ત્યાં એ દિવસે કથા સાંભળવા (દર અઠવાડીએ) ઘણા
માણસો એકઠા થતા હતા, તે ઉપરથી જુમુઆ નામ પડ્યું (‘રસમે
નદિલિયન’માંથી)

જુમેરાત રાત શબ્દ ઉર્દુ છે શુક્રવારની રાત, એટલે ગુરુવાર મુસલમાનોમાં
બપોરની નમાજથી તારીખવાર બદલાય છે, માટે ગુરુવારની રાતને શુક્ર-
વારની રાત ગણે છે, તેથી ગુરવાગને જુમેરાત કહે છે.

જુલમ (અ.) જુલ્મ.

જુલાબ (અ.) જુલાબ કારસીમાં ગુલાબ શબ્દ છે, તે ઉપરથી અર-
બીમાં જુલાબ શબ્દ થયો છે, કેમકે અરબીમાં “ગ” ન હોવાથી
“ગ” ને ઠેકાણે “જ” મુકાય છે. ગુલાબનું પાણી, ગુલાબનો શરબત,

૧ દાક નામે જાત માણસની જોપરીની માળા કરી પેહેરે છે (એ
જંગલી રીત).

૫૬ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અને ખીજા કેટલાક અરખીદારસી શબ્દો.

ગુલાબની કળીઓ વગેરે રચક હોવાથી પ્રથમ એ દના રચ માટે આપ હતા, તે ઉપરથી.

જુલફા (અ) અરખીમાં “ જુલફ ” એ “ જુલફા ” નું બહુવચન છે. એટલે રાતનો કાઈ ભાગ. રાત (અધારાને લીધે) ઢાળી હોય છે, માટે ફારસી વિદ્વાનોએ માથાના વાળ કાળા હોવાથી તેની ઉપમા વાળને આપી, તેઓ

જુલફ શબ્દ વાળ માટે વાપરવા લાગ્યા.

જુસ્સો (અ) જુસ્સા. બદન, શરીર, લોથ.

જુસ્સો (ફા.) જોશ જોશીદન=ઉકળવું ઉપરથી. શક્તિ, બળ

જેબ (ફા.) શોભા

જેર (ફા.) નીચે.

જેરબધ (ફા.) જેર્બદ ઘોડાનો સામાન ખસી ન જાય માટે જે બધ બાંધે છે તે. બસ્તન=બાંધવું ઉપરથી બંદ.

જેવર (ફા.) જયવર ધરેણું જેબ ઉપરથી જેવ=શોભા+વર=વાળી.

શોભાવાળી વસ્તુ.

જોર (ફા.) તાકત.

જોરતલખી (ફા.) જોર=શક્તિ, +તલખી=તલખીદન=ભાગવું ઉપરથી, જોર્ત-

લખી શક્તિ માટે ભાગણી મદદ માટે જે નાણાં ખડણી રૂપ ઉ

રાવવામા આવતા તે

જોરાવર (ફા.) બળવાન.

જોસદાન (અ ફા.) જુજ્વદાન. જુજ્વ (અ.) ભાગ, પુગતકનો ભાગ.

+દાન=રાખવાની જગા. દક્ષતર.

જોલુકમી (અ.) જલ્લુકી. ધરિનમા જલ્લુક નામે જુલમી પાદશાહ ચર્ધ

ગયો છે, તેથી જુલમી બાદશાહને જલ્લુકની ઉપમા અપાય છે.

જંગ (ફા.) લડાઈ. જંગીદન=લડવું ઉપરથી.

જંગખાર (ફા.) જંગખાર.

જંગલ (ફા.).

જંગાલ (ફા.) જંગાર.

જગી (ફા.) જગ ઉપરથી લડાઈ સાથે સંબધ રાખનાર (૨) કોટમાં

બાકા હોય છે તે. જેમાંથી તીંગ કે બંદૂકની ગોળી ફૂટે છે તે.

જજ્જર (ફા.) સાકળ.

જંજીરો (કા.) જજીરો. ખેટ, દ્વીપ.

જંનત (અ.) સ્વર્ગ.

જખીલ (અ.) ટોપલો, ઝોળી, શાકભાજી લાવવા માટે વપરાય છે તે.

જંજીરો (કા.) જુનૂર. મોટી માખ, સાણસી.

જુખેશ (કા.) જુખિશ હાલવુ, ગતિમાં આવવુ. જુખીદન=હાલવુ ઉપરથી.

ઝ.

ઝંનુન (અ.) જનૂન, જુનૂન. એક રોગ છે, જેમાં માણસની બુદ્ધિ ગુમ થઈ જાય છે. ગાંડપણ.

ઝનુની (અ.) જનૂની, જુનૂની ગાડી.

ઝમઝમ (અ.) જમ્મમ. (આ શબ્દ વાચનમાળામાં છે). મકાની પાસે એક દૂવો છે. ત્યારે હજરત હિરમાઈલિ (અ. સ.) બહુ તગ્ગયા થયા, સારે પોતાના પગની એડીઓ ઘસવાથી ત્યાં પાણી 'નીકળ્યું' એ દૂવો મુસલમાનોમાં પવિત્ર ગણાય છે. હાજી લોકો હજ્જ કરીને પાછા આવે છે, સારે પોતાની સાથે એ પાણી થોડુ થોડુ લાવે છે. દીનના કુડી જેવા જે વાસણમાં એ પાણી ભરી લાવે છે, તેને જમ્મ-જમી કહે છે.

આવુ પર્વત.

(આવુ ૫. ૨૪ થી).

રૂખીકૃષ્ણથી અર્ધા માઇલ ઉપર પૂર્વ તરફ એક ટેકરી ઉપર સર્વ પશુનાં પગલાં પથ્થર ઉપર કોતરવામાં આવ્યા છે ત્યાં પોતાની પાઘડીમાંથી લૂગડાનો એક ટકડો ચડાવવાની ત્યાં જનારા સઘળા શ્રદ્ધાળુ લોકો અતઃશુદ્ધિ માટે પોતાની ફરજ સમજે છે. જૂના ને નવા રસ્તાની સંગવડઅગવડનો ખ્યાલ અહિં આપણા મનમાં આવે છે. નવો રસ્તો લગભગ સપાટ ને જૂનો રસ્તો ચડાવવાનો મુશ્કેલ જણાય છે. નવા રસ્તા પર બાટા અને ઉમારુથી બે ગામ છે, તેની પાસે સને ૧૮૮૯ મા બધાવેલું પારસી કોમનું દોખમુ છે.

૧૩ મા માઇલના પથ્થરની નજીકમાં ડાબી બાજુ ઉપર એક વાનું આડ ને નાની તળાવડી આવે છે ત્યાં ધર્મશાળા તથા પાણીનું પરખ છે.

ચોડક દ્વરથી હુગરનો રળિયામણો દેખાવ શરૂ થાય છે. મોર્ગર્મા મહાદેવનાં શું આવે છે. સીધા ખડક ઉપર ઝાડોની ધાડી ઘટા વચ્ચે મહાદેવેનું દહેરૂ છે. સાં આશુ વર્ષ પાણીનાં ઝરણા વહે છે. ચોમાસામાં ખડક પરથી રેલરૂપે પડતા પાણીનો દેખાવ રમણીય લાગે છે.

૧૨ માને ૧૧ મા માઇલ વચ્ચે વાઘનાળુ આવે છે, સાં વાઘનો ભો હોવાથી રોટ તરફથી ચોકી રાખવામાં આવી છે.

૯ મા માઇલના પથ્થરની નજીકમાં એક નાનું નાળું ને વડનું ઝાડ છે, ત્યાં મુસાફરો વિશ્રાંતિ લે છે. લગલગ અર્ધે રસ્તે તે જગ્યા છે. ત્યાં એક ચોકી રોટ તરફથી ઉભી કરવામાં આવી છે, તેમાં એક જમાદાર રહે છે, તે આશુ જવાના આખા માર્ગ ઉપરની ચોકીનો ઉપરી મણાય છે. યુરોપિયન મુસાફરો ઘણુકરીને આ જગ્યાએ વિશ્રાંતિ લે છે ને પબ્લિક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટ તાખાના ઇન્સ્પેકશન બગલામાં અહિં તેઓ નાસ્તા-પાણી કરે છે.

૭ મા માઇલના પથ્થર પાસેથી ચઢાવ અંધરો આવે છે. વાકાચુટી દિશામાં ઉપર નીચે આમ તેમ ખડકો ખોદી સડક બનાવવામાં આવી છે ને તેમાં સાત વાર ગોળાઈમાં સડક જતી હોવાથી તે જગાને “સપ્તધુમ” પણ કહેવામાં આવે છે. આ રસ્તો મુગા ગ્રાણીને ચક્રવી નાખનારો હોવાથી તેમને માટે અહિં ખરેખરી દયા આવે છે જયપુર રાજ્યના પટાવત, શીખરના રાવરાજ માધવસિંહજીએ અહિં દાળીઆ આપવાનું એક સદાચત ને એક પાણીનું પરબ સ્થાપ્યું છે. આ જગ્યાએથી જમણી બાજુ તરફ અચળગઢ ઉપરનું જૈન દેવળ દ્વરથી મુસાફરોને નજરે પડે છે.

૫ મા અને ૪ થા માઇલની વચ્ચે એક કુવો અને વિશ્રાંતિસ્થાન આવે છે ત્યાં એક નાનું આરણા નામનું ગામ છે. તે તળેટીની ધર્મશાળા કહેવાય છે ને ત્યાં જૈન જત્રાણુઓને જોઈતું હોય તો એ લોકો તથા થોડી શૈવનું ભાથુ આપવામાં આવે છે જૈન જત્રાણુઓને વિશ્રાંતિ આપે એવું એ સ્થળ છે. ૪ થા માઇલના પથ્થર પાસેથી જૂનો રસ્તો આ નવી સડક સાથે મળી જાય છે. ત્યાંથી પાછો ચોડો ચઢાવ શરૂ થાય છે. ત્યાં હનુમાનજીની મૂર્તિ, સાધુની સુંપડી તથા દગ્યાગી ચોકી છે.

આ રસ્તો ખડકમાંથી જાણે તૈયાર કર્યો હોય તેવો સાકડો છે. ઉપર

ખડકના મોટા મોટા પથ્થરો ને ઝાડો એવી રીતે ઝડુમી રહ્યાં છે કે સૃષ્ટિ-સાદર્યના અભ્યાસીને આનંદ સાથે કુદરતી શક્તિનો ધણો સરસ ખ્યાલ આવે છે. એક બાબુ, તરફ ઊંડી ખીણો અને તેમાં આવી રહેલાં આગ્રાદિ, જહો ને નાના નાના નાળાઓ નજરે પડે છે. કુદરતી રચનાનો વિચાર કરતાં માણસનું મન પરમેશ્વરના ગુણગાનમાં ગળી જાય એવો અહિં સધળો દેખાવ નજરે પડે છે. ખીણોમાં લીલાછમ જવના ખેતરો માર્ચ માસમાં મુસાફરી કરનાર માર્ગમાં જોઈ શકે છે.

૪ થાને ૩ જા માઇલની વચ્ચે હેતમજી નામનું નાનું ગામડું રસ્તાની ડાબી બાજુએ દેટલાક વારને છેટે આવેલું છે.

૧ લાને ૨ જા માઇલના પથ્થર વચ્ચે રસ્તાથી અર્ધા માઇલને છેટે ડાબી બાજુ ઉપર આણુ હાઈસ્કૂલનું મકાન આવે છે. રૂપિયા બે લાખને ખર્ચે સને ૧૮૮૭ માં એ મકાન બી. બી. અને સી. આઇ. રેલવેએ બનાવ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૦૩ થી તે સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ રેવરંડ બી. એચ રોડ્સને રેલવે કંપની અને સરકારની સારી મદદ લઈ તે રેલવે સ્કૂલ ને હાઈસ્કૂલ બનાવી છે. ત્યાં લાણુવાની, તરવાની, રમતો રમવાની, કસરતની, લૉછંગ ને બોર્ડિંગની સારી સગવડ છે. દર મહિને વિદ્યાર્થી દીઠ રા. ૨૨ થી રૂ. સુધી ફી લેવાય છે, બી., બી., સી. આઇ ને જી. આઇ. પી. રેલવેના નોકરોના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી માત્ર રા. ૭ સાત લેનામાં આવે છે સને ૧૯૦૮ માં એ હાઈ સ્કૂલનું ખર્ચ સરકારે ઉપાડી લીધું છે.

આ સ્કૂલથી આશરે ત્રણ માઇલને છેટે મણિકર્ણિકા તીર્થ ને સર્પકુંડ છે હાઈ સ્કૂલથી માલિટ આણુને રસ્તે આગળ વધતા દુડાઈચોકી આવે છે. ત્યાંથી દેલવાડે જનારા યાત્રાળુઓને અટકાવી બીજે રસ્તે દેલવાડે મોકલવામાં આવે છે. દેલવાડાને રસ્તે કપિલેશ્વર મહાદેવની જગ્યા ને જૈનો માટે નાની ધર્મશાળા આવે છે, ત્યાં જાત્રાળુ માટે ડાળી, મજુર, ટુટું વગેરે (દેલવાડાના જૈન અધિકારીને ખર્ચર આપવામાં આવી હોય તો) મળે છે.

દુડાઈ ચોકીથી આણુ જનારા મુસાફરોને જરા દૂર ગયા પછી આણુની નૈર્નિત્યમાં આવેલી ફ્રાંગગઝ નામની જગ્યા ટેકરી ઉપર જયપુરના મહારાજાએ બનાવેલો સુંદર મહેલ (કાઠી) નજરે પડે છે. થોડેક આગળ વધ્યા પછી જમણા હાથ પર છુકસરાઈ નામની ધર્મશાળા આવે છે, તે સને ૧૮૮૧

માં રજપુતાનાના એજન્ટ દુ ધિ ગવર્નર જનરલ કર્નલ જે. સી. બ્રુકે બંધાવી છે. થોડેક દૂર ગયા પછી સડકનો છેડો આવે છે ત્યાં ડાબી બાજુ ઉપર શિરોહી રાજ્યની કોઠી ને વેપારિંગ રૂમ તથા જમણી બાજુ ઉપર ટાંગા કંદાકટરનું મકાન આવે છે. ત્યાસુધીજ થોડા ગાડી જઈ શકે છે. પછી જે સડક આશુ તળપદમાં વિસ્તાર પામી છે ત્યાં થોડાગાડી કે સિગરામને ચાલવા દેતા નથી. ત્યાંથી ફટાતી જુદી જુદી સડકે જતાં નખી તળાવ, આશુ ગામ, રજપુતાના હોટેલ, ડાક બંગલો, ધર્મશાળા, દુલેશ્વર મહાદેવ, પોલો ગ્રાઉન્ડ, તેહસીલદારની ઑફિસ ને કોટવાલી, માનિટ્રેટની ઑફિસ, પોસ્ટ ને તાર ઑફિસ, રજપુતાના કલમ, આનરબલ એજન્ટ દુ ધિ ગવર્નર જનરલની ઑફિસ, લૉરેન્સ રફલ, મેનિટોરિયમ, મિલિટરી બરાખ વગેરે આવે છે.

વળી આ સિવાય આસપાસની ટેકરી ઉપર તથા ખીખ ભાગ ઉપર રજપુતાનાના સઘળા રાજાઓનાં નાનાં મોટા મકાનો, રોટ વકીલોને રહેવાની જગ્યાઓ વગેરે આવેલાં છે. આશુ ગામમાં લોકોની જરૂરીઆત મુજબ જુદી જુદી મીજોની નાનીમોટી દુકાનો આવી છે. ગામમાં શેઠ મણિલાલ નાગરદાસ રણછોડદાસની શરાફી પેઢી છે. એ પેઢી રજપુતાના એજન્ટના ટેકરરનું કામ કરે છે. એ પેઢી લોકો સાથે પણ કામ કરે છે અને મુંબઈ, કલકત્તા, આગ્રા, અમદાવાદ, અજમેર, જોધપુર વગેરે સ્થળોમાં તેની આડત છે. આ સિવાય ત્યાં ખા. બા. ફરામજી સતોકની દુકાન વગેરે કેટલીક મોટી ને સારી દુકાન છે.

હવે આપણે આશુ ઉપરની કેટલીક પવિત્ર જગાનાં નામ લખએ. નખી તળાવ, અર્જુણ દેવી (અહરદેવી), દર્પકેશ્વર મહાદેવ, ગુફલ તીર્થ, દેલવાડના દહેરા, રૂખી વાલમ ને કુવારી કન્યા, પગુતીર્થ, અમિતીર્થ, પિન્ડક તીર્થ, કોટેશ્વર મહાદેવ, અચળેશ્વર મહાદેવ, મદાકિની કુડ (ત્રણ પાડ સાથે), રેવતી કુડ, ભરથરીની ગુફા. ભૃગુઋષિ આશ્રમ (ગૌમુખીકુડ-સહિત), કર્પૂરકુડ, અચળગઢનાં જૈન દહેરાં, શ્રાવણભાદરવો તળાવ, કનખ-લતીર્થ, ચક્રતીર્થ, મહાવીરસ્વામિનું દહેરું, નાગતીર્થ, ગુરુશિખર, ભૈરવનાથજી, પુષ્કરજી, કૃષ્ણતીર્થ, કોડીખજ, ચમકુડ, કપિલતીર્થ, લખચોરાસી, હનુમાનજીની જગ્યા, વસિષ્ઠજીનો આશ્રમ, ગૌતમઋષિનો આશ્રમ, રઘુનાથજી,

પરમાન્દેશ્વર મહાદેવ, રત્નેશ્વર મહાદેવ, નીલકંઠ મહાદેવ, જૂના અચ્ચેશ્વર વગેરે જગાઓ તીર્થની જગા ગણાય છે.

પ્રસિદ્ધ ખડકોનાં નામ આ પ્રમાણે છે. ૧ ટોડ અથવા ક્રોગ રોક (જયપુરની કાઠી પામે), ૨ નનરોક (કલબ પામે), ૩ પાલણપુર પોર્ટ, ૪ સનમેટ પોર્ટ, ૫ અપર પોર્ટ, ૬ અણાદ પોર્ટ ને ૭ બેઘલી વોક. (અપૂર્ણ).

મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના છાત્રોનું આનન્દપર્વ-
દન—સ્કૂલ ઑફ આર્ટમાં પૉટરિ-જ્યાં માટીના વાસણો (ચિનાઈ વાસણુ જેવાં) બનાવવામાં આવે છે તે જોવા જેવી છે. અહિં જે માણસનું મોડેલ કે ચિત્ર લેવું હોય, તેને ફી આપીને બેસાડે છે. (આ નિયમ સુરત-વડોદરામાં પણ છે) આ સિવાય બીજી ધણુ કામ બને છે. અનેક માર્કેટ છે, તેમાં ક્રાફ્ટ માર્કેટ સૌથી સારી છે. અહિં અનેક વસ્તુઓ વેચાય છે, તે બ્વરથા ઉત્તમ છે.

રાજભાઈ ટાવર—યુનિવર્સિટિનું શિખર જોતાં માયાની ખુબડી હાથમાં ઝાલવી પડે છે ! બે આના ફી આપીએ તો અંદર જવા દે છે. હાઇકોર્ટ એક મોટી શેરી જેવડી વિશાળ હોઈ ભવ્ય છે. એમાં લિફ્ટ છે. તાજમહાલ હોટેલ, જેમાં રાજની ખાવાની ફી માત્ર એક નવા સીનિયર માણસના પગાર જેટલીજ છે તેનો દેખાવ રાજમહેલની ગરજ સારે એવો છે. આ સિવાય નાનીમોટી સંકડો હોટેલો છે વળી એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજ, બુલેશ્વર અને વાલકેશ્વર તરફના રમણીય જાગો, મલખાર દિલ, ગવર્નર સાહેબનો બગીચો, તોપખાનું, મોદજસનાં ગ્રંથો, પાણીની ટાકી, અને તે ઉપર બાંધી લીધેલો જાગ, ખામુલનાથનું મોને મટેલુ દહેરું, મહાલક્ષ્મી મંદિર, ચોપાટી (દરીઆનો કિનારો એ નામે એળખાય છે), અને ત્યાં વાગતું અગ્રેથ બેન્ડ, અધશાળા, અને પાંજરોપોગ એ સૌ ફરીફરીને જોવા જેવું છે.

પરેલને ગસ્તે આનન્દ મેડિકલ કૉલેજ અને ત્યાંનું અનેક પ્રકારનાં અવતરેલાં બાળકો અને રોગી અવધવોનું સંમહસ્થાન જોવા લાયક છે આગળ વધતાં હાથ બદરના કાળામેય રસ્તા પર ડેવિડ સાસુનની રેથમની મિલ છે.

ગંધાય છે. રસ્તે એક બાલુ દરીઓ અને બીજી બાલુ પહાડ એવા કુમ કેટલાંક સ્ટેશનો સુધી ચાલ્યો જાય છે પછી તો પ્રાધાન્ય પહાડ અને ખી-
ણોનું જ છે. અરે, ટ્રેનના માર્ગમા પણ—

હરિગીત.

બહુ ગર્વથી ગાંડા બની, આડા સુતા બહુ અદ્રિઓ,
ન માર્ગ આપે ટ્રેનને ન, શીખથી કોઈ પીગલ્યો;
બહુ વીનવીને વાજ આબ્યા, માર્ગ કાળે હેતથી,
પતો ન તોએ લાગ્યોઓ પણ, ધીર ધારી ટેકથી. ૧.
સુરંગ ફોડી પેટ ચીર્યું, માર્ગ લીધો માણસે,
વર્ગી પીઠ છેદી જ્યોત કાળે, લાજ્યા નિજ શૂંગ રે;
બહુ શોકથી મુખ સ્યામ ચાચુ, રોજ ચાતું જાય છે,
જોડા શિખરો તેહના આ, રિયતિથી અકળાય છે. ૨.

એમ કાલાં સુધીમાં ૨૫ ટનલો તમે ચર્ચિતે ગાડી જાય છે. કેટલીક બહુ પામે પામે હોવાથી દિવમે ગાડીમાં દીવા કરવા પડે છે, અને ગાડીને એન્જિન બે જોડે છે. રસ્તામાં મોટી ખીણો આવવાથી ગાડીને ઘણો ફેર ખાવો પડે છે (અમુક અંતરે જઈને પાછું વળતું પડે છે). આ પછી મા-
થેરાન જવા નેરોલ સ્ટેશને ઊતરવું પડે છે

નેરોલથી ‘માથેરાન સ્ટીમ ટ્રામ્વે’ નામે નાની ગાડીમાં બેસી પહાડ પર ચઢવાનું કામ શરૂ થાય છે. ચઢવા ઊતરવાની (ત્રીજા વર્ગની) ફી રૂ. ૨૫ છે. ટ્રેનનો રસ્તો ચાદ અને પગનો છ માઇલનો છે ટ્રેન વચ્ચે બે સ્ટેશન કરે છે, પણ તે ઉતારોએ ઉતારવા માટે નહિ. એક બાલુ અર-
ણનાં પાણીથી ઝગઝગતી ખીણો અને બીજી બાલુ કુદરતી બાગના રક્ષ-
ણાં ખડકની સીધી દિવાલો, જેને કિસ્તાર નિરતર અમૃતજળથી ધોવાજ કરે છે તે દેખાવ, અને વૃક્ષનાં ઝુડમાથી નગરે પડતું આધુ આધુ આ-
સ્માની (રંગનું) આકાશ, એ અવલોકવાથી અતૈકિંદ આનન્દ અનુભવાય છે !
નીચેના ટેકરાના વૃક્ષવેલાદિ પર નગર નાખતાં લીલા રંગના, આંખને અતિપ્રિય લાગે એવા ગાફીયા જે કુદરતે માનવીશ્રમ હરવાને અર્થેજ પાયરી મૂક્યા છે તે જોતાં સૃષ્ટિનાં સૌંદર્ય અને કર્તાની કરુણામાં ગરુ ચર્ચા જવાય છે !
અરે, મહાન સ્વયમ્, આ લીલા તો તે દુ.ખી દુનીઆનું દુઃખ સુલાવવા-

નેજ સરજેલી જણાય છે. આટલું છતાંએ વજ્ર છાતીના પાપીઓ તારાથી દૂર હોઈ નાસિતક પાછું છે, એ વિચાર આવતા કપારી છુટે છે. ધન્ય, વિશ્વ, તારી વિશ્વતાને કાણુ પહેાચે ।

ઉપર જઈને જોઈએ તો એક નાના શહેરની ધમાલ નજરે પડે છે. બજાર ભગમ છે, અને સર્વ જાતનો સામાન વેચાય છે. કાપમ વસ્તી ૨ થી ૩ હજારની છે. ૧૫૦ બંગલા છે તે ઝોછેવતે ભાડે મળી શકે છે. મુધરેલા શહેરમા સમાતી સર્વ સરથાઓ ઉપર આવેલી છે. ઉપર ફરવા માટે ઘોડા અને માણસ ખેંચે એવી નાની ગાડીઓ ભાડે મળે છે. ગાડી-વાળા પહેલે કલાકે ૩ ૧૧, બીજે ૧, ત્રીજે ૧૧ અને ત્યાર પછી કલાકે આઠ આના એમ ભાડુ લે છે ઉપર ઝરણુથી બનેલું 'આલૅસ્ટ' નામે તળાવ છે તેમાં પાણી એવું તો હતું અને નિર્મળ છે-આવે છે, કે જે પી-તાં ધગધગતા અત કરણુ પાણુ બે ઘડી શાન્ત થાય । હવાની તો વાતજ શી । ભાનુના પ્રયંક તાપથી ગમે તેવાં લપેલા તાલકા હંડા કરવાને આ પવનની એકજ લહેર પૂરતી છે । નીચે ઊતરતાં જોયલુજ પાછુ નવું લાગે છે ।

કુલ્લણા છંદ.

દષ્ટિ નીચી કરી, જોઉં ભૂમિ ભણી, લીલા અગમ્ય ત્યા ખૂબ દીસે;
પૂજ્ય કિરતારના, જ્ઞાન મહિમાતણો, ખ્યાલ લેતાં ધણી આખ રીઝે. ૧
વૃક્ષવેલાદિના, ગુચિયા ગાલોંયા, રંગ લીલા થકી રમ્ય લાગે;
દિલ્હી દરબારની, જોલના વાસતો, કેમ તૈવાર ન કીધ હોગે ૨
જાગ મોહામજો, વૃક્ષ ને વેલનો, માનવી કૃલની હાસો કરતો,
ઉમ પ્રયંક જે, ભાનુનાં કિરણો, તેહની સાથ જ્યગાય ભરતો ૩

નેશલથી ઉપડી ફાર્સા-લોણાવલા રેશને ઊતરીએ, તો સામે કાલનિ પહાડ દષ્ટિગોચર થાય છે રેશનની એક બાલુએ ધર્મશાળા છે, અને બીજી બાલુએ રાજ્ય રવિવર્માનું પ્રેક્ષ છે. ત્યાં દેવ અને મહાપુરુષોનાં રંગીન મુંદર ચિત્રો હપાય છે તેની પામેજ શિવાલના લોહગઢ અને વિશાગઢ નામે પહાડી કિલ્લા છે. કાલાં પહાડ રેશનથી ત્રણ માહલ દૂર છે. એની ઊંચાઇ માથેશન જોટલીજ (૩ માહલ) છે. અહિં તજેટી પર રહીને ચારે બાલુએ નજર નાખીએ, તો પર્યતોનો કુદરતી કોટ નજરે પડે છે. અહિં ઘેરાયલાં

લાખો માણસના લશ્કરને આ કોટ પરનાં થોડાંજ માણસો હંફાવી શકે
એવી સ્થિતિ છે ! શિવાજી જે બહિસોનો રાજા હતો તે આજ છે. આ
પહાડનો ચઢાવ જાતમહેનતથી ચઢવાનો છે, તેથી ચઢવાનું કામ કેટલું
અઘરું છે, તે અમે સહેલાઈથી સમજી શક્યા ઉપર ગયા તો મુખ્ય ગુફામાં
અખડ ખડકમાથી કોતરી કાઢેલા ૩૦ રતલ અને તેમાના દરેક પર બખ્ખે
હાથી, અને હાથી પર સ્ત્રીપુરુષના બખ્ખે જોડાનો મુંદર ચિતાર નજરે
પડ્યો. સ્તલ પર ચઢનકાષ્ઠની કમાનો શોભી રહી છે. આ બધો દેખાવ
સુદ્ધિવર્ધક અને મનોહર છે. આ ગુફા ઉપર ખીજ બે માળ કોતર્યા છે.
પ્રત્યેક માળમાં એક મુખ્ય ઓગડો અને તેની આલુઆલુ કોતરી કાઢેલી
દશ દશ બાર બાર નાની ઓગડીઓ છે સર્વત્ર મૂર્તિઓ-પ્રતિમાઓ કોતરી
કાઢેલી છે, અને તે ઘણે ભાગે બૌદ્ધ ધર્મને લગતી છે. આનીજમણી બાલુએ
એક નાની ગુફા છે, ત્યાં આગળ મહાદેવની મૂર્તિ કોતરેલી અને પામે ઝર-
ણુનો બનેલો એક કુડ છે. ડાબી બાલુએ જે ગુફા છે તે ઉપર એક માળ
છે બધી ગુફાના મુખ્ય ઓગડાની આલુઆલુ નાની નાની ઓગડીઓ છે.
બધે છતમાથી પાણી ઝરે છે, તે આપણા ઘર અને ચોમાસાનો ચિતાર
આપે છે. પહેલી બે ગુફાઓની નીચેની પરશાળ સળગ હોઈ ત્યાં આગળ
નેવાડપે ઝળુતું પાણી નિગતર પડે છે.

આ ઝેશન અમારી મુસાફરીનું છેલ્લું બિંદુ હતું માટે અહિંથી પાછા
વળી મુંબઈ આવ્યા પહેલે અને છેલ્લે દિવસે શેઠ હનિચદે અમારી સ્વાગતા
કરી અને ઉપકાર પર ઉપકાર કરી આભારી કર્યા એમના કારખાનામાં
જગપ્રસિદ્ધ તીજોરીઓ બને છે, એ તો સાંને વિદિતજ છે એક તીજોરી
અમે એમને ત્યાં જોઈ તેની કિંમત માત્ર ૫,૫૦૦ રૂપીઆજ છે, તેનું વજન
૧૫૦ મણથી વધુ છે. સૂર્યોદયે જે વૈભવી શહેરમાં અમે પ્રવેશ કર્યો હતો,
તેજ શહેરમાંથી સૂર્યાસ્તે પાછા વળ્યા ખરેખર, કુદરત પણ આજ ઉદ્યા-
ન સ્તના નિયમનો સર્વત્ર બોધ કરી રહી છે વાહવાહ !

જીવ્યાથી જોયું હતું, માણ્યું જાણ્યાથી ખેશ;
આપુ વર્ણન અનુભવી, વાચકને અહિં લેશ.'

—(૦)—

૧ બધી ગુફાઓ 'કાર્ગાની ગુફા' નામે ઓળખાય છે

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૫મી ડીસેમ્બર

સને ૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૧૧૯૫ ઉપરથી.

વર્નાક્યુલર પ્રાથમિક શાળાઓના વિદ્યાર્થી માટેના

ફ્રાઈઝનો અભ્યાસક્રમ.

(૧) બાળવર્ગ

(અ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમઘ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(૨) ધોરણ ૧.

(અ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમઘ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(૩) ધોરણ ૨

(અ) સ્લેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમઘ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(ઘ) આકૃષ્ટિ અને કુટપટી જેવા સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સંબંધી કેળવણી.

(ક) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખર માપ કરવાનો મહાવરો.

(૪) ધોરણ ૩.

(અ) સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમઘ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આ-

પેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) આકણી, કુટપટી અને ત્રિકોણકાષ્ઠ જેવાં સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સમ્બંધી કેળવણી

(ક) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખર માપ કરવાનો મહાવરો.

(૫) ધોરણ ૪.

રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થ પાઠ સાથે સખધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદા રંગેલ પ્રમાણે ડ્રોઇંગ (અમુક માપને માટે અમુક લંબાઈની લીટી લઈને કાઢવાનું)

(૬) ધોરણ ૫

(અ) રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થ પાઠ સાથે સખધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદા રંગેલ પ્રમાણે ડ્રોઇંગ.

(૭) ધોરણ ૬.

(અ) રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થ પાઠ સાથે સખધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (ન્યૉમેટ્રિકલ) ડ્રોઇંગ.

(૮) ધોરણ ૭.

(અ) રેલેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થ પાઠ સાથે સખધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં

આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બનાવનાર ડ્રોઇંગ

(ઘ) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (ન્યૂમેટ્રિકલ) ડ્રોઇંગ.

વર્નાક્યુલર શાળાઓમાં ડ્રોઇંગના અભ્યાસક્રમ માટે સૂચવેલા વિષયોની યાદી.

ટીપ્સ:—(૧) વિષયોના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડવામાં આવેલા છે —

(અ) સીધી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(ઘ) વાકી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(ઙ) વનસ્પતિવર્ગમાથી નમુનાઓ.

(ચ) પ્રાણિવર્ગમાથી નમુનાઓ.

(૨) કોઈ પણ ધોરણમા એક વર્ષમા સાધારણ રીતે ૧૦ વિષય કરતાં વધારે શિખવવા નહિ.

(૩) વિષયોની પસંદગી કરવામા શિક્ષકે જોટલા અને તેટલા વિભાગો આવી જાય એવો પ્રયત્ન કરવો

(૪) ચોથા અને તેથી ઉપલા ધોરણોમાં પસંદ કરેલા વિષયોમાના ઓછામાં ઓછા અડધા કાટેલી નકલ પછી નહિ પણ અસલ કુદરતી વસ્તુ પરથી દોરાવવા, એમ છતાં જ્યાં કાટેલી નકલો વાપરવામાં આવે ત્યાં બધા વર્ગોમા અસલ કુદરતી વસ્તુનો નમુનો પણ અને ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને બતાવવો, અને તે પરથી ચિત્ર કાઢવાના પ્રયત્નને ઉત્તેજન આપવું

(૫) ડ્રોઇંગો સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર દેવાવવાં, અને માત્ર રૂપરેખાજ દેવાવી

(૬) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા વિષયોનું યાદદાખ્ત ઉપરથી (મેમરિ) ડ્રોઇંગ દાખવાનો મહાવરો કરાવવો.

(૭) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા અથવા તેમાના કેટલાએક વિષયોનાં ચિત્રમાં પીઝી વડે ૨૦ પૂરવાનું કામ (અથવા રંગીન

ચાક વડે ' માસ ડ્રોઇંગ ') કરાવવું, પણ મંત્રેજરો તે વિષયનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરી શકે તો

બાળવર્ગ.

વિભાગ (અ).

૧. લાકડી.
૨. પેન્સિલ.
- ૩ સ્લેટ.
૪. પડખીડીયું. (બધ કરેલું પાસું).

વિભાગ (ક)

- ૧ નારંગી.
- ૨ અછર
૩. કેરી.
૪. આખાનું પાદકુ.

વિભાગ (ઘ).

૧. દડો અથવા લખોટો.
૨. ધંકુ
૩. બાળકનો પતંગ.
૪. ભમરડો.

વિભાગ (ઙ).

૧. ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇંગના ગ્રંથ
૧ ને પાને ૨૨ મે છે તેવો
છાકરો (એટલે એકજ લી-
ટીથી રૂપરેષા બતાવવાની).
૨. (ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇંગના ગ્રંથ
૧ ને પાને ૪૪ માનું)
મરઘીનું બચ્ચું.

ધોરણ ૧.

વિભાગ (અ).

૧. કલમ.
૨. ચોપડી.
૩. વાંસની લાકડી.
૪. ચાખક
૫. દેશી ત્રાજવા.

વિભાગ (ક).

- ૧ તડખૂમ.
૨. ભમરડું.

વિભાગ (ઘ).

૧. ટોમ્ ટોમ્ (તાસાં વગેરે).
૨. ધંટ.
૩. ટોપી (દેશી છાકરાઓ
પહેરે છે તેવી).
૪. સપાટ અંકાકાર ચાળી.
૫. ટબ્લર (કાચનું પવાલું).

વિભાગ (ઙ)

૧. હરણ (ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇ-
ંગના ગ્રંથ ૧ને પાને ૨૪
મે આપ્યું છે તેવું).

૩. મેરિગોલ્ડનું ફૂલ (ગલગોટો).
૪. વડનું પાંદડું.

૨. છોકરો (ઑઝઝર્ગના ડ્રાઈ-
ગના અથ ૧ ને પાને ૨૩
મે છે તેવું).

ઘોરણ ૨.

વિભાગ (અ).

૧. સીસોટી.
૨. ચોરસ આરમી.
૩. વાવટો.
૪. દેશી કાસકી.

વિભાગ (વ).

૧. ચાનુ ખ્યાલ
૨. નગાર.
૩. તાવડી (લોદાની)
૪. અનાજ દળવાની ઘટી
૫. લોટો

૬ તકીઓ.

વિભાગ (ઙ).

૧. પીપળાનું પાંદડું.
૨. સૂરજમુખી ફૂલ.
- ૩ કદિ.
૪. કાકડી.

૧. માજલી.

- ૨ સમલ (બેકેલ)
(ઑઝઝર્ગના ડ્રાઈગના અથ
૧ ને પાને ૭૩મે છે તેવું).

ઘોરણ ૩.

વિભાગ (અ).

૧. કુંચી.
૨. ચપ્પુ.
૩. સાવરણી.

વિભાગ (વ).

૧. મીસી
૨. ટ્રાયળી.
- ૩ પીપ
૪. તાળુ.

વિભાગ (ઙ).

૧. મૂળો (અથવા ગાજર)
૨. કેળું.
૩. દીવેલીનું પાંદડું.
- ૪ કમળનું પાંદડું.
૫. કમળનું ફૂલ.

૧. મધમાખી (ઑઝઝર્ગના ડ્રાઈ-
ગના અથ ૧ ને પાને .
મે છે તેવું).

૨. છીપ.

- ૩ ચકલીબેટલી. (ઑઝઝર્ગના ડ્રાઈ-
ગના અથ ૧ ને પાને
૧૨૭ મે છે તેવું).

૪. બિલાડી (બેલી અથવા
સુતેલી).

ધોરણ ૪.

વિભાગ (અ)

૧. ક્રિકેટ બેટ.
૨. પેટી
૩. ટોપલી

વિભાગ (ક) .

- ૧ વેંગલનું ફૂલ.
૨. વેંગલ
૩. દાડેમ
- ૪ આમળીનું પાંદડું.
૫. થડ ને પાદડા સાથે
ખાજરીનું હુલું

વિભાગ (ઘ) .

૧. પૈડું
૨. ડોળ.
- ૩ ઝાડને પાણી સીંચવાની
ઝારી.
- ૪ ભુગળી, (દુકણી)

વિભાગ (ઙ)

- ૧ પતંગીઉં (ઑગઝખર્ગના ડૂં-
ધગના અથ ૧ ને પાને
૪૪ મે છે તેવું)
- ૨ કંસારી
- ૩ કાગડો (ગિમેલો)
- ૪ ફતરો

ધોરણ ૫.

વિભાગ (અ)

- ૧ ચીપીઓ, શમેણી.
૨. કમ્પાસ.
૩. વીંજણો અથવા પખો
૪. ઘર અથવા ઝુપડું

વિભાગ (ક)

૧. નાળીએર.
- ૨ ગુલાબનું પાદડું.
૩. લીમડાનું પાદડું.
૪. તાડનું પાન
૫. ભોંડાનું ફૂલ.

વિભાગ (ઘ)

- ૧ ચમચો
- ૨ જોડો (દેગી)
૩. પક્ષીનું પાખર.
- ૪ આદાની (કિટલી).

વિભાગ (ઙ)

૧. સાપ.
૨. જીડતી સમડી.
૩. ઊંટ.

ઘોરણ ૬.

વિભાગ (અ).

૧. હથોડો.
૨. દાદર અથવા છનો.
૩. કરવત.
૪. રદૂલ.
૫. કાતર.

વિભાગ (ક).

૧. ફર્નતુ પાદકુ.
૨. ગુલાબતુ ફૂલ.
૩. પાંદડાવાળી ડાળી.
૪. તાડતુ વૃક્ષ.

વિભાગ (ચ).

૧. ફલાવર-પેંટ.
૨. કુદાડી.
૩. ખળ અને દસ્તો.
૪. ગલણી.

વિભાગ (ઙ).

- ૧ શિયાળ.
- ૨ વાધ.
- ૩ ઘોડો.

ઘોરણ ૭.

વિભાગ (અ).

૧. મુસાફરીની દંક.
૨. ટેબલ (મેજ).
૩. ખુરશી.
૪. પાવડો.

વિભાગ (ચ).

- ૧ ધનુષ્ય અને બાણ.
- ૨ પૈસા રાખવાતુ પાકીટ.
- ૩ દાતરડું (અથવા કાંપતો).
- ૪ હુકો.
૫. છત્રી
૬. દેશી ગાકુ.

વિભાગ (ક).

- ૧ આબાનુ વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાંદડાં તથા ફળવાળી એક બે ડાળીઓ).
૨. વડતુ વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાંદડાં તથા વડવાઈ સાથે એક બે ડાળીઓ).
૩. કાંટાવાળો થોર.
૪. થોર.

વિભાગ (ઙ).

- ૧ ગાય.
- ૨ ચિતો.
૩. મગર.
૪. હાથી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

પંચમહાલ વિભાગ—

સણસોલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શ. ૮-૪-૦, શાહ ગડબડ દાસ વલ્લવદાસ તથા શાહ મગનલાલ હેમચંદ શ. ૭-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. જેતપુર—મી. વિશ્વનાથ રણછોડભાઈ શ. ૩-૧૦-૦ ઇનામ હરકુડી—ગામ લોકો વગેરે શ. ૮) પતાસાં તથા ધડિઆળ. લુણાવાડા—શા. લલ્લુ ધનજી શ. ૩-૪-૦ ટોપીઓ. મહેરવાન મહારાજ સાહેબ શ. ૨૦-૧૪-૦ પુસ્તકો. સણસોલી—હીમતલાલ નાનાલાલ શ. ૫) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૩) પુસ્તકો, મીઠાઈ, ખડીયા વગેરે. મુ'થ—મહારાજ સાહેબ શ. ૪-૧૫-૯ પુસ્તકો શ. ૩૫-૦-૩ છોકરાઓની મુખ્ય સ્કુલમાં પુસ્તકો. શ. ૫૩) પતાસા. કન્યાશાળામાં શ. ૨૦) ના કપડાં. કજરી—ઠાકોર સાહેબ શ. ૩-૧૦-૦ પતાસા વેજલપુર—ગાંધી ગીરધરલાલ ભાઈચંદ શ. ૧૨-૦-૦ પતાસા, ખડીઆ, હોલડર. ૫) મોતીભાઈ બાઈભાઈ શ. ૩-૪-૦ પતાસા ચાંપાનેર—સીત્રીપ્રસાદ લક્ષ્મણદાસ શ. ૪) ઇનામ. શહેરા—ઉર્દુ સ્કુલ—મુસલમાન પંચ શ. ૯-૨-૬ પુસ્તકો શ. ૧) મીઠાઈ લુણાવાડા—શા. જગનલાલ જૂરાભાઈ શ. ૪) ચોપડીઓ. કૃતેદુપુરા—દેશાઈ હીરાલાલ ગોપાળભાઈ શ. ૮) કાપડ, સાકર. કડાણા—દરબાર સાહેબ શ. ૧૧-૩-૩ પુસ્તકો તથા કાપડ. બીલપાઠ—મે ઠાકોર સાહેબ શ. ૫) ઇનામ. દેલોલ—ગામ લોકો શ. ૨૧), રામનાથનુ મુવાડુ—ગામ લોકો. શ. ૮) ચાંપાનેર—મીથરીપ્રસાદ શ. ૩-૮-૦ વેજલપુર—ગામ લોકો શ. ૪) અડાદરા—રોક પુખ્તભાઈ શ. ૩) ઇનામ. મીઠાઈ. દાહોદ—મ્યુ. નં. ૨ મ્યુનિસિપાલિટિ તથા મેમ્બરો શ. ૮-૧૪-૦

રાજપીપળા વિભાગ—

ખોરીયા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૫-૦-૬ સ્કુલ જમાડી. રાજપારડી—શ્રી મહારાજ સાહેબ. શ. ૮) મીઠાઈ. વાલ્લી—પટેલ હીંગ ગોહળ, શ. ૫-૪-૦ ઇનામ. ઓલીગામ—અખીજ દેશાઈભાઈ લલ્લુભાઈ શ. ૭) કાપડ મીઠાઈ.

મહીકાંઠા વિભાગ—

વાસણા—શા. ભાઈચંદ વસ્તારામ શ. ૧૩) ધ્યાલાં તથા મીઠાઈ.

ખાસાત વિભાગ—

ગોલાણા—મુખી, ડેપુટીઓ રા. ૧૪-૫-૦ ઇનામ.

ગદગ—(ધારવાડ)—કચ્છી દશા ઓસવાળા ગુજરાની જૈન સ્કુલ
ફ્રંક તરફથી રા. ૧૩) ચોપડીઓ રમાલ તથા રા. ૬) પેડા.

પાલજીપુર વિભાગ—

ડીસા—ના. નવાળ સાહેબ ગ. ૧૦) મીદાઇ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

ગુંદા—વાગીઆ કાળીદાસ મેઘજી રા. ૧૨) ઇનામ. ગામ લોકો તથા
વારીઆ કાળીદાસ મેઘજી રા. ૧૮) ધડીઆળ સોની જીવરાજ ગેરધન
વગેરે રા. ૮-૪-૦ ઇનામ. નંદાણા—મિ. દુવારકાદાસ રામજી રા. ૫)
રમાલ તથા સાકર.

ચાણા વિભાગ—

ચાણા—શેઠ. મો. હ. મ્યુ. ગુ. સ્કુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ
રા. ૩૨-૮-૦ પુસ્તકો તથા મીદાઇ.

ખેડા વિભાગ ચાલુ

મુજકુવા—પગી ધરમા કાળા વગેરે રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી.
મરીડા—ગામ લોકો રા. ૧૮-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. બોઆસણુ—સ્કુલ
કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો રા. ૩૫) સ્કુલ જમાડી. રૂપી-
આપુરા—ગામ લોકો રા. ૩) મીદાઇ. વહેરા—ગામ લોકો રા. ૧૮-૧૧-૦
સ્કુલ જમાડી રક્ષાણુ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો
રા. ૧૧) કાપડ, ઇનામ વગેરે. દુણાદરા—પા. ગોપાળભાઇ દાઝભાઇ રા.
૧૬) સ્કુલ જમાડી. શેઠ છોટાલાલ મોહનલાલ રા. ૫) પતામા ચોપડીઓ.
આગરવા—પા. લલ્લુભાઈ રાભાઈ, શા મોમાભાઈ બોગીલાલ તથા
કાંછીઆ લલ્લુભાઈ ગોવિંદભાઈ રા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી મખીઆવ—
કામર સાહેબ દેવીસીંગજી રાવસીંગજી રા. ૩) પતાસા. નાનીખડોલ—
પટેલ નાગજીભાઈ ત્રીકમભાઈ રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. આમરોલ—પટેલ
નાથાભાઈ નાગજીભાઈ વગેરે રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. રામનોલ—આઇ
હેના પા. રણકોડ દરીબાઇની વિધવા રા. ૮-૮-૦ સ્કુલ જમાડી મોર-
જ—મથુરભાઈ પીતામ્બરદાસ રા. ૬. રા. ૮) સ્કુલ જમાડી ઠા. ઇશ્વરભાઈ

ઝવેરલાલ શ. ૮) સ્કુલ જમાડી. ઠા. પરમેશ્વર ગોપાળદાસ શ. ૩) પ
 તાસા રહેલો અહીંમા—દોકારશ્રી જસવતસંગ હતસંગ શ. ૧૧) સ્કુલ
 જમાડી, સર્ધજપુર—પાટીદાર લોકો શ. ૨૫-૪-૦ સ્કુલ જમાડી રત-
 નપુરા—પા. વાઘજીભાઈ દેશાઈભાઈ શ. ૧૨) પા. લક્ષ્મીભાઈ ભાઈ
 શ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. ડોકાર—શેઠ મોરારજીભાઈ વસંતજીભાઈ બેન
 ગંગાબેન શ. ૮૦) લુગડા. શ. ૨૮) કન્યાશાળામાં કાપડ. આંકલાવ—
 ગોંસાઈ મોતીગર શ. ૪૦) ટોપીઓ શ. ૧૦) છીંટ. પા. શકરભાઈ જેસી-
 ગભાઈ શ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી. પા. જેસીંગ બહેચર શ. ૪૦) સ્કુલ જ-
 માડી. કેરીઆવી—શા. પુરશોત્તમ મથુરાદાસ શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી.
 મહીજ—મથુજીભાઈ તથા દેશાઈભાઈ દાળજીભાઈ શ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી.
 એડવા—કન્યાશાળા પા. ગવજીભાઈ જીભાઈ શ. ૭) છીંટના કકડા. દંકર
 હરિલાલ કન્સન તથા દંકર આશારામ પીતામ્બર શ. ૧૦) છીંટના કકડા.
 સલુણ—તાપીદાસ ગલાભાઈ પટેલ શ. ૮-૪-૦ બાવાભાઈ લખાભાઈ
 પટેલ શ. ૧૨-૮-૦ મીદાઈ તથા પ્યાલા મુદેશર—પા. નાથાભાઈ કા-
 શીભાઈ શ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી ગાના—પા. ઝવેરલાઈ હાથીભાઈ શ.
 ૮-૪-૦ ચારણી તથા પતાસા. બેઆસણ—કન્યાશાળા પટેલ હીરાભાઈ
 જેઠાભાઈ શ. ૫૨) કાપડ તથા પતાસા વાળજ—પા. ભાઈલાલ હુમા-
 ભાઈ તથા પા. ગીરધરભાઈ દારકાદાસ શ. ૧૮) ઓદણીઓ, પ્યાલા,
 પતાસા. રંગાઈપુરા—ભવાનીપુરા-વર્ગમાં પા. જેસગભાઈ વરજભાઈ શ.
 ૧૬) સ્કુલ જમાડી. ભાનેર—પા. સાકળચંદ મોહનભાઈ શ. ૧૫) ચોપ-
 ડીઓ, લુગડા તથા પતાસા. ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨૩-૧૨-૦ પ્રદર્શન માટે
 સણાલી—ગામના લોકો શ. ૧૦-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. કનરી—પા.
 ઓતમભાઈ ભૂલાભાઈ શ. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. વડોદ—કન્યાશાળા પા.
 મહીજભાઈ ભગવાનદાસ તથા બાવાજી મનેર શ. ૪૦) ઓદણી, પતાસા.
 રજપૂત જયસિંહ અમરસિંહ શ. ૧૨) પ્યાલા, પતાસા. મોગર—શા. કે-
 શવલાલ ભીખાભાઈ શ. ૩) પતાસા. આશી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ.
 ૬-૧૨-૦ પતાસા, ચોપડીઓ વગેરે. વડથળ—પટેલ ઇશ્વરભાઈ ગીરધર-
 ભાઈ શ. ૩) રહેલો, મુયાર મનસુખરામ મથુરાદાસ શ. ૫) પ્યાલા, પ-
 તાસા. જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૪-૮-૦ ટોપી તથા પતાસા. મોરજ—

શાહ મગનલાલ જીવચંદ શ. ૩) ગામ લોકો શ. ૭-૧૪-૦ રકુલ જમાડી.
 સામરખા રાવળાપુરા વર્ગ—પટેલ ભગવાનભાઈ બાલભાઈ શ. ૧૫)
 રકુલ જમાડી સીંઈવાડા—શા અમીચંદ રમચંદ શ. ૧૫) રકુલ જમાડી
 વિરેલ—પા બાબરભાઈ હાથીભાઈ શ. ૧૮) રકુલ જમાડી મહુધા—
 પરીખ શંકરલાલ પાનાભાઈ શ. ૭-૮-૦ પતાસા લીંબાસી—કન્યાશાળા
 ગેઠ નારણભાઈ કેવળદાસ શાહ શ. ૧૦) રકુલ જમાડી, નાથાભાઈ તુળસી-
 ભાઈ પટેલ, શ. ૧૫-૬-૦ કાપડ મગનભાઈ જીવાભાઈ પટેલ શ.
 ૩૦-૬-૦ કાપડ રીવાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ શ. ૪૧) કાપડ કીશાભાઈ
 ગગાભાઈ પટેલ શ. ૪૧-૩-૦ કાપડ. બાપુલાલ પ્રેમચંદ શાહ શ. ૨-૬-૦
 કાપડ લલુભાઈ તળબભાઈ પટેલ શ. ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ દાદાભાઈ સી-
 વાભાઈ પટેલ શ. ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૬-૧૨-૦
 નડીઆદ—ન ૪ શા. સાંકળચંદ મનસુખ શ. ૪-૬-૩ ચોપરીઓ શ.
 ૮-૧૧-૯ દેશીહિસાબ તથા મીઠાઈ. શા જગનલાલ અવેરદાસ શ. ૩)
 મીઠાઈ કેરીઆવી—મા જગનલાલ ગરબડદાસ શ. ૧૫) રકુલ જમાડી.
 શાહરા—ગામ લોકો શ. ૪-૮-૩ છીંટ, ઠક્કર રણછોડ નરસીદાસ મીઠાઈ.
 કમરાળા—પા પ્રજુદાસ વાઘજીભાઈ શ. ૧૧-૭-૬ રકુલ જમાડી, ભૂ-
 મેલ—પા નારણભાઈ રણછોડભાઈ શ. ૨૦) રકુલ જમાડી. મહુધા—
 દેશાઈ હરીલાલ દેશાઈભાઈ શ. ૪-૮-૦ દુધ પાણી ચકલાસી—કન્યા-
 શાળા પટેલ મિટાભાઈ હરિભાઈ શ. ૧૫) રકુલ જમાડી થામણા—કન્યા-
 શાળા પટેલ વલ્લભભાઈ મયુરભાઈ શ. ૨૦) પ્યાસા. વિરેલ—પટેલ રણ-
 છોડભાઈ પરજુદાસ શ. ૧૧-૨-૦ પ્યાસા તથા પતાસા. પા. બાબરભાઈ
 હાથીભાઈ શ. ૩) મીઠાઈ.

અમદાવાદ વિભાગ—

રેવડા—કુમારશ્રી પથુલા મજુલા શ. ૨૫) રકુલ જમાડી. શ.
 ૧૪) ઈનામ કુમારશ્રી પ્રભાતસિંહજી દેવીસિંહજી શ. ૭) પુતક, ગામલોકો
 શ. ૩) પેડા. તા ૧૨ મી ડીએમ્બરના રોજ ગોહેલ પ્રતાપસિંહજી રતેહ-
 સિંહજી શ. ૩-૮-૦ પેડા કુ. પ્રભાતસિંહજી દેવાસિંહજી શ. ૩) પાન ગુ-
 લાખ—ગામ લોકો શ. ૨૦-૪-૦ રકુલ જમાડી. ખસ—ગામ લોકો શ.
 ૩૭-૭-૫ રકુલ જમાડી. સીતાપુર—મુખી લલ્લુભાઈ માવજીદામ તથા

સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો શા. ૩૧-૪-૩ સ્કુલ જ. માડી કાપડ તથા સંગ્રહસ્થાન સારૂ ચીજો. નાલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી નાગડકા—ગામ લોકો શા. ૨૨) સ્કુલ જમાડી. અમદાવાદ-મ્યુ. સ્કુ ન ૩૪ સૈયદ મુસ્તફામીયા બાવામીયા કાદરી શા. ૧૫-૪-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. સ્કુલ ન ૧૪ સૈયદ મુસ્તફામીયા કાદરી શા. ૨૦૦) પુસ્તકો, સાહેબખદા ઉસ્માનખામીયાં શા. ૧૦) મીઠાઇ. મ્યુ. ન. ૭. મુનશી ફતેહમોહમદ ફકીરમોહમદ શા. ૫) મીઠાઇ. અસ-લાલી—પા. ભુલાભાઈ નાથાભાઈ શા. ૨૯-૮-૦ છોકરાની સ્કુલ, શા. ૭-૨-૦ કન્યાશાળા. પા. ભુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ શા. ૩૦) કમાટ. ગામ લોકો શા. ૨૮) સ્કુલ જમાડી જખવાડા—ગામ લોકો શા. ૧૮-૪-૦ સ્કુલ જમાડી.

સુરત વિભાગ—

સુરત. મ્યુ નં ૧૬ શેઠ નરોત્તમદાસ પીતાંબરદાસ શા. ૪-૪-૩ પતાસાં બેગમપુરા હોરવાડ કન્યાશાળા—શેઠ મહમદઅલી ગુલામહુસેન શા. ૭) ઘડીઆળ દહેજ—ગામના ગૃહસ્થો શા. ૧૦) પેડા તથા પતાસાં. કાલવા. શા. ગોવન ગમજી તથા દલીયદ જ્યેદ તથા કસન ભગાજી તથા શા. ઝવેર મોતી શા. ૧૫-૮-૦ ઘડીઆળ શા. કાના ગમજી શા. ૬-૪-૦ રમાલ, દેશાઈ કાળાભાઈ કુવરજી તથા પટેલ ડાયાભાઈ રામભાઈ, લલ્લુભાઈ નાગરજી, વલ્લભભાઈ વસનજી, ખડુભાઈ ગોવિંદજી તથા ભાણુભાઈ ગોવિંદભાઈ શા. ૧૬) સ્કુલ જમાડી.

ખેડા વિભાગ—

દેવાતજ—પા. શીવાભાઈ ગંગાદાસ શા. ૧૦-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. વીણા—દવે શીવશકર જેભાઈ શા. ૧૨) પુસ્તકો ઉંઢેસા—પા. કાશી-ભાઈ કશળાભાઈ શા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. પા. રામભાઈ નરસીભાઈ શા. ૭) મીઠાઈ મહુધા—પરીખ અમલદાસ બાઈચંદ શા. ૩૫) કાચના ખડી-આ તથા શાકર છીપડી—સોની છોટાલાલ નરસીદાસ વગેરે શા. ૫) પતાસા દાગજીપરા—જેરામદાસજી વિષ્ણુદાસજી શા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. સણાલી—શા. કાળીદાસ રાયચંદ શા. ૧૦) રલડો વગેરે શા. છોટાલાલ કેવળદાસ શા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. ઉમરેઠ—પ્રાચ કન્યાશાળા—હેડમિસ્ટ્રેસ સ્કુલો જમાડી. સડલપુર—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ ગૃહસ્થો શા.

- ૧૪) રકુલ જમાડી. સીંછવાડા—પટેલ મોતીભાઈ દેશાઈભાઈ શ. ૧૫)
 -પા. ઉમેદભાઈ જીજીભાઈ શ. ૧૫), શા. અમીચંદ ૩૫ચંદ શ. ૧૫), ઠક્કર
 ચુનીલાલ ઘેઝજી શ. ૧૨) રકુલ જમાડી. થામળા—કન્યાશાળા શંકરભાઈ
 ચુથાભાઈ શ. ૧૫) રકુલ જમાડી. અલારસા—દા. લક્ષ્મીશંકર ઉત્તમરામ
 શ. ૯) ઘડીઆળ અલવા—પટેલ લલ્લુભાઈ પીતાંમ્બરદાસ શ. ૧૦)
 રકુલ જમાડી. પરીએજ—ગામ લોકો શ. ૭-૦-૬ ચોપડીઓ તથા મી-
 ઠાઈ, ખાંધલી—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૧૮) રકુલ જમાડી મે આસિ.
 કલેક્ટર સાહેબ શ. ૩) મીઠાઈ. મહુધા—મ્યુ. રકુલ. લવાનીશંકર દોલ-
 તરામ શ. ૩) પતાસા. મહુધા—પઠાણ દીક્ષાગ્રામી શમગેરખાં કલ્યાણી
 શ. ૩) પતાસા. પડોળી—પા. લલ્લુભાઈ સોમદાસ શ. ૪૮) રકુલ જ-
 માડી. દેવડીવણસોલ—મોલકી સામતમંગ અમથાભાઈ શ. ૧૦) રકુલ
 જમાડી પાળજ—પા. લલ્લુભાઈ મયુરભાઈ શ. ૩) પતાસા. પા. રેવ-
 દાસ બાપુજી શ. ૬૫) રકુલ જમાડી રકુલના શિક્ષકો શ. ૧૬-૧-૦ પ્ર-
 દર્શન સાહિત્ય ઈસરામા—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૧૫-૮-૦ રકુલ જમાડી.
 પાળજ—કન્યાશાળા પટેલ રેવનદાસ બાપુજી શ. ૧૫) રકુલ જમાડી
 મહુમદપુરા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૨૫) કૌરોનેશન પ્રસંગે ખર્ચ. સુ-
 જાવ—પા. ચતુરભાઈ રણછોડભાઈ શ. ૭૫) રકુલ જમાડી. ગામ લોકો
 શ. ૬) મીઠાઈ અનારા—પા. કુબેરભાઈ કદાનદાસ વગેરે શ. ૩-૮-૦
 મીઠાઈ, તથા શ. ૧૨) રકુલ જમાડી. થામળા—ગામ લોકો શ. ૨)
 મીઠાઈ ૫) પુસ્તક ઇનામ ૩૫) જમાડયા તથા છોટાલાલ શીવરામ
 પંડયા તરફથી ઘડીસાળ એક રકુ—કાશીબાઈ શા. વરજીવન ઇશ્વરદાસની
 વિધવા બધી રકુલ જમાડી. વાંઠવાળી—લેલિઆ પાટીદાર પંચ શ. ૧૨)
 ઘડીઆળ ઓજરાળા—પા. દેશાઈભાઈ મગળદાસ શ. ૧૪-૬-૦ રકુલ
 જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૮-૩-૩ કાપડ બદલપુર—ગામ લોકો
 શ. ૧૦) મીઠાઈ હાટોરા—ગામના ગૃહસ્થો રકુલ જમાડી. ખડોલ
 નાની—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૧૧-૮-૦ પા.
 હરિભાઈ દિશોરદાસ વગેરે, શ. ૬) રકુલ જમાડી વગેરે તોગણીઆ ગામે
 વર્ગ જમાડયો. શ. ૫) શા. મગનલાલ અમ્રતલાલ શ. ૩) મીઠાઈ મજ-
 પુરા—ગામ લોકો શ. ૧૦) રકુલ જમાડી તથા મીઠાઈ મુજકુવા—

ગામ લોકો રા. ૬-૮-૦ ધડોઆળ. ઠા. મનસુખ ત્રીકમ રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી વાસણાપુજર્ગ—પા. મોતીલાલ રણછોડ સ્કુલ જમાડી રા. કે. શવલાલ નરસીભાઈ રા. ૫-૧૨-૯ ઇનામ ખાંધલી—ગામ લોક રા. ૨૮) સ્કુલ જમાડી. વળાસણ—ઇનામદાર રામસગ રાજસગ રા. ૨૬-૧૦-૦ શાળા જમાડી વીરસદ—કન્યાશાળા પા. ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ દિવાન રા. ૧૦) મીઠાઇ. રા. ૭૦) સ્કુલ જમાડી. વડતાળ—શાહ મોહનલાલ છગનલાલ રા. ૪૪-૫-૬ સ્કુલ જમાડી સીંજવાડા—પારેખ હરીલાલ છોટાલાલ રા. ૧૨) શા. માણિકચંદ કલાણુચંદ શા. પુનલાલ જેઠાભાઈ રા. ૧૭) સ્કુલ જમાડી, પટેલ તલાટી ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨૫) મીઠાઇ. મોગર—શેઠ જીવાભાઈ હરીલાલ રા. ૩૦) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર સાહેબો રા. ૩) મીઠાઇ ટૂંડેલ—ગામ ગૃહસ્થો તથા સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૨૫) ઇનામ અમીઆદ—ગામના આગેવાનો રા. ૧૦-૧૨-૦ સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઇ. અહીંમા—ઠાકોર તથા મહાજન રા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી શા. નારણદાસ જેઠાભાઈ રા. ૪) કપડા બારેયા ચુથાભાઈ રા. ૨) મીઠાઇ ખડોળ—ગામ લોક રા. ૨૩) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ લીંગડા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૮) સ્કુલ જમાડી દેશાઈભાઈ મનોરભાઈ રા. ૮) ઇનામ, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૦) ઇનામ ગામ લોક સમસ્ત રા. ૧૦) ઇનામ મિત્રાણ—પા. શીવાભાઈ જીજીભાઈ રા. ૧૮-૧૨-૦, સ્કુલ જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૭) ધડોઆળ ગોપાળપુરા—ગામના ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી માતર—શેઠ મોહનલાલ મીઠાલાલ રા. ૨૫) મીઠાઇ, રા. ૫) રમાલ, ઉગરચંદ લાઇચંદ તરકથી. ત્રાજ—સ્કુલ કમિટિ રા. ૧૪-૮-૦ સ્કુલ જમાડી, ઇનામ પતાસા કેતેહપુર—સ્કુલ કમિટિ રા. ૧૩) સ્કુલ જમાડી ઉત્સડા—કન્યાશાળા પા. રંછજીભાઈ સામળભાઈ રા. ૫) કાપડ.

લગ્ન વિભાગ—

કુંથારીઆ—પા. વલી અસ્માલ રા. ૩-૮-૦ ચોપડીઆ, પા. આમંધ અસ્માલ રા. ૧) ઇનામ કંડોદ્રા—મોતીભાઈ નરસીંદુ રા. ૮-૪-૦, સ્કુલ જમાડી

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ.

૧. ગુજરાત સાહિત્યસભાના વાર્ષિક લેખ... ૮૧-૮૪.
૨. શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને
રચાવ.. (ચુ. ગો. શાહ) ૮૪-૮૬.
૩. શિક્ષકોનું નિલસરમરણ... ૮૬-૮૯.
૪. ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને રચતા મુદ્દારા
(કે. સુ. વડીલ) ૮૯-૯૦.
૫. મણિવંશ (રા. કા. પટેલ) ... ૯૧-૯૭.
૬. જ્ઞાણસંવાદ. (મો. પ્ર. ભટ્ટ) ૯૭-૧૦૧.
૭. આયુ પર્વત (પો. કે. શાહ) ૧૦૧-૧૦૭.
૮. કેળવણીખાતાની પ્રજ્વરો ૧૦૮-૧૧૭.
૯. નિશાળાનાં ઇતિહાસપત્રક ૧૧૮-૧૨૦.

તારી (ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) અને

પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર આચાર્ય—૨ વિવેકી, બી. સો.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ હાઉસ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વજનિક સ્વામીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-

પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સં. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવનારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી

આત્મારામ અને હસાભાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

ફળવણી ખાતાના ગે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમં હસાઈની ગુજરાતી નિશાળોમાં વ્યાપવાને મંજૂર કરી છે.

ફળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ સોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા બાજુ ટબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા બળવવા માટે ગ્રાખાના પત્રા (કોષ્ટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રાસાલીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે, ક વખત જેવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને એકડે ૩૩ રકા નીરાન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

ગુજરાત શાઝાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

માર્ચ, ૧૯૨૨.

અંક ૩ નો.

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ (ચાલુ પુ. ૫૧ પૃષ્ઠ ૪૯ થી).

નવલકથા.

હાલ જેમ કાન્યો બહુ રચાય છે, તેમ નવલકથા પણ બહુ લખાય છે તેમા થોડીમાંજ વસ્તુસકલના સુદર હોય છે આપણા સામાજિક વ્યવહારમા જે દૂષિત હોય તેનું નિન્દાપાત્ર ચિત્ર આલેખવું, તેમા ઉત્તમ આદર્શ વાચકવર્ગ સમીપ મૂકવા, અનેક વિભિન્ન અવસ્થામાં જનનિતની ઉચ્ચાવચ સ્થિતિનું મમ્યક સમાલોચન કરી આખેહુમ નિરપણ કરવું, પુસ્તકના અન્ત સુધી વાચકનો રસ અવિચ્છિન્ન રહે એવી વસ્તુસકલના મૂલ્યવી, સદ્ગતિ પર પ્રેમ ને અસદ્ગતિ ઉપર તિરસ્કાર છૂટે એવો ઉપદેશ આપવો અને વર્ણનશૈલી તેમજ વિચારશ્રેણિથી વાચનારનું મન આકર્ષકુ-એવો સક્ષેપમા નવલકથાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. એટલે વસ્તુસકલના ને રસની ઝંખાવટ લાવવામાં તથા અન્તર્પર્યન્ત નિભાવવામા પારસી લેખકોની નવલકથાઓ જે બહુધા અગ્રેજી નવલકથાનું અનુકરણ હોય છે, તે અન્ય લેખકોની નવલકથા કરતા ચડીઆતી હોય છે આપણા સામાજિક સપૂર્ણ પાશ્ચાલ રીતિ દાખલ કરવી ઇષ્ટ છે કે નહિ તે વિષે ધણા નવલકથાકારો ઊંડો વિચાર કરતા જણાતા નથી. પાશ્ચાલ સામાજિક સ્થિતિનું સપૂર્ણ અનુકરણ કરવાથી પારસીઓની કેવી ખૂરી દશા થઈ છે, તે તેઓમાના ધણાખરા પણ હવે સમજતા થયા છે મારી પાસે અવલોકનાર્થે ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન તરફથી ત્રણ ત્રણ મહિને પુસ્તકો આવે છે તેમા ધણો ભાગ નવલકથાનોજ હોય છે. તેમાની કટલીક સાપ્તાહિક પત્રોને લગતી બેટ હોય છે લેખકોમાં પાશ્ચાલ કેળવણી પામેલા પણ હોય છે. છતાં ધણીખરી નવલકથામા હિંદુ સંસારનું ચિત્ર વિરપ ને એકદેશી હોય છે ને આદર્શરૂપ, દર્શાવેલી ભાવના આપણા સંસારને હાલ તો સુસગત ન થાય એવીજ હોય છે. આપણી સામાજિક સ્થિતિમા અનેક રીતે સુધારાને માટે સપૂર્ણ અવકાશ છે, એની તો કાંઈથી ના કહેવાય એમ નથી, પરંતુ સપૂર્ણ

ઝેટલુ એકદમ થઈ શકવાનો નથી ને થાય તો તે ઇષ્ટ પણ નથી. દૂરથી જેટલું સુદર લાસે છે તેટલું હમેશ તેવું હોતું નથી-દરેક મહાનમા કેટલુંક તતુલ ને કેટલુંક નિન્દ્ય હોય છે, બધું અનુકરણીય હોતું નથી. એક મહાને જે અનુકૂળ હોય તે અન્યને પણ હોય એવો સાવત્રિક નિયમ હોઈ શકેજ નહિ હાલની કેટલીક નવલકથાઓનું વસ્તુ એક પ્રકારનુંજ બહુધા હોય છે. તરણ સ્ત્રીપુરુષોને કેળવાયલા આલેખવા, તેમના સમાગમને માટે અનેક પ્રસંગો નિરૂપવા, તે પ્રસંગોએ તેમની વચ્ચે પરસ્પર સલાપણુદ્વારા પ્રેમનું મીઠું રોપવું ને પોપવું, તેમના વડીલ પુરુષો સમીપ પણ તેમના સારિયક માવોનું નિર્દેશન કરવું એટલુંજ નહિ, પણ નિર્મયાદ શ્રૂંગારચેષ્ટા વર્ણવવી, તેમના એકને રાગગ્રસ્ત ને બીજાનાને વશ થયેલા ચિત્રી તેના ગુરજન છતા પણ તેની બરદાસ તેના પ્રેમપાત્ર પાસે કરાવવી ને પછી આવા યુગ્મનો વિવાહ વર્ણવી તેને સ્વર્ગસુખનો ઉપભોગ કરતું નિરૂપવું-આવા પ્રકારની વસ્તુસકલના ઘણાં પુસ્તકોમાં નજરે પડે છે. તેથી સામાન્ય રીતે તેના ઉપર નીચે પ્રમાણે ટીકા કરવી પ્રાપ્ત થઈ છે.-“The ideal state of marriages depicted in the book as conceived by the author will hardly appear to be ideal to men of riper years and judgment. It is a state found in and suited to western lands and the Hindu society is not prepared to adopt it bodily. Young writers of immature judgment contrive in their books to bring a young boy and a young girl together, make

આ પુસ્તકમાં અન્યકારે કલ્પેલી લક્ષ્મી ઉચ્ચતમ આદર્શભૂત સ્થિતિનું ચિત્ર આપ્યું છે તે પરિપક્વ વય ને છુદ્ધિના પુરુષોને લાગ્યેજ આદર્શ-લાગશે એ તો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં માલમ પડતી ને તેને લાયક સ્થિતિ છે-અને એ સ્થિતિ તમામ એવાજ રૂપમાં દાખલ કરવાને હિંદુ સમાજ તૈયાર નથી. અપરિપક્વ વિચારવાળા તરણ લેખકો પોતાનાં પુસ્તકોમાં જીવાન સ્ત્રીપુરુષને ભેગા મેળવવાની તદ્દખીર રચે છે, તેમની પાસે શ્રૂંગાર-ચેષ્ટાનો ઉપભોગ કરાવે છે, તે એટલે દરજ્જે લગણુ કે તેમનાં વડીલોના સમક્ષ પણ તેમને પરસ્પર આલિંગન અને સુખન કરાવે છે, પછી તેમને લક્ષ્મી અનિયતી જોડે છે, અને તે યુગ્મને બધી રીતે સુખી વર્ણવે છે ।

them indulge in plays of love, going to the length of making them embrace and kiss each other even in the presence of their elders and then unite them in marriage and describe the pair as every way happy.'

હવનચરિત્રો.

સારા હવનચરિત્રોની આપણા સાહિત્યમાં ખામી છે. ઉત્તમ હવનના માર્ગદર્શક તરીકે ઇતિહાસનું એ ઘણું અગત્યનું અંગ છે. એના લાભ સર્વ કૃતિવાચકા પુરુષોને જાણીતા છે એટલે તેનું વિવેચન અહિં અસ્થાને ગણાય. એટલુંજ અત્ર કહેવું આવશ્યક છે કે હવનચરિત્રકારે નાયકની ગુણવૃત્તિ દર્શવી ને સ્તુતિ યોગ્ય હોય ત્યાં અતિસ્તુતિ કરવી, નાયકમા દોષનો અશયજી સ્વીકારવોજ નહિ ને દોષ હોય ત્યાં ગુણનો આરોપ કરવો, કોઈક બાબતમાં કંઈ ન્યૂનતા હોય તો તેમા નાયકનું યથાયોગ્ય ચિત્ર આલેખવાને બદલે તે બાબતનેજ ઉતારી પાડવી-આવા કેટલાક દોષો હવનચરિત્રમા જોવામાં આવે એ કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક છે, પણ હવનચરિત્રની યોગ્યતા ઓછી કરે છે એ પણ નિર્વિવાદ છે.

ઇતિહાસાદિ.

ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરવિદ્યા, પ્રાણિવિદ્યા, પ્રાકૃતિક વિદ્યાની અનેક શાખાઓમા લોકપ્રિય થાય એવી શૈલીથી નાના મોટા ગ્રંથો લખવાની જરૂર છે. અંગ્રેજી પુસ્તકોનાં અક્ષરગઃ ભાષાન્તરોની અપેક્ષા નથી તેવાં પુસ્તકો બહુ ઉપયોગી નીવડતા નથી, આપણા દેશને અનુકૂળ, વ્યવહારમા જોવામા આવે એવી ઘણી બાબતો ને વસ્તુઓનું જેમાં નિરૂપણ હોય ને તેમા અન્તર્ભૂત થયેલા નિયમોનું વિશદીકરણ હોય એવાં પુસ્તકોની જરૂર છે. ગુજરાતના ઇતિહાસમા પણ સારા પુસ્તકોની જોટ છે. માત્ર સરકારી ગેઝેટીઅરના અનુવાદજ બસ નથી. તેમાથી સદસદ્વિવેચન કરી, ઉપયોગી ને અનુપયોગી અશનો વિવેક કરી સરળ શૈલીમા રસિક થાય એવી સરળીએ પુસ્તકો રચાય તો તે ઘણાં લોકપ્રિય થાય તેમજ શિક્ષકવર્ગને પણ ઉપયોગી થઈ પડે.

માસિકો.

હાલમાં માસિકોમાં લખવા તરફ શિષ્ટ વર્ગનો વિરોધ પ્રેમ જણાય છે. એમાં કંઈ વાધાભરેલું નથી. કોઈ પણ વિષય વિશે વિચાર કરવાથી.

તેનું સશોધન કરવાથી, ને તેમાં કલમ કસવાથી લખનાર તેમજ તે વાંચનારને લાભ થાય છે એ નિઃસંશય છે, પરંતુ અત્ર એટલું પણ યાદ રાખવું જરૂરનું છે કે એવા લેખાનું જીવન પુસ્તકોના જેટલું લાંબું હોતું નથી, તેમજ એનો વાચકવર્ગ પણ તેના જેટલો વિશાળ હોતો નથી એ માત્ર વાંચનારનું તાત્કાલિક ધ્યાન ખેંચે છે, પુસ્તકોના જેવા ઉપયોગી થતા નથી.

માસિકોની ફરજ.

વળી આ પ્રસંગે, 'માસિકો'ના પુસ્તકપરીક્ષાનું કામ સારી રીતે થવાની જરૂર છે એમ કહેવું પણ નિરર્થક નહિ જાય એવી આશા છે પુસ્તકો ઉપર સારા વિવેચન ને અવલોકનની બહુ જરૂર છે. તેમ થવાથી સાહિત્યને ઘણું લાભ થયા વિના રહેશે નહિ તેમજ માસિકોમાં સારા ને ઘણા સારા લેખો સાથે કવચિત્ કવચિત્ માલ વગરના લેખો પણ આવે છે લેખક તરફે પ્રસિદ્ધ થયલા કે સારી કેળવણી પામેલા પુરુષોન જ લેખોનો સમાવેશ થતો જોઈએ જેમને હજી વિદ્યા ને વ્યવહાર સપાદન કરવાના છે, જેઓને હજી પરિપક્વ વયનો પણ અનુભવ મળ્યો નથી એવા બીન અનુભવી કે અર્ધજ્ઞ પુરુષોના લેખ દાખલ કરવાથી માસિકોની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચે છે વળી માસિકોમાં જુદા જુદા લેખોમાં જુદી જુદી જોડણી જોવામાં આવે છે તો તે પણ ઇષ્ટ છે ? માસિકના અધિપતિએ પોતાના માસિક માટે અમુક ધોરણ રાખવું જરૂરનું નથી ? ઉપર દર્શાવેલી જોડણીની અવ્યવસ્થામાં આ રીતે વધારો થાય છે કે નહિ ? આ વિષય ઉપર માસિકોના અધિપતિનું લક્ષ ખેંચવાની રજા લઉં છું.

ઉપસહાર.

આ પ્રમાણે ગુજર સાહિત્યની આધુનિક દશાનું રેખાદર્શન કરી તેનાં કયા કયા અંગને કેવી રીતે પોષવા ને ખિલવવાના અવકાશ ને આવશ્યકતા છે તે તરફ શ્રોતૃમણનું ધ્યાન ખેંચ્યું છેવટે ગુજરાતસાહિત્યસભાનો વિજય જ્યોતી મારો લેખ સમાપ્ત કરે છું.

*શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને સ્થાન.

(રા રા સુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, ખી. એ)

ઉકત વિષયના સમ્બંધમાં આજકાલના માસિક અને દૈનિક પત્રોમાં

* આ લેખ 'ન્યુઝિલિન્ડા ખાસ અક' માટે આવેલો તે ખાસ અકમાં જણાવ્યા મુજબ અવકાશ નહિ હોવાથી અત્ર ટાપવામાં આવ્યો છે.

વિવિધ પ્રકારની થતી ચર્ચાથી એટલું તો અનુમાન કરી શકાય છે કે તેના પ્રકારના શિક્ષણની હાલના સમયમા થોડી ઘણી પણ જરૂર છે જરૂર કેટલી છે તે “હિન્દુસ્તાનમાં નીતિવિષયક શિક્ષણના અભાવથી લયકર નહારી પરિણામ આવવા પામ્યાં છે”—આ એકજ વાક્યથી સહેજસાજ સમજવડમાં આવી જાય છે તે લયકર પરિણામ કેવા પ્રકારના છે—શુ ઉગતી પ્રજા આજસુ, અનીતિમાન, જુદી, ઉદ્ધત, અપ્રમાણિક, ખીકણુ, ઘાતકી કે નિર્દય બની છે ?—એ વિષે નિર્ણય કરી મત આપવો એ કઈ સહેલું નથી. તેમ છતાં એટલું તો કહી શકાય કે એ શિક્ષણના અભાવે મનુષ્યહૃદય પોતાનું સ્વાભાવિક લક્ષણ ભૂલી જાય છે અને પ્રપચના રરનાઓ શોધવા માડે છે; કારણ માત્ર એટલુંજ કે પોતાની આસપાસના માણસો પ્રત્યે પોતાની શી શી ફરજો છે તેનું જ્ઞાન બાળકને હોતું નથી, તેમજ બાળક વિદ્યાભ્યાસ કરે છે તે સમયમા તેના કર્તવ્યનું જ્ઞાન તેને કરાવવામા આવતું નથી; તેથી મોટપણે તેને તે શોધી લેવું પડે છે, ત્યારે તે પોતાની જીવિ અનુમાર વર્તે છે અને તેમા ભૂલ ખાય તો દોષપાત્ર ગણાય છે ખરેખરો દોષ તો બાળકને કેળવણી આપનારોજ છે.

જન્મથીજ બાળક જેજે સયોગોમા આવે છે તે તે સયોગોના સરકારની છાપ તેના કુમળા મગજમાં પડે છે, તે તે પ્રમાણમા તેની જીવિ રચુરે છે, ને તે તે પ્રમાણે તે કર્મ આચરે છે. પ્રથમ તો ઘરની રીતભાત ઉપર તેના મનનું બધાંજુ થાય છે, ત્યારપછી તેના સહવાસ ઉપર અને સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે તે પહેલા શાળાના શિક્ષણ ઉપર ઘરની કેળવણી હિન્દુસંસારમાં કેવા પ્રકારની છે તે કોઈનાથી અજાણ્યુ નથી, તેમજ બાળક નાનપણમા કેવા સહવાસમા ઉછરે છે અને તેનું પરિણામ કેવું આવે છે તે સૌ કોઈ કલ્પનામા લાવી શકે તેમ છે, ત્યારે જેવડો આધાર શાળાની કેળવણી ઉપરજ રહે છે.

આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે બાળકના ઘરના તેમજ તેના સહવાસના જે જે નહારા સરકારો પડ્યા હોય તે તે જીવિવાનું કામ શિક્ષકનું છે હવે આ બાળકમા શિક્ષક કેટલું કરી શકે તેનો વિચાર કરીએ.

જીવિકેળવણી બાળક પ્રત્યે જેટલા અને જેવા જોઈએ તેવા સરકારોની છાપ પાડી શકે એ તો નિર્વિવાદ છે, પરંતુ તેવી કેળવણી આપવામાં સા-

માન્ય રીતે જોતાં હિંદુ ખાપ અજ્ઞાન અથવા તો વખતના અભાવે બેદરકાર છે. વળી હિંદુ માતાઓ ધણુ કરીને અલણુ અગરતો સાધારણ વાચી શકે તેટલુંજ લણેલી હોય છે; હવે ત્યારે બાળક પોતાની માતા કરતાં વધારે લણે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે પોતાની માતા કરતાં વધારે જણે એવું તેને લાન થાય છે, તેથી બાળક પોતાની માતાના હુકમનો કેટલીક વખત અનાદર કરવા લલચાય છે. આવા સંયોગોમાં ઉછરેલા બાળકની શાળામાં દાખલ થાય તે વખતની અને નીતિવિષયક શિક્ષણના અભાવે કરીને બીજી કેળવણી લઈને બહાર નીકળે તે વખતની રિચનિમા કેટલો ફેરફાર પડે તેનું અનુમાન સાધાણુ રીતે કરી શકાય તેમ છે. લણ્યા એટલે બે પુસ્તકોજ વાચવાં અગર બે હિસાબજ ગણવા એટલું તો તે બાળક શીખશે, પણ પોતાના સંબંધી પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવું એ શીખવાનું તો હજી બાકીજ રહ્યું આવું જ્ઞાન બાળકને આપવામાં ન આવે તો તેની પામેથી વિવેક અને નીતિનાં વચન સાબળવાની આશા રાખવી એ કેટલે અશે વાજબી છે ?

બાળકનું મગજ કુમળા છોડ જેવું છે, તેને જેમ વાળવામાં આવે તેમ વળી શકે છે એટલાજ ઉપરથી શિક્ષકે સમજવું જોઈએ કે તે બાળકનો માતાપિતા, મિત્ર, ગુરુ અગર પરમેશ્વરજ છે, અને જો તે તેવી રીતે સમજવામાં પોતાના કર્તવ્યનું લાન ભૂલે તો તે દરેક પ્રકારે દ્રોહી છે અને તેથી બાળકના ખોટા મનોરથો સરળ ને સીધે રસ્તે વાળવાનું કામ તેનુંજ છે, હવે એવો સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે નીતિવિષયક શિક્ષણ કેની રીતે આપવું ? પુસ્તકજ્ઞાન આપ્યા કરતા બીજી કંઈ આડકતરી રીતે આપી શકાય કે નહિ ? આ સમયમાં પ્રો રોડલરના એક અગ્રેજ ફકરામાંથી અવતરણુ કરવું યોગ્ય જણાય છે —

“Moral training is secured by watchful care over conduct, by intimacy with good examples, by wisely ordered physical discipline, by duly measured and organised school games, by the good influences in the corporate life of the school, and by the effect of honest intellectual work upon the moral outlook and judgment

તેનો અર્થ એવો છે કે — બાળકની રીતભાત ઉપર પૂર્ણ કાળજી રાખવાથી, સારાં સારાં દૃષ્ટાન્તો સમજાવવાથી, યોગ્ય શારીરિક કેળવણીથી, બાળકના પ્રમાણુમાં યોગ્ય રમત ગમતના મેળાવડા કરવાથી, નિશાળમાં એક બીજા પ્રત્યે સમ્ય રીતે વર્તવાથી, અને બાળકના નીતિવિષયક વલણ અને વિચાર ઉપર યોગ્ય માનસિક શિક્ષણ આપવાથી, નીતિની કેળવણી અપાય છે. પરંતુ આ નિયમો હિન્દુસ્તાનની હાલમાં ચાલતી શાળામાં હામમાં આવે તેમ નથી; કારણ કે:—

“ These indirect influences of public school life are possible chiefly in the higher class of boarding schools meant for the upper middle classes. When we consider, however, the conditions prevailing in the vast number of elementary day schools in which the pupil spends only one-third of his waking hours, although an earnest teacher of these schools may bring the indirect influences prevailing in the better class of public schools to bear upon his work, the necessity of giving direct moral instruction becomes apparent ” (Mr. Bhabha)

મતલબ કે — જે બાળકો બોર્ડિંગ સ્કૂલોમાં (છાત્રાલયોમાં) અભ્યાસ કરતા હોય તેમનાથીજ ઉપજા નિયમો પાળી શકાય અને તેમનેજ તેથી લાભ થાય, પણ જ્યાં આગળ બાળકો પોતાના જાગવાના વખતનો ત્રોલો ભાગ નિશાળમાં શિક્ષકની દેખરેખ નીચે રહેતા હોય ત્યાં આગળ શિક્ષક બધા નિયમો પળાવી શકે નહિ, અને તેથીજ નીતિવિષયક શિક્ષણની જુદી કેળવણી આપવાની તેથી જરૂર છે.

આ કારણથીજ દુનીઆના મુઘલેલા દેશોમાં નીતિવિષયક કેળવણી દાખલ કરવાની રૂઢિ પ્રચલિત થયલી જણાય છે, અને હિન્દુસ્તાનમાં પણ આ કેળવણી નવી નથી અસલના વખતમાં એ પ્રકારની કેળવણી આપવામાં આવતી હતી. દાખલા તરીકે અસલના આર્ય લોકો વેદના અધ્યયન ઉપરાંત સ્મૃતિ (નીતિધર્મ) શીખવા પ્રતિહાસ અને વાર્તા રૂપે નીતિના દૃષ્ટાન્તો

પુગણોમાં પણ પુષ્ટ છે. મહાભારતમાં આપેલા ધૃતરાષ્ટ્ર અને વિદુર, જીષ્મ અને યુધિષ્ઠિરના સલાહો નીતિનાજ દાખલા છે. વિધ્યુશર્માએ ન્યારે પોતાના રાજકુવરોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે નીતિના દષ્ટાન્તોની વાતોથીજ તેમનું શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતું (હિતોપદેશ)

નીતિના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે એવું સિદ્ધ થયેલું માની આગળ વિચાર કરીએ કે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું ? પુસ્તકદ્વારા, બેઠકદ્વારા, વાર્તાદ્વારા અથવા ધર્મશિક્ષણદ્વારા ? કયે રસ્તે શિક્ષણ આપવાથી વધારે ફલદાયી થાય તે સંયોગે ઉપર આધાર રાખે છે. દરેક શિક્ષકે પોતાને મોપવામાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓને કયું શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું છે તે જાણી કાઢીને તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો દાખલા તરીકે શહેરનાં છોકરાને અને ગામડાના છોકરાને તેમજ છોકરીઓને એકજ તરેહનું શિક્ષણ આપવું યોગ્ય નથી, તેમજ જુદા જુદા શહેરોને માટે અગર તેવાજ ગામડાને માટે પણ એકજ પ્રકારનું શિક્ષણ અયોગ્ય ગણાય તે ફક્ત લાંબા અનુભવથીજ જાણી કટાય તેમ છતાં પણ લન્ડન મૉન્ડ ઇન્સ્ટ્રક્શન લીગ જેવી સભાએ એક બાતનું ધોરણ ગેઠવવું જોઈએ, અને દરેક શિક્ષકે તે ધોરણ અનુસાર પોતાનો ક્રમ ગેઠવવો જોઈએ ગુજરાતી કવિતા, મહાભારત, રામાયણ, પુરાણ, સ્મૃતિ, હિતોપદેશ અને એવા બીજા નીતિના પુસ્તકો, જીવનકથાઓ અને ઐતિહાસિક વૃત્તાંતોમાંથી દષ્ટાન્તો જાણી કાઢી બાળકોના મગજ ઉપર ઠસાવવા જોઈએ વાર્તાઓ એવા રૂપમાં ગોઠવેલી હોવી જોઈએ કે તે બાળકો સરળતાથી સમજી શકે શિક્ષકોએ આવી વાર્તાની એક નોંધપોથી તૈયાર કરવી જોઈએ, અને સમયાનુસાર ઠીક લાગે તેમ તેમ તેમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ દુર્ન્યામાં તેમજ ગામમાં બનતા બનાવો ઉપરથી, છોકરાઓએ કરેલા કામ ઉપરથી વાતો જોડી કાઢી અસલના ઐતિહાસિક દષ્ટાન્તો સાથે સરખાવવી જોઈએ વાર્તા એવી રસભરેલી કરવી જોઈએ કે બાળકના મગજ ઉપર એકદમ ઠસી જાય. જ્યાં મતલબનો સારાશ કવિતાની બે કડીમાં, કહેવતમાં અગર ઉંમરના પ્રમાણમાં શ્લોકમાં વાચ્યોજી કવિતાની ટુકડામાં ગોખાવવો જોઈએ. ગોખાવવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે મગજમાના ત્રાસ વચ્ચેથી દૂર કરી શકાય અને તેમને બદલે યોગ્ય સારા વિચારોના સમૂહનો સહાર ભરી શકાય વખતના પ્રમાણમાં આ પ્રમાણેનું શિક્ષણ કંટાળો આપ્યા સિવાય આપવું જોઈએ

. શરૂઆતમાં આ પ્રમાણેનું શિક્ષણ શિક્ષકને અને શિષ્યને બોખાવે
માલમ પડશે, પણ પાછળથી અનુભવ મેળવ્યા પછી અને યોગ્ય રસ્તો શોધી
કાઢ્યા પછી લાલ આપનાર થશે આ સર્વ બાબત શિક્ષકની મહેનત ઉપર
આધાર રાખે છે, માટે જેમ જેમ પ્રસંગો બદલાતા જાય તેમ તેમ શિક્ષકે
પોતાના શિક્ષણમાં ફેરફાર કરી પોતાનું શિક્ષણ વધારે લાભદાયી થાય તેમ
કરવા ચૂકવું જોઈએ નહિ

શિક્ષકોનું નિત્યસ્મરણ.

(૩ એ ઇ. પોરબાર સમ્બાન તંત્રી)

મરાઠી ચાલની સાખી.

બહાલામાં બહાલુ ધન બાળક, તે મુજને મોપાયુ ;

યોગ્યાયોગ્યપણુ ભાવિનુ, તેનું ફર્યો થપાયુ ,

અહો ! શી મહનના મહારી ! ! ૧

આ મહારી જીવનદોરી છે, સજાણુ શુભ રીતે ;

ઉત્તતિશિખર ઉપર લઇ જાયા, પદવું પૂજ્ય પ્રીતે ,

એવી ઉત્તમ ફરજ બજાવુ ૨

સમઘિના અભિમાની ઈશ્વર, વહીં તમેને યત્યુ ,

લણુ લણુવ્યુ શુભ પ્રદ હોજે ! આપો એ ફળ સાચુ ;

જય જય હોજે ! ભાવિ પ્રજાના. ૩

ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને રચના સુધારા.

(૨૧ રા. કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વકીલ, બી. એ.)

આપણા નેક નારદાર મહારાજ પાયમા જ્યોર્જ ગયા જૂત માસમાં
ઇંગ્લેન્ડની ગાદીએ બેઠા ત્યારે સર જૉન ઝૉર્ટ જણે ઇંગ્લેન્ડની એજ્યુકેશન
કમિશનરના ઉપપ્રમુખ તરીકે સાત વર્ષ સુધી કામ કર્યું હતું તેને પ્રશ્ન કર-
વામા આવ્યો હતો કે જ્યોર્જ રાજના વખતમા ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને
રચના કયા કયા સુધારા કેળવણીમા થયા જોઈએ ? તેનો જવાબ ઇંગ્લેન્ડના
એક ચોપાનીઆમા જુલાઈ માસમા પ્રકટ થયો હતો તેણે કહ્યું હતું કે—

(૧) ડેળવણીખાતાના પ્રધાનો અને અમલદારોએ સમજવું જોઈએ કે ખાળકના મનની જરૂરીઆતો કરતાં તેમના શરીરની જરૂરીઆતો પર વધારે લક્ષ્ય અપાવું જોઈએ. અડધા ભૂખે મરતા વિદ્યાર્થીઓને ડેળવણીખાતા તરફથી જે ડેળવણી આપવામાં આવે છે તે તેઓ ખરાબર ગ્રહણ કરી શકતા નથી; માટે તેમને શિખવતાં પહેલા પેટ ભરીને ખાવાનું આપવું જોઈએ, અને તેમની ડાકતરી તપાસ કરાવી જે રોગિષ્ઠ માલમ પડે તેને દવા કરાવી સાજા કરવા જોઈએ.

(૨) પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ મૂળથીજ સુધારવો જોઈએ. શહેરના છોકરાને માટે ને ગામડાના છોકરાને માટે તે જુદા જુદા રાખવો જોઈએ. નિશાળનું ' થોધારીઉ ' રૂપ ફેરવીને તેને ' કામગીરી ' બનાવવી જોઈએ. શિખના મગજમાં જ્ઞાન ભરૂં કરવામાં આવે છે તે હવેથી બંધ થવું જોઈએ, અને તેને તે પોતાની મેળે ખીલવી શકે એમ શિક્ષણ અપાવું જોઈએ. વ્યાકરણની સૂત્રરૂપ વ્યાખ્યાઓ, દૂર દેશોની ભૂગોળ અને પુરાણા સમયનો ઇતિહાસ હવેથી ગોખાવવાનો બંધ થવો જોઈએ, અને તેને બદલે ખાળકોને ખોદતા અને વાવતા, રોટા ફેરવતા અને હથોડો મારતા, રાધતાં અને ઘોતા વગેરે શિખવવું જોઈએ.

(૩) કાચી ઉંમરના છોકરા છોકરીઓ પાસે કારખાનાઓમાં મજૂરીની લલચ આપી સવારથી સાંજ સુધી પરસેવા-ઉતાર કામ કરાવવામાં આવે છે તે બંધ થવું જોઈએ. એ છોકરાઓને લણવાનો તેમજ શરીરે વૃદ્ધિ પામવાનો વખત મળવો જોઈએ. નિશાળમાં દાખલ કરવાની ઉંમર વધારવી જોઈએ, પ્રાથમિક ડેળવણી મેળવ્યા પછી છોકરાઓ જે જે ધંધો કરવા ઇચ્છતા હોય તે તે ધંધામાં દાખલ થતા પહેલા તે તે ધંધો ચલાવવાને માટે યોગ્યતા આપનારી શાળાઓ રચાપની જોઈએ, અને તેમાં એવા ધંધાદારીઓના છોકરાંની હાજરી ફરજિયાત કરવી જોઈએ.

(૪) જાચી ડેળવણી મેળવવાની શાળાઓમાં જે ચાહે તે દાખલ થઈ શકે એવી સગવડ થવી જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે ધંલડમાં સુધારાની માગણી કરવામાં આવે છે, તો આપણે અહિં અપાતી ડેળવણીમાં પણ અપણા નેકતામદાર મહારાજની યાગનીર્દેશના દેશકાળને અનુસરતા સુધારા થવા જોઈએ.

ગણિત.

લેખક:—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ

રત્નભારતર—વાંઝ, તા. ચોર્યાસી, ૭ સુરત.

આ નીચે હાવમાં ચાલતા ગુજરાતી ગણિતોમાં નદિ આપેના કેટલાક સાદા નિયમો આપવામાં આવ્યા છે. આ નિયમો ગિત્તકવર્ગને ગણિત શિખવામાં મદદગાર થઈ પડશે ખાસ કરીને ગામડાઓમાં શિક્ષકોની ગણિતના વિષયમાં લોકો કોયડાના દાખલાઓ પૂઝી પરીક્ષા કરે છે. તેવા કેટલાક દાખલાઓમાં આ નિયમો ઘોડેવઢે અગે મદદગાર થઈ પડશે.

નિયમ ૧ લો. જે સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ જે સખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેના સરવાળાને (૨) વડે ભાગ્યાથી મોટી સખ્યા નીકળશે, અને આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેની બાદબાકીને (૨) વડે ભાગ્યાથી નાની સખ્યા નીકળશે

ઉદા:—જે સખ્યાનો સરવાળો ૨૦ છે, અને તેજ જે સખ્યાની બાદબાકી ૧૦ છે, તો તે જે સખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો} + \text{આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦ + ૧૦}{૨} = \frac{૩૦}{૨} = ૧૫$$

મોટી સખ્યા

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો} - \text{આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦ - ૧૦}{૨} = \frac{૧૦}{૨} = ૫$$

નાની સખ્યા

જવાબ — ૧૫ અને ૫ તે સખ્યાઓ

*કારણ:—અ + બ = ૨૦ અને અ - બ = ૧૦ છે.

માટે અ + બ = ૨૦

એમાં અ - બ = ૧૦ ઉમેર્યા

* ગણિતની રીતે નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકાય — મોટી સખ્યા નાની કરતાં ૧૦ જેટલી મોટી છે, માટે અને ૫ સરવાળા ૨૦ માથી ૧૦ બાદ કરીએ તો જે સરખી સખ્યાઓનો સરવાળો ૧૦ રહ્યો, એટલે જે સરખી સખ્યાઓ પાંચ પાંચની થઈ, તેમાં દસ વધારાના ઉમેરીએ એટલે મોટી ૫ + ૧૦ = ૧૫ થઈ, ને નાની ૫ રહી.

બીજી રીતે કરીએ તો નાની મોટી કરતાં ૧૦ જેટલી નાની છે,

એટલે ૨ અ = ૩૦ સરવાળો થયો માટે અ = ૧૫.

અ + વ = ૨૦ એમથી.

અ - વ = ૧૦ બાદ કર્યા

એટલે ૨ વ = ૧૦ બાદબાકી માટે વ = ૫

ટીપ — આ નિયમ ગોખલે કૃત ગુજરાતી ગણિતમાં આપવામાં આવ્યો છે, પરંતુ ક્રમ સાચવવા માટે અત્રે આપ્યો છે.

ઉદા:—એક માણસ પાસે દાડમ અને નારંગી મળીને કેટલાક ફળ હતાં દરેક ફળની તેને એક આનો કિંમત બેડી હતી સઘળા ફળો સંક્રંડે ૨૦ ટકા નફાથી વેચ્યા તો તેને સાડા સાત રૂપીઆ ઉપજ્યા. તેને દાડમ કરતાં નારંગીમાં દોઢ રૂપીઆ વધારે ઉપજ્યો હતો. તો દાડમ કેટલા અને નારંગી કેટલી ?

નિયમ ૨ જો — જો સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ જો સખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાથી આપેલા ગુણાકારની ચાર ગુણાઈ બાદ કરવી. બાકીનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે તેજ જો સખ્યાની બાદબાકી નીકળશે. તે પરથી પહેલા નિયમ પ્રમાણે બે સખ્યા શોધી કાઢવી.

ઉદા — જો સખ્યાનો સરવાળો ૨૫ છે, અને તેજ જો સખ્યાનો ગુણાકાર ૧૦૦ છે, તો તે જો સખ્યાઓ કઈ ?

માટે બનના સરવાળા ૨૦ મા ૧૦ ઉમેરીએ તો જો સરખી સખ્યાએ તો સરવાળો ૩૦ રહ્યો. એટલે જો સરખી સખ્યાઓ પદર પદરની થઈ, તેમાથી દસ વધારાના કાઢી નાખીએ એટલે નાની ૧૫ - ૧૦ = ૫ થઈ, ને મોટી ૧૫ રહી

* ગુણાકારના સહેલાઈથી અવયવ પડી શકતા હોય તો નીચેની રીત પણ અનુકૂળ પડશે:—

૧૦૦ = ૫ × ૫ × ૨ × ૨. આ ચાર અવયવોના જો જોડકા બની શકે તેટલા બનાવીએ, તો ૨૫ × ૪, ૨૦ × ૫, ૧૦ × ૧૦, અને ૫૦ × ૨ થયા આ જોડકામાથી જેનો સરવાળો ૨૫ થયો હોય એવું જોડકું ૨૦ × ૫ નું છે, માટે ૨ ને ૫ એ જવાબ

જોડકાઓ બનાવતા માગેલો સરવાળો થઈ જતો હોય એવું નીકળી આવે એટલે બીજા બનાવવાની જગ્યા પરિવરે

$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાના વર્ગ-આપેલો ગુણાકાર}}$

$$= \sqrt{25^2 - 100 \times 4}$$

$$= \sqrt{225} = 15 \text{ તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉત્તરની}$$

પહેલા નિયમ પ્રમાણે,

$$\frac{25 + 15}{2} = 20 \text{ મોટી સંખ્યા અને}$$

$$\frac{25 - 15}{2} = 5 \text{ નાની સંખ્યા.}$$

કારણ—

$$અ + વ = 25 \text{ અને અવ} = 100 \text{ છે.}$$

$$(અ + વ)^2 = 25^2$$

$$\text{માટે અ}^2 + 2 \text{ અવ} + વ^2 = 625$$

$$\text{એમાંથી ૪ અવ} = 400 \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{એટલે અ}^2 - 2 \text{ અવ} + વ^2 = 225 \text{ રહ્યા}$$

$$\text{એનું વર્ગમૂળ અ-વ} = 15 \text{ થયું}$$

ઉદા:—એક રમારી પામે બળદ અને ગાય મળીને ૩૪ જનાવર છે. જેટલા બળદ છે તેટલા રૂપીઆએ એક ગાય લેએ સવળા ગયો અને જેટલી ગાય છે તેટલા રૂપીઆએ એક બળદ લેએ સવળા બળદો વેચી દીધા આથી તે રમારીને રૂ. ૪૫૦ બચત્તા, ત્યારે ગાય કેટલી અને બળદ કેટલા ?

નિયમ ૩ જો—બે સંખ્યાનો સરવાળો અને તેજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના આપેલા ભાગાકારના અગર અને છેલ્લા પ્રમાણમાં ભાગ પાડવાથી તે સંખ્યાઓ નીકળશે

ઉદા:—બે સંખ્યાનો સરવાળો ૨૫ છે, અને તેજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ ?

ભાગાકાર ૪ છે એટલે ૬ જો. માટે સરવાળા ૨૫ ના ૪ : ૧ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડવાથી બંને સંખ્યાઓ (૨૦ અને ૫) નીકળી શકે છે.

$$\text{અદરગણિતની રીતે કરીએ તો } \frac{અ}{વ} = 4 \text{ એટલે અ} = 4 \text{ વ;}$$

$$\text{માટે અ} + \text{વ} = 5 \text{ વ} = 25 \text{ થયા, એટલે વ} = 5 \text{ અને અ} = 20 \text{ થાય.}$$

વાની હતી દરેક તળાવ પર પહેલા કરતા ખીજ પર ખેવડા, ખીજ કરતાં ખીજ પર ખેવડા એ નિયમે મજુરો કામે લગાડ્યા હતાં અઠવાડીઈ પૂર થયે દરેક તળાવ પરથી અંકેક મજુર જગીરદારને ત્યાં મજુરીની રકમ લેવા ગયો ત્યારે સઘળાં તળાવ પર મળીને કામ કરનારા મજુરો ૮૮૮૩ રહ્યા. મજુરી લેવા ગયલા દરેક મજુરને ૨૫૬૦ રૂપીઆ ઉપાડી આણવા પડ્યા. ત્યારે કેટલાં તળાવ ખોદાતા હશે અને દરેક તળાવ પર કેટલાં માણસ કામે લગાડ્યા હશે ?

નિયમ ૬ દ્વિઃ—ખે સખ્યાનો ગુણાકાર અને તેજ ખે સખ્યાનો ભાગાકાર આખ્યાં હોય, તો આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ગુણી ગુણાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી એક સખ્યા નીકળશે આ ઉપરથી અથવા આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ભાગી ભાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી ખીજી સખ્યા નીકળશે.

ઉદાહરણઃ—ખે સખ્યાનો ગુણાકાર ૩૬ છે, અને તેજ ખે સખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે ખે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\sqrt{\text{આપેલો ગુણાકાર} \times \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ \times ૪}$$

$$= \sqrt{૧૪૪} = ૧૨ \text{ એક સખ્યા.} \quad \text{અને,}$$

$$\sqrt{\text{આપેલો ગુણાકાર} - \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ - ૪}$$

$$= \sqrt{૩૨} = ૩ \text{ ખીજી સખ્યા}$$

કારણ —

$$અ વ = ૩૬ \text{ અને } \frac{અ}{વ} = ૪ \text{ છે. માટે } અ વ = ૩૬ \text{ ને } \frac{અ}{વ} = ૪$$

મોટી સખ્યા નાનીના કરતા ૪ ગણી છે, માટે ૩૬ ને ૪ એ ભાગતા ૯ આવ્યા તે ખે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે ખે સરખી રકમો ૯ ના વર્ગમૂળ ત્રણ ત્રણની થઈ માટે ૩ થી ૪ ગણી ૧૨ એ મોટી રકમ થઈ, ને નાની ૩ રહી

ખીજી ગતિ કરીએ તો નાની મોટીનો ૪ થો ભાગ છે માટે ૩૬ ને ૪ એ ગુણતા ૧૪૪ આવ્યા તે ખે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે ખે સરખી રકમો ૧૪૪ ના વર્ગમૂળ બાર બારની બરાબર થઈ, માટે ૧૨ નો ૪ થો ભાગ ૪ એ નાની રકમ થઈ, ને બાર મોટી

વડે ગુણવાથી જા' = ૧૪૪ થાય છે; અને અ વ = ૩૬ ને $\frac{૩૬}{૪} = ૯$ વડે ભાજાથી વ' = ૯ થાય છે

ઉદા—એક એકરની કિંમત રૂ. ૧૫૦ ગણીએ તો એક કુટુંબની જમીનની કિંમત રૂ. ૬૦૭૫૦ થાય છે. એ કુટુંબમાં કેટલાક ભાઈઓ મુખ્ય ભાગીદાર છે. પહેલા ભાઈને એક, બીજાને બે, ત્રીજાને ત્રણ, ચોથાને ચાર, એમ દરેક ભાઈને છોકરા છે. આવી રીતે જેટલા છોકરા થાય છે તેટલા એકર જમીન મુખ્ય ભાગીદાર તરીકે એક ભાઈને ભાગે આવે છે મધણા છોકરાઓ વચ્ચે બધી જમીન સંખ્યા ભાગે વહેંચીએ તો એક છોકરાને ભાગે એક મુખ્ય ભાગનો ૫ મો હિસ્સો આવે છે કહો ત્યારે તે ભાઈઓ કેટલા અને બધા ભાઈઓના મળીને છોકરાઓ કેટલા

(અપૂર્ણ).

બાળસંવાદ.

(લેખક—મોહનલાલ પ્રભાશંકર ભટ્ટ)

અકબર પાદશાહની દરબાર-સ્થળ લાહોર

(ટોડરમલના મૃત્યુ પહેલાનો વખત)

છઠીદાર—ખુદાવદ, ખુદાએગાન, શહેનશાહ અકબરશાહ બહાદુરને ધણી ખમા ! (અકબર નામ્યાસને બેસે છે)

અકબર—ગહારા રાજ્યના રતભો ! આજની દરબારમાં તમે બધા અમલદારો ખુદાની મહેરબાનીથી અહિં લાહોરમાં ભેગા થયા છો, તે જોઈ મને બહુ અનંદ થાય છે. કેમ ટોડરમલ ! વસુલાત ખાતાની શી ખબર છે ?

ટોડરમલ—અહાપનાહ ! લગભગ ૪૦૦ વરસ થયા અનેક જનભોમાથી પસાર થતી રૂંચત આપની વ્યવસ્થિત રાજ્યનીતિથી મેંજ માણું છે. મુગલ શહેનશાહતના બધા વિભાગો હવે બરાબર ગોઠવાઈ રહ્યા છે, અને જમીનની માપણી કરી મહેસુલના આકડા ચોક્કસ કર્યા છે જમાબંધી અને જઝાતખાતાની સરખતાથી તથા જમ્યાવેરો અને જત્રાવેરો કાઢી નાખવાથી બધી હિંદુ રૂંચત મુખમા

મગન રહે છે. તમામ રેયતનીં આબાદાનીં વધારવા માટે લોકોપ-
યોગી ખાતાં પાછળ સારા ખર્ચ કરવામાં આવે છે, અને
રાજ્યની તિજોરી રેયનતા લાભ માટે જરા પણ સંકોચાતી નથી.

અકબર—કેમ, કાશી સાહેબ, ન્યાયખાતાની શી ખબર છે ?

કાશી—હજુરે આવી ! ન્યાય મોર અને શાહનો ન્યાય એક રીતે ચલે,
ન્યાય દુષ્ટ લોકોના શબ્દ તેજ લોકોનું બનિય ગણાતું, ન્યાય સ્વાર્થ-
નેજ સર્વ સત્તા સોંપાતી, ત્યાં આજ આપના નિર્ગળ ન્યાયરૂપી
સૂર્યનો ઉદય થયો છે, ને સર્વ અધિકાર નાશ પામ્યો છે. બધે
ઠેકાણે રેયતને ખરો ધનસાજ મળે છે, અને દિવસે દિવસે ગુન્હે-
ગારોની રાખમાં મટાડો ચલે જાય છે.

અકબર—કેમ માનસિંહ ? આપણા લશ્કરની શી ખબર છે ?

માનસિંહ—નામવર શાહ ! ત્યારથી આગે ગુરાદમાનો અને રજપૂતો
વચ્ચેના વેરઝાણને દોસ્તીના કપડાં ફેરવી નાખવાનો આરંભ કર્યો
છે, ત્યારથી ધણી સરા રજપૂતો આપની સાથે જોડાયા છે.
માલોમ કરી, ગમે તેટલા ધા શરીર પર પડ્યા હાથ છતાં હિં-
મત રાખી જીવ જતાં સુધી યુદ્ધમાં અડગ રહેનારા ધણી રજ-
પૂતો આપણા લશ્કરમાં જોડાયા છે. તેમના સહવાસથી આપણું
લશ્કર વધારે પરાક્રમી થતું જાય છે, અને તમામ મોહાઓ
રાજ્યને માટે જીવ આપવા હમેશાં તૈયાર રહે છે.

અકબર—આપણું લશ્કર અને તેના સરદારોની બહાદુરીથી મને સતોષ
થાય છે જોકે ચિતોડનો પ્રતાપ ધણી વરસ થયાં વરા થયો નથી,
શરવીર જયમલનો નાશ પણ માન યુક્તિથીજ થઈ શક્યો હતો,
અને માંદખીથી જેવી સ્તિબ્ધતા સાથે લડતાં પણ ધણી ગુરુ-
લીઓ વેઠવી પડી હતી, હતા આપણા લશ્કરે બીજે ઘણે ઘણે
ઠેકાણે બહાદુરી બતાવીને જે વિજય મેળવ્યા છે, તે ધણી સંતોષ
કારક છે. પણ વાશ ખાનખાનાન ! સિંહની શી હકીકત છે ?

ખાનખાનાન—પાદશાહ સલામત ! બખ્ષરના આપણા હકિમ સાથે
ગીરઝાં જુનીબેગ વખતો વખત તકસારો કરતો હતો. તેણે પો-
તાની હઠ છોડી નહિ, તેથી આપણે તેની સાથે બે લડાઈઓ

કરવી પડી છે. બીજી ઉનડપુરની લગ્નમાં આપણા બહાદુર સર-
દારોએ તેને જીવતો પકડ્યો છે, તેને આપની સામે રજુ કરીએ
છીએ. ઝહાપનાહ ! જાનીએગની લડવાની બહાદુરી અને દહતા
જોઈને હું ગજ થાઉં છું એવા મંદને મારવા કરતાં જીવતદાન
દેવાની હું સિદ્ધારસ કરું છું.

અકબર—જાનીએગ ! તારી બહાદુરી ઉપર હું ખુશી થાઉં છું, અને ખા-
તખાતાની સિદ્ધારસ ધ્યાનમાં રાખી તને સિંધનો હાકિમ નીમું છું.
મારી અને તારી બન્નેની નસોમાં તુરકસ્તાનના મુલકોનું લોહી
વહે છે તે જલનો નદિ મારે પગલે ચાલી રૈયતને સુખી રાખ-
વામાં જગતો રહેજે, અને હમેશા નિયમસર ખાણી મોકલવામાં
દીલ કરીશ મા

કેમ અણુલકૂઝલ ! પેલા બધા પુસ્તકોના શરશી તરજુમા તૈયાર
થઈ ગયા છે કે ?

અણુલકૂઝલ—ખુદાવદ ! તમામના તરજુમા તૈયાર છે, વળી જ્યારે જ્યારે
રાજ્યના કામમાંથી પુરસદ મળે છે, ત્યારે મારા લખેલા ઇતિહા-
સને બરાબર જોઈવવાનું કામ કરું છું

અકબર—કેમ ફૈઝી ! પેલા ગોવાના પાટરીને અને નવસારીના જરથો-
સ્તાને આજે સાજની કચેરીમાં આવવાની બપ્પર આપી છે કે ?

ફૈઝી—ખુદાવદ ! તેમને પણ બીજા તમામ ધર્મના વડાઓની સાથે આજે
સાજની સભામાં આવવાનું કહેણ મોકલ્યું છે. મને, અણુલકૂઝ-
લને અને બિરબલને એવી ચર્ચા સાલજવાનો જોખ આપ નામ
દરના જેટલોજ છે હિંદુ કે મુસલમાન અથવા જરથુસ્ત કે
ઇસાઈ અને બીજા, તમામ ધર્મો એકજ ખુદાને મળવાના જુદા
જુદા રસ્તા છે, એ વાત એની ચર્ચાઓથી બગબર સમજાય છે.

અકબર—કેમ પડિતજી ! હિંદુ લોકો મારા રાજ્યમાં સુખશાન્તિ
ભોગવે છે કે ?

પડિતજી—નેકનામ ! જેમણે ધર્માધપણને વશ થઈ પરધર્મીઓના ઉપર
કેર વર્તાએ છે, તે સર્વને મજેલાં ફળ ઇતિહાસની આંસીમાં

ચોખ્ખાં દેખાઈ આવે છે. આપે તે ઉપરથી ખડ તત્ત્વ શોધ્યું છે. ધર્મ સળધી બુદ્ધમને બઢલે આપની સલામાજ દરેક ધર્મવાળા હમેશાં પોતપોતાના મતની ચર્ચા છૂટથી કરી શકે છે. આપના ઉદાર દિલનો એ દાખલો ભવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસમાંથી નેશે.

અકબર—કેમ બિરબલ ! લોકોની આબાદી માટે કરેલી કાશીશોના પરિણામ તને કેવા જણાયા છે ?

બિરબલ—ખુદાવદ ! દેશમાં બધે વિદ્યાકળાને ઉત્તેજન અપાય છે, દિવસે દિવસે હુન્નર અને ઇલિમની કદર લોકોમાં વધારે જુગતી જાય છે, અને જગલી રિવાજો ઓછા થતા જાય છે મુસાફરી ને વેપારની સગવડ માટે ધણે ઠેકાણે રસ્તાઓ બાંધવામાં આવ્યા છે, અને નહેરોથી ધણે ઠેકાણે દેશની આબાદીમાં વધારે થયો છે લોકો-પયોગી ખાતામાં આપના તમામ અમલદારો પૂરેપૂરી કાળજી રાખે છે. આપ, આપના અમલદારો ને હાકેમો, તથા આપની રેયત, સર્વે પોતપોતાનો અસ્પર્શનો સળધ પેટ અને શરીરના બીજા અવયવોના સંબંધ જેવો સમજે છે, ને તેથી બધે ઠેકાણે સુખ-શાન્તિમાં વધારો થતો જાય છે.

અકબર—સારે તો ૧૪ વરસની નાની ઉંમરમાંથી ખુદાએ જે ફરજ મારે માથે નાખી હતી, તે ફરજ મેં પૂરેપૂરી કાળજીથી ને પાક દિલથી બજાવી છે, એમ ભવિષ્યની પ્રજા મારે માટે કહેશે. મારી પાછલી નિંદગીમાં એ મને શાન્તિરૂપ થશે.

પશ્ચિમનો દિક્ષાળ—(સ્વગત) અકબર પાદશાહ પરેખર તુ કહે છે તેમજ થશે. પરંતુ તારામાં પણ કેટલાક દોષો છે જોઈ તારા સદ્ગુણોથી એ દોષો ઢકાઈ જાય છે, છતાં આગળ ઉપર તારા ધણા સદ્ગુણોના બીતરમાં ઢકાયલા થોડા દોષોને પણ ભવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસની આરસીમાંથી જોશે જ ચિતોડના ઘેરા વખતે જયમલને મારવાનો પ્રયત્ન અને એવા થોડા દાખલા સિવાય તારી કીર્તિ અમરજ રહેશે તારી ઓલાદ જે તારે

રૂંતે ચાલીને, તાજાના રાજ્યો અને રૂંચતને તારા કરતા વધારે
સારું સુખ આપશે, તો મુગલ શહેનશાહતની ઇમારતને કદી
પણ તુકસાન પહોંચવાનું નથી પણ આહા ! લવિષ્યની ખુબી
ઝોરજ છે ! તારી ઝોલાદને મળેલી તકનો લાભ તે લઈ શકશે
નહિ મુગલ શહેનશાહતનો મધ્યાન્ન તારા પ્રેરેલ ઔરગઝેખના
સમયમાં તપશે. પરંતુ અનેક હળ, પ્રપચ અને ધર્મોધપણની
દુષ્ટતાના તાપથી રૂંચતના હૃદય અકળાશે, અને એ અકળામણને
અચાજ ખુદની દરખારે પહેાચી, મુગલાઈ શહેનશાહતને નખળી
પાડી દેશે તારી ઝોલાદનો છેલ્લો માણસ સ્ત્રીઓ અને બાળ-
કોના નિર્દોષ હૃદયોને રીમાવનાગનો મદદગાર થઈ મુગલ શહેન-
શાહતનો પૂરેપૂરો અંત આણશે, અને તેને પરિણામે તારા કરતાં
ન્યાય અને સદ્ગુણમા ધણીજ વધારે આગળ પડતી મારી પશ્ચિ-
મની પ્રજા હિન્દુ ચક્રવર્તી રાજ્ય ભોગવશે હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન
રાજધાની દિલ્હીને માટે જે લોહી રેડાયા છે તેનો તારેજ અંત
આવશે, અને દિલ્હીની સત્તા કલકત્તે જઈ, પાઞી દિલ્હી આવી
ઈસ્લામના લન્ડનશહેરમાંથી શાન્ત અને સુખમય પ્રકાશ આપશે.

આશુ પર્વત.

(આશુ પુ પા પૃષ્ઠ ૬૧ થી)

નખી તળાવ એ આશુ સદર સ્તેગન પાસે ટેકરીઓની વચ્ચે નીચાણમાં
અરધો માઇલ લાંબુ ને પા માઇલ પહોળું આશુથી પશ્ચિમે આવેલું છે પૂર્વ
તરફ તે ઝાઝડું છે, પણ પશ્ચિમ તરફ વીશથી ત્રીશ ફુટ ઊંડું છે ઋષિ-
ના નખ વડે એ તળાવ તૈયાર થયેલું છે એવી અમમ્મિત દત્તકથા ચાલે
છે. તેનો દેખાવ સુદર છે. એને એક કાઠે જળપુરની ને બીજે કાઠે જોધ-
પુરની સુદર કોઠીઓ (ઉતારા) આવેલી છે. કુર્નલ ટોડે તે જોયું ત્યારે
“ તેમા જળકુકડીઓ તરતી હતી તેનું ધ્યાન માણસ ઉપર નહોતું; કેમકે
આ પવિત્ર જગા ઉપર પારધીની બદુક કે માછીની જળ એમાંથી એક-
ની કોઈને ખજાર નહોતી ” “ તારે કોઈનો ધાત કરવો નહિ ” એવી

ધર્મચરી આશા અહિં વર્તાતી હતી અને તેનો જે લગ કરતુ હતું તેની શિક્ષામા તેનું મરણુ હતુ. ” આ તળાવની આસપાસ ગોળાકારમા એવી રીતે નજીક તેમજ દૂર સડક બાધેલી છે કે દરવા જનારાઓ એક ગોળ ચક્રમાં ફરવાનો લાલ લઈ શકે

અર્ધુદા દેવી—દૂધ વાવડી પામેથી તેનો ચઢાવ શરૂ થાય છે વાવડી પાસે સાધુને રહેવાના ઝુપડાં છે. એ વાવડીનું પાણી સાડ અને જરા ધોળુ છે. બાગ્યા તુટ્યા ત્રણસે પગથીઆ ચડ્યા પછી અધર દેવીના મંદિરમા જવાય છે. દરવાજામા બે વાધની મૂર્તિઓ, એક સ્વાભાવિક કુડ, અને ગણેશજીનું નાનું દહેરૂ જોવામાં આવે છે ટેકરીના મથાળાની એક ગુફામા અર્ધુદા દેવીની મૂર્તિ ઉભેલી છે તે કાળા પથ્થરની છે એ ગુફામા સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો નથી. ત્યાં શિરોહી સ્ટેટ તરફથી ધીનો અખડ દીવો બળે છે પાસેનું ધોળુ દેવળ સ ૧૬૩૨ મા બધાયલું જણાય છે ગુફાની પશ્ચિમે શિવનું રહેરૂ અને નાની ધર્મશાળા છે. એ જગ્યાના આચાર્યને રાજ્ય તરફથી થોડી જમીન આપવામા આવેલી છે ત્યાં ચત્રી પુનમ તથા આસો સુદ દશમ ઉપર મેળો લરાય છે પાછા દરવાજામા આવી ઉભા રહેનાં કુંગર ઉપર છેટે છેટે અવેશા બગલા અને મદાનોનો સુદર દેખાય નજરે પડે છે. ત્યાંથી દેલવાડ તરફની બાજુએ પણ પગથીઆ બાધેલા છે તે પગથીઆથી ઉતરતાં બીકાનેરની કોઠી પામે દેલવાડને રસ્તે ચડાય છે.

દેલવાડના દહેરાની મુદર શિષ્યકળાથી તો અવધિ છે આણુ ગામથી આસરે સવા માઇલ ઉપર ઉત્તરે દેલવાડ નામનું નાનું ગામ આવેલું છે. દેલવાડ એટલે દેવજોનો જથો તેમા મુખ્ય છ દેવળ છે, તેમાંના પાંચ શ્વેતાજરીના અને એક દિગમરીનું છે એ સધળા દેવજો લુદા લુદા ગૃહસ્થોએ બધાવેલા છે. તેમા થયલું ખર્ચ અનહદ છે આ દેવજો જોવાથી તે વખતે કેવા જળરા શ્રદ્ધાળુ જૈન શેડો પડ્યા હશે તેનો અપણુંને ખ્યાલ આવે છે.

સાધીઆની માફક એ દેવજોનો જથો ગોઠવાયલો છે. તે મુદર શ્વેત આરસના બનાવેલા છે. તે દરેકને પોત પોતાની જગ્યા છે જગ્યાના મધ્યમાં તીર્થંકરની મૂર્તિ આવેલી છે જગ્યાને ફરતી પણ નાની નાની મૂર્તિઓ ગોઠવામા આવી છે.

આ દેવગો એજ આણુ પર્વનની ખગેખરી ગોઆ છે. એનું નકશી કામ અત્યંત મુદર છે જાણે મીથુના બીબામા એ સઘળું નકશી કામ ઉતાર્યું હોયની ! આ બાગીક કાતરણી કામના નાણુક દેખાવનું વર્ણન આ પી રાકાય તેમ નથી.

વિમળશાનું દહેરૂ ઈ સ ૧૦૩૨ મા વિમળશાએ બધાંયુ છે અને ન ૧૩૭૬ મા સમગવવામા આંચુ છે આદ વર્ષ એ દહેરૂ બધાર્થ રહેલું. જમીન સરખી કન્વામા છપન લાખ રૂપીયા બેઠા અને કુલ ખરચ અઢાર કરોડ રૂપીઆનુ થયુ મૂર્તિને આસરે એક લાખ રૂપીયાના હીરા માણેકથી શણગારવામા આવે છે અને મૂર્તિને માથે મુદર જવાહિરનો મુગટ મૂકવામા આવે છે. વળી ત્યા બાવન ગોખલાઓ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે અને તેમા ચોવીસ તીર્થકન્ની મૂર્તિઓ બેસાડવામા આવી છે દહેરાના એક છેડા ઉપર અગિયાર માતાની મૂર્તિ બેસાડેલી છે.

વિમળશાના દહેરાના મેા આગળ એક ચોગસ દેખાવના મકાનનું હાથીખાનુ આવેલુ છે તેમાં દરેક છેડે ધોળા આરસપહાણુના ચાર ચાર કુટની ઉચાઈના નવ નવ હાથીની કાતરણીવાળા ચાલલાઓ આવી રહેલા છે એ હાથી ઉપર હોદ્દો ચીતરી તેના ઉપર માવનને પણ બેસાડેલા છે વિમળશા અને તેના કુટુબનું જાણે સરઘસ નીકળતુ ન હોય તેવો દેખાવ કરવામા આંચો છે દરવાગનને રસ્તે વિમળશા અને તેના ભત્રીજાની આરસપહાણુની મૂર્તિઓ ઉભી કરવામા આવી છે

વસ્તુપાળ તેજપાળનાં દહેરાં—વિમળશાનું દહેરૂ છોડી આંગણું ઓળંગી ઉત્તર તરફ જઈએ તો થડોથડ વસ્તુપાળ તેજપાળના દહેરાં આવે છે. વિમળશાના દહેરામા આદિનાથની મૂર્તિ છે, ત્યારે આ દહેરામા નેમનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે, આ દહેરા સંવત ૧૨૮૭ મા બંધાવ્યા છે તેમાં કુંદર આઠ ચાલલાથી ઉભો રહેલ મુમટ બેનારના ચિત્તને આકર્ષે છે. ત્યાથી સમામડપમા જવાય છે. એક તરફ રાણુલની મૂર્તિ છે અને બીજી તરફ શાતિનાથની મૂર્તિ છે. આ સઘળા દહેરાનુ વર્ણન અત્રે આપવું નિરર્થક છે. એ દહેરા નજરે બોધા સિવાય તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી.

આ દહેરાં બધાવનારે વસ્તુપાળ તેજપાળે પોતાની જાણીમાં ત્રણ અળખ બેતિર કરોડ બેતિર લાખ અઢાર હજાર અને આઠસો રૂપીયા ધર્મ-

દામાં વાપર્યા હતા દહેરાની એક બાજુએ વનુપાળ તેજપાળ અને લક્ષ્મિતા દેવી તથા વીરતાદેવીની મૂર્તિઓ આવેલી છે એ દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા પણ જોવા લાયક છે જૂની ગોધખાળના ગોખીનોએ અચુક એકવાર આ દહેરાઓની મુલાકાત લેવી જોઈએ

દેલવાડામાં જત્રાણએને ઉતરતા માટે ધર્મશાળાઓ છે તે ઉપરાંત ગાદલાં, ગોદડા, ઠામ, વાસણ, સીધુ, સામાન વગેરેની ગોઠવણ પણ સરી છે

દેલવાડા છોડી હવે અચળગઢની સડકે ચડીએ અચળગઢ દેલવાડથી પાંચ માઇલ દૂર છે અચળગઢની ટેકરી ઉપર જૈન દેવગો આવેલા છે ત્યાં માત્ર પગપાળા જવાય છે, પરંતુ અચળગઢની નીચે જ્યાં રોવ તથા વૈષ્ણવના તીર્થની જગ્યા આવેલી છે ત્યાં સુધી ગાડી ઘોડા આવી શકે છે દેવવાડેથી ત્રણ માઇલ છેટે માર્ગમા ઝોરીઆ નામના ગામનો રસ્તો ફાટે છે ઝોરી આમાં એક ડાક બગલો છે અને ત્યાંથી ગુરુગિખર જવાય છે. દેલવાડથી દોઢ માઇલ છેટે આજુના રહેવાસીઓને ખજી પુર પાડવા માટે ગિરો હી દરબારે છત્રીસ હજાર રૂપીયાને ખર્ચે દ્રેવર તળાવ બાંધેલું છે ત્યાંથી એક માઇલ ઉપર એક ચોકી આવે છે ત્યાંનો ચઢાવ મુશ્કેલ છે.

અચળેશ્વરના દહેરામા સ ૧૪૬૮ નો લેખ છે મહત્તનો મઠ છોડી ગણેશ પોળમા ગયા પછી હનુમાન પોળ આવે છે. ત્યાંથી ચપા પોળમા જવાય છે. તે ત્રીજા દરવાજાને કમાડ છે ત્યાંથી થોડે છેટે કુચુનાથજીનું જૈન મંદિર અને ધર્મશાળા આવે છે, તેને લગત વાણીઆઓની ઘોડી દુકાન છે. થોડેક દૂર ચાલતા એક કુવો આવે છે તેની ચડમા જૈનોનું અચળગઢનું મુખ્ય દેવળ આવે છે. તેના દરવાજામા એક સાગી ધર્મશાળા છે, ત્યાં ઋષભદેવજીનું મોટું દહેરૂ ને પદર નાના નાના બીજાં દહેરા છે વળી તેજલામાં રામદેવજી, હનુમાનજી, વિષ્ણુજી, બહુચરાજી વગેરેની પણ નાની નાની મૂર્તિઓ જોવામા આવે છે એ દહેરૂ મૂકી પગથીએથી ઊંચે ચડતા તેમી નાથજીનું દહેરૂ આવે છે તેમાંના લેખની સાલ ૧૫૧૮ ની છે. ત્યાં મુખ્ય દેવળમા આદિનાથની ચોમુખી મૂર્તિ છે તેનું વજન ૧૪૮૪ મણુ છે. તે કુંભારાણીની વિધવા રાણીએ બધાંચુ છે મૂર્તિ ઉપર ૧૫૧૮, ૧૫૨૯ અને ૧૫૬૬ ના લેખ છે એ દેવળને બીજે માલે ચડીને જોતાં આશુ પર્વતનો

ધણો મુદર દેખાવ નજરે પડે છે. આણુ હાથગૂલ, તથા આણુનાં બીજા મકાનો, ચોટીઓ, રસ્તાઓ, ગુરુશિખર, અજમેર જતી રેલવે સડક વગેરે આખતે આનંદ આપનારા દેખાવો લાંથી નજરે પડે છે. નીચેના દેવળની ચડમા કુભારાણીની, તેના પુત્રની, અને પૌત્રની મૂર્તિઓ છે અચળગઢનાં જૈન દહેરાં છોડી આગળ વધતા બેરવ પોળ શ્રાવણ ભાદરવા પોળ વગેરેમાં થઈ બીજી બાજુએ જઈએ તો હરિશ્ચંદ્રની ગુફા વગેરે જોવા જેવી જગાઓ આવે છે.

ગુરુશિખર—આણુથી પાંચ માઈલ, દેલવાડેથી સાડા ત્રણ માઈલ, અને અચળગઢથી એક માઈલ દૂર શિરોહી સંસ્થાનના આણુ મહાલનું ઝોરીઆ નામનું નાનું ગામ છે તે આણુ કરતા પાંચમો કુટ બંધુ છે. ઝોરિઆના ડાક બગલામાં રાત રહી સવારના પહોરમાં વહેલા ઊઠી ગુરુગિખર જવું એ વધારે સગવડભરેલું છે. એ શિખર સમુદ્રની સપાટીથી ૭૫૫૦ પચાસ ફીટ ઊંચું છે. મારગમાં કનખળ તીર્થ આવે છે ત્યાંની કુબેરની મૂર્તિ ઉપર સ. ૧૨૬૫ નો લેખ છે પછી ચક્ર તીર્થ, મહાવીર સ્વામીનું દહેરૂં, જવાઈ નામનું નાનું ગામ, અને નાગ તીર્થ અનુક્રમે આવે છે. ગુરુશિખર પર નાના કુઆ પામે ધરને આકારે એક દહેરૂં છે, તેમાં દક્ષિન-૨૭ બેઠા છે. ત્યાં એક બે સાધુ રહે છે ત્યાંથી થોડે દૂર ગુરુ દતાત્રયનાં પગલા છે ત્યાં એક મોટા ઘટ છે તેના ઉપરના લેખમાં ૧૪૧૮ ની સાક્ષ લખી છે ગુરુશિખર ઉપર ધણી ગુફાઓ છે ઉપર ઉભા રહી ચારે તરફ નજર કરતાં ધણો મુદર દેખાવ જોવામાં આવે છે સવારના ઝંઝાઝામાં ટેક જોધપુરના અને બાજોતરાના કિલ્લા સુધી નજર પડે છે.

ગુરુશિખરની બીજી બાજુએ ઉત્તરોજ ગામ આવ્યું છે તેનાં આસપાસ કેદારનાથ તથા બદ્રિનાથ મહાદેવ, પંચ દેવળ, ખડેપુરી બાવની ગુફા, વગેરે જોવા જેવું છે. ઉત્તરોજથી થોડે દૂર શેર ગામની પામે વરયાનગની જગ્યા સૂર્યકુડ, ગણેશગ, ભૈરવનાથગ, પુષ્કરગ, વગેરે જગ્યાઓ આવેલી છે.

હવે આપણે આણુમાં પાછા આવીએ—આણુમાં રજપુતાના હોટેલમાં તથા ડાક બગલામાં યુરોપીઅન મુસાફરોને ઓતરવાની સગવડ છે રજપુતાના હોટેલમાં જમી દીઠે દરરોજના ૭ રૂપિયા અને મહીનાના રૂ. ૨૦

રૂપીઆ ફી લઈ બધી સગવડ કરી દેવામા આવે છે ત્યા ત્રીસ ઓરડા છે કોઈ કોઈવાર યુરોપીઅન ઢબના પારસી વગેરે દેશી લોકોને પણ ગિતરવાની સગવડ ત્યા કરી દેવામા આવે છે ડાક બગલામાં જળુ દીક દરરોજ એક રૂપીઓ ભાડાનો ને સાડા ત્રણ રૂપીઆ ખોરાક ખર્ચના લેવામા આવે છે. દેશી મુસફરો તો ખુબ સરાઈમાં ગિતરે છે

આયુમા અનાથ બાળકો માટે લોરેન્સ સ્કૂલ છે. તે હવાપાણીની અનુકૂળતા જોઈ ઇ. સ ૧૮૫૪ મા સર હેનરી ઓરેન્સે સ્થાપેલી છે. તેમા તે સિવાય બીજા છોકરા તથા છોકરીઓ પણ લાભે છે અનાથ બાળકો પામેથી કશી ફી લેવામા આવતી નથી સોલજરના છોકરાઓ પામેથી આઠ રૂપીયા અને અધિકારીના છોકરાઓ પામેથી ચૌદ રૂપીઆ ફી લેવામા આવે છે.

આયુ ઉપરના લેખો.

- ૧ દેલવાડામાં વિમળશાહના દહેરામા સં ૧૦૮૮ નો લેખ છે
- ૨ કનખલેશ્વર મહાદેવનો ઓરીઆ ગામમા ઇ સ. ૧૨૦૯ નો લેખ છે.
- ૩ ગુરુશિખર સમરાવ્યાનો સવત ૧૨૬૫ નો લેખ છે.
- ૪ દેલવાડાના વસ્તુપાળ તેજપાળના દહેરા બધાવ્યાનો સવત ૧૨૮૭ નો લેખ છે
- ૫ અચળેશ્વરમા વિષ્ણુની મૂર્તિ ઉપર સવત ૧૩૦૦ નો લેખ છે
- ૬ સતીના પાળીઆ ઉપરની છત્રીનો સવત ૧૩૧૭ નો લેખ છે.
- ૭ ગૌમુખ પાસેના શુદ્ધનો સવત ૧૩૨૪ નો લેખ છે
- ૮ અચળેશ્વર પાસે આદિપાળ સહિત ત્રણ લેસનો સવત ૧૩૪૨ નો લેખ છે
- ૯ વિમળશાહના દહેરાનો ઉદ્ધાર, ૧૩૭૯.
- ૧૦ અચળેશ્વર ઇ. સ ૮૧૩ સમરાવ્યુ, ઇ. સ. ૧૩૨૧.
- ૧૧ અચળેશ્વર પાસે કુવાનો લેખ, સવત ૧૩૮૭
- ૧૨ વસિષ્ઠજીનું દહેડ, સંવત ૧૩૯૪
- ૧૩ વાલ્મીકી, સંવત ૧૪૫૦
- ૧૪ અ... ધિજીળનો પોદીઓ બન વ્યો, સંવત ૧૪૬૪, સ્થાપો

- ૧૫ અચળગદના નીચલાં દહેરાંની મૂર્તિઓ, ઇ. સ. ૧૪૦૯—૧૪૫૧
૧૪૫૨.
- ૧૬ યુરુશિખરનો મોટો ઘંટ, સવત ૧૪૬૮.
- ૧૭ અચળેશ્વરનું ત્રિચળ, સવત ૧૪૬૮.
- ૧૮ દ્વારકાનાથજીનું જૂનું દેવળ દેલવાડા પાસે, ઇ. સ ૧૪૬૮.
- ૧૯ અચળગદમાં પારસનાથનું દહેરૂ બાધ્યું, સવત ૧૫૬૦, સમરાચ્યું
સંવત ૧૭૭૨
- ૨૦ અચળગદનું નેમીનાથનું દેવળ, સંવત ૧૫૧૮.
- ૨૧ અર્જુન માતા, સવત ૧૬૩૨.
- ૨૨ અચળગદના ઉપવા દહેરાઓની પાસે મૂર્તિઓ ૧૫૧૮—૧૫૧૮—૧૫૨૬—
૧૫૬૬-૧૫૬૬.
- ૨૩ અચળગદના નીચેનાં દેવળોની પાછળના પગલાઓ, સવત ૧૭૦૩.
- ૨૪ ગૌમુખ કુડ સમરાચ્યો, સવત ૧૮૭૫.
- ૨૫ અચળગદના પગલાઓ, સવત ૧૮૬૩.
- ૨૬ વસ્તનજીનો પિત્તળનો ઘંટ, સવત ૧૮૭૭
- ૨૭ અચળગદના પગલાઓ, સંવત ૧૯૨૮

સિં. પોપટલાલ દેવળચંદ શાહ—રાજકોટ.

* આશુના લોકપ્રિય તહેસીલદાર રા. ગ. જુરાલાઈ કુરાળચંદનો
હું મોટો આભારી છું, કેમકે તેમના ખાસ આમંત્રણથી ગયા હિનાળામાં
હું આશુ ગયો હતો અને આ વર્ણનમાં આપેલી ઘણીખરી હકીકત તે-
મણે પુરી પાડે હતી.

પો. કે. શાહ.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર,

(ઉ. લા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨
ના હુકમ નં. ૧૨૨૩૯ ઉપરથી.)

એડ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટ.

નં. ૩૩૨૧.—(તા. ૫ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૧ ના ઓર્ડર ગવર્નમેન્ટ
ગેઝેટ, ભાગ ૧ લા ને પાને ૧૮૧૮ મે છપાયેલી) નં. ૨૭૭૭ ની તા.
૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર ખબરના વધારામાં આ ઇ-
સાક્ષાની માધ્યમિક નિગાળોના ઉપયોગ માટે સરકારે મંજૂર કરેલી એપ-
ીઓ વગેરેની નીચલી ત્રૈમાસિક યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં
આવે છે

ગુજરાતી.

મિ. પોપટલાલ મગનલાલ, ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો-અમદાવાદના
' ધિ ગુજરાતી ' ના મેનેજરની સુધરેલી મિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કૌપિ બુક
નં. ૧ તથા ૨.

જાહેર ખબર,

(ઉ. લા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી
૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૨૩૧૨ ઉપરથી)

જનરલ ડિપાર્ટમેન્ટ

ફિલ્ડે મુગર્ષ.

નં. ૭૩૫૮.

તા. ૨૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

સરકારી ઠરાવ.

૧. મેલેરીઆની ખીમારીમાં લોકોમાં કિવનાઈનના ઉપયોગનો વ-
ફાવો કરવાની નવી રીતો પર સરકાર વિચારચલાવી રહી છે હાલ સરકાર
નીમેલા અધિકારી મારફત આખા ઈલાકામાં કિવનાઈનના એક એક પૈયાવાળ

પડીકાં વેચાય છે. આનુ વેચાણ દર વર્ષે વધતું જાય છે, અને દરેક રીતે તેને ઉત્તેજન આપનાર જારી રાખવામાં આવશે. પણ મેલેરીઆથી સપડાયલા લોકોને તદ્દન આરામ થવા માટે તેઓ જોઈતી સખ્યામાં દવાનાં પડીકાં લે એમ કરવું મુશ્કેલ છે. કિવનાઈનના વધારે નિયમિત ઉપયોગને ઉત્તેજન આપવા માટે, તેમજ વધારે મનોહર તથા રચિકર રીતે વહેંચવા માટે કિવનાઈન વહેંચવાની જે પદ્ધતિ પૂર્વે બગાળા અને આસામમાં થોડો વખત થયા દાખલ કીધી છે તે નવી પદ્ધતિની અજમાયશ કરવાનો સરકારે નિશ્ચય કીધો છે.

૨. આ પદ્ધતિનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે કિવનાઈનની વહેંચણી પડીકામાં ન કરતા આરામને માટે જોઈતા કિવનાઈનના જથ્થામાં ('ટ્રીટમેન્ટ'માં) કરવામાં આવી છે, દરેક 'ટ્રીટમેન્ટ'માં ચાર ચાર ગ્રેઇનની ૨૦ ટીકડીઓ (tablets) કરી એક નાની કાચની નળી (tube) માં બંધ કરી તે સાથે અગ્રેજીમાં તથા વર્નાકુલરમાં (દેશી ભાષામાં) સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે. દશ નળીઓનું એક મોટું પડીકું (પાર્સલ) બનાવવામાં આવે છે, અને તે પરચુરણ વેચનારાઓને આપવાનો નાનામાં નાનો જથ્થો છે. એવા એક પડીકાની કિંમત રૂ. ૧-૭-૦ છે, અને પરચુરણ વેચનારે દરેક નળી ૦-૩-૦ ની કિંમતે વેચવાની છે, જેથી તેને પડીકા દીક ૦-૬-૦ નો ફાયદો થશે આ કિંમતો ખરીદ કિંમત કરતા ઘણીજ ઓછી છે, પણ એ પદ્ધતિને લોકપ્રિય બનાવવા ખાતર પ્રથમ ઓછી કિંમત કરાવવાનું સરકારને સલાહકારેલું લાગે છે.

J. L. Rieu.

સેક્રેટરિ નિસબત સરકાર

સરકારે કલેક્ટરોને હુકમ કીધો છે કે તેઓએ ગામડાના મુખીઓ ગામડાના રક્ષક માસ્તરો, ગામડાના પોસ્ટ માસ્તરો, નાના દુકાનદારો વગેરે 'ટ્રીટમેન્ટ' પરચુરણ વેચે એવી ગોઠવણ કરવી.

જાહેર ખબર

(ઉ. ભા. ના મે. એ. હા. સાહેબના તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ ના હુકમ નંબર ૧૨૮૯૦ ઉપરથી).
પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલી ચોપડીની નીચલી યાદી સર્વેની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે

નં.	ચોપડીનું નામ.	ચોપડી જેમાં છપાઈ હોય તે ભાષાનું નામ	શાને માટે મંજૂર કરી છે તે.	કિંમત.	વિશેષ હુકીકત.
૧	દેસાઈ બી. એલ., ટોર શેરી, વાડી ફળાયા, સુરત— ધર્મનીતિ બોધિની, ભા. પહેલો.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યા શાળા ઓમાં હાનામ માટે.	૦—૨—૦	
૨	ધર્મનીતિ બોધિની, „ બીજો.	॥	॥	૦—૩—૦	
૩	નીતિ રત્નમાળા.	॥	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યા શાળાઓમાં હાનામ માટે.	૦—૨—૦	

૧	મેહેતા બી. જી. એન., હેઠ માર્સ્ટર, મિલ્લ રાઇ, રાજકોટ — પ્રેમાનંદની પ્રસાદી.	પ્રાદેશિક	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો- વર્નાક્યુલર શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે	૦-૧૨-૦૦
૫	પદ્મિત ત્રિવેન્દ્રસાહે દલપતરામ બરન (કાગા ગ્રેટ, રમપુતાના) દેવી અગર કામિની, બીલ આયસિ		ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળા ઓમાં હનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે	૦-૧-૦૦
૬	દેકર પ્રાણીવન ઓધવજી, ભાવ- નગર, ગાંધિયાવાડ. સ્નાતન ધર્મ-હિંદુ ધર્મ તથા શ્રીતિશાસ્ત્રનું પ્રાથમિક પુસ્તક.		ગુજરાતી નિશાળોની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦-૮-૦૦
૭	મહાભાગત.			૦-૯-૦૦
૮	રાજ શિશુમણિ ગમગદ.			૦-૭-૦૦

ઍફિસ ઍવ્ થિ ડિરેક્ટર ઍવ્ પબ્લિક હન્ડરેક્શન, } For Ag. Director of Public Instruction.
પૂના તા. ૧૯ મી ઍન્યુઆરી ૧૯૧૨.

P. WREN.

જાહેર ખબર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા ૨ જ ફેબ્રુઆરી
સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૨૯૯૮ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જમ
થયલા જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆ
વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે
હિંદમાં કાયદેસર રચપાયલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોષ, તિરસ્કાર,
કે ધિક્કાર ઉત્કેરાવાનો સભવ રહે છે

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ ન તથા તારીખ.
‘ આર્યનોને સલાહનો એક ખોલ ’ A word of Advice to the Aryans) નામનું ચો- પાનીહિ.	મદુરામાં અલગર કેવિલ મોહોદલામાં છપાયુ હોય એમ દર્શાવતુ, ટામિલ ભાષાનું	જ્યુડિસિયલ ડિ- પાર્ટમેન્ટ. નંબર ૪૩૮૬. કિલ્લે મું- બઈ, તા ૨૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.
નવી ભારત એસો- શિયેશનમાં દાખલ થ વાની પ્રતિજ્ઞા (Oath of admission in- to the New Bha- rata Association) એ મથાળાનું	મદ્રાસમાં છપાયુ હોય એમ દર્શાવતુ, ટામિલ ભાષાનું.	॥
‘ મહારાણા પ્રનાપસિંહ ’ એ નામનું નાટક	અનંત વામન ખવેએ મ- રાઠીમાં લખેલું, મુમઈના વિ- જય પ્રેસમાં છપાયેલું, અને ખાલકૃષ્ણ લક્ષ્મણ પાંડે કે પ્ર- સિદ્ધ કરેલું	જ્યુડિસિયલ ડિ- પાર્ટમેન્ટ નંબર ૪૪૨૧ કિલ્લે મું- બઈ, તા ૩૧ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.

‘કાયદાનો સંગ્રહ’,
‘પીકરમે ગુલાબ’, ‘કસ-
રત’, ‘અશાતના’, (A-
shatana), ‘નાહવાના
સાણુ’, અને ‘નવરોજ’
એવા વિવિધ નામનું પુ-
સ્તક, ‘વનસ્પતિની ક-
ચાઓ’ એ નામ પણ
એનું જ છે.

‘ન્યાયલિમાની’ ના-
મનું વર્તમાનપત્ર

અગ્રેજી શિક્ષક ભાગ
૧ તથા ૨ (The
English Teacher
Part I and II)

નવો અગ્રજી શિક્ષક
ભાગ ૧ તથા ૨ The
New English
Teacher Part I
and II.

‘મધ્યા આવૃત્તિ,
ખીજી, ચોથું વર્ષ’
(Sandhya, Second
edition Fourth
year) નામનું પાનીકે,
‘સધર એ ગુમ ઘોરે
કોબુ કી ભગીએન’
(Sadher a goom
ghore kobhu ki

ગુજરાતીમાં લખાયેલું.

ટામિલ ભાષામાં કેરિક-
લમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું

હિંદી પુસ્તક, પૂનાના જ-
ગદ્દિતેન્દ્રુ પ્રેસમાં રાવજી શ્રી-
ધર ગોડલેકરે છાપેલું, ને યજ્ઞ-
શ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ
કરેલું.

મરાઠી પુસ્તક, પૂનાના જ-
ગદ્દિતેન્દ્રુ પ્રેસમાં રાવજી શ્રી
ધર ગોડલેકરે છાપેલું, ને યજ્ઞ-
શ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ
કરેલું

કર્તાના નામ વગરનું બ
ગાલી ભાષામાં કલકત્તામાં છપા
યેલું તથા પ્રસિદ્ધ થયેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૪૬૩ કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨ જી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૮૦૮ કિલ્લે મું-
બઈ તા. ૨૧ મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૯૧૩ કિલ્લે મું-
બઈ તા. ૨૪ મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

II

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૯૩૩ કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૫ મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

bhangibena) એ
મથાળાવાળું,

સ્વદેશી પદો-ભાગ
પહિલા Swadeshi
songs-Part First)

ગેરિબોલ્ડીનું જીવન
ચરિત Life of Ga-
ribaldi) નામનું પુસ્તક

‘ઓમ્ બન્દે માત-
રમ્, સ્વાધીન ભારત’
એ મથાળાનું અત્યાર
સુધી મના કરેલી બધી
પ્રતોથી જુદું પાનીઈ,
અગ્રેજી બંગાલી કે બીજી
કોઈપણ ભાષામાં પ્ર-
સિદ્ધ થયેલું.

દેશભક્તિ શિક્ષણ

સિંહગઢયા પત્રાગ

સિંહગઢયા પત્રાગ.

મરાઠીમાં ત્રિવિક્રમ કાશી-
નાથ પિત્રે બી. એ, એલ
એલ બી એ લખેલું, અને
દેખીતી રીતે ધારવાડમાં ખા-
નોલકર એન્ડ કો. એ પ્રસિદ્ધ
કરેલું

ગુજરાતીમાં નરસિંહભાઈ
ધંધરભાઈ પટેલે લખેલું અને
વડોદરામાં વીરક્ષેત્ર પ્રેમમાં મ
રાડી અક્ષરોમાં છપાયેલું

બંગાલીમાં કર્તાના નામ
વગરનું

ભાસ્કર હરિ પટવર્ધને લ
ખેલું, અને તેણે સાંગલીમાં
ચિતામણિ પ્રેસમાં છાપેલું તથા
પ્રસિદ્ધ કરેલું

નાશિક મિત્રમેળ સીરીઝનો
નં. ૧, વિનાયકે લખેલું, મુખ-
્યમાં નેટિવ ઓપિનિયન પ્રે-
સમાં છપાયેલું

અભિનવ ભારત સીરીઝનો

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૫૮૫૮. કિલ્લે મુ-
ખર્ષ, તા. ૧૨ મી
ઓક્ટોબર ૧૯૧૧.

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૧૭૭ તથા ૬૫૬૬.
કિલ્લે મુખર્ષ તા.
૨૬ મી ઓક્ટો-
બર ૧૯૧૧ તથા
૧૧મી નવેમ્બર ૧૯૧૧

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૫૩૯ કિલ્લે મુ-
ખર્ષ, તા. ૧૦ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૫૮૩ કિલ્લે મુ-
ખર્ષ, તા. ૧૧ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

II

II

શ્રી બાજી દેશપાન્ડે યાચ્યા
પવાડા.

વીજપુરગયા આદિલ
શાહીગયા સેવટ, અથવા
શ્રી શિવરાય છત્રપતિચી
અદ્વિબુત કારસ્થાને.

“ કાઉટ લીઓ ટા-
લસટોયના ‘એક હિંદુને
પત્ર’ ના જવાબમા
તેમને લખેલો એક ખુ-
લ્લો કાગળ ” એ ના-
મનુ ચોપાનીઉં

કણ્ણુ (Kanavu)
તથા અરિલોરુપ્પુ
(Arilorupangu)
એક ટુકડી વાર્તા

ગણપતિગયા મેગ્યા-
ચી પદે, ભાગ ૨

લોકમાન્ય બાળ ગગા-
ધર નિલક યાન્વરિલ
રાજદ્રોહાચા ખટલા

નં ૧, વિનાયકે લખેલું, મુખ-
ધર્મા કણ્ણાટક પ્રેસમા છપાયલું
અને મુખધ ઠાકુરદ્વારમાં ફાટક
અધર્સે પ્રસિદ્ધ કરેલું.

અલિનવ ભારત સીરીઝનો-
નં ૨, વિનાયકે લખેલું, મુ-
ખધર્મા કણ્ણાટક પ્રેસમા છ
પાયલું, અને મુખધ ઠાકુરદ્વા-
રમા ફાટક અધર્સે પ્રસિદ્ધ કરેલું

નારાયણ બળવન હાડિકરે
લખેલું, પૂનાના જગદ્દિતેન્દ્ર
પ્રેસમા છપાયલું, મહાદેવ રામ-
ચંદ્ર ગોરેએ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

શ્રી હિંદુસ્થાનના અધિપ-
તિએ લખેલો.

ટામિલ ભાષામા સી સ-
બ્રામની ભારતીએ લખેલા, પોડિ-
મેરીમા છપાયલા તથા પ્રસિદ્ધ
થયલા અને ચોપાનીઆ

પુરદરે ઍન્ડ કો. બુકમે-
લર્સે મુખધર્મા ગણપત કૃષ્ણા-
જ્ઞાના પ્રેસમા છાપેલું

મુખધર્મા ઈંદુપ્રકાશ સ્ટીમ
પ્રેસમા છપાયલું, સીતામ
કેશવ દામલે બી એ., એલ

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નંબર.
૬૫૮૩ કિલે મું-
બઈ તા. ૧૧ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

॥

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નંબર
૬૬૯૨. કિલે મું-
બઈ, તા. ૧૫ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૭૭૨ કિલે મું-
બઈ, તા ૧૮ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ. નંબર
૬૮૪૩ કિલે મું-
બઈ તા ૨૩ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

॥

૧૯૦૮.

એલ્. બી. એ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

લેખ રતનમાળા અથ-
વા નાના કુડનવીસાયે ની
વડક પત્રાયા સમ્રહ.

આતાજી રામચંદ્ર હાડકરે
લખેલી તથા ટીકા કરેલી, પૂ-
નાના જગદ્દિતેન્દ્ર પ્રેસમા
છપાયેલી, અને બલવન્ત ગ-
ણેશ દામોદરે પ્રસિદ્ધ કરેલી

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૬૮૪૩.
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૨૩ મી નવેમર
૧૯૧૧

મૅન્સન સાહેબનું ખૂન
અથવા દક્ષિણ હિંદુસ્તા-
નનો ઈ. સ. ૧૮૫૭ નો
બળવો.

શા. માણેકલાલ અબારામ
ડાકટરે લખેલું, અને વડોદરામા
સયાજી વિજય પ્રેસમા છપા-
યલું ચોપાનીઈ.

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૬૮૮૨.
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૨૪ મી નવેમર
૧૯૧૧.

કલકત્તાની કાળ કો-
ટી (the Black
hole of Calcutta).

મોહનલાલ વી અમરશી
શેઠે લખેલું અને અમદાવાદમા
શ્રા જૈન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમા છપા-
યલું ચોપાનીઈ.

II

સ્વદેશી પદે, ભાગ દ્વ-
સરા.

મરાઠીમા ત્રિવિક્રમ કાશી-
નાથ પિત્રે બી. એ , એલ્
એનુ. બી એ લખેલું, અને
દેખીતી રીતે ધારવાડમા ખાતો-
લ્કર ઍન્ડ કો એ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ નં. ૭૦૦૬
કિલ્લે મુખર્ષ તા
૩૦ મી નવેમર
૧૯૧૧.

અફઝલ ખાનાયે વધ-
વર પવાડા.

લઘુ અલિનવ ભારતમાળા
સીરીઝનું પુસ્તક નં ૩, ગો
વિંદે લખેલું, પૂનામા એસ
એમ્ પરાજપેના મનોહર પ્રે
સમા છપાયેલું, અને ગણેશ
દામોદર સાવરકરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ નં ૧૦૪૯.
કિલ્લે મુખર્ષ તા
૧ લી ડીસેમર
૧૯૧૧.

અવેશ પ્રસંગ, અગ્રે-
જી, બગાલી અથવા
બીજી કોઈ પણ ભાષા
માં પ્રસિદ્ધ થયેલું.

બગાલી ભાષામાં કાશી
કાન્ત ચક્રવર્તીએ લખેલું, ડાકા
શેહેરમા પાટુઆટોલીના સિટિ
પ્રેસમા છપાયેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૭૧૭૪
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૧૫ મી ડીસેમર
૧૯૧૧.

અષ્ટભુજ દેવીનું ચિત્ર

લાનોલી, કારલાના રવિ

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-

(જેમાં અણ્મુજા ના- મની હિંદુ દેવી સિંહ પર એમી ગાયને દેખીતી રીતે કાપી નાખનાર એ કસાર્ધ પર જુરસાયી હુ- મલો કરે છે).	વર્મા પ્રેસમાં છપાયેલી, અને 'રજીસ્ટર્ડ ૩૦૦' એવી માર્કવાળું	ટ્રેન્ટ, નં ૭૨૦૬. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૯૧૧
ઓમ્ બન્દે માતરમ્ સ્વાધીન ભારત મહા કાલેર અબન (Om Bande Mataram Swadhin Bharat Mahakaler Abh- an) એ મથાળાનું પા- નીકું, અગ્રેજી, બંગાળી, અથવા બીજી કોઈ ભા- ષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલું.	કર્તાના નામ વગરનું બ- ંગાળી ભાષામાં લખાયેલું.	જ્યુડિસિયલ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૭૨૭૦ કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

નીચેના ચોપાનીઆ ચોપરી વગેરે જમીન યા દરિઆ માંગે બ્રિટિશ
હકિયામાં લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઈન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના સી
કરટમ્સ ઓક્ટના સેક્શન ૧૯ ની રૂઢએ મના કરવામાં આવે છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
“ કાઉટ લીઆ ટો- લ્સ્ટોયના એક હિંદુને પત્ર ” ના જવાબમાં તેમને લખેલો એક ખુલ્લો કાગળ ”. પૂર્વનો તારો (Star of the East)	શ્રી હિંદુસ્તાનના અધિપતિનો ઑસ્ટ્રેલિઆના મેલબોર્ન- માં રામકૃષ્ણ વેદાંત મિશન તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું.	રેવેન્યુ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૧૧૬૪૬. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧. રેવેન્યુ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૧૧૮૩૧. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

નિશાળોના ઇનામપત્રક.

પીપળીઆ—પા નાથાભાઈ ગીરધર સ્કુલ જમાડી. ચો. પટેલ ભારમલ સળણે પેડા તથા પીતળનું પ્યાલું, પા ગોપાળ ધનાભાઈ સાકર તથા ૩ માલ. ઝણેર—હકીર સાહેબ જીતસિંહજી ભારતસિંહજી રા. ૪) સાકર સારો—ઉર્દુ સ્કુલ જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૮-૮-૦ મીઠાઈ ઝાડેશ્વર—ગામના આગેવાનો રા. ૫) પતાસા. વલીઓર—કુબેર જગમલ તથા ૫-૮૯૯ દુલાજીભાઈ સ્કુલ જમાડી, પટેલ પ્રભાત બાવાભાઈ રા. ૪) મીઠાઈ. નોંધણુ—ગામ લોકો રા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી યુવા—પટેલ મયુરભાઈ જેસગભાઈ રા. ૧૭-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી. દેખર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૨૫) મીઠાઈ જમાડી જત્રાણુ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૪-૧૨-૦ મીઠાઈ. હાંસોઠ—મી. લચુભાઈ પ્રાણવલ્લવદાસ રા. ૧૧) મીઠાઈ. અમ. નપુર—તલાટી ત્રીભોવન માણેકલાલ વગેરે રા. ૩) મીઠાઈ શુક્લતીર્થ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૦) મીઠાઈ. રા. ૧૦) ધડીઆળ લોદર—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૧૩-૮-૦ સ્કુલ જમાડી, તથા મીઠાઈ. દહેગામ—ગામ લોક રા. ૩-૧૧-૦ મીઠાઈ, અંબાલાલ ગોકળભાઈ રા. ૪) પરબ. ધમણાદ—ગામ લોક રા. ૩) પતાસા, રા. ૩) મીઠાઈ, રા. ૧) સાકર રા. ૧૨-૮-૦ ધડીઆળ રા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી રા. ૪) પરચુરણુ. સરનાર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૬-૦-૦ પુસ્તકો, કાપડ વગેરે કહાનવા—પા. મણીભાઈ બકીરભાઈ સ્કુલ જમાડી

થાણા વિભાગ—

થાણા—મ્યુ સ્કુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ રા. ૧૦૦૦) સ્કોલરશીપ. શેઠ પેસ્તનજી રતનજી ટાટા રા. ૨૫-૮-૦ ચોપડીઓ, તીઠાઈ.

પાલનપુર વિભાગ—

ખીમત—હીરાલાલભાઈ પીતામ્બરભાઈ રા. ૪) ચોપડીઓ, ના. નવાબ સાહેબ રા. ૮-૦-૦ ઇનામ. થરા—કૅરોનેશન પ્રસંગે પટેલ રતનશી મૂળચંદ રા. ૩૨) પુસ્તકો સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રા. ૫) સાકર સિહોરી—પટેલ રતનશી મૂળચંદ રા. ૪) પુસ્તકો.

રાજપીપળા સ્ટેટ—

અશા—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૩) મીઠાઈ, ડુંગરી—યુનિ. જુનિ. ગૃહ-

સ્થો શા. ૯) સ્કુલ જમાડી. ગરડેધર—કૌરોનેશન પ્રસંગે જુદા જુદા ગૃહ-
સ્થો શા. ૩) પતાસા, સાકર. જીઓર—કૌરોનેશન પ્રસંગે ગામ લોકો શા.
૩-૪-૦ સ્કુલ જમાડી ઝઘડીઆ—શા રણછોડજી અમથાલાઇ સાકર
મણુ ના ઉમદલા—ગામ લોકો શા. ૩) પતાસાં. રાયસંગપુરા—ગામ
લોકો સ્કુલ જમાડી. દેશાઇ નરોત્તમ તાપીદાસ સ્કુલ જમાડી. દેશાઇ લલ્લુ-
લાઇ રાયજી ચાહ તથા સાકર. નાદોદ—શેઠ માણેકલાલ પરસોતમદાસ
શા. ૫) મીઠા. ઉંચેલીઆ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃ-
હસ્થો શા. ૬-૮-૦ મીઠાઇ. માછી અમદદાસ બહેચર સ્કુલ જમાડી.
ટંકારી—ગામલોક શા. ૫) ઇનામ, સાકર. આમલેયા—જુદા જુદા ગૃહ-
સ્થો શા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. કપળસાડી—ના. રાગજી સાહેબ શા.
૨) સાકર.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

આટકોટ—ના. જામસાહેબ શા. ૧૦) સાકર, તથા ચાહ. ગુંદા—
શેઠ પોપટલાલ જેરામ વગેરે શા. ૧૦-૯-૦ ઇનામ. હુબલી—શેઠ ચતુ-
લ્લજ તેજપાળ શા. ૨૫) પુસ્તક, રમાલ શા. ૧૫) આપુસ કેરી, શેઠ હી-
રજી પુનરવા શા. ૩૦) પુસ્તક શા. ૧૫) મીઠાઇ, શેઠ દેવાજી કેશવજી શા.
૮) જલેખી. શેઠ ઓધવલાઇ શા. ૧૫) મીઠાઇ. શા. ૧૨) ઘડીઆળ.

ધંધમહાલ-રેવાકાંઠા-વિભાગ—

માંડવા—તાલુકા સ્કુલ સર. વિઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરજી શા. ૩)
પતાસાં. રા ગગાધર નારાયણરાવ શા. ૫) મીઠાઇ વગેરે કવાંટ—સ્કુલ ક-
મિટિ તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૬) સાકર. હરકુંદા—ગામ લોકો શા.
૭૫) સ્કુલ જમાડી, મીઠાઇ પુસ્તકો દારખાતુ વગેરે પાછળ ખરચ્યું.
શેહુરા—રા કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વડીલ તથા સ્કુલ કમિટીના મેમ્બરો
શા. ૩) ઇનામ.

સિંધ વિભાગ—

નગરઠા—ચ. સ્કુલ.

જેડા વિભાગ ચાલુ—

કરોલી—ગામ લોકો શા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી. લેશરી—વાંગના
ઠાકોર શા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર પ્રલાખાવા નયુખાવા સાકર, ચોપડી,

કાપડ વગેરે. જુદા જુદા ગૃહસ્થો રકુલ જમાડી ગોરવા—ગામ લોઢા રા. ૨૨) રકુલ જમાડી. ઠાકોર નારસગજ મહેરામણસગજ રા. ૫) દહેઝી—
પા. મોતીલાલ વરજલાલ રા. ૧૭) રકુલ જમાડી.

કચ્છ વિભાગ—

ભુજ પરસ્ફૂલ—શા. જગસિંહ વિજયાળ 'ઇનામ રા. ૪-૦-૦ શેઠ
નરસિંહ તેજસિંહ ઇનામ રા. ૪-૦-૦ શા. ગોસર પદુ ઇનામ રા. ૫-૦-૦
વીગણીસ્ફૂલ—દેસલપુરના ઠકર નારાણજી તુલશીદાસ ઇનામ રા. ૧-૮-૦
વીરાણીના ઠકર હીરજી વાલજી ઇનામ રા. ૫) રોહાસ્ફૂલ—રોહા જાગી-
રદાર ઇનામ રા. ૩-૧૨-૦ ઇનામ રા. ૩-૮-૦ ગઢસિરસા રફૂલ—શેઠ
ટોપણ હરજી ઇનામ રા. ૫૧-૦-૦ નિરોણા રફૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો
ઇનામ રા. ૪-૦-૦ ખાયઠ રફૂલ—જખૌના શેઠ વિસનજી જેઠા ઇનામ
રા. ૨૫-૦-૦ શા. પાસુ પુત્ર મિઠાઇ રા. ૧-૦-૦ ખારીરોહર—રા
રા નવલશકર મૂળશકર ખી એ. એલ ખી. ઇનામ રા. ૧-૦-૦ તુણા
રફૂલ—શા. મોતીચંદ ગણેશદાસ ઇનામ રા. ૨૦-૧-૦ મંજલ રફૂલ—
ગામધણી ઇનામ રા. ૬-૦-૦ ઠા. મયુરાંદાસ રોસાલાલ ઇનામ રા. ૨૦)
ઠા. ત્રીકમદાસ ચાપસિંહ રા. ૩-૦-૦ નારાણસર રફૂલ—રા. ખાલાશ-
કર કાશીગમ ઇનામ રા. ૨૦-૦-૦ સોમપરા બ્રાહ્મણ અમરજી કલ્યાણજી
ઇનામ રા. ૧-૪-૦ ભુજ મહોમેડન રફૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર
રા. ૧૪-૦-૦ ભુજ નામટ રફૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર રા. ૧-૦-૦
ભુજ નંબર ખીજાની રફૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર રા. ૧૬-૦-૦
મુદરા રફૂલ—મુદરાના સદગૃહસ્થો ઇનામ રા. ૮-૦-૦ મુદરાના શેઠ
જવણદાસ ઇજી ઇનામ રા. ૬-૦-૦ મુદરા ક-યારાળા—અહીંની વ.
તરફથી વહેંચાયેલ ઇનામ રા. ૪-૦-૦ નલીઆ શેઠ ગોકળદાસ
તેજપાલ ધર્મ ખાતાની રફૂલ—શેઠ હીરજી દાનજી તથા ખીજા સદ
ગૃહસ્થો ઇનામ રા. ૨૦-૮-૦

ભરૂચ વિભાગ—

કીનસ ડ—પા. નાગજી કાળીદાસ રા. ૧૦) કાપડ, દયાદા—રા. સુલે-
માન આદમ તથા અહમદ અકુજ રા. ૫) મીઠાઇ. તરીઆ—પોલીસ પટેલ
મોહન મેરજી વગેરે સદગૃહસ્થો રા. ૧૫) રકુલ જમાડી તથા ઇનામ રા. ૪)

અંક ૪ થી.

પુસ્તક ૫૨ અં.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

એપ્રિલ. ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કેળવણી... .. ૧૨૧-૧૨૫.
૨. મેદાનજીવિજ્ઞાનને આશીર્વાદ (કા. કે. શાસ્ત્રી)... ૧૨૫-૧૨૬.
૩. ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સંબંધી પ્રશ્ન-
માળા... .. ૧૨૬-૧૩૬.
૪. સંગીતવિષય. (લ. આ. વ્યાસ). ... ૧૩૬-૧૪૦.
૫. વાચનમાળાના ખુલાસા. (સુ. દ. દલાલ). ૧૪૦-૧૪૩.
૬. શ્રી ૨૬ અને લઘુ ચાણક્યનું બાષાતર.
(જી. વિ. રાવળ) ... ૧૪૩-૧૪૮.
૭. મહિન. (રા. ગા. પટેલ). ... ૧૪૮-૧૫૧.
૮. ગુજરાતીભાષામાં વપરાતા અરબીશબ્દો
(સમીક્ષા. / અ. દ. મુનશી)... .. ૧૫૧-૧૫૬.
૯. નિયામોના ધનામંત્રક..... ૧૫૬-૧૬૦.
૧૦. મુદ્દિપત્ર... .. ૧૬૦.

તારીખ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૨ થી)-આને

પ્રકાશક—રા. જી. કમળાગંધર્વ પ્રાચીનકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
ત્રિવિજય, ગ્રે. રા. ટેલિગ કોલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-

પત્ર'ના જે આલોકે ઇ. સ. ૧૯૧૨ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
ઓફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકેલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે.

તંત્રી.

આત્મારામ અને ફલાલાઇની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીશુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે ગ્રુમ્બઇ ફલાલાઇની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મનૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઇ ગુજરાતી અક્ષર-
શીર્ષા શુદ્ધ વલણ ચોખી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા ધી-
ખાજ ટળની ગોઠવાણુ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીશુકો કરતાં
ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

કોપીશુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જળવવા માટે ત્રાખાના પત્તા (કોપ-
રશ્વેટ) કાતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ ખાત્રીએ સુંદર ર-
ખની સાહીબી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે,
જે એક વખત લેવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા
કસીંગન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે રેલ્વેનથી આગળ ખર્ચ
આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સારે બીજા પુસ્તકો મંગાવનારને સેક્ટે અઘો ટકા હકસાજ લઈ
મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ટુકડા—આત્મારામ અને
ફલાલાઇની કમ્પની, લેખનકળા કોપીશુકની ઓફિસ, કાળકાદવી રોડ
પોસ્ટ ઓફિસ સામુ નંબર-૨૧૭ સુમર્ક.

મહાકાઈ જગજીવનદાસ.

ગુજરાત શાલાપત્ર.

પુરતકં પર મું.

એપ્રિલ, ૧૯૧૨.

અંક ૪ થી.

દેખાવણી. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૪૫ થી).

સ્મૃતિનાં ઉદ્ભોધક—અનેક પદાર્થો દરેક મન પર અનેક સંસ્કારો પાડે છે, તે બધા મનમા સુખ રિચનિમા પડ્યા રહે છે ન્યારે કાર્ષ પણ કાંઈથી એ સંસ્કારો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યારે સ્મરણ થાય છે. સંસ્કારો જાત્ર તથાના કાંઈ પણ શિક્ષે જાણવા આવશ્યક છે, કેમકે તે જાણતા હોય તો સંસ્કાર પાડવામા તેમનો ઉપયોગ કરી શકે થોડાક અમલનાજ ઉદ્ભોધકજો અન દર્શાવી શકાય. સદૃશ કે વિરુદ્ધ વસ્તુનું દર્શન સંસ્કારને જાત્ર કરે છે ‘સુદ્ધિ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શિખવતી વખતે તેના જેવા ‘મતિ’, ‘ચિત્તિ’, ‘ગતિ’, ‘શક્તિ’, ‘રતિ’ ઇત્યાદિ શબ્દો પદ્ય થઈ ખેંચુ હોય, તેમજ ‘ધર્મ’નો અર્થ શિખવતી વખતે ‘અધર્મ’, એથી ઉત્પદે શબ્દ છે એમ દર્શાવ્યું હોય, ‘અનુકૂળ’ ને ‘પ્રતિકૂળ’, ‘શક્ત’ (‘અશક્ત’ નહિ) ને ‘અશક્ત’, ‘દૃઢ’ (‘સદૃઢ’ નહિ) ને ‘અદૃઢ’, ‘પાશાસ’ ને ‘પાશાસ્ય’ કે ‘પ્રાન્થ’ (‘પાવાસ’ ને ‘પાશ્વિમાત્મ’ નહિ) આવા વિરુદ્ધ શબ્દો સાથે સાથે શિખવ્યા હોય તો સાદૃશ્ય ને વિરોધના નિયમથી એક વસ્તુનો અનુભવ થયે અન્ય વસ્તુનો સંસ્કાર ઉદ્ભવ થયા વિના રહેજે નહિ ઇતિહાસમા પૂર્વ સમયનું ચિત્ર સાત્રત સમયના ચિત્ર સાથે સરખાવવાથી સંસ્કાર દૃઢ થશે આમ દરેક વિષયમાં સાદૃશ્ય ને વિરોધના, કાર્યકાળુ-બાવના, સહચાંચિત્તવના, અને એવા નિયમો જાણવાથી સંસ્કાર દૃઢ થશે પણ તે જાણમા અભ્યાસ એટલે આવૃત્તિની જરૂર છે એકની એક બાજન જુદે જુદે પ્રસંગે એકના એક સ્વરૂપમા નહિ, પણ બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપમાં મન પર ઠસાવ્યા વિના કદી પણ સરજા ઊઠા પાડી શકાશે નહિ એ હમેશ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એકજ બાજત બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપમાં મૂકવામાજ શિક્ષકની સાવધાની છે ને તે તેજો કેળવવી જોઈએ. સ્મરણશક્તિ કેળવવી એ શિક્ષકનું અગત્યનું કામ છે, કેમકે વિચારશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, વગે

શક્તિઓનો આધાર સ્મરણશક્તિ પરજ છે. તે બધામા અનુમાનની જરૂર છે, ને અનુમાનને માટે બાંધસ્મરણ આવશ્યક છે

ધારણશક્તિ—એક બીજી વાત લક્ષમા લેવા જેવી એ છે કે બાળકની ધારણશક્તિ કેળવવી જોઈએ. કેટલાકની સ્મરણશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે, પણ તેમના સરકારો અંધ સમય સુધીજ હવતા રહે છે. એ સમય રોને તેઓ લાભો સમય ધારણ કરી શકતા નથી. ગ્રહણશક્તિ ને ધારણશક્તિ એ બંને બરાબર કેળવાય તોજ ખરો લાભ થાય. ગ્રહણશક્તિ કેળવવા માટે બાળકને ધ્યાન દઈને મનમાં વાચવાની ટેવ પાડવી જોઈએ વાંચ્યા પછી જે ન સમજીતું હોય તે આસપાસના સબન્ધથી સમજવાની ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી આગળ જતા ઘણો લાભ થશે, કેમકે ઘણા ઉત્તમ પુસ્તકો એવી રીતેથી રચાયેલા હોય છે કે ધૈર્ય રાખી વાંચનારને જે ભાગ સમજીતો ન હોય તેનું વિવરણ પુસ્તકમાજ આગળ જતા થાય છે મન ચપળ ને ઉલુકન રહી નવા સમકારો તરત ગ્રહણ કરવા શક્તિમાન થવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ, પણ જે ગ્રહણ કરે તે લાભો સમય સુધી સાચવી રાખે એવી તેનામા શક્તિ આવવી જોઈએ ‘અદ્યેભ્યો ત્રન્થિનઃ શ્રેષ્ઠા ત્રન્થિભ્યો ધારિણો વરાઃ’—કેવળ અદ્ય ક્રમના પુસ્તકપાઠી આરા અને તેના કરતા ધારણ કરનારા વધારે સારા—એ પ્રચીન વાક્યમા પણ ધારણ શક્તિનું મહત્ત્વ સ્વીકાર્યું છે.

શાખિન્દ્ર સ્મરણશક્તિ તરફ ગિહનકલુ આદ્યનુ લક્ષ—ત્યાગુધી વચારશક્તિ બરાબર કેળવઈ નથી લાગુધી બાળકમા વિચારપૂર્વક ગમણ શક્તિને બદલે શાખિન્દ્ર સ્મરણશક્તિ પ્રમળ રહે છે નવા રંગોનાં રો અર્થ છે તે સમજવાની તેમને દરજ નથી, પણ સ્મરણશક્તિના બળથી નવો શબ્દ એકદમ પકડી લે છે આ કારણને લીધે પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ બરાબર હસાગ્યા પછીજ તે શબ્દોનું જ્ઞાન બાળકને આપવું, આરખમા નહિ.

ક્રાન્સની પ્રાથમિક શાળામા પણ આવી શબ્દપૂર્ણને નિન્દી છે. ઇ. સ. ૧૯૦૬ ના ઓગસ્ટના ‘પ્રેસિટક્ટ ટીચર’મા કહ્યું છે કે ‘ક્રાન્સના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં જે બીજી વસ્તિ સુધારાને પાત્ર જણાય છે તે શબ્દપૂર્ણ ને અન્યપૂર્ણ છે ઘણાખરા પાઠોને અન્ને (ઇતિહાસ, નીતિ, ભૂગોળ, શહેરી તરીકે વર્તન, વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વ ઇત્યાદિ વિષયના શિક્ષણમા) છોડરાઓ શિક્ષિત નોંધ લખી કાઢે છે, તેને ગ્રાખી નાખે છે, અને ખીજે દિવસે તેજ

વિષયના પાઠને આગે બોલી જાય છે ('Another tendency of French elementary teaching which seems to require correction is the worship of words and of books. At the end of most lessons (in history, morals, geography, civic instruction, elementary science, &c), a summary is written out by the boys and learned by heart, to be repeated at the beginning of the next lesson on the same subject') ક્રાન્સમા છોકરાઓ જાતે જે સક્ષિપ્ત નોંધ કાઢે છે તે ગોખી નાખે છે તેની આમ નિન્દા કરી છે, તો આપણી પ્રાથમિક શાળામાં 'પત્રચંપાડ'ને અન્ય વિષયોમાં ફેટલીક વખત શિક્ષકો વિષયના પેટા વિભાગ કરી દરેકના શિક્ષણને અંતે કાળા પાટીઆ પર સક્ષિપ્ત મુદ્દાઓ લખી કાઢે છે ને છોકરાઓ પામે નોટબુકમાં લખાવી ગોખાવે છે તે વિશેષ નિન્દા છે એ સદ્ગત સમજાશે.

સ્વતંત્ર વિચાર—સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાધવાની શક્તિ પણ શાળામાં કેળવવાની જોઈએ. આ દેશના પરિતો અન્ય પુરોગાના વચનોને પ્રમાણૂક માની લે છે ને તે વિશે પોતાનો સ્વતંત્ર વિચાર બાધતા નથી એવો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તેમના પર આક્ષેપ મૂકે છે, ને તેમાં ફેટવેક અગે સત્ય સમાવડા લાગે છે પરિતો તો આમ પુરુષના વચનોને પ્રમાણૂક માને છે, પણ ક્ષણ આપણી ભાષામાં ફેટલા બધા લેખકો અન્ધ શ્રદ્ધાથી જોડાણીમાં, બાવારાંડીમાં, કાવ્ય ને ઇન્દ્રી રચનામાં અનુસરણુ કરે છે 'આમ થવું યુગ નથી દરેક આપતમાં પોને સ્વતંત્ર વિચાર બાધી અમુક સિદ્ધાન્ત પર આવવું એમાજ વિદ્વાનનું જુવણુ છે સત્ય સંશોધન પર પ્રેમ અને અન્ધ નદા ને અસત્ય પર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવા કરતાં શિક્ષકોનું વિશેષ પરિપક્વ કર્તવ્ય બીજું કંઈ નથી ('Education has no more serious mission to perform than to inculcate love for truth and wage war on credulity and error'—Compagre) વળી ફેટલાક સ્વતંત્ર વિચાર બાધી શકે છે તો તેમનામાં તે દર્શાવવાની હિમત નથી. સત્ય બોલવા કરતા પ્રિય બોલવા તરફ તેમ મન વિગેય લોભાય છે આ કારણથી પુસ્તકો પર અભિપ્રાય લખતા તેમ કોનો તેમને દેખાતા નથી. માનુષી પ્રકૃતિની આ લઘુતાનો કાજ સર્ધ લે

સાધારણ ગ્રન્થો ઉપર પણ અત્યુત્તમ અભિપ્રાય સહેવાઈથી મેળવી શકે છે. એવા અભિપ્રાયો બહુધા સંપૂર્ણ પુસ્તક વાચ્યા વિનાજ લખાયલા હોય છે ને તે લેખકોને ઘણા સચિદ્ર થઈ પડે છે, કેમકે તેવી સામાન્ય વાચકર્ગ જોળવાય છે પણ જેઓ સર્વ પુસ્તક મલાળથી વાંચી પોતાનો વિચાર બાંધે છે તેમને આવા અભિપ્રાયો હાન્યકારક થઈ પડે છે ને અભિપ્રાય આપન સંજોગુ ગૌરવ ઘટે છે.

જ્ઞાન પ્રતિ પ્રેમ—શુદ્ધિવિષયક ને નીતિવિષયક કેળવણીને અંગે કઈ કઈ માનસિક શક્તિઓ ને કયા કયા ગુણોના બીજ ગોપી પરિપોષણને સમર્થ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કર્યું. તેના સબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે શિક્ષકોને વ્યાવહારિક મૂલનાઓ પણ આપી, કોઈ પણ વિષયનું પૂરતું જ્ઞાન શાળામાં આપી શકતું નથી શાળા છોડ્યા પછી એક પણ વિષયનું જ્ઞાન વધારવાની શિષ્ય ને અભિરુચિ ન થાય તો તેમાં શિક્ષણનોજ દોષ છે, શિષ્યનો નયો વજ્રા સંબોધો ગાળા છોડે છે કે પુસ્તકો ફેંકી દે છે ને જીવન-પર્યન્ત તેની મામુ પણ જોતા નથી આ ખરાગ શિક્ષણનુજ ફળ છે. જ્ઞાન તરફ અભિરુચિને બદલે એમને નિઃશ્ચય ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ એમના શિક્ષકોજ છે, માટે શિક્ષકની કમ્પનિયમાં રસ ઝમાવી જ્ઞાન તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાની છે કે ગાળા છોડ્યા પછી, ગમે તે વધે વળગે તોપણ જીવન-પર્યન્ત વિદ્યાવિજ્ઞાસ કાયમ રહે એ વિશે સુચિત્તનો આદર્શ ઉત્તમ છે. તે કહે છે કે ખરી કેળવણીનો સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ લેણાને માત્ર સાગ વર્તનવાળા કરવાનો નથી, પણ આનંદ વર્તનમાં વિદ્યામાં માનતા કરવાનો છે; માત્ર ઉદ્યોગી કરવાનો નથી, પણ ઉદ્યોગ પર પ્રેમ ધરાવના કરવાનો છે, માત્ર જ્ઞાની કરવાનો નથી પણ જ્ઞાન પર અભિરુચિ ગમતા કરવાનો છે; માત્ર પવિત્ર બનાવવાનો નથી, પણ પવિત્રતાને સાદતા બનાવવાનો છે; માત્ર ન્યાયી કરવાનો નથી, પણ ન્યાયને માટે તૃષ્ણા ગમતા ને તલસના કરવાનો છે.

'The entire object of true education is to make people not merely do the right things, but enjoy the right things, not merely industrious, but to love industry, not merely learned, but to love knowledge; not merely pure, but to love purity; not merely just but to hunger and thirst after justice'

કેળવણીની લિખ દિશા આવશ્યક—હાલના સમયમા આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રશ્ન ધણો વિદ્યુત થઈ પડ્યો છે અતિપરિશ્રમ ને દ્રવ્યવ્યયથી ઉત્તમ કેળવણી મેળવી, વિશ્વવિદ્યાલયની ઊંચામા ઊંચી પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ થવાથી પણ આજીવિકા મુલલ થતી નથી. આવી સ્થિતિમા કેળવણીનો માર્ગ બદલી લિખ દિશામા લઈ જવાની જરૂર છે, ને તેમ કરવામાં જેમ સમય જાય છે તેમ દેશમા અસંતોષ વધી અનેક હાનિ થાય છે.

અજ્ઞતા—ત્રીકેળવણી—કેળવણીના દેશાવની તો હજી ધણીજ જરૂર છે, કેમકે દેશમાં ધણુ અજ્ઞાન છે અને જ્યારુધી કેળવણી સર્વ અગમાં પ્રસાર પામી નથી, મુખ્યત્વે જ્યારુધી સ્ત્રીઓ યોગ્ય રીતે કેળવણી નથી, ત્યાંસુધી કોઈ પણ પ્રકારના ધાર્મિક કે સાસારિક મુધારા સફળ થવાના નથીજ. સ્ત્રીત્વને આદર્શ વિદેશીય નહિ, પણ આપણા દેશને અનુકૂલ રાખી તેને અનુમરતીજ કેળવણીની યોજના કરવાથી દેશને લાભ છે.

(અપૂર્ણ).

શ્રીહરિ: ।

શ્રીમતાં પञ्चमज्योर्जमहाराजाधिराजानां साशी-
र्वादा प्रशस्तिः ॥

भुजङ्गप्रयाताष्टकम् ।

अपारक्षमास्थैर्यधैर्यावधीनां महाभूभृतां हेमरत्नाचितानाम् ।
मुमेरूपमो मेरिदेवीसहायधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जरानः ॥१॥
क्षमेव क्षमायां रमायां धनेशः प्रसादे महेशोऽवने सिन्धुजेशः ।
प्रवण्डारिजैवक्षतौ देवराजधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जरानः ॥२॥
पिता भूपतिः स्वाः प्रजाः पुत्रतुल्याः समग्राः समं पालनीयाश्च दृश्याः
इतीमं स्वधर्मं समालोच्य तन्वंधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जरानः ॥३॥
समारुह्य सिंहासनं सिंहकेतुः मृदिह्रीपुरे स्वप्रजाधर्मसेतुः ।
प्रजां भारतीं रञ्जयन् भूरिभोजधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जरानः ॥

यतोऽभान्तिराच्छादिताऽऽर्यप्रदेशे बभूव प्रजामानसं पीडितं च ।
 वभञ्ज क्षणात्तं महोद्वेगहेतुं चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥५॥
 निजामादिभूपैर्महार्घोपहारैः समोदं महामानितो वर्षपालैः ।
 भुजैश्चायुतोऽनेकवैदेशभूपैश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥६॥
 यत्तं रामराज्यं ततो धर्मराज्यं सुरामायणे श्रूयते भारतादौ ।
 तथा नेत्रतो दृश्यते यस्य देशे चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥७॥
 समाचारविशुद्धगुणा अग्रिनौका महालोहवर्त्मानि पत्रप्रयाणम् ।
 यनेनाल्पकेनापि राज्ये यदीये चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥८॥
 मेतेऽष्टर्तुनन्देन्दुभिर्विक्रमान्दे(१९६८)सुपौष्यां तिथौ पूर्णिमायां च जीवे
 भुजङ्गाष्टकं भूपतेर्मणिजानेर्व्यवाच्छास्त्रिहृष्णात्मजः कागिरामः ॥ ९ ॥

श्लोकौ

ज्योतिश्चक्रस्थितं ज्योतिर्जयं ब्रह्म तनोतु ते ।

भूतिलोकस्थिता नित्या पवित्रा ते प्रसीदतु ॥ १ ॥

चिरं राज्यमिदं भुञ्जन् रञ्जयन् सकलां प्रजाम् ।

जीव त्वं ज्योर्ज भूपाल वर्तमानः प्रजाञ्जने ॥ २ ॥

गीतिः

अङ्गनृपतिकुलतिलकं श्रीमन्तं सप्तमैडवर्द्धमुतम् ।

देवीमेरिसहायं ज्योर्जनरेणं हरिः सदा पायात् ॥ १ ॥

रचयिताऽस्य भवदीयः

कृष्णात्मजकाशिरामशर्मा

श्रीमांगरोल्लवै० सु०पाठशालाशास्त्री.

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદની જોડણીની કમિટિ તરફથી અમને નીચે આપેલી પ્રશ્નમાળા ઉત્તર આપવા માટે મળી છે. તે પ્રશ્નમાળા તેમજ તે-
માના પ્રશ્નોના ઉત્તર અમે લખી મોકલ્યા તે વાચકવર્ગને જાણવા માટે અહિં આપ્યા છે આ વિષય અગત્યનો હોવાથી મહેતાજીવર્ગનું લક્ષ એ તરફ દોરાય એવા હેતુથી પ્રશ્નમાળા તથા ઉત્તર જાપવામાં આવ્યાં છે.

અમને કમિટિનો જાહેરો પત્ર, જેમાં તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ જાપી છે, તે તા. ૮ મી માર્ચ પહોંચ્યો. ટપાલની તારીખો તા. ૭ મી ને ૮ મી માર્ચ હતી, એટલે પત્ર મોકલે જીવવામાં આવ્યો હતો એ નિઃસંશય છે.

આટલો લાંબો સમય પરિપટે નીમેલી કમિટિ માત્ર આવા પ્રશ્નો કાઢવાનું કામ કરે એ પરિપદના કાર્યવાહીઓને માટે અભિમાન લેવા લાયક છે ખરું ? પ્રશ્નમાળામાં અનેક તરેહનાં દોષો ને ન્યૂનતા છે એ સંબંધી હાલ કહેવું જરૂરનું નથી. પ્રશ્નનિયોજક સાક્ષરવરોએ જેમને પ્રશ્નમાળા મોકલી છે તેમના ઉત્તરો જાપે તે સાથે પોતાના મડગમાના દરેક સમ્મતના પત્ર ઉત્તર જાપવા જોઈએ, એટલે તટસ્થ વિદ્વાનો સારાસાર સહજ પ્રકણ કરી શકશે એ વિશે હાલ વિગેષ ન કહેતા પ્રશ્નમાળા તથા તેના અમાગ ઉત્તર અમે નીચે આપીએ છીએ

ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સંબંધી

પ્રશ્નમાળા.

વ્યંજન.

હુક ૨.

૧ 'જહેન,' 'મહેરો,' વગેરે શબ્દોમાં (વ્યુત્પત્તિને અનુસાર) બો-
લાતો હુકાર લખવામાં દર્શાવેલો કે કેમ અને દર્શાવેલો તો કેવી રીતે ?
વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દોમાં તે કેવી રીતે લખવો અને સ્વરથી શરૂ
થતા શબ્દોમાં કેવી રીતે લખવો ?

૨ 'કાહુ,' 'પદુ,' 'દાદી' વગેરે શબ્દોમાં ન્યા વ્યુત્પત્તિમાયી
'દ' આવેલો હોય ત્યાં 'દ' કાયમ રાખવો કે 'કહાડુ,' 'પદુ,'
એમ 'હ' 'ડ' જુદા કરીને લખવા ?

૩ 'મહોડુ,' 'દહોડુ' વગેરે શબ્દોમાં વ્યુત્પત્તિમાયી 'ડ' 'હ' જુદા

આવ્યા હોય ત્યાં તે જુદા લખવા કે તેમનો 'ઠ' કરી 'મોઢુ' 'લોઢુ' એમ લખવું ?

૪ 'મહાર' 'તહાર' એવા સર્વનામ માટે અને 'જ્યહા' 'ત્યહા' એવા અવ્યય માટે ઉપરના જ નિયમ રાખવા કે કોઈ જુદા ?

૫ 'હહે', 'રૂહે' એવા હકારવાળા ધાતુઓમા હકારગી રીતે લખવો ?

૬ કારસી પરથી ઉદ્ભવેલા 'શહેર' (મૂળ શહર) 'મહેરખાન' (મૂળ 'મેહરખાન') વગેરે ગજ્ઞોમાનો હકાર શી રીતે લખવો ?

યકાર.

૭ 'આવ્ય', 'આખ્ય', એવા લઘુ ઉચ્ચાન્વયનો યકાર ક્રિયાપદના આસાર્ય બીજા પુરુષના એકવચનના રૂપમા અને સમ્પ્રદૃત ઇતિહાસના શબ્દોથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દોને છેડે ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા વપરાય છે તે યકાર લખવો કે કેમ અથવા તે શી રીતે દર્શાવવો ?

શકાર.

૮ 'સકવું' 'સોધવું', 'સુણવું' એ વગેરે શબ્દોમા જ્યહા મૂળ સંસ્કૃત 'શ' ઉપરથી પ્રાકૃતમા 'સ' થયેલો છે અને ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા 'સ' બોલાય છે અને કેટલાક ભાગમાં 'શ' બોલાય છે, ત્યાં 'સ' લખવો કે 'શ' લખવો ?

૯ 'સ' પછી 'ઈ' આવે ત્યાં 'સી' લખવું કે 'ગી' ? બેમવું પરથી 'બેસીને' કે 'બેશીને' 'ઝોમો' પછી 'ઝોમી' કે 'ઝોશી' ?

૧૦ 'લેશ'-'લેસ', 'જાશ'-'જાસ' વગેરે જુદા ઉચ્ચા ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગમા બોલાય છે તેમાથી કયો લખવો ?

૧૦અ. 'વિશે' કે 'વિયે' લખવું ?

૧૧ કારસી શબ્દોમા મૂળમાં 'મિ' હોય તેનો 'શિ' ગુજરાતના કોઈ ભાગમાં બોલાતો હોય તો તે લખવો કે કેમ ? 'સિવાય' કે 'ગિવાય' 'સિપાઈ' કે 'શિપાઈ' ?

અનુસ્વાર અને અનુનાસિક.

૧૨ તત્સમ શબ્દોમા અનુસ્વાર લખવો કે અનુનાસિક ? 'ગગા' કે 'ગગ્ગા', 'કાંચન' કે 'કાઞચન', 'પડિત' કે 'પઞિત', 'કાત' કે 'કાન્ત', 'કપ' કે 'કમ્પ' ?

૧૩ 'કાતવું' વીંટવું 'કુવારો', 'કુવર' વગેરે શબ્દોમા જ્યાં પોતો

અનુસ્વાર બોલાતો હોય ત્યાં અનુસ્વાર ઉપર અર્ધચન્દ્રાકાર ઠર-
વો કે કેમ ?

૧૪ નાન્યતરજાતિવાચક ઉદ્ધારાન્ત શબ્દોમાનો અન્ત્ય અનુસ્વાર ગુજરા-
તના કેટલાક ભાગમાં બોલાતો નથી તે રાખવો કે કેમ ? ઉ-ગુ,
આવુ, સાદુ

૧૪અ. 'નહિ' કે 'નહિં' કે 'નહી'—શુ લખવું ?

લ-ખ.

૧૫ તત્સમ રૂપ યણુ બોલાતું હોય ત્યાં 'લ' લખવો કે 'ળ' કે
ળને ? 'ફળ' કે 'ફલ', 'કાલ' કે 'કાળ' ?

૧૬ તદ્દલ્લ શબ્દોમા અનાદિ અસહકૃત 'લ' કગ્નો 'ળ' કાઠ થયેલો
છતાં ગુજરાતમા કાઠ હેઠાણે 'લ' કાઠ બોલાય છે તે ગ્રહેવા દેવા
કે કેમ ? ઉ- 'માળા' કે 'માલી.'

૨, ૬, ૭, લ અને ઈ.

૧૭ 'ર' 'ડ' 'ળ,' 'લ' અને 'ઘ' એ ઉચ્ચારને હેઠાણે ગુજરાતના
કેટલાક ભાગમા 'ય' બોલાય છે જેમકે (૨) 'દોયણુ,' 'પયણુડુ'
'તયણુ,' (૩) 'ખાયણી,' (૭) 'દયણુ,' (લ) 'ખાયણુ,'
(ઈ) 'ખાયડી,' તે લખવા કે કેમ ?

મહાપ્રાણુનું દ્વિત્વ

૧૮ મહાપ્રાણુનું દ્વિત્વ શી રીતે દર્શાવવું ? 'ચોખ્ખો' કે 'ચોકખો,
'ચિટ્ટી' કે 'ચિટ્ટી,' 'પરથર' કે 'પોથર' ?

વ્યજનાન્ત શબ્દો.

૧૯ વ્યજનાન્ત શબ્દો—'જગત્'—'અકસ્માત્'—વગેરેમા છેલ્લો વ્ય-
જન શુદ્ધ તત્સમ રૂપે લખવો કે તેમા છેવટે 'અ' ઉમેરીને લે
'આખો' લખવો ?

બે પ્રકારના ઉચ્ચાર.

૨૦ 'ચ,' 'છ,' 'જ,' 'ઝ' ના ઉચ્ચાર ગુજરાતના કેટલાક ભા-
ગમા અને 'ડ,' 'ઢ,' 'ય,' 'વ,' 'હ,' ના ઉચ્ચાર સર્વત્ર બે
પ્રકારના થાય છે તે દર્શાવતા કાઈ જુદા અક્ષર કે ચિહ્ન વાપરવાં
કે કેમ ?

તત્સમ અને તદ્ભવ.

- ૨૧ તત્સમ શબ્દોની જોડણીમાં કાંઈ ફેરફાર સ્વીકારવો કે કેમ ? એ ખાતના સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોના નિયમ ફારમી તત્સમ શબ્દોને લાગુ પાડવા કે કેમ ?
- ૨૨ તદ્ભવ શબ્દોમાં સહેજ વિકાર હોય તો તત્સમ અને તદ્ભવ બન્ને વાપરવા કે ફક્ત તદ્ભવ વાપરવા ? ઉં ‘ ઢંભુ ’ કે ‘ ઢંઠિન ’ ?
- ૨૩ ગુજરાતના એક ભાગમાં તત્સમ બોલાતો હોય અને બીજા ભાગમાં તદ્ભવ બોલાતો હોય તો શુ કરવું ?
- ૨૪ તત્સમ અને તદ્ભવ વચ્ચે ધણો ફેર પડી ગયો હોય તો શુ કરવું ઉં ‘ માગસ’, ‘ સૂરજ’, ‘ અચરજ’, આ શબ્દો કાયમ રાખવા કે કેમ ?

વ્યુત્પત્તિ, ઉચ્ચાર અને શિષ્ટતા.

- ૨૫ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગમાં શિષ્ટ જનો એક જ શબ્દોના જુદા જુદા ઉચ્ચાર કરતા હોય તો તે શબ્દોના કયા ઉચ્ચાર સ્વીકારવા
- ૨૬ જે ઉચ્ચાર વ્યુત્પત્તિને વધારે મળતો હોય તે સ્વીકારવો કે જે ઉચ્ચાર પુસ્તકોમાં ધણો ખરો દર્શાવાતો હોય તે સ્વીકારવો ?
- ૨૭ વ્યુત્પત્તિને ઓછા મળતા ઉચ્ચાર કે જોડણી કેળવણી ખાતાના પુસ્તકોમાં વપરાતા હોય તો તે કાયમ રાખવા કે કેમ ?
- ૨૮ વ્યુત્પત્તિનું ધોરણ સ્વીકારવામાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ કે જુની ગુજરાતી એમાંથી કયી ભાષામાંનું રૂપ આધારભૂત લેવું ? ગુજરાતના કોઈ ભાગમાં સંસ્કૃત રૂપને વધારે મળતાપણુ હોય અને કોઈ ભાષામાં સંસ્કૃત પછીની ભાષાના રૂપને વધારે મળતાપણુ હોય તો તેમાંથી કયુ રૂપ સ્વીકારવું ?

વિકલ્પ.

- ૨૯ વિકલ્પના (optional) રૂપ રાખવાં કે નહિ અને રાખવાં તો શા ધોરણે ?

સંવર.

ક, ઉ.

- ૩૦ તત્સમ સિવાયના શબ્દોમાં ‘ ધ’, ‘ ઉ ’ શા ધોરણે દ્વિસ્વ કે દીર્ઘ લખવા ? ફારસી તત્સમ શબ્દોના સ્વરની જોડણી બદલવી કે કેમ ? ઉ ‘ જુદા ’ કે ‘ જૂદા ’ ?

- ૩૧ ઉચ્ચારનુ ધોરણ લેવુ કે 'ઈ' હમેશ દીર્ઘ અને 'ઉ' હમેશ દ્વસ્વ લખવાનુ ધોરણ લેવુ ?
- ૩૨ ઉચ્ચારનુ ધોરણ લેવાનુ હોય ત્યાં અમુક શબ્દમાં 'ઇ' કે 'ઉ' દ્વસ્વ કે દીર્ઘ જોલાવા વિશે મતભેદ હોય ત્યારે નિર્ણય કરવા માટે કયુ ધોરણ સ્વીકારવુ, વ્યુત્પાત્તનું, માત્રાનુ કે ભાર (accent) નું ?
- ૩૩ જોડાક્ષર પહેલાનાં અને અનુસ્વારવાળાં 'ઇ' ને 'ઉ' દ્વસ્વ લખવાં કે દીર્ઘ ?
- ૩૪ નામ કે ક્રિયાપદના મૂળ રૂપમાં 'ઇ' કે 'ઉ' દર્શ ભારથી જોલાતો હોય અને પ્રત્યયો લાગતા કે સમાસ થતા લઘુભારથી જોલાતો હોય તો તે બન્ને માટે દ્વસ્વ દીર્ઘ જોડણી જુદી જુદી રાખવી કે કેમ અને એક રાખવી તો કયી ? ઉ૦ 'દુધ-દુધાળા' 'રીસ-રિસાળ' 'ઉછળવુ-ઉછાળવુ', 'શીવવુ-શિવગવવુ' 'ભૂલવું-ભુલે છે' 'દુધ-દુધભાઈ', 'ચિટ્ટી-ચિકિત્સાપાટ્રી.'
- ૩૫ શબ્દનો અંત કે ઉપાલ 'ઈ' હમેશ દીર્ઘ લખવો એ ની વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'ધી', 'કડી', 'શીખ', 'કીડી.'
- ૩૬ દ્વસ્વ ઇકારાંત સંસ્કૃત શબ્દોનાં અનેલા સ્ત્રીઓનાં વિશેષનામમાં દીર્ઘ ઈ લખવી એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'હરી', 'મણી', 'શાન્તી'
- ૩૭ ઇ ની પછીનો (વ્યજ્ઞન વચમાં હોય કે ન હોય તેવો) સ્વર દ્વસ્વ હોય તો ઇ દીર્ઘ લખવી અને તે સ્વર દીર્ઘ હોય તો ઇ દ્વસ્વ લખવી એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'ગિલાડી', 'ખીચડી', 'ખીસકોલી', 'નાળિયેર', 'ઘડિઆળ'
- ૩૮ ઇ પછી સ્વર આવે તો ઇ દ્વસ્વ લખીને તે પછી ય ઉમેરવો કે ઈ દીર્ઘ લખીને ય ન ઉમેરવો ? કે એકે રીતે ય ન ઉમેરવો ઉ૦ 'કવિયો' કે 'કવીઓ' કે 'કવિઓ' ? 'નદીઓ' કે 'નદિયો' કે 'નદિઓ' ? 'ઘડિઆળ' કે 'ઘડિઆલ', કે 'ઘડિયાળ' ? 'પીએ' કે 'પિએ' કે 'પિયે' ?
- ૩૯ 'સૂ' 'જૂ' 'લૂ' 'રૂ' જેવા એક સ્વરના અને 'દુધ' 'ચૂક' 'મૂક' જેવા બે સ્વરના શબ્દોમાં જો દીર્ઘ લખવો અને ખીજે બધે ઉ દ્વસ્વ લખવો એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે ઇ માટેના ૩૭ મા નિયમ સરખો નિયમ ઉ માટે સ્વીકારવો ?

૪૦ 'જૂઓ'-'જુઓ'-'જુવો,' 'જૂએ'-'જુએ'-'જુવે','જૂઓ'-'જુઓ'-'જુવો,' એમાના કયા રૂપ સ્વીકારવા ?

૪૧ 'ગુજગત' લખવું કે 'ગૂજગત' ?

એ, ઓ.

૪૨ 'હેલો'-'હેલ,' ગોળ-'ગોળ,' 'દોડી'-'દોડી' એવા 'એ' 'ઓ' ના સાદા અને પહેળા ઉચ્ચારની ભિન્નતા દર્શાવવા () અર્ધચન્દ્રાકર કે (/) અવગી માના કે એવા કાંઈ ચિહ્ન લખવા કે કેમ ?

એ, ઓ.

૪૩ 'કેવું'-'કાયવું,' 'પૈ'-'પાઇ'-'પઇ,'-'પૈમે'-'પઇસો,' 'ચોટું'-'ચઉટ,' 'સૌ'-'સઉ,' 'પૌઆ'-'પઉઆ,' એમાંથી કયા રૂપ લખવા ?

અરૂઢ શબ્દો.

૪૪ ગુજરાતી ભાષામાં રૂઢ નહિ થયેલા પર ભાષાના શબ્દો માટે ઉપરના જ નિયમ પાળવા કે બીજા ? છ-ઉ દ્રશ્ય લખવા કે દીર્ઘ ? I અને OI ના ઉચ્ચાર એ-ઐથી દર્શાવવો કે આઈ-આઉથી ?

ઉપરના જોડણીને લગતા સવાલના અમે લખી નાંકેલેલા જવાબ.

૧ હકાર દર્શાવવો હોય તો ન્યા ન્યા ઉચ્ચારાતો હોય ત્યાં સર્વત્ર દર્શાવવો કેટલાક શબ્દમા દર્શાવવો ને કેટલાકમા નહિ એ અર્ધજરતીય-ન્યાય યુક્ત નથી સ્વરાદિ શબ્દોમા દર્શાવવો સહેલો નથી હકારથી એવા શબ્દો લખી 'દ' ને લઘુપ્રયાન દર્શવો યુક્ત નથી. આ કારણથી 'બેન', 'મોટાં', જેવા શબ્દો તેમજ 'અમે', 'આવું' જેવા શબ્દો હકાર વગર લખવાજ યુક્ત છે કવિ નર્મદે જે યુક્તિ દર્શાવી છે તેના જેની બીજી એકે યુક્તિ નથી; એણે તે માન્ય નથી થઈ તો બીજી કોઈ યવાનો સંભવ નથી. એ વિષે સંવિસ્તર વિવરણ 'શાળાપત્ર'માં કર્યું છે ત્યા જરૂર લાગે તો જોવું. અહિં કારણો માગ્યા નથી તેથી આપ્યા નથી

૨ ઠ કાયમ રાખવો

૩. 'મોડું' 'લોડું' વગેરે લખવું

૪. જવાબ માટે ૧ જુઓ.

૫. 'કહે', 'રહે' એમ લખવું.
૬. 'શહે', 'મહેરખાન' લખવું.
૭. ન લખવો.
૮. શકવું, શોધવું, ને 'શુણવું' લખવું, હેલો ગદમા કવચિતજ વપરાય છે.
૯. 'એમીને', 'એમી'
૧૦. હેંસ, હાસ.
- ૧૦અ વિધે
૧૧. 'સિવાય', 'સિપાઈ'
૧૨. બને ચાલશે
૧૩. ન કરવો.
૧૪. સખવો.
- ૧૪અ. નહિ. 'નહી' પ્રશ્નમા કેમ નથી ?
૧૫. બને ન્યા જેમ શોભે તેમ.
૧૬. જ લખવો.
૧૭. ન લખવો
૧૮. ચોખ્ખો છત્યાદિ.
૧૯. તત્સમરૂપે લખવો.
૨૦. ઉચ્ચાર બે છે તે હું સીકાગ્ને નથી
હું બે ઉચ્ચારને આમ્બજ ગણું છું, તો પછી નવા ચિન્હની વાતજ શી ?
- ૨૧ સરકૃત તત્સમ શબ્દો ગુજરાતીમા સરકૃતની પેઠેજ લખવા. કારસી તત્સમ શબ્દોને માટે એનોજ નિયમ યુક્ત છે
૨૨. બને વાપરવામા દુક્ત નથી ભાષામાથી કઈ તફાલવ શબ્દો કાઢી નખાવવાના નથી
૨૩. મવાલતું હાઈ કળાતું નથી ઉદાહરણ નથી મૂક્યા તેથી સવાલ અસ્પષ્ટ છે વિજયનો આધાર વક્તા ને લેખકની શિષ્ટતા ને સંસ્કાર પર છે.
૨૪. એવા શબ્દોનો કઈ ભાષામાથી બહિષ્કાર થઈ શકવાનો છે ?
૨૫. જનાજ માટે રડ જુઓ.
૨૬. સનાલ અસ્પષ્ટ છે ભાષાનું સ્વરૂપજ બદલાઈ નય એટલે જગતે વ્યુત્પત્તિને અનુસરની જોડણી સીકારવી નહિ.

૨૭. જવાબ માટે ૨૬ જુઓ આ સવાલ પણ વિચિત્ર છે.

૨૮. જે ભાષામાંથી શબ્દ લાગલોજ આવેતો લાગે તે ભાષામાંનું તેનું
૩૫ આધારભૂત લેવું

દાખલા વગરના આવા સવાલો અસ્પષ્ટજ છે. સવાલની મતલબ
ખરાખર સમજાય નહિ એવા સવાલથી શો લાભ? તેના જવાબ
પણ શા કામના?

આ સવાલની ભાષા પગથી કેટલાક સવાલો પૂછવાના રહી ગયા છે
એમ સ્પષ્ટ જણાય છે, જેમકે ‘કયી’ કે ‘કઈ’

૨૯ ન રાખવા ૧૨ મા સવાલમાં દર્શાવેલા શબ્દો જેવા શબ્દો અપ-
વાદરૂપ ગણવા

૩૦ (અ) એકાચ કે અનેકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઇ દીર્ઘ લખવી, પણ
સાનુસ્વાર હોય તો હ્રસ્વ લખવી—ધી, કીડી, બિલાડી, મિઝાજ,
જોડણી, રહેણી, કહેણી, મિનાકારી, અહિં, તહિં

(આ) દ્વિસ્વર શબ્દોમાં બને ઇ દીર્ઘ લખવી, તેમજ અનેકાચ
શબ્દોમાં છેલ્લી બે ઇ દીર્ઘ લખવી, પણ સયુક્ત વ્યંજન ય
છતા ઇ હ્રસ્વ લખવી—કીડી, લીટી, લીટો, કીડો, કિલો,
હીંડ, હીંગ, દિલગીરી.

(ઇ) ત્રિસ્વર શબ્દોમાં દીર્ઘ અક્ષર પર છતા ઇ હ્રસ્વ લખવી ને
હ્રસ્વ અક્ષર પર છતા ઇ દીર્ઘ લખવી—રિસાળ, મિઝાસ,
કિંમત, કીમતી, પીમળ, નીકળ. નીતર, વિખેર, રિવાજ.

(ઈ) અનેકાચ શબ્દોમાં આદિ ઇ હ્રસ્વ લખવી (શબ્દ મોટો
થય હ્રસ્વ. જેવો ઉચ્ચાર થાય છે)
તિરકસ, તિસમારખા, કિસમત, ગિરસ્તદાર, ચિતગારી, ચિતરવટી.

(ક) એકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઉ દીર્ઘ લખવો, પણ સાનુસ્વાર હોય
તો હ્રસ્વ લખવો, અનુકરણવાચક શબ્દોમાં સાનુસ્વાર હોય તો-
પણ ઇ ને ઉ દીર્ઘ લખવા જૂ, ધૂ, હૂ, છૂ, શૂ, જૂ, જૂં ચીં, ચીં.

(ખ) અનેકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઉ હ્રસ્વ લખવો—દબ્બુ, કાબુ.
સાળુ, સમજુ, લેભાગુ, વાળુ, સારુ, લાબુ, પહોળુ, સીંતુ, વાકું.

(ગ) દ્વિસ્વર શબ્દોમાં સામાન્ય રીતે દીર્ઘ પર છતા કે જોડાક્ષર
પર છતા ઉ હ્રસ્વ ને હ્રસ્વ પર છતાં દીર્ઘ લખવો વ્યુત્પત્તિ-
થી આથી ઉત્પદ્યુત સમજાવુ હોય તો તે શબ્દો અપવાદ-
રૂપ ગણવા—

ચૂક, દૂધ, મૂક, જૂતું, જુદું, જુઓ, કુવો, ધુએ, ખુલ્લું
(ધ) ત્રિસ્વર શબ્દોમા હ્રસ્વ પર છતાં ઉ દીર્ઘ ને દીર્ઘ પર છતાં
હ્રસ્વ લખવો—ખુશાલ, ફૂટડો, ફૂખડો, ચઉડું, કખૂલ

(ચ) અત્રેકાચ્ શબ્દોમા આદિ ઉ હ્રસ્વ છે. ગુજરાત, ગુજરાન,
પણ મજબૂત, બહાદૂર

વિભક્તિ કે કાળના પ્રત્યયો લગાડતાં કે સમાસમાં ઉપરના ધ ને ઉ
ના નિયમોમા ફેરફાર કરવો નહિ મૂળ શબ્દોના નિયમોજ સર્વત્ર
લગાડવા. પણ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમા મૂળ શબ્દના નિયમો
ન લગાડવા, પરંતુ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમાં મૂળ રૂપના દીર્ઘ ધ
કે જી ને હ્રસ્વ ધ કે ઉ કરવા—ભૂલ, ભૂલો, ભૂલે છે, ભૂલ્યો,
ભૂલવ, ભૂલાવ, દૂધ, દૂધપાક, દૂધભાઈ, ચિટ્ટીચપાટી, શીખ,
શિખવ, સીવ, સિવજવ, સિવાય

ધ ને ઉ ના નિયમો કામચલાઉ ગણવા, વ્યુત્પત્તિના જ્ઞાનથી તેમાં
અપવાદ કરવા યોગ્ય લાગે ત્યાં કરવા

૩૧ જવાબ માટે જુઓ ૩૦

૩૨ ”

૩૩ ”

૩૪ ”

૩૫ ”

૩૬. એવે સ્થળે સવાલમાં દાખલા આપ્યા છે તેવા શબ્દોમા તત્સમ-
તાજ ક્યાં છે ?

૩૭. જવાબ માટે જુઓ ૩૦

૩૮. કવિઓ, નદીઓ (શુ ‘ છોકગવો ’ લખશે ? ત્યાં તો ઓ પ્રત્યય
રાખવોજ પડશે તો અન્યત્ર તેતુ રૂપાન્તર શા માટે ?) ‘ ઘડીઆળ ’ ને
‘ પીએ ’ અથવા ‘ ઘડિયાળ ’ ને ‘ પિયે ’.

૩૯. જુઓ ૩૦

૪૦. જુઓ, ધુએ, ફુઓ

૪૧. ગુજરાત

૪૨. નવાં ચિહ્ન યોજવા ઇષ્ટ નથી.

૪૩. રાયતુ, પઇ, પઇસો, ચઉડું, સહુ કે સૌ, પૌઆ.

૪૪. પર લાપામા જેવા ઉચ્ચારતા હોય તેવા લખવા. આઈ ને આ-
ઉ લખવા.

સામાન્ય પ્રશ્નો વિષે સ્ફુટ વિચારો.—

(૧) ૪૪ સવાલ કાદ્યા છે છતાં કેટલીક બાબતના સવાલો રહી ગયા જણાય છે—

(અ) લઈ કે લેઈ.

(આ) ખર્ચ કે ખરચ

(ઇ) થયલું, થએલું, થયેલું

(ઈ) કાગળો, કાગલો

(ઉ) ત્યમ—જેમ, ત્યમ—તેમ (આખ્ય, મુક્ય જેવા આ ય અન્ત્ય નથી)

(ઊ) ડઈ, કાઈ, વગેરે, કાઈ, કાઈ વગેરે—

(એ) ક્યો, કિયો (ઐ) અવે, હવે, અમોણાં, હમણાં.

(૨) શબ્દો જૂટા લખવામા પણ ઘણો મતભેદ છે એ વિષય શું નોંધણીને લગતો નથી? એને વિષે અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે, તેમાનો એક પણ પુછાયો નથી

15th March 1912

K. P. Trivedi

સંગીતવિષય.

ચાલુ પુસ્તક ૪૮ ના ૪૯ ૮૪ થી)

આ વિષયનું દિગ્દર્શન ઇ સ. ૧૯૦૮-૦૯ ના વર્ષોના છટક અંકોમા સંવિરતર દ્રાવવામા આવ્યું છે. ઇ. સ. ૧૯૦૯ ના માર્ચના ૫ ૮૪ થી અનુ-સંધાન મેળવી, આ વિષયમા વધારે સ્પષ્ટ ખુલાસા લખવામા આવશે.

પાશ્ચાત્ય સુધારાઓથી સંગીતવિષયમા અમુક યોજનાઓ ઉમેરવામા આવી છે, તે માહેની એક ગતિ યતાંવનાર ચત્રથી મેળવી શકાય છે આ ચત્રમા ઘડીઆળના લોલકના નમુના ઉપરથી ગોઠવણ કરી છે, અને તે માહેના વજનને નીચે ઉપર અમેડવાથી ધીમો કે જલદી વેગ ઉપજાવી શકાય છે પશ્ચિમના દેશોમાં એક મિનિટમા નીચે મુજબ વર્ણોચ્ચાર કરવા મરા અને આશા સૂચવી છે.

વિલખિત ગતિ, મદ મધ્ય ગતિ, મધ્ય ગતિ; મધ્ય શીઘ્ર, શીઘ્ર (દ્રુત)
માર્ચ. ડબલ માર્ચ.

૬૦ થી ૭૫; ૮૦ થી ૯૫; ૧૦૦ થી ૧૨૦, ૧૨૦ થી ૧૪૦, ૧૪૦ થી ૧૬૦

સંગીતના રસાત્મક ભાવના વિકાસ માટે જે જે સૂચના કરીએ તે થોડીજ ગણાય; કારણ કે કણે કણે અને ડગલે ડગલે વિલક્ષણતા સંગીતના રસિક પુરુષોને સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ તે વિશે અસારે લખવું મોકુફ રાખીને આગળ ચાલીએ છીએ.

ગતાકો જોઈને વિગતવાર હેવાલ સમજવો ઈષ્ટ છે, તથાપિ વાંચકવર્ગને તે પ્રયાસ કદાચ રચે નહિ, તેથી તે અઠાનો સારાંશ લઈ સંગીતના શબ્દોની સમાજો, પુનરાવર્તનથી ફાયદો મળે છે તેમ ધારી, ટુંકમાં અહિં ફરીથી ખતાવી આગળ ચાલીશું.

સંગીત સ્વરોની સમૂહ. “સ રિ ગ મ પ ધ નિ.
તેની વર્ગવાર સમૂહ

જાતિ = મંદ્ર (મધોની) = સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ,

મધ્ય = સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ

તાર (તીણું) = સ', રિ', ગ', મ', પ', ધ', નિ'

સ્વરસ્વરપભેદ—કોમલ ભેદ ખતાવવા રિ ગ ધ નિ એ સ્વરો પહેલાં—ઓ-
છાનું ચિહ્ન અને “મ” સ્વર તીવ્ર છે એમ ખતાવવા તેની
પેહેલાં + વધતાનું ચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે, ને સ ને પ
અવિકારી છે.

ગાતી વખતે દરેક સ્વર વખતના કેવા પ્રમાણમાં લાગોટકો બોલાય
છે તે ખતાવવા માટે શરૂઆતમાં થોડી સમૂહ આપી છે. વ્યુજ્જની
માફક બોલાતા—દ્વિત. સ્વર—પાસે અર્ધમાત્રાની આવી આડી;
હ્રસ્વ અક્ષરની એક માત્રા ગણી. આવી ઉભી, દીર્ઘ અ-
ક્ષરની બે માત્રા ગણી ડ આવો ડકાર; પ્લુત અક્ષર એટલે
ગુરૂથી આગળ ચાલી જેવા પ્રમાણમાં વપરાયો હોય તે મુજબની
ગણના ડ' (એક સ્વર); ડડ; ડિ (બે સ્વર) વગેરે
માત્રા ૩, ૪, ૩

ગાતી વખતે વિરામ લેવાય છે, તે કેટલો છે તે ખતાવવા અપવિરામ, અર્ધ-
વિરામ, પૂર્ણવિરામ મૂકી જે વખત ચોભવામાં ગાળવાનો હોય, તેની
માત્રા તે ચિહ્ન નીચે મુકાશે. તે જગ્યાએ સ્વર કે વર્ણ દાખલ કર્યો
નહિ હોય તેથી વિરામ સ્પષ્ટ થશે. માત્રાની પૂરી ગણના તપાસવાથી
ખણ વિરામ જણાઈ જશે.

ગતિ ખતાવવામાં પાંચ બેદ પ્રદર્શિત કર્યા છે. ગાવાની દબમાં અનુક્ર ગતિ રાખવાથી શોભા વધે છે. તે ઇષ્ટ ગણી

વિલખિત, | વિલખિત મધ્ય, મધ્ય, મધ્ય દ્રુત, અને દ્રુત એમ પાંચ તરેહથી ઓળખાવેલી છે.

ગાતી વખતે જે સમાન અતગતું વખનનુ માપ ચાલુ રહે છે તેનું આવર્તન ખતાવવાને તેની બાજુએ લાખી હાખી મોટી લીટી દોરનામા આવે છે તેને સ્તભ કહે છે. સ્તભની પહેલી માત્રા પર તાલ હોય છે. તાલ દેવાની રીત વિગતવાર આગળ ઉપર આવશે.

અનુક્ર સ્તભ આવી ગયા પછી કેટલીક વાર પુનરાવર્તન હોય છે તે તે જગોએ . || આ ચિન્હ રાખ્યું છે || આ ઝીણા ટપકાઓ બંને બાજુએ હોય તો બંને ભાગ જે વખત ગાવાના છે.

ગીત પૂરૂ થઈ રહ્યું, તે જણાવવા આ નિશાન (જે લીટીઓ ઉપરથી બધ કરીને) સમાપ્તિ સૂચવે છે

ગીતના પાદ પૂરા થતા હોય ત્યાં, અને સહેજ સક્ષમ વિચારાતિ લેવાનો આશય સ્પષ્ટ હોય, તો ત્યાં || આમ સાદી બે હાખી લીટીજ માત્ર રાખી છે તે જગોએ પુનરાવર્તનનાં ઝીણા ટપકાઓ રાખેલા નથી જો સ્વર, વર્ણ, કે શબ્દ એક સ્તભમાં આવી જઈ ખીજા સ્તભમાં ચાલુ રહે, તો બંને સ્તભમાં તેની ચોગ્ય ગણના દર્શાવવાને ઉપરથી સધિના ચિન્હ વડે બેટી દેવામાં આવે છે

દાખલા તરીકે—કહેવા | . ય ઉપર અર્ધચક્રાકાર ચિન્હ છે, તે સધિનું ચિન્હ છે. ત્યાં સ્વર કે વર્ણની માત્રા ખતાવવા ટપકા .. મૂક્યા છે. ગાતી વખતે જે જે વર્ણ સંગીતના જે જે સ્વર પર બોલાય છે તે સ્વર તેજ વર્ણની નીચે આપવામાં આવે છે

ખાળપોથી. ગીત ૧

ચાલો હોહો ને. (આનંદથી મધ્યમ સ્વરરચનાથી ગાયું)

માત્રા	ચા	લો	હો	હો	ને	આ	જ	ર	મત	ર	મી
૪	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
મધ્ય	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
દ્રુત ગતિ	સા	સા	રી	ગા	મ	-ગા	રિ	રિ	મમ	-ગ	રિ

ओ न | पी .. | रे ; | ल छै | प ल | ओ ने , |
 ङ | ङ | ङ | ङ ङ | ङ ङ | ङ | |
 सा रि | गा रि | सा ; | सा सा | री गा | म म , |
 छ री ओ | सा रे | ओ ल | हों से | छ णी भू णी सै
 | | | | ङ ङ | ङ | ङ ङ | | ङ | ङ ङ
 -ग-ग रिम | -गा री | सरी स | -नी, सा | रि म म | -गा री

छ री ओ | आ न छ | आ प | छे ... | रे . |
 | | . ङ | ङ | | | ङ | | | ङ |
 स स र | -नी, ध, नि, | सा रि | म -गरि | सा . |

धा ल औ | ओ ने | पा छ णी . . . |
 ङ . | | | ङ ङ | ङ | | | | ङ
 प प प | प प | म प -धा . प म

भू ण र. | .. ग छ छे | पा . . . य , |
 ङ . | | | | | ङ ङ | ङ | | |
 मम्म-गा | .. ग सरि | सा | .. स , |

वा धी | ना. णी | ल य धा . . . |
 ङ ङ | ङ ङ | ङ | | | | | ङ
 प प | प प | म प -धा | .. प म

भे ण व | ली थी | था . . . य . |
 ङ | | | ङ | | | ङ ङ | ङ | | |
 म -ग रि | म -गरि | सा | सा स . |

* १ = १ मात्रा ; ङ = २ मात्रा ; ङ = ३ मात्रा , | = अन्त, पछे
 के शब्द पीछे स्तभमां आधु छे ओ अतापनर, -गा = डोगन गा ;
 बी, = मन्द नी. || = गीत पर.

ક રી ઐ | ગો ળ-કું | ડા ળું | આ ળે | આ પ ળુ |
 | | ડ | ડ | | ડ ડ | ડ | | ડ | |
 સ સ સા | રી ગ ગ | મ મ | -ગારિમ-ગારિ રિ
 સા ય | મા | ર , | કે વા | જૂ દા | જૂ દા |
 ડ | | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ ડ |
 સારિ-ગારિ સા, સાસારી ગો મ મ |
 ઝ દ ર | શો બે | ર ગ | હો સે | હળી મ | જી સૌ |
 ડ | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ |
 -ગારિમ-ગારી .સરીસ-ની,સા | રિ મ મ-ગારી
 ક રી ઐ | આ ન દ | આ પ | હે ... | ર . |
 | | ડ | ડ | | ડ | | ડ | | ડ | |
 સ સ રે | -ની,પ,-નિ,સારિ | મ ગારિ | સા . |
 (અપૂર્ણ).

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(આલુ પુ. ૫૦.૫૪ ૪૧૮ થી).

પાઠ ૧૬ પ્રથમ અથવા મીસર—એવું કહેવાય છે કે મીસર ઉપર પહેલાં દેવો રાજ્ય કરતા હતાં આ દેવોએ ૧૩૮૦૦ વરસ રાજ્ય કર્યું; અને ત્યારપછી ઉપદેવતાઓએ અને પિતૃઓએ ૪,૦૦૦ વરસ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું મીસરના પુરાણ ઇતિહાસમાં મનુષ્યના રાજ્યની શરૂઆત ઇ.સ. પૂ. ૪,૦૦૦—૫,૦૦૦ થી થાય છે એ ગાદી પર એક પછી એક ત્રીસેક વરસે આવ્યા, અને ઇ.સ. પૂ. ૩૪૦ માં મીસર ધરાનને તાબે થયું ધરાનીઓ ખાસેથી મહાન સિકંદરે તે જીતી લીધું ત્યારથી મીક લોકોનો ત્યાં અમલ થયો ઇ.સ. પૂ. ૩૧ માં ઍલિઝબેથની લડાઈ પછી રોમન લોકોના હાથમાં તે આવ્યું ત્યારપછી ઇ.સ. ૬૧૬ માં તે પાછું ધરા-

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા; ડ = ૩ માત્રા; ડ = સ્વર, વર્ણ કે રાજ્ય બીજા રતંભા આલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કોમળ ગા; મી. ૧ = મન્દ્ર ની, ડ = ગીત પૂરું.

નીચીના હાથમાં ૧૨ વરસ રહ્યું છે. ૧૩૯ માં મીસરીઓ આરબ સરદારને તાણે થયા આરબોની કારકીર્દી ધણી ઝળકી નીકળી, પણ ૪ સ. ૧૫૧૭ માં તુર્કી સુલતાન સલીમ પહેલાએ મીસર જીતી લીધું. તુર્કી અમલ ત્રણેક સદી સુધી ચાલ્યો તે દરમિયાન રાજ્યકારભાર ધણો નબળો ચાલ્યો. ત્યારપછી ત્યાં થોડા વખત માટે નેપોલીયનના સમયમાં ફ્રેંચ સત્તા સ્થપાઈ; પરંતુ ૪ સ. ૧૮૦૧ માં અંગ્રેજોએ ફ્રેંચને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા, ત્યાર-પછીથી અંગ્રેજ સત્તા ધીમેધીમે વધતી ગઈ, અને ૪ સ. ૧૮૦૪ માં ઍંગ્લો-ફ્રેંચ કરારની ઝડપે ફ્રાંસે મીસરમાં અંગ્રેજોની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ રાખી, અને મીસરના બ્રિટિશ કારભારમાં કાંઈ પણ રીતે આડે નહિ આવવાની શરત કરી. અંગ્રેજોના કટ્ટા શત્રુઓને પણ કહેવું પડે છે કે બ્રિટિશ કારકીર્દીમાં ન્યાય, નાણાં સમૃદ્ધિ હાલત, ખેતીવાડી તથા વેપારની વૃદ્ધિ વગેરે બાબતોમાં અત્યંત પમાડે એના સુધારાઓ થયા છે, અને દરનો બોલો ધણો હલકો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રાચીન—‘પ્રાચ્’ એટલે ‘સાથી આગળનો’ અથવા ‘પૂર્વ’ (દિશા) એ સંસ્કૃત શબ્દ પરથી થયેલું. એ વિશેષણ સંસ્કૃતમાં પણ વપરાય છે. એનો અર્થ ‘પહેલાના વખતનું’ અથવા ‘ધણુ જૂનું’ એવો થાય છે. એજ પ્રમાણે સં. ‘અર્વાચ્’ એટલે ‘પાછળનું’ અથવા (આપણી) ‘નજીક આવતું’, એ ઉપરથી ‘અર્વાચ્ચાન’ શબ્દ થયો છે, અને તેનો અર્થ ‘થોડા વખત પરનું’ અથવા ‘પાસેના વખતનું’ એવો થાય છે. અત્યંત માટે ‘નર્વાન,’ ‘કુલીન,’ ‘સમકાલીન’ વગેરે શબ્દો સરખાવો.

યુક્રેટીસ—આ નદી ધણા પ્રાચીન વખતથી પ્રખ્યાત પામેલી નદી-ઓમાંની એક છે. એશિયા માધ્યમોરના ઉચ્ચ ‘પ્રદેશની મધ્યમાં થઈને એ નદી વહે છે; તેથી એશિયામાંથી પૂર્વ યુરોપમાં જનારી, દરેક પ્રજાને તે ઓળગવી પડતી હતી. એ નદીના કાંઠા ઉપર રહી ગમણી જાતોનાં રમારક ચિહ્નો હજી સુધી ત્યાં મળી આવે છે.

નેપોલીયન સાથે ચાલતા ફ્રેંચ વિગ્રહ સમયે, તથા વરાળથી ચાલતી આગબોટો રાતા સમુદ્રમાં કાંઈ પણ ઝડપમાં ચાલી શકતી થઈ તે પહેલા, હિંદી સરકારનો ઇચ્છા સાથેના રાજકીય પત્રવ્યવહાર એ નદીને રસ્તે (ધિ-યુક્રેટીસ રૂટ) થઈને ચાલતો હતો.

નીલ—આફ્રિકાની સાથી મોટામાં મોટી (આસરે ૪,૦૦૦ માઇલની) એ નદીને પાણીનો મોટામાં મોટો જથ્થો વિક્ટોરિયા અને આલ્બર્ટ

ન્યા-ઝાંમાંથી મળે છે. ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ બંનેમાં એ નદી બહુ અખ્યાત છે. એ નદીની આસપાસનો પ્રદેશ બહુ ફળદ્રુપ છે. વિશેષ વર્ષુન માટે જુઓ ભૂગોળ ભાગ ૨ નો, પાનુ ૧૦૩.

પુરાતન—સ 'પુરા' એટલે 'આગલા વખતમાં' એ ઉપરથી 'પુરાતન' એ વિશેષણ થયું છે પ્રત્યય માટે (નવ ઉપરથી) નૂતન, પ્રાક્તન, વગેરે સરખાવો.

આધુનિક—સં. 'અધુના' એટલે 'હમણા' ઉપરથી થયેલું વિશેષણ. 'આધુનિક' એટલે 'હમણાનું' 'દૈનિક' (દિન ઉપરથી), 'પ્રામાણિક' (પ્રમાણ ઉપરથી), 'માયિક' (માયા ઉપરથી), 'માર્મિક', 'પ્રાયમિક' 'માધ્યમિક' 'ભૌતિક' (ભૂત ઉપરથી), 'ધાર્મિક', 'કાદ્યપનિક', 'વાર્ષિક', વગેરે શબ્દો એજ પ્રમાણે થયા છે આ શબ્દોમાં 'ફક' પ્રત્યય લગાડતાં પહેલા છેલ્લા સ્વરનો લોપ કરવામાં આવે છે, અને પહેલા સ્વરની 'વૃદ્ધિ' (અ નો આ, ઇ અથવા ઈ નો ઇ, ઊ અથવા ઊ નો ઓ, અને ઋ નો ઋર્) થાય છે. 'રસ' ઉપરથી 'રમિક', 'ક્ષણ' ઉપરથી 'ક્ષણિક', 'ક્રમ' ઉપરથી 'ક્રમિક' વગેરે થાય છે. પરંતુ તેમાં 'વાળા'ના અર્થવાળો 'ફક' પ્રત્યય 'ધાર્મિક' વગેરેમાંના 'ફક' પ્રત્યય કરતાં જુદો છે, માટે તેમાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી.

ઉપલા વંજા—પુરોહિત વગેરે ત્રીજા પેરેચાકમાં વણવેલા છે તે.

મનુષ્યની સાંભરણ પહેલાં—જે વખતના સ્મારક ચિન્હ, લેખ, ઇતિહાસ, વગેરે કંઈ પણ મળી આવતા નથી એવા ધણા જૂના વખતમાં.

શબ્દ—સ. 'શવ' ઉપરથી સંસ્કૃતમાં પણ 'વ' ને 'વ' નો અભેદ ગણાય છે દાખલા તરીકે 'વદ્ધ' ને 'વદ્ધ' અને ૩૫ સંસ્કૃતમાં વપરાય છે સંસ્કૃતમાં 'વ' આવતો હોય એવા શબ્દોનો 'વ' હિંદીમાં તથા મજલાપામાં ધણું કરીને 'વ' બોલાય છે, જેમકે, 'વદન'ને બદલે 'બદન', 'વન'ને બદલે 'બન', 'વર્ણન'ને બદલે 'બરનન' વગેરે.

મીસરના લોકો ચિત્રોમાં, રંગ પૂરવાના કામમાં, ચિત્રો કાતરવામાં, ખગોળવિદ્યામાં, વૈદકશાસ્ત્રમાં, તથા ઇજનેરી વગેરે કામમાં આગળ વધેલા હતા, એ બાબતોજ એમનો સૂધારો પ્રાચીન હોવાનો પુરાવો આપે છે

ધમારત—અ 'અમર' એટલે 'તેણે બાધ્યુ' ઉપરથી.

પિરામિડ—પૃથ્વી બાજુવાળા પાયાનું અને ઉપર એક બિંદુમાં મળી જાય

એવી ત્રિકાણાકાર બાજુવાળું મકાન હોય તે 'પિરામિડ' કહેવાય છે. ખડખડ પથ્થરોના દ્વિતિજસમસૂત્ર થરો ચૂના અથવા માટી વડે ચણી લેવામાં આવતા, અને પાછળના વખતમાં ઘણે લાગે માટીની ઢિટા પણ વપગતી આ પ્રમાણે અંદરનો ભાગ ગમે તે વસ્તુનો રાખતા, તોપણ બહારથી ઘણા સાફ કરેલા અને સુદર રીતે સાધો પૂરી જોડવામાં આવેલા પથ્થરોથી તે ઢાકતા. અંદરના ઝોરડાઓમાં પણ એવુંજ સાફ કામ કરવામાં આવતું. કામ એવું સગીન થતું કે શત્રુઓના દ્વેષને લીધે તથા પછીના બાધકામ કરનારાઓના લોભને લીધે એ મકાનોની ખરાબી થઈ નહિ હોત, તો આગે પણ દરેક પિરામિડ ઘણું કરીને જેવી ને તેવી રિયાતમાં જેવ માં આવત. બહારના પથ્થરો પાતળા નહિ પણ ઘણા દળદાર રાખવામાં આવતા ધણુઅરૂ તે પથ્થરોની ઊંચાઈ જાડાઈ કરતા વધારેજ રહેતી. દરેક પિરામિડની અંદર હમેશા નીચેના ભાગમાં અને કોઈ કોઈ વખત જમીનની સપાટી નીચે ઉપર માટે એક ઝોરડો બાધવામાં આવતો. આ ઝોરડામાં જવાનો રસ્તો હમેશા ઉત્તર તરફથી રાખવામાં આવતો. દ્વિતિજસમસૂત્ર ખીલા ઉપર ફરતા પથ્થરના બારણા વડે આ રસ્તાઓ બહારથી બંધ કરી લેવામાં આવતા. આમ રાખવાનું દારણુ એવું ધારવામાં આવે છે કે પિરામિડની અંદર ધર્મગુરુઓજ જતા પ્રવેશ કયાથી કરવાનો છે તેની બહારના માણસોને ખબર પણ નહિ પડતી ગિઝેહ, પેપી, વગેરેના પિરામિડો ઘણા પ્રખ્યાત છે.

પુરાણી—મ 'પુરાણ' એટલે 'જૂનું' ઉપનયી

બધ —પાણીનો પ્રવાહ અટકાવવા માટે દિવાલ જેવું બાધી લેવામાં આવે તે.

(અપૂર્ણ).

શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્યનું ભાષાંતર.

લેખક—જગન્નાથ વિદ્યારામ રાવળ.

આપણી ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથનાં લખેલા પુસ્તકોનો સોધ કરતા, આ વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્ય નામના ગ્રંથોના છટા પાના હાથ આવવાથી તેને અહિં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે, પણ તે બન્ને પુસ્તકો તૂટક હોવાથી તેની લખ્યા સાલ, લેખકનું નામ, કે રચણ જાણવામાં આવ્યું નથી.

ભાષા ઘણી જૂની છતાં, તે વિ સ ૧૫૪૭ ના વર્ષમાં લખાયેલા જુનનદીપકના ભાષાતર જેટલી જૂની જણાતી નથી, પણ તે પછીના

વર્ધની હોય એમ લાગે છે, કારણ કે તેમાં વપરાયલાં દેટલાક ક્રિયાપદોનું રૂપ, જીવનદીપકના ક્રિયાપદોનાં રૂપ કરતાં નવા જેવું જણાય છે.

આ બન્ને પ્રથો આખા ભરતખંડમાં ધણાજ પ્રખ્યાત છે, અને તેમાં દહેલી નીતિ બગેરેની વાતો માટે હજી સુધી પણ બે મત ચલ્યા હોય એવું જાણવામાં આવેલું નથી. આથી આ લેખ વાંચવાથી, જૂની ગુજરાતી ભાષાનું રૂપ કેવું હતું તે જાણવામાં આવતાં, દેટલીક નીતિની વાતો પણ વાંચનાર બહુઓ તથા ભગિનીઓના જાણવામાં આવશે.

તે હું શિર-મસ્તકિ-શંકર શ્રી મહાદેવ, વિષ્ણું, ગુરુ, પિતા-મહ, વ્રહ્મા અનંદ આદિ પુરુષ વિષ્ણું શ્રી નારાયણ મી નમસ્કરીનંદ ઉત્તમ શાસ્ત્ર વોલું ॥ ૧ ॥

યેવું ઉત્તમ શાસ્ત્ર ચાણાક્ય રાજા સ્વયમેવ^૧ વોલ્યું । તે નીતિશાસ્ત્ર નર-પુરુષની વુદ્ધિ વધારવાને કારણિ વોલ્યું ॥ ૨ ॥

તેહ કારણ તો एह શાસ્ત્ર ભણીइ । ये लोकमांहि कीर्ति वाये । कीर्तिवंत मनुष्य इह लोके अने परलोके पूजीइ ॥ ૩ ॥

વલી પલિતકાય^૨—ગરદપણ—इं શાસ્ત્ર સંગ્રહ કરેવો । जिहां विद्वांस मानीइ । त्याहां धनवंत न मानीइ ॥ ૪ ॥

શાસ્ત્ર સાંભલિ ધર્મ જાણીइ । શાસ્ત્ર મણિ રૂડી વુદ્ધિ ઉપજइ । ये शास्त्र जाणि ज्ञान उपजइ । अनइ मोक्षपद प्राप्ति हुइ ॥ ૫ ॥

શાસ્ત્ર સાંભલ્યાં રાગદ્વેષ ન જાણીइ અને ધર્મ ન જાણીइ અનંદ શાંતાવસ્થા ન હુइ ત્રિણિ શાસ્ત્ર મણિइ किशू^૩ પ્રયોજન । ते वचन कागनं वचन सरखां जाणवां ॥ ૬ ॥

થોડી થોડી વિદ્યા વિદ્વાંસ હુइ । અનેइ वेश्यानूं संभोग । पीयारि^૪ घरि भोजन । ए पुरुषनिइ त्रिणि विडंबना जाणवी ॥ ૭ ॥

થોડું થોડું શાસ્ત્ર મળતુ હૂતુ પ્રજ્ઞાવંત હુइ । पायार्थ समस्त पाय

૧ સ્વયમેવ—પોતેજ. ૨ પલિતકાય—પગિપાવાળું શરીર.

૩ કિશૂ—યુ. ૪ પીયારી—પારકે.

सुभाषित शीपिइ । कहिनी परि^१ । यम समुद्र नाही मोटी नदीने
प्रवाहि करी भराइ ॥ ८ ॥

धति लघुयाथास्थाने नीतिशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः

अति दान तु बलिराद वांच्युं । अति अहंकार तु दुर्योधन
फीट्युं । अति चपलपणा तु लंकेश्वर रावण विनाश पाव्यु । एह
कारण तु पुरुषद अति कार्य ब्रही न करिवुं ॥ १ ॥

आपणिइ मुखदोखि^२ करी मूडा साही वांधीइ । अण बोलवा
तु वग न वांधीइ । मौन सघळा अर्थनू साधन ॥ २ ॥

येहनि^३ हाथि क्षमा रूपीऊं खांडूं हुद तेहनिइ बडरि^४ शूं क-
रिइ । यम तृण पाखि पडु वैश्वानर^५ आफणीइ^६ शमइ ॥ ३ ॥

धर्मनू मूळ राजा । तपनू मूळ ब्राह्मण । यांहां ब्राह्मण
मानीइ तिहां धर्म अनश्वल सइ ॥ ४ ॥

राजा धार्मिक हुतिइ लोक धर्मिट हुद । राजा पाप आ-
चरि तु मजा पापिट हुद । लोक राजानइ अनुवर्त्तिइ ॥ ५ ॥

बुद्धिइ शास्त्र जाणीइ । बुद्धि रहित शास्त्र जाइ । यम प्र-
त्यक्ष टीवु कीधइ आंचळु न देखिइ ॥ ६ ॥

भणनाहार भणवैणाहार अने शास्त्रना चीतवनार सघळाइ
व्यसनी मूर्ख जाणीवा ॥ ये क्रियावंत ते पंडित कहीइ ॥ ७ ॥

अनेराने उपदेश देवा डाहा पुरुष घणा छे । पण स्व-आ-
पणे-धर्म प्रवर्त्ते ते पुरुष सहस्रमांहे एक पामीइ ॥ ८ ॥

क्रिया पाखें जाणपणानूं कांइ नही । अजाणनूं कांइ नही ।
ठाकुर^७ पाखें कटकनूं कांइ नही । भर्त्तार^८ पाखें स्त्रीनूं कांइ नही ॥ ९ ॥

१ परि—पडे. २ मुखदोखि—मोहलाना दोष

३ येहनि—जेहना. ४ बडरि, वैरी, दुश्मन. ५ अजि. ६ पोतानी भेजे

७ ठाकुर—शेण, होदार. ८ भर्त्तार—स्वामी—वधू.

केतला अजाणपणे विणसे^१ । केतलांएक आलसें विणसे ।
केतला जाणवानें गर्वे विणसे । केतला नास्तिकनी संगतें वि-
णसे ॥ १० ॥

धृति लघुव्याख्याये नीतिशास्त्रे द्वितीयाध्याय.

वेदशास्त्रनो मार्ग जूओ प्रवर्त्ते । जाणपणूं पंडित कला
जूइ प्रवर्त्ते । अने मोक्षपदनो मार्ग जूओ छे । अने लोक अ-
न्यथा क्लेश करे ॥ १ ॥

अग्निहोत्र पाखें वेद भण्यानूं कांड नहीं । क्रिया पाखे दा-
ननूं कांड नहीं । भाव पाखें सिद्धि नहीं । एह कारण तो
(तु) पुरुषे भाव आणवो ॥ २ ॥

ब्राह्मणनें अग्निहोत्रज देव । विद्वांसनें हैइ^३ देवता । स्वल्प
बुद्धिनें प्रतिमा देवता । आत्मज्ञानीनें सगळे देवता ॥ ३ ॥

काष्ट, पापाण, सप्त धातु तणी मूर्ति भाव करी देवता प्र-
तिष्ठीइ । येहवी भक्ति तेहवी सिद्धि होइ । तेहनें विष्णुं प्र-
सन्न होइ ॥ ४ ॥

लाकडां, सप्तधातु, माटी एहनें विषे देवता नथी । भावना
विषे देवता वसे । एह कारण तु मनुष्ये भाव आणवो ॥ ५ ॥

क्षमा समान तप नहीं । संतोष शरखूं सुख नहीं । तृष्णा
शरखी व्याधि नहीं । दया समान धर्म नहीं ॥ ६ ॥

क्रोध ते यमराजा । तृष्णा वैतरणी नदी । विद्या ते काम-
दुघा धेनु । संतोष ते नंदन वन जाणवूं ॥ ७ ॥

समर्थने किशो भारे । ऊद्यमीने किशूं वेगलूं । विद्यावंतने कि-
शो विदेश । मीठावोला मनुष्यनें कोण वैरी ॥ ८ ॥

गुण सर्वत्र पूजइ । रूप को न पूछे । आचार सर्वत्र पूछे । कुल को न पूछे । सिद्धि सर्व पूछे । विद्या को न पूछे । भोग सर्वत्र पूछे धन को न पूछे ॥ ९ ॥

गुण, रूपनें अलंकरे^१ । आचार कुलनें दीपावे । सिद्धि विद्यानें शोभावे । भोग, धनने रूढं भरावे^२ ॥ १० ॥

निर्गुण मनुष्यनूं रूप निःफल । अनाचार पुरुषनूं कुल विरुद्ध^३ । असिद्ध मनुष्यनी विद्या व्यथा । अभोगी पुरुषनूं धन छतू अछतू जाणेवूं ॥ ११ ॥

धति लघुआख्याये नीतिशास्त्रे तृतीयोऽध्याय

भूमि गत उदक पवित्र होइ । पतिव्रता स्त्री पवित्र होइ । प्रजापालक राजा पवित्र जाणवो । संतोपी ब्राह्मण पवित्र जाणवो ॥ १॥

जिहां लेप होइ किशोइ ते स्थानक छांडीइ अन्यत्र सघले पवित्र जाणवूं ॥ २ ॥

असंतोपी ब्राह्मण विणसे । संतोष धरतो राजा विणसे । सलज्जा गणिका शीदाइ । निर्लज कुल स्त्री.

(अलुथी आ पुरतटना पाना गयला होवाथी भीज पुस्तकना छूटके पानाना सातमा अध्यायथी शर करेलु छे)

यम एक निखर वृक्ष, वैश्वानरि दहितिम कुपुत्रिं करी कुल सघलूंइ दहइ ॥ ६ ॥

घणे पुत्रे जन्मे किशूं । जे शोक संतापकारीया हुइ । एकज विरि श्रेष्ठ हुइ तु कुल सघलूं विश्राम पामि ॥ ७ ॥

सुखार्थीनि विद्या त्यजि । विद्यार्थी सुख त्यजि । अनि सुखार्थीनि विद्या किहां । अनि विद्यार्थीनि सुख किहां ॥ ८ ॥

मेरु पर्वतना शिखर पाहि ऊंचुं कांई नही । अनि रसातल

પાહિ નીચું કાંઈ નહીં । ધ્વવમાહ પાહિ રૂઢું વીજું કાંઈ નહીં ।
અ તુ સમુદ્રનું પાર નહીં ॥ ૯ ॥

જે પુરુષ ગુરુ પાશ્વિ પુસ્તક જોઈ મળિં તે સભામાંહિ ન
શોભિ । જિમ, હંસમાંહિ વગલુ વિદુ ન શોભિ ॥ ૧૦ ॥

જે પુરુષ, માંસનું સ્વાણાહાર હુઈ । અનિ સુરાનુ પીનાહાર
હુઈ । અનિ અક્ષર વર્જિત મૂર્ખ હુઈ । તે પુરુષ આકારિ પૃથ્વીઈ
માર કરિછિ, પશુ ઢોર જાગિવુ ॥ ૧૧ ॥

યે નિસાલીયાનિ^૧ એક અક્ષર મળાવિ તે નિસાલીઝ ગુરુનિ
કિઠીઈં અશુ^૨ ફલ ન થાડ ॥ ૧૨ ॥

જે નિસાલીઝ મળાવિઝ હુઈ । અનિ ગુરુનિ ન માનિ તે શ્વાન
મુંડીયાનિ પેટિ મુ^૩ વરસ મોગવિ । પછિ ચાંડાલનિ વિપિઝ-
પજિ ॥ ૧૩ ॥

^૧ ઇતિ લઘુચાણુકયે રાગનીતિશાસ્ત્રે સપ્તમેધ્યાય

(અપૂર્ણ)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૮૭ થી)

નિયમ ૭ મોઃ—એ સખ્યાના વર્ગોનો સંખ્યાજો અને તેજ એ સ-
ખ્યાનો સરખાજો આપ્યા હોય, તો આપેલા સંખ્યાજોના વર્ગભાવી આપેલા
વર્ગોનો સરખાજો બાદ કરવો બાકી વધે તેને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ એ
સખ્યાનો ગુણાકાર આવશે તે પરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે, તે એ સ-
ખ્યાઓ નીકળશે.

ઉદા—એ સખ્યાના વર્ગોનો સંખ્યાજો ૩૪ છે, અને તેજ એ સ-
ખ્યાનો સરખાજો ૮ છે, તો તે એ સખ્યાઓ કઈ ?

૧ અસદ્ય પ્રતમા નેસાલિયા શબ્દ છે. ૨ અશુ—એવું.

૩ બુડીયાની—ભુંડણીને ૪ મુ—મો.

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો}}{૨} = \frac{૮^૨ - ૩૪}{૨} = \frac{૩૦}{૨}$$

= ૧૫ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર.

આ પરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે

$$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલો ગુણાકાર} \times ૪}$$

= $\sqrt{૮^૨ - ૧૫ \times ૪} = \sqrt{૪} = ૨$ તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે

$$\frac{૮ + ૨}{૨} = \frac{૧૦}{૨} = ૫ \text{ મોટી સંખ્યા અને } \frac{૮ - ૨}{૨} = \frac{૬}{૨} = ૩$$

નાની સંખ્યા.

જવાબ. ૫ અને ૩.

દારણ —

$$અ^૨ + વ^૨ = ૩૪ \text{ અને } અ + વ = ૮ \text{ છે.}$$

$$અ + વ = ૮ \text{ એનો વર્ગ કરવાથી } અ^૨ + ૨ અ વ + વ^૨ = ૬૪ \text{ થયું}$$

$$\text{એમાંથી } અ^૨ + વ^૨ = ૩૪ \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{માટે. } ૨ અ વ = ૩૦ \text{ રવા}$$

$$\text{એને ૨ વડે ભાગવાથી } અ વ = ૧૫ \text{ થયું}$$

ઉદા:—એક સાધુ પાને બે માળા છે. એક માળાથી તે માળામાં જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી વિપ્લુના જપ કરે છે બીજા માળામાં જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી શિવના જપ કરે છે તે સાધુ દર મિનિટે ૧૫૦ મણકા ખસેડી શકે છે. આથી તેને બન્ને જપ કરવામાં ૨૫ કલાક વખત લાય છે. પૈસાના પદર લેખે મણકા મળવાથી એ સાધુએ બેઉ માળાના મણકા લેવાને સાડા ત્રણ આના ખર્ચ્યા હતા. કહો સારે તે સાધુ દરરોજ વિપ્લુના નામની કેટલી અને શિવના નામની કેટલી માળા ફેરવતો હતો

નિયમ ૮ માં — બે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાંથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો. બાકીને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે. તે ઉપરથી નિયમ ૪ આ પ્રમાણે તે બે સંખ્યાઓ શાકી શકાશે.

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૮૯ છે, અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી ૩ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} - \text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ}}{૨} = \frac{૮૯ - ૩^૨}{૨}$$

$$= \frac{૮૦}{૨} = ૪૦. \text{ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.}$$

તે ઉપરથી નિયમ ૪ થા પ્રમાણે,

$$\sqrt{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ} + \text{આપેલો ગુણાકાર} \times ૪.}$$

$$= \sqrt{૩^૨ + ૪૦ \times ૪} = \sqrt{૧૬૯} = ૧૩ \text{ તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો. તે ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે,}$$

$$\frac{૧૩ + ૩}{૨} = \frac{૧૬}{૨} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા. અને } \frac{૧૩ - ૩}{૨} = \frac{૧૦}{૨}$$

૦ ૫ નાની સખ્યા.

કારણ:—

$$અ^૨ + વ^૨ = ૮૯ \text{ અને } અ - વ = ૩ \text{ છે.}$$

$$અ - વ = ૩ \text{ નો વર્ગ } અ^૨ - ૨ અ વ + વ^૨ = ૯.$$

$$\text{હવે } અ^૨ + વ^૨ = ૮૯ \text{ માથી}$$

$$અ^૨ - ૨ અ વ + વ^૨ = ૯ \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{એટલે } ૨ અ વ = ૮૦ \text{ થયા.}$$

$$\text{માટે } અ વ = ૪૦ \text{ છે}$$

ઉદા —એક ખેડુત પાસે બે ખેતર છે. પહેલું ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણુ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. બીજું ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણુ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. ખેડુત બધા અનાજમાથી ૧૦ ગાલ્લી અનાજ ઘરખરચ માટે રાખી બાકીનું બે રૂપીએ મણુ લેખે વેચી દે છે આથી તેને ૧૪૫૦ રૂપીઆ લપજે છે. ખેડુતને દર એકરે રૂ. ૬ લેખે મહેસુલ ભરવું પડે છે આ મહેસુલ મોટો ખેતરની નાના ખેતર કરતા રૂ. ૩૦ વધારે છે, સારે તે ખેડુતના બન્ને ખેતરો કેટકેટલા એકરના હશે ?

નિયમ ૯ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાં આપેલા

ગુણાકરની બમણાઈ ઉમેરવી. જે સરવાળો આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ એ સંખ્યાનો સરવાળો આવશે. તે ઉપરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે તે એ સંખ્યાઓ નીકળી રાકશે.

ઉદા:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૫૮ છે, અને તેજ એ સંખ્યાનો ગુણાકર ૨૧ છે; તો તે એ સંખ્યાઓ કઈ ?

✓ આપેલા વર્ગોનો સરવાળો + આપેલા ગુણાકરની બમણાઈ.

$= \sqrt{58 + 2 \times 21} = \sqrt{100} = 10$. તેજ એ સંખ્યાનો સરવાળો. તે પરથી નિયમ બીજા પ્રમાણે,

✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલા ગુણાકર $\times 4$.

$= \sqrt{10^2 - 21 \times 4} = \sqrt{16} = 4$ તેજ એ સંખ્યાની બાદબાકી. આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે,

$$\frac{10 + 4}{2} = \frac{14}{2} = 7 \text{ મોટી સંખ્યા, અને } \frac{10 - 4}{2} = \frac{6}{2} = 3$$

૩ નાની સંખ્યા.

માટે જવાબ. ૭ અને ૩.

કારણ—

$$અ^2 + ૧૬ = ૫૮ \text{ અને } અ ૪ = ૨૧ \text{ છે.}$$

$$અ^2 + ૧૬ = ૫૮ \text{ એમાં}$$

$$૨ અ ૪ = ૪૨ \text{ ઉમેર્યા}$$

$$અ^2 + ૨અ ૪ + ૪^2 = 100 \text{ સરવાળો.}$$

$$આનું વર્ગમૂળ અ + ૪ = 10 \text{ છે}$$

ઉદા:—એક ભરવાર જેટલા બકરા હતાં તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં બકરાં અને જેટલાં ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં ઘેટાં વેચી દીધાં આથી તેને રૂ. ૧૬૪ લાપજતા. જો તેણે જેટલાં ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં બકરાં અને જેટલાં બકરાં હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં ઘેટાં વેચ્યાં હોત, તો તેને રૂ. ૧૫૫ આજી લાપજત. કહો ત્યારે તે ભરવાર પાસે જેટલાં ઘેટાં હતાં બકરાં હતા.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અરબીકારસી શબ્દો.

(લખનાર—અમીરમિયાં હુસૈનમિયાં).

(અનુસધાન પૃષ્ઠ ૫૭ થી)

અરબો (ફા) દરીયા=ખડકરી, નાનો દરવાજો, એ ઉપરથી.

અબેહ (અ) જિલ્લા પ્રકાશ આપવો, સાફ કરવું એવું અર્થાવશે.

અબેર (અ) જવહર જલ્દર=તે જલ્દર હતું ઉપરથી.

અબ્બો (અ) જુલ્મા પહેરન.

અહોરા (અ). જુહરા, ફારસી જુહા શુક્રગ્રહ. શુક્રગ્રહ પ્રકાશિત છે,

તે પરથી મુસલમાનોમાં રૂઝિઓનું નામ જાહેર (ગૌરવર્ણી) હોય છે.

હજરત મુહમદ (સ અ.) સાહેબના દીકરીનું પણ એ નામ હતું.

શાહેજહા બાદશાહની દીકરીનું પણ એ નામ હતું. “ એની કબર

ઉપર એક હવેલબેદક લેખ લખ્યો છે ” એમ નવી વાચનમાળામાં

લખ્યું છે તે લેખ આ પ્રમાણે છે. “ મિ ગયૂર સખ્ત ન પોશદ

કસે મજાર મરા, કે કબ્રપોગે ગરીબા હમીં ગિયાહ બસ અસ્ત. ”

(અર્થ) મારી કબર ઉપર લીલા ઘાસ (ધરો) વિના બીજું કંઈ

પણ મૂકરો નહિ, કેમકે ગરીબોની કબર માટે આ ઘાસજ બસ છે.”

આજે પણ એ કબર ઉપર કોઈ ફૂલ અથવા નથી, પણ ઘાસજ મૂકે છે.

આકુ (ફા) જારબ જા=જગા + રૂ. રૂબીદન અથવા રૂતન એટલે

પુત્રને કાઢવો ઉપરથી જગા વાળનાર

આગઝર (ફા) જાગ જાર જારીદન=ગુલુ ઉપરથી.

આવસોઈ (અ) યા હુસયૂન યા=હે હુમયૂન, તે હજરત પેગમ્બર સાહેબ

(સ. અ) ના દૌલત મોહોર્મના મહીનામાં એ કર્મજાની લગ-

ધમાં શહીદ થયા (મરાયા), તે ઉપરથી તાજૂન કાદી એમને સભારે છે

ઝૂલ (ફા) જુલ.

ઝેર (ફા) જાહ વિષ.

ઝેરકચોલું (ફા). જાહકચોલું

૩

ના ફારસીમાં દુકાનનું લઘુતાવાચક રૂપ દુકા છે તે ઉપરથી (૨) દક=મજૂર
 બૂત ઉપરથી. (૩) ઉર્ફુ ધકા ઉપરથી ફારસી પ્રયોગ, અથવા (૪)
 અંગ્રેજી Dock ઉપરથી.

ડગલો (ફા). દબ્બા કાટ.

ડફ (ફા). ઢફ. ગોળ કાઠલાને ચામડુ મટીને હોળીમાં છોકરા વગાડે છે તેવું મોટું હોય તેને ઢફ કહે છે

ડમગર (ફા). ઢૂંકર. ઢફ ખનાવનાર

ડબ્બો (અ). દબ્બા, ચામડાની કુલ્લી જેમા તેલ વગેરે રાખે છે તે.

ડખીર (અ) દખીર લખનાર, મુન્શી, હિસાબ રાખનાર

ડમાક (અ) મગજના અર્થમા દિમાગ ને અહકારના અર્થમા દમાગ

ડધ (ફા) દાગ.

ડાયરો (અ). દાહરા પરિધ, કુંડાળુ કુડાળુ વળીને બેઠેલા માણસોની મડળી (કાઠિઆવાડમાં વપરાય છે)

ડુમચી (ફા) દુમચી ઘોડાના સામાનમાંની એક વસ્તુ દુમ=પ્રછટી ઉપરથી.

ડુમલ (અ) દુમલ ગુમડુ

ડેહલી (ફા). દહલીજ. ઘરનો આગલો ભાગ.

ડેહલાણી (અ). દિલકાની ગામડીઆ દિહ (ફા) ગામ+ગાન=વાળો, દિહગાન (ફા). ગામવાળો તે ઉપરથી અરબી પ્રયોગ દહકાન, તેને ઈ લાગીને દિહકાની

ડોગલુ (ફા) દોગ્લા, દોગુલ. સકર, મિથ્ર પ્રજા. ગુજરાતીમા ડોગલા જેવો છે=ફરી નવ્ય છે, બોલે બધ નથી

ડોલ (અ). દલ ઉપરથી

દ.

ટોલ (ફા) દુલુલ ઉપરથી.

ટોલક (ફા). દુલુલક દુલુલનું લઘુતાવાચક ૩૫ દુલુલક

ત.

તકલીફ (અ) તકલીફ નગીબ, ભાગ્ય. કદર=માપ કાઢ્યું પરથી.

તકરાર (અ) તકાર કર=પુનઃકિત કરી ઉપરથી

તકલીદી (અ). તકલીદી કલદ=કાઠની પાછળ લુગડુ લપેટવું ઉપરથી. તકલીદ=નકલ કરવી તકલીદી=ખનાવડી.

તકલીફ (અ) તકલીફ મહેનત કલફ=નેણું કાશિશ કરી ઉપરથી

તકવા (અ). તકવો ડગવું, પરહેજગારી

તકમીર (અ). તકમીર જૂલ કસર=ને માપ કરતાં ઓછું હતું પરથી

તકાદો (અ) તકાગ. માગણી કળ-પર્જ થય. તેજો હદમ ક્રોધ ઉપરથી

તકીયો (અ) તક્યા. જે વસ્તુ પર ટેકો દેવાય તે, જેનો આશ્રય લેવાય તે. ઓચીંડુ

તકોળરી (અ). તકખુરુ=અહકાર એને ઈ લાગવાથી તકખુરુ કમ=તે મોટો હતો ઉપરથી.

તખ્તનશીન (રા) તખ્તનિશીન નિશિખ્તન=એસવુ ઉપરથી. તખ્ત પર એસનાર

તખ્તી (કા). પાટી

તખલ્લુસ (અ) ખલસ=ને ચોખ્ખો હતો ઉપરથી મુસલમાન કવિઓ પોતાનું ખરૂં નામ ન લખતા કવિતામાં ખરા નામને મળવું કે તેનો લાગ કે બીજી જે નામ લખે છે તે. જેમકે સાદી (ખરૂં નામ મન્સિહુદ્દીન હતું)

તખ્તેનાહિસ (કા અ) તખ્ત તાગૂમ તાવૂમ (અ) મોર શાહજહા નનુ બનાવેલું તખ્ત. મયૂરાસન

તગાર (કા) તગાર, તગારી માટીનું કુકુ, ચાળ

તગાવી (અ) તગાવી શક્તિ આપવી, ખેડુતોને પોતાની જમીન સુધારવા માટે સરકાર મદદ આપે છે તે. કવા=નાકત આપવી ઉપરથી.

તવલખ (તુ) તુલુક સરદાર

તજવીજ (અ) તજવીજ જોજ=તેણે બનાવ્યું, તેણે કાયદેસર ગણ્યુ ઉપરથી.

તડખુય (કા) તડખ, તડખન.

તડક (અ) તડક કોરડા માગવાથી જે અવાજ થાય તે

તદખીર (અ) તદખીર. દખર=તેણે ગત્ય કર્યું ઉપરથી.

તન (કા) શરીર

તનખા (કા) તનખા. પગાર, મળુગી

તનદુરસ્ત (કા) તનદુરસ્ત નીરોગ માણસ

તનહા (કા) તનહા. એકલો

તપખીલ (અ) તપ્તસીલ. ખુલામો કરવો કમલ=હુકુ પાડ્યુ ઉપરથી.

તપાસ (અ) તપ્તહુસ કહસ=તેણે ખોળ્યુ ઉપરથી.

) તપરકે (અ) તપ્તિકા. છુકુ પાડવું, જુદાઈ ફરક=ભુલ પડ્યુ ઉપરથી.

તપાવત (અ) ફર ફાત=છેડુ ઉપરથી

તપો (અ) તાપકા માણસોનું યોગ નેક=પ્રદક્ષિણા કરવી પરથી

તખક (અ). તખાક, તખક. એક જાતનું વાસણ છે. તાસક જેવું.
તખલચી. (અ. તુ) તખ્લચી. તખ્લ, તખ્લા (અ) દોલ. + ચી (તુ)

પ્રત્યય તમલાં વગાડનાર

તખાઈ (કા). તખાહી. નાશ પામવું.

તખીઅ (અ) વૈદ. તિઅ ઉપરથી.

તખીયત (અ) તખીઅત ટેવ, અભાવ.

તખેલો (અ). તવીયલા. પણ કાસીમા તવેલા. થોડા બાધવાનું ઠેકાણું.

તમચો (કા). તપચા.

તમા (અ) તમઅ. લાલચ

તમાચો (કા) તમાચા.

તમામ (અ). પૂર્ણ. તમમ=આખું હવું ઉપરથી.

તમાશો (અ) તમાશા મશી=ચાલતું ઉપરથી મૂળ શબ્દ “ તમાશી ”

છે કારમીવાળાઓએ “ તમાશા ” શબ્દ બનાવ્યો. તમાશી=સાથે મળીને પગે ચાલતું હસા ખાવા, સહેલ કરવા વખતે સાથે મળીને પગે ચાલીને જવાનો હતુ છે, માટે તમાશો=સહેલ કરવી, ને રાત્ર ચર્ચને જેવું, વર્ગા એમા પણ કેન્દ્રા ચર્ચને તમાશો=તાજુનીની નજરથી રાત્ર ચર્ચને જેવું, એ અર્થમા વપરાય છે

તર (કા) લાંટુ વળી કારસી ને સરફતમાં “ તર ” અધિકનાવાચક પ્રત્યય પણ છે.

તરકડો (કા) તુર્ક ઉપરથી ધિક્કારવાચક શબ્દ.

તરકસ (કા) તીર્કશ તીર ગખવાનું ભાષ્ય કરીદન=ખેંચવું ઉપરથી.

તરકીઅ (અ). તર્કીઅ મેળવણી, રીત. રકઅ=નેતે લઈ જનામા આવ્યો ઉપરથી

તરજુમો (અ) તર્જમા ભાષાતર કારમીમાં તર્જમાન=સુંદર ગોલનાર, (બીની ટલવાળો) ઉપરથી અરબી પ્રયોગ છે. કેટલાક તર્જુમા પણ મૂળ શબ્દ છે એમ કહે છે.

તરતીઅ (અ) તર્તીઅ. દરેક વસ્તુને તેને ઠેકાણે ને યોગ્ય જગાએ ગોઠવવી. ગતઅ=ને દઈ હતો ઉપરથી

તરફ (અ) બાજુ, દિશા, છેડો, છેવટ, કિનારો

તરફલુ (અ). તરફલ બને બાજુ, બને તરફ તરફતું દિવચન.

તરબીયત (અ). તર્બિયત. કેળવણી. રબા=કેળવાયલો ઉપરથી.

તરાજુ (કા) તરાજૂ

તરાષો (કા) તરાષા. ઉપરથી તર=ખીનું આખ=પાણી

તરાવટ (અ). તરાવત, તાજગી

તરી (કા) દરીયાઈ માર્ગ ખુસ્કી ને તરી એ માર્ગ છે.

તરીકે (અ). તરીકા. રસ્તો તરક=સોપી દીધું ઉપરથી

તરીમ તરાક (અ) તુરતુરાક. લપકો, ઠાઠ

તરૈહ (અ) તરૈહ રોત, હગ તરૈ=ફેંકી દીધું ઉપરથી

તરૈદદ (અ). તરૈદદ ગક, ફિકર, અદેશો રદ=પાછો ફર્યો ઉપરથી.

તલખ (કા). તલખ કડવું, તેજ, નાપસદ પડે એવું.

તલખ (અ). જરૂર, ગરજ. તલખ=નેણું બોલાવ્યો પરથી

તલાક (અ). છુટા છેડા, સ્વતંત્રતા તલક=મોકળું કર્યું ઉપરથી.

તલાશ (કા).

તવગર (કા). તુવાગર તુવા=તાકત+ગર=વાળો શક્તિવાળો, ગૃહસ્થ. તુ-

વાગરનું હુકું રૂપ તવગર છે તુવાનિસ્તન=શકવું ઉપરથી.

નવારીખ (કા). તાગીખનું બહુવચન. ઇતિહાસ

તશરીફ (અ) તશરીફ પ્રતિષ્ઠા વધારવી કારસીમાં બાદશાહ અમીર વ-
ગેરેની તરફથી જે ખિલઅત મળે છે તેને પણ તશરીફ કહે છે, કેમકે
તેથી પણ આખર વધે છે. શરફ=માન આપ્યું ઉપરથી

તસ્ખી (અ) તસ્ખીહ માળા પવિત્રતાથી ખુદાને યાદ કરવો તે સખ-
હ=વખાણની સાથે તેની પૃત્ત કરી ઉપરથી

તસમો (કા). તમ્મા આમડા પી વાધરી, આમડાની પટ્ટી.

તસલામાત (અ) તરલીમાત. તરલીમ=સલામ કરવી, માનવું, હુકમ કરવું
કરવો, મોપવું, સલામત રાખવું. એનું બહુવચન તસ્લીમાત. સલામ=
તેને આશ્રય આપ્યો ઉપરથી (અપૂર્ણ).

—(૦)—

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સગવા—રુકુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ લોકો ૮

૧૨) નિશાળ જમાડી. ટકારી—પટેલ સગદારમગ સુરસગ શ ૯-૪-૦
ધડીઆળ રુકુલ કમિટિ તથા ગૃહસ્થો શ ૬) મીકાઈ ગડા—પતુરમાઈ

રણુછેડલાઈ પટેલ તથા આગેવાન ગૃહસ્થો રા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી. કોરા—
પા. શીવાભાઈ ગઢાભાઈ વગેરે રા. ૫) સ્કુલ જમાડી ગાહપુરા—પટેલ
દેસાઈભાઈ નાયાભાઈ રા. ૧૦-૪-૦ સ્કુલ જમાડી.

જેડા વિલાગ—

કઠાણા—ઠંઠર કુલ્લભાઈ નારણભાઈ રા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી, ઠા-
કાર સરદારસિંહ ગમીગસિંહ વગેરે રા. ૧૬) સ્કુલ જમાડી અ. તીસર—
સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨૨) સ્કુલ જમાડી તથા
મીઠાઈ વડેચી. સાવતી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો વગેરે રા. ૧૦) સ્કુલ
જમાડી મીઠાઈ. જનોડ—તા. ૧૨-૧૨-૧૧ ઠંડરાણી શ્રી માછ રાજ્યા
રા. ૧૮) મીઠાઈ તથા ઇનામ તા. ૧૩-૧૨-૧૧ ગામ લોક વગેરે રા. ૨૦)
સ્કુલ જમાડી ટાપડ વાડક—મલેક હીમનમિયાં હકીનામિયા વગેરે રા.
૨૫) સ્કુલ જમાડી વગેરે ડભાડી—આગેવાન ગૃહસ્થો રા. ૧૦) સ્કુલ
જમાડી કાલસર—ગામ લોક રા. ૨૯) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ.
આગરવા—ગામ લોક રા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી વસો—ગામના ગૃહસ્થો
રા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી મીઠાઈ વડેચી વાડક—ગામસર વર્ગ-પટેલ તલ-
શીભાઈ નાયાભાઈ રા. ૫) સ્કુલ જમાડી. તથા મનાદાર પટેલો રા. ૫)
આતસનાજી હુણ્ણદરા—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨૪-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
પાંડવાણીયા વર્ગ—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૯) વર્ગ જમાડી અંધારી—
મલેકભાઈ તથા ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨૯) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ
મદુમ ગેડુ ચામગદસ જેવડ રા. ૮-૧૦-૦ શ્રીચોપડીઆ વિગેરે ઇનામ
રૂઢણ—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨-૮-૦ મીઠાઈ વરસોડા—ગામ લોક રા.
૫-૮-૬ સ્કુલ જમાડી વાંઠવાળી—ગામ તરફથી રા. ૨૫) વિદ્યાર્થીઓ
જમાડી. ગાહડા—ગામલાઈ હીમાભાઈ વગેરે રા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી
તથા મીઠાઈ વડેચી. માહીજ—પા. હાથીલાઈ રણુછેડલાઈ રા. ૧૨)
સ્કુલ જમાડી સોંજવાડા—ગામ ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી ટાપડ તથા મી-
ઠાઈ આપ્યાં. લાલાડા—ગામ લોક દેવચંદ જેઠાભાઈ વગેરે રા. ૨૯-૭-૯
સ્કુલ જમાડી, ટાપડ તથા ઇનામ મીઠાઈ. અલિંદા—ગામના સદગૃહ-
સ્થો રા. ૭૦) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ ઇનામ. નવાગામ—સ્કુલ ક-
મિટિના મેમ્બરો રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી ઇનામ. મોરજ—મહુગૃહસ્થો.

૩. ૩-૨-૦ મીઠાઈ, ઇનામ. શા. મગનલાલ જીવચંદ ૩ ૧૨-૮-૦ રૂફલ
જમાડી કલોલી—ગામ લોકો ૩. ૧૧-૪-૦ રૂફલ જમાડી તથા ઇનામ.
મલીઆતજ—ગામના ગૃહસ્થો વગેરે ૩ ૯) રૂફલ જમાડી પટેલ બોધા
લાઈ માવજીલાઈ ૩ ૮-૮-૦ રૂફલ જમાડી. દેથલી—ગામના સદ ગૃ
હસ્થો રૂફલ જમાડી વગેરે લવાલ—ગામ લોકો ૩. ૨૬) રૂફલ જમાડી.
૩. ૫) અતમજાજી. રતનપુરા—ગામ લોકો ૩. ૩૦) રૂફલ જમાડી
વહેરા—ગામ લોકો ૩. ૧૩-૮-૦ રૂફલ જમાડી કુંજરાવ—શા. નાગ-
જીલાઈ મયુજીલાઈ ૩ ૩૫) રૂફલ જમાડી ગામના સદ ગૃહસ્થો વગેરે ૩.
૪૦) કાપડ. ખાંધલી—સદ ગૃહસ્થ લવાર શકર કહાનદાસ ૩. ૧૧)
રૂફલ જમાડી અરાસ—પા નારજીલાઈ નમદાસ ૩ ૩૦) રૂફલ જમાડી.
વેહોગ ગુલામઅલી તેયજાલી ૩ ૧૫) આતસજાજી મણીલાલ મજરામ
૩. ૧૦) સાકર બેડવા—પટેલ જાજીલાઈ રાખાઈ રૂફલ જમાડી.
કાસર—ગામ લોકો ૩ ૨૯) રૂફલ જમાડી. પતાસા લાંબવેલ—ગામ
લોકો ૩ ૧૭) રૂફલ જમાડી વાંસખીલીઆ—ગામના આગેવાનો ૩.
૧૫) રૂફલ જમાડી વગેરે હારેડા—પા મોમાલાઈ કુમેરલાઈ તથા સના-
લાઈ જાજરલાઈ વગેરે ૩ ૨૪) રૂફલ જમાડી તથા પતાસા તણાલ—
જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩ ૨૯-૮-૦ રૂફલ જમાડી કુંમરાઈ—રૂફલ જમાડી.
ઇનામ કન્યાશાળા—ગામના ગૃહસ્થો ૩ ૮) હાઈ રાસનોળી—કાપડ
વહેરુ સા-સા—લાઈગાલાઈ ૩. ૧૫૨) રૂફલ જમાડી, ઇનામ વગેરે
સદગૃહસ્થો ૩ ૫૧) મીઠાઈ વગેરે વરોડ—મોતીલાલ લજીલાઈ ૩.
૨-૮-૦ પતાસા. કન્યાશાળા મોતીલાલ ૮૮જીલાઈ ૩ ૧-૮-૦ પતાસા
સારારખાં—ગામના ગૃહસ્થો ૩ ૪૧) રૂફલ જમાડી. સાદનાપુરા—પા.
નાથાલાઈ ત્રીકમલાઈ ૩ ૮) રૂફલ જમાડી. મહેસર—ગામ લોકો ૩.
૯૧) રૂફલ જમાડી વગેરે ગામડી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩ ૧૫-૮-૦
રૂફલ જમાડી ખેરડા—દામજ સાહેબ ૩. ૪૫) રૂફલ જમાડી વગેરે.
કહાનવાડી—સદગૃહસ્થો ૩ ૧૭) રૂફલ જમાડી. ઝોડ—લાઈવાલલાઈ
મયુરલાઈ ૩ ૮૦) જર્મન સિવરનો ખાસો, વગેરે મહીજીલાઈ દારકાદય
૩. ૧૫) કાપડ વગેરે પગોતમ વલ્લવલાઈ ૩. ૨૭) કાપડ. નાથાલાઈ
કીસરલાઈ ૩ ૮) દામોદર કાળીદાસ ૩. ૭) અનોપચંદ કિરોરદાસ ૩. ૭)
પતાસા. મોતીલાઈ હામાલાઈ ૩. ૨૫) કાપડ, મયુરલાઈ નરસીલાઈ ૩.

૧૨૫) રૂલો જમાડી. વેણીલાઇ ઉમેદલાઇ રા. ૧૨) આતસખાઇ મોતી-
લાઇ જેદાલાઇ રા. ૩૦) ગાદપાર્ટી. વાસદ—ગામના સદગૃહસ્થો રા.
૩૫) નિશાળ જમાડી તા. ૨૨-૬-૧૧ ના રોજ તા. ૧૨-૧૨-૧૧ ના
રોજ રા. ૪૦) નિગાળ જમાડી. રા. ૧૦) કાપડ રા. ૭૮) સમદસ્થાન
સાર. દેહુમી—ગામ લોક રા. ૧૫) રૂલ જમાડી. વહેરા—ગામ ગૃહ-
સ્થો રા. ૨૧-૮-૦ રૂલ જમાડી મીઠાઇ વીરસદ—નરવાદાર અમીનો
રા. ૭૦) રૂલો જમાડી પીપળાવ—ગામ લોક રૂલ જમાડી દાવોલ—
ગામ લોક રા. ૩૮) રૂલ જમાડી. મીઠાઇ વગેરે. આમળોલ—ગામ
લોક રા. ૧૫) રૂલ જમાડી, મોઢાઃ હડીલાઇ માધવ રા. ૧૦) મીઠાઇ વગેરે
દેહવાણ—ઠાકોર સાહેબ રા. ૫૦) રૂલ જમાડી. મણીલાલ નાગરજી રા. ૫)
ચા પાણી ગોલેળ—ગામ લોક રા. ૧૪) રૂલ જમાડી તથા મીઠાઇ સુતાર
પુળલાઇ બાજલાઇ, મોહનલાઇ ત્રીકમલાઇ રા. ૧૩) રૂલ જમાડી બોદાલ—
ગામના સદગૃહસ્થો રૂલ જમાડી નાપા—સદગૃહસ્થો રા. ૩૫) રૂલ જમા-
ડી. ઉર્દુ રૂલ—ગામ ગૃહસ્થો રૂલ જમાડી મીઠાઇ આંકડાવ—દેવડાલા-
લાઇ નગેતમદાસ રા. ૫૦) રૂલ જમાડી, ગોવિંદગઢ દશરગર રા. ૧૫)
કાપડ, મતાદા પટેલો રા. ૧૦) પેડા, ગગશીઆ લોક રા. ૫) પતાસાં.
સમજપુર—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૩૫) પુરતેકા મીજખાની. બોગ્યાસણ—
બાઇ ગંગા પટેલ ધોરીલાઇ કીશામાદની વિધવા રા. ૪૦) રૂલ જમાડી,
ઝીખાપુરના લોક રા. ૧૦) અદારસા—ગામ લોક રા. ૩૧) રૂલ
જમાડી. ખાનપુર—ગા જેદાલાલ બગવાનદાસ રા. ૧૫) રૂલ જમાડી.
પા ડામલા નાયાલાઇ રૂલ જમાડી ગામ લોક રા. ૨૫) કાપડ.
સુરત વિભાગ—

દાંડી—ગામ લોક તરફથી વીઢાર્થીને ઇનામ રા. ૮-૦-૦ ધડીઆળ
રા. ૨૨) તુ કપલેથા—ગામ લોક તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૨-૪-૦ પ-
તાસા રા. ૩-૪-૦ ચોપડી રા. ૧-૪-૦ રુહાલી—ગામ લોક તરફથી
નામદાર શહેનશાહની છખી રા. ૧૩-૦-૦ વિઢાર્થીને 'ભે.જન તથા માદાર્થ
રા. ૧૮-૪-૦ ખરસાકતા ગામ લોક તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૧-૪-૦
મીઠાઈ રા. ૬-૦-૦ છુડીઆ—ગામ લોક તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૦)
મોતા—ભડચના મહેરખાનની હી કલેક્ટર સાહેબ પુસ્તક રા. ૬-૮-૦
સમચંદ્ર મરિયારામ તરફથી પતાસા રા. ૧-૮-૦ મોના—ભડચના મહે-

રખાન ડી. ડી. કલેક્ટર સાહેબ તરફ ગમચળ ઇન્ચાર્જ તરફથી પુસ્તક
 તથા પતાસા રૂ. ૫-૦-૦ હોસંગા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ.
 ૨૦-૦-૦ હોલોલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ ઘડીઆળ
 રૂ. ૧૦-૦-૦ કુડસદત—ગેર મુલમીયા ડીમખાઈ પતાસા રૂ. ૨)
 ખેલ મનોરમ રમનાથ ખેલ વશન ગોપાળ તથા કાનુભ દેવીસિંહ બોજન
 કરાચુ રૂ. ૮). વેલુક—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૭) મીઠાઈ
 રૂ. ૨) તીધા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫) વેર—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૩) દારખાતુ રૂ. ૭) પનાર—ગામ લોકો તરફથી
 પતાસા રૂ. ૪) કાંજણ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૮-૮-૦
 મીઠાઈ રૂ. ૧-૦-૦ રલેટ ટોપી, પેન, ૨-૦-૦ ઢાણુજી—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૨-૦-૦ મીઠાઈ રૂ. ૬-૦-૦ છરવાડ—ગામ
 લોકો તરફથી પતાસા રૂ. ૧-૪-૦ હુમાન ભાગડના દેશાઈ ગલાભાઈ
 ફરીરભાઈ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રૂ. ૩-૪-૦ તરફેચર—હાજી-
 સમ ઇશાળ તરફથી મહમદ કાસમ તરફથી રકુલ ડમીટીના મેમ્બરો તર-
 ફથી ચોપડી તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૦) તરસાદા—ગામ લોકો તરફથી ઘડી-
 આળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૭) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી પેડા તથા
 ડગલી તથા રલેટ રૂ. ૧૪) રલુછોડા ભાણુભાઈ અટાગર છોકરીને પેસા
 વહેંચ્યા રૂ. ૨) નિજર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ પેડા રૂ. ૪-૮-૦
 મચરાડીઆના ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૪-૮-૦ અરલજીના ખેલ
 વરજી નરસિંહ પતાસા રૂ. ૨-૦-૦ સેગવી—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રૂ. ૩) મરસ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૬-૪-૦ મી-
 ઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ પતાસા રૂ. ૩-૮-૦ છોકરીને છોટ રૂ. ૫-૦-૦
 હાર-તોરા-કલગી રૂ. ૧-૪-૦ વરાડ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ
 રૂ. ૮-૮-૦ ટોપી તથા પેન રૂ. ૨-૮-૦ દસરતનો સામાન રૂ. ૪-૦-૦

શુદ્ધિપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨ ના શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૧૧૦ મે નં. ૧ તથા ૨ ના પુસ્તક
 ધર્મનીતિબોધિની ભા. ૧ તથા ૨ 'શુન્દરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમા
 ઇનામ માટે' મજૂર થયલા લખ્યા છે, તેને બદલે 'શુન્દરાતી પ્રાથમિક
 શાળાઓમાં ઇનામ માટે' મજૂર થયલા વાચ્યા.

રથાન ડી. ડી કલેક્ટર સાહેબ તરફ રામચંદ ઈન્ચારામ તરફથી પુસ્તક
 તથા પનાસાં રા. ૫-૦-૦ કોસાંબા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા.
 ૨૦-૦-૦ હોલોલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૫-૦-૦ ઘડીઆળ
 રા. ૧૦-૦-૦ કુડસદલ—શેઠ. ગુણમીયા કરીમભાઈ પતાસા ર. ૨)
 પટેલ મનોર દયનાથ પટેલ વશન ગોપાળ તથા કાલુજ દેવીસિંહ ભોજન
 કરાવ્યું રા ૮). વેલુક—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૭) મીઠાઈ
 રા ૨) તીઘા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૫) વેડ—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રા ૧૩) દારખાતુ રા. ૭) પનાર—ગામ લોકો તરફથી
 પતાસા રા. ૪) કાંજણ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૮-૮-૦
 મીઠાઈ રા ૧-૦-૦ સ્લેટ ટોપી, પેન, ૨-૦-૦ દોણુજા—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૨-૦-૦ મીઠાઈ રા. ૬-૦-૦ છરવાડ—ગામ
 લોકો તરફથી પતાસા રા ૧-૪-૦ હનુમાન ભાગડાના દેશાઈ ગલાભાઈ
 કંઠીરભાઈ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રા. ૩-૪-૦ તરકેવર—હાજીરા-
 સમ ઈશિય તરફથી મહમદ કાસમ તરફથી સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તર-
 ફથી ચોપડી તથા મીઠાઈ રા ૧૦) તરસારા—ગામ લોકો તરફથી ઘડી-
 આળ રા ૧૫) મીઠાઈ રા. ૭) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી પેડા તથા
 ડગલી તથા સ્લેટ રા ૧૪) રણછોડજી ભાણુભાઈ અટારકર છોકરીને પેસા
 વહેંચ્યા રા ૨) નિજર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ પેડા રા ૪-૮-૦
 ચરાડીઆના ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૪-૮-૦ સરભણુના પટેલ
 રજી નરસિંહ પતાસા રા. ૨-૦-૦ સેગવી—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રા ૩) સરસ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા ૧૬-૪-૦ મી
 ઠાઈ રા ૧૫-૦-૦ પતાસા રા. ૩-૮-૦ છોકરીને છીટ રા ૫-૦-૦
 હાર-તોરા-કલગી રા ૧-૪-૦ વરાડ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ
 રા ૮-૮-૦ ટોપી તથા પેન રા ૩-૪-૦ કસરતનો સામાન. ર. ૪-૦-૦

શુદ્ધિપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨ ના શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૧૧૦ મે નં. ૧ તથા ૨ ના પુસ્તક
 ધર્મનીતિઓધિની ભા. ૧ તથા ૨ ' ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં
 ઇનામ માટે ' મનૂર થયલા લખ્યા છે, તેને બદલે ' ગુજરાતી પ્રાથમિક
 શાળાઓમાં ઇનામ માટે ' મનૂર થયલા વાચવ.

અંક ૫ નો.

પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

વિષય. ગ્રા. ૧૯૧૨. અનુક્રમણિકા. ૫૭૪.

૧. ચોથી ગુજગતીસાહિત્યપરિપદ ... ૧૧૧
૨. દેવવણી... ૧૧૨-૧૭૦.
૩. પુર્કી શહેનશાહત. (મ. દ દલાલ) ... ૧૭૦-૧૭૬.
૪. અમારી ગાળા (વિ. યુ.) ... ૧૭૬-૧૭૭.
૫. જર્મનિની પ્રથમિત શાળાઓનું નિગદશન
(૬૮ અ. મેવદ.) ... ૧૭૮-૧૮૫.
૬. સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ.) ... ૧૮૫-૧૮૮.
૭. ગણિત (સ. ડા. પટેલ) ... ૧૮૮-૧૯૨.
૮. શ્રી ૨૬ ક્ષેત્રે લઘુ ચાલુક્યનુ બોધાતર.
(જિ. વિ. રાવળ) ... ૧૯૨-૧૯૭.
૯. દેવવણીખાતાની જાહેર ખમર. ... ૧૯૮-૨૦૦.

તા. ૩૧ (ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) - અને

પ્રકાશક—રા. જી. કમળાદેવેર આણંદેર નિવેદી, બી. એ.

પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. દેવિંગ દાલેજ—અમદાવાદ.

દેવવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

કેળવણી. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૨૫ થી).

સૌપુરુષનાં લિંગ જીવન; તેને અનુસરતી કેળવણીની આવશ્યકતા—ગૃહકાર્ય, આગકોની કેળવણી, સ્વામીના દરેક કાર્યમાં સહાયક થવું, કાલિદાસની ઉચ્ચ ભાવના પ્રમાણે, તેની ગૃહિણી, ધીરશિવ, ગૃહ કાર્યમાં સખી, ને કલાવિધાનમાં પ્રિય શિષ્ય થવું—આ બધા ધર્મો ને કેળવણીથી તે બરાબર બજાવવા સમર્થ થાય તેજ કેળવણી ધૃષ્ટ છે જેથી સ્ત્રીત્વને શોભાવનારા વિનય, લજ્જા આદિ ગુણો ને સદૃશતા પોષાય તેજ કેળવણી ધૃષ્ટ છે; માટે આર્યભાવનાને અનુસરતી કેળવણીની યોગ્યતા રચવી. અત્ર એટલું પણ કહેવું આવશ્યક છે કે પુરુષે પણ સ્ત્રીનું માહાત્મ્ય સમજવું જોઈએ ને તેની પ્રતિષ્ઠા જાળવવી જોઈએ.

માફી ને ફરજિયાત કેળવણી:—સ્ત્રીકેળવણી તેમજ પુરુષ-કેળવણી બંને માફી કરી બનેતો પ્રચાર વધારવો ઘોઝાક વર્ષ માફી કેળવણીનો પ્રયોગ અજમાવ્યા પછી આરભમાં મોટાં મોટાં શહે-રામાં કેળવણી ફરજિયાત કરવામાં કંઈ વાધો જોવું નથી પ્રાથમિક શાળાના, પાશ્ચાત્ય દેશોમાં છે તેમ, નીચલો ને ઉપરો એરા બે વર્ગ પાડી, નીચલા વર્ગનો અભ્યાસદૂર ધણોજ સગળ, લેખન, વચન, ને કામનેચુ ગણિત, એટલેજી ફરી શિક્ષણનો વખત ધણો આછો કરવો જોઈએ. દિવસમાં માત્ર ત્રણ કલાક શિક્ષણ હોય તો બચ છે ગામડામાં ને સમય ખેતરમાં કામ કરવા જવાનો હોય તેથી લિંગ સમયે એ ત્રણ કલાક સંખ્યા હોય તો ગરીબ માણસો છોકરાંને પોતાની સાથે મજુરીએ લઈ જાય છે તેમાં વાધો નહિ આવે આવી રીતનો પ્રયોગ કરવાથી કેળવણી લોકપ્રિય થશે ને તેનો પ્રચાર વધશે પછી ફરજિયાત કેળવણી લખાઈ કરવામાં કંઈ પણ બાતનો વાધો નહશે નહિ ફરજિયાત કેળવણી એ ઉચ્ચ હિંદુ હોવે સફળ થવોજ જોઈએ અને જેમ જેમ એ ઉચ્ચ હિંદુ શત્રી સમીપ પહોંચતા જઈએ તેમ તેમ આપણુ કદાચ અધિક અધિક થશેજ. એ કદાચ પગ પ્રજાનો અમુદય આધાર રાખે છે ને એ કદાચ જીવન ગળવતી સખતિ, મદદ, આદિ ખર્ચ દિન સમાવડ છે. આ દૃષ્ટિ જિંદુથી જોતા ત્રીમાત્ર ગાયકવાડ સરકાર કેળવણીનો બહોલો પ્રયાગ કરી અર્થ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે ને મુત્ય છે.

પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસદૂર—પ્રાથમિક શાળાના નીચલા

વર્ગનો અભ્યાસક્રમ એવો જોઈએ કે જેમને અભ્યાસ પૂરો કરી ધંધે વળ-
ગતુ હોય તેઓ ધંધે વળગી અનગતના વખતમા સાધાગણુ પુરતકા વાચી
આનન્દ મેળવી શકે, તેમજ જેમની ઇચ્છા ઔદ્યોગિક શાળા, કે કૃષિશાળામાં
દાખલ થવાની હોય તે ત્યાં દાખલ થઈ શકે. એવી ઔદ્યોગિક શાળા ને કૃષિ-
શાળા પણ સામાન્ય પદ્ધતિની જોઈએ. હાલના વખતમા એસ શાળા-
ઓની દરેક શહેરમા જરૂર છે. એથી ધંધાદાર લોકો પોતાના ધંધામા વ-
ધારે કાબેલ થશે, કેટલાક નવા ધંધાના દ્વાર ખૂલશે, ને લોકોને આજી-
વિકાના સાધન મળશે ઉપલા વર્ગની પ્રાથમિક શાળામા બે વિભાગ રાખવા.
નીચલા વિભાગનો અભ્યાસક્રમ માધ્યમિક શાળામા દાખલ થતા પૂરનો રા-
ખવો, ને ઉપલાનો અભ્યાસક્રમ કોચા પ્રકારનો રાખવો સાહિત્ય, ગણિત,
ને પ્રાકૃતિક વિદ્યા, એ વિષયોમાથી જેને જેનું જ્ઞાન સપાદન કરવું હોય તેને
તે વિષય લેવાની છૂટ રાખવી સાહિત્યના વિષયમા ગ્વલાપા ઉપગત સં-
સ્કૃત કે ફારસી, અને હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન ફરજિયાત જોઈએ. હિંદુસ્તાનની
લિખ્ત લિખ્ત પ્રજાઓ વચ્ચે ઐક્ય લાવવા કેટલાક, રાજકીય ચર્ચાદ્વાર, કે
ટલાક સામાજિક ને ધર્મિક સુધારાદ્વાર, ને કેટલાક લિખિતી એકતાદ્વાર
મથન કરે છે. પરંતુ આખા દેશમા દિલ્લી ભાષાનો પ્રચાર થાય તો લિખ્ત
લિખ્ત પ્રજાઓ એક ખીજના નિચારો સારી રીતે અમલ કરે, પ્રચારમાં
લોકોને પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર થાય, ને કેટલીક ચર્ચાના માર્ગ સુખ થાય.
વળી સ્વમજાનાં ચારા જ્ઞાન ને ખિલત માટે સમૃદ્ધ ભાષાનું જ્ઞાનની
જરૂર છે જે ભાષામાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો રચાયલા છે, જે ભાષા વેદ,
ઉપનિષદ, વ્યાસભૂતિ વેદાંગો, ન્યાય, મીમાંસા, વેદાન્ત આદિ દર્શનો, રા-
માયણ, મહાભારત આદિ પુરાણો, ઇત્ય, નાટક અદિ નાદિય. ઉત્તમ
અન્વેષી પરિપૂર્ણ છે, જે ભાષાનું પચાત્ય પ્રત પૂર્ણ હોય અધ્યાત્મ
કરે છે તે ભાષા આપણે પોને ન જાણીએ તો તે કેવું શરમ હરેતું કહે-
વાય ? એ ભાષાના અભ્યાસને આપણી માયાણુ અગ્રેજ સરકાર, વિદેશીય
જના પણ સાક ઉત્તેજન આપે છે. પણ હજી ધણા નિશ્ચય ઉત્તેજનની
જરૂર છે જર્મનિમા રા. યુનિવર્સિટિમા સમૃદ્ધ શિષ્ય થાય છે. આપણા દેશ
ગજાઓએ ગીરાંણુ બાળને પૂરતું ઉત્તેજન આપતું જોઈએ. તેમજ સમૃદ્ધ
કોલેજ સ્થાપવી જોઈએ ને પોતાના રાજ્યમા સરકાર પુસ્તકોના જે બં-
ડાગે હોય તેમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકો જાણના જોઈએ મહારાજાથી સમાજ

જાનનું પાન કરતા નિહાળવામાં પ્રેક્ષકને પણ એક સ્થળે દેનિસન કહે છે (To watch the thirsty plants imbibing) તેમ, અસા-
નન્દ થાય છે. અહિં ‘તૃષ્ણાત્મ’ વિશેષણ સાભિપ્રાય છે, ત્યારે તૃષ્ણા
ઉત્પન્ન થાય ત્યારેજ પાન બગબર થાય છે.

કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિનું રહસ્ય; વિદેશીય પદ્ધતિ—આજ કાળુથી
બાલસ્વભાવનો અભ્યાસ તે તેને અનુસરતી કેળવણી રૂપે, પેસ્ટેલોઝાઈ, ને
ક્રોમેલે પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમાં થોડાં ને તેમાં તેમને ઉત્તરોત્તર વિજય મળ્યો.
પણ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે અમુક પદ્ધતિ એક દેશને અનુકૂળ
ને યોગ્ય હોય તે બીજા દેશને પણ હોયજ એવો નિયમ નથી. જર્મન
બાળકોની પ્રદ્ધતિનો અભ્યાસ કરી ક્રોમેલે થોમ્સની કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિ જર્-
મનમાં જોડતી વિચારી ચર્ચ, તેટલી ઇંગ્લેન્ડમાં ચર્ચ નથી, ને ન થાય એ
સ્વાભાવિક છે; કેમકે ઇંગ્લેન્ડના બાળકો બંની રીતે જર્મન બાળકોની પ્રદ્ધ-
તિનેજ અનુસરતા હોય નહિ પામે પામેના દેશમાં ને અરબી પ્રાંતમાં પણ
આ પ્રમાણે બાળકોની પ્રદ્ધતિમાં ફેર પડે છે, તો આપણા દેશમાં તો પરિ-
સ્થિતિ, કુટુંબજીવન, બાલસ્વભાવ વગેરે તદ્દન જુદી તરેહનાં હોય તેથી
એ પદ્ધતિ કાંઈ નહિ એ અભાવિક છે ત્રણથી છ વર્ષના છોકરા માટે
એ પદ્ધતિ પાઠશાળા દેશમાં થોમ્સની છે, ત્યાં એવા નાના બાળકો શાળામાં
જાય છે આપણા દેશમાં એ અવધિ પૂરે ચલાવવા પડી કે ચલાવ્યાને
માગેજ બહુ ઓછા શાળામાં જાય છે પાઠશાળા દેશના છોકરા શુભે
પાસ આપે છે કેમકે તેમનું ચિત્ત અસ્થિર છે ને ભણવા તરફ મોટું
નથી તેમને કામે લગાડી તેમનું ચિત્ત અસ્થિર રાખવા કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિના
જુદા જુદા ઉદ્દેશો ગોળી દાદગ છે. આપણા છોકરા એ છોકરાને મુક્ત-
બંધે પિનીન, અવધાન, તથા ગિચા ચિત્તવાળા છે. તે દેશમાં આલોગિક
ને વાનિક શાળાઓ પુષ્ટિ છે, તેથી કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિની જેનામાં દમ-
લાવવ આશુ હોય કે જેને દમ્ભકળા પર પ્રેમ થયો હોય ને એનું વિગેય
જ્ઞાન સપાદન કરવું હોય તેને તે કામ સહેલું છે. આપણા દેશમાં એમાંનું
કંઈ નથી આ પ્રમાણે અમુક વિદેશીય પદ્ધતિ જેની સ્થિતિમાં તે દેશમાં
ચાલતી હોય તેનીજ સ્થિતિમાં આપણા દેશમાં આપણે દાખલ કરીએ તો
કંઈ લાભ વાપ નહિ પરંતુ તેનું રહસ્ય સમજી આપણી પરિસ્થિતિને
યોગ્ય તે દેશર કરીએ તો લાભ થાનો સંભવ થાય. આ પ્રમાણે

આદરવભાવની પરીક્ષા કરી તેને અનુમતિ શિક્ષણ આપવું એ જે કિંગ્ડમ-
ઇનપદ્ધતિનું તત્ત્વ તે લક્ષમાં રાખી કામ કરવાનું છે, બાળવગને ક્રોએ-
લની બક્ષીએ ને ઉદ્યોગો શિષ્યના ને તેમની પાસે જુદા જુદા માટીના
કે કાગળના નમુના કરાવી બાહ્ય આદર પર વિશેષ લક્ષ આપનાર પ્રેક્ષક-
જન કે પરીક્ષકજનનું મન રમન કર્યું એટલે કૃતાર્થ થયા એમ સમજ-
વાનું નથી. પાત્રને અનુસરતુ શિક્ષણ, અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાન આપવું એજ
એ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે, એજ એના યોગ્યતાનું ક્રોએલનું હાર્દ છે. એ ઈર્ષ
અમુક વય કે ધોરણનેજ લાગુ પાડી સંકુચિત કરવાનું નથી સર્વ ધોરણમાં
એ લક્ષમાં રાખવાનું છે

શિષ્ય-પ્રાર્થના ભાવના—તેમજ પ્રાર્થના આર્યાવર્તમાં શિષ્ય કેવી
સ્થિતિમાં વિદ્યાભ્યાસ કરના તે પણ શિક્ષકે ધ્યાનમાં લેવાનું છે શિષ્યની બ્રહ્મ-
ચર્ય અવસ્થા, ગુરુકૃત્તરિનાસ, ને ગુરુસેવા, સાદુ જીવન, ને તપશ્ચર્યા જેવી
સ્થિતિ એ સર્વથી તેઓ કેરા જ્ઞાની સાથે વિનીત થતા ' અત્રિનીન, અસરજ, ને
ગુરુની કે અન્યની નિન્દા કરનારને શિક્ષણજ આપવાની મના હતી.
' અસૂંચકાવાનુજ્ઞવેચ્યનાયુ ન માં દ્રયા લીયંવત્તો ત્વયા સ્યામ્ ।—વિદ્યા-
વિદેવના કામરૂપિણી યર્ષ પવિત્ર ને જ્ઞાની બ્રાહ્મણ પામે જર્ષ નમ્ર યર્ષ કહે છે
કે માત્ર રક્ષણ કરે, હું તમાગ સુખનું નિધાન યર્ષશ કેનાથી તાર રક્ષણ કરે ?
પરનિન્દા કરનાર, અસરજ હૃદયવળા ને અનિયતેન્દ્રિયચાળા પુરુષને તમે
વિદ્યાદાન ન કરતા, તેનાથી માત્ર રક્ષણ કરજો, તમને હું તેજસ્વી યર્ષશ આ
ઉપરથી શિષ્ય અગાઉ કેરા વિનીત, જિતેન્દ્રિય, નિષ્કપટી, ને પરનિન્દાથી
મુક્ત હતા તે સમજાવે વળી તેઓનું જીવન ઘણું સાદુ હતું તેમને ખા-
ટલા પર સુવાની પણ મના હતી ચત્તારૂઢ એ નિલ સમાસને પાણિનિ
' જાતમ', ' અવિચારી', ' કુષ્ટ' ના અર્થમાં આપે છે આ પ્રમાણે ભાષા
પણુ તેમના સાદા જીવનની માફી પૂરે છે.

ભાષાનો સામાજિક સ્થિતિ પર પ્રકાશ—આ પ્રમગે ભાષા
સામાજિક સ્થિતિ વગેરે પર કેવો પ્રકાશ પાડે છે તે તરફ ઈર્ષક આ
મગ્ગનું લક્ષ ખેંચુ છું ચહુલોહો એ શબ્દ તપાસો એ શું બ
તાવે છે ? ડાંગર વગેરે અન્નથી પુરપનું દ્રવ્ય મળાવું એવી સામાજિક
સ્થિતિ એ શબ્દ દર્શાવે છે. અગ્રેજીમાં જેમ pecuniary શબ્દ

દોરથી દ્રવ્ય મપાતુ એમ દર્શાવે છે તેવોજ વહુઘોંહિ શબ્દ છે. વળી બંને સમસ્ત અવયવોનું જેમા પ્રાધાન્ય હોય, અર્થાત્, બનેનું સામ્ય હોય તેવા સમાસને દ્વન્દ્વ સતા આપી છે, તેથી સ્ત્રીપુરુષના મિયુનમા બનેની સમાનતા છે, સ્ત્રીપુરુષની શુભામ નથી, પણ બનેને દરબલે સરખો છે એમ લાપાળ ખુટ્ટી રીતે બતાવે છે વળી એ જેમા સ્ત્રીને અભ્યર્થિત ગણીને સ્ત્રીવાચક પદ દ્વન્દ્વ સમાસમા પૂર્વ પદ થાય છે એવું વાર્તિક કાલાયન આપે છે આપણે ‘ઉમામાહેશ્વર’, ‘લક્ષ્મીનાગયણ’, ‘મીતારામ’, ‘રાધાકૃષ્ણ’ વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમા પણ વાપરીએ છીએ હાલની પેઠે પૂર્વ સમયમાં પણ તીર્થના પ્રાહણો યાચકૃતિ કરતા ને અઘ હતા એમ તીર્થઘ્વાદ્-ક્ષ, ને તીર્થક્ષાક શબ્દો સૂચવે છે. પાત્રેસમિતાઃ, પાત્રેરહુલાઃ, ગેદે-શૂરાઃ, ગેદેનર્દી એ શબ્દો ભોજનસમયે આવીને ઊભા ગહેનાગ, અર્થાત્, પારકાના ઉદ્યોગનું ક્ષણ આખવામા તૈયાર, ઉદ્યોગમા ભાગ લેનાર નહિ, ઘરમાં શરા ને ગર્જના કરનાર, ગ્લુમા નહિ, એવા હાલના જેવા અગાઉ પણ હતા એમ દર્શાવે છે. ગુજરાતી લાપામાં પણ શબ્દોના અભ્યાસથી અનેક નિયમો લક્ષમાં આવશે. ‘વ્યસન’ શબ્દનો મૂળ મારો અર્થ હતો. ‘વિદ્યાયાં વ્યસનમ્’ એમ સંસ્કૃતમા છે. ગુજરાતીમાં નકારા અથમા વપરાઈ સામાજિક અધોગતિ દર્શાવે છે ‘ધર્મ’ શબ્દનો અર્થ ગુજરાતીમા ‘ધર્મિય તરફની દગ્ગ’ એમ સંકુચિત થયો છે ‘વ્યાપાર’ શબ્દનો અ-પત્રશ ‘વેપાર’ પણ એજ રીતે અર્થમા સંકુચિત થયો છે ‘પ્રાણી’ શ-બ્દ પણ ગુજરાતીમા એવો થયો છે. ‘પીનામ્બર’ શબ્દ મૂળના ‘પીગું વત્ત’ એ અર્થમાથી વિસ્તાર પામી ‘અખોટીઆ’ ના અર્થમાં વપરાય છે વિચાર કરતા આવા ખીજ દાખલાઓ પણ મળશે અંગ્રેજી લાપાના શબ્દો પર દેખે ‘શબ્દોનો અભ્યાસ’ એ નામનું નિદ્ધતાભરેલું પુસ્તક લખ્યું છે તેનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં પણ થઈ ગઈ એમ છે.

અવકાશના સમયનો ઉપયોગ—શિક્ષકોએ અવકાશનો સમય વાચન, સત્સંગ, કે ખીજ કોઈ સારી રીતે જ્ઞાનની શક્તિ સાથે આનન્દ મેળવવામાં નિર્ગમન કરવો; અશિષ્ટતા, બાહિષ્કાર, કે લાવવ જણાય ને તિરસ્કારને પાત્ર થવાય એવી રીતે ન ગાળવો કેટલાક મોટાં માણસો અ-વકાશના સમયમા અશિષ્ટ રીતે આનન્દ ભોગવના અવકાશ નથી. એ વિશે

ડૉ. બ્રૉન્સને એક સ્થળે ધણા ઉત્તમ વિચાર* નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે:—

અભ્યાસરસીલ ને કલ્પનાશીલ પુરુષો વિષે વારંવાર એવી ટીકા કરી શકાય કે તેઓ નજીવી ચીજો માટે મગર હોય છે અને તેમના આનંદો નમાલા ને બાલિશ હોય છે આનુ કારણ કદાચ એમ હોય કે પોતે મોટી ખ્યાતિવાળા છે એમ જાણનારા એ લોકો અમારી કાંઈ નિન્દા કરી શકનાર નથી અને નજીવી બાળનમા વિલાસ કરવામા અમે લોકોની નિન્દાથી સહીસલામત છીએ એમ વિચારે છે, અથવા તો ઊંચી બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ સર્વ પ્રસંગે સરખી મદત્તા બતાવવી જોઈએ એવી ધારણા મનુષ્યજાતિ તેમને માટે બાધે છે અને જ્યારે તેઓ એ મદત્તામાથી નીચી દશામા જાય છે ત્યારે તે અધમના તરફ દ્રેષ ને આશ્ચર્યથી જુએ છે જેમ કાંઈ પુરુષ ગરુડ પક્ષીને ઊંચુ આકાશમા ઊડતુ પોતાની નજરે જોઈને કદી પશુ તેને માળા પર નીચે જીનગ્નુ જોઈ દિલ્લગીર થાય તેમ મોટા પુરુષોને અધર્મ રીતમા જતા જોઈ તેઓ દિનગીર થતા જણાય છે.

છેવટની સૂચના—આવા શિક્ષકમંજોથી અનેક લાભ છે. શિક્ષકો એકઠા મળી શિક્ષણના વિષયોની ચર્ચા કરે, પરસ્પર પોતાનો અનુભવ દર્શાવે, અને થોડા અનુભવવાળાઓ વિરોધ અનુભવવાળાના વિચારો જાણે તેમાં તેમને પોતાને લાભ થાય ને તેથી તેમનાં બાળકોને લાભ થાય એ દેખીતુંજ છે. લક્ષમા એટલું રાખવાનું છે કે સામાન્ય વાતો કરવાને

* It may be frequently remarked of the studious and speculative, that they are proud of trifles, and that their amusements seem frivolous and childish. Whether it be that men conscious of great reputation think themselves above the reach of censure, and safe in the admission of negligent indulgences, or that mankind expect from elevated genius an uniformity of greatness, and watch its degradation with malicious wonder; like him who having followed with his eye an eagle into the clouds, should lament that she ever descended to a perch.

બદલે અમુક અમુક વિષયો ને ધોરણોની અમુક અમુક આગતોના શિક્ષણ વિષે પોતાને મળતો અનુભવ, તેમા પડતી અડચણ વગેરે વિષે વિચારે ચલાવવાથી વિશેષ લાભ થશે.

અન્તે આવા સમાજોમા કેળવણીને લગતા અનેક વિષયોનાં બિહાણેહ-દ્વારા શિક્ષણમા તાત્ત્વિક સુધારા થાય, આગામિની પ્રગતિ કરવાણુમાં વૃદ્ધિ થાય, ને આ શિક્ષકસમાજની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થાય એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે

તુર્કી શહેનશાહન.

એ શહેનશાહનના સ્થાપન કરનારનું નામ ઉસ્માન (Othman or Osman) હતુ. તે પરથી એ ઓટોમન શહેનશાહનના નામથી પ્રખ્યાત છે એમા યુરોપી તુર્કસ્તાન, એશિયાઈ તુર્કસ્તાન, અને આફ્રિકાના કેટલાક પ્રદેશનો સમાવેશ થાય છે. એક વખતે એ શહેનશાહનનો ફેલાવો ધણો જળસે હતો છેક ડાન્યુબ નદીથી લઈને નાર્થસ નદીના ધોધ સુધી, અને યુક્રેટીસ નદીના કિનારાથી તે મોરોકકોની સરહદ સુધી એનો વિસ્તાર હતો; પણ સત્તરમા સદીથી એનું લશ્કરી બળ તથા સત્તા ઘટવા લાગ્યા, અને ધીમેધીમે એક પછી એક દેશ પરથી એની સત્તા બેઠવા માડી હવે એની સત્તા ઘટી ઘટીને પ્રથમ કરતાં ઘણી ઓછી થઈ છે. કેટલાકનું ધારણ એવું છે કે ઇટલિ સાથે ચાલતા હાલના વિગ્રહને પરિણામે એ રાજ્ય હજી પણ વધારે સકોચાશે.

યુરોપી તુર્કસ્તાન—પશ્ચિમમા આલ્બેનિયા, મધ્યમા બૅસીડોનિયા, અને પૂર્વમા એડ્રિઆનોપલ તથા કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલના પ્રાંતો—આટલોજ ભાગ તે હાલનું યુરોપી તુર્કસ્તાન. બીજી રીતે કહીએ તો આટલેન પર્વતની દક્ષિણે આવેલી કાળા સમુદ્રથી તે એઝિઆટિક સુધીના પ્રદેશની પટીએજ તુર્કસ્તાનનો મુલક. એ પટીની દક્ષિણે ગ્રીસનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આવેલું છે; ઉત્તરે મૉન્ટેનીગ્રો, બૉસ્નિયા અને હર્ઝેગોવિનાના પ્રાંતો છે, જે સને ૧૮૭૮ માં ઑસ્ટ્રિયા-હંગરીના કબજામા આવ્યા, અને સને ૧૯૦૮ માં તે રાજ્ય સાથે બેલ્ગ્રાડ ગવા બાગેનીઆની ઉત્તરે ક્રોપોથિઅન પર્વતની હાથમાં હાલ રોમાનીઆનું રાજ્ય છે, તે પણ એક વખત તુર્કી શહેનશાહનનો ભાગ હતો.

આફ્રિકામા તુર્કસ્તાનનો મુલક—આ મુલક ઘટી ઘટીને હાલ

ફક્ત ત્રિપોલી ઉપર, આવી ગયાં છે, કેમકે ફ્રાન્સના રાજ્યલોભને લીધે ૧૮૩૦ માં ઑસ્ટ્રિયા, અને સને ૧૮૮૧ માં ટ્યુનિસ એ બંને તુર્કસ્તાનના હાથમાંથી ગયા છે.

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—તુર્કસ્તાનના રાજ્યનો કોઈ પણ ભાગ હજી સુધી રહ્યો હોય તો તે ફક્ત એશિઆઈ તુર્કસ્તાન છે—ફક્ત ફાર્સ અને બાલુચ સને ૧૮૭૭ ના વિગ્રહ પછી રૂશિયાને આપવામાં આવ્યા એજ બાદ. ચુકઝાઈન અથવા કાળા સમુદ્રથી તે માતા સમુદ્ર અને ધરાની અખાત સુધીનો સંપૂર્ણ વિસ્તાર એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો છે.

૧૯ માં સૈકાની શરૂઆતમાં ગ્રીક લોકોએ સ્વતંત્રતા માટે લડાઈ શરૂ કરી, અને રૂશિયા, ફ્રાન્સ, અને ઈંગ્લેન્ડની મદદથી તેઓએ સને ૧૮૩૦ માં સ્વતંત્રતા મેળવી. સર્વિયાને સને ૧૮૨૦ માં સ્વરાજ્ય મળ્યું સને ૧૮૭૮ માં તે ખરેખર સ્વતંત્ર થયું, અને કેટલોક પ્રદેશ વધારામાં જીતી લીધા. સને ૧૮૮૨ માં તે એક જુદા રાજ્ય તરીકે જાહેર થયું. મોન્ટેનેગ્રો અને સર્બિયાના બે નાના રાજ્યો પણ ૧૮૮૧ માં જોડાઈ ગયા અને રોમાનીયાના રાજ્યને તામે ઓળખાયા બર્લિનની સંધિથી તેમને સ્વતંત્રતા મળી. સને ૧૮૮૧થી તે પણ એક જુદા રાજ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. બર્લિનનાજ નહનામાંથી ઑસ્ટ્રિયા અને હરઝેગોવિના ઑગ્રિયા-હુગરીના હાથમાં આવ્યા, મોન્ટેનેગ્રોની હદ વધારવામાં આવી, અને બલ્ગેરિયાનું નવું રાજ્ય નવું સ્થપાયું.

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—ઉપરની હદીકત પરથી નાલમ પડશે કે તુર્કી સુલતાનનો સૈથી અગત્યનો મુદક એશિઆમાં છે, ટાર્કુ કે ચુરોપમાં એ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ (લગભગ ૬૫ હજાર ચોરસ માઈલ) હવે લગભગ ઈંગ્લેન્ડ જેટલું (લગભગ ૫૦ હજાર ચો મા) નહ્યું છે એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૭ લાખ ચોરસ માઈલ છે એટલે ઈંગ્લેન્ડથી ૧૪ ગણું મોટું છે, અને હિંદુસ્તાનથી અઢી ગણું નાનું છે એની સરેરાસ વસ્તી દર ચોરસ માઈલે ૨૬ માણસની છે એશિયા માઈનોર, આર્મીનિયાના ઉચ્ચ પ્રદેશનો ઘોડા ભાગ, મેસોપોટેમિયા, પેલેસ્ટાઈન સાથે સીરિયા, અને અરબસ્તાનનાં દિનારા પરનો કેટલોક મુલક, એ એના મુખ્ય વિભાગો છે. ૧૮૭૮ ની બર્લિનની સંધિની રૂએ આ પ્રદેશો પણ ઈંગ્લેન્ડના રક્ષણ નીતિ અનુસાર આ 'રક્ષણ' એટલે શું સમજવું તે હજી કોઈએ સ્પષ્ટ રીતે નહીં જુદું.

દરકાર ખિલકુલ કરતા નથી. તેઓ જ્યારે બેફીકરાઈ તથા આરામમાં જિંદગી ગાળી નાખે છે, ત્યારે સખ્યાબંધ પરદેશીઓ ઉદ્યોગી મધમાખીની માફક સખત મહેનત કરી તેમનીજ આખ આગળ પુષ્કળ દ્રવ્ય ભેળુ કરે છે.

કેળવણી—તુર્કસ્તાનમાં પ્રાથમિક કેળવણી નામની ફરજિયાત છે.

છોકરાઓ માટે ૬ થી ૧૧ વર્ષની ઉંમર સુધી, અને છોકરીઓ માટે ૬ થી ૧૦ વર્ષની ઉંમર સુધી. કેળવણી મફત અપાય છે બધી નિશાળો સરકારના તાળામાં છે, પણ જુદીજુદી કોમોની ધાર્મિક કેળવણીમાં કોઈ વચ્ચે પડતું નથી. પ્રાથમિક કેળવણીમાં તુર્કી ભાષા, કુરાન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને જુદાજુદા પ્રકારની હાથની કારીગરના કામનો સમાવેશ થાય છે, પણ કેળવણીનું કામ મુમલમાન ધર્મગુરુઓને મોપવામાં આવ્યું છે, એટલે કિંમતી કેળવણી મળી શકતી નથી ૧૧ થી ૧૬ વર્ષની ઉંમરના છોકરાને માટે મધ્યમ વર્ગની (middle-class) નિશાળો છે. તેમાં પ્રાથમિક વિષયો ઉપરાંત ફ્રેંચ, જર્મનિ, અને પદાર્થવિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. અલેપ્પોમાં ૭૧૦ મુસલમાની, ૨૫૦ ખ્રિસ્તી, અને ૩૦ યાહુદીની નિશાળો છે, જેમાં અતુકમે ૧૫,૦૦૦, ૮,૦૦૦, અને ૨,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. સામાન્ય કેળવણીના વિષયો ધણે ભાગે ધર્મ સખધી હોય છે, તે ઉપરાંત થોડીક નિશાળોમાં ફ્રેંચ, અને જુજમાં અંગ્રેજી શિખવાય છે શહેનશાહતમાં બધી જાતની મળી ૩૬,૨૩૦ નિશાળો છે, અને વિદ્યાર્થીની કુલ સખ્યા ૧૩,૩૧,૨૦૦ ની છે, એટલે વસ્તીના પ્રમાણમાં ૨૪ માણસે ૧ ભણે છે.

અમારી શાળા.

(રા. રા. વલ્લભરાય યજ્ઞેશ્વર).

રાગ ભૈરવી-તાલ ગઝલ.

શાળા અમારી તીર્થભૂમિ, જ્ઞાનગંગા ત્યાં વહે;	ટેક.
શિક્ષાગુરુ ત્યાં દેવ છે, ત્યાં શારદા તો ધ્યેય છે	
સંગીત નીતિ ગેય છે, અભ્યાસ ભક્તિમાં ગહે.	શાળા.
શાળા અમારી ફલવાડી, ત્યાં સુવાસ મુશીલતા;	
આતદ, ગમ્મન, ખેલ નાના સગ ને આપાવતા	શાળા.
શાળા અમારી રાજધાની, રાગદા રણીતણી;	
હાલમાં અમે બાલો, અમેને નીરંખી રાશ ધણી.	શાળા.

આ યત્નવેદિ યત્નની, છે રગભૂમિ ઉમંગતી,
જયવત ક્ષેત્ર નિપુણની, સર્વસ્વ સૌ ઉરમા બની શાળા.
શાળા અમારૂં સ્વર્ગ છે, નિશાળ નદનવન છે,
ત્યા દેવના દર્શન છે, દેવી ગિરા સુપ્રસન્ન છે. શાળા.

પ્રયત્નસેવન.

ભૈરવી—ગઝલ.

તું યત્ન કર, ફરિ યત્ન કર, નિરાશ યાવું ના ધટે. ૨૬.

નિરાશ યાવું ના ધટે,

નિરાશ યાવું ના ધટે. ૭.

શાહ-રાહ બજતરના નથી,

શુલ-ખાગ જીવનના નથી,

વજ્ર જાત મહેનત તો નથી

સુખ લાલ કઈ પૃથ્વીપટે. ૮.

ઈશ રહાય આળસને નથી,

આપ બળ વિના મદદે નથી,

પ્રભુ રહાય, રહાય પ્રયત્નથી,

ફરિ યત્ન કર, યાશે ફત્તેહ. ૯.

વિનયાધીનતા.

મિશ્રરાગ—તાલ દાદરા.

હા, વિનય ધરો, નમન કરો, અધીન રહો,

નિજ શુરજનમાં. ૧૦.

વિવેક થઈ બહાલ વધે ને

મળે મંત્રાં માન;

જીવન, જોમ અને જશ જામે,

વિરલ વધે જ્ઞાન. ૧૧.

વડિલ જીમે વેદ વિબુના,

વાણી ધૈર્યની આણ,

શુરુ સોટીમા અશ પ્રભુના,

હુકમ—શાસન જાણ. ૧૨.

*જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓનું દિગ્દર્શન.

૨૧. ૨૧. જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ.

એક તત્ત્વવેત્તા યુરોપખંડની શાળાઓના જર્મન તથા રોમન એવ. જે પ્રકાર પાડે છે. જર્મન પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપનારી શાળાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મન તથા શરીર બન્નેને કેળવવાનો હોય છે આ ઉપરાંત ધાર્મિક તેમજ નીતિની ભાવનાઓ ગિપ્યવર્ગમાં પ્રચલિત કરવાનો પ્રયાસ પણ આ શાળાઓના શિક્ષકો કરે છે. ખીજા પ્રકારની (રોમન) કેળવણી આથી કેટલેક અંશે ભિન્ન છે તેના મુખ્ય લક્ષણો નીચે મુજબ હોય છે —

- (૧) શિક્ષણપદ્ધતિ બને તેટલી સંપૂર્ણ સ્વરૂપની બનાવવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા
- (૨) તે હેતુને લીધે ઉદારતાથી કરવામાં આવતો નાણાંનો વ્યય.
- (૩) ધાર્મિક શિક્ષણનો અભાવ. (આ શાળાઓમાં ધર્મશિક્ષણ તરફ અપ્રીતિ નથી પણ તટસ્થતા વધારે દેખાય છે)
- (૪) ઔદ્યોગિક કેળવણી વાસ્તે અપાતુ ખાસ લક્ષ.

આવી કેટલીક ભિન્નતા બન્ને પ્રકારની શાળાઓમાં છે. જે શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીના મન તથા શરીર કેળવવા તરફ વિશેષ લક્ષ અપાય છે તેજ ઉત્તમ ગણી શકાય, અને તેથી આજે જર્મન પદ્ધતિ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે શિક્ષણપદ્ધતિ, કાર્યસાધકતા, કરકસર, ઇત્યાદિ ગુણોને લીધે આધુનિક સમયમાં આ શાળાઓ ઉત્તમ ગણાય છે. જર્મનિની શાળાઓએ ખીજા શાળાઓ સાથે સરખાવતા પ્રથમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે નિશાળના મકાનોની સુદૃઢ કે ભવ્ય રચનાને લઈને નથી, પરંતુ તે શાળાઓમાં જે સ્તુત્ય, ઉત્તમ, તથા અનુપમ સ્વરૂપનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે શિક્ષણના સ્વરૂપને લીધેજ દરેક પુરુષ તેને ઉત્તમ માને છે. આ શાળાઓમાં દરેક માણસ ભણે છે એટલે કે કેળવણી લેવાની દરેકને ફરજ પા-

આ લેખ જ્યુગિલિના ખાસ અંક માટે આવેલો તે ખાસ અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામાં આવ્યો છે.

ડવામાં આવે છે-એ વાત આ શાળાની મુલાકાત લેનાર દરેક પ્રેક્ષકનું લક્ષ્ય દોરે છે. બાળકોને કેળવણી લેવાનું મન થાય, અને કેળવણી પ્રતિ પ્રીતિ વધે એવા હેતુથી દેવળામા બાળકોને બેસવાની સગવડ જુદી કરવામા આવે છે. બગીચામા ફરવાની દરેક જાતની તેમને છૂટ હોય છે આમ કેળવણી સર્વોપયોગી તથા લોકપ્રિય થાય તેને વારંતે મરકાવ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે શિક્ષણને હેતુ પૂર્ણ રીતે સફળ થાય તે સાર જે જે સાધનો આવશ્યક લાગે તે બધા અનુકૂળ કરવા તથા પૂરા પાડવાં એ પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓનો ખાસ નિયમ છે.

જર્મનિની શાળાઓમા પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓ નમુનારૂપ મનાય છે, તેથી ત્યાં અપાતી કેળવણીના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કર્યાથી બીજી શાળાઓના શિક્ષણનું સ્વરૂપ સમજાશે. બહુધા કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ રાજ્ય-સરકાર-પોતે કરે છે હવે પ્રુશિઆની શાળાઓમાં કેળવણીની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની છે તે વિચારીએ.

પ્રાથમિક તેમજ અન્ય પ્રકારની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તે ખાતાના મંત્રીને મોપેલું છે. આ મંત્રી 'કૅબિનેટ' નામની સભાનો એક સભાસદ હોય છે અને કેળવણીને અંગે ઉપસ્થિત થતા દરેક વિષયમા રાજ્ય તેને જવાબદાર ગણે છે પ્રુશિઆના કુલ ૧૩ પ્રાંતિક વિભાગ પાડેલા છે. દરેક પ્રાંતનો ઉપરી પ્રમુખ કહેવાય છે; તેને મદદ કરનારી એક સભા હોય છે. તેનો દરેક સભાસદ એક અથવા વધારે ખાતાનો ઉપરી હોય છે કેળવણીખાતા ઉપર દેખરેખ રાખનાર સભાસદદ્વારા કેળવણીને લગતી દરેક બાબત સ્થાનિક સત્તાધિકારી પુરુષો વડી સરકાર સમક્ષ રજુ કરે છે દરેક પ્રાંતની 'સ્કૂલ બોર્ડ'ના સભાસદોને કેળવણીખાતાનો મંત્રી (Minister of Education) નીમે છે, પણ તે નીમણૂકે મજૂર કરવાની સત્તા રાજ્ય પોતે ધરાવે છે. દરેક પ્રાંતના કેટલાક પેટા વિભાગ પાડેલા છે, તેની સખ્યા પ્રુશિઆમા કુલ ૩૬ છે. આ દરેક વિભાગમા ૬ સભાસદોનું બનેલું એક 'સ્કૂલ બોર્ડ' હોય છે, તે માંના બે સભાસદોને રાજ્ય નીમે છે, બાકીના ચાર પ્રાંતના કેળવણીખાતા તરફથી નિમાય છે. આ મંડળના અધિકારીની મુદત ૬ વર્ષની રાખે છે, અને તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રાથમિક શાળાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું તથા

શિક્ષકોને કેળવવા તેમજ નીમવાનું છે. અભ્યાસક્રમ ધડી કાઢી તેને અમલમાં મૂકવાની સત્તા સરકાર પોતાને હસ્તક રાખે છે. સરકાર તરફથી કરવામાં આવતું પ્રાથમિક શાળાઓ તપાસવાનું કામ (Inspection) નિયમિત નથી; વર્ષમાં અમુક વખત શાળાઓમાં અપાત્ર શિક્ષણ તપાસવું જોઈએ તેવો દૃઢ નિયમ ત્યાં પ્રચલિત નથી. શિક્ષકોને એવી સર્પૂર્ણ તથા સુદર રીતે શિક્ષણ આપી કેળવવામાં આવે છે કે ખુશિઆમાં વારંવાર શાળાઓ તપાસવાની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થતી નથી કોઈ પણ પ્રસંગે શિક્ષકો તથા વ્યવસ્થાપકો વચ્ચે મતભેદ ઉપસ્થિત થાય તો તેનો નિર્ણય સરકાર પોતે કરે છે. દરેક ગામની શાળાઓની વ્યવસ્થાનું કામ સરકારે પાદરીઓને સોંપ્યું છે. આ પાદરીઓ શાળાની વ્યવસ્થાને અંગે એક એવા પ્રકારની સત્તા ધરાવે છે કે જર્મનિનો શિક્ષકવર્ગ તેમની અમુક પ્રકારની વર્તણૂકને લીધે તેમને વિમ્મકર્તા માને છે. પાદરીઓનું લાગણી વિનાનું વર્તન, સરકારે અમલદારોને પોતાના અધિકારને લીધે ગમે તેવા સ્વરૂપના ખાનગી રિપોર્ટો લખી મોકલવાની રીત, આવા રિપોર્ટોને પરિણામે શિક્ષકવર્ગની લવિષ્યની વૃદ્ધિની આશાઓનું છેદન, દેવળો પ્રતિ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ વધારે દોરવવા તેમના અધિકારનો ચતો દુરુપયોગ, જે શિક્ષકો દેવળોમાં નિત્ય હાજરી આપે તેમના તરફ પ્રદર્શિત ચતો પક્ષપાત, ઇત્યાદિ કારણોને લીધે જર્મન શિક્ષકને તે પાદરીઓ તરફ રોષ કે સતોષની વૃત્તિથી જોવાનું મન થતું નથી.

ખુશિઆની પ્રાથમિક શાળાના ઇન્સ્પેક્ટરે બહુધા ટ્રેનિંગ કૉલેજ કે માધ્યમિક શાળાઓના મુખ્ય શિક્ષક હોય છે. નિશાળો તપાસવા સારૂ આ ઇન્સ્પેક્ટરો પોતાના અવકાશનો થોડોજ સમય ઉપયોગમાં લે છે. જે પ્રાથમિક શાળાઓ તપાસવામાં આવે તેના શિક્ષણને લગતી સૂચનાઓ તથા ટીકાઓના રિપોર્ટ ખુશિઆમાં પ્રસિદ્ધ કરાતા નથી. જે શિક્ષકને પોતાની શાળા કે વર્ગના શિક્ષણ સંબંધી કરવામાં આવેલી સૂચનાઓ જાણવાની ઇચ્છા થાય તેને ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસમાંથી તે રિપોર્ટો વાચવા મળે છે.

નિશાળના ધારા.

૧૩ વર્ષની અંદરના બાળકોને રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે કોઈ નોકરીમાં રાખતું નથી. મોટી વયના બાળકો શાળાઓનો અભ્યાસ પૂરો કરી અમુક

પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે તોજ નોકરી મેળવી શકે છે. મુશિઆતી ગામડાંની નિશાળોમાં ૬ થી ૧૩ વર્ષની વયના બાળકો માટે હાજરી ફરજિયાત છે. શહેરોના પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેને બદલે ૬ થી ૧૪ ની હદ હોય છે. આ નિયમ જર્મનિમાં એક કાયદારૂપે પળાય છે, અને આ કાયદો એટલા લાંબા સમયથી તેમજ નિયમિત રૂપે પળાતો આવે છે કે દરેક બાળક દરરોજ નિશાળમાં હાજર રહે છે. વસ્તુતઃ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને હાજર રહેવાની જાણે ૮ વ ન પડી હોય એમ નજરે પડે છે. શાળાઓમાં દાખલ થઈ દરેક બાળક ફળવાય અને નિયમિત રીતે હાજર રહે તેને સાર રાખે નીચેના કેટલાક નિયમો-કાયદા-ચડ્યા છે.

- (૧) ગામડાંનાં દરેક બાળકની ખરી ઉંમર જાણવા સાર તે બાળક જન્મે કે તરતજ તેના જન્મની નોંધ કરી લેવામાં આવે છે.
- (૨) નિશાળે મોકલવા લાયક ઉંમરે જે બાળકો પહોંચ્યા હોય તેમનાં નામની યાદી પોલીસ સ્કૂલ બોર્ડને લખી મોકલે છે. આવી યાદી વર્ષમાં બે વાર મોકલવામાં આવે છે.
- (૩) પછીથી સ્કૂલ બોર્ડ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તરફ તે યાદી રવાના કરે છે. આ યાદી મોકલવાનો મુખ્ય હેતુ એ હોય છે કે વર્ષની શરૂઆતમાં અથવા કોઈ પણ પ્રકારની લાંબી રજા પછી નિશાળ બંધ પડે તે વખતે કેટલા નવા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થશે તેની મુખ્ય શિક્ષકને પ્રથમથી ખબર પડે.
- (૪) કોઈ પણ વિદ્યાર્થી નિશાળમાંથી યોગ્ય કારણો સિવાય ગેરહાજર રહે તેમજ તેવે પ્રસંગે તેના માબાપની ચીટ્ટી ન મોકલે તો તેનું નામ ‘ પોલીસ ’ને લખી મોકલવામાં આવે છે. આ માણસ પછીથી યોગ્ય તપાસ કરે છે, અને ગેરહાજરી સખળ કારણવાળી માલુમ ન પડે તો તે વિદ્યાર્થીના આપને તાકીદ આપે છે.
- (૫) વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી સાર તેના આપ અથવા વાલી જવાબદાર ગણાય છે. આ પુરુષને તાકીદ આપ્યા છતાં જો બાળક હાજર રહેવામાં બેદરકારી બતાવે તો તે આપ કે વાલીનો દંડ થાય છે. આટલા ઉપાયો ચોળ્યા છતાં તે બાળક સુધરે નહિ તો તેને ‘ Reform School ’ (ઉચ્છૃંખલ બાળકો અથવા યુવકોને સુ-

ધારનારી શાળા) મા મોકલી દે છે. માત્ર માંદગીને સખએ થતી વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી દોષપાત્ર ગણાતી નથી.

નાણાં સખધી મદદ.

પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાને સરકાર તરફથી મળતો નાણાનો આ શ્રય એક સરખો હોતો નથી. કેટલીક શાળાઓને સરકારની મદદ પૂરી મળે છે, ત્યાંજે અન્ય શાળાઓને શિક્ષકના પગારના અમુક ભાગ જેટલો ખર્ચ મળે છે. સામાન્ય રીતે જે ગામ કે શહેરની આર્થિક સપત્તિ સારી, તેને સરકાર નાણાનો આશ્રય પ્રમાણુમા જુજ આપે છે. આ નિયમ અંગ્રેજી પદ્ધતિ સાથે સરખાવતા અતિશય વિચિત્ર લાગે છે, ઉદાહરણ તરીકે શહેરોની શાળાઓને એકદર ખર્ચનો ૩ ભાગ સરકારની મદદ રૂપે મળે છે, ગામડાની શાળાઓમાં કુલ આવકના ૩ ભાગની રકમ સરકાર તરફથી અપાય છે, ૩ સ્થાનિક વેરા નાખી ઉધરાવાય છે, પ્રાથમિક શાળાઓને અગે ૪૦ ટકા જેટલો ખર્ચ 'સ્ટેટ' પોતે દર વર્ષે કરે છે કોઈ પણ શાળાને સરકાર તરફથી નાણાનો આશ્રય જરા પણ ન મળતો હોય, તો તેથી તે શાળા અથવા શિક્ષક ઉપર રાજ્યનો અધિકાર ન્યૂન થતો નથી

મકાનો,

જૂના સમયમા શાળાના મકાનો સગવડ વિનાના હતા. હાલ જેમ કેટલાંક શહેરોમાં વસ્તી વધતી જાય છે તેમ તેને અતુલ થાય એવા નવાં મકાનો બાંધવામા આવ્યા છે. જે કેટલાંક મકાનો આરોગ્યનાશક અને નિર્માલ્ય નજરે પડે તે બધા નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે સુધારાય છે, ગામડાંની પ્રાથમિક શાળાઓના મકાનો બે માળના હોય છે, તેનો ઉપલો માળ શિક્ષકને રહેવાના ઉપયોગમા આવે છે. આસપાસની જગા સ્વચ્છ તથા છૂટી હોય છે. શહેરની શાળાઓના મકાન ૪ માળના હોય છે. વિદ્યાર્થીને બેસવાના ઓરડા ઉત્તરાભિમુખ હોય છે, એકદર ૧,૨૦૦ થી ૧,૬૦૦ વિદ્યાર્થીનો સમાવેશ થઈ શકે એનાં મોટા તે મકાનો હોય છે મુખ્ય તથા મદદનીશ શિક્ષકો, સગ્રહસ્થાન, અને પુસ્તકાલયના ઉપયોગ અર્થે મકાનની દક્ષિણ બાજુએ છૂટા ઓગડા ગણેલા હોય છે વિદ્યાર્થીઓને વાપરવાના દરેક ખાસની લગાઈ ૩૦ ફુટ અને પહોળાઈ ૨૦ ફુટ રાખે છે; કુલ ૭૦ ઓકરા બેસી શકે એટલી જગા દરેક ખંડમા હોય છે.

જર્મનિની દરેક શાળામાં એક પુસ્તકાલય હોય છે જેને અગે રા-
ન્યને દર વર્ષે કુલ ૨,૫૭૦ પૌડ ખર્ચ થાય છે વિદ્યાર્થીને ઉપયોગમાં આવે
એવાં પુસ્તકો ખરીદવા સરકાર દરેક શાળાને વર્ષે ૩૦ શિલિંગ આપે છે.
જર્મનિની ધણી ખરી શાળાઓને લગતો એક મુદ્દો બગીચો પણ હોય છે.

અભ્યાસક્રમ.

બધી પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ એક સરખો રાખેલો છે.
એમ પણ કહી શકાય કે શાળાઓ એક બીજીથી ભિન્ન હોઈ નહિ, શિ-
ક્ષકો, શિષ્યવર્ગ, મકાનો, વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણ આપવાની રીત એ સર્વત્ર
એકજ સ્વરૂપના છે પ્રાથમિકશાળાઓમાં ગિખવાના મુખ્ય વિષયો (૧)
ધર્મ, (૨) જર્મન (જર્મન ભાષાનું વાચન, લેખન, તથા તેના શબ્દોની
જોડણી) (૩) અકગણિત (૪) જૂમિતિનું સાધારણ જ્ઞાન, (૫) ડ્રોઈંગ (૬)
જૂગોળ (૭) પદાર્થપાઠ, અને (૮) કસત છે છોકરીઓની નિશાળમાં શિ-
ખવાના વિષયોમાં બહુ તફાવત નથી માત્ર કસરતને બદલે સંગીત તથા
સોયકામ શિખવાય છે

જર્મન શિક્ષક.

જર્મનિની શાળાઓની નિરીક્ષા કરનાર કોઈ પણ પુરુષને તે શાળાના
શિક્ષકના ઉમદા આગ્રહને માન આપ્યા વિના ચાલતું નથી, પોતાની જાન
અનિ માનની લાગણી ધનવનાર કર્તવ્ય બજાવવા નિગત ખન ધરાવનાર, ઉ
પરી અધિકારી તરફ પૂન્યભાવથી જોનાર જર્મન શિક્ષક જેવા શુભોવાળા
શિક્ષકો બીજે સ્થળે ભાગ્યેજ નજરે પડે. તેઓ શિષ્યવર્ગ તરફ દૃઢ નિ-
શ્ચયવાળા વર્તન આચરે છે તેથી શિષ્યો તેમને પિતૃભાવ, માન, અને વફાદારી-
થી વધારી લે છે. વર્ગ વ્યવસ્થા સાર જર્મનિની શાળાઓ મોટીનો ઉપયોગ
અસ્પષ્ટ કરે છે. આવા ઉત્તમ શિક્ષકો કયા વર્ગનો હોય છે, એ પ્રશ્ન સહજ
ઉપસ્થિત થાય છે બહુધા ખેડુતોજ શિક્ષકના ધંધામાં જોવાય છે. ધણી
શિક્ષકોને પ્રથમ ' મૅનિટર 'નું કામ કરવું પડે છે, અને શાળામાં
કામ કરતા શિક્ષકને તેના કાર્યમાં મદદ આપવી પડે છે આ મદદના બ-
દલામાં શિક્ષક તે ' મૅનિટર ' ને ' ટ્રેનિંગ મૅસ્ટર ' ની પરીક્ષા સાર તૈયાર
થવાના અભ્યાસમાં મદદ આપે છે ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા એવી
સફૂર્જ અને ખારીક પ્રકારની લેવામાં આવે છે કે માત્ર યોગ્યતા ધરાવનાર

વિદ્યાર્થીઓ તેમાં દાખલ થઈ શકે છે. પ્રુશિયાની અંદર આવી શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ પુરુષવિદ્યાર્થી સાર ૧૧૫ અને સ્ત્રીવિદ્યાર્થી સાર ૧૧ છે. આ કૉલેજોનું ધાર્મિક વાતાવરણ પ્રખળ હોય છે, કેમકે પ્રિન્સિપલ-માંના ૫૩ ટકા વિશ્વવિદ્યાલયમાં તત્ત્વજ્ઞાનની પરીક્ષા આપી ઉત્તીર્ણ થયેલા હોય છે. કૉલેજોમાં શિક્ષણ લેનારની સંખ્યા કુલ ૧૦૦ ની રાખે છે. કૉલેજની સાથે જોડેલી એક 'પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ' પણ હોય છે. આ કૉલેજોને અંગે પડેલા બધા ખર્ચ સરકાર આપે છે, જે માથાદીઠ વર્ષે ૩૦ પૈસા જેટલો આવે છે. વિદ્યાર્થીને આ કૉલેજોમાં ત્રણ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. અભ્યાસક્રમ બહુધા પ્રાથમિકશાળાઓને મળતો છે શિક્ષણશાસ્ત્રનો વિષય વિશેષમાં શિખવવામાં આવે છે. પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીને કાયત પાઠ કે વર્ગ શિખવવાના કામમાંથી મુક્ત રાખે છે. બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં જઈ પોતાનાથી વધારે અનુભવ તથા જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો જે પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપતા હોય તે પદ્ધતિ શીખવી પડે છે. ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને અઠવાડીયામાં ૬ કે ૧૦ કલાક જતે કથિતપાઠ આપવાના હોય છે ઉપરાંત વર્ગમાં પણ શિક્ષણ આપવું પડે છે. ત્રણ વર્ષ પૂરા થયા પછી તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે તેમાં કૉલેજમાં શિક્ષણ લેનાર વિદ્યાર્થી ઉપરાંત બીજાને પણ બેસવાની પરવાનગી છે. આ પરીક્ષા પાસ કરે તેમાંના દરેકને લાયકાત પ્રમાણે બે વર્ષની અજમાયશ ઉપર જુદી જુદી શાળાઓમાં શિક્ષકની નોકરી આપે છે. આ અજમાયશના સમયમાં તેમના કામની દેખરેખ રાખનાર તથા વારંવાર ઉપદેશ રૂપે સૂચના કરનાર તેમના ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિક્ષકો હોય છે બે વર્ષ પૂરા થયા બાદ આવા શિક્ષકોની છેવટની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે પરીક્ષા આપનાર શિક્ષકોને શિક્ષણશાસ્ત્રને લગતા વિષય ઉપર નિબંધ લખવાનો હોય છે. આ પરીક્ષામાં કુતોદ્ભવ નીવડે તો તેમને શિક્ષક તરીકેનું પ્રમાણપત્ર આપી સરકાર બંધુની નોકરી આપે છે.

જર્મનિમાં પ્રાથમિકશાળાઓને સારા પ્રકારની બનાવવા તથા કેળવ-બીનું સ્વરૂપ ઉત્તમ બનાવવા સરકારે કેટલાક ઉપર વર્ણવ્યા તેવા નિયમો બંધ્યા છે, છતાં કેટલાક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ તેમજ આ શાળાઓની મુદ્દાકાલ લેનાર માણસો કેટલેક અશે શિક્ષણ દોષયુક્ત માને છે. તેઓના મત પ્રમા-

એ બાળકોને જે હેતુથી કેળવણી આપવામા આવે છે તે હેતુ પરિપૂર્ણ થનાં પહેલાં કેટલાક અભ્યાસ હોડી દે છે. બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થી પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ રીતે કે સરળતાથી દર્શાવી શકતા નથી. આ સિવાય પ્રાથમિકશાળાઓના હેતુ સફળ ન થવામા બીજા કેટલાક સ્વાભાવિક કારણો છે, જેમાના મુખ્ય માન્યાપની નિર્ધનતા, નિશાળનુ અતિશય અંતર, દરેક વર્ગમાં લણનાર વિદ્યાર્થીની અતિશય સખ્યા જેથી શિક્ષકનો દરેકના અભ્યાસ પ્રતિ પૂરે લક્ષ દેવાનો અસંભવ, વગેરે છે.

આમ છતાં એકદર શિક્ષકવર્ગ તેમજ શિષ્યવર્ગ ધણીજ ઉત્તમ પકિતનો મનાય છે. જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓમા ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકો દેવાથી તેમા અપાતું શિક્ષણ પણ ઉત્તમ સ્વરૂપનુ તેમજ ઉત્તમ દ્રવ્ય આપનારું હોવું જોઈએ અર્થા જર્મનિની પ્રાથમિકશાળાઓ વિગેરે આખા દેશમાં અપાતી કેળવણી યુરોપની બીજી શાળાઓ સાથેની તુલનામાં પ્રથમ પદ આજે ભોગરે છે એ યોગ્યજ છે.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુસ્તક ૫૧ ના ૫૬ ૧૪૦ થી).

ચાંદો.

માત્રા ૪	મા મ ને	ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો	...
મધ્ય	૬	૬	૬	૬૬	૬ ૬
શીઘ્ર	ર મ પ	ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા ,

ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો ,	મા મ ને
૬	૬	૬	૬
રે મ મ	પ નિ ધ	પ ,	રે મ પ

* ૧ = ૧ માત્રા ; ૬ = ૨ માત્રા ; ૬ = ૩ માત્રા ; | = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તમભા ચાલુ છે એ બતાવનાર, — મા = ક્રમગ ગા ; ૧ = મન્દ નીં, ૧ = ગીત પૂર.

आ द ली	ओ व द	लो ,	भा भ ने
५	५	५	५
-नी प म	रे स नि	सा ,	नी स स
२ भ वा	ने आ	लो ,	भा भ ने
५	५ ५	५	५
रि रि म	प -निध	प ,	रे म प
आ द ली	ओ व द	लो
५	५	५५	५ ५
-नी प म	रे स नि	सा	सा .
न व ल भ	ता रा	वी ली	भा भा रा
	५ ५	५ ५	५
म म म म	प प	नी नी	सा सा सा
ग ज वा	भा धा	लो ,	भा भ ने
५	५ ५	५	५
रि रि सा	सा -निध	प ,	रे म प
आ द ली	ओ व द	लो	.
५	५	५५	५ ५
-नी प म	रे स नि	सा	सा .

अ धी ध	रे भुगट	आ भो ध	रे भा
५	५	५	५ ५
म-म-प	प निनिनिस	सा रि	नी सा

* १ =

३ शब्द धी

१ = भ

३ भ.त्रा ; १ = स्वर, वल्ले

-गा = डोभण गा ;

૨ વે ન	ક દિ હા	લો ,	મા મ ને
ડ	ડ	ડ	ડ
ની સં રિ	સં સં-નિધ	પ ,	રે મ પ

આ દ લી	ઓ વ હા	લો
ડ	ડ	ડડ	ડ ડ
-ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા .

તે જ તે નાં	મા રી	આ આ મા	આ ને
	ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ
મ મ મ પ	ની ની	સા સા રી	ની સા

મા ઉ ડ	તો જા	લો ,	મા મ ને
ડ	ડ ડ	ડ	ડ
સા રિ રિ	સા-નિધ	પ ,	રે મ પ

આં દ લી	ઓ વ હા	લો
ડ	ડ	ડડ	ડ ડ
-ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા .

તારા

ગ વ્યા ગ	હા ય ન દિ	વી વ્યા વિ	હા ય ન દિ
ડ		ડ	
સ સા સ	ગારિ ગ ગ	મ મ મ	પ પ પ પ

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા , ડ = ૩ માત્રા , િ = સ્વર . વર્ણ
કે ચન્દ બીજા સ્તભમાં આપુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = ક્રોમળ ગા ;
ની = મન્દ ની ; ા = ગીત પૂર ; ~ = અર્ધમાત્રા .

छ ञ डी मां | मा य न हि | तो य मा रा | आ ल ला मा |
 नि-नि-नि-नि | ध ध ध प | सां सं सं सं | नी ध प म |
 न्हा' | . . य . | आ डा शे | प ल डे ने | जी छुं जी छु |
 ५५ | ५ | ५ | ५ | ५ | ५ |
 गा | गा स . | म-नी ध | सं निसं सं | निसं निरि' |
 म ल डे | अ धा रि | रा ते अ | दे व डे री |
 ५ | ५ | ५ | ५ | ५ | ५ |
 सं-नि धा | निसां सं | नि सां सं | सां निरी' सं |
 आ जो , | ना न ड डी | डि धा डे | ते न डे री | पा जो . |
 ५ | ५ | ५ | ५ | ५ | ५ |
 -नि धा , | सां निसां | -नि धा प | म प धा प | म गा . |

ग एया ग | ला य न हि | वी एया वि | ला य न हि |
 ५ | ५ | ५ | ५ |
 स सा स | गारि ग ग | म म म | प प प प |
 छ ञ डी मा | मा य न हि | तो य मा रा | आ ल ला मां |
 नि-नि-नि-नि | ध ध ध प | सां सं सं सं | नी ध प म |
 न्हा' | . . य . |
 ५५ | ५ |
 गा | गा स . |

* १ = १ मात्रा ; ५ = २ मात्रा ; ५ = ३ मात्रा ; ५ = स्वर, वर्ण
 के शब्द पीछे स्तलमां आलु छे अे अनापनार ; -गा = कामल गा ;
 नी = मन्त्र नी ; ॥ = गीत पूर ; ५ = अर्धमात्रा .

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(આલુ ૫ ૧૫૨ થી.)

નિયમ ૧૦ મો:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ જે સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા ભાગાકારનો વર્ગ કરવો. એ વર્ગના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં આપેલા વર્ગોના સરવાળાના ભાગ પાડવાથી તેજ જે સંખ્યાના વર્ગો, જુદા જુદા નીકળશે. તેમનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી બંને સંખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૧૬૦ છે, અને તેજ જે સંખ્યાનો ભાગાકાર ૩ છે, તો તે જે સંખ્યાઓ કર્ષ ?

આપેલા ભાગાકારનો વર્ગ = $3^2 = ૯$

૯ એટલે ૬ માટે આપેલા વર્ગોના સરવાળા ૧૬૦ ના ૯ . ૧ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડ્યા આથી ૧૪૪ અને ૧૬ તેજ જે સંખ્યાના વર્ગો જુદા નીકળ્યા.

માટે $\sqrt{૧૪૪} = ૧૨$ એક સંખ્યા.

અને $\sqrt{૧૬} = ૪$ બીજી સંખ્યા

કારણ:—જે સંખ્યાઓ તેજ જે સંખ્યાના ભાગાકારના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં છે, અને તેજ ભાગાકારના વર્ગના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં તેજ જે સંખ્યાઓના વર્ગો છે એ પ્રમાણના નિયમ પ્રમાણે ખુલ્લું છે.

ઉદા:—લશ્કરની જે ટુકડીઓ છે. પહેલી ટુકડીમાં જેટલા સિપાઈ છે તેટલી ગોળાઓ તે ટુકડીમાંના દરેક સિપાઈ પામે છે. બીજી ટુકડીમાં જેટલા સિપાઈ છે તેટલી ગોળાઓ તે ટુકડીમાંના દરેક સિપાઈ પામે છે. ૫૩. એ ૧૦૦ લેખે બંને ટુકડીને ગોળી પૂરી પાડવાનો ખર્ચ ૨૦૫ રૂપીઆ થયો છે. બંને ટુકડીમાંના દરેક સિપાઈને મહીને ૮ રૂપીઆ લેખે પગાર મળે છે. એક વખત મોટી ટુકડીનો પગાર નાની ટુકડીમા વહેંચી આપ્યો. આથી નાની ટુકડીમાંના દરેક સિપાઈને ૩૫૫ ૧૦ લેખે પગાર મળ્યો, ત્યારે બંને ટુકડીમાં કેટ કેટલા સિપાઈઓ હશે ?

નિયમ ૧૧ મો:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ જે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી આપ્યાં હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાં આપેલી

વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી જે સરવાળો આવે તેને ૨ વડે ભાગી બાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે મોટી સંખ્યા નીકળશે. આપેલા વર્ગોના સરવાળામાંથી આપેલી વર્ગોની બાદબાકી બાદ કરવી. બાકી રહે તેને ૨ વડે ભાગી બાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે નાની સંખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૬૫ છે, અને તેજ જે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૩ છે; તો તે જે સંખ્યાઓ કર્ષ ?

$$\sqrt{\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{2}}$$

$$= \sqrt{\frac{૬૫ + ૩૩}{2}} = \sqrt{\frac{૯૮}{2}}$$

$$= \sqrt{૪૯} = ૭ \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

$$\sqrt{\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} - \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{2}}$$

$$= \sqrt{\frac{૬૫ - ૩૩}{2}} = \sqrt{\frac{૩૨}{2}}$$

$$= \sqrt{૧૬} = ૪ \text{ નાની સંખ્યા}$$

માટે જવાબ ૭ અને ૪.

કારણ:—

$$અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ અને } અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ છે}$$

$$અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ એમાં}$$

$$અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ ઉમેર્યાં.}$$

$$૨ અ^૨ = ૯૮ \dots \text{સરવાળો.}$$

$$\text{માટે } અ^૨ = ૪૯, \text{ માટે } અ = ૭$$

$$\text{અને } અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ એમાંથી}$$

$$અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ બાદ કર્યાં.}$$

$$૨ વ^૨ = ૩૨ \dots \text{બાદબાકી}$$

$$\text{માટે } વ^૨ = ૧૬, \text{ માટે } વ = ૪$$

ઉદા:—જે લક્ષર છે એજ લક્ષરમાં જેટલી દ્વાર છે તેટલાજ સિંપાર્થ તે લક્ષરના દરેક દ્વારમાં છે. ખીજા લક્ષરમાં જેટલી દ્વાર છે તેટલાજ સિંપાર્થ તે લક્ષરના દરેક દ્વારમાં છે. પહેલા લક્ષરમાં ખીજા લક્ષર

કરતા ૬૨,૫૦૦ સિપાઈ વધારે છે. બન્ને લશ્કરમાં અર્ધો ભાગ પરદેશી સિપાઈઓનો હોય, તો બન્ને મળીને ૩૮૧૨૫૦ સિપાઈઓ પરદેશી થાય છે. પહેલા લશ્કરમાં દરેક દ્વારે બે અને બીજા લશ્કરમાં દરેક બે દ્વારે ત્રણ દાકતાર રાખવામાં આવે તો બન્ને લશ્કર માટે કેટલા દાકતાર ગણવા પડશે ?

નિયમ ૧૨ મોઃ—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાં આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી જે સરવાળો આવે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે આપેલા સરવાળાના વર્ગમાંથી આપેલી વર્ગોની બાદબાકી બાદ કરવી બાકી રહે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી નાની સખ્યા નીકળશે.

ઉદાઃ—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૮ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો ૧૪ છે; તો તે બે સખ્યાનો કઈ ?

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}} \\ = \frac{૧૪^2 + ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૨૨૪}{૨૮} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા, અને}$$

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}} \\ = \frac{૧૪^2 - ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૧૬૮}{૨૮} = ૬ \text{ નાની સખ્યા.}$$

માટે જગણ ૮ અને ૬.

કારણઃ—અ^૨ - વ^૨ = ૨૮ અને અ + વ = ૧૪ આપેલા છે.

અ + વ = ૧૪ નો વર્ગ કર્યો, તો

અ^૨ + ૨ અ વ + વ^૨ = ૧૯૬ થયા એમાં

અ^૨ - વ^૨ = ૨૮ ઉમેર્યા એટલે

૨ અ^૨ + ૨ અ વ = ૨૨૪ મરવાળો થયો.

માટે ૨ અ (અ + વ) = ૨૨૪ એમાં

અ + વ = ૧૪ આપેલા છે.

$$\text{માટે } \text{અ} \times ૨ \times ૧૪ = ૨૨૪.$$

$$\text{માટે } \text{અ} \times ૨૮ = ૨૨૪.$$

$$\text{માટે } \text{અ} = ૮, \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

એજ રીતે,

$$\text{અ}^૨ + ૨ \text{ અ વ} + \text{વ}^૨ = ૧૯૬ \text{ માંથી}$$

$$\text{અ}^૨ \quad \quad \quad - \text{વ}^૨ = ૨૮ \text{ બાદ કર્યા.}$$

$$૨ \text{ અ વ} + ૨ \text{ વ}^૨ = ૧૬૮ \text{ બાદબાકી}$$

$$\text{માટે } ૨ \text{ વ} (\text{અ} + \text{વ}) = ૧૬૮ \text{ એમા}$$

$$\text{અ} + \text{વ} = ૧૪ \text{ આપેલા છે}$$

$$\text{માટે } \text{વ} \times ૨ \times ૧૪ = ૧૬૮$$

$$\text{માટે } \text{વ} = ૬ \text{ નાની સંખ્યા.}$$

ઉદા:—એક ગૃહસ્થની બે આંખાવાડી છે પહેલી આખાવાડીમાં જેટલા આખા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આંખા પરથી જતરે છે. બીજી વાડીમાં જેટલા આખા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આંખા ઉપરથી જતરે છે. ૪ આનાની ૫૦ લેખે કેરી વેચે તો પહેલી વાડીની આવક બીજી વાડીની આવક કરતાં રૂ. ૪૦-૮-૦ વધારે થાય છે. દરેક આખે ૮ પાઈ લેખે સચવામણી આપતાં બન્ને વાડીની મળીને રૂ. ૧૧-૪-૦ સચવામણી આપવી પડે છે. ત્યારે દરેક વાડીમાં કેટકેટલા આખા હશે ?

શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્યનું ભાષાંતર.

અકુલીન ધનવંત હુઝ તુ મનીઈ । કુલીન વિદ્વાંસ હુઝ, યંશ-જાત હુઝ તુ હુ તે ધન પાશ્વિ પરામદીઈ ॥ ૧ ॥

જે પુરુષ વિચાઈં કરી ગરહુ હુઝ । અનિ તર્પિ કરી વૃદ્ધ હુઝ । તે સચઝાઝ ધનવંતનિ દ્વારિ કર્મ્મ કરિઈ ॥ ૨ ॥

મુલ્લનુ અનિ દુઃલ્લનુ દેહણહાર કો નહીં । અનઈં પર અનેરુ ઝ્ઞાનુ કરણહાર કો નહીં । અનિ સદ્બુદ્ધિનુ દેનાહાર કો નહીં । યે આપણિ દેહિ પરાકૃત કર્મ યેહેવું કીધું હુઝ તે મો-ગવિ દુટ્ટી ॥ ૩ ॥

મનુપ્યનિ કહિ કનલિ કૃપણ દીનદયામણું વચન વોલી મા-
નીડ. તેહ પહિ ત્રિંગાહારી વનમાહિ મુ શ્રેષ્ઠ ॥ ૪ ॥

કેતલાદ વિદ્યાનિ ભજિ. અનિ કેતલાઈ અર્થ ધનનિ ભજિ.
કેતલાઈ કાંઈ ન ભજિ ॥ ૫ ॥

મનુપ્યનિ એ પાંચ વાનાં ગર્ભવાસિથિકાં સજ્યાં. તે કેહાં.
એક આયુ અનિ કર્મ અનિ ચિત્ત અનિ વિદ્યા અનિ નિર્ધનપણું,
તે પંડિત ઢાઢા ઢિ, તેણે અનિ દેવતાઈ 'પહરાં કરી ન સકીડ ॥ ૬ ॥

જે 'ભવિતવ્ય હુણાર હુડ તે અન્યથા ન હુડ. વલિવત દૈવ
તીણિ મર્ગિ પમડાંડ ॥ ૭ ॥

મનુપ્ય પ્રાપ્તવ્ય અર્થ^૧ પામિ તે પ્રાપ્તવ્ય દૈવ પરહુ કરી ન સકિ.
એહ કારણ તુ શોક વિસ્મય ન આણીડ ॥ ૮ ॥

પાના ૨૪ થી તુટક થયાં તેથી પાના ૩૩ થી શરૂ કર્યું છે.

સિંહનુ એક લક્ષણ. વગનું એક લક્ષણ. કૂકડાનાં ચ્યારિ લ-
ક્ષણ. વાયસ-કાગડા-નાં પાંચ લક્ષણ. છ લક્ષણ મુંડીનાં^૨.
૩ ગર્દભનાં ॥ ૩ ॥

યે પુરુષ પ્રભૂત^૪ મોહ કાર્ય નાનીય કાર્યની પરિડં કરિવા હીં-
ડડ. હતૂ લક્ષણ જાણિવું ॥ ૪ ॥

પંડિત ઢાહુ પુરુષ. વગની પરિ દેશ કાલ જાણી આપણા ઇંદ્રિ-
યનિગ્રહ હુડ. તે સઘળાદ કાર્ય કરડ. એ વગનું લક્ષણ ॥ ૫ ॥

વ્યાહણમાહિ સવારૂ ઉડડ. અનિ યુદ્ધયુક્ત હુડ. અનિ વાંધ-
વનડ સંવિભાગ^૫ આપડ. એ ચ્યારિ લક્ષણ કૂકડાનાં ॥ ૬ ॥

ગૂઢ મૈથુન, અનડ ધૈર્યપણું અનડ કાલિઆલયન^૬ સંગ્રહ. અમ-

૧ પહરા—વેગળા. ૨ ભવિતવ્ય—હોનાર હોય તે. ૩ અર્થ—મનતબ, કામ.

૪ મુંડીના—બુઝાના. ૫ પ્રભૂત—પુષ્કળ. ૬ સંવિભાગ—સરખે ભાગે.

૭ કાલિઆલયન—કામોન.

માદી અવિશ્વાસી । એ પાંચ લક્ષણ વાયસનાં બોલ્યા ॥ ૭ ॥

વચ્કાસી હુડ । અનહ થોડહ સંતોપી હુડ । અનહ નીદ્ર સહિત
હુડ । અનહ લઘુચેતી હુડ । સ્વામિભક્ત હુડ અનહ શૂર હુડ । ઘંડીના^૧
બોલ્યા ॥ ૮ ॥

કુટુંબનુ ભાર વહિ । ટાઢું ઝહનું ન જાણિ । અનહ સદાઙ સંતુષ્ટ
હુડ । એ ત્રિંગિ ગર્દભનાં લક્ષણ બોલ્યાં ॥ ૯ ॥

એ વીસ લક્ષણસેસુ એક માહિ હુડ । તે વડરી સચલાઈનટ જીપડ ।
અનહ અજેય હુડ ॥ ૧૦ ॥

અર્થનુ નાગ । મનનુ ઝ્વાર । ઘરના વિરૂઆ^૨ આચરણનહ વ-
ચન ઉપમાન એતલા વાના । બુદ્ધિવંત પુરુષિં ન પ્રયાસિવા^૩ ॥ ૧૧ ॥

ધનનિ વિપડ, ધાન્યનહ પ્રયોગિ વિગ્રાનહ સંગ્રહણિ અનહ આ-
હારિ અનટ વ્યવહારિ એતલે વાને લજ્જા ન કરિવી ॥ ૧૨ ॥

બુદ્ધવાને સંતોષ કરિયુ । સ્વદારાનટ વિપડ । ભોજનનહ
વિપડ । અનહ ધનનિ વિપડ । ત્રિહુ વાને સંતોષ ન કરિયુ ।
દાન અધ્યયન-ભણવહ । અનટ તપનહ વિપડ ॥ ૧૩ ॥

સંતોષ રૂપીટ અમૃતટ તૃપ્ત હુતાં યે ગાંતિ ચિત્ત હુટ । તેવું
ધનહ લોભી પુરપનટ ધાતા^૪ નહી ॥ ૧૪ ॥

પુરુષિં વિહુ બ્રાહ્મણ વિચિ^૫ ન જાવું । સ્ત્રી ભર્તાર વિચિ ન
જાવું । વાકૂર ડલગૂ વિચિ ન જાવું । હમ-શ્રી મહાદેવ વૃષભ
વિચિ ન જાવું ॥ ૧૫ ॥

અગ્નિ-વૈશ્વાનરનહ, ગુરુનહ, અનટ બ્રાહ્મણનહ । ગાયનટ ।
કુમારીનહ । એત્યાંનહ પગ ન અડાડીટ ॥ ૧૬ ॥

૧ ઘંડીના-લુઘુચેતી. ૨ વિરૂઆ-ખાટા. ૩ પ્રયાસવા-પ્ર-
યત્નવા, ખોયવા. ૪ ધાતા-સંતોષ. ૫ વિચિ-વચે

પુરુષિં, હસ્તી સહસ્ર હાથ છાંડિવા । ઘોડુ સુ' હાથ છાંડિવું ।
અનડ ઢોર દશ હાથ છાંડિવું અનડ વૈરી, દેશ ત્યાગિ છાંડિવું' ।

હવે ૧૭ીના વૃદ્ધ આણુક્યના સ્ત્રોકનું ભાષાતર લખ્યું છે. પણ તેમ જણાવતા અક્ષરના રૂપમા તેમ પાનાંની રચનામા કોઈ બળતો ફેર માલમ પડતો નથી. પાનાં ૩૮, ૩૯, ને ૪૦ નું ભાષાતર છે.

અગ્નિ—વૈશ્વાનરનઃ—કાષ્ટે તૃપ્તિ નથી । સમુદ્ર નદીઃ કરી
તૃપ્તિ નથી । અંતરુનિ પ્રાણી ર તૃપ્તિ નથી । પુરુષનદ સ્ત્રીષ્ઠ તૃપ્તિ
નથી ॥ ૮ ॥

મહાંત કઢલિ' પ્રાર્થના વરીર । તુહુ તે શ્રેષ્ઠિ । કહિની પરિડ,
યમ હસ્તીનઃ પર્વત પાડતાં દંત ભંગ હુડ । તુ તે શ્લાઘ્ય ॥ ૯ ॥

પુત્ર પાસ્વદ ઘર શૂન્ય જાણિવું । અનડ વાંધવ પાસ્વદ ત્રિશિ
શૂન્ય જાણિવી । મૂર્ધ્વનઃ હૃદય શૂન્ય જાણિવું ॥ ૧૦ ॥

કેતલાઃ સજ્જન નાલકેર સમાકાર હુડ । અપર-વીજા-વાદ્ય
કોમલ હુતા વહિરાકાર હુડ ॥ ૧૧ ॥

યેહનડ પુત્ર । વિદ્વાંસ ન હુડ । અનડ શૂર ન હુડ । અનડ
પંડિત ન હુડ । તેહનિ કુલિ અંધકાર જાણિવું । યમ, શર્વરી
ગત્રિ-ચંદ્રમા પાસ્વદ હુડ ॥ ૧૨ ॥

રાત્રિનુ દીવુ ચંદ્રમા । અનિ દિનનુ દીવુ સૂર્ય । ત્રૈલોક્યનુ
દીવુ ધર્મ । અનડ કુલનુ દીવુ સત્પુત્ર ॥ ૧૩ ॥

પ્રાજ્ઞ પુરુષ શું કરડ । યે સ્વ-આપણે કર્મમે પ્રેરીડ । બુદ્ધિ
કર્મજનડ અનુસરડ ॥ ૧૪ ॥

યે જીવત હુતડ વિ મિત્ર, વાંધવ, જીવડ । તેહનૂ જીવતવ્ય

સફલ જાણિવું । આત્માથિં એક કુળ ન જીવડ ॥ ૧૫ ॥

નીચ પરદંશિ^૧ રૂપીડ અગ્નિ દહીતા^૨ હુતા અશક્ત હુતા પર નિદીરુ કરડ ॥ ૧૬ ॥

ધતિ વૃદ્ધ આજ્ઞાકથે નીતિશાસ્ત્રે સમ્મોધ્યાય.

ભોજન યે દ્વિજ શુક્ત શેષ હુડ । ગૃહસ્તપૂં તે જે પુન કીજડ । સોરુદપૂં તે યે પરોક્ષ વોલીડ । ધર્મને જે દંભિક-પૂં ન કીજડ ॥ ૧ ॥

કાલિ અવંસરિ વયરીસું સંધિ કીજડ । કાલિ મિત્રનુ સંગ્રહ કીજડ । કાર્યનું કારણ આશ્રદનડ ઢાહિ પુરુષિ કાલક્ષેપ કરિવું ॥ ૨ ॥

કાલ, પ્રાણીનંદ સ્ત્રિ । કાલ, પ્રજાનંદ સંહરડ । કાલસૂ કાલ જાગડ । કાલ દુરિત કર્મ વડ ॥ ૩ ॥

દેશાંતરિ ગ્યા પુરુષનડ વ્યાધિ, શોક, સંતાપનડ સુરિત મિત્રનું ઉપધ ॥ ૪ ॥

યે સ્ત્રી નિત્ય નિરંતર સ્નાતા હુડ । અનંદ સુગંધા હુડ । અનંદ પ્રિય વાદિના હુડ । અલ્પ -થોડ-યમડ । તે દેવતા જાણવી । માનુષી નહી ॥ ૫ ॥

યે સ્ત્રી નિરંતર ગાનયુક્ત હુડ । અનંદ ધર્મવશ્યા^૩ હુડ । અનંદ દયાયુક્ત હુડ । અનંદ નિરંતર રતિગામિની હુડ । ભર્તરિ સતતં ભક્તા હુડ । સતતં ભક્ષ ભોજન ॥ ૬ ॥

નિરંતર ભર્તારની શ્રુતિ કરડ । સતત-નિરંતર-ભક્ષ ભોજન હુડ । આપણી ઇચ્છા ક્રિયા કાર્ય કરડ । તે સર્વમાં ભાગ્ય વર્ધની^૪ હુડ ॥ ૭ ॥

૧ પરદાશ—પારદાને દંશ કરનાર. ૨ દહીતા—અળતા.

૩ ધર્મવશ્યા—ધર્મશીલ. ધર્મવાન. ૪ ભાગ્યવર્ધન—નશીબવાન.

बाजि भणीड घोड । वारुण भणीद हस्ती । लोह । लोह,
काष्ठ । वस्त्र । पापाण । उदक । अनड स्त्री । पुरुष । एतलानि अंतरा
अंतर हुड ॥ ८

घोड मृनु, उन्मत्त अनग, गाद, प्रथम मृत्तिका । अनड
अंतःपुरमाहि ग्यु राजा, एतलां वानां दूरि-वेगलां-छांडिवां ९

येहनड प्रज्ञा नृदि^१ तेहनड शास्त्र शूं करड । यम लोचन-
नेत्र-पापड अरीसी शूं करड ॥ १० ॥

गुणनड सहुड यत्न करड । आटोपनड^२ को यत्न न करड ।
यम गाड दूध पाखड घंटारवि^३ न वेचाड ॥ ११ ॥

पंडितनड विपड सघला गुण हुड । अनड मूर्खनड विपड के-
वल एकला दोष हुड । तेह कारण तु मूर्ख सहस्रमाहि प्राज्ञ
एक न पामीड ।

प्रज्ञायुक्त शरीर प्राणीनड वैरी शूं करड । यम छत्रोपानड^४
पुरुषनड वारि-पाणी-नी धारा आतएतावड शूं करड ।

यहां छीनु व्यापार हुड राजान शूं मित्रत्व नहीं । सप
नही विप नहीं कुल निर्मल नहीं ।

धृतिशी १६ व्याख्याये राजनीतिशास्त्रे अष्टमोऽध्याय

१ नृदि—न होय. २ आटोपनड—डाणने भाटे.

३ घंटारवि—गले आधेसा घटने आवाज.

४ छत्रोपानड—छत्री ते आत्मर्षा.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ.

અંદક માટે હરીદાઈનાં નિબંધનો નવો વિષય.

૧. ઇ. સ. ૧૯૧૧ ની હરીદાઈને માટે “ બ્રિટિશ સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ—વિશેષે કરીને મુઆઈ, સુગત, અમદાવાદ આદિ શહેરોને લગતો ” એ વિષય ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના ઑક્ટ માસમાં બહાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૨. આ વિષય ઉપર એક જ નિબંધ આવ્યો હતો.

૩. ચોથી સાહિત્ય પરિષદે એ નિબંધ તપાસવાને માટે રા. રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે, રા. રા. બગવંતરાય કટ્યાણરાય ઠાકોર, પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, અને પ્રો. ડાહ્યાભાઈ લલ્લુભાઈ પુરોહિતને પરીક્ષકો નીમ્યા હતા તે પરીક્ષકોને આવેલો નિબંધ અંદકને માટે કે ના. ગોડલ ઠાકોર સાહેબે બહાર કરેલા રૂ. ૨૦૦) બમોના ઇનામને માટે, કે પ્રસિદ્ધિને માટે યોગ્ય જણાયો નથી.

૪. ઉપરોક્ત નિબંધ બહુ વિસ્તીર્ણ હોવાથી તેમાંનો એકજ ભાગ પરિષદના સાધારણ મત્રીઓએ ૧૯૧૨-૧૩ ની હરીદાઈને માટે ફરીથી પસંદ કર્યો છે, એટલે કે આ હરીદાઈમાં ભાગ લેવો હોય તેમણે.

“ મુઆઈ ટાપુનો આર્થિક ઇતિહાસ. ”

એ વિષય ઉપર નિબંધ લખવા.

૫. એ નિબંધ ગુજરાતી ભાષામાં લખવા, અને પોતાના નિબંધની સાથે લખનારે પોતાના નામ, ઉમર, નાત, ધર્મ, અને નિવાસ સ્થાન સ્પષ્ટ જણાવનાર હકીકતપત્ર, તથા નિબંધ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પોતાનો જ રચેલો છે એવું ખાત્રીપત્ર, મોકલવા. (જુઓ મત્રીશ પરિષદનો અ-લ-લ, પૃ. ૧૮૩ થી ૧૮૬.)

૬. નિબંધ મોકલમાં મોકલો તો ૧ લી મે ૧૯૧૩ સુધીમાં પરિષદના સાધારણ મત્રીઓમાંના ગમે તે એકને મળી લેવો જોઈએ એ સાદું નકલો મોકલવી.

૭. જે નિબંધ ચક્રને લાયક જણાશે તેને ને. ના. ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ સર ભગવતસિદ્ધાંત તરફથી રૂ. ૨૦૦) બસોનું પારિતોષિક પણ આપવામાં આવશે
૮. દૈનિક, અડવાડિક, માસિક, ત્રિમાસિક વગેરે તમામ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોને વિતતી કરવામાં આવે છે કે આ ખબર તેમણે પ્રકટ કરીને પ્રજામાં જાહેર કરવાની કૃપા કરવી.

તા. ૧૫ એપ્રિલ ૧૯૧૨. રમણભાઈ મહી'તગમ નીલકંઠ, અમદાવાદ, આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, અમદાવાદ, બલવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, રાજકોટ, ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદના સાધારણ મંત્રીઓ.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર માહેબના તા ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૩૬૨ ઉપરથી.)

‘ ભરત જિજ્ઞાસી ભૂગોળ ’ સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની મંજૂરી આપી છે, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર માહેબે તા. ૩ ૭ ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૧ ના નં ૬૪૭૦ ના હુકમથી મેસર્મ. ચિમનલાલ યુનીલાલ અને કંપનીને તે બજારમાં વેચવાની પરવાનગી આપી છે

P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. માહેબના તા ૧૬ મી એપ્રિલ સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૫૩૧ ઉપરથી.)

‘ રેવાકાશ એજસિની ભૂગોળ ’ સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની

મંજુરી આપી છે, તે એપરી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે ને ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફિસમાંથી મળી શકશે એક નકલે આર આના કિંમત રાખવામાં આવી છે.

P Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

બહેર ખબર.

નવરોજ પેસ્તાનજી વકીલની સ્કૉલર્શિપો.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં અથવા તેની આસપાસ આવેલી સરકારે મંજુર કરેલી કેઈ પણ નિશાળની દેશી છોકરીઓને નવરોજ પેસ્તાનજી વકીલની આર સ્કૉલર્શિપો આપવા માટે સને ૧૯૧૨ ની તા. ૨૧ મી ઑગસ્ટ બુધવારને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ ૧૧ થી ૫ વાગતા સુધી અમદાવાદની, સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨. એ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી લેવાશે. એ પરીક્ષામાં બેસવા દેવા માટેની અરજીઓ ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને સરનામે મોકલવી, અને તે સને ૧૯૧૨ ની જુલાઈએ અથવા તે પહેલા પહોંચવી જોઈએ. તે તારીખ પછી કેઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.
૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલર્શિપની રકમ તથા તે કેટલો વખત ચાલુ રહેશે તે વગેરેના સર્વ માં વિગેય હકીકત (તેને સગતા) ધ્યાનમાંથી મળશે.

અમદાવાદ, એપ્રિલ, ૯૧૨.

P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

અંક ૪૬૦.

પૃસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુન. ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

૧ કાવ્યસપત્તિનું સિદ્ધાંત	...	૨૦૧-૨૦૪.
૨ સાહિત્યમાં નીચીની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી)	...	૨૦૪-૨૦૮.
૩ દાસ્યગમ. (મો. પા. દવે)	...	૨૦૮-૨૧૧.
૪ સિદ્ધાંતનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક (મ. દ. ૬)	...	૨૧૧-૨૧૩.
૫ વાચનમાળાના ખુલાસા (મ. દ. દત્તાત્રી)	...	૨૧૪-૨૧૮.
૬ ધાગસભાઓનું બધારણ (જ. અ. ચૈતન્ય)	...	૨૧૮-૨૨૧.
૭ સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ)	...	૨૨૨-૨૨૪.
૮ ગેણિત. (રા. કા. પટેલ)	...	૨૨૫-૨૨૮.
૯ અદિગવગીની જરૂર. (આઈ. ચંચળ)	...	૨૨૯-૨૩૨.
૧૦ દેળવણીખાતાની જાહેર ખબરો	...	૨૩૩-૨૪૦.
૧૧ નિનાજોતા ધનામપત્રક	...	૨૪૦.

ત-ત્રી (જાગૃત ૧૯૦૨ થી) - અને
 પ્રકાશક - રા. બ. કમળાશંકરજીવિરંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
 પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ - અમદાવાદ.

દેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન ગણ્યા છે).

રાષ્ટ્રપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન શાસ્ત્રો.

પુરુષકૃત વાક્યો પૌરુષ કે પૌરુષેય કહેવાય છે તે નાશવન્ત હોવાથી અનિત્ય છે. એથી ઉલટાં હોવાથી જે ઇશ્વરપ્રણીત મનાય છે તે અપૌરુષેય ને નિત્ય કહેવાય છે જે નિત્ય કે અનિત્ય, દિવ્ય કે પૌરુષ વાક્યોથી પુરુષને સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ને અસત્કાર્યમાં નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરવામા આવે તેને શાસ્ત્ર કહ્યું છે * આ પ્રમાણે આપણું દર્તવ્ય શું છે ને ગેમાં આપણે અપત્ન કરવો તેનો, તેમજ આપણું અદર્તવ્ય શું છે ને સાથી આપણે દૂર રહેવું તેનો, આપણને શાસ્ત્ર બોધ કરે છે. શાસ્ત્રના ત્રણ પ્રકાર છે, રાષ્ટ્રપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન. વેદાદિ શ્રુતિવાક્યો રાષ્ટ્રપ્રધાન છે. પુરાણ, ઇતિહાસાદિ અર્થપ્રધાન છે અને કાવ્ય ધ્વનિપ્રધાન છે. શ્રુતિવાક્યો પ્રજુસમિત એટલે રાજગૃહ્ય, ઇતિહાસાદિ મિત્રસમિત, ને કાવ્ય કાન્તાસમિત કહેવાય છે વેદવાક્યો રાજની આજ્ઞા જેવાં છે રાજ જેમ રાષ્ટ્ર વડે પુરુષને જે કરાવવું હોય છે તેની આજ્ઞા કરે છે ને જે ન કરાવવું હોય છે તેની મના કરે છે, ને આજ્ઞાભંગ કરનારને દડે છે, તેમ વેદ પણ વિધિવાક્યોથી પુરુષને તેના કલ્યાણમાર્ગ તરફ દોરે છે ને નિષેધવાક્યોથી અકલ્યાણમાર્ગથી દૂર રાખે છે વેદ પડવામાં સહજ પણ અન્યથા ઉચ્ચાર કરવાથી પ્રત્યયાય કે પાપ થાય છે, એજ કારણથી તે રાષ્ટ્રપ્રધાન કહેવાય છે. એમાં અર્થનો અભાવ તો નથીજ, કેમકે એમ હોય તો તે ગામ માણસના બકબકાટ જેવું ગણાય; પરંતુ એમાં અર્થ ગીણ છે. પુરાણાદિવાક્યો વેદવાક્યોની પેઠે આમ કરવું એવી આજ્ઞા કરી વિધિના દર્તવ્ય તરફ વાળતા નથી કે આમ ન કરવું એવી મના કરી નિષેધના બળથી અદર્તવ્યથી પાછા દડાવતાં નથી, પરંતુ પૂર્વ પુરુષનાં ચરિત્રાનુ વર્ણન કરી તેમને વિષે યથાયોગ્ય રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરી મિત્રની પેઠે ગેમાં પ્રવૃત્ત થવું ને ગેમાંથી નિવૃત્ત થવું તેનો બોધ પુરુષને કરે છે: આમ અર્થનાદરપ-અનુનિનિન્દારપ હોવાથી એ અર્થ-પ્રધાન છે જેમ કાન્તા કટાક્ષ, મદદારપ, આદિ વિલાસોથી કામી પુરુષનું મન ગ્ગન કરી આ માફ ઇષ્ટ છે ને આ

✽મવૃત્તિર્વા નિવૃત્તિર્વા નિત્યેન, કૃતકેન વા ।

પુંસાં યેનોપદિચ્ચેન તચ્છાત્ત્વમભિધીયતે ॥

અનિષ્ટ છે એમ સૂચવી વ્યગ્ર રીતેજ મનોરથ સફળ કરે છે, તેમ કાવ્ય-
દક્ષા પણ શબ્દ ને અર્થને ગૌણ કરી શબ્દશક્તિ અને અર્થશક્તિને આ-
ધારે રહેલા વ્યંગનાવ્યાપારથીજ સહૃદયના હૃદયને આકૃષ્ટ પમાડી રામા-
દિની પેઠે આચારુ, રાવણુદિ પેઠે નહિ, એમ કર્તવ્ય ને અકર્તવ્યનો
ઉપદેશ કરે છે, માટે એને ધ્વનિપ્રધાન ને કાન્તાસંમિત કહે છે, અને એજ
કારણથી ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ છે. *

કાવ્ય આખ્યાયિકાથી પણ વિશેષ આહ્વાદક.

તાત્પર્ય એ છે કે શ્રુતિવાક્યો, પુરાણો ને ઇતિહાસ, તેમજ કાવ્યો
એ ત્રણે પ્રકારનાં શાસ્ત્રોમાંથી આપણને ઉપદેશ મળે છે અને આનન્દ
પણ આછેવતે દરજ્જે મળે છે. પરંતુ કાવ્યમાંથી જ આનન્દ મળે છે તે
વિલક્ષણ ને અસૌકિક છે. એજ કારણથી કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમંગ
છે. કાર્ષ્ક કહેશે કે આપણા ઋષિમુનિઓએ તાપીપુરાણમાં તાપીનું, રેવાપુ-
રાણમાં રેવાનું, અગ્નિપુરાણમાં અગ્નિનું, ને શિવપુરાણમાં શિવનું એમ તે
તે પુરાણમાં તે તે દેવ કે દેવીનું માહાત્મ્ય સર્વથી વિશેષ વર્ણવ્યું છે, તેમ
કાવ્યશાસ્ત્રીઓએ કાવ્યનું માહાત્મ્ય ગાયું છે કેટલેક અંશે એ વાત સહ્ય
છે એમ કહી શકાય, પરંતુ એ અનુભવસિદ્ધ અને સર્વવિદિત છે કે નીતિ-
વચનો આખ્યાયિકાના કે કાવ્યના સ્વરૂપમાં જેવાં આહ્વાદક ને પ્રાશ-
ચાય છે તેવા શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં ચતા નથી ઉપનિષદમાં પણ

❧ પાણિનિપ્રમુલૈસ્તૈસ્તૈઃ સર્વશાસ્ત્રવિશારદૈઃ ।

इह तावत् त्रिधा शास्त्रमभ्यधीयत तत्र च ॥

शब्दप्रधानं वेदाख्यं प्रभुसंमितमुच्यते ।

इषत्पाठान्यथापाठे प्रत्यवायस्य दर्शनात् ॥

इतिहासादિકं शास्त्रं मित्रसंमितमुच्यते ।

अस्यार्थवादरूपत्वात् कथ्यतेऽर्थप्रधानता ॥

ध्वનિપ્રધાનં કાવ્યં તુ કાન્તાસંમિતમીરિતમ્ ।

શબ્દાર્થો ગુણતાં નીતા વ્યજ્જનપ્રવર્ણનં ચ તઃ ॥

આથીજ આખ્યાયિકાઓ દાખલ કરેલી છે કથા ને આખ્યાયિકા રસિક છે, પણ તેના ઉપદેશમાં કાવ્યના ઉપદેશ જેવી મીઠાગ નથી. સ્ત્રી એ ઈશ્વરની માયિક સૃષ્ટિ છે, તેની એટલા, તેના વિલાસ, તેના વચનો જેવા મોહક, અમૃતસિંચક, ને હૃદયગમ થાય છે, તેવાં મિત્રનાં ચતાં નથી. તેવીજ રીતે પુરાણનો ઉપદેશ કાવ્યના ઉપદેશ જેવો ચમત્કારી નથી ભામહ કહે છે કે કાવ્યનાં સ્વાદિષ્ટ રસ સાથે મિશ્ર થયલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ લોકોને રસ પડે છે. પ્રથમ જીમે મધ ચાટ્યું હોય તો તે કડતું ઓસડ પણ સુખે પીએ છે * કવિની અઘૌકિક શક્તિજ આતુ કારણ છે. એની વાણીમાં એવું લાલિય રચ્યું છે કે માલતીપુષ્પની માળા દૂરથી સુગંધ મળ્યા પહેલાં પણ દષ્ટિનું દરણ કરે છે, તેમ સારા કવિની વાણી તેના ચુલુનું જ્ઞાન થયા પહેલાં પણ કર્ણમાં મધની ધારા રેડે છે. + કાવ્યથી આવો દિવ્ય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એથીજ એને સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ કહી શકાય.

અપૂર્ણ

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

રા. રા. અતિસુખશકર કમળાશકર ત્રિવેદી એમ. એ., એલ. એલ. બી.)

દાલમાં અનેક રીતે આપણે ઉત્કર્ષ સાધવાને આપણે મથી રહ્યા છીએ. ધણી વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે પરિપક્વો આ યુગ છે પરિપક્વની ભાવના કંઈ આધુનિક નથી આપણાજ દેશમાં પ્રાચીન સમયમાં વૈશાલી, રાજગૃહ આદિ રમ્યોએ બૌદ્ધોની ઢેટલીક મોટી સભાઓ મળી હતી એમ ઇતિહાસથી આપણે જાણીએ છીએ તે સભાઓનો ઉદ્દેશ ધાર્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. આપણી આધુનિક સભાઓના ઉદ્દેશો મનુષ્યજીવનની, ભુદી, ભુદી, સુર્વે પ્રકારની, પ્રવૃત્તિઓમાં સુધારાઓ કરવાના.

*સ્વાદુકાવ્યરસોન્મિશ્રં વાક્યાર્થમુપશુંજતે ।

પ્રથમાલીઢમધવઃ પિવન્તિ કદુમેપજમ્ ॥ ભામ૦

+અવિદિતગુણાપિ સત્કવિમણિતિઃ કર્ણેષુ વમતિ મધુધારામ્ ।

અનધિગતપરિમલાપિ હરતિ દશં માલતિમાલા ॥

છે. વર્ષમાં બાગ્યે એક માસ એવો જતો હશે કે જે વખતે કોઈ સ્થળે કંઈ સભા ભરાયા વિષે આપણે નહિ સાંભળતા હોઈએ. સામાજિક, ધાર્મિક, ને રાજકીય પરિપદો વિષે આપણે બહુ સાંભળીએ છીએ. વળી કોઈક વાર કેળવણીની પરિપદ તો કોઈક વાર નિતિવિષયક પરિપદ, કોઈક વાર વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં સુધારા કરવાને નિમિત્તે મેળવેલી પરિપદ તો કોઈક વાર મઘપાનનિષેધાર્યે બોલાવેલી પરિપદ વિષે પણ આપણે સાંભળીએ છીએ. આવા વાતાવરણમાં આપણા સાહિત્યના ક્ષેત્રને પણ સસર્ગ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને આપણે પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં પરિપદ મેળવી, સાક્ષર-સમ્મીલન કરી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવાનું કામ હાથ ધર્યું છે.

પરિપદોનો ઉદ્દેશ.

સાહિત્યપરિપદનો ને અન્ય પરિપદોનો ઉદ્દેશ વાસ્તવિક રીતે એકજ છે. એક શબ્દમાં કહીએ તો તે ઉદ્દેશ Civilization અથવા ઉન્નતિ કે સુધારાનો છે. દરેક દેશમાં દરેક સમયે દરેક સત્પ્રવૃત્તિનો અન્તિમ હેતુ મનુષ્ય-માત્રનું હિત સાધવા ને સુધારવાનો જ્વામાં આવશે સુધારો, ઉન્નતિ, પ્રગતિ—એવા જુદા જુદા શબ્દો વપરાય છે ખરા, પણ એકદરે એ બધાનો ભાવાર્થ એકજ છે. અંગ્રેજીમાં પણ Progress, Civilization, Improvement એવા શબ્દોમાં સૂચિત થતુ લક્ષ્યખિન્દુ એકજ માલુમ પડશે. તે લક્ષ્યખિન્દુ વિષે સારાંશમાં વિવેચન કરી, તે મિન્દુ તરફ સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમાં આપણે હમેશ નજર રાખવાની આવશ્યકતા વિષે પરીક્ષા કરવી તે મારા આજના વિષયનું ક્ષેત્ર છે.

આજે આપણે આગગાડી, મોટરકારો, સાઇકલો વગેરેની મદદથી જાત-જાતની સગવડો મેળવીએ છીએ. બલભલા ઉત્તમ ગાયકોનાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગાયનો માત્ર જુજ જેટલા પૈમાં ખરચીને ઘેર બેઠા કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં આમોદિન ને ફોનોગ્રાફની મદદથી સાંભળી શકીએ છીએ. દૃષ્ટિનું આકર્ષણ કરે એવાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચિત્રા—કુદરતની સુદરમાં સુદર લીલા, ઇતિહાસમાં સદૈવ યાદ રાખવા લાયક નજર આગળ બનેલા બતાવો, માત્ર ચાર 'આઠ' આનાના ખરચથી દૂર બેઠાં અને ચિરકાળને અંતરે પણ સિનેમેટોગ્રાફની મદદથી જોઈ શકીએ છીએ. આમ આપણી સગવડોને અથ, આપણી સુખસપ્તિને નિમિત્તે, આપણી માનસિક કેળવણીને માટે

આપણે હાલમાં કંઈ કંઈ નવાં સાધનો બોલા ચપલાં જોઈએ છીએ. આ બધું જોઈને, નવીનતાથી અંતર્ગત જઈને આપણે ધણી વાર ઉદ્દગારો પણ કાઢીએ છીએ કે, પ્રાચીન કાળના કરતાં અર્વાચીન કાળ વધારે Civilized છે, વધારે સુધરેલા છે. પરંતુ મોજશોખ ભોગવી રહ્યા બાદ શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતાં કેટલીક વાર આપણને એમ પણ થું નથી લાગતું કે, આ બધાં નવા નવાં સાધનોના ઉમેરા થયા છતાં આપણી સર્વથા ઉન્નતિ તો નથીજ થઈ ? વિજ્ઞાનની નવી નવી શોધોથી આપણી ખરી ઉન્નતિ નથીજ થતી. આપણી મોજશોખો વધી છે, આપણી સગવડો વધી છે, ને આપણી કેટલેક અંશે સુખસંપત્તિ પણ વધી છે વળા કેટલેક અંશે આપણી માનસિક ઉન્નતિ પણ થઈ છે. છતાં તે ઉન્નતિનું ને સુખનું ખરું બીજા નીતિની કૃણવણીમાં છે, અને જ્ઞાન ને નીતિબળ બન્ને સાથે વૃદ્ધિ પામે સ્થાયેજ આપણી ઉન્નતિ ખરેખરી થાય છે. જ્ઞાન ને નીતિનાં બંને ઉન્નતિનો પાયો વધારે મજબૂત કરી સુધારાને પણ સુધારે છે, ઉન્નતિને પણ ઉન્નત કરે છે એમ કહીએ તોએ કંઈ અતિશયોકિત નથી. ઈર્મસન કહે છે:—

“ In strictness, the vital refinements are the moral and intellectual steps. The appearance of the Hebrew Moses, of the Indian Buddh,—in Greece, of the Seven Wise Masters, of the acute and upright Socrates, and of the Stoic Zeno,—in Judia, the advent of Jesus,—and in modern Christendom, of the realists Huss, Savonarola, and Luther, are casual facts which carry forward races to new convictions, and elevate the rule of life. In the presence of these agencies, it is frivolous to insist on the invention of printing or gunpowder, of steam-power or gas-light, percussion-caps and rubber-shoes, which are toys thrown off from that security, freedom, and exhilaration which a healthy morality creates in society. These arts add a comfort and smooth-

ness to house and street-life: but a purer morality, which kindles genius, civilizes civilization, casts backward all that we held Sacred into the profane, as the flame of oil throws a Shadow when shined upon by the flame of the Budelight". [on Civilization.]

મતલબ કે ખરે જોતાં, અગત્યના સુધારા તે નીતિ ને છુદ્ધિની કેળવણીની દિશામાં છે. યાહૂદી મોઝિઝ ને હિંદુ ધ્રુવનુ આગમન, ઓસમાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું આગમન, જ્યુડિયામાં જસસ ક્રાઇસ્ટનું ને આધુનિક ખ્રિસ્તિ મુલકોમાં હયુથર વિગરેનું આગમન—આ બધા બનવો, લોકોના મન નવીન ધર્મમતો ને નીતિની ભાવનાઓમાં સ્થાપિત કરાવી જીવનસત્રોને ઉચ્ચતર કરનારા પ્રાસંગિક બનાવો છે. જ્યાં આ શક્તિઓ કામ કરે ત્યાં મુદ્રાલય કે વરાળચત્રની શોધો, અથવા તો ગનપાઉડર કે ગેસલાઈટની શોધોના મહત્ત્વ વિષે વાગવાર પ્રશંસા કરવી નકામી છે. સારી નીતિથી સમાજમાં જે મુલેહ, સ્વતંત્રતા, ને આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તેના આગળ આ બધી શોધો તો રમત જેવી છે. આ શોધો ને કળાઓ ગૃહ અને શહેરના જીવનમાં સગવડ ને સરળતાનો ઉમેગ કરે છે; પણ પ્રતિભાને પ્રોજેક્શનલિટ કરનાર, સુધારાને સુધારનાર ઉચ્ચતર નીતિ આગળ આપણે જે જે વસ્તુઓને પવિત્ર ગણતા હતા તે બધી અપવિત્ર લાગે છે, પાછળ હઠે છે, ને ઝંખવાઈ જાય છે. આ પરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે વિજ્ઞાનથી જીવનને ઉન્નતિના માર્ગમાં પ્રકાશ મળે છે ખરો, પણ તે નીતિના પ્રકાશ આગળ નિર્માણ, નહિ જેવો, તદ્દન ઝાંખો જ જેવામાં આવે છે. તેથી કોઈ પણ દેશની ઉન્નતિમાં નીતિની ઉન્નતિ આવશ્યક છે.

ઉપલા વિચારો સાહિત્યને વિષે પણ એક સરખી રીતે જ લાગુ પડે છે. કોઈ પણ સાહિત્ય નીતિને માર્ગે પ્રયાણ ન કરતું હોય તો તેથી દેશને કે સમાજને સગીન લાભ નથી જ થતો જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન ઉન્નત ન કરી શકે તે સાહિત્યના લેખકો સાહી ને કાગળનો માત્ર દુરુપયોગ કરે છે. જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન નિર્માણ અર્થાંશમાં મચ્ચુપચ્ચુ રાખી તેને સત્ય, મૌદ્ય, ને નીતિની દિવ્ય મૂર્તિના દર્શન ન કરવા શકે

તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની શક્તિનો ને પોતાના કાળનો પણ દુરપયોગ કરે છે. વળી જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન ચીમકાયલા સુધાયલા વિષયોમાં નિમગ્ન રાખી તેને પોષક ને હિતકર વિચારોનું ભાંયું પૂરું ન પાડી શકે તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની ભુદ્ધિનો પણ દુરપયોગ કરે છે. કોઈ પણ સાહિત્યનું ગારવ તેમાં લખાયેલા સત્ય વિચારો ને તેમાં દર્શાવેલા આ વેલી સુંદર ભાવનાઓથીજ માપી શકાય છે. પુસ્તકોની સખ્યા, કે કવિ કે સાક્ષર કે લેખકોની સખ્યા તો ઉપલક્ષની વસ્તુઓ છે. તેજ પ્રમાણે માસિક કે વર્તમાનપત્રોની માત્ર સખ્યા નજીવી વસ્તુઓ છે

અપૂર્ણ

હાસ્યરસ.

(રા. રા. મોહનલાલ પાર્વતીરાકર દ્વે એમ. એ., એલ. એલ. બી.)

પ્રસ્તાવના.

આ અગત્યના વિષય સંબન્ધી એક વખતે સદ્ગત સાક્ષર શ્રી જ્વલરામભાઈ તરફથી કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી હતી, અને એજ વિષય ઉપર હાલ ગુજરાતના એક જાણીતા સાક્ષર તરફથી વધારે વિસ્તૃત અને વિદ્વાતામરી ચર્ચા કરવાનું કામ ઉપાડી લેવામાં આવ્યું છે જે વિષયને આવા સમર્થ વિદ્વાનોને હાથે ચર્ચા પામવાનું સદ્ગત્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેના સમન્ધમાં કેટલાક ઉપલક્ષિયા વિચારો દર્શાવવાની હું આ રચને હિમત કરું છું. બચાવમાં જે માગથી કંઈ પણ કદી શકાય એમ હોય તો તે એટલુંજ છે કે કેટલાક ખાસ સંનેગોને લીધે એ વિષય ઉપર કંઈક વિશેષ વિચર કરવાની મને જરૂર પડી હતી

પ્રયોજન.

આ વિષય સમન્ધી ચર્ચા કરવામાં આવે તેનું ખામ પ્રયોજન એ છે કે હાસ્યરસવાળા લખાણોની આપણા સાહિત્યમાં ઘણી ખોટ છે અને એ ખોટ પુરાવા તરફ આપણે લક્ષ રહે એ ઘણું આવશ્યક છે એ લક્ષને પરિણામે ખરેખર હાસ્યરસ વગરનાં અને નિર્માત્મ્ય લખાણોથી આપણું સાહિત્ય દૂષિત ન થાય પણ ઉત્તમ પ્રકારની રચનાઓ વ્યાપ્ત ને

માટે ખરેખરે દામ્યરસ કોને કહેવાય તે વિશે શાન્ત અને નિર્નિકાર જુદીથી ચર્ચા ચલાવવાની વંછી જરૂર છે.

રસ.

પણ ખરેખરે દામ્યરસ કોને કહેવાય એ પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપી શકાય તેને માટે રસ એ શુ છે અને દામ્ય તથા દામ્યરસ એ બેને એક બીજાની સાથે કેવી રીતે સમન્વય છે એ પ્રશ્નનો નિર્ણય થવો જરૂર છે. રસ એટલે શુ એ પ્રશ્નના સમન્વયમાં મુખ્યત્વે વગેરે કાવ્યશાસ્ત્રના સમન્વયકારોએ ઘણા ઊંડા વિચાર કરેલા છે, પણ વિસ્તારભરેલી એવા પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાંથી લાગા ઉત્તરો આપવાનું કાર્ય હું આ સ્થળે હાથમાં લેતો નથી. એ વિદ્વાનોના વચનોનું તાત્પર્ય જણાવીનેજ મારે આ સ્થળે સંતોષ માનવો પડશે એ તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે મનુષ્યના આંગણા અનુભવોને પરિણામે ગતિ, હાસ, રોક, ક્રોધ, ઉન્નતાદિ, ભય, જુગુપ્સા, વિસ્મય વગેરે સ્થાયી ભાવો તેના હૃદયમાં વસતા હોય છે, અને અમુક સ્થાના વડુ કરીને અમુક સ્થાયી ભાવનો જ્યારે તેને સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે તેનું હૃદય આર્દ્ર બને છે, પીગળે છે, અને રસની નિષ્પત્તિ થયેલી કહેવાય છે.

દામ્યરસ.

આ પ્રમાણે રસ તે શુ છે એ આપણે જોયું. હવે આપણે દામ્યરસ કોને કહેવાય તેનો વિચાર ચલાવીશું. આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરનું છે કે રસશાસ્ત્રના મીમાંસકોએ હાસને પણ સ્થાયી ભાવ તરીકે ગણવાનું કારણ સ્પષ્ટજ છે. અમુક મોટા બનાવ બને ત્યારે માણસને જેમ્ ગોઠ થયા વગર રહેતો નથી તેમ્ અમુક સારો બનાવ બને ત્યારે તેને હર્ષ પણ થયા વગર રહેતો નથી. હર્ષ કે ચોક્કસ અનુભવ થતા હસવું કે રડવું આવે એ મનુષ્યમાત્રનું આભાવિક લક્ષણ છે. દામ્ય કે રુદન કરવાની ટેવ મનુષ્ય સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીઓમાં હજી કે નહિ તે કંઈયે શકામ્પદ ગણાય, પણ મનુષ્યના સમન્વયમાં તો એ વિશે મનભેદનો અવકાશજ નથી. રોમમાં એક વખતે કેટલાક ફિલસૂફો (Stoics) એવા નીકળ્યા હતા કે જેઓ હર્ષ-રોડનો ભાગ કરવો એવા નિતેન્દ્રિયતાના અદ્વદરતી ખ્યાલો ધરાવતા હતા. સિનેડના સમન્વયમાં એવું કહેવાય છે નીચે તરફથી એને મનુષ્યની નિશા રમાવવામાં આવી ત્યારપછી

મનુષ્યનું દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતા પણ એ ફિલસૂફીનાં ભાષણ ચક્રાવેળો જતો હતો, પણ એવા પ્રકારના વર્તનને એ વેદાઈ અસ્વાભાવિકજ ગણે છે અને સિનેકાના સંબન્ધમાં પણ એ વાત ધણું નરો એના દંભીપણાના ઉદાહરણ તરીકેજ રજુ કરવામાં આવે છે. જે માણસ હસી શકે નહિ તેનામાં મનુષ્યત્વની એટલી અપૂર્ણતા છે એમ આપણે કહી શકીએ. શેક્સપિયરની કૃતિઓનાં જે વખાણ કરવામાં આવે છે તેનું મોટામાં મોટું કારણ એ છે કે મૂર્ખમાં મૂર્ખ, રે! દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસ તરફ પણ સમ-ભાવની દૃષ્ટિથી જોઈને તેની સાથે હસી શકે એવું એનામાં સામર્થ્ય હતું. હાઉડને પોતાના “Shakespeare, His Mind and Art” એ ગ્રન્થમાં શેક્સપિયરના હાસ્યનું વૈવિધ્ય (many-sidedness) બતાવી આપ્યું છે અને એ વિદ્વાને જણાવ્યું છે કે ઊંડી નજરથી હમેશા વિશ્વની રચનામાં હાસ્યનું તત્ત્વ પણ અમાપનુ માપમ પડશે ગમીર તત્ત્વચિંતકોમાં હાસના સ્થાયી ભાવનું પ્રાગત્ય ન હોવાથી એ અગત્યના તત્ત્વનું તેઓ દર્શન કરી શકતા નથી, અને તેને લીધે તેઓના વિશ્વસપાત્રી વિચારોમાં અમુક પ્રકારની અપૂર્ણતા આવી ગય છે. પણ શેક્સપિયરમાં એવી અપૂર્ણતા નહોતી. પ્રાણિમાત્રની સાથે નિખાલસ હૃદયથી એ હસી શકતો હતો એ કારણથીજ એની કૃતિઓમાં કુદરતનું યથાર્થ પ્રતિબિંબ પડેલું આપણા જોવામાં આવે છે.

હાસ્ય અને હાસ્યરસ.

પણ શું હસવું આવે ત્યારેજ હાસ્યરસ ઉત્પન્ન થયેલો કહેવાય ? હાસ્ય અને હાસ્યરસ એ એની વચ્ચે શું એવો અનિવાર્ય સંબન્ધ છે કે જ્યાં હાસ્ય આવે ત્યાં હાસ્યરસ હોવોજ જોઈએ અથવા જ્યાં હાસ્યરસ હોય ત્યાં હાસ્ય આવવુંજ જોઈએ એમ આપણાથી કહી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે નકારમાંજ આપી શકીશું જીવનમાં અનેક પ્રસંગો એવા બને છે, અનેક લખાણો એવા વાંચનામાં આવે છે કે જેનાથી આપણને ધણું હસવું આવે, છતાં તે પ્રસંગોને અથવા તે લખાણોને હાસ્યરસવાળા આપણે કહી શકીશું નહિ. લખાણની બાંધબંધના જોઈને આપણને કેટલીક વખતે હસવું આવે છે, તે લખાણ આપણને હસાવે છે, પણ તે દલા ઉપરથી તે લખાણમાં હાસ્યરસ છે એવું આપણાથી કહી શકારો નહિ. નાટકોમાં કારસો વણા આવે છે તે કેટલીક વાર આપણને પેટ પ

કરીને હસાવે છે, છતાં બહુ વખતે તે ફારમોશો લેઈએ તેવો આનંદ આપણને મળતો નથી, રે ! બીજાકુલ આનંદ મળતો નથી અને ઉલટો કટાળો આવે છે એમ કહીએ તો તે પણ ખોટું નથી. એવી સ્થિતિમાં હાસ્યનું તત્ત્વ પુષ્ટળ હોવા છતાં હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થઈ નથી એમજ આપણે કહેવું પડશે. એથી ઉલટું, જ્યાં હાસ્યરસ હોય ત્યાં આમળ હમેશાં ખટખટ હમનું આવે એમ પણ બનતું નથી. ઍડિસનનો "Fads" (પપ્પાઓ) ઉપરનો નિબંધ, સ્ટીલનો "The Ugly Club" (બેંડોળ માણસોની સભા) એ નામનો નિબંધ, શેક્સપિયરના "હ્યુમર" માનો "grave-digger" (કબર ખોદનાર) નો પ્રવેશ, એ સર્વ રચનાઓ આપણને ખટખટ હસાવે એવી નથી. એ રચનાઓ હાસનો જે સ્થાપી ભાવ આપણા હૃદયમાં હોય તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવીને ચિત્તને વધારે પ્રયુક્ત બનાવે છે અને એટલેથીજ અટકે છે; છતાં એમાં હાસ્યરસ છે અને તે પણ બહુ ઊંચા પ્રકારનો છે એ વાનની કાનાથી ના ખાડી ચકાશે ?

(અપૂર્ણ)

હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક.

આલુ સાલના અઠ ૧ માં પૃ ૪-૫ માં વર્તમાનપત્રોને આધારે વસ્તીપત્રકના જે આકૃષ્ટ આપવામાં આવ્યા છે તેમાં બહાર પડેલા સરકારી સત્તાવાર સેન્સસ રિપોર્ટ સાથે સરખાવતાં કોઈ કોઈ ધલાકા વગેરેમાં જે ભુજ દેશ્વાર માલમ પડે છે તે, તથા મુખર્ષિ ઇલાકાના ઉત્તર ભાગના ભુદા ભુદા જિલ્લાની તેમજ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોની વસ્તીના આકૃષ્ટ એ રિપોર્ટ ઉપરથી નીચે આપવામાં આવે છે—

ધલાકા, દેશી રાજ્ય, અથવા એજન્સિ.

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
ધલાકાઓ ૨૪,૪૨,૬૭,૫૪૨.	૨૩,૧૬,૦૫,૮૪૦
બંગાળા ૫,૨૬,૬૮,૨૬૯	૫,૦૭,૧૫,૭૮૪
મુખર્ષિ (ઇલાકા) ...	૧,૯૬,૭૨,૬૪૨.	૧,૮૫,૫૯,૬૫૦
મુખર્ષિ ૧,૬૧,૧૩,૦૪૨.	૧,૫૩,૦૪,૭૬૬
સિંધ ૩૫,૧૩,૪૩૫.	૩૨,૧૦,૮૧૦
કુર્મ ૧,૭૬,૮૭૬.	૧,૮૦,૬૦૭

જિલાઓ અને વહીવટી પ્રદેશો.

રાન્યો, એન્જિનિસઓ .. ૭,૦૮,૬૪,૬૬૫	૬,૨૭,૫૫,૧૧૬.
મધ્ય દિલ્હીના રાન્યો..... ૨૧,૧૭,૦૦૨	૧૬,૩૧,૧૬૦.

એન્જિનિસઓ અને કુગરી જાનો.

પંજાબના રાન્યો..... ૪૨,૧૨,૭૬૪.	૪૪,૨૪,૩૬૮
સ્વપ્રતાના એન્જિનિસ.... ૧,૦૫,૩૮,૪૩૨.	૬૮,૫૩,૩૬૬
મધુકાંત પ્રાંતો ૮,૩૨,૦૩૬.	૮,૦૨,૮૭

મુખ્ય ઇલાકાનો ઉત્તર ભાગ.

૧૯૧૧	૧૯૦૧.
અમદાવાદ જિલ્લો.. ૮,૨૭,૮૦૯	૭,૯૫,૯૬૭
ભરૂચ „ ૩,૦૬,૭૧૭	૨,૬૧,૭૬૩.
ખેડા „ ૬,૬૧,૭૪૪	૭,૧૬,૩૩૨.
પચમહાલ „ . . . ૩,૨૨,૬૯૫	૨,૬૧,૦૨૦.
સુરત „ ૬,૫૪,૧૦૯	૬,૩૭,૦૧૭.
થાણા „ ૮,૮૨,૩૦૯	૮,૧૧,૪૦૩.

મુખ્ય ઇલાકાના કેટલાક દેશી રાન્યો.

૧૯૧૧	૧૯૦૧
અભાત.... .. ૭૭,૬૫૬	૭૫,૨૨૫
કચ્છ ૫,૧૩,૪૨૯	૪,૮૮,૦૨૨.
કાઠિયાવાડ ૨૪,૯૬,૦૫૭	૨૩,૭૯,૧૯૬.
મહીકાદા એન્જિસિ ૪,૧૨,૬૩૧	૩,૬૧,૫૪૫
પાલણપુર એન્જિસિ ૫,૧૫,૦૯૭	૪,૬૭,૨૭૧
રેવાકાદા એન્જિસિ ૬,૬૫,૦૬૯	૪,૭૯,૦૬૫
સુરત એન્જિસિ ૨,૦૭,૮૩૭	૧,૭૯,૮૮૬.
વડોદરા રેલ્વે, ૨૦,૩૭,૭૯૮	૧૯,૫૨,૬૯૭.

મુખ્ય મુખ્ય રાહેરો

૧૯૧૧

૧૯૦૧

કેશડતા (તળ)	૮,૯૬,૦૬૭	૮,૭૭,૭૬૬.
મુખ્ય	૯,૭૬,૪૪૫	૭,૭૬,૦૦૬.
અમદાવાદ	૨,૧૬,૭૭૭	૧,૮૫,૮૮૬.
પૂના	૧,૫૮,૮૫૬	૧,૫૩,૩૨૦.
કગમી... ..	૧,૫૧,૬૦૩	૧,૧૬,૬૬૩.
સુરત	૧,૧૪,૮૬૮	૧,૧૬,૩૦૬.
રૂપન	૨,૬૩,૩૧૬	૨,૪૫,૪૩૦.
નાગપુર .. .	૧,૦૧,૪૧૫	૧,૨૭,૭૩૪.
જામનગર	૧,૦૦,૬૫૧	૬૦,૫૩૩.
ડાકા	૧,૦૮,૫૫૧	૮૬,૭૩૩.
મદ્રાસ... ..	૫,૧૮,૬૬૦	૫,૦૬,૩૪૬.
દિલ્હી... ..	૨,૩૨,૮૩૭	૨,૦૮,૫૭૫.
લાહોર... ..	૨,૨૮,૬૮૭	૨,૦૨,૬૬૪.
અમૃતસર	૧,૫૨,૭૫૬	૧,૬૨,૪૨૬.
સામગ્રી... ..	૨,૫૬,૭૬૮	૨,૬૫,૦૪૬.
ફારી	૨,૦૩,૮૦૪	૨,૧૩,૦૭૬.
કાનપુર	૧,૭૮,૫૫૭	૨,૦૨,૭૬૭.
આમ્રા	૧,૮૫,૪૪૬	૧,૮૮,૦૨૨.
અલ્લાહાબાદ	૧,૭૧,૬૬૭	૧,૭૨,૦૩૨.
વરોદરા	૬૬,૩૪૫	૧,૦૩,૭૬૦.
બંદોર	૪૪,૬૪૭	૮૬,૬૮૬.
લક્ષ્મી	૪૬,૬૫૨	૮૬,૧૫૪.
બોપાલ	૫૬,૨૦૪	૭૭,૦૨૩.
મુમ્બઈ	૭૧,૩૦૬	૬૮,૧૧૧.
બેંગલોર... ..	૮૮,૬૫૧	૬૬,૪૪૭.
જોધપુર	૧,૩૭,૦૬૮	૧,૬૦,૧૧૭.
શ્રીનગર	૧,૨૬,૩૪૪	૧,૨૨,૬૧૮.
પેથાવર	૬૭,૬૩૫	૬૫,૧૪૭.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(આશુ ૫ ૧૪૩ મી.)

નહેરો—નદી જગેરેનું પાણી ખેતીના ઉપયોગ માટે મોટી નીચ વડે નદીથી થયે દૂર સુધી લઈ જવામાં આવે છે. મગા તથા જમના નદીની નહેરો વડે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના મથા ભાગોમાં પાણી પૂર પડે છે પાસે આવેલા બે સમુદ્રો વચ્ચેની જમીન ખોદીને વહાણની આવજા માટે પાણીનું જે જોડાણ કરવામાં આવે છે તે પણ નહેરના નામથી ઓળખાય છે

સુવેજની નહેર—મીસરના રાજા રામીસિસ બીજાએ પહેલવ-
હેલી આ નહેર ખોદી હતી, પરંતુ તે પાછળથી પુરાઈ ગઈ હતી. ઇરા-
નના રાજા ડેગમસ પહેલાએ પછી તે ખોલી હતી ફરીથી એક વાર
આરમ હેઠાંએ સાફ કરી વપરાતી કરી હતી. ભૂમધ્ય અને રાતા સમુ-
દ્રને જોડવા, મહાસાગરમાં ફરતાં મોટા વહાણો જઈ શકે એવી પહોળી
નહેર ખોદવાનું યોજના નંખોલી અને ઊભી કરી ઇજનેરને તપાસ કરવા
મોકલ્યો તે ઇજનેરનો એવો અભિપ્રાય થયો કે રાતા સમુદ્રનું તળીયું
ભૂમધ્ય સમુદ્રના તળીયા કરતાં ૩૦ ફુટ ઊંચું છે, તે પરથી એ વિચાર
મોટી વાળવામાં આવ્યો, પણ ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં અંગ્રેજ અમલદારોએ
એ ગણતરી બુલબરેલી છે એવું બતાવી આપ્યું, તે પરથી ' લેમેન્સ '
નામના ફ્રેન્ચ સાહેબે ઇજ્જતના ખોદવાનું મન સપાદન કરી ઇ. સ. ૧૮૫૬ની
૨૫ મી એપ્રિલે પોર્ટ સેડ આગળથી એ કામ શરૂ કરાવ્યું વચમાં કેટ-
લાંક દારણસર કાપ હુ પડ્યું, પણ આખરે ઇ. સ. ૧૮૬૯ ના નવેમ્બર
મોસની ૧૭ મી તારીખે જુવા આવવા માટે એ નહેર ખુલી મૂકવામાં
આવી. નહેર ખોદવામાં આસરે બે કરોડ પૌડ જેટલો ખર્ચ થયો હતો.
એ નહેર ૬૭ માઇલ લાંબી છે પહેલાં પાણીની સપાટી ૧૫૦ થી ૩૦૦
ફુટ પહોળી હતી, તળીયાની-પહોળાઈ ૭૨ ફુટ હતી, અને ઓળમાં
ઓછી ઊંડાઈ ૨૬ ફુટ હતી એ નહેર વચ્ચે વચ્ચે ટેટલાડ સરોવરમાં
શરૂને જાય છે. પાંચ ૭ માઇલને અંતરે વહાણો એક બીજાને પસાર
કરી શકે તેટલા માટે વહાણ બાજુ પગ રહી શકે એવી ગોઠવણ રાખવામાં

જાવી છે. વેપાર પ્રણાલિ વધી જવાથી ઇ સ ૧૮૮૬ માં એ નહેરવી પટ્ટા-
બાઈ તથા લીંકાઈ વધારવાનું કામ શરૂ થયું. ઇ સ. ૧૮૯૦ સુધીમાં ગ્રા-
મીઈ ૨૮ ફુટ જેટલી ધઈ, અને પોર્ટ એન્ડી બિટર સરંચર સુધી ૧૦૦
ફુટ અને બિટર મરોવગી મુએજ સુધી ૨૧૩ ફુટની પહોળાઈ દેરામાં
જાતી. ઇ સ. ૧૮૮૬ માં એ નહેરમાધી વહાણને પસાર થતા ૩૨ ક
લાક લાગતા, પરંતુ ઇ સ ૧૮૯૮ માં ૧૫૫ કલાકમાં વહાણ પસાર
થતાં. એ નહેરને લીધે એશિયા તથા યુરોપના મુસાફરોને અને વેપારી
ઓને ધણી મુગમતા થઈ છે, તથા આખા આફ્રિકાખંડની પ્રદક્ષિણા
કરવાની પ્રથમ જે જરૂર પડતી તે જતી રહી છે.

ધંધા પ્રમાણે ધણી જાતો હતા—હિંદુસ્તાનમાં પણ જાતોનું
બધારણુ ધંધા પરથી થયેલું માલમ પડે છે વણિક, ક્ષત્રી, કણ્ઠી, સુતાર,
કુદાર, સોની, માળી, મેચી, ઇલાદિ જાતો ધંધાનુજ સ્થાન કરે છે.

પ્રવીણ—હિં. સારી રીતે વણિક, હેશિયાર.

નિર્વાહ—સ 'નિર્વ+ઘઘ' ઉપરથી. મુજગન.

પ્રાણીઓને દેવ ગણી—હિંદુ લોકોમાં નામને દેવ ગણવામાં આવે
છે. નાગપચમી વગેરે વ્રત તથા તહેવાર તેના તરફના પૂજ્યભાવને લીધે
પાળવામાં આવે છે. નળદમયન્તીના આખ્યાનમાં 'કર્કોટક' નાગની અદ્
જુત ગકિતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

પુનર્જન્મ—ફરીથી જન્મ થવો તે હિંદુ લોકો પણ મીમરીઓની
માફક માને છે કે એકનો એક જીવ પોતાના કર્મને આધારે બરણ પછી
ચલતી અથવા ઊતરતી યોનિમાં જન્મ લે છે.

એકજ પરમેશ્વરને માનતા—દેવાદિ ઈશ્વરની શક્તિઓથીજ
નહિ અટકતાં પુરોહિતો આગળ વધી મૂળ પરમેશ્વર એકજ છે એવી ઈચ્છી
ભાવના સુધી પહોંચ્યા હતા.

રાખ સાચવી રાખવાની કળા—આ કળા મીસરી લોકોએ
શોધી'દાદી હતી આ કળા શોધવાનું મૂળ કારણ એવું લાગે છે કે મી
સરી લોકો એમ ધારતા કે ત્રણ કે દસ હજાર વર્ષ સુધી આત્માની હયા-

લીનું ચક્ર (સાધકલ) પૂર કર્યા પછી તે આત્માને પાંચ મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરવાને શરીર સાચવી રાખવાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત આરોગ્ય સબધી કારણો પાંચ હશે. કેટલીક દત્તકથાઓ ઉપરથી એ કાર્યને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હશે એમ પણ માનવામાં આવે છે. એ કળાનો શરૂઆત યોગમાં યોગા ઇ સ પૂ ૪૦૦૦ વર્ષ પર થઈ હોવી જોઈએ.

ક્રિયા—એક લહીયો શખની પાંસળાની નીચે ડાબી બાજુએ બેસેલી એક લીટી કાઢતો તે લીટી નીચે એક નીચલા વર્ગનો અમલદાર પથ્થરના ઘુંટા ચપ્પુ વડે એક ઊંડું બાક પાડતો. સારપછી એક માણસ હૃદય અને મૂત્રાશય રહેવા દઈ આંતરડાં અને ફેફસા કાઢી લેતો, અને બીજો માણસ નાક વાટે મગજ ખેંચી કાઢતો, એટલે સાચવી રાખવા માટે જરૂરના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા માટે તે તૈયાર થતું. કેવી જતના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા તેનો આધાર ખરચવાની રકમ ઉપર રહેતો.

ધનાઢય લોકો નસકોરામાંથી બોપરીના પોલાણમાં ખાસ વસાણાઓ બોસાવતા, ખજૂરીના રસના દારૂમાં પેટ સાફ કેળવતા, તેમાં હીરાબોળ, તજ વગેરે બીજા પદાર્થો ભરાવતા, અને ડાબી બાજુનું બાકું સીવડાવી લેતા. શખને પછી ૭૦ દિવસ સુધી સાજાખારવાળા પાણીમાં નાખતા, પોઈને ગુદરથી ચોંટાડેલા શણના પડોમાં વિટાળતા, અને ધરની કે કંઈરની બીંતને અડેલી એક લાકડાની પેટીમાં ઊભુ મૂકતા આ ક્રિયામાં એક ‘સિલ્વર ટૅલન્ટ’ (કદાચ ૭૨૫ પૌંડ જેટલો હશે) ખરચ થતો.

એથી સરતી ક્રિયામાં એક ‘માઇના’ (કદાચ ૨૪૩ પૌંડ ખરોખર હશે) જેટલો ખરચ થતો.

સૌથી ગરીબ વર્ગ શખને ‘હીરાબોળમાં બોળતા, અને ૭૦ દિવસ મીઠાના પાણીમાં રાખી મૂકતા. આ સિવાય છુ બીજા ઘણી ઘણી રીતે શમે સાચવી રાખવામાં આવતા. કેટલાક તો ફક્ત રેતીમાં શખને સૂકવતાજ.

સંજ્ઞક બધ કેરી લેતા.—બધ કંવાનું કારણ એજ કે હવો અદર દાખલ થય નહ. દવાઓ તથા બીજા ઘણી વસ્તુઓ સાચવી રાખવા માટે ‘એરટાઈટ’ એટલે હવા પ્રવેશ ન કરે એવી શીશીઓ રાખવી પડે છે એ અર્થને વિદિત છે.

મુખ્ય સમહસ્થાનો—લડન, ઑક્ફર્ડ, ફોર્મેસ, મેડન,

વિ એના, મ્યુનિય, બર્લિન, સેંટ. પીટર્સબર્ગ, રોમ, પૅરિસ, વગેરેમાં બધા કિમતી સંબંધસ્થાનો છે. હિંદુસ્થાનમાં જે પુરનું સમ્રાટસ્થાન વખણાય છે. પ્રથમ સમ્રાટસ્થાનોમાં વિશેષે કરીને શિષ્ટકામ, ચિત્રકામ, તથા દસ્તલિખિત પુસ્તકોજ રાખવામાં આવતા હવે કુદરતના ઇતિહાસનો ચિતાર આપનાર વિદ્યા સબંધી દરેક નવી શોધખોળથી મળી આવેલી વસ્તુઓ સમ્રાટસ્થાનમાં મૂકવામાં આવે છે. સમ્રાટસ્થાનની ખાસ ખૂબી અને ઉત્તમતા વસ્તુઓની ગોઠવણ પર આધાર રાખે છે.

કાંખીસિસ—ધરાનના રાજા સાર્ધરસનો પુત્ર કાંખીસિસ ઇ. સ. ૫. પરદ માં ગાદીએ બેઠો હતો પોતાના ભાઈને મારી નાખી ઇ. સ. ૫. પર ૭ અથવા ૫૨૫ માં મીસર પર સ્વારી કરી લાના રાગને દરાવી ૭ મહીનામાં આખા ઇજીપ્તનો માલીક બન્યો. કાંખીસિસે એકંદરે મીસરના લોકો સાથે નમ્રતાથી કામ લીધું હતું, પણ પાછળના ભાગમાં તેને દાર પીવાની ટેવ પડી, અને તે ધાતકી વર્તણૂક ચલાવવા લાગ્યો, એટલામાં ઇ. સ. ૫. ૫૨૨ માં એણે સાંભળ્યું કે ધરાનની ગાદી ખીજા કોઈએ લઈ લીધી છે, તે પરથી તે પાછી મેળવવા ઇજીપ્તથી નીકળ્યો, પરંતુ રસ્તામાં જ નાથ ઉપર અડસ્તાત ઇજિપ્ત થયાય સીરિઆમાં મરણ પામ્યો.

મકદુનીઆ—આર્કિપેલેગો અથવા ઇજીપ્તન સમુદ્રના વાયવ્ય કોણમાં એ દેશ આવેલો છે ઓસ પર હુમલો કરવામાં સામેલ થવાની ધરાનીઓએ મકદુનીઆના લોકોને જરૂર પાડી હતી. પછીથી કેટલોક વખત ઓસના અને તે પછી રોમના તાબામાં તે રહ્યું હતું. દસમી સદીમાં બુર્જોરિઆના, તે ચૌદમી સદીમાં સર્વિઆના તાબામાં હતું મેળમી સદી પછીથી ટુર્કો રાજ્યનો એ એક ભાગ બન્યો.

પાઠ ૧૭—અઢારેક ક્રિયા—ટાકણી મનાવવામાં અઢારેક વિભાગો કરવામાં આવે છે. રમવાના પાનાં બનાવવામાં એનાથી પણ ચારગણા એટલે બોત્તેરેક વિભાગ પાડવામાં આવે છે. જુદા જુદા કારીગરોને આ વિભાગો સોંપવામાં આવતા હોવાથી ૩૦ કારીગરો એક દિવસમાં ૧૫,૫૦૦ પાના બનાવી શકે છે. જે એકજ કારીગર બધા કામ કરે, તો દિવસમાં એક કે બે કરતા વધારે પાના નજ કરી શકે.

પરદી સર્જન—પોતપોતાનું કામ જુદું નક્કી કરી સર્જન

પાઠ ૧૮—પોડસોપમાર—આવાહન, આસન, પાદ, અર્ધ, આચ-
મન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપનીત, ચદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, પૂર્ણીકલતામૂલ
(પાનસોપારી), દદિણા, નમસ્કાર—એ સોળ (પૂજનની) સામગ્રી

ખાતરખરદાસ—કા. ખાતર=હૃદય+પર=આગળ+દાસ્તન=મૂંડવું
'ખાતરખરદાસ' = 'હૃદય આગળ મૂંડવું' એટલે 'જૂલવું નહિ, પણ
દરેક રીતે તજનીજ કરવી તે'.

યજમાન—સં. યજ્ઞ ઉપરથી વર્તમાન કૃત = યજ કરનાર. અર્થ
'યજમાન' એટલે 'જેને સા પરીણો આવ્યો હોય તે, પરીણાની આગ-
તાસ્વાગતા કરનાર ધરનો ધણી'

(અપૂર્ણ)

ધારાસભાઓનું બંધારણ.

(રા. રા. જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ, બી. એ.)

લાખા સમય ઉપર રચાયલા કાયદાથી નિયંત્રિત થયેલી હિન્દુસ્તાનની
ધારાસભાઓના સ્વરૂપમાં થોડોપણો ફેરફાર કરવો એજ લાગવાથી નામ-
દાર સેક્રેટરિ ઓફ સ્ટેટની મંત્રીશ્રી સતે ૧૯૦૯ નો ઇન્ડિયા કાઉન્સિલસ
અંકટ (હિન્દુસ્તાનની ધારાસભાઓનો કાયદો) પસાર થયો હતો. આમાં
મુખ્યત્વે કરીને ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા, તેમની નીમણૂક કે ચૂ-
ણીને લગતી બાબતો, તેમજ અન્ય ઉપયોગી વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે
પ્રમુખ કાયદો અમલમાં મૂકતા પહેલા વડી સરકારે તા ૨૮મી ઑગસ્ટ
મને ૧૯૦૭ ના રોજ એક પત્રદ્વારા રચાનિક સંગ્રહને તેમની દ્વારા વ-
સતા જુનીજુદી કોમના માણુઓ, તેમજ અન્ય મંજોના અગ્રગણ્ય નબોના
મત લઈ પોતાની તરફ લખી મોકલવા સુચવ્યું હતું આ બધા મતોનું
તારણ કાઢી વડી સરકારે એક પત્ર લૉર્ડ મોર્લી-મેકેટરિ ઓફ સ્ટેટ-ને
મોકલ્યો હતો, તેને પરિણામે આ કાયદો પસાર થયો હતો આ કાયદાથી
ધારાસભાના કદમાં, તથા બીજી કેટલીક બાબતોમાં, એટલે કે ધારાસભા-
ઓના જૂના સ્વરૂપમાં બહુ ફેરફાર થયો છે વડી ધારાસભામાં સરકારી
સભામંત્રી સંખ્યા વધારે છે રચાનિક તેમજ પ્રાનિક સભાઓના બધા-
જમાં એથી ઉલટું કે તે નીચેના ક્રમમાં ઉપરથી જણાયે

ધારાસભાઓના નામ	સરકારપક્ષ	લોકપક્ષ	વધુમત કયા પક્ષના ?
વડી ધારાસભા	૩૭	૩૨	૫ (સરકારના)
મદાસ	૨૭	૨૬	૧ (લોકપક્ષના)
મુંબઈ	૧૮	૨૮	૧૦ (")
બંગાળ	૧૭	૩૧	૧૪ (")
સંયુક્ત પ્રાંતો	૨૦	૨૬	૬ (")
પૂર્વ બંગાળ તથા આસામ	૧૭	૨૩	૬ (")
પંજાબ	૧૦	૧૪	૪ (")
બર્મા	૬	૯	૩ (")

નવા કાયદાને અંગે બાણુના જોગ બાબત એ છે કે જો કોઈ કાયદો પસાર કરતાં અનુભવી સદગૃહસ્થોની જરૂર પડે તો પ્રાતિક સરકાર તેવે પ્રસંગે જો નવા માણસો નીમે છે. આ એ પુરુષો જો સરકારપક્ષના હોય તોપણ લોકોના વધુ મતની સખ્યા પર તેની અસર થતી નથી. બીજો લાલ એ થયો છે કે હવેથી ધારાસભામાં ધધાદારી વર્ગ, જમીનદારો, મુસલમાનો, તેમજ વેપારીવર્ગ, પોતાના પ્રતિનિધિ મોકલી શકે છે. સ્ત્રીવર્ગ, નાની ઉંમરના પુરુષો અથવા તો ગાડા માણુઓને કોઈ ઉમેદવારને મત આપવાનો હક નથી. ચૂંટી કાઢવામાં આવેલા માણુસની વર્તણૂક કે આખરે લોકહિતની વિરુદ્ધ લાગે તો વડી કે રથાનિક સરકાર તેવા માણુસને ધારાસભાનો સભાસદ થતો અટકાવી શકે છે જુના કાયદા પ્રમાણે દરેક સભાસદની નીમણૂક સાર સરકારની મજૂરીની જરૂર પડતી

ધારાસભાના પ્રત્યેક સભાસદને નવી સભાની પ્રથમ બેઠક વખતે વકાફારીનાં સોગંદ લેવા પડે છે, અને તેની સભાસદ તરીકેની મુદત ૩ વર્ષની હોય છે. જો કોઈ પણ સભાસદની ચૂંટણી બિનકાયદેસર, અગર અનીતિના માર્ગ કે સાધન દ્વારા-થઈ હોય, ને તે સખધી કોઈ પણ બીજો

માણસ વાંધો ઉઠાવે તો તે ખાખત તપાસ કરવામા આવે છે; અને જો વડી કે સ્થાનિક સરકારની નજરમા આવે તો તે વાંધા ભરેલી ગણાય છે. આ સિવાય ધારાસભાના દાર્થિકમના પશુ કેટલાક નિયમો ધડાયા છે.

(૧) બ્રિટિશ સરકારના પરરાજ્યના સમ્બંધ વિષે, (૨) જે ખાખતો સભામા 8000 ગુપ્તોડ (ચુકાદો ન થયો હોય એવી) હોય તેના ઉપર, (૩) તેમજ ઈ સ ૧૮૬૧ ની સાલના કાયદાની ૨૨ મી કલમમા ખાતલ કરેલા વિષયો ઉપર કોઈ સભાસદને ચર્ચા ચલાવવાનો હક નથી. ઉપરાંત જે ખાખતો સામાન્ય લોકહિત વિરુદ્ધ હોય, અથવા પ્રાંતિક કે સ્થાનિક સરકારની સભામા રજુ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેવી દરખાસ્તો વડી સરકારની ધાગસભામા રજુ કરવા દેવામા આવતી નથી આ નવા કાયદાથી મુખ્ય લાભ એ થયો છે કે સામાન્ય હિતને લગતી કોઈ પણ નવી દરખાસ્ત લોકનિયુક્ત સભાસદ રજુ કરી શકે છે.

બજેટ (અંદાજપત્ર) રજુ થયા પછી તે ઉપર ચર્ચા ચલાવવાનો હક અગાઉ ન હતો, તે આ કાયદાને અગે પ્રાપ્ત થયો છે બજેટને અગે વેરો, નવી સોન, તથા પ્રાંતિક સરકારને આપવાની ગ્રાન્ટ જેવા વિષયો ઉપર દરખાસ્તો રજુ કરવાનો દરેકને હક છે આ ઉપરાંત કોઈ પણ પ્રશ્નના ઉત્તરને લગતો નવો પ્રશ્ન પ્રથમ પૂછવાનો હક ન હતો, તે હવે નવો મળ્યા છે.

આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે નવા કાયદાને “Morley-Minto Reforms” “લૉર્ડ મોર્લી તથા લૉર્ડ મિન્ટોના સુધારા”નું નામ પણ કેટલાક આપે છે, તે હિન્દુસ્તાનના ગાંધીધારણમાં એક ઉપયોગી ફેરફાર કરનાર સાધન છે. ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા બહુ વધી છે. જુદા જુદા હક સભાસદોને આપવામા આવ્યા છે. લોકનિયુક્ત સભાની સંખ્યાના વધુ મત છે કાયદા ધડવામાં તથા અમલમા મૂકવામા લોકોને વધારે ભેગવવા એજ આ નવા કાયદાનો લાભકારક, ઉદાર તથા ઉચ્ચ આશય છે. પ્રસ્તુત કાયદો અમલમા મુકાયા પછી આપણા હિન્દુસ્તાનના માયાળુ શહેનશાહ રાજ્યાભિષેકને વારતે હિંદુ પધાર્યા હતા ત્યારે દિલ્હીમાં સ્વમુખે કેટલાક સુધારા તથા ગાંધીધારણમાં ફેરફાર જાહેર કર્યા હતા. તેમાંના મુખ્ય બે છે -

(૧) હિન્દુસ્તાનની રાજગાદી કલકત્તાને બદલે દિલ્હી થશે.

(૪) બગાળાના જુદા ભાગ પાડી કાઉન્સિલની મદદથી કામ કરનાર ગવર્નર નિમણે આને સીધે બગાળા પ્રલાકાની ધારાસભાના બંધારણ મા ફેરફાર થયો છે, પણ બહુધા જૂનો ૧૯૦૬ નો કાયદો કાયમ છે.

ધારાસભાનું નામ.	પ્રક્રમ.	કાયદા અમલમાં મુદતનારી અથવાના અધિકારી (સત્તા- ની રજી)	પ્રાંતપાર આધિકારી.	સરકાર તરફથી નિમાયતા.	લોક તરફથી ચૂંટી કદાચલા
વડી ધારાસભા.	નામદાર વાઇસરોય	૪	૮	$27(20+7)$	૨૫
મદાસની "	" ગવર્નર	૩ + ૧		$23(16+7)$	૧૯
સુબેડની "	" ગવર્નર.	૩ + ૧		$21(14+7)$	૨૧
બાળાની "	લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર			$22(17+5)$	૨૬
સચુક્ર પ્રાંતની "	"			$21(20+1)$	૨૦
પૂર્વ બાળા તથા આસામની ધારાસભા.	૬			$22(17+5)$	૧૮
પંજાબની "	"			$12(10+2)$	૫
અફઘેસની "	"			$14(5+9)$	૧ (વેપારી મંડળ તરફથી)

મ. ઓર્ગેનાઈઝેશન. + સરકારી નોકરો. * સરકારી નોકર ન હોય એવા.

સંગીતવિષય.

(આલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૧૮૮ થી).

ઈશ્વરમાર્થના.

આતિથી ગાવું.

માત્રા	૪	ઓ	ઈ	શ્વ	ર	મ	જી	એ	ત	ને	,
વિલંબિત	ડ	ડ						ડ			ડ	
મધ્ય												
ગતિ.	સા	રે	ગ	ગ	પ	પ	પ	ધ	ધા	,	

મો	હું	છે	તુ	જ	ના	..	મ	;
ડ	ડ	ડ			ડડ		ડ	
પ	ધા	સા	ધ	પ	ગા	ગા	..	.
યુ	યુ	તા	રા	નિ	ત	ગા	ઈ	એ
		ડ	ડ			ડ		
ધ	ધ	પ	ગા	રિ	ગ	સા	રિ	ગા
યા	ય	અ	મા	રાં	કા	.	મ	.
ડ			ડ	ડ	ડડ			ડ
ધા	પ	પ	ગા	રી	સા	સા	..	.

ગાય.

આનંદથી ગાવું

કા	ળી	ધો	ળી	રા	તી	ગા	ય	,
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ		
સા	સા	રે	મ	પ	ધપ	સાં	સં	,

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; િ = સ્વર, વર્ણ ; શબ્દ ળીળ સ્તભમા આલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કોમળ ગા ; ળી = મન્દ ની ; ળી = ગીત પૂરું = અર્ધમાત્રા

પી ઐ	પા ણી	ચ ર વા	ન ય ;
ડ ડ	ડ ડ	ડ	ડ
ધ મ	પ ગા	સ સ રિગ	સા સ ;
ચા ર પ	ગો ને	આ ચ ણ ચા ર ,	
ડ	ડ ડ	ડ	ડ
સા સ સ	રે મ	પ ધ પ	સાં સ ,
વા છ ર	ડા પ ર	હે ત અ	પા ર .
ડ	ડ	ડ	ડ
ધા મ મ	પ ગ ગ	સા રિ ગ	સા સ .

પોપટની શીખામણ.

આનંદથી ગાયુ

માત્રા ૩	ઉ	કુ જ	ગે ઉ	કુ વ	ને,
ક્રુત		ડ	ડ	ડ	ડ
ગાત	સ	સા સ	ગા ગ	મ મ	પ

રિ	હું હું	રી ઝ	વુ ત	ને
	ડ	ડ	ડ	ડ
ધ	સાં સં	-ની ધ	પ મ	ગા

ઉ	ધા ડી	પા ખ	મા હ	રી,
	ડ	ડ	ડ	ડ
પ	સાં નિ	સાં રિ'	સા -નિ	ધપ

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા, ડ' = ૩ માત્રા, ડ̣ = ૨૫૨, વલુ
 કે સખ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; -ગા = ક્રોમળ ગા;
 ની, = મન્દ ની; ણ = ગીત પૂર, - = અર્ધમાત્રા, √ મટે લુઓ પ ૨૨૪

ઉ	ધા	ડ	ભા	ધ	તા	હ	રી
	ડ		ડ		ડ		ડ
પ	સા	-નિ	ધા	મ	પ	મ	ગા

ભ	છ	અ	ને	ક	ખો	લ	ડા,
	ડ		ડ		ડ		ડ
મ	મ	મ	-ની	ધ	સા	નિ	સા

મિ	ઠા	ક	ર	ટ	દ	ક	ડા
	ડ		ડ		ડ		ડ
નિ	સા	રિ'	સા	-નિ	ની	પ	ધા

વ	એ	ક	વે	ધુ	મા	ન	ને
	ડ		ડ		ડ		ડ
પ	સા	નિ	સા	રિ'	ની	ધ	ધા

મી	હું	મી	ડું	ટ	દ	ક	ને .
	ડ		ડ		ડ		ડ
પ	સા	-નિ	ધા	મ	પ	મ	ગા .

પાદ પૂરૂં થાય છે અને બીજી પાદ તે સાથે એકજ સ્તંભમાં જોડાય છે તે સ્પષ્ટ દેખાય છે, પગ્નુ વિગ્રમ અને સૂક્ષ્મ છે તે દર્શાવતા અક્ષર ઉપર ✓ આ ચિહ્ન રાખ્યું છે.

અપૂર્ણ

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા, ડ' = ૩ માત્રા, િ = મ્વર, વર્ણ કે સંજ્ઞા બીજા સ્તંભમાં આવે છે એ બતાવનાર; -મા = કે, મળે મા; સા, = મન્ડ ની; િ = ગીત પૂર, ~ = અર્ધમાત્રા

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(આશુ પ. ૧૯૪ થી)

નિયમ ૨૩ માં:—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલી બાદબાકીના વર્ગમાં આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી. સરવાળાને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ લાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે. આપેલી વર્ગોની બાદબાકીમાંથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો. આ બાદબાકીને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ લાગવા ભાગાકારની નાની સંખ્યા આપશે.

ઉદા. બે સંખ્યાના વર્ગો ની બાદબાકી ૩૬ છે, અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી ૩ છે; તો તે બે સંખ્યા કઈ ?

આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ + આપેલી વર્ગોની બાદબાકી
આપેલી બાદબાકીની બમણાઈ.

$$= \frac{3^2 + 36}{3 \times 2} = \frac{45}{6} = 7.5 \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

આપેલી વર્ગોની બાદબાકી—આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ
આપેલી બાદબાકીની બમણાઈ

$$= \frac{36 - 3^2}{3 \times 2} = \frac{27}{6} = 4.5 \text{ નાની સંખ્યા.}$$

મોટે જવાબ. ૮ અને ૫.

કારણ:—

અ^૨—ચ^૨ = ૩૬ અને અ—ચ = ૩ છે.

અ—ચ = ૩ નો વર્ગ કર્યો તો

અ^૨—૨ અચ + ચ^૨ = ૯ થયા. એમાં

અ^૨ — ચ^૨ = ૩૬ ઉમેર્યા

૨ અચ — ૨ અચ = ૪૮. સરવાળો

મોટે ૨ અ (અ—ચ) = ૪૮ એમાં

અ—ચ = ૩ આપેલા છે.

મોટે ૨ × ૨ × ૩ = ૪૮

$$\text{માટે } x = \frac{૪૮}{૩ \times ૨} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા.}$$

અને એજ રીતે $x^2 - y^2 = ૩૬$ માંથી $x - y = ૩$ નો વર્ગ
 $x^2 - ૨$ અથવા $y^2 = ૬$ બાદ કર્યા તો

$$૨ \text{ } x - ૨ \text{ } y^2 = ૨૦ \text{ રહ્યા}$$

$$\text{માટે } ૨ \text{ } y (x - y) = ૩૦ \text{ એમા}$$

$$x - y = ૩ \text{ આપેલા છે}$$

$$\text{માટે } x \times ૨ \times ૩ = ૩૦ \text{ માટે } x$$

$$= \frac{૩૦}{૩ \times ૨} = ૫ \text{ નાની સખ્યા.}$$

ઉદા:—જ ૧૦૦ રૂપીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે, અને
 જેટલા શેર લે છે તેટલી પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે. જ ૧૦૦ રૂ-
 પીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે, અને જેટલા શેર લે છે તેટલી
 પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે જ કરતા ય ને રૂ. ૮-૬-૯ વધારે
 દલાલી આપવી પડે છે વર્ષ આખરે બંનેને ફર જેરે ૫ રૂપીઆ પ્રમાણે
 નફો મળે છે. આથી જ કરતા ય ને ૧૫ રૂપીઆ વધારે નફો મળે છે
 જો જ પોતાના શેર ૮૦ ને બાવે વેચી ફર્ડ ઉપજેલી રકમની ૫ ટકાની
 ૬૬ ના ભાવની અને ય પોતાના શેર ૯૦ ને બાવે વેચી ફર્ડ ઉપજેલી
 રકમની ૬૬ ટકાની ૮૭૬ ના ભાવની ભોન લે, તો બંનેની વાર્ષિક ઉપજ
 પ્રથમ કરતા કેટલેટલી વધશે અથવા ઘટશે ?

ટીપ—નિયમ ૧૨ અને ૧૩ ને માટે ગોખમેફત ગુજરાતી ગણિ-
 તમા આ રીત કરતાં જુદી રીત આપી છે.

નિયમ ૧૪ માં:—કોઈ બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને
 તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આખ્યાં હોય, તો આપેલી વર્ગોની બાદબા-
 કીનો વર્ગ કરવો. આ વર્ગમાં આપેલા ગુણાકારના વર્ગની ૪ ગણાઈ ઉ-
 મેરવી. જે સરવાળો આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું આ વર્ગમૂળ તેજ બે સ-
 ખ્યાના વર્ગોના સરવાળો મશે આ ઉપરથી તે બે સખ્યાઓ કાઢી ગકાગે

ઉદા.—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૦ છે, અને તેજ બે સ-
 ખ્યાનો ગુણાકાર ૨૪ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\begin{aligned} & \sqrt{\text{આપેલી વર્ગોની જાદવાકી}^2 + \text{આપેલો ગુણકાગ}^2 \times 4} \\ &= \sqrt{20^2 + 24^2 \times 4} \\ &= \sqrt{400 + 960 \times 4} \\ &= \sqrt{2960} \end{aligned}$$

= ૫૦ તેજ બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો આ મરવાળો અને તેજ બે સખ્યાના વર્ગોની જાદવાકી ૨૦ આપી છે ને પરથી તે બે સખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે નીકળી શકે છે -

$$\begin{aligned} & \sqrt{\frac{\text{આવેલો વર્ગોનો સરવાળો} + \text{આપેલી વર્ગોના જાદવાકી}}{2}} \\ &= \sqrt{\frac{૫૨ + ૨૦}{2}} = \sqrt{૩૬} = ૬ મોટી સખ્યા \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & \text{અને } \sqrt{\frac{\text{આવેલો વર્ગોનો મરવાળો} - \text{આપેલી વર્ગોની જાદવાકી}}{2}} \\ &= \sqrt{\frac{૫૨ - ૨૦}{2}} = \sqrt{૧૬} = ૪ નાની સખ્યા. \end{aligned}$$

જવાબ ૬ અને ૪ તે સખ્યાઓ.

દાર્શનિક:-

$$અ^2 - ઘ^2 = 20 \text{ અને } અઘ = 24 \text{ છે}$$

અ² - ઘ² = 20 એનો વર્ગ કરવાથી અ² - 2 અ² ઘ² + ઘ² = 400 થાય છે એમા 4 અ² ઘ² = 2304 ઉમેરવાથી અ² + 2 અ² ઘ² + ઘ² = 2960 થાય છે. એનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી અ² + ઘ² = 52 આવે છે

$$\text{હવે } અ^2 + ઘ^2 = 52 \text{ છે એમા}$$

$$અ^2 - ઘ^2 = 20 \text{ હોવાથી}$$

$$\frac{2 અ^2}{2} = ૭૨ \text{ સ.વાળો થયો.}$$

$$\text{માટે } અ^2 = 36$$

$$\text{માટે } અ = 6$$

એવીજ રીતે

$$અ^2 + ઘ^2 = 52 \text{ છે એમાથી}$$

$$\frac{\text{અ}^{\text{૧}} - \text{બ}^{\text{૧}}}{\text{૨ ઘ}^{\text{૧}}} = ૨૦. \text{ બાદ દર્શા}$$

$$\text{૨ ઘ}^{\text{૧}} = ૩૨ \text{ બાદબાકી}$$

$$\text{માટે અ}^{\text{૧}} = ૧૬$$

$$\text{માટે ઘ} = ૪.$$

૧ છુ ઉદા:—એક માણસે સોનુ, ચાંદી, અને ત્રાણ મળીને ત્રણ ધાતુના મિશ્રણનું એક ૨૦ તોલા વજનનું કુકુ કરાવ્યું. આખા કડાનો જેટલો ભાગ મોનાનો છે તેટલા પૌંડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ મોનાનો છે તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ સોનીએ ધડાઈ તરીકે માગી તે માણસે આખા કડાનો જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા પૌંડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ ધડાઈ તરીકે આપવા કહ્યું. આથી સોની અને તે માણસને ૨ શિલિંગ ૯૬ પેન્સના તકાવતની તકરાર પડી આખરે સોનીએ જેટલો ભાગ સોનાનો હતો તેટલા પૌંડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ ચાંદીનો હતો તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ લીધી. આથી સોનીને ધડાઈ બદલ ૩ શિલિંગ ૪ પેન્સ મળ્યા તે માણસે ૨૦ રૂપીએ તોલા લેખે સોનુ, ૬૨ અને તોલા લેખે ચાંદી, અને ૭ પાઈએ તોલા લેખે ત્રાણ ખરીદ્યું હતું કહ્યો ત્યારે તે કુકુ કેટલી કિંમતનું થયું? જવાબ.* ૩ ૩૦૮-૧૪-૬

૨ છુ ઉદા—એક વેપારીએ પોતાની ખાતે જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી પાધડી છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી આથી તેને સાલ ક-તા પાધડીમાં રૂ. ૪૪ ઓછા ઉપજ્યા ને તેણે જેટલી પાધડીઓ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી હોત, તો તેને રૂ. ૨૪૦ ઉપજત ને તેણે રૂ. ૧૨૦ એ એક સાલ લેખે સઘળી સાલો અને રૂ. ૮ એ એક પાધડી લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી હોત તો તેને સેંકડે ૧૫ ટકા નફો મળત. ત્યારે તે વેપારીએ તે વેપારમાં કેટલા રૂપીઆ રોકેલા? (અપૂર્ણ)

* આ વિષયમાં આપેલા બીજા સર્વ ઉદાહરણોના જવાબ વિષય પૂરો થયે આપવામાં આવશે

શ્રીકૃષ્ણવર્ણની જરૂર.

(લખનાર-મારનાર લીમમિદ્દલ દીપમિદ્દલ પરમારના પાતી બાઈ ચચળ.)

નાનાં બાળકથી તે વૃદ્ધ વયના મણુમે પણ કહી શકશે કે આ દુનિયાનો ઉદ્ધાર અને મહાણુ સ્ત્રી યદીજ છે દરિયામા વહાણુ ચલાવવાને ખલાસી કુશળ હોય છે સારેજ વહાણુ આ પારથી પેલે પાર જઈ શકે છે, તેમજ સત્યકારનાર ચલાવવાને પડિત પ્રધાનની જરૂર છે, તો પછી મહાવિદ્દ એવો ને આ મસાર તેને ચલાવવાને કૃષ્ણવર્ણ પામેલી સ્ત્રીઓની ખાસ જરૂર હોય એમા નવાઈ શી ! બ્યાસુધી માતા કૃષ્ણવર્ણની નદિ હોય ત્યાસુધી ઉછરતી પ્રજા ચપળ ઘઈ શકે એ બનવા નેગ કેમ હોય ! ને માતા કૃષ્ણવર્ણથી હશે તો તે પોતાના બાળકને સદેવાઈથી નાનપણુમાજ કૃષ્ણવર્ણના મસ્કાર ઠસાવી શકશે મનની કૃષ્ણવર્ણી સપાન કરવાને બાળકને સાળાની જરૂર પડે છે, તોપણુ તનની કૃષ્ણવર્ણી આપવાને તો ખાસ કૃષ્ણવર્ણી માતાનીજ જરૂર છે, એક અણુ માતા બાળકને શુ સુધારી શકે ? હા, જેવા શુણો પોતામા હોય તેમા નિખરી નરો-એમ કહીએ તો તેથી શુ ? બચ્ચાણુ ગદાણુ અને પોપણુ કન્વામા તો અનાય પશુપક્ષીઓ પણ બાહોશ હોય છે પરંતુ મનુષ્યનત સર્વ પ્રાણીઓમા જેટલી શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રમાણુમા પિતમ પ્રકારે માતા પોતે કૃષ્ણવર્ણી લઈને પોતાના બાળકને કેમ ન સુધારે ? એક કૃષ્ણવર્ણી પામેલી માતા આ દુનિયાની વિચિત્ર પ્રજાને કેવી ઉપયોગી છે !

નાનપણુથી માતાની તાલીમથી પુત્ર યા પુત્રી કેટલો બધો ઉપકાર કરી શકે છે તેમજ વિદ્વાન અને અનુભવી માતા પોતાની પ્રજાના હિતને માટે તેને કેટલી જાનનો બોધ આપી શકે છે તે જાણુવું બહુ દુર્લભ નથી કેમકે બાપજી સહેજે અનુભવથી નેઈ સમીએ છીએ કે કૃષ્ણવર્ણી સ્ત્રીઓ આ સસાર સુખમય બને છે, અને અમણુ સ્ત્રીઓનો સસાર કદી પણ સુખમય હોતો નથી એટલે દુખમય હોય છે, તો પછી સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાણુમાત્રનું કર્મચર છે. હિંદી સ્ત્રીઓ તેમા વળી ગુજરાતની સ્ત્રીઓમા કૃષ્ણવર્ણની ઘણીજ ખેાટ છે, તેનું મુખ્ય કારણુ એ છે કે પ્રજા સાદા અને મૂળના રિવાજના ગૃહસ્થો સ્ત્રીકૃષ્ણવર્ણથી વિરુદ્ધ જાય છે, તેમજ અજ્ઞાની અને

અણુપદ પુરુષે કહે છે કે શ્રીઓને બજાવવાથી ધરમાં દાગિચ પેસે છે, બગ્ગત હો છે, ધર લીડી જાય છે, મંસારમાં ધૂળ મળી જાય છે તેમજ બજીને શ્રીઓ વડી જાય છે. અલગત તેમનું કહેવું કેટલેક અંશે ખરું હશે તે મારાથી ના કહી શકાશે નહિ, કેમકે તેમના જોવામાં તેવું બાબુ હશે તે સત્ય છે. આજકાલ કેટલાક એવા જનારો પણ જોવામાં આવે છે કે બજી એટલે સુધરેલી યઈ, પરંતુ પાઠકગણ ! તેમાં અપૂર્ણતાનો દોષ છે. તેને પૂર્ણ જ્ઞાન મળી શકતું નથી. મારા કહેવાનો એ હેતુ નથી કે શ્રીઓને બી. એ. કે એમ એ. મા પાસ કરાવો યા તો 'મિડ્વાઈટ' જનારો. માફ કહેવું તો શાસ્ત્રયુક્ત છે કે શ્રીઓને એવી કૃષ્ણવલ્લી મળવી જોઈએ કે જેથી ધર્મમાં દૃઢ થાય, નીતિમાન થાય, તેમજ સત્યપતિવ્રતા થાય. માત્ર એક બે ચોપડીઓ બજાવી એટલે એમ સમજવું નહિ કે કૃષ્ણવલ્લી આપી, પણ તેને કૃષ્ણવલ્લી એટલી આપવી જોઈએ કે તે વ્યાવહારિક ને ધાર્મિક બંને કૃષ્ણવલ્લી સંપાદન કરી શકે. પઠનક્રમ એવોજ ચલાવવો જોઈએ.

આ જમાનો એવો છે કે જીવાનીઆઓ શ્રીઓને વરા યઈ શ્રીઓ જે રસ્તે લઈ જવા ધારે તે રસ્તે જાય છે જો આવે પ્રસંગે શ્રી કૃષ્ણવાયલી હશે તો તેને સારે માર્ગે લઈ જઈ શકશે શ્રીઓને જો ખરી કૃષ્ણવલ્લી મળી હોય તો શું આ સસાર સુખમય ન થાય ? અલગત આપણા બંધુઓ એકજ મત પકડી બેસે કે આગળ ઉપર અપણામાં શ્રીકૃષ્ણવલ્લી ક્યા અપાતી હતી, તો તેમનું માનવું. બૂદ્ધિ ભરેલું છે. તેમ માનવાવાળાને હું બેધડક- પૂછીશ કે સતી દમયંતી, સતી સીતા, તારામતી વગેરે બહુલી હતી કે નહિ, તો તેના જવાબમાં હરકોઈને હા પાડવીજ પડશે. તેમજ સતી, સુલક્ષ્મી કે જેના બત્રીસ પુત્રો લગાઈમાં મરણ પામ્યા હતા, તેણે પ્રથમ મોહ-દશ્યમાં વિશ્વાસ કર્યો, પરંતુ તુરંત સત્યોપદેશ મળવાથી વિશ્વાસ છોડી દીધો અને, અતે મોક્ષસ્વપ્ને પામી આજે તો જોઈ શકાય

નોનું બાળક પણ મુજરી ગયું હોય તો શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પગલા ભરી અનેક કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. તેનું કારણ એજ કે કેમવણી બિલકુલ નહિ. આ વગેરે અનેક દાખલા છે, તો એવો નાદાન પક્ષ પકડીને આપણે આપણા સસારસુખસાધનને અગ્નિમાં રાખવું, એ ડહાપણભરેલું નહિ પણ જોખમ-ભરેલું છે.

જો સ્ત્રીઓને પ્રાચીન રીતરિવાજને અનુસરી શિક્ષણ આપવામાં આવે તો આપણા સસાર સુખમય બની શકે. પણ જ્યાં માબાપ એ ત્રણ ચોપડીઓ ભણાવી નરુદ્ધ વરસની ઉંમર થાય કે લગ્ન કરી દેવામાં મગ્ન રહે, ત્યાં સ્ત્રીઓ અસ્પૃશ્યની રહેજ અને અનિદાનિરપ યર્ષ પડેજ.

આવા કગાલ શિક્ષણમાં એ ભવિષ્યની માતા પોતાના નિર્દોષ બાળકોને શું તાલીમ આપે ? તેમજ તે બાળકગ્ન કરેલા જોડાની પ્રજા શું સુધરી શકે ? શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે વીસ વરસનો પુરુષ અને તેર વરસની કન્યા હોય તો બોડું યોગ્ય કહેવાય. પરંતુ તેથી તો ઉલટુંજ જોવામાં આવે, છે કે તેર વરસનો પુરુષ અને વીસ વરસની સ્ત્રી, તો પછી તે શું સુધરે ? દાખલા તરીકે અંગ્રેજ લોકો ભણી જિતયા પછીથી પોતાની મેજે લમ કરે છે તો તેથી તેમને જે ફાયદા થાય છે તે આપણે નજરે જોઈએ છીએ અપૂર્ણજ્ઞાનવાળી બાળા પોતાના ધર્મનું રહસ્ય શું જાણી શકે ? અને જ્યારે તે જાણી ન શકે ત્યારે ઉલટું ધર્મ કરવા જાય ત્યાં કર્મ બાધીનેજ આવે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ દેવદર્શને જાય છે ત્યારે ચારપાય બેગી મગીનેજ જાય છે, અને પછી વખતનો લાભ લઈ જેની તેની નિંદા કરવા મડી જાય છે. કહેવત છે કે “ ચાર મજે ચોટલો તો એકનો પાડે ચોટલો ” એ કહેવતનો પૂરો અમલ થવામાં કંઈ બાકી રહેતું નથી આનું કારણ એ કે ધર્મસ્થાનક તે શું તે તેઓ સમજતી નથી. જો સમજતી હોય તો એવી અનર્થનીવાતો કરે નહિ, માટે સ્ત્રીશિક્ષણની ખાસ અવલ નંખે જરૂર છે. સ્ત્રી સુશિક્ષિત હોય તો બાળકો ગર્ભમાથીજ સારા અવતરે છે. ચિકિત્સક, શુદ્ધિમાન, અને સાગ્યશાળી બાળકો થવાનું મૂળ કારણ માતાજ છે. આ વિષે આપણે ઘણા દાખલા મેળવી ચકીશું. સુલદાત્મ ઉદરમાં જ્યારે અભિમન્યુનો મર્લ હતો, ત્યારે તેણે જે કળા સાંભળી હતી અને તે સમયે

તેને જે જે અકુર ઉત્પન્ન થયા હતા તે મર્વ અભિમન્યુના મગગમા વાસ કરી ગયા હતા વળી ઔનરમલ એસ કાઉલરે પેતાના એક પુત્રકમાં લખ્યું છે કે પ્રમિદ્ધ ગણિતના નાર કાલવારન્ટ બારે ગર્ભમાં હતો સારે તેની માને ધણી વખત સત્રીએ પણ દિસાવ્ય ગણના પડના, તેથી તે વિદ્વાન થયો હતો બ્રમ્હના એક પ્રખ્યાત વકીલના ઓગડામાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટના ચિત્ર છે તેની માતા લગાઈતું વર્ણન વાચ્યામાં ઘણો પ્રેમ દેખાડતી તેથીજ તેના બાળકને વડીન અવસ્થામાં લગાઈતી ઇચ્છા પ્રગળ થઈ હતી. મિસિસ પેન્ડલ નિમે એમ કહે છે કે તેણે પાચમી વખતના ગર્ભસમયે વિદ્યાચર્યામાં ચિત્ત લગાડ્યું હતું, તેથી તેનો પુત્ર પણ તેવોજ વિદ્વાન થયો હતો તેથી ગકટર કાઉલર પેતાના એક પુસ્તકમાં લખે છે કે ગર્ભસચાર થવાની સાથે માતા મનસ્વભાવનો લાગ બાળકોને આપી શકે છે, અને જો અમણુ માતા હોય તો તેનું આગડ આગસુ અને ચૂર્મ થાય છે: આ માટેજ ત્રીકોળવણીની જરૂર છે કહેવત છે, કે “ મા તેવી હીકરી ને ઘડા જેવી ઠીકગા ’, માટે સ્ત્રીને કેળવણી આપવી અગત્યની છે, કારણ કે ત્રીપુરુષ એ સમાગમની ગ્યના બે પૈકા છે, તો બને પૈકા જો સરખા અને મારા હશે તોજ ગ્ય ચાલી નકશે તેમ જો પુરુષ વિદ્વાન હશે અને સ્ત્રી અભણ હશે, તો તેનો સસાર કદી પણ સુખગમ ચાલી શકનાર નથી તેમજ સ્ત્રી એ પુરુષનું અર્ધું અગ છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે, તો પુરુષ પેતાના મગીરને અર્ધું અલકૃત કરશે તો ખોટું કહેવાને એટલુંજ નહિ પણ પુરુષની દાનિ થશે, માટે દરેક પુરુષનામ ધરાવનારને ધાન્ને છેક તેણે પેતાના બને અગ સગ્માગમ્યમાં જોઈએ ત્યુ છે કે—

अर्थ भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सत्त्वा ।

भार्या मूलं त्रिगर्गस्य भार्या मूलं-तरिप्यतः ॥

અર્થાત્-ભાર્યા મનુષ્યનું અર્ધું અગ છે. ભાર્યા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે. ભાર્યા ત્રણે વર્ગનું (એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામનું) મૂળ છે, ભાર્યા તરનારનું મૂળ છે (મસાગમનનું સાધન છે) અગત્ય !!

કેલવણીખાતાની સ્વરો.

રાજકોટ આર્ટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સને ૧૯૧૨ ની
સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા.

- (૧) કાઠિયાવાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, ઓસિસ્ટન્ટો, અને સ્ત્રીશિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે, કે આ કોલેજમાં દાખલ થવાને જે બાઈઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉંમર અઘ્યાસ વગેરે દલીલતનુ પત્રક સને ૧૮૯૩ ની સાલના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૬૪, મેં જાપેલા નમુના પ્રમાણે બનાવી તેમાં માગેલી દલીલત બરાબર પૂરી આ જાહેર ખબર પહોંચે કે જેમ અને તેમ તાકીદથી અમારી તરફ મોકલવું. તા ૧ માહે ઑગસ્ટ સને ૧૯૧૨ પછી આવા પત્રકો લેવામાં આવશે નહિ.
- (૨) સને ૧૯૦૩ ના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૨૨ મેં તે સાલની પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર જાપેલી છે તેની કલમ પહેલી અને છઠ્ઠી સિવાયની બાકીની પાંચ કલમોમાં લખેલો સરતો આ સાલને માટે પણ લાગુ છે એમ સમજવું.
- (૩) આ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૬ મી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ સોમવારના રોજ સવારના ૧૧ બગોવાર વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

તા. ૧૮ મી માહે એપ્રિલ સને ૧૯૧૨, રાજકોટ.

O E Strip.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

આર્ટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

રાજકોટ.

બહુર ખખર.

(ઉ. ભા. ના મે. ઓ. ઇ. સાહેબના તા. ૪ થી મે ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૨૨૨૫ ઉપરથી /
પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મજુર થયેલાં પુસ્તકોની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નંબર.	પુસ્તકનું નામ	જેમા પુસ્તક જપાયુ હોય તે લાપાનું નામ	શાને માટે પુસ્તક મજુર થયું છે તે.	કિંમત. રૂ.આ પા	ટીકા.
૧	બટ્ટ સી. એમ વપ્રીસ સાદગ, મહીકાંઠા— રત્નમન્થિ અંથવા કુંકી પાતાંઝી.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઔચ્ચે-વર્નાક્યુલર શાળા- ઓની લાઇબ્રેર માટે.	૦-૮-૦	
૨	દાતાર એન્ડ એન. ૬૮, સુધવાર પેઠે પૂના શહેર— નામદાર શહેનશાહ જ્યોર્જ પોંચમા અને શહેનશાહ- ખાનુ મેરિનું રાત્નાભિષેક વખતનું ચિત્રર.	મરાઠી, ગુજરાતી, કેનરીઝ, અને સિધી	સાધળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં લાઇબ્રેરિ તથા ઇનામ માટે.	૦-૧૦-૦	કપડા પર ચદનેશુ તથા નિટાળવાની લાકડી સાથેનું.

3	<p>चोपटलास भगनहास, गुज- -रात ओरिओटल सुकडीपो, अमहावाह-</p> <p>नामदास्-शहेनशाह पांचमा नय्योर्ननुं लवतयरित्र.</p> <p>सेकुरि अजुमन-भ-भरलाम, वडादा-</p> <p>हमार नणी (हमारा येगंबर)</p>	गुजराती	<p>गुजराती प्राथमिक शाळाओमा धनाम तथा साधुओर माटे.</p> <p>हुकु शाळाओनी साधुओरि माटे.</p>	<p>०-१-३</p> <p>०-८-०</p>
---	---	---------	---	---------------------------

P. Wren.

अ. डि. ओ. प. छ. तरक्षी.

ओरिस ओप वि डिरेक्टर
ओर पब्लिक प्रेन्सेशन, पूना.
ता. २४-मी ओप्रिल १९१२.

જાહેર ખબર.

(ઉ બા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૭ મી મે ૧૯૧૨

ના હુકમ નં ૨૬૯૦ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆ, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જમ
ચપલાં જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆં
વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે
હિંદમાં કાયદેસર સ્થપાયેલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોષ, તિરસ્કાર, કે
ધિક્કાર ઉત્કેચવાનો સંભવ છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં તથા તારીખ.
‘પાણિપતયા મોબદલા’ (પાણિપતનો ખાર) નામનું મરાઠી નાટક.	કોલ્હાપુરની હિંદુ યુનિયન કલબના સભાસદ કોમ્પ વાસુ- દેવ નારાયણ નામનાએ દેખીતી રીતે લખેલું, મુબઈમાં સુવર્ણ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છપાયેલું, અને મુબઈ, ગિરગામના કાટક ખ- ધસે પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જન્યુડિસ્પલ ડિપા- ર્ટમેન્ટ, નં. ૫૪૬, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૦મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૨.
‘સંગીત લકાવિધ્વંસ નાટક’ (લકાના નાશ વિષે સંગીત નાટક) નામનું મરાઠી નાટક	અરુણ ધોડદેવ કાણેએ લ- ખેલું, અને મુબઈમાં ક્યુર્ટક પ્રેસમાં છપેલું	જન્યુડિસ્પલ ડિપા- ર્ટમેન્ટ, નં ૮૧૫, કિલ્લે મુબઈ, તા ૨૯મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૨.
‘પૃથ્વીરાજ સયોજિત નાટક’ (પૃથ્વીરાજ અને સયોજિત નાટક) ના- મનું મરાઠી નાટક.	અરુણ ધોડદેવ કાણેએ લ- ખેલું, અને મુબઈમાં તરવ- વિવેચક પ્રેસમાં છપેલું.	II

બસવેશ્વર (Basaveshwar) નામનું નાટક

અમરશાસ્ત્રી હીરેમઠે લિંગસાગરે
દેનરીઝમાલખેલું, (બેલ્ગામના)
રામતત્ત્વ પ્રકાશ ગ્રેસમા છા
પેલું, અને શિવમૂર્તિ સ્વામી
કાનખર્ગી મહે પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં. ૮૫૭,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૩૦મી જાન્યુઆરિ
૧૯૧૨.

‘બંદે માતરમ્, બીશો
નહિ’ (Bande Ma-
taram, Do not
fear) એ નામનું બ-
ગાલીમા હસ્તલિખિત
પાનીઈ

‘યુગાન્તર’ ની સહીવાળું

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં. ૧૧૨૬,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૬ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨,

‘નામદાર બાલગગાધર
તિલક યાંચા વરીલ ખ-
ટસાચી હકીકત’ (ધિ
ઓનરબલ મિ. બાલ
ગગાધર તિલકપર ચા-
લલા કામની હકીકત).

બાલગગાધર તિલકની તપા-
સનો મરાઠીમાં પૂર્ણ હેવાલ,
ખડેગવ બીકાજી બેલ્સારેએ
લખેલો, ધર્મપ્રકાશ ગ્રેસમાં છ-
પાયલો, અને કોલ્હાપુરના ભુ-
કસેલર રામચંદ્ર ચિન્તામણ ભા-
ગવતે પ્રસિદ્ધ કરેલો

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં. ૧૨૧૧,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૧૩ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨.

‘શર અબલા’ (બહા-
દુર સીઓ).

“ધનુર્ધારી”એ લખેલું, મુખર્ષ
ના નિર્ણયસાગર ગ્રેસમા છ
પાયલું, જનાર્દન મહાદેવ ગુ-
ર્જરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

II

‘શ્રી શિવાજી ઉત્સવ
વા ત્યા પાસન મહારા
ષ્ટ્રીયાસ બોધ’

કોઇ શિવાજી જયતી પર દે
ખીતી રીતે અપાયલું બાપણ,
‘લોકમાન્ય બાલગગાધર તિ-
લક’ને અર્પણ કરેલું મરાઠી
ચોપાનીઈ

II

‘લોકમાન્ય બાલગગા-
ધર તિલક યાંચે ૫૦
વર્ષાંચે ચરિત્ર, ભાગ
પાલકા’.

કૃષ્ણજી આખાજી ગુરુજીએ
લખેલું, પૂનાના શારદા ગ્રેસમા
છપાયલું, ગણેશ રામચંદ્ર કાશ-
લકરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

II

‘રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આ-
યિ લોક જાગૃતિ’

વાસુદેવ પુરુષોત્તમ સાહેબે
લખેલું, અને વડોદરામાં ‘જય
વિજય’ પ્રેસમાં છપાયેલું.

‘સમાલોચક’ નામના
ચોપાનીઆની નીચેની
પ્રતો

મરાઠીમાં હુબલીના અગ્રક
ગુરુનાથ કાલેએ. મરાઠીમાં પ્ર-
કાશ કરેલું.

જ્યુડિશ્યલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં. ૧૨૪૪,
કિલ્લે મુબઈ, તા.
૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨

૧. પુસ્તક ૧ હું, નં. ૩.
૨. પુસ્તક ૧ હું, નં. ૫.
૩. પુસ્તક ૨ હું, નં. ૩.

‘બહેમાતરમ, મા બો-
ઈ! મા બોઈ! મા
બોઈ! બાઈ સ્વદેશીય
બ્રાતૃવૃદ્ધ’, એ મથાળાનું
પાનીઈ.

કર્તાના નામ વગરનું બંગા-
લીમાં લખાયેલું, અગ્રેજી, બં-
ગાદી, અથવા કોઈ પણ ભા-
ષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલું

જ્યુડિશ્યલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં. ૧૪૬૪,
કિલ્લે મુબઈ, તા.
૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨.

‘લેખ—રત્ન—માળા
અથવા નાના કુટુંબીસાં-
ચે નીવડક પત્રાંચા સ-
અદ્દ નામનું મરાઠી ચો-
પાનીઈ

આંતાજી રામચંદ્ર હાર્ડિકરે લ-
ખેલું, અને ૧૮૮૭ મા વાસુ-
દેવ ગણેશ જોશીએ ‘અદ્રિકા’
પ્રેસમાં છાપેલું તથા પ્રસિદ્ધ
કરેલું.

જ્યુડિશ્યલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં. ૨૭૫૪,
કિલ્લે મુબઈ, તા.
૧૦ મી એપ્રિલ
૧૯૧૨.

નીચેનાં ચોપાનીઆ, ચોપડી વગેરે જમીન યા દરિઆ માર્ગે બ્રિટિશ
ઈંડિઆમાં લાવવાની ગવર્નર જનરલ-ધન-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના
સી કન્ટ્રોલ એક્ટના સેકશન ૧૯ ની રૂએ મના કરવામાં આવે છે —

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ
---------------------	--	------------------------------

‘કણ્ણુ, એક કાવ્ય અને
બીજા ગીતો’, તથા
‘અરિતોરુપય, એક કુ-
કી વાર્તા’.

સી સુબ્રમણ્ય ભાગતીએ પ્ર-
સિદ્ધ કરેલા, અને પૈડચેરી-
માં છાપેલા તામ્ર લખામાં
ચોપાનીઆં.

રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ,
નંબર ૧૯૩૦, કિ-
લ્લે મુબઈ, તા. ૨૩
મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨.

અલ્-બલેગ
(Al-Balag)
નામનું અરબી વર્તમાન-
પત્ર.

સિરિઆમાં બેરુતમાં પ્રસિદ્ધ
અલ્

રેવેન્યુ ડિપાર્ટમે-
ન્ટ, નંબર ૩૬૦૭,
કિલો મુખર્ષ, તા.
૧૫ મી એપ્રિલ
૧૯૧૨

જાહેર ખબર.

બ્યુરોફોર્મલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૨૮૭૫, કિલો મુખર્ષ, તા. ૧૩ મી
એપ્રિલ ૧૯૧૨.

૧૯૧૦ ના ઇન્ડિઅન પ્રેસ એક્ટના સેકશન ૧૨ પ્રમાણે 'અલ્-બુલ્ગ દેરી'
ના ચિત્રની મના કરનારી તા. ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર
ખબર નંબર ૭૨૦૬ ના સંબંધમાં લાગતા વળગતા અધિકારીઓને ખબર
આપવામાં આવે છે કે લાનોલી, દાર્લાના રવિવર્મા પ્રેસના માલિકને સર-
કારે નીચેના ફેરફાર સાથે એ ચિત્ર ફરી છાપવાની પરવાનગી આપી છે —

(૧) જાહેર ખબરમાં કસાર્ધ તરીકે વર્ણવેલા એક રાક્ષસની તર-
વાર પરના લોહીના ડાઘો કાઢી નાખવા.

(૨) જાહેર ખબરમાં ગાય તરીકે વર્ણવેલા, પણ જે હતકયામાં
બેસે છે, તે પ્રાણીનો રંગ સફેદ બદલીને કાળો રાખવો.

જાહેર ખબર.

(મે. ઇ. બા. ના એ. ઇ સાહેબના તા. ૧૩ મી મે સને ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૩૧૬૩ ઉપરથી).

સને ૧૯૧૨-૧૩ નો નં. ૨૯૪૨. અમદાવાદ, ૧૦ મી મે સને ૧૯૧૨.

તા. ૭ મી મે ૧૯૧૨ ના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહે-
બના હુકમ નં. ૧૪૮૩ પ્રમાણે આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હાલ-
તુરત સુધી અમદાવાદ કૅંપમાં રહેનાર આસરે ૧૪ વર્ષની વયના છોટાલાલ
ગોકળદાસ તખોલીને, તથા હાલતુરત સુધી અમદાવાદ પ્રેમ દગવાળ ખંદારના
ગહેનાર આસરે ૧૭ વર્ષની વયના બલીરામ કૃષ્ણાજી કિ સિંઘર (ઉર્ફે બાલ-
કૃષ્ણ કૃષ્ણાજી ગાયકવાડ) ને, લીવિંગ સર્ટિફિકેટો પર ઝોટી સહી કરીને
અમદાવાદની અમુક સ્વીકૃત હાર્દ રફલમાં દાખલ થવા પ્રયત્ન કરવા માટે,
હવે પછી હમેશને માટે સરકારે સ્વીકારેલી કોઈ પણ શાળામાં દાખલ
કરવાની, તેમજ ખાતા તરફથી લેવાતી અથવા સ્વીકારવાતી કોઈ પણ
પરીક્ષામાં જોડવા દેવાની મના કરવામાં આવે છે. P. LORR.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર ઇ. બા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

માંડવી—ગામ લોકો તરફથી. મીઠાઈ રા. ૧૦-૮-૦ સાતમ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩-૦-૦ પતાસા ૩-૦-૦ એર—ગામલોકો તરફથી વસનજી રણછોડજી તરફથી ભોજન રા. ૩૦-૮-૦ ધરસાણા—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૪-૦-૦ સુકેશ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૫) નામધરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૫) ભોજન રા. ૧૦) અચ્છેલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૨૦) મગોદુગરી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૫-૮-૦ ઉમરા—શેઠ ધનજીશાહ રતમજી તરફથી ઇનામ રા. ૨૪-૦-૦ પટેલ ધના રધા મીઠાઈ રા. ૧-૧૨-૦ બાઈ શકરી ખુરસી રા. ૪-૮-૦ સેગવાછામા—પટેલ ઇચ્છાભાઈ કાયાભાઈ ભોજન રા. ૧૨) અષ્ટગામ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા. ૪૫) સ્કુલ કમીટી ના મેમ્બર તરફથી મીઠાઈ રા. ૩) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી છીંટ રા. ૩-૧૨-૦ મીઠાઈ ૧-૮-૦ અહલ—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૨-૪-૦ મીઠાઈ રા. ૫) ખેરલાવ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ આસાદિદુ—વડતાળ ગાદીના સ્વામીના ધર્મગુરૂ મીઠાઈ રા. ૩) ખરેલી—દયાળજી પરાગજી તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૦) સીસોદરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૮) અહવા—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા. ૧૬-૩-૦ ગુલાબભાઈ નાગરજી દારમ સુપરિટેંડંટ સાહેબ તરફથી તથા લ. રામજીજી રણસિદ્ધજી મીઠાઈ રા. ૪-૦-૦ સ્લેટ તથા મીઠાઈ રા. ૧૦-૧૩-૦ વાંકાનેર—ગામ લોકો તરફથી પાણી લાવવાને લોહખંડી નળી રા. ૩૫) ઇનામ રા. ૧૧) મીઠાઈ રા. ૨૨) કમાળછોડ—દયારામ રણછોડજી તરફથી છોકરાને ભોજન કરાવ્યું રા. ૨૫-૮-૦ ગામ લોકો તરફથી કાપડ, છીંટ વીગેરે દાણીપગના રા. ૧૬-૪-૦ ગોવન કાળા પટેલ સાકર રા. ૧)

અખૂરું.

સ્મૃતિના.—ગાલાત્રાડ-હાલાર એન્જિનિસના તોળાની સ્કૂલોના મહેતાજીએ ન્યુનિલિ અક વી પી થી મગાવેલો, અગર બેન્ચનાની ટિકિટો મોકલવી, અથવા મ એ. દરેલો, એમ મે. આસિ. એન્જિનિ એન્ડુ ઓફિસર આદેશ અપી જણાવે છે, માટે તે મુજબ તેઓએ અમલ કર્યો.

પ્રાંત ૭ મો.

પુસ્તક પર મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુલાઈ. ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસપત્તિનું દિશ્વશન. ... ૨૪૧-૨૪૪.
૨. સાદિત્યમા નીતિની આવના (અ. ક. ત્રિ) ૨૪૪-૨૪૬.
૩. હાસ્યરસ (મો પા દવે) ... ૨૪૬-૨૫૩.
૪. જ્ઞાન અને કેળવણી (લ. આ. સૈયદ) ... ૨૫૩-૨૫૭.
૫. સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ) ... ૨૫૮-૨૬૧.
૬. ગણિત. (રા. કા. પટેલ) ... ૨૬૨-૨૬૫.
૭. પોર્ટચુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ (મ. દ. દલાલ) ... ૨૬૫-૨૭૦.
૮. ગુજરાતી ભાષામા વપરાતા કેટલાક અરબી શરમી શબ્દો. (અ. હ. મુનશી) ૨૭૦-૨૭૩.
૯. ગ્રંથપત્ર (વિ. સ. પાઠક) ... ૨૭૪-૨૭૫.
૧૦. કેળવણીખાતાની અખરો ... ૨૭૫-૨૮૦.

સંપ્રી (ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) - અને

પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિવિસપલ; પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક રવાણીમ રાખ્યા છે).

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે. તન્ત્રી

અવરો દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે ગણેલા. ધર્માર્થ. શુ. ગણિતોમાંથી અને
પરીક્ષાઓના પ્રશ્નોમાંથી ચુંટી કાઢેલા પાના ૫૧૨ (કિ ૧.૧) હાલ ગાળા. જમડે-
લીના ૩ બન્ધી ગા પો. બન્ધીના પરલુદાસ નાગરદાસ-સૈયદપરા-સુરત

આત્મારામ અને દલાલાકાની કમ્પનીના

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યક હતાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષ-
રનાં શુદ્ધ વંતણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુક્રમ અક્ષરોનાં કદ તથા લ-
ખાણ દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં
ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા લખવવા માટે ત્રાખાના પત્રા (કોપી-
) કોનરાવેલા છે, જે ઘણી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજુએ સુન્દર ર-
ચાણીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે,
૧૬ વખત બેવાથી ખાત્રી થશે.

૬૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા
ન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ
ન આપશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ

પડે નહિ.

સ્વચ્છતા સાથે બીજા પુસ્તકો મંગાવનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા ટકાવ લઈ
બિલિ અંક ગોઠવણ રાખી છે મળવાનું ટેકાનું—આત્મારામ અને
વા.મ. આ. પત્રી, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફિસ, કાળકાદેવી રોડ
૧૧ બંગાલે છે, સામુ નંબર-૨૬૭ મુમર્ઝ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૨ મું.

જુલાઈ, ૧૯૨૨.

અંક ૭ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દ્વિગ્દર્શન.

(ચોથી માહિત્યપત્રિકામાં વાંચેલો નિબંધ).

(આશુ પુ ૫૧. પૃ ૨૦૪ થી).

દોષોત્તું લક્ષણ ને પ્રકાર.

કાવ્યના લક્ષણ વિષે આલકારિકામા જાતું મતભેદ છે. દંડી અને જગન્નાથ રમણીય અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દને કાવ્ય કહે છે,^૧ અર્થાત્, શબ્દ્યમત્કૃતિને પ્રાધાન્ય આપે છે; અર્થ્યમત્કૃતિને ગૌણ માને છે. ભામત્, મમ્મટ વિદ્યાનાથ આદિ આલકારિકા ગ્રન્થ અને અર્થ બનેને કાવ્ય કહે છે,^૨ એટલે શબ્દ્યમત્કૃતિ ને અર્થ્યમત્કૃતિ બનેને સરખા આવશ્યક ગણે છે. વામન રીતિને, ત્રિશ્વનાથ રસને, અને આનંદવર્ધન ધ્વનિને કાવ્યનો આત્મા માને છે^૩ મમ્મટ પણ ગુણના લક્ષણમા રસને અગ્રી એટલે આત્માજ કહે છે^૪ મમ્મટનો કાવ્યપ્રકાર અંથ કાવ્યશાસ્ત્રમા આકર્ય્ય બનાય છે તેના લક્ષણ પ્રમાણે અદોષ, સચુણ, અને બદુષા

૧ રમણીયાર્થપ્રતિપાદકઃ શબ્દઃ કાવ્યમ્ । રસ૦

શરીરં તાવદ્દિષ્ટાર્થવ્યવચ્છિન્ના પદાવલી । કાવ્યા૦

૨ શબ્દાર્થૌ સહિતં કાવ્યં ગદ્યં પદ્યં ચ તદ્ દ્વિધમ્ । ભામ૦

તદ્દોષૌ શબ્દાર્થૌ સગુણાવનલંકૃતૌ પુનઃ કાપિ । કાવ્ય૦

૩ રીતિરાત્મા કાવ્યસ્ય । કાવ્ય૦ સૂત્ર૦

વાક્યં રસાત્મકં કાવ્યમ્ । સાહિ૦ દર્પ૦

કાવ્યસ્યાત્મા ધ્વનિરિતિ ગુપ્તૈર્યઃ સમાન્નાતપૂર્વઃ-ધ્વન્યા૦

૪ યે રસસ્યાહ્નિનો ધર્માઃ ગૌર્યાદ્ય ઇવાત્મનઃ ।

ઉત્કર્ષહેતવસ્તે સ્પરચલસ્થિતયો ગુણાઃ ॥ કાવ્યમ૦

સોલંકાર શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય છે અદોષત્વને લક્ષણમાં મમ્મટ પ્રારંભમાં મૂકે છે, તે યુક્તજ છે. પ્રાચીન આલંકારિકો ભામહ અને દંડી પણ કાવ્ય-મા દોષની ઉપેક્ષા ન કરવાનોજ ઉપદેશ કરે છે ભામહ કહે છે કે એક પણ દોષયુક્ત પદ વાપરવું નહિ દુષ્ટ પુત્રથી જેમ પિતાની નિંદા થાય છે, તેમ દુષ્ટ પદથી કાવ્યની નિંદા થાય છે^૧ દંડી પણ એવોજ વિચાર દર્શાવે છે, તે કહે છે કે સ્વરૂપ પણ દોષ પ્રતિ પ્રમાદ ન કરવો; કેમકે ગમે તેવું સુદૃશ શરીર પણ કોડનાં એક પણ ઝવાથી કદપુજા થાય છે^૨

દોષ ને ગુણોનું વિવેચન.

મુખ્ય અર્થનો એટલે રસ કે ભાવનો જેથી અપરૂપ કે ક્ષતિ થાય તેને દોષ કહ્યો છે કેટલાક દોષો નિત્ય છે; અર્થાત્, સર્વે સ્થળે દોષજ છે. કેટલાક અનિત્ય છે; એટલે અમુક પ્રસંગમાજ દોષ છે કેટલાક શબ્દ-દોષ છે, કેટલાક અર્થદોષ છે, ને કેટલાક રસદોષ છે. આવા દોષના પ્રકાર છે. જ્ઞાને પ્રિય લાગે એવા પદોજ કાવ્યમા વાપરવા જોઈએ કવિને ભાષા પર બગમર કાણુ જોઈએ ને યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય મધુર શબ્દોજ તેણે ઓધી કબવા જોઈએ તેની ભાષા ગુદ, સરળ, ને સરકારી જોઈએ, તેનામા જિયા પ્રકારની ન્યક્તતા જોઈએ. શબ્દશાસ્ત્રના નિયમોનો અનાદર કરવાથી ચ્યુતસંસ્કૃતિ દોષ થાય છે. વ્યાકરણના દોષોનો એમા માવેશ થાય છે કર્ણને કહોર લાગે એવા પદના પ્રયોગથી શ્રુતિકટુત્વ દોષ ને છે અશ્લીલ, ગ્રામ્ય, અપ્રમિદ, કે સદ્વિધ પદો વાપરવાથી કે એવો^૩ થવાથી સહૃદયના મનને ઉદ્વેગ થાય છે, ને રસની ક્ષતિ થાય છે, માટે એવા પદો ને અર્થ પણ દૂરિતજ છે જે રચનાથી વર્ણનનો આગમ કર્યો હોય તે ગ્યનાનો ભગ કરી અન્ય રચનાનો આશ્રય કરવાથી ભ્રમપ્રક્રમ દોષ થાય છે ગુચવણુભરેલી રચના દિલ્લટ કહેવાય છે ને તે પણ દૂષિતજ છે. એટલું એક પદ પ્રયોગન વિના પુનઃ પ્રયોગવાથી કવિતપદત્વ

૧ સર્વથા પદમપ્યેકં ન નિગાદ્યમવચવત્ ।

વિલક્ષ્મણા હિ કાવ્યેન દુઃસ્રુતેનેવ નિન્દ્યતે ॥ ભામ૦

૨ તદ્વત્પમપિ નોપેક્ષ્યં કાવ્યે દુષ્ટં કથંચન ।

સ્વાદુપુઃ સુન્દરમપિ શિત્રેણૈકેન દુર્ભગમ્ ॥ કાવ્યા૦

કે પુનરજિત દોષ થાય છે આ દોષ અનિત્ય છે; કેમકે કેટલેક સ્થળે પુનરજિત આવશ્યક છે અર્થની પુષ્ટિ ન થાય એવા નકામા વિશેષણથી અપુષ્ટ દોષ થાય છે એ અર્થદોષ છે. છન્દોભંગ કે યતિભંગથી હનવૃત્તત્વ દોષ થાય છે છન્દના ધરના યતિમા ભંગ વિશેષ જોવામા આવે છે જે વૃત્તમા જે જે સ્થળે વિદ્વાનોએ વિશ્રામસ્થાન નક્કી કર્યા છે તે તે વૃત્તમા તે તે સ્થળે વિશ્રામ લેતાં પદને ભાગી નાખવું પડે ત્યાં એવો દોષ થાય છે. રસદોષ પણ ત્રણ પ્રકારના છે; પણ તે સર્વમા અતૈયિત્ય એટલે રસની યોગ્યતાનો નાશ એ રસભંગનું મુખ્ય કારણ છે. આ દોષોમાના ધણાખરા ગદ્યમાં પણ જોવામા આવે છે. કિલ્લ રચના, વ્યાકરણ દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ શબ્દો, અપ્રયુક્ત, સંદિગ્ધ, ને ગ્રામ્ય શબ્દો, તેમજ કર્ણકટુ પદો, ને યતિભંગ જેવા દોષો આપણી ભાષામા ગદ્ય ને પદ્ય બંનેમા સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ તો ખરૂં છે કે કેટલાક ઉત્તમ કાવ્યોમા પણ ક્ષયિત્ દોષો જોવામા આવે છે નાત્પર્ય એ છે કે આપણો આદર્શ ઉચ્ચતમ જોઈએ, અને દોષોનું સ્વરૂપ જાણી તેમાથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

દોષના વિવેચન પરથી એટલું સ્પષ્ટ છે કે કવિની ભાષા શુદ્ધ, ગુંચવણ વગરની, ને પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ, તેમજ તેનો અર્થ પણ કિલ્લ કે અનુચિત ન જોઈએ. તેમા રસની પરિપૂર્તિ જોઈએ ને સહૃદયને માન્ય ન થાય એવી કિલ્લ કલ્પના તેમાં ન જોઈએ.

સગુણ એ મમ્મટના કાવ્યલક્ષણમા બીજું વિશેષણ છે માત્ર દોષરહિત શબ્દ અને અર્થ હોય એટલે કાવ્ય થાય એમ નથી, તે શબ્દ ને અર્થ ગુણયુક્ત હોવા જોઈએ શૌર્યાદિ જેમ આત્માના ધર્મ છે, તેમ ગુણો એ રસ જે કાવ્યનો આત્મા છે તેના ધર્મ છે^૧ શૌર્યાદિ આત્માનો ઉત્કર્ષ કરે છે, તેમ ગુણો પણ રસનો ઉત્કર્ષ કરે છે, અને શૌર્યાદિ ગુણો આત્માથી જુદા રહી શકતા નથી, તેમ કાવ્યમાં ગુણો એ રસથી જુદા રહી શકતા નથી આ પ્રમાણે કાવ્યમા ગુણો રસની ઝમાવટ કન્યામા ઉપયોગી

૧ યે રસસ્યાદ્ધિનો ધર્માઃ શૌર્યાદય ઇવાત્મનઃ ।

વત્કર્પહેતવસ્તે સ્યુરચલસ્થિતયો ગુણાઃ ॥ કાવ્ય૦

છે માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણ ગુણ છે.^૧ દહી, લોખ, વામન અને અન્ય આલકારિકો દસ ગુણ છે એમ માને છે^૨ પણ મમ્મટ, વિદ્યાધર, વિદ્યાનાથ, આદિના મત પ્રમુખે ઉપરના ત્રણ ગુણમાંજ અન્ય ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. જેથી ચિનને આદ્વાદ થાય અને દ્વેષ આદિથી નેમાં જે કટોરપણું આવ્યું હોય તે જતુ રહી તે પાણી પાણી થઈ જાય તે ગુણને વિદ્વાનોએ મધુર ગુણ કહ્યો છે એ ગુણ સભોગશૃંગાર રસમાં માલમ પડે છે, પણ કમ્પુરસ, વિપ્રલબ્ધ શૃંગાર, ને શાન્ત રસમાં તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જોવામાં આવે છે.^૩ જેથી મનની અદર ભુખો ઉત્પન્ન થાય છે, જાણે અગ્નિ પ્રતીત થયો હોય ને જ્વલિત થયું હોય એમ લાગે છે, તે ઓજો ગુણ છે તે પીરરસમાં રહેલો છે. વીગ્ધી અધિક ખીલતસમાં, ને તેથી અધિક રાદ રસમાં હોય છે.^૪ સૂક્ષ્મ લાઙ્ગામાં જેમ અગ્નિ તરત સર્વત્ર વ્યાપે છે ને જેમ સ્વચ્છ જળ સર્વત્ર પ્રસરે છે, તેમ જે મનમાં એકદમ ફેલાઈ જાય છે તે પ્રસાદ ગુણ છે અને તે સર્વ રસમાં રહેલો છે.^૫

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(યોથી સાહિત્યપરિપદ્ધતિ વાચેલો નિમિષ).

(ચાલુ પુ. ૫૧ પૃ ૨૦૮ થી.)

(રા રા અ. ૬ ત્રિવેદી એમ એ. એલ. એલ ખી.)

સાહિત્યમાં સભ્યતાની આવશ્યકતા.

કાઈ કહેશે કે અપણુને જે વિચારો જેમ સ્ફુરે તેમ દર્શાવ્યા એટલે

૧ માધુર્યૈઃપ્રસાદાલ્પાશ્રયસ્તે ન પુનર્દશ । કાવ્ય૦

૨ શ્લેષઃ પ્રસાદઃ સમતા માધુર્ય મુકુમારતા ।

અર્થવ્યક્તિસ્તદાસ્ત્યમોજઃકાન્તિસમાધયઃ ॥ સર૦ કણ્ઠ૦

૩ આલોક્યત્વં માધુર્યં શૃંગારે દ્રુતિકારણમ્ ।

કરુણે વિમલમ્થે તચ્છાન્તે ચાતિગયાન્વિતમ્ ॥

૪ દીપ્ત્યાત્મવિસ્તૃતેર્દેતુરોજો વીગ્મમથિનિઃ ।

વીખતસરૌદ્રસયોસ્તસ્પાધિક્યં ક્રમેણ નુ ॥

૫ શુષ્કેન્ધનાગિવત્સ્વચ્છજલવત્ મહસૈવ યઃ ।

વ્યામોત્પન્નત્ પ્રસાદોઽસૌ મર્વત્ર વિદિનમ્થિતિઃ ॥

સાહિત્યમાં આપણું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. સત્ય કહેવું એ આવશ્યક છે, તે ઉપરાંત બીજું કંઈ જોવાની જરૂર નથી. ખરું જોતાં તેમ નથી. સત્ય કહેવું અને તે સારી રીતે કહેવું-એ નિયમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. સમ્યક્તા સિવાય રહેક નથી, સમ્યક્તા સિવાય ગૌરવ નથી, તે સમ્યક્તા સિવાય સાહિત્યનો વિકાસ પણ સમવિત નથી. જેમ રીતભાત જળવવાથી જિંદગીનું દરેક કાર્ય વધારે સરળ થાય છે તેમ સમ્યક્તાથી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ પણ વધારે રહેશે. થઈ પડે છે. સમ્યક્તાને વિશે નીચેનું વાક્ય અસરકારક છે —

“Manners aim to facilitate life, to get rid of impediments, and bring the man pure to energize. They aid dealing and conversation, as a railway aids travelling, by getting rid of all avoidable obstructions of the road, and leaving nothing to be conquered but pure space.”

“સમ્યક્તાનો ઉદ્દેશ જીવન સરળ કરવાનો, તેમાંના અંતરાયો દૂર કરવાનો, તે મનુષ્ય પોતાની શક્તિ નિર્વિધે વાપરી શકે તેવી સમવ્યક્ત કરવાનો છે. રેલ્વે લાઇનમાં જેમ બની શકે તેટલા રસ્તાના અંતરાયો દૂર કરવામાં આવ્યા હોય છે તે માત્ર અવકાશ કે અંતરજ્ઞ માપવાનું કામ બાકી હોય છે તે તેથી પ્રવાસનું કામ સુગમ થઈ પડે છે, તેમ સમ્યક્તા હોય છે ત્યાં આપણા વ્યવહાર ને સવાદોનું કામ રહેલું થઈ શકે છે”. સાહિત્યમાં જ્યાં સમ્યક્તા ને શિષ્ટતા જળવાય ત્યાં લેખકોનું કાર્ય વધારે રહેલું થઈ પડે છે.

અથિવેચન, ટીકા, પ્રશંસા, હાસ્યરસ, આલેખો, વ્યાજસ્તુતિ ને નિન્દા કરતી વખતે કેવા પ્રકારની વર્તણૂક અબીજ છે તે વિશે સાવધનતાથી પરીક્ષા કરવાની જરૂર છે.

અથિવેચનમાં પ્રમાણ

કોઈ પણ આપણા ઓળખાણુવાળા માણસને મળતાં આપણે તેને સલામ કે નમસ્કાર કરીએ છીએ. આપણે છેક નીચા વર્ગીને નવાબી સલામ કરીએ તોએ વિચિત્ર દેખાઈએ છીએ અને છેક અક્ક રહીને લશ્કરી સલામ કરીએ તોએ વિચિત્ર દેખાઈએ છીએ તેથી આપણે મધ્યમ માર્ગનું મદલ કરીએ છીએ. નમસ્કાર કરવામાં પણ તેવીજ રીતે વચલે રહે જ.

છીએ છીએ, નથી આપણે સાદૃશ્ય દબાવ પ્રણામ કરતા કે નથી માત્ર એ હાથ આદર સિવાય સાથે આણતા હદ ઉપર જવું તેમજ હદ અદર જવું એ બંને તિરસ્કારણીય છે નીતિની બાબતમાં પણ આવો સામાન્ય નિયમ અસ્પર્શિયોત્તરે સ્વીકાર્યો છે, અને તે સાધારણ રીતે જનસમાજને ઉપયોગી છે. સાહિત્યમાં અન્યવિવેચન-પ્રગસા, દીકા વગેરે બાબતોમાં પણ આ નિયમનો સ્વીકાર લાલકારક ને ન્યાય છે અલગત કોઈ લેખક ઘણીજ જાણી પકિતનો હોય તો તેની કૃતિ વિષે અનિપ્રશસાનો ભય નથી રહેતો; તેમજ કોઈ પણ લેખક તદ્દન નિર્માન્ય કાબાણો લખતો હોય તો તેની કૃતિની ગમે તેટલી નિન્દા કરવાથી અતિનિન્દાનો દોષ થતો નથી; પરંતુ આ બંને દાખલા અપવાદરૂપ છે સામાન્ય રીતે અતિપ્રશંસા કે અતિનિન્દા બંને દુષિત છે. લુદી લુદી વખતે બંને દોષો થતા આપણે જોઈએ છીએ, ખરું છે કે અન્ય રંગોમાં ને અન્ય ભાષાના સાહિત્યમાં પણ આમ થતું હશે અને થાય છે ઉદાહરણ તરીકે લૅન્ડોર કહે છે:—

“ In selecting a poet for examination, it is useful either to extol him to the skies, or to tear him to pieces and trample on him Editors in general do the former, Critics on editors more usually the latter.

કોઈ પણ કવિની પરીક્ષા કરતી વખતે ઘણુંખરું તેને ક્યા તો ઉડે દોષ પર ચડી ને દેવામાં આવે છે કે તેના ચીંચકે હાથ કરી તેને પીંખી ખવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે અવિપનિઓ પહેલા પ્રકારનું કામ કરે છે, અવિપનિઓના દીકાકારો વધારે વાર ખોળા પ્રકારનું કામ કરે છે. ”

આમ અનિપ્રશંસા ને અતિનિન્દાના દોષો અન્ય રંગોમાં પણ હોવાની કલ્પિત રૂપાણે સાબળીએ છીએ, પણ તે કંઈ તેનો બચાવ નથી. નિર્માન્ય છે ને ત્યાન્યજ છે મિત્રાને હાથે લખાતાં અવનોદનોમાં કે ખાતરી અભિપ્રાયોમાં બહુધા આપણે અનિપ્રશંસાનો દોષ જોઈએ છીએ, અને માસિકો કે સાપ્તાહિક પત્રોમાં કેટલીક વાર આપણે અતિનિન્દાનો પણ જોઈએ છીએ.

દીકાના કાર્યમાં નીતિની આવશ્યકતા.

દીકાઓની બાબતમાં પ્રમાણિતપણું જળવડવું ઘણું આવશ્યક છે. નિર્ણય દીકાઓથી અન્યોન્ય પ્રતિ કટુતાનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. સીક-

વાયલો લેખક પોતાના દાવની પણ જાણે શોધમાં રહે છે અને દાવ આવે પોતે પણ બને તેટલી અસમ્યતાનો ઉપયોગ કરી લેવાનું ચૂકતો નથી. પરિણામે તેના પર આક્ષેપો, તેના ઉત્તરો ઇત્યાદિ અનર્થપરપરાની શરૂઆત થાય છે અને અતે નથી લેખકોને લાલ થતો કે નથો સાહિત્યને લાલ થતો.

વળી એક વાર દીકાકાર તરીકેની મોટી પદવી ધારણ કરવાને આપણે લક્ષ્યાર્થએ જીએ કે પછી એ ગભીર પ્રકારની ભૂલ કરવાનો સંભવ રહે છે. તે એ છે કે યદ્વાંતદ્વા, જ્યારે ને ત્યારે આપણે સત્યને પ્રકાશમાં આણવું જોઈએ એ આપણો ધર્મ છે એમ માની લેવાની આપણને ઝંતુન થાય છે ખરૂં જોનાં પ્રથમ આપણો બોલવાનો ધર્મ હોય તોજ પછી સત્ય બોલવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે સત્યસંશોધન કરવામાં અગ્રણ્ય મહાવવા ખાતર કઈ જ્યારે ને ત્યારે આપણે બોલવાને બંધાવવા નથી ડૉ. માર્ટિનો કહે છે તે પ્રમાણે સત્યવાદિત્વનો ગુણ આપણે જે કઈ બોલવાનું છે તેના પર અકુશ ગણવાને કામનો છે, ને તેની હદ ઓછી કરવામાં કામ લાગે છે, નહિ કે જે જાણતા હોઈએ તે ખંડ કહી નાખવાની ઇચ્છા ને તૃપ્ત કરવાને, સત્યવાદિત્વનો સદગુણ વાણી વિષે શાસક બળ વાપરવાના કામનો છે, નહિ કે આરમ્ભક બળ આ ગળેમાં રમાયલું સત્ય કેવું સરળ છે જનાં જીવનમાં ને સાહિત્યમાં તેનો કેટલી બધી વાર અનાદર થતો જોવામાં આવે છે ! આપણે જે કઈ કહેવા ઇચ્છતા હોઈએ તેવું અમત્ય કેટલું છે તે પ્રથમ જોવું જોઈએ ચર્ચાઓ ને દીકાઓમાં આ બાબત લક્ષમાં રાખવાની છે. આપણું માની લીધેલું બધું અસત્ય ફર કરવા ને મથવાનો ભારે બોળે આપણે માથે લેવાની ઈર્ષ જરૂર નથી.

વળી સત્ય રહેવાની ઇચ્છા આપણને શા હેતુથી પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ આપણે જોવું જોઈએ સાહિત્યને મેવા કરવાનો ઉચ્ચ હિદેશ ને તે ઇચ્છાનું બીજું હોયતો તેને પ્રકુલિત કરવાને કંગો બાધ નથી ને તેને કોઈ પણ જાતના અકુશની જરૂર નથી. પણ અનિષ્ટસ્પર્શ કે દ્વેષમૂલક દીકા, ચર્ચા, આક્ષેપ ઇત્યાદિ ગર્ભજ છે. બદનક્ષો કે નિન્દા વિરોધો કાયદાનો મિદાન્ત પણ આ સમઘી આપણને પ્રકાશ આપશે. કોઈએ અન્ય પુરુષને વિષે બદનક્ષી ભરેલું લખાણ કર્યું હોય તોપણ તે લખાણની સમૂહ સમ્યતા તે તેનો બચાવ ગણવામાં ને કમૂલ રાખવામાં આવે છે. છતાં આ બચાવ પ-

છુ સિવિલ કોર્ટમાં કબૂલ રાખવામાં આવે છે તેનું કારણ શું છે ? નહિ કે મરજીમાં આવે ત્યાં ને મરજીમાં આવે તેમ સત્ય કહેવામાં કઈ મોટા સફળતા છે, પણ એટલુંજ કે કરવામાં આવેલી નિન્દા ખરી હોય તો પછી તેમ છતાં તેને માટે નુકસાનીનો દાવો કરવો એ ઘણું હલકું કામ છે Sir Frederick Pollock ના શબ્દોમાં-“ Not because any merit is attached by the law to the disclosure of all truth in season and out of season (indeed it may be a Criminal offence), but because of the demerit attaching to the plaintiff if the imputation is true, whereby he is deemed to have no ground of Complaint for the fact being Communicated to his neighbours ” કાયદાના કરતાં પણ સાહિત્યને તો નીતિની સાથે વધારે ગાઢ સંબંધ છે, ને તેથી તેમાં સત્ય કે અસત્ય જે કઈ કહેવામાં આવે તેમાં અનિષ્ટ હેતુ સમાયલો હોય તો તે સર્વથા નિન્દા છે.

વળી દીકાઓ, ચર્ચાઓ, ને આક્ષેપોમાં સરળ ને પ્રિય પદ્ધતિ સ્વીકારવી ઉચિત છે. જ્યાં સરળ ભાષામાં સત્ય કહેવાની ઇચ્છા છે, ત્યાં કોઈ પ્રકારની હાનિ નથી, પણ જ્યાં આડીઅવળી રીતે વ્યાજસ્તુતિથી પરિપૂર્ણ ભાષામાં લેખો લખાય છે ત્યાં અસંમદતા, દ્વેષ, અગત દીકા-એમ જાત-જાતના અનિષ્ટ પરિણામ સંભવે છે. જે મતભેદની ખાખત હોય તે સીધી રીતે કહેવાનું કામ લેખકને રહેલું ખરું છે અને તેથી પ્રતિપક્ષીના મનમાં ખરાબ લાગણી જન્મી થવા પામતી નથી. આડીચુટીની પદ્ધતિ સ્વીકારવાથી વ્યગ્ર ભાષાનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો પડે છે; લેખક પોતાનો દ્વેષ જાણે છુપાવવા જાય છે, પણ સુધરેલી ભાષામાં તે ગાંઠિપ્રદાન કર્યો ચાલ્યો જાય છે ને થોડો વખત આનંદ ભોગવે છે. અન્તે તો Action and re-action are equal. જ્વનિ સામે પ્રતિજ્વનિ પણ તેટલાજ બળથી, તેટલીજ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી, ને તેટલીજ પ્રપચમથી ને અનિષ્ટ પદ્ધતિથી ચાલે છે પરિણામે એક પ્રકારનું વિચિત્ર સાહિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે. લેખકો જાણે રોજ કિન્નાઈની ગાળીઓ ખાતા હોય ને તેને લીધે તેમને સાગસારની બહાર મારી મૂકી હોય એમ વાચકવૃન્દને લાગી આવે છે. લેખક પોતે તેમજ પ્રતિપક્ષી બન્નેની અવનનિ થાય છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજી કવિ રોબર્ટસ્પીઅર દ્વારા સહ-ગુણને વિશે કહે છે :—“ The quality of mercy is rare.”

blessed. "It bleaseth Him that gives and him that takes" તેમા ગમ્મદોનો ફેર કરીને પ્રસ્તુત વિષયમા પ્રતિકાર અથવા અન્યોન્ય દેવ વિશે આપણે કહી શકીએ કે 'Tis twice cursed; it curseth Him that gives and him that takes. જેમ દયા જેને વિશે કરવામાં આવી હોય તે, ને દયા જતાવનાર માણસ, જન્મે મુખી થાય છે તેમ પ્રતિકાર જેને વિશે ગમ્મવામાં આવ્યો હોય તે, અને તે રાખનાર હોય તે, જન્મે માણુમોની અધોગતિ થાય છે, ને જન્મેને કયેશ ઉત્પન્ન થાય છે. (અપૂર્ણ.)

હાસ્યરસ.

(ઓથી સાહિત્યપરિપદ્ધતિ વાચેલો નિબધ).

(આયુ પુ. ૫૧ ૪ ૨૧૧ થી)

(રા. રા મો પા દરે. એમ એ એલ્. એલ્ બી.)

હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી કૃતિમાં જો બીજી ઉત્કૃષ્ટ રચનાઓની પેઠે અસૌકીક આનન્દ આપવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તેમા હાસ્યરસ છે એમ આપણાથી કહી શકાય નહિ એ આપણે જોયુ ધના હાસ્ય અને હાસ્યગ્રન્થ એ બેને ઘણાજ ગાંઠો સમ્બન્ધ છે એવી કોઈથી પણ ના પાડી શકાશે નહિ, અને જે કૃતિમાં હાસ્યરસ હોય તે કૃતિ આપણને ઘણીખરી વાર તો ખડખડ હસાવેજ છે એવુ સાધારણ રીતે આપણાથી નિર્મયપણે કહી શકાશે આ નિયમ સાહિત્યમા એટલો બધો પ્રચલિત છે અને એના દાખલાઓ ડિકન્સ, માર્ક ટવેન, સ્વિફ્ટ, મોલિયર વગેરે સમય લેખકોની કૃતિઓમાંથી એટલા મળી આવે એમ છે કે તેનાં ઉદાહરણ આપવાની જરૂર સાધારણ રીતે કોઈને પણ લાગે નહિ છતાં "હાસ્ય અને હાસ્યગ્રન્થ એ બેની વચ્ચે આસ્માન અને જમીન જેટલો અંતર છે" એવુ અદ્ભુત અને આધાર વગરનું વાક્ય કેટલીક વાર ઉચ્ચારવામા આવે છે તેને લીધેજ એ વિષયના એક બે મહિમ ઉદાહરણો ટાકરાના આ સ્થળે જરૂર પડે છે. પહેલુ ઉદાહરણ મોલિયરના "Le Mariage Forcé" (જોરજુલ મનાં લગ્ન) એ નામના નાટકમાંથી હું લઈશ એ નાટકના પહેલા અક્ટનો બોધો પ્રવેશ વધારે હાસ્યગમવાળો છે, પણ વિસ્તારમયને લીધે એ પ્રવેશ ન લેતા એમ અક્ટનો પાચમો પ્રવેશ આપની આગળ મુકીને હું સન્તોષ મનીશ. એ પ્રવેશમા "અમુક સ્ત્રીની સાથે પોને પરભુત કે નહિ?"

તેના સંબંધમાં માર્કુરિયસ નામના દિલસુકની સલાહ લેવાને સુનેરેલ નામનો ગૃહસ્થ તેની પાસે આવે છે. એ બેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થાય છે.—

દિલસુક—કેમ, લાઈ! તમારૂં આગમન શેને મારે થયું છે ?

ગૃહસ્થ—સાહેબ, એક નાની સરખી બાબતમાં આપની સલાહ લેવાની મારે જરૂર પડી છે, અને તેથી હું આપની પાસે આવ્યો છું. (અગત) આ લાઈ ઈક જણાય છે ખરા. આપણે વાન કરીએ ત્યારે એ શાન્ત રહીને આપણું કંઈ સાલજે તો છે.

દિલસુક—માસ્તર, તમારી બોલવાની રીત તમે લગાર સુધારો તો સારું. હમારી દિલસુકીમાં એવું કંઈ છે કે કોઈ પણ સિદ્ધાન્ત બહુ ચોક્કસ રીતે મૂકવો નહિ; દરેક બાબતમાં સકોચ રાખીને બોલવું, પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવાનું હમેશા મુક્તવી ગમવું, અને એ નિયમ પ્રમાણે “હું આવ્યો છું” એમ નહિ, પણ “હું ધારું છું કે હું આવ્યો છું” એમ તમારે કહેવું જોઈએ.

ગૃહસ્થ—હું ધારું છું ?

દિલસુક—હા.

ગૃહસ્થ—પણ ‘હું એમ ધારું છું’ તેનું કાગળ શું ? હું ધારું છું કારણ કે હું ખરેખરો આવ્યોજ છું

દિલસુક—તમે ધારો છો તેટલા ઉપગ્રથી તમે આવ્યાજ છો એમ કંઈક સિત થતું નથી, કારણ કે તમે ધારતા હો છતાં તમે ખરેખરા ન આવ્યા હો એ બનવા જોગ છે

... શું ! હું અહિં આવ્યો છું એ વાત ચોક્કસ નથી ?

દિલસુક—ના. એ વાત અનિશ્ચિત છે, અને આપણે દરેક વિષયમાં સચવાત્મક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

ગૃહસ્થ—શું ! હું અત્યારે અહિં આવેલો નથી ? શું હું તમારી સામે બિભો રહીને તમારી સાથે વાત કરતો નથી ?

દિલસુક—મને એમ લાગે છે કે તમે અહિં આવેલા છો, અને હું ધારું છું કે હું તમારી સાથે વાન કરું છું, પણ એમ છેજ એવું કંઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ.

ગૃહસ્થ—રે ! તમે મારી મળક કરો છો કે શુ ? હ આ અહિં ઉમેલો છું અને તમે મારી સાથે ઉમેલા છો એ વાત ઉઠાડી છે, અ ને એમાં કઈ હું ધાકું છું ને મને લાગે છે ને એવો ઢંઢ સવાલજ નથી મહેરમાની કરીને આપ એ સવળા ગદન વિચારો છોડી દો, અને મારી વાત સાલજો. હું તમને એવું કહેના આપ્યો છું કે મારે પરણવાની ઇચ્છા છે

દ્વિલસુદ—હું કઈ એ વિશે જાણતો નથી.

ગૃહસ્થ—પણ હું તમને જણાવું છું.

દ્વિલસુદ—તે હશે

ગૃહસ્થ—જે કન્યાની સાથે મારી પરણવાની ઇચ્છા છે તે ઘણી જુવાન અને ખુશમુરત છે.

દ્વિલસુદ—એમાં કઈ અસહવિન નથી

ગૃહસ્થ—ત્યારે હું તેની સાથે પરણું તો સાડ કે નકાડ ?

દ્વિલસુદ—એમાંથી એક તો ખરૂં.

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) રે ! અહિં વળા જુલોજ રંગ છે. (દ્વિલસુદ લાણી બેઠાને) હું તમને પૂછું છું કે જે કન્યા વિશે મેં તમારી આગળ વાત કરી તેની સાથે હું પરણું તો સાડં થાય કે નહિ ?

દ્વિલસુદ—તે તો જે થાય તે ખરૂં

ગૃહસ્થ—ત્યારે હું પરણું તે નકાડ ?

દ્વિલસુદ—હા, કદાચ એમ પણ હોય

ગૃહસ્થ—હું આપને વિનંતિ કરું છું કે આપ મને ખર્ગખર જવાજ આપો.

દ્વિલસુદ—મારી ધાગણા એમજ કન્યાની છે

ગૃહસ્થ—એ છોકરી તરફ માગે ઘણો પ્રેમ છે

દ્વિલસુદ—સંભવિન છે.

ગૃહસ્થ—એના બાપે પણ લગ્નની કશુલાત આપી છે.

દ્વિલસુદ—આપી હશે

ગૃહસ્થ—પણ મને બીક એ રહે છે કે એને પરણીને હું મુશ્કેલી તો નહિ બનું !

દ્વિલસુદ—સહવિન છે.

ગૃહસ્થ—તમે એ વાપે શું ધારો છો ?

દ્વિલમુદ્—એમાં કંઈ અસભવિત નથી.

ગૃહસ્થ—પણ તમે જે મારી જગાએ હો તો તમે શું કરો ?

દ્વિલમુદ્—તે હું જાણતો નથી.

ગૃહસ્થ—મને તમે શું કરવાની સલાહ આપો છો ?

દ્વિલમુદ્—તમારી ઇચ્છામાં આવે તે.

ગૃહસ્થ—તમે મને તો ગાણે બનાવી મુકો !

દ્વિલમુદ્—મારે કંઈ એમાં લેવાદેવા નથી.

ગૃહસ્થ—હવે તમારું લલુ થાય !

દ્વિલમુદ્—તે તો જે થવાનું હશે તેમજ થશે.

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) આ માણસ કેવો મૂર્ખ છે ! ખરેખરો વેદિયો દોર !
અધ્યા ! હવે તને બતાવી આપુ છું હરામખોર ! (દ્વિલમુ-
દ્ને મારે છે)

દ્વિલમુદ્—ઓ મા ! ઓ રે ' હાય, હાય !

ગૃહસ્થ—લેતો જ, લેતો જ. હવે તને તારા ડહાપણનો ગદ્ગો મળ્યો,
અને મને સન્તોષ થયો.

દ્વિલમુદ્—વાહ ! આ તે કંઈ રીત ! મારું આવું અપમાન ! મારા જેવા
દ્વિલમુદ્ને આમ મારના તને કંઈ શરમ ન લાગી ?

ગૃહસ્થ—મહેઝાની કરીને તમારી બોલવાની રીત સુધારજો. દરેક વિષ-
યમાં માણસે મંશયાત્મક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ, અને “ મને
માર્યો ” એમ નહિ પણ “ હું ધારું છું કે મને માર્યો ” એ
પ્રમાણે તમારે બોલવું જોઈએ.

દ્વિલમુદ્—રે ! મેં જસ્ટીસ પાસે જઈને હું લમણાં ફરિયાદ કરે છું કે ફલા-
ણાએ મને માર માર્યો.

ગૃહસ્થ—એમાં મારે કંઈ લેવાદેવા નથી.

દ્વિલમુદ્—માર પડ્યાની નિશાની હજી મારા શરીર પર છે.

ગૃહસ્થ—તે હશે.

દ્વિલમુદ્—મારું આવું અપમાન કરનાર તુજ છે.

ગૃહસ્થ—એમાં કંઈ અસભવિત નથી.

ફિલસુફ—હું તારે માટે સમન કઢાવીશ.

ગૃહસ્થ—હું કંઈ એ વિષે જાણુતો નથી

ફિલસુફ—તને એનું ફળ મળશે.

ગૃહસ્થ—તે તો જે થાય તે ખરૂં

ફિલસુફ—હું તને બતલાવી આપીશ ! મને એક વાર જવા દો ! (એમ કહીને ફિલસુફ ચાલ્યો જાય છે)

(અપૂર્ણ)

—(૦)—

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

(રા ગ વિનંદરસાય અચરતલાલ સૈયદ બી એ.)

મહેરમાન “ ગુજરાત શાળાપત્ર ”ના તત્રી સાહેબની સેવામાં વિનંતિપૂર્વક લખવાનું કે “ શાળાપત્ર ” ના જીવનનું પચાસમું વર્ષ પરિપૂર્ણ થયું તે મજૂલમય વૃત્તાતને એક મહોત્સવરૂપ ગણીને તત્પ્રસંગે એક ‘ ન્યુમિસિ ’ (સુવર્ણ મહોત્સવ) એક પ્રકટ કરવાની જે યોજના આપે કરી છે તે જેટલી સમયોચિત છે તેટલીજ સ્તુત્ય છે.

“ ગુજરાત શાળાપત્ર ”ના ગુજરાતની શાળાઓ સાથે તેમજ શાળાઓમાં શિક્ષણ આપતા શિક્ષકો સાથે નિકટ સમન્ધ હોવાથી, તેમજ “ જ્ઞાન અને કેળવણી ”—એ વિષય અને શિક્ષકો જેમને શ્રીમંત્રંદરાચાર્યે “ જ્ઞાનના દાતાર ” કહેલા છે તે ઉભયની વચ્ચે એક પ્રકારનો ગાઠ સમન્વય આી રહેલો હોવાથી પૂર્વોક્ત વિષયને ઉદ્દેશીને જે કાર્વ થોડું મેં યથામતિ આ નીચે લખી મોકલ્યું છે તે આપને “ ખાસ અકમા ” પ્રકટ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમ કરવા કૃપા કરશો એવી નમ્ર વિનંતિ છે

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

“જ્ઞાન” એ શબ્દ માત્ર.જે અક્ષર મળીને થયેલો છે તથાપિ એ

આ લેખ ન્યુમિસિ અકને માટે આપેલો તે ત્યા જણાવ્યા મુજબ અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામાં આવ્યો છે

નાનકડો શબ્દ કેટલો આશ્ચર્યજનક અર્થ મૂકે છે ? પ્રાચીન તેમજ અર્ધ-પ્રાચીન સમયના વિદ્વાનોએ અને તત્ત્વચિંતકોએ તેનું કેવું રૂપ આલેખ્યું છે ? જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તેઓએ કયા કયા સાધનો દર્શાવ્યા છે ?-વગેરે વિષયો પરત્વે એકાગ્રચિત્તથી મનન કરવું એ પ્રત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યનો-તેમાં મુખ્યત્વે કરીને શિક્ષકનો-પરમ આવશ્યક ધર્મ છે. આવા આવશ્યક ધર્મની પ્રતીતિ થયા પછી જે મનુષ્ય વા શિક્ષક એ ધર્મ-આચરણમાં જેટલે અશે ન્યૂનતા કે શિથિલતા ધરાવે છે તેટલે અશે તેનામાં મનુષ્યત્વની કે શિક્ષકત્વની પણ ન્યૂનતા સમાયલી છે એ વાત પણ નિર્વિવાદજ છે. આ કારણથી “જ્ઞાન” શી વસ્તુ છે તે વિષે આપણે વિચારીશું. “જ્ઞાન” એ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે તે ‘જ્ઞા’ ધાતુ જેનો અર્થ “to know” “જાણવું” એવો થાય છે તેને જ્ઞ (નામવાચક) પ્રત્યય લાગ્યાથી ઉપચિત્ત થયેલો છે. તેનો અર્થ “અમુક વસ્તુ શી છે ?” “તેનું સત્ય સ્વરૂપ શું છે ?” એ સમજવું એવો થાય છે, અને એ સમજ્યાથી-જાણ્યાથી-મનુષ્યને તે વસ્તુ સુખપ્રદ થઈ પડતી હોવાથી “જ્ઞાન” ને આપણા દેશના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ “સુખનું સર્વોત્તમ સાધન” કહેલું છે, તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના તત્ત્વચિંતકોએ “એક મહાન બળ” કહેલું છે. આમ બન્ને દેશોમાં “જ્ઞાન”નું માહાત્મ્ય એક સરખું છે, તથાપિ દૃષ્ટિમિત્તુ ભિન્ન છે. આપણે ‘જ્ઞાન’ ની ડિમન આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમિત્તુથી આપી છે, તેમણે બ્યાવહારિક દૃષ્ટિમિત્તુથી આ રીતે દૃષ્ટિમિત્તુ ભિન્ન હોવા છતાં અનિમિત્ત ઉદ્દેશો ઉભયનો એકજ છે અને તે એ કે ઉત્તમ સુખનું સર્વોત્તમ સાધન. આપણા પ્રાચીન સમયના તત્ત્વચિંતકોનું એક અંગ જે “વેદાન્ત”ના નામથી ઓળખાય છે તેમાં “જગતની સર્વ વસ્તુનું-જે તેમજ ચેતન વસ્તુઓનું-આદ્ય રૂપ અભિન્ન એકજ છે, ” “જીવાત્મા અને પરમાત્મા, અણ અને સૃષ્ટિ પદાર્થો એ સર્વ એકજ સાર્વત્રિક મહાન સત્ય (Universal Reality) જે “પરમ બ્રહ્મ” ના નામથી ઓળખાય છે તેના રૂપાન્તરજ છે, ” વગેરે વાદની ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે, અને તેથી તેને અદ્વૈત (એ જુદા નહિ તે એટલે એકજ

“Knowledge is Power” (“જ્ઞાન એક શક્તિ છે”) એવું એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનનું મૂત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે.

સ્વરૂપ મૂચનતો) વાદ કહેવો છે એ અદ્વૈત વાદ પ્રમાણે એ સાર્વત્રિક સત્ય પુરૂષ બ્રહ્મનો અવબોધ જેને “ મોક્ષ ” એટલે જન્મમરણના ચક્રાવા- માથી છુટવું એમ કહે છે, તે પ્રાપ્ત કરવામા સદાયમૂત ધર્મ શકે એવું સાધન—સર્વોત્તમ સાધન—‘ જ્ઞાન ’—સત્ય જ્ઞાન—જ છે. શ્રી- મદ્ ભગવદ્ગીતામા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને મોક્ષમાર્ગ મૂચનતાં જે બોધ કરેલો છે તેમાં પણ વેદાન્તનો એ અદ્વૈતવાદજ વર્ણવ્યો છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિના કર્મમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ—એના ત્રણ મર્ગ બતા- વીને તે ત્રણેમા જ્ઞાનમાર્ગને સર્વોત્તમ કહ્યો છે અને એ રીતે જ્ઞાનનું નિસીમ માહાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યું છે - શ્રીમદ્ભગવાદાર્યે પણ—

“ વોધોન્યસાધનેભ્યો હિ સાક્ષાત્ મોક્ષૈકસાધનમ્ ।

પાકસ્ય વદ્વિવજ્જ્ઞાનં વિના મોક્ષો ન સિન્ધ્યતિ ॥ ”+

એવું બોલીને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા વર્ણવેલા મતનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

આ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમિન્દુથી જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય આપણે વિચાર્યું, અલબત્ત અતિ સક્ષિપ્ત રૂપમા હવે આપણે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિમિન્દુથી વિવેચન કરીશું તોપણ જ્ઞાનની મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સમ- જાયા વિના નહિજ રહે. ઉત્ક્રાન્તિવાદને આધારે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિની સાથોસાથ તેના જ્ઞાનનો પણ કાલાન્વયે વિકાસ થતો આવ્યો પ્રથમ તો તેના શુદ્ધિજનના વિકાસને લઈને તેના મનની અદર અનુભવાતા વિચારોને કોઈ પણ રીતે બહાર દર્શાવવાની તેની ઇચ્છાશક્તિ બળવત્તર થતા લાગી; અને તેમ કરવા જતાં ભાષાની ઉત્પત્તિ ધર્મ ઉચ્ચારિત ભાષાએ ક્રમશઃ

“ સર્વે કર્માર્થિલં પાર્યં જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ” ॥ શ્રી. મ. ગી.

“ વહ્નનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્ માં પ્રપયતે ” ॥ શ્રી. મ. ગી.

“ જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્ કુરુતેઽર્જુન ” ॥ શ્રી. મ. ગી.

+ (અર્થ) “ બીજા સાધનો કરતા બોધ-જ્ઞાનનો પ્રકાશ-મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે, જેમ અગ્નિ વિના અન્ન પરિપકર થતું નથી તેમ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. ”

લિખિત ભાષાને જન્મ આપ્યો. લિખિત ભાષા જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવામાં મુખ્યત્વે ટૂંકી સાહાય્યભૂત થઈ. જ્ઞાનના પ્રસારને પરિણામે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન સતેજ થયાં, આ ત્રણ પ્રકારના શ્રમથી મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્રતર થઈ; અને થોડા સમયમાં વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારની ચમત્કારી શોધો જગતને કરી બતાવી ! વગળયન્ત્રની શોધથી આગગાડી, આગબોટો વગેરે સાધનો થયા, તેમણે દેશાટનમાં વેડો પડેલો શ્રમ અને પૈસાનો ખર્ચ દૂર કર્યો. મુગર, રેશમ, ઝેન વગેરેના કારખાનાંઓથી મનુષ્ય પહેરવા ઓડવાને માટે સારાં અને સસ્તાં વસ્ત્રો જથ્થાબધ મેળવી શક્યા હતાં. વિદ્યુત-બળ ગાડી અને મોટોરકારો ચલાવવામાં ઉપયોગમાં લેવાયું, એટલુંજ નહિ પણ તેની મદદથી એક સ્થળનો માણસ પોતાથી દુર્ગમરો માધ્યમના અંતરે આવેલા બીજા સ્થળના માણસ સાથે અડધી કે એક બે મિનિટમાં વાત કરી શકવા લાગ્યાં ! પશ્ચિમના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ ઉપરથી જ્ઞાનને “એક મહાન બળ” કહ્યું છે. જડ વસ્તુના જ્ઞાનથી ત્યારે ઉપર જણાવ્યા તે લાભ આપણને મળી શકે છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની બલિદારીની તો વાતજ શી કરવી !

‘કેળવણી’—જ્ઞાનનું સ્વરૂપ આપણે તપાસ્યું. હવે એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્ય જે પ્રયાસો કરે છે તે પ્રયાસોને—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયાને—આપણે ‘કેળવણી’ એ નામથી ઓળખીશું. સારી કેળવણીથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અનેક રીતે લાભદાયક નીવડે છે, અથોગ્ય કેળવણીથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અનેક રીતે દુઃખકર્તા નીવડે છે, માટે સારી—ઉચ્ચતમ ઉદ્દેશવાળી—કેળવણી મેળવવી આવશ્યક છે. સારી કેળવણીનું પ્રથમ સ્થાન ગૃહ-ઘર-છે. આ કારણથી “ઘર નરને ઘનાવે છે”—એવી લોકશિક્ષા સર્વાંગે સસ છે. કારણ કે બાલક જન્મે છે તેજ દિવસથી પોતાના ઘરની અંદર જે વસ્તુઓ હોય છે તેનીજ સામી નજર તે કરે છે, અને અનુકરણ કરવાની તેનામાં વિશેષ રક્ષિત હોવાથી તેની બુદ્ધિનો જેમ જેમ વિકાસ થતો આવે છે તેમ તેમ તે તેના માઆપ, સગાવહાણાં, ભાઈભાણું, નોકરચાકર વગેરે ઘરનાં જુએ પામેથી નાના પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા લાગે છે. આ ઉપરથી બાલકના મન પર તેની બાહ્યાવસ્થામાં જે સંસ્કારો અને જેવા સંસ્કારો પડ્યા હોય છે તે તેની યુવાવસ્થામાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં લાગ્યેજ બુદ્ધિના પામે

છે, કારણ કે કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે, પણ મોટું ઝાડ નથી વળતું આ પ્રમાણે “ ધર નરને બનાવે છે ” એ ઉક્તિનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને ધરની કેળવણી જેમ બને તેમ બાલક સારી પ્રાપ્ત કરે તેવા પ્રયાસો દરેક મનુષ્યે યોજવા જોઈએ વળી ધરના સર્વ માણસોમાં પણ માનો હિસો ગૃહકેળવણીમાં ઘણો મોટો ગણાયેલો છે. બાલક પોતાની બાહ્યાવસ્થામાં ઘણામાં ઘણો સમય પોતાની મા-જનેતા-ની પામેજ રહે છે, તેથી પોતાની માની કનેથી પોતાની કુમળી વયમાં સીધેસી-ગ્રહણ કરેલા જ્ઞાનના સમકારોની છાપ તેના મનમાં એવી તો સચોટ-સપૂર્ણ-પડી રહે છે કે તે ભવિષ્યમાં વિરુદ્ધ કરી અતિ કઠિન કાર્ય થઈ પડે છે આ કારણથી એક વિદ્વાને “ માને મો શિક્ષકની બગબર ” ગણેલી છે તે યથાર્થ છે તેમજ “ યોદ્ધા, ગોધક નર, અને વિદ્વાન પુરુષોને પારણામાં ઝુલાવનારી સ્ત્રી જન્તિજ ” કહેલી છે તેમાં પણ એણું સલ સમાયલું નથી ત્યારપછી બાલક જેમ જેમ વયમાં વૃદ્ધિ પામતું આવે છે તેમ તેમ તે ધર છોડીને પોતાની જોરીમાં રમવા જાય છે ત્યાં તેને સમાન વયના અન્ય બાલકોની સાથે મેલાપ થાય છે આથી ‘ મગતિ ’ એ કેળવણીનું દ્વિતીય સાધન કહી શકાશે. જોરીમાં રમવા ગયેલું બાલક અન્યની સાથે સહવાસમાં આવવા લાગે છે તેજ દિવસથી તેઓની અંદર પરસ્પર વિચારની આપસે શરૂ થાય છે વિચારોનો વિનિમય સ્નેહને જન્મ આપે છે. આ સ્નેહગ્રન્થિ કાલક્રમે દૃઢ થઈ મૈત્રીને જન્મ આપે છે, અને મૈત્રીનો પ્રતાપ બારી છે. પશ્ચિમના પ્રાચીન મહાન તત્ત્વચિંતક ઍરિસ્ટોટલે “ મૈત્રી ”ને બે દેહની અંદર વાસ કરી રહેલો એકજ આત્મા—એ રીતે વર્ણવી છે તે ઉક્તિ અક્ષરેશ સત્યજ છે. (“ Friendship is composed of a single soul, inhabiting two bodies ” Aristotle). આ ઉપરથી એટલું તો નિર્વિવાદ થશે કે એક મિત્રના વિચારોની અને કૃત્યોની તેના અન્ય મિત્રના દૃઢ્યની ઉપર ઘણીજ સબળ અમર થશે, કારણ કે એકજ આત્મા બે દેહમાં રહેલો છે તથાપિ સમાન ગું પણ એકજ-અદ્વૈત-ગુણ ધારણ કરનારો છે આ કારણથી સત્ પુરુષોનો સમાગમ ઇચ્છુ રહેલો છે, અને અમતપુરુષની સગતિ ત્યાજ્ય ગણેલી છે

(અપૂર્ણ)

સંગીતવિષય.

(આલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૨૪ થી).

ઈશ્વરનુ ભજન.

મધ્યજાતિ	વૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના મ ,	ક દૌ હ
પદ્મરચના		ડ	ડ ~ ~	ડ
માત્રા ૪		ડ	ડ ~ ~	ડ
મધ્ય વિલંબિત	પ પ પ પ	-ની ધ પ	-ગા સ ,	-ગ મ પ
ગતિ				

વૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના	. મ .
	ડ	ડડ	~ ડ
મ પ મ મ	-ગા રિ રિ	સા	સસ .

ચ દ્ર સુ	ર જ ને	અ ગ શિ ત	તા રા
ડ	ડ		ડ ડ
સા -ગ મ	પ પ પ	-નિ -નિ -નિસં	સં-નિ ધ પ

ક યા ઉ	જા સ ને	કા મ ,	ક દૌ હ
ડ	ડ	ડ ~ ~	ડ
પ પ પ	પ નિ ધ પ	-ગમ સ ,	-ગ મ પ

વૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના	.. મ .
	ડ	ડડ	~ ડ
મ પ મ મ	-ગા રિ રિ	સા	સા .. .

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ̇ = ૩ માત્રા , ૧̇ = ૨૫૨, વર્ણુ
 ચન્દ્ર ખીળ રત્નભા આલુ છે એ જતાવનાર ; -ગા = કામળ ગા ;
 નો, = મન્દ્ર ની ; ૧̇ = ગીત પૂર ; ~ = અર્ધમાત્રા

वौ	स	३	न	हि	प्र	लु	म	,	३	हौ	हु	
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	
-नि,	-नि,	-नि,	-नि,	सा	म	म-	गा	स	,	-ग	म	प

वौ	स	३	न	हि	प्र	लु	ना	..	म	.
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
म	प	म	म-	गा	रि	नि	सा	सा	..	.

मध्यम स्वर रचना. आनन्दी गान्.

मात्रा ३	आ	वे	आ	वे	आ	..	म	,
मध्यम	५		५		५		५	
गति	सा	ध,	सा	रि	गा	गा	..	,

हे	आ	ण	डो	त	भा	..	म	,
५	५	५	५	५	५	५	५	५
रि	धा	प	ग	गा	ग	रि	,	
आ	प	ऐ	उ	म	ज	३	३	३
५		५						
सा	रि	गा	रि	सा	रि	सनि,	नि,	

डा	प	णी	तु	डा	..	म	;
५	५	५	५	५	५	५	५
धा,	प,	नी,	री	सा	;

* १ = १ मात्रा; ५ = २ मात्रा; ५ = ३ मात्रा; ३ = स्वर, वल्ले
 डे शब्द श्रीग रतलभा यात्रु छे ये जतावनार; -गा = कामल गा;
 ना, = मन्द नी; गीत पूर; ~ = अर्धमात्रा.

માત્રા ૨	જો	જો	પે	લી	વા	દ	ળી	ઓ ,
દ્રુત	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ			~
ગતિ	પ	પ	ગા	પ	ગા	પ	પ	પ ,

વ	ર	મી	ને	ચા	લી	જા	.. ય ,
		ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	~
પ	પ	ધા	ધા	પ	પ	ગા	.. રિ,

ખા	ર	મા	. સ	તુ	અ	ના	.. જ	પિ	ર	સી
ડ				ડ						ડ
સા	રિ	ગા	.. રિ	સા	સ	રી	.. સ	નિ,	નિ,	ની,
સ	પે	ર	હે	સ	દા	.. ય .				
ડ	ડ				ડ	~				
ધા,	ની,	સ	.. નિ,	સા					

માત્રા ૩	આ	વો	આ	વો	આ	.. મ ,
મધ્યદ્રુત	ડ		ડ		ડ	~
ગતિ	સા	ધ,	સા	રિ	ગા ,

હે	ખા	ળ	કો	ત	મા	. મ ,
	ડ		ડ		ડ	~
રિ	ધા	પ	પ	ગ	ગા	.. રિ ,

* ૧ = ૧ માત્રા , ડ = ૨ માત્રા ; ડ̇ = ૩ માત્રા ; ડ̈ = ૪ માત્રા , વખે
 શબ્દ બીજા સ્થાનમા આવુ છે એ બતાવનાર, -ગા = ક્રામગ ગા ;
 ની, = મન્ ની ; ઠી = ગીત પૂર્વ ; ~ = અર્ધમાત્રા.

आ प	ले छे	म गे	क रीं ओ
५	५	५	॥ ॥ ॥
सा रि	गा रि	सारि	स नि, नि,

का प	ली तु	का	.. म .
५	५ .	५	॥ ॥ ॥
धा, प,	नी, रि	सा

गांधार स्वर रचना (लोभधी गाथ)

मात्रा ४	आं वे	णा	ज	का	आ	वा र ,
मध्य	५ ५	५	॥	५	॥ ॥	५ ॥ ॥
गति	सा -ध, -नि,	सा	-रि, -गा	म -ग	म म ,	

ही गे	ले भ	णा	त	वा र ,
५ ५	५	५ ५	५	५ ॥ ॥
-गा -ग -रि	सा -रि	-गम -ग-रि	सा स ,	

५	५	मा र .	ले लु अ	ना न ,
५ ५	५	५	५	५ ॥ ॥
सा -धा	प -ध	नी -ध	प	म म ,

आ ले	छे दु	क रीं ओ	आ न .
५ ५	५ ५	॥ ॥ ५	५ ॥ ॥
-गा-ग-रि	सा -री	-ग म -ग-रि	सा स .

अपूर्णा

* १ = १ मात्रा ; ५ = २ मात्रा , ५ = ३ मात्रा ; ॥ = स्वर, वा
 के शब्द पीन स्तम्भ आहु छे ओ पनावनार ; -गा = कामण गा
 नी, = मन्द्र नी ; ॥ = गीत पूर, ॥ = अर्धमात्रा

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૨૨૮ થી)

નિયમ ૧૫ માં:—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ એ સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા ભાગાકારના અંશ અને છેદના વર્ગોના પ્રમાણમા તેજ એ સંખ્યાઓના વર્ગો છે એમ સમજી શકી શકાય છે.ઉપર.

ઉદા—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૭૫ છે, અને તેજ એ સંખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે એ સંખ્યાઓ કઈ?

આપેલો ભાગાકાર ૪ એટલે ૧૬ છે.

એના અંશ અને છેદનો વર્ગ અનુક્રમે ૧૬ અને ૧ છે. મા તેજ એ સંખ્યાના વર્ગો ૧૬ : ૧ ના પ્રમાણમા હોવા જોઈએ

૧૬ - ૧ = ૧૫ પ્રમાણની બાદબાકી

બાદબાકી બાદબાકી. એક સંખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ ૧૬ ૪૦૦ એક સંખ્યાનો વર્ગ.

બાદબાકી બાદબાકી બીજી સંખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ . ૧ . ૨૫ બીજી સંખ્યાનો વર્ગ

માટે $\sqrt{400} = 20$ એક સંખ્યા

અને $\sqrt{25} = 5$ બીજી સંખ્યા

જવાબ. ૨૦ અને ૫

કારણ:—પ્રમાણના નિયમ પ્રમાણે ખુલ્લું છે.

ઉદા:—એક ગૃહમાં એક વખત કેટલાક કુટુંબને પોતાને સાં જમવા નોતર્યા. જેટલાં કુટુંબો જમવા આવશે તેટલા શેર દૂધ સરાસરી દરેક આવનાર કુટુંબને વાસ્તે જોઈશે અને પોતાના કુટુંબને માટે ૦૧ મણ દૂધ જોઈશે એમ ગણી એક રખારીને દૂધ આપી જવા હતું. રખારી ને જેટલી બેંસો હતી તેટલા શેર દૂધ દરેક બેંસને નીકળવાથી બધું આપી ગયો. આથી જોઈતું દૂધ પૂરું ન થવાથી તે ગૃહમાં ૧૧ મણ દૂધ બજારમાંથી આણવું પડ્યું. જમવા આવનાર દરેક કુટુંબના વડાએ

રબારીને ખુશી થઈ નણુ ત્રણુ રૂપીઆ ધનામ આપ્યુ. આથી તે રબારીં દર ભેમે રૂ. ૩—૧૦—૮ ધનામ મળ્યુ કહો ત્યારે તે ગૃહસ્થે કેટલાં રૂંદા નોતરેલાં અને તે રબારી પામે કેટલી ભેમે હતી.

નિયમ ૧૬ મો:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના ગુણાકાર વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર નીકળે છે

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર ૨૨૫ છે, 'તો તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર કેટલો ?

$\sqrt{\text{બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર}} = \sqrt{૨૨૫} = ૧૫$ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

કારણ —

$\sqrt{અ^૨વ^૨} = અ વ$ છે.

આ પરથી કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર આપ્યો હોય અને તેની સાથે તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો અથવા બાદનાકી વગેરે શમે તે આપ્યું હોય, તો આગળ આપેલા નિયમો પ્રમાણે તે બે સખ્યાનો કાઢી શકાય.

ઉદા —એક વાડીમાં કેટલાક આબા અને કેટલીક દાડમડી છે. જો દલા આબા છે તેટલી ફેરી દરેક આબા પરથી ઉતરી અને જેટલી દાડમડી છે તેટલા દાડમ દરેક દાડમડી પરથી ઉતર્યા. જેટલા દાડમ છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળી ફેરીઓ અને જેટલી ફેરી છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળાં દાડમ વેચી દઈએ તો એટલે રૂ. ૩૦-૬-૦ ઉપજે છે જો સપળા દાડમ અને સઘળી ફેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામા આવે તો પ્રથમ કરતા રૂ. ૧-૨-૦ ઓછા ઉપજે છે. કહો ત્યારે તે વાડીમા આબા કેટલા અને દાડમડી કેટલી.

ઉદા:—ઉપરના ઉદાહરણમા “ જો સઘળા દાડમ અને સઘળી ફેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામા આવે તો પ્રથમ કરતા રૂ. ૧-૨-૦ ઓછા ઉપજે છે ” એમ આપ્યુ છે તેને બદલે “આબા અને દાડમડી મળી કુલ ૧૫ ઝાડ છે ” એમ દાખલ કરી ઉપરનુંજ ઉદાહરણ છોડો.

નિયમ ૧૭ મો:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના લાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સખ્યાનો લાગાકાર નીકળશે

ઉદા. — જો સખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર ૯ છે, તો તેજ જો સખ્યાનો ભાગાકાર કેટલો ?

$\sqrt{\text{જો સખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર}} = \sqrt{૯} = ૩$ તેજ જો સખ્યાનો ભાગાકાર

કારણ — $\sqrt{અ^૨ - વ^૨} = અ - વ$

આ પરથી કાઢી પૂણે જો સખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર આપ્યો હોય, અને તેની સાથે તેજ જો સખ્યાનો સરવાળો અથવા બાદબાકી વગેરે ગમે તે આપ્યું હોય, તો આગળ આપેલા નિયમો પ્રમાણે તે જો સખ્યાઓ નીકળશે.

ઉદા. — એક પ્રેસમા કેટલાક પ્રૂફરીડરો છે જેટલા પ્રૂફરીડરો છે તેટલા તેટલા પ્રિન્ટરો દરેક પ્રૂફરીડરના હાથ નીચે છાપવાનું કામ કરે છે. એક વખત તે પ્રેસમા કેટલાક પુસ્તકો છપાવા આવ્યા. જેટલાં પુસ્તકો આવ્યાં તેટલા તેટલા પ્રકરણો દરેક પુસ્તકને છે આથી દરેક પ્રિન્ટરને ચાર ચાર પ્રકરણો છાપવા પડે છે. પ્રેસવાળાને દરેક પ્રકરણે એક રૂપીઆ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રિન્ટરને અંકેક રૂપીઆ ધનામ આપ્યું તે જતા પ્રેસવાળાને રૂ. ૧૪૭ નફો રહ્યો કહો સારે તે પ્રેસમા પ્રૂફરીડરો કેટલા અને કેટલા પુસ્તકો છપાવા આવેલા

ઉદા. — ઉપરના ઉદાહરણમા “ પ્રેસવાળાને દરેક પ્રકરણે એક રૂપીઆ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રિન્ટરને અંકેક રૂપીઆ ધનામ આપ્યું તે જતા પ્રેસવાળાને રૂ. ૧૪૭ નફો રહ્યો ” એમ આપેલું છે તેને બદલે “ પ્રેસવાળાને દરેક પુસ્તકે રૂ. ૨૦ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રૂફરીડરને તે મહીનાનો પગાર રૂ. ૨૦ લેખે ચુકવી આપતા પ્રેસવાળા પામે રૂ. ૧૪૦ ” રહ્યા ” એમ દાખલ કરી ઉપરનું જ ઉદાહરણ છોડો.

દરેક નિયમને છોડે અંકેક દાખલો આપ્યો છે તેના જવાબો.

(૧) ૪૦ દાડમ, ૬૦ નાગી (૨) ૨૫ બળદ અને ૯ ગાય.

અથવા ૯ બળદ અને ૨૫ ગાય (૩) રૂ. ૮૦૦૦ અને રૂ. ૬૪૦૦.

(૪) ૩૨ પુરુષ, ૨૦ સ્ત્રી અને ૧૨ છોકરા મળી કુલ ૬૪ માણુઓ.

(૫) ૭ તળાવ, દરેક તળાવ પર અનુક્રમે ૭૦, ૧૪૦, ૨૮૦, ૫૬૦,

૧૧૨૦, ૨૨૪૦ અને ૪૪૮૦ મળુરો. (૬) ૯ ભાઈઓ; કુલ છોકરા

૪૫ (૭) વિહ્વના નામની ૧૨૦ અને શિવના નામની ૮૦, અથવા

વિજ્ઞાના નામની ૯૦ અને શિવના નામની ૧૨૦. (૮) ૨૫ એકર અને ૨૦ એકર. (૯) ૧૦ ઘેટા અને ૮ બકરા, અથવા ૮ ઘેટા અને ૧૦ બકરા (૧૦) ૫૦૦ અને ૪૦૦ સિપાઇઓ (૧૧) પહેલા માટે ૧૨૦૦ અને બીજા માટે ૬૭૫ મળી કુલ ૨૧૭૫ દાકતર (૧૨) ૧૫૦ અને ૧૨૦ આંખા. (૧૩) અ ની ૩ ૧૦) અને ઘ ની ૩ ૨૧) ઘટશે (૧૪ ઉદા. ૨.) ૩. ૨૦૦ રોકિલા (૧૫) ૧૧ કુકુબ, ૯ લેસ. (૧૬) બન્ને ઉદાહરણોના જવાબ—૯ આંખા અને ૬ દાડમડી, અથવા ૬ આંખા અને ૯ દાડમડી. (૧૭) બન્ને ઉદાહરણોના જવાબ:—૭ મૂકરીડગે, ૧૪ પુતકો

પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ.

હડકવાના વિષય સમધો કેટલીક હકીકત સને ૧૯૧૦ ના ડિસેમ્બર માસના શાળાપત્રમા આવી ગઈ છે કાસૌલી અથવા કુન્નુરના પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં સારવાર માટે જતા સરકારી નોકરો તથા ગરીબો માટે સગવડ કરી આપવાના કાનુનો તા. ૧૪ મી માર્ચ સને ૧૯૧૨ ના મુજબ સરકારો ગેઝેટના વધારામા બહાર પડ્યા છે તેને આધારે કેટલીક જાણવા લાયક હકીકત કેટલાક મહેતાશની માગણી હોવાથી નીચે આપવામાં આવે છે.

૧ સો રૂપીઆથી વધારે મામિક કાયમનો પગાર ન હોય એવા જે કોઈ સરકારી નોકરને હડખાયલું જનાવડ કરડયું હોય, અને જે પોતાને ખરચે કાસૌલી+ અથવા કુન્નુર જવા જેવી સ્થિતિમા ન હોય તેને માટે નીચે જણાવેલી સગવડ કરો આપનામા આવશે

(૧) કાસૌલી અથવા કુન્નુર જવા આવવાનો ખરેખરો ખરચ આપવામા આવશે. એટલે કે,—

+ કાસૌલી-પત્તનમાં એક ટેકરા પર આવેલું સ્થળ છે ત્યાં અમાલા ચર્ચને પણ જવાય છે

* કુન્નુર મદ્રાસ ઇલાકાના નીલગિરિ અને વૈનાદ પ્રાંતોમા ઉત્તાક-માંડથી થોડે દૂર આવેલું છે.

(અ) કાસૌલી અથવા કુન્નુર રેલવેમા જવાનું અથવા ત્યાંથી પાછા આવવાનું, સરકારી કામ સારા મુસાફરી કરતી વખતે જે વર્ગનું ભાડું તેને મળવાનો હક હોય તે વર્ગનું ભાડું આપવામા આવશે, અને જેઓને ત્રાજમ વર્ગનું ભાડું મળવાનો હક હોય તેઓને જરૂરને પ્રસંગે કાલકા અથવા કુન્નુર સુધીનું ઇન્ટરમીડિયેટ વર્ગનું ભાડું આપવામા આવશે.

(વ) ખુશકીની મુસાફરી સારા સરકારની મરજી મુજબ ખરેખરો ખર્ચ આપવામા આવશે.

(ક) નદીમા કે દરીઆમા ફરતી આગખોટની મુસાફરી સારા સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપી શકાય તે રકમ કરતાં વધારે ન હોય એટલો મુસાફરીનો ખરેખરો ખર્ચ આપવામા આવશે. પાછા આવવાનો ખર્ચ દરદીને કાસૌલી અથવા કુન્નુરમા તેની સારવાર કર્યા પછી, તેને રજા આપ્યા બાજતનો ઇન્સ્ટિટ્યુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામા આવશે એટલે તે તે ઠેકાણાના તીજેરો ઓફિસર આપશે.

(આ બંને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા આવનાર સવળા માણસોની મફત સારવાર કરવામા આવે છે)

(૨) એક મહીનાનો પગાર અગાડીથી આપવામા આવશે.

(૩) એક મહીનાની પરચુરણ (ડ્રૅગ્ડઅલ) રજા મળશે તથા એ સિવાય વધારે રજાની જરૂર પડે તો તે હકની અથવા માદગીની રજા સમજાશે. પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા સારવાર માટે જનાર જે અમલદારને દર મહીને રૂપિયા ૫૦૦ થી વધારે નહિ હોય એટલો પગાર મળેલો હોય અને જેની ગેરહાજરીમા બદલીમા માણસ રાખવાની જરૂર પડે તેની બાજતમાં સદરદૂ એક મહીનાની રજા પરચુરણ રજા નહિ સમજતા વધારાની હકની રજા ગણાશે.

(૪) ઉપર જણાવેલી વધારાની હકની રજાને સાધારણ હકની રજાને લાગુ પડતા સર્વ નિયમો લાગુ પડે છે, પણ ફેર એટલો છે કે વધારાની જે હકની રજા તે અમલદારને મળી શકે તેટલી હકની રજા ઉપગત આપી શકાશે.

૨. દર મહીને રૂ. ૨૫ થી વધારે પગાર ન મળતો હોય તેવા કાર્મ પણ સંસ્કારી નોકરને, ઉપર જણાવવામા આવેલી સગવડો ઉપરાંત, પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા જવા અને આવવાની મુસાફરીમા તેઓએ વખત

ગાળે તેટલા તથા તેઓ ત્યાં સાગ્યાર હેઠળ રહે, તેટલા વખતનું, સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની કલમ ૧૦૬૩ મુજબ (પ્રસંગ પ્રમાણે) ત્રીજા અને ચોથા વર્ગના અમલદારને આપી શકાય એવા દરરોજના લઘ્યાના દર પ્રમાણે ખોગકીનું લઘ્યુ મળી નક્કરે.

૩. ઉપર જણાવેલી સગવડ કરી આપનાનો અધિકાર સ્થાનિક તીજેગી અમલદારને આપાનો, અથવા તે સગવડો પોતેજ પ્રથમથી આપીને પાછળથી તીજેગી પાસેથી તે નાણા વસુલ કરવાનો નીચેના અમલદારોને અખત્યાર આપ્યો છે —

(૧) કમિશનર મેડિકલ ઓફિસરો. (૨) સિવિલ આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૩) મિલિટરી આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૪) બીજા ઝેઝેટ મેડિકલ ઓફિસરો. (૫) દવાખાના જેમના દવાલખા હોય એવા સરકારી સખ-આમિન્ટ સર્જનો. (૬) ગદાલકરીથી ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય તેવા મુલકી અમલદારો. (૭) આસિસ્ટન્ટ ઇન્જનેરો ઉતરતા ન હોય તેવા દરજ્જાના સઘળા પબ્લિક વર્ક્સ ખાતાના ઓફિસરો અને કોઈ પણ સખ-ડિવિઝન જેના દવાલખા હોય એવો કોઈ પણ પબ્લિક વર્ક્સ ખાતાનો ઓફિસર અથવા તેના તાનાનો અમલદાર. (૮) સગળા પોલિટિકલ એજન્ટો, આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો, ડેપુટી આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો અને થાણુદારો (૯) સખ-ઇન્સ્પેક્ટરો ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય એવા મધ્યમ પોલીસ અમલદારો (૧૦) સગળા ઇન્ડોમેન્ટ મેનિજરો અને આમિન્ટ ઇન્ડોમેન્ટ મેનિજરો. (૧૧) બી. બી. સી. આઈ. રેલવેના સઘળા ઉપરી અમલદારો.

મુખર્ચ નહેર માટે વધાગના અમલદારો (૧૨) મુખર્ચ શહેરના મ્યુનિસિપલ કમિશનર. (૧૩) મુખર્ચ મ્યુનિસિપાલિટીના હેલ્થ ઓફિસર.

+ ત્રીજા વર્ગના અમલદારને તેના પગારના અથવા તેની જગાના પૂર્ણ પગારના દર ૧૨૫ રૂપીએ અથવા ૨૫ રૂ. ના કોઈ અપ્રેક્ષાકે એ આના, પણ મુખર્ચ ઇલાકામા ગોળામા ગોળી રકમ ૭ આના અને બીજે ઠેકાણે ચાર આના દરરોજના લઘ્યા તરીકે આપવામા આવે છે.

• ચોથા વર્ગના અમલદારને એક કરતા વધારે પ્રાંતમા ફરે તો ત્રણ આના, અને બે એકજ પ્રાંતમા ફરે તો બે આના લેખે દરરોજનું લઘ્યુ મળી શકે.

- (૧૪) મુખ્ય મ્યુનિસિપાલિટિના હેલ્થ ઓફિસરનો સીનિયર આસિસ્ટન્ટ
(૧૫) પ્રેસિડેન્સ મેજિસ્ટ્રેટ.

ટીપ —નીચેની કલમ ૪ મા લખેલી બાબતોના સમયમાં ઉપર (૧) થી (૫) મા લખેલા મેડિકલ ઓફિસરોમાના કાઈ પણ એટની સલાહ જની શકે તે તે પ્રસંગે લીધા પછી (૬) થી (૧૫) સુધીના અમલદારોને અખતાર આપવામાં આવ્યો છે.

૪. ઉપલી કાનુન મુજબ અધિકાર આપવામાં આવેલા અમલદારો સદરહુ અધિકાર વાપર્યા અગાઉ ખાત્રી કરી લેશે કે (૧) એવા સમસને જનાવર કરડ્યું છે. (૨) સદરહુ જનાવર હડખાયલું હતું એમ માનવાને કારણ છે. (૩) સદરહુ માણસ પામટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં આવ્યા જવાની મુસાફરીનો તથા ત્યાં રહેવાનો સમયો ખરચ આપી શકે એવી ત્રિ-નિમા નથી.

દરદીના સાથીઓ.

૫. દરદી ઉમરના કારણને લીધે અથવા બીજા પૂરતા કારણને લીધે એકલો મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી એમ પરવાનગી આપનાર અથવા સમવડ કરી આપનાર અમલદારને ખાત્રી થાય તો તે અમલદાર દરદીની સાથે જનારા એક માણસનો (૧) દરદીને આપવાના દર પ્રમાણે મુસાફરીનો ખરચ અને ખાગડીનું ભથ્થું, તથા (૨) સાથે જનાર માણસનો દરરોજનો ખર્ચ આપવાને દરદી શક્તિમાન નથી એવી સદરહુ અમલદારની ખાત્રી થાય તે તે પ્રસંગે વધારેમાં વધારે ૮ આના સુધી મેગ આપવાને અથવા આપવાનો અધિકાર આપવાને મુખત્યાર છે.

૬. દરદીની સાથે જનારા માણસને ભથ્થું તથા રોજ (કાંઈ આપવાનો ભાવ તો તે) તથા પાછા આવવાનો ખરચ, દરદીને આપવામાં આવશે તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે આપવામાં આવશે.

૭. હોજ લખેલા નિદેશમાના દરદીઓને સાંચારણ રીતે કુન્નુર મોડકલામાં આવશે એવાયા, પુના, ગ્નામીરી, મોવાપુર, બીજાપુર, મનારા, બેલગામ, કનારા અને વારવડ ખુદ મુંગઈ હલાકાના બીજા નિદેશમાંના તથા સિંધમાના દરદીઓને માધાગળ રીતે કાસાલી મોડકલામાં આવશે.

૮. કાસાલી અથવા કુન્નુરના તીન્નેરી ઓફિસરે ખાગડીનો તથા

જવા આવવાનો ખર્ચ આપવાનો હોય તેવી દરેક જામતમા આમાની કોઈ પણ જગાએ દગ્દીને સારવાર માટે મોડલવાને જે શખસ જવામદાર હશે તે, તીજેરી ઑફિસરે આ કારણ માટે કેટલી ગ્રમ આપવાની છે તે ચોક્કસ રીતે દર્શાવશે

સરકારી નોટર ન હોય એના ગરીબ સ્થિતિના માણસોને પણ સરકાર તરફથી સગવડ કરી આપવામા આવે છે સરકારી નોટરના સગવડમાં ઉપર જણાવેલી ત્રીજીથી આઠમી મુદ્દાની બધી કલમો એ ગરીબ માણસોના સગવડમા પણ લાગુ પડે છે તેમને માટેના ખાસ નિયમો નીચે પ્રમાણે છે —

૧ ઉપર આવી ગયલા ત્રીજા કાનુન પ્રમાણે અધિગર મજેલા અમલદાર તે શખસને છેક નજીકના રેલ્વે સ્ટેશન પરથી ધારેલા મુઝામે જવાને મફત ટિકિટ આપવા માટે પોતાની સહીનો રેલ્વે કંપની પર લખેલા કાગળ આપશે જે રેલ્વે મફત ટિકિટ ન આપતી હોય તે રેલ્વેની જામતમા તેમની લાઈન ઉપર થઈ જેટલે અનર મુઝામી દરનાની જરૂર હોય તેટલા અનર મુઝામીના છેડ છેડલા વર્ગના રેલ્વે લાઝ જેટલી રકમ આપવા માટે તીજેરી ઉપર હુકમ લખી આપશે

ટીપ — ગેંગ્લ દુઆસ, બેંગ્લ ઍન્ડ નોર્થ-વેસ્ટર્ન, રોહિલખંડ ઍન્ડ કમાઉન, શાહદરા સદરાનપુર રેલ્વેઓ સિવાયની હિંદુસ્તાનની રેલ્વે ડૉન્ડરન્સ ઍમોશિએશનને જોડાયલી હોય એની સવળી રેલ્વેઓ પાટટ્યુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા જતા ગરીબ માણસોને મફત ટિકિટો આપે છે મોરબી રેલ્વે કક્કા અડધે ભાટે ટિકિટ આપે છે

૨ વળી સદરદુ ઑફિસર, યુરોપીઅન અને યુરેઝિઅનની જામતમા દરેક દિવસનું ૩ ૧ લેખે અને દેશાઓની જામતમા દરેક દિવસના ૪ આના લેખે મુઝાકરીમા જેટલા દિવસ લાગવાના હોય તેટલા દિવસનું ખોરાકીનું ભર્યુ આપવા જામત તીજેરી ઉપર હુકમ લખી આપશે

૩ સદરદુ માણસની પૈસા સગવડી સ્થિતિ છેક પામેમા પાસેના રેલ્વે સ્ટેશને જવા જેવી નથી એવી તેની ખાત્રી થશે તો તે સ્ટેશને ખુશકીએ જવાનો અથવા નદીને રસ્તે અથવા દરીઆને રસ્તે આગળોટમાં

૨૭૦ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

જવાનો તથા કાસૌલીના છેક ખાસેમા પામેના રેલ્વે સ્ટેશનથી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સુધી જવાનો જે ખરેખરો ખરચ થતો હોય તે પણ સદરુદ્ધ હુકમમાં સામેલ કરવાને મુખ્યસાર છે.

૪. પછી તે પોતે ભરેલાં પગલાની ખમઝ કલેક્ટરને મોકલશે, જે ખાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટનો હવાલો રાખનાર ઑફિસરને ખમર કરશે.

૫. સારવાર ચાલુ હોય તે દરમિયાન ખાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઉપરના અગલદાર દરદી યુરોપીઅન અથવા યુરેઝિઅન હશે તો તેને દરગજના રૂા ૨-૮-૦ લેખે અથવા તે દેશી હોય તો દરગજના આના ૬ લેખે ભથ્થુ આપશે ભથ્થુ એક અઠવાડીઆનુ આગળથી આપશે દરદીને રૂા આપ્યાનો દાખલો આપના પહેલા, દરદીને ભથ્થાની રકમ એકદર કેટલી આપી તે ઉપરની કાનુનમાં જણાવેલી ખપર જે કલેક્ટર તરફથી મળી હોય તે કલેક્ટરને લખી મોકલશે

(આ બંને ખાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં સંપૂર્ણ જનારાને મફત સાગા કરવામાં આવે છે)

૬. પાછા આવવાનો ખરચ કાસૌલી અથવા કુન્નુરમાં દરદીની સાગવાર કર્યા પછી તેને રૂા આપ્યા બામનનો ઇન્સ્ટિટ્યુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામાં આવશે એટલે તે તે ઠેકાણાના તીજેરી ઑફિસર આપશે. તીજેરી ઑફિસર, પાછા આવના સાગ આપેલી રકમ પણ, દરદી જે જિલ્લામાંથી આવ્યો હશે લાના કલેક્ટરને લખી મોકલશે

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

(લખનાર અમીરમિયાં હમ્દૂમિયાં).

(ગુ શા પ પુ પા મુ પૃષ્ઠ થી ચાલુ)

તસલી (અ) નિગત, ભરોમો, વિશ્રામ. સલા=ને તાંત હનો, ઉપરથી તસવીર (અ) તસ્વીર. છમી, ચિત્ર સવર=નેરો મૂગ બનાવી, પગથી તસરી (અ) તરદીઅ મહેનત, દુખ મદઅ=ને આતુર હનો, તેજે કાદ પાડી, ઉપગથી.

તસ (અ) . તસજ પગથી ગજનો ચોરીસમો ભાગ.

તહનામું (ફા). તહનામા સલાહ

તહકીક (અ). તહકીક નફી હપ=અરાયર હતુ, ઉપરથી

તહકુઅ (અ) તઅકુઅ. પાછળ નાખી દેવું, બાકી રાખવું, મેહસુલની તહકુઅ કરી=અમુક મુદત માટે મુદતવી રાખી. અકઅ=પાછળ ગયો, ઉપરથી.

તહસીલ (અ) તહસીલ. મેળવવું હસલ=ને ઉપરનો ઉપર હનો, તે સાફ હતો, ઉપરથી.

તા (ફા). ગણતરી, નંગ એકતા=એક, એકપણ, દુના=મેવડુ વગેરે.

તાર્થ (અ). અરઅસ્તાનના યમન પ્રાંતમા “તય” નામે કુટુબ છે, તેમા જન્મેલો હાતમતાર્થ એક ઉદાર પુરુષ થઈ ગયો છે. એનો વાચન-ગ્રાળામાં પણ એક પાઠ છે.

તાહિસ (અ). તાવ્સ મોર એક જાતનું વાળુ પશુ હોય છે, જેનો ઘાટ મોર જેવો હોય છે

તાકાત (અ). તાકત એવું બહુ વચન તાકાત શક્તિ તાક=મજબૂત હતો ઉપરથી

તાકીદ (અ) વારંવાર કહેવું. અકદ=તે ઘઉં ઉપર ચાલ્યો, તેણે ઘઉં ઝાટક્યા ઉપરથી.

તાકું (અ) તાક

તાકી (અ). તાકા. એક નંગ લુગડું

તાજ (ફા). મુગટ

તાજખાનું (અ. ફા). તહાનખના તહારત (અ) પાકી, પવિત્રતા, ખાનુ (ફા) ખાના. પવિત્ર થવાનું ધર.

તાજગી (ફા). તાજગી. તાજપણું.

તાજમહાલ, તાજમહેલ (ફા. અ). તાજ (ફા). મહલ (અ.) શાહજહાંએ પોતાની બેગમ મુસ્તાજ મહલ અર્જમદખાનુ બેગમની કમર પર બંધાવેલો રોન્નો. બેગમે મરતી વખત વગીયત કરી હતી, કે ખીન્તુ ! લખ કરવું નહિ, ને માઈ નામ રાખવું બાદશાહે અને વચન પાળ્યો !

તાજનું (ફા.). તગજૂ

તાબકલમ (ફા. અ.)

૨૭૨ શુભરાત્રી લાપામાં વપગતા કેટલાક અરખી ફારસી શબ્દો.

તાજિયો (અ)- તઅજિયા ગોક કવો, ખરખરો કરવો. મોહોર્મમાં તાજૂતો નીકળે છે, તેને પણ તાજૂયા એટલા માટેજ કહે છે, કે તે દિવસે ઈમામહુસેન (૨ અ.) ગહીદ (ધર્મયુદ્ધમાં મરણ પામવું) થયા હતા. અગ્ન=તેણે ધીરજમા લાગ લીધો, ઉપરથી.

તાજમ (અ) તઅજમ. મોટાઈ

તાજુખ (અ) તઅજુખ નવાઈ પામવું

તાજુ (કા)- તાના વણવામા તાજુ વાજુ હોય છે તે.

તાનો (અ) તઅના મોજુ તઅન=તેણે ખર્જ મારી ખૂન કર્યું, ઉપરથી.

-તાજુન (અ)- તાજૂત, મહદાની પેટી. જનાજો મોહોર્મમા નીકળે છે, તે.

નાખેદાર (અ) તાગિઅ, શબ્દ ખરો છે દાર ફારસી પ્રત્યય વનારાનો નિર્રથક છે, ખરો શબ્દ તઅઅદાર (અ. કા) પણ થઈ શકે છે. એજ અર્થમા કર્મા-ગદાર શબ્દ ચાલે. પ્રયોગ ખોટો છતા તાગિ-અદાર શબ્દ ઉર્દૂમા પ્રચલિત છે તઅઅ=તે પાછળ પાછળ ગયો, ઉપરથી.

-તાયકો (અ) તાઇકા માણુમોનુ ટોણુ નવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તાર (કા)- દોરો

તારકશ (કા) તાર્કશ. તાગ ખેંચવાનું કામ કરનાર લોકો. કશીદન=ખેંચ-વું ઉપરથી.

તારાજ (કા) લટ

તારીખ (અ)- અરખ=સમય નહી કરવાની ક્રિયા ઉપરથી.

તારીજ (અ)- તઅરીજ. છોડવું, કોઈને કામ પર લગાડવો, ઇશારામા વાત સમજાવવી અગ્ન=તે સામો થયો, તેણે દરખાસ્ત કરી, ઉપરથી.

તારીફ (અ) તઅરીફ અર્થ સમજાવવો લલણુ આપવું, વખાણુ કરવા, ઓળખાવવો. અગ્ન=તેણે જાણ્યું, ઉપરથી

તાલ (કા) એક જનનું વાજુ, તાલ, પખાજની સાથે વગાડવામાં આવે છે, તે

તાલીમ (અ) તઅલીમ ગીખરવું, કેળવણી.

તાયુકો (અ)- તઅયુકો અલક=તે તેને અવલંબ્ય, ઉપરથી.

તાલેવન (અ. મ) તાલે (અ) તાલિઅ. ઉદ્યપામનાર, ઉપર આવનાર, નસીખ, તેને વન સરકૂત પ્રસય લાગી નસીગદારનો અર્થ થયે

છે. તલઅ=તે બોલો થયો, ઉપરથી. એને ફારસી પ્રત્યય “ ૧૨ ”

લાગી તાલેવર શબ્દ થયો છે. તેનો પણ એજ અર્થ થાય છે.

તાવીજ (અ). તઅવીજ ચિટ્ટીમાં મંત્ર લખીને ગળામાં બાંધે છે તે.

તાસક (અ. ૧૧). તાસ=મોટો થાળ, એને “ ક ” લઘુતાવાચક પ્રત્યય

લાગવાથી તાસક=નાની થાળી.

તાસતો (ફા). તાફતા. રેશમી લુગડું છે. તાફતન=પ્રકાશવું, ઉપરથી.

તાસીર (અ) અસર ઉપરથી.

તાસુખી (અ). તઅસ્સુખ. પક્ષપાત, ખોટો પક્ષપાત. અસખ=આમનો દીધો ઉપરથી.

તિરકસ (ફા). તીર્કશ. તીર રાખવાનું લાલું.

તીરદાજ (ફા) તીર્અદાજ. અદાખતન, નાખવું ઉપરથી, તીર ફેંકનાર.

તુકમરીઆં (ફા અ). તુખ્મિરપ્દાન તુખ્મ (ફા). ખી, રપ્દાન (અ).

સુગંધવાળું ફૂલ. આખચીઆખચીના ખી.

તુખમ (ફા). તુખ્મ=ખીજ.

તુતક (ફા) તૂતી=વહાણુ, હોડી પરથી.

તુર્ક (ફા) એક જોત છે

તુમાર (અ). તૂમાર. લાંબો કાગળ, ખતપત્ર.

તુમાન (તુ). તુમાન. ઘણા ઘેરનો મોટી પોહોળી સુરવાળ. સૈપક લોહા પહેરે છે તે.

તૂતી (ફા). પોપટ.

તેમ (ફા) તલવાર ખેંચર વગેરે. તેજ ઉપરથી તેમ શબ્દ થયેલો છે.

તેજ (ફા). પ્રકાશિત, ચાલાક, તીક્ષ્ણ.

તેજનો (ફા). તેજના.

તેજગ (ફા). તેજ=તીક્ષ્ણ+આખ=પાણી તેજ પાણી.

તેજ (ફા). ચાલાકી. (૨) તાજ=અરબી બાપા, અરબી ઘોડો, રીકારી કુતરો. આરબમાં અરબોએ ઈરાનમાં ધણી લૂટફાટ કરી હતી, તે પરથી કુમલો કરવો, હફલો કરવો વગેરે માટે ફારસીમાં તાખ્તન થાતુ છે, તે પરથી તાજ શબ્દ થયેલો છે તેને ઈલાગી તાજ શબ્દ અરબો માટે વપરાતો થયો. શુન્નરાત્રીમાં “ ઘોડો ” અર્થ સ્થાનક તેજ શબ્દ તાજ પરથી આવ્યો છે. (અપૂર્ણ).

*અર્થાપત્ર.

૧ આકાશગંગાનો પટો—જેને જેટ લોકો મોલ અથવા હોળી વાળીની વાટ કહે છે તે.

• એને મોલ એટલા માટે કહે છે કે ધરનો ભોમ જેમ ધરના મ ભાગ પર રહે છે તેમ આ પટો આકાશના લગભગ મધ્ય ભાગ પર ઉ દક્ષિણ ભાગમાં આવે છે અનંત તારાઓનો સમૂહ અને પૃથ્વીથી આ દૂર હોવાથી ઘોળા ધાખાં જેવો દેખાય છે.

પૃથ્વીનું પોતાના અંશ ઉપરનું ભ્રમણ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં છે. માટે સિંચાયના સઘળા આકાશી પદાર્થો પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં ઉદયારત થતા પાય છે. આ મોલને ત્યારે ત્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે તે મેથાં આકાશી મધ્ય-રેખાશ વૃત્તની પેઠે (મોલની પેઠે) જ જોવા આવે છે. પરંતુ આકાશના શિરોમિદુમાં તો તારો જેમ અસ્ત પડે દેખાય છે. તેમ તે અસ્ત પામતો ભોમમાં આવતો નથી. સમીક્ષાને તે આકાશી મધ્ય રેખાશ સાથે

અ લીટાની સ્થિતિમાં દેખાત અ વ
 છે. અને પાછલી રહે-તે વ લીટી
 ની સ્થિતિમાં દેખાય છે. એ મધ્યમાં
 છતાં તેનો ઉદયારત કોઈ વખત કેમ નથી દેખાતો અને વળી
 અને પશ્ચિમીએ તેની આવી લુહી લુહી સ્થિતિ કેમ દેખાય છે તે સં-
 શકાતુ નથી.

ગામડીઆ લોકો એમ કહે છે કે તેનો કોઈ ભાગ હોળી દીવાળી સુધી વધે છે એટલે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે આને દીવાળીની કહેવાય છે અને કોઈ ભાગ દીવાળીથી હોળી સુધી વધે છે આને જીનીની વાટ કહેવાય છે. માટેજ લોકો એને હોળી દીવાળીની વાટ કહે કોઈ વિદ્વાને આનું અવલોકન કર્યું હોય તો ખુલાસો કરવા મેં કર્યો.

• આ અર્થાપત્રનો ખુલાસો કૉલેજના આસિસ્ટન્ટ પ્રિ લીન. સેયદ તરફથી મળ્યો છે, પરંતુ તે કામો હોવાથી હવે પછીના અકમાં થશે. ખીજા કોઈ તરફથી ગોમ્ય ખુલાસો મળજે તો તે પણ છાપવામાં.

૨ ખરતા અને પડતા તારા એ આકાશમા નાના મોટા કદના બ્ર-
મણુ કરતા પાર્થિવ પદાર્થો છે એમ મનાયું છે. અમુક સમયે એનું યોગુ
પૃથ્વીના વાતાવરણની નજીક આવી જાય છે. તે સમયે તે વધારે જોવામા
આવે છે. આર્થ અથોમા આને ઉલ્કાપાત કહે છે. ત્યારે તે પૃથ્વીના
વાતાવરણમાં ધસાઈ તે પોતાની જાતિમાજ ચાલ્યો જાય છે. ત્યારે
તે ચક્ષાત ચક્ર (ઉમાડીયાનાં) પેઠે ચળકતા લીમીટા જેવુ દેખાઈ બધ
થાય છે હવે આ દેખાતું ચક્ષાત બ્રમણુ કાઈ એકજ દિશા તરફ હોતુ નથી.
ગમે તે દિશા તરફ જોવામાં આવે છે. ત્યારે એ ખરતા તારાઓનુ બ્રમણુ
આપણા સૂર્યમંડળના ગ્રહોની પેઠે માત્ર એકજ દિશામા હશે કે ગમે તે દિ-
શામા હશે તે નકી કહેાાયુ હોય તેમ જાણવામાં નથી. જો એકજ દિશા પ્રતિ
તેનુ બ્રમણુ હોય તો તેના લીસોટા બિન્ન બિન્ન દિશાઓમા કેમ જોવામાં આવે
છે તેનો ખુલામો થવો જરૂરનો છે.

વિશ્વનાથ સ. પાઠક.

કેપ્લર ઍન્કાયક્લોપીડિયા ઇન્સ્ટિટ્યુટ

પોરબંદર.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. મા. ના તા. ૧૮ મી મે ૧૯૧૨ ના

હુકમ નં. ૪૧૬૧ ઉપરથી.

જાહેર ખબર.

સન ૧૯૧૨-૧૩ નો નં ૪૧૬૨.

આથી ખબર આપવામા આવે છે કે વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા
બુધવાર તા. ૧૮ મી મધ્યેખર ૧૯૧૨ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ
ઉત્તર ભાગમા નીચે લખેલા મધ્યસ્થળોએ લેવામા આવશે —

અમદાવાદ.

ભરૂચ.

નડિયાદ.

સુરત.

ગોધરા

ચાણા.

૨. તા. ૨૧ મી નવેમર ૧૯૦૭ ના મુખર્ષિ સરકારી ગેઝેટ ભાગ પહે-

લાના પૃ. ૧૮૯૪-૧૮૯૭ માં પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમ મુજબ એ પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. જે મધ્યસ્થળમાં બેસવાની ઇચ્છા હોય ત્યાંના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબને ઉમેદવારોએ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ અથવા તે અગાઉ પોતાની અરજીઓ મોકલવી. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.
૪. જે દિવસે પરીક્ષા શરૂ થાય છે તેજ દિવસે પરીક્ષાની ફી પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ તરફથી ઉવરાવવામાં આવશે.
૫. થાણા મધ્યસ્થળમાં બેસનારા ઉમેદવારોએ મધ્ય ભાગના ઓડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તા. ૯ મી એ ૧૯૧૨ ને રોજ મુંબઈ સરકારી ગેઝેટમાં આપેલી જાહેર ખબર જોવી.
૬. ઉમેદવારોએ પરીક્ષામાં બેસવા લાયક થવા માટે તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨ ને રોજ ૧૫ વર્ષ પૂરા કરેલાં હોવા જોઈએ.

ઑફિસ ઑફ ધિ

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા

અમદાવાદ, ૧૮ મી એ ૧૯૧૨.

P. LORY,

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

મે ઉ ભા ના એ. ઇ સાહેબના તા. ૨૪ મી એ ૧૯૧૨ ના કુકમ નં. ૪૩૭૨ ઉપરથી.

સને ૧૯૧૨-૧૩ નો સકયુંલર નં. ૧૫૮૯

પૂના, ૮ મી એ ૧૯૧૨.

ગણેશ બાલકૃષ્ણ ખેડે નામના એક છોકરાએ પૂના મેટ્રિક ઇન્સ્ટિટ્યુશનના હેડમાસ્તર આગળ પૂનાની ન્યુ ડીવિઝન સ્કૂલમાંથી મળેલું લીવિંગ સર્ટિફિકેટ રજુ કરી, તેમાં ફેટલાક વગર સત્તાએ ફેરફાર કરેલા દતા. તેથી કુકમ કરવામાં આવે છે કે એ છોકરાને સન ૧૯૧૨ ની આખર સુધી ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળામાં દાખલ કરવો નહિ.

સહી આર પી. ગોડબોલે

એ. એ. ઇ. મ. ભા.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ ઇ. સાહેબના તા ૨૬ મી મે ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૪૪૭૨ ઉપરથી.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે 'નવી ભૂગોળ, લાગ પહેલા' ની બીજી વચગાળાની આવૃત્તિ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબે પસંદ કરી છે, અને નિશાળોમાં તથા લેખને આપવા મજૂરી આપી છે એ આપડી અમદાવાદના મેસર્સ ચિમનલાલ સુનીલાલ એન્ડ કો. પાસેથી દર નડલે ત્રણ આના લેખે મળશે.

P. Lory.

એ ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એ ઇ. સાહેબના તા ૧૫ મી જુન સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૮૦૨૫ ઉપરથી).

કેળવણી ખાતુ.

(કિલ્લે મુખર્ષિ, ૧૬ મી મે ૧૯૧૨)

નં. ૧૨૨૫—તા. ૧૨ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭ ના ન ૧૯૪૫વાળી કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેર ખબરથી મજૂર થયલા વર્નાક્યુલર ક્ષાલ-નક પરીક્ષાના નિયમોના પરિશિષ્ટ વ મા નીચેનો ફેરફાર સરકાર તરફથી મજૂર કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનો અમલ સને ૧૯૧૩ થી થશે.

પહેલા વિષય (અ) મા "ભૂમિતિ લાગ પહેલા" ને બદલે "નવી ભૂમિતિ, ભાગ પહેલા, સેક્શન (ખંડ) પહેલુ પડ, અને બીજા અને ત્રીજા સેક્શનો માંના બધા સિદ્ધાંતો અને કૃત્યો તેમના પરના સહેલા પ્રશ્નો સાથે" એમ મૂકવું.

નામદાર ગવર્નર-મન્-કાઉન્સિલના હુકમથી

J. L. Rieu.

મેંકેટરિ ડુ ગવર્નમેન્ટ

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના સને ૧૯૧૨ ના તા. ૧૯ મી જુનના હુકમ નં ૮૧૨૭ ઉપરથી)

હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો.
ઉત્તર ભાગ.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૭ ના મુખર્ષિ સરકારી ઍજન્ટના ભાગ ૧ ને ૬૬-૬૮ ૫૪ પ્રસિદ્ધ થયલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલર

નશે નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટિના પ્રમુખને અરજ કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી મુખ્ય ગુજરાતી નિગાજોમા બહાર ખમરો ચોદવાના પાટીઆ ઉપર પણ તેની નકલો ચોદવામા આવી છે.

હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શાહજુદીન સ્ટૉલરશિપો.

આથી ખબર આપવામા આવે છે કે કાઝી શાહજુદીન એન્ડાવમેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કાઝી પાણુ બહાર સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્ટૉલરશિપો આપવા સારુ ધુધવાર તા ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામા આવશે અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમા અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નડીઆદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમા પરીક્ષા લેવાશે. તા. ૨૬ મી મે સને ૧૯૦૪ ના મુખર્ષ સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૧ લા ને ૬૩૬-૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયલા નિયમોમા જણાવેલી ગંતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવારો

૨. તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ થી ત્રણ વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી એક સ્ટૉલરશિપ ખેડા જિલ્લામાં ખાલી છે એવી પણ ખબર આપવામાં આવી છે જે છેલ્લા ઉમેદવારને પુરેપુરી સ્ટૉલરશિપ આપવામા આવશે તેવા ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારનો નંબર આવશે તેને આ સ્ટૉલરશિપ આપવામા આવશે

૩ પરીક્ષામા દાખલ થવાની અગ્રજીઓ તથા ફી અમદાવાદ અને તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધી લેશે

(સહી) P. Lory.

એ ઇ. ઉ. ભા.

બહાર ખબર.

કાઝીયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખબર આપવામા આવે છે, કે કાઝીયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા ૧૦ માંહે સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૧૨ મળજવારે સવારના અગિઆર વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમા લેવામા આવશે.

(વિશેષ વિગત આવતા અંકમાં આવશે)

અંક ૮ એ.

પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓગસ્ટ, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન. ૨૮૧-૨૮૪.
૨. સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી). ૨૮૪-૨૮૮.
૩. હાસ્યરસ. (મો. પા. દવે). .. ૨૮૮-૨૯૩.
૪. જ્ઞાન અને દેળવણી. (લ. અ. દેવદાસ).... ૨૯૩-૩૦૦.
૫. રંગીતવિષય. (લ. આ. વ્યાસ) ... ૩૦૧-૩૦૫.
૬. ગણિત. (રા. ડા. પટેલ) ... ૩૦૫-૩૦૯.
૭. ખગોળના વિષય પરત્વે ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો ૩૦૯-૩૧૪.
૮. દેળવણીખાતાની ખબરો ... ૩૧૫-૩૧૮.
૯. નિશાળોનાં ઇતિહાસપત્રક ... ૩૧૯-૩૨૦.

તબી (ઓગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી)-અને

સંકીર્ણક-રા. બ. કમળાશંકર ગ્રાણીશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

મિનિસપલ, પ્રે. રા. ફેલિંગ ફાલેન-અમદાવાદ.

દેળવણીખાતાનાં હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
અંકિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પંકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે. તન્ત્રી.

અધરા દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે ગણેલા. ઘણાં યુ. ગણતોમાંથી અને
પરીક્ષાઓના પ્રશ્નોમાંથી ચુટી કાઢેલા પાના ૫૧૨ કિ ૨ ૧) હાલ બાળ-બગડે-
લીના ૩ બન્ની બા પો. ૦)ના. પરભુદાસ નાગરદાસ-સૈયદપરા-સુરત

આત્મારામ અને હલાલાકાની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને વ્યાજબોધ ૭ નમ્બરમાં.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સોહેબે મુખ્ય છલાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના દણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી બહા-
નાં શુદ્ધ લેખણ સોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા વ-
ચાણ દબની મોકલણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો દરતાં
સડીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી વાદાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જળવવા માટે ત્રાખાતા પત્રા (શપ-
ટ) કાતરાવેલા છે, જે છપાવી માત્ર દરેક પેજ એક જ જાતે સુંદર ર-
ચાવીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા દકાઈ વાપરેલા છે,
એક જખત લેવાથી ખાત્રી થશે

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટર ૮૩ રકા
કરીશન આપવામાં આવશે; પિક્ચર અને રેફરેન્સ પુસ્તક
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આવતું ખર્ચ
આપવામાં આવશે નહિ

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને મેંડે આર્મો ટકા દરજાનું લઈ
મોકલી આપવા મોકલણ રાખી છે. મળવાનું ફેકાલું—આત્મારામ અને
હલાલાકાની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની એડીસ, કાળકાંચેવી રોડ
પોસ્ટ એડીસ રામુ નંબર-૨૧૭ ચુગઈ.

મલિયાગાઈ જગજીવનદાસ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ ગું.

ઓગસ્ટ, ૧૯૧૨

અંક ૮ એ.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(આતુ પુ. ૫૧, ૫ ૨૪૪ થી).

ગુણોનાં વ્યજક.

વર્ણ, સમાસ, ને રચનાને ગુણોના વ્યજક કહ્યા છે તેમાં “ ૮ ”. વર્ગ સિવાયનાં સ્પર્શવ્યજનો, પોતપોતાના વર્ણના પાયામાં વર્ણ સાથે યુક્ત થયેલાં (અર્જ, અવજન, કણ્ઠક, દન્તમા છે તેમ) હ્રસ્વ સ્વરયુક્ત રેફ ને છંદાર, એટલા વર્ણો, સમાસનો અભાવ કે મધ્યમ સંમાસ, ને મુકુમાર રચના—એ માધુર્ય ગુણના વ્યજક છે ૧ વર્ગીય પ્રથમ અને તૃતીય વર્ણનો અનુક્રમે ખીજા ને ચોથા વર્ણ સાથે મયોગ, તેમજ રેફનો દ્વાર્ધ વ્યજને સાથે પહેલો કે પછી સયોગ, એ સરખા વ્યજનનો યોગ, ટાદિ વર્ણચતુષ્ટય, ચ પ, એટલા વર્ણો, દીર્ઘ સમાસ, અને ઉદ્ધત રચના—એ ઓળંગુણના વ્યજક છે ૨ જે શબ્દ, સમાસ, કે રચના વડે સાલગતા પારજ શબ્દમાંથી અર્થની પ્રતીતિ થાય તે શબ્દ, સમાસ, કે રચના પ્રસાદ ગુણના વ્યજક છે. ૩

૧ મૂર્ધ્નિ વર્ગાન્ત્યગાઃ સ્પર્ગા અટ્વર્ગા રણૌ લઘૂ ।

અટ્તિર્મધ્યટ્તિર્વા માધુર્યે ઘટના તથા ॥

૨ યોગ આચતૃતીયાભ્યામન્ત્યયો રેણ તુલ્યયોઃ ।

ટાદિઃ શપૌ ટ્તિદૈર્ઘ્ય ગુમ્ફ રઢ્ઢત ઓજસિ ॥

૩ શ્રુતિમાત્રેણ શબ્દાત્તુ યેનાર્થપ્રત્યયો ભવેત્ ।

સાધારણઃ સમગ્રાણાં સ પ્રસાદો ગુણો મતઃ ॥

ગુણના આ વિવેચન ઉપરથી શુ સમજવાનું છે ? એટલુંજ કે ભાષા-શૈલી હમેશા અર્થને અનુસરતી જોઈએ, શૃંગાર, કરુણ, ને શાંત રસમાં મધુર ને સરળ, વીર, રૌદ્ર, ને ળીલસ રસમાં તેજસ્વી-ને ભુરસાદાર, તેમજ આનંદપ્રયુક્ત પણ સર્વત્ર અર્થ તરત સમગ્રજ એવી પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ જેને અગ્રેશુમાં Perspicuity of Style (પ્રસાદ) કહે છે તેની તો સર્વ રસમાં વિવક્ષા છે પ્રસાદરહિત કાવ્ય તે કાવ્યજ નથી.

ગુણ ને અલંકારનો ભેદ.

મમ્મટના કાવ્યલક્ષણનું છેલ્લું વિશેષણ ‘અનલક્ષ્યતી પુનઃ ક્વાપિ છે,’ એટલે કવચિત્ અલંકારરહિત એવા શબ્દ અને અર્થ તાત્પર્ય એ છે કે કાવ્યમાં બહુધા શબ્દ અને અર્થ સાલકાર હોવા જોઈએ અર્થાત્, અલંકાર ઘણે ભાગે કાવ્યમાં હોવા જોઈએ. કવચિત્ ન હોય તો ચાલે.

અલંકાર અને ગુણનો ભેદ આ પ્રમાણે છે—

૧. ગુણો રસ વિના રહેતા નથી, અલંકાર તો રસ વિના રહે છે.

ગુણો રસના અવશ્ય ઉપકારક છે. અલંકાર એ નથી.^૧ ગુણો રસના ધર્મ છે, તેથી સાક્ષાત્ રસમાં રહે છે; અલંકાર રસમાં સાક્ષાત્ રહેતા નથી, પણ અગત્યના રહે છે. રસ વિદ્યમાન હોય તો અગત્યના, એટલે શબ્દ અને અર્થ એ એમાં ચાતુર્ય ઉત્પન્ન કરી, જેમ હારાદ શરીરને શોભાવી આત્માને અન્ન પમાડી તેના ઉપકારક થાય છે, તેમ અલંકાર રસરૂપ અગ્નીના કવચિત્ ઉપકારક થાય છે. કવચિત્ કહેવાનું ગરુડા કે રસ વિદ્યમાન હોય તોપણ અલંકાર કવચિત્ તેને પોષતા નથી જ્યાં રસનો સંગ્રહ છે ત્યાં અલંકારો રસના ઉપકારક થાય છે, એટલે શબ્દ અને અર્થમાં ઉત્કર્ષ મૂકી રસમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ જ્યાં રસનો અસંગ્રહ છે, ત્યાં અલંકાર માત્ર ઉક્તિમાં વચિત્ ઉત્પન્ન કરે છે, અર્થાત્, શબ્દ અને અર્થનેજ શોભાવે છે કવચિત્ રસ વિદ્યમાન હોય છે, તોપણ અલંકાર તેની ઝમાવટ વધારતા નથી આવો ગુણ અને અલંકાર વચ્ચે ભેદ છે

૧ उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातचित् ।

हाराङ्गेवदलंकारास्तेऽनुमासोपमाद्वयः ॥

અલકારના શબ્દાલંકાર, અર્થાલકાર, અને મિથ્યાલંકાર એવા ત્રણ પ્રકાર છે અનુપ્રાસ, મમક વગેરે શબ્દાલકાર છે, ઉપમા, રૂપક આદિ અર્થાલકાર છે. એ અલકારોનો પરસ્પર સંગ્રહ થાય તોપણ તેવમાં આખાના દાખ્યા બુદ્ધિ મ્હે છે તેમ એક એકથી પૃથક્ મ્હે, તો તે સયોગ સર્વદિ કહેવાય છે; અને કૃષ્ણ ને પાણી એકતા કરવાથી જેમ એકરૂપ થાય છે તેમ એ અલકારોનો સમવાય હોય, તો તે સકર કહેવાય છે એ અને મિથ્યાલકાર છે.

શરીરસપત્તિ સાથે કાવ્યસપત્તિની તુલના

મમ્મટના કાવ્યલક્ષણનુ સંલેપમા આ પ્રમાણે વિવરણ કર્યું વિદ્યાનાથ, જેનો પ્રતાપરુદ્રોચ અન્થ દક્ષિણમા શાલિવર્ગમા બહુ પ્રચલિત છે અને જેમાથી મહિનાથ ત્રીકાકારે પોતાની ત્રીકામા બહુ પ્રમાણવાક્યો આપ્યા છે, તે કાવ્યનુ રચના અને તેની સપત્તિ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે —

ગુણ અને અનન્ત સહિત, દોષવર્જિત શબ્દ અને અર્થને કાવ્યવેત્તાઓ કાવ્ય સમજે છે તે તે કાવ્ય ગદ્યમય ને પદ્યમય એમ બે પ્રકારનુ છે ૧ શબ્દ અને અર્થ એ કાવ્યની મૂર્તિ-શરીર છે, વ્યગ્યનો વેનવ એ કાવ્યનુ શ્વવન છે શરીરને જેમ હાગદિ અલંકારો ભૂષિત કરે છે, તેમ કાવ્યમા ઉપમાદિ અલંકારો વ્યગ્યવૈભવનો ઉત્કર્ષ કરે છે ૨ આત્મામા શૌર્યાદિ ગુણોની પેઠે કાવ્યમા શૌર્યાદિ ગુણો છે, વ્યભાવ-એટાદિ વ્યતિપ્રયુક્ત મમ-જેમ આત્માનો ઉત્કર્ષ કરે છે તેમ ગતિઓ વ્યગ્યનો ઉત્કર્ષ કરે છે ૩ વ્યતિઓ વ્યતિની-વ્યતિની પેઠે આદ્યર્થક-કૃત્રિમ ગોષ્ઠા આણે છે ૪ દોષ પરસ્પર અનુગુણ મ્હો વિશ્રાન્તિ પામે તેને શય્યા કહે છે. શય્યામા જેમ શરીરના અવયવો પરસ્પર અનુદ્વંજી સ્થિતિમા મિશ્રમ

૧ ગુણાલંકારસહિતૌ શબ્દાર્થો દોષવર્જિતૌ ।

ગપ્તપ્રોભપમ્પ્રં કાવ્યં કાવ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥

૨ શબ્દાર્થૌ મૂર્તિરાખ્યાતૌ જીવિતં વ્યગ્યવૈભવમ્ ।

દારાદ્રિવદલંકારાસ્તત્ર સ્પુરુષમાદયઃ ॥ ૨ ॥

૩ શ્લેષાદયો ગુણાસ્તત્ર શૌર્યાદય ઇવ સ્થિતાઃ ।

આત્માત્કર્ષાવહાસ્તત્ર સ્વભાવા ઇવ રીતયઃ ॥ ૩ ॥

પામે છે તેમ પોતેનો પરસ્પર અનુકૂળતામાં વિરામ-પટ્ટોની ઉત્કૃષ્ટ અન્યોન્ય
ઝેરી-તે શય્યા છે.^૧ રસના અમુક પ્રકારના આસ્વાદને પાક કહે છે. પાક^૨
એ હૃદયગમ અર્થતુ ગાંભીર્ય છે. શરીરને જેમ પાક-પરિપક્વ વસ્તુનો આ-
સ્વાદ-અભીષ્ટ છે, તેમ કાવ્યમાં પાક રસમાં ઉત્કૃષ્ટ આસ્વાદ ઉપજ કરે
છે-એટલે જાહેરત આણે છે. આ રીતે વ્યવહારમાં જેમ શરીરની સંપત્તિ
અર્થ, શુભ, અલંકાર, સ્વભાવ, વર્તન, શય્યા, ને પાક છે, તેમ કાવ્યની
સંપત્તિ શબ્દાર્થ, વ્યંગ્યવૈભવ, શુભ, અલંકાર, રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાક છે.

(અપૂર્ણ)

— (૦) —

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિપદમાં વાચેલો નિમિષ).

(ચાલુ પુ ૫૧. ૫ ૨૪૯ થી).

(રા રા અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ એલ્એલ્ બી)

હારયરસમાં મુખ્ય ટાપો.

હારયરસના વિષયોમાં કેટલીક ગંભીર ભૂલોથી પગરમુખ રહેવાનું છે.
હારયરસની ઝંખાવટ કરવાને માટે લેખક જનતજાતની ધૂટે લે છે. અમા
જમાં, સાહિત્યમાં, ને અન્ય સ્થળોએ હારયરસનો ઉપયોગ સામા પક્ષને
ઉપહાસનો વિષય બનાવી, વાચકવર્ગને આનંદ આપી, તે ઉપહાસ ને તે
આનંદજ સામાં પક્ષનું શુભ રીતે ખડન છે એમ મનાવવાનો હોય છે
દલીલો જે ન સિદ્ધ કરી શકે તે હારયરસની શૈલીથી ઘણી સચોટ રીતે
ચર્ચ શકે છે વળી દલીલો આધારણ રીતે શુદ્ધ હોય છે, પણ હારયરસની
શૈલીથી લખાણ રસપૂર્ણ બનાવી શકાય છે, એટલે શુદ્ધ દલીલોથી ભરતી

૧ શોભામાહાર્યર્કો પ્રાપ્તા વૃત્તયો વૃત્તયો યથા ।

પદાનુગુણ્યવિશ્રાન્તિઃ શય્યા શય્યેવ સંમતા ॥ ૪ ॥

૨ રસાસ્વાદપ્રમેદાઃ સ્યુઃ પાકાઃ પાકા ઇવ સ્થિતાઃ ।

પરુયાતા લોકવદ્વિયં સામગ્રી કાવ્યસંપદઃ ॥ ૫ ॥ પ્રતા૦

ફર એસનાર વાચકો પણ હાસ્યરસવાળું લખાણ ઘણીજ ઉત્સુકતા સાથે વાંચે છે; તેટલા માટે હાસ્યરસનો ઉપયોગ કરનાર લેખકને શિરે વધારે ભારે જોખમદારી પડે છે. તેણે કદાપિ સુરુચિનો ત્યાગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અગિયાર ભાષાનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અગત હુમલાઓ નહિ કરવા જોઈએ. આ ત્રણે બાબત જરૂરની છે. જ્યાં સુરુચિનો ત્યાગ થયેલો જોવામાં આવે છે ત્યાં લેખકને વિષે વાચકને તિરસ્કારની ખુદ્દિ ઉત્પન્ન થાય છે, ને હાસ્યરસની ક્ષતિ પણ થવા વિના રહેતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે સમાજગુધાગની ખામત હાસ્યરસનો ઘણી વાર વિષય થતી જોવામાં આવે છે, ને વળખર લેખકો પોતાનું કાર્ય દક્ષતાથી કરી પણ શકે છે પણ પોતાના મતથી વિરુદ્ધના વિચારોનું ખંડન કરવાની અત્યુદ્દાને લીધે ને તે વિચારોને માટે તિરસ્કારખુદ્દિ હોવાને લીધે જો લેખક સુરુચિનો ત્યાગ કરે તો તે અનિષ્ટ છે વેદપાઠી બ્રાહ્મણોને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરવામાં એટલા બધા જડખુદ્દિ થઈ ગયા કેવળવા કે તેઓ પશુથી પણ વધારે ક્રૂર અને ત્યાંસુધી શાસ્ત્રનો અક્ષગ્નિ દુરુપયોગ કર્યાજ આત્મા નાથ એમ ધાન્વ એ શુ બહુ પડતું નથી? આમાં સુરુચિ શુ જળવાય છે? આવા દૃષ્ટાન્તો આપણા સાહિત્યમાંથી શોધી શકાય તેમ છે, પરંતુ અત્ર વિસ્તારભયથી તે રજુ કરવાનું કામ બની શકે તેમ નથી. લેખકનો ઉદ્દેશ મનુષ્ય હોય છતાં આવો દોષ જોવામાં આવે છે, એટલે મનુષ્ય! સ્વભાવના સાધારણ નિયમ પ્રમાણે લેખકના વિષયથી વિમુખ થઈને વાચક લેખકનીજ તરફ ટીકાકાર બનવાનું કામ શરૂ કરે છે બીજી ખામત અશિષ્ટ ભાષાનો ત્યાગ કરવાની છે યાદ રાખવું જોઈએ કે ભવાઈ ને હાસ્યરસ વચ્ચે ઘણું અન્તર છે, અને જો કે હાસ્યરસ આજીવાને થોડીમણી છૂટો લેવી પડે છે તોએ તેને હદ હોય છે. અસ્વીકૃત જાતો ને અશિષ્ટ ભાષામાં રમ લેનાર માણસ મનસિક અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, ને ધીમે ધીમે તેના નીતિના વિચારો ટૂંકિત થાય છે. ત્રીજી ખામત અંગત હુમલાઓ નહિ કરના વિષેની છે આ ખામત સ્પષ્ટ છે તેના પર લક્ષ નહિ આપવાથી દોષખુદ્દિની ખુદ્દિ થાય છે.

અવતરણોમાં ચોરીઓ.

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના અવતરણો કે ઉલ્લેખો આપવાની ખામ-

પામે છે તેમ પોતેના પરસ્પર અનુકૂળતામાં વિગમ-પદ્ધતી ઉત્કૃષ્ટ અન્યોન્ય મૈત્રી-તે શય્યા છે.^૧ રસના અમુક પ્રકારના આસ્વાદને પાક કહે છે પાક^૨ એ હૃદયગમ અર્થનું ગાભીર્ય છે. શરીરને જેમ પાક-પરિપક્વ વસ્તુનો આસ્વાદ-અસીદ છે, તેમ કાવ્યમાં પાક રસમાં ઉત્કૃષ્ટ આસ્વાદ ઉપન્ન કરે છે-એવું લહેજત આણે છે આ રીતે વ્યવહારમાં જેમ શરીરની સપત્તિ જીવિત, ગુણ, અલંકાર, સ્વભાવ, વર્તન, શય્યા, ને પાક છે, તેમ કાવ્યની સંપત્તિ શબ્દાર્થ, વ્યવ્યવૈભવ, ગુણ, અલંકાર, રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાક છે.

(અપૂર્ણ)

— (૦) —

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપન્નિદ્ધમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ ૫૧ પૃ ૨૪૬ થી)

(રા. રા અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ એલ્એલ બી)

હાસ્યરસમાં મુખ્ય દોષો.

હાસ્યરસના વિષયોમાં કેટલીક ગંભીર ભૂલોથી પગલુંમુખ રહેવાનું છે. હાસ્યરસની ઝમાવટ ફરવાને માટે લેખક ળતજ્ઞતાની બટો લે છે. અમા-જમાં, સાહિત્યમાં, ને અન્ય સ્થળોએ હાસ્યરસનો ઉપયોગ સામા પક્ષને ઉપહામનો વિષય બનાવી, વાચકવર્ગને આનંદ આપી, તે ઉપહાસ ને તે આનંદજ સામા પક્ષનું ગુપ્ત રીતે ખડન છે એમ મનાવવાનો હોય છે દલીલો જે ન સિદ્ધ ફરી શકે તે હાસ્યરસની શૈલીથી વણી સચ્ચાટ રીતે ચર્ચ શકે છે વળી દલીલો સાધાગળ રીતે ગુપ્ત હોય છે, પણ હાસ્યરસની શૈલીથી લખાણ રસપૂર્ણ બનાવી સકાય છે, એટલે ગુપ્ત દલીલોથી ભડકી

૧ શોભામાહાર્યકી પ્રાપ્તા વૃત્તયો વૃત્તયો યથા ।

પદાનુગુણ્યવિશ્રાન્તિઃ શય્યા શય્યેવ સંમતા ॥ ૪ ॥

૨ રસાસ્વાદમખેદાઃ સ્યુઃ પાકાઃ પાકા ઇવ સ્થિતાઃ ।

મર્યાતા લોકવદિયં સામગ્રી કાવ્યસંપદઃ ॥ ૫ ॥ પ્રતા૦

ખીજ તરફ માનની લાગણીથી જોઈ શકે એવાં બે ગુણવાન-
માણુમોને એકબીજાની સાથે ઓળખાણ કરાવતાં મને ઘણું
આનન્દ થાય છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) હવે ઠાવકાં હુમકા બની જઈને આપણું
શરમાળ સદ્ગૃહસ્થનો બરાબર એનીજ રીત પ્રમાણે સત્કાં
કરવાને તૈયાર થઈ જઈએ (ક્ષણવાર શાન્તિ રહે છે તે દર
મ્યાન મિસ્ટર માર્લો ઘણા અસ્વચ્છ અને ગુચવાયલા જણાય
છે). સાહેબ, તમે સહીસલામત આવી પહોંચ્યા તે જોઈને
મને ઘણુંજ આનન્દ થયો છે મેં સાલજીયુ કે રસ્તામા તમને
કેટલીક અડચણ પડી હતી ?

મિસ્ટર માર્લો—નહિ, બહુ અડચણ નથી પડી હા, કેટલીક પડી હતી
ખરી હા, ઘણી પડી હતી દિલગિરી-નહિ-આનન્દ એટલો થાય
છે કે એ સવળી અડચણોનો અન્ન આવો સારો આવ્યો ઉંદું

હેસ્ટિંગ્સ (માર્લોને)—જિંદગીમા તુ કોઈ દહારો આવું સારું નથી જોલ્યો
એજ પ્રમાણે ચલાવ્યો જજે, એટલે તારૂ કામ ફતેહ

મિસ હાર્ડકેસલ—સાહેબ, તમે તો અમગ્યુ મને સારૂ લગાડવાને કહેતા
હો એમ જણાય છે તમે સારા સાગ લોકમા ફરેલા તેને આ
ગામડાના એક ખૂણામા તે કયાથી આનન્દ મળી શકે ?

માર્લો (હિંમત રાખીને)—હાહ, હું દુનિયામા ફર્યો છું હર્યાં છું ખરે;
પણ બહુ માણુમોના પગિયમા આવવાની દરકાર મેં નથી
રાખી. બીજાઓ દુનિયાની મઝા મેળવતા હોય ત્યારે તેનું
આગ્રા રહીને અવલોકન કરવું એવીજ રીત મેં ગળી છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—પણ કહે છેની કે દુનિયાની મઝા મેળવવાનો ખરે-
ખરો રસ્તો એજ છે ?

હેસ્ટિંગ્સ (માર્લોને)—સિસેરો આના કરતા વધારે સારૂ નથી જોલ્યો.
એક વાર ફરીથી; એટલે તારો બેડો પાર

માર્લો (હેસ્ટિંગ્સને)—ઉંદું ! ત્યારે તુ મારી પાસે ઉભો રહે, અને હું
ગુચવાઉં એટલે એક બે શબ્દ વચમાં જોતજે, કે મારૂં ગાંડું
અટકી ન પડે

ભિમ હાર્ડકેસલ—મને લાગે છે કે આપની પેઠે દુનિયાનું જેઓ આરે-
થીજ અવલોકન કરતા હોય તેઓને ઘણી વાતનો અસન્તોષ
થતો હશે, કારણ કે દુનિયામા પોતાને પસંદ ન પડે એવું ઘણું
તેઓના જીવામા આવતુ હશે.

માર્લો—નાજી, મારે એમ નથી હ તો હમેશા આનન્દ પામવાનેજ
ઉત્સુક રહુ છુ વળાખરા માણસોની મૂખાઈ સન્તાપના કરતાં
ઉપહસને પાત્ર વધારે હોય છે

હેરિટ્ઝ (માર્લોને)—શામાસ, ગામાસ ! તારી આખી જિંદગીમા તું
આતુ સરમ કેઈ દિવસ નથી બોલ્યો વાર, ભિમ હાર્ડકેસલ,
મને લાગે છે કે તમને અને મિસ્ટર માર્લોને વાતચીતનો
આનન્દ ઠીક મળતો હુ ધરુ છુ કે અમે અહિ દોઢશિુ તો
તમારી વાતચીતમા નકામા ગુયવણુરૂપ થઈ પડીશું

માર્લો—નહિ રે, મિસ્ટર હેરિટ્ઝ, જરાએ નહિ તમારી કપનિ તો
અમને ઘણુજ ગમે છે. (હેરિટ્ઝને) જર્મોર્ન, હુ સમાજને
હો ' અમને એકલા ચૂકીને તારાથી જવાવજ કેમ ?

હેરિટ્ઝ—અમારી હાજરીમા વાતચીત કરવી તમને જરાજર નહિ ફાવે,
માટે અમે જોડેના રમમા જઈયુ (માર્લોને) લતા માણુમ, હુ
વિચાર નથી કરતા કે અમારે પણ અમારી પોતાની કઈ પચાત
હોય કે નહિ ? (જાય છે).

નિંસ હાર્ડકેસલ (થોડીક વાગ રહીને)—પણ હુ ધારુ છુ કે તમારો
સધજો વખત દુનિયાનુ દૂરથીજ અવલોકન કરવામા નહિ મળે
હોય હુ ધારુ છુ કે આઓનુ સન્માન કરવામા પણ તમારો
કેટલો વખત રોકાયો રહે

માર્લો (પાછો ગમગાઈ જઈને)—નાજી, અત્યાર સુધી તો મ-મે-મે-
તેઓની-પ્રીતિને-અ-પ ત્ર થવાનોજ પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભિમ હાર્ડકેસલ—પણ કેટલાક કહે છે કે એવો પ્રયત્ન કરવો એ તો એ
પ્રીતિ મેજવવાનો માથી નાશો કરતા છે.

માર્લો—કદચ એમ હશે પણ અજીવનમા જેઓ વધારે દરેક અને

ઠાવકા હોય તેઓની સાથેજ વાતચીત કરવાનું મને પસંદ છે. પ
મને લાગે છે કે હું હવે તમને ટંકાળો આપનારો થઈ પડું.
મિસ હાર્ડકેસલ—નહિ. જગએ નહિ ઠાવકી રીતે વાતચીત કરવા
મને ધણજ ગમે છે એવી વાતચીત સામળતા હું કદી કા
ળતીજ નથી ખરેખર, મને કેટલીક વાર બહુ નવાઈ લાગે
કે જે હૃદય મુઘી પહોચતી ન હોય એવી ખાલી ગમ્મતો
કોઈ પણ વિચારશીલ માણસને કેમ રમ પડે? હશે ?

માલો—એ-એ-એક જાનનો વ્યાધિ છે-મનનો. જગત્મા ભિન્ન નિ
રચિના માણસો હોય છે તેમા કેટલાકને એવું હોય કે-અ-જે-ર-
મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી. જગત્મા કે
લાક એવા હોયજ કે જેઓ વધારે ઉંચા પ્રકારના આનન્દોને
ઉપભોગ ન કરી શકે, અને તેથી જે આનન્દ પોતાને ન મળ
શકે તેના તરફ તેઓ તિગ્ધકાર બતાવે એવું ઝણી વાર બને છે
માલો—હું એજ કહેવા માગતો હતો. પણ મારો ડગ્ગા તમે તે ઘણ
માગી ગીતે કહી બનવ્યું અને મારે ટલા વગર નથી ચાલ
કે-જે છે તે-અ-

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) આ માણસ કોઈ કોઈ વખતે ધૂણ થઈ
દશે એ વાત કોણ માની શકે ? (માલોને) તમે, સાહેબ
એવું કહેવા જતા હતા કે—

માલો—હા, હું એમ કહેવા જતો હતો કે-કે—ખરેખર, હું શું કહે
જતો હતો તે દરે મને યાદ આવતું નથી

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) ને મને પણ ક્યા યાદ છે ? (માલોને)
તમે, સાહેબ, ડગ્ગા એવું કહેવા જતા હતા કે આ દંબી દુઃ
યામા-કઈ દબ વિશે તમે બોલતા હતા.

માલો—હા, આ દંબી દુનિયામા એકા કોઈદગ્ગા હોય છે કે જેઓ
અમન-વમા ચોક્કસ તપાસ કરના-હે તે-હે તે-હે તે-હે તે-

મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ જરાજર સમજી છું. સાહેબ
માલો—(સ્વગત) ખરેખર ! મારા કહેવાનો ભાવાર્થ હું જેને
સમજતો નથી !

મિસ હાર્ડકેસલ—તમારા કહેવાની મતલબ એ છે કે, આ દબી દુનિયામાં એવા થોડાજ હોય છે કે જેઓ ખાનગીમાં પોતે જે કર્મ કરતા હોય તેનીજ મહેરમાં નિન્દા કરતા નથી, અને તેઓ એમ ધારે છે કે નીનિનાં વખાણુ કીધા એટલે પત્રી નીનિના સમ્યન્ધમાં પોતાને ખીજી ડર્ઠ કરવાનું બાકીજ રહેતું નથી અને નીતિની પ્રશંસા કરવા ઉપરાત પોતાના વર્તનમાં પણ નીતિમાન થવાની ખીલકુલ જરૂરજ નથી.

માર્લે—હા, એમજ છે જેઓ મહોડેથી નીતિની બહુ વાતો કરતા હોય તેઓના હૃદયમાં નીતિનું તત્ત્વ ઘણું ઘોડું હોય છે; પણ મારી ખાતરી છે કે હવે તમને મારાથી ડરાબો આવતો હશે.

મિસ હાર્ડકેસલ—નહિજ, જગએ નહિ આપની બોલવાની ઢબમાં કંઈક એવી મીઠાશ છે, કંઈક એવું ચેતન છે—મહેરજાની કરીને, સાહેબ, આપની વાત આગળ ચલાવો.

માર્લે—હા હું એમ કહેતો હતો કે કેટલાક પ્રસંગો ઉપર હિંમતની તત્ત્વ ખામીને લીધે પેલી સઘળી જે છે તે જતી રહે છે અને આપણને જે છે તે-છે તે-હે તે-

મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારી સાથે બગઅર મળતી આવું છું કેટલીક વખતે હિંમતની ખામી એ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને જે વખતે આપણું ચરિયાતાપણું બતાવી આપવાનો આપણને ખાસ લોભ હોય છે તે વખતેજ આપણને કસાવી દે છે હું વિનાંત કરું છું કે આપની વાત આગળ ચલાવો.

માર્લે—હાજી, નીનિના દૃષ્ટિબિન્દુથી વાત કરના-પણ પામેના ઝમમાં મિસ નેવિલ આપણી ગદ્ય જોનાં જણાય છે આપનો વખત વધારે રોકવા હું માગતો નથી.

મિસ હાર્ડકેસલ—હા, સાહેબ, ખાતીપૂર્વક કહું છું કે આખી નિંદગીમાં કોઈ દિવસ મને આટલો આનન્દ મળ્યો નથી મહેરજાની કરીને આપની વાત આગળ ચલાવો.

માર્લે, હું-પણ એ આપણને નિશાની કરીને બોલાવે છે. હું આપને ત્યાં અગળ તેડી જાઉં ?

મિસ હાર્ડકેસલ—હીક, ત્યારે તમારી એમજ મગ્ગ છે તો હું, આવું છું.
માલો—(સ્વગત) આ સાદી વાતચીતે તો મને ખરેખરો થયેલી નાંખ્યો.
(જાય છે).

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) હા ! હા ! હા ! આવી ગમીર અને હાવકી
વાતચીત કોઈ એ જણની વચ્ચે કદી થઈ હશે ખરી ? મારી
ખાત્રી છે કે આટલા બધા વખતમા એણે માગ સામુ ખજુ
ભાગ્યેજ જોયું હશે પણ એના હૃદ બહારના ગરમાગપણાને
બાદ કરીએ તો બીજી રીતે માણસ હીક જણાય છે. એનામાં
બુદ્ધિ સારી છે, પણ તે ભય અને સંકોચને લીધે એવી દટાઈ
ગઈ છે કે મૂર્ખનાના કરતા પણ એ બુદ્ધિ વધારે ડટાળો આપ
નારી થઈ પડે છે તે એનામા લગાર હિમત આવે એટલું હું
કરી શકુ તો અમુક માણસની મેં એક ઉપયોગી મેવા બખવેલી
ગણામે પણ એ અમુક માણસ તે કોણ ? એ પ્રશ્નનો જવાબ
ખરેખર મારાથીજ આપી શકાય એમ નથી. (જાય છે).

(અપૂર્ણ)

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

(ચલુ પુ. ૫૧. પૃ. ૨૫૭ થી).

(રા. રા. લીનડરરાય અચરતલાલ સૈયદ, બી. એ.)

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं

मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं

सत्संगतिः कथय किन्न करोति पुंसाम् ॥

સગતિનો પ્રતાપ આવો મોટો છે તેથી સત્સંગ વડે સત્ય જ્ઞાનની
પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે, અને કુસંગથી અસત્ય જ્ઞાનનો અવબોધ થાય છે.
વળી સગતિની સાથે સાથે જ્ઞાનનું એક ત્રીજું સાધન છે તે શાળામા બાળ-

ને શિક્ષણ આપનાર 'શિક્ષક' છે શિક્ષકના સમાગમથીજ ગાળામાં જીકને જ્ઞાન મળતું હોવાથી એ રીતે વિચાર કરી જોનાં શિક્ષકની અસર શું એક પ્રકારના મિત્ર જેવીજ કહી શકાય. તકાવન એટલેજ છે કે સાધારણ તે ઓળખાતો મિત્ર પોતાના વિચારો અને વર્તનનું અનુકરણ કરવાનું આપણને શીકવાર સીધી રીતે સૂચન કરતો નથી તેમ તેવું કરાવવાને આગ્રહ કરવાનો અધિકાર પણ ધરાવતો નથી. ગુરુ કે શિક્ષકનું પદ શિષ્ય કરના ઉચ્ચતર હોવાથી તેને જે વિચારો કે વર્તન દર્શાવે તેનો, તેમજ જે અને જેવું તથા જેટલું જાનનું શિક્ષણ આપે તે અને તેવા અને તેટલા જ્ઞાનનો, અધિકાર બાળકને તે પોતાની અધિકારવાળી પદવીની રૂએ કટલીકવાર આગ્રહપૂર્વક ડગાવે, અગર શિષ્ય તેનો ધંડા લે છે. આ કાળથી શિક્ષક પામેથી જે જ્ઞાન જીકને મળે છે તેની સારાસારતાનો આધાર શિક્ષકના સ્વભાવ, આચાર-ચાર કે વર્તન ઉપર બહુધા રહેલો છે, અને એટલાજ કારણથી શિક્ષક જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વિષયમાં એક ગલીર અને અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. ત્રીમંચકગચાંચે પોતાના એક પુસ્તકમાં ગુરુમહિમા ગાતા કહ્યું છે કે —

દૃષ્ટાન્તો નૈવ દૃષ્ટિભુવનજઠરે સદ્ગુરોર્જ્ઞાનદાતુઃ

સ્પર્શચેત્તત્ર કલ્પ્યઃ સ નયતિ યદ્દાં સ્વર્ણતામદમસારમ્ ।

ન સ્પર્શત્વં તથાપિ ત્રિતચરણયુગે સદ્ગુરુઃ સ્વીયગિયે

સ્વીયં સામ્યં ત્રિધત્તે ભવતિ નિરુપમસ્તેન વા લૌકિકોડપિ ।

અર્થાત્—“ આ ત્રિભુવનના જઠરમાં સદગુરુ કે જે પુરુષર્થ પંથો પરમ જે મોહ તેનું સાધન જે જ્ઞાન તેનો આપનાર છે તેની કાનની સાથે જુલના સરખી પણ ધર્મ શકે તેમ નથી, કાળથી કે અપરંપરિ કે જેની સાથે ને અમુક અંગે સામ્ય ધરાવે છે તે લોકને સ્પર્શ વડે સુવર્ણ બનાવી દે છે એ વાત ખરી પણ સુવર્ણ બનાવ્યા પછી ને સુવર્ણના પામેલા લોકમાં અન્ય લોકને સુવર્ણ બનાવવાનો ગુણ અર્પા દેતો નથી, ત્યારે બીજી તરફ સદગુરુ તો પોતાના ચરણસમીપ બેસીને જ્ઞાનનું શિક્ષણ લેના શિષ્યમાં અગર સ્પર્શ-પોતાના જેવા જ્ઞાનના સરકારો દેતે છે, અને તેને પોતાના જેવો, બરફ કટલીક વાર પોતાનાથી પણ અધિક, નિપુણ ગુરુ બનાવે છે અને તે પછી અનેક ગુરુ પોતાના શિષ્યને અન્યને પોતાના જેવા બનાવી દેવાનું આનુર્થ

ધનવેડો તેથી સ્પર્શમણિની સાથે પુરેપુરું સામ્ય શિક્ષક ધરાવતો નહિ હોવાથી તેની ઉપમિતિ જનની નથી.” વળી ‘શિક્ષક’ શબ્દ મ ‘શક’ એટલે ‘શકવું’, એ ધાતુ ઉપગ્રથી સાધિત થયેલો માનીએ તોપણ તેથી શિક્ષકના વિચારજગતની આપણને વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે ગિયક પોતાના જ્ઞાનની પ્રભુતાથી પોતાના શિષ્યના મનોરાજ્યમાં જ્ઞાનની રેલછેલ રેડીને તેને જ્ઞાની-જ્ઞાનની પ્રભુતાવાળો-તેથીજ અગાધ કે અપાર શક્તિમાન બનાવે છે આ કારણથી ગુરુપદ કાંઈ ઓછું ગભીર-ઓછું જવાબદારીવાળું-નથી. આપણા ગુરુરાતના સદ્ગત સાદાર અને વિદ્વદત્ત નવલરામભાઈએ પણ શિક્ષકનું મહત્ત્વ કે મોટાઈ નીચે પ્રમાણે વર્ણવી છે -

“ મે’તાજી, બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ,
કર અને મન ક્ષેત્રની ખરી ખેતી ધરી હામ ”

પોતાના હાથ નીચે મોપેલા નાની વયના, અજાત, નિરપગધી, અને નિષ્કપટી બાલકોને શિક્ષક તેમની જિજ્ઞાસા સફલ કે તૃપ્ત કરવાના હેતુથી, તેમની નાના પ્રકારની શક્તિઓ તથા વિટંબનાઓ દૂર કરીને, તેમની સમક્ષ જ્ઞાનના અખટ ભગ્નના દ્વાર ખુલા મૂકીને, તેમના પોતાના મનની અંદર કાંઈ કાંઈ અવર્ણનીય આનંદોર્મિઓ અનુભવના બનાવે છે-આવું શિક્ષકનું કર્તવ્ય શું ઓછું આશ્વાદગ્નક છે ? ઓછું ગર્વાસ્પદ છે ? ઓછું સનોપ પ્રદ છે ? મોટી વયે પ્રાપ્ત કરેલું અધિક જ્ઞાન વા ઉચ્ચ પદ આલ્યાવસ્થામાં ગુરુજી ખમેથી ગ્રવણ કરેલા શિક્ષણનોજ પ્રનાય દનો એવું કબૂલ કરનારા કેટલા બધા મનુષ્યોના ઉપકારના ઉદ્દગારોનું અને આશીર્વાદોનું પાન, હે શિક્ષકો, તમે બ્રહ્મ છો ! તમારી કૃતકૃત્યનાનું આથી બીજું કયું લક્ષણ સમજે-’

શિક્ષકોનો મહિમા તો બાલકોને સત્ય જ્ઞાન આપીને તેમને સદ્ગુણ-સાચી બનાવીને તેમના આત્માનું કલ્યાણ હિતજ્વામાજ સમન્વિત થયેલો છે.

સામાજીય શિક્ષક બાલકોને પોતાના આચારવિચારો દર્શાવીને પ્રત્યક્ષ કે ગીધી રીતે જ નહીં શિક્ષણ આપે છે. પરંતુ આ ઉપરાંત બાળક પરોક્ષ કે આડકતરી ગતે પણ જ્ઞાન મેળવે છે; ને તે પુસ્તકદ્વારા આ કાળજીથી

“ Helping people to think, feel, and act aright
is the noblest task in the world ”

(એક અમેરિકન માસિક પત્રમાંથી)

પુસ્તકો પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું એક સાધન ગણી શકાય. પુસ્તકો, ગ્રન્થો, ચોપડી, બુક ક્લો કે કિતાબ ક્લો-ગમે તે લાપામા ગમે તે અભિધાન આપે પણ તેઓ સાધારણ રીતે સમાન અર્થમૂલ્યકળ શબ્દો છે મર જૉન લૉક કે જે પાછળથી લૉડ એવમરિના નામથી વિખ્યાતિ પામેલા વિદ્વાન છે તેમણે પુસ્તકોને “ જૂનકાળના જ્ઞાનનો સચિત ખજાનો ” કહ્યાં છે. ડર્હામની પ્રખ્યાત ધર્મોપદેશક રિચર્ડ ડિ ઍરિએ ઈ. સ. ૧૩૪૪માં પુસ્તકો સમન્વી નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે — “ પુસ્તકો સોટી કે ચાણુક માર્યા વિના શી મલે તેવા શિક્ષકો છે તેઓ ફી માગના નથી કે ક્રોધ ધારણ કરતા નથી તમે ગમે તે વખતે તેમની કને જાઓ તોપણ તેઓ જાંચતા માલમ પડતા નથી તમે તેમને પ્રશ્ન પૂછશો તો તે તમારાથી કશું જાનું રાખશે નહિ તમે તમાર અજ્ઞાન દેખાડો તોપણ તેઓ તમારી મનક, મશ્કરી કે લામી કરશે નહિ ” પુસ્તકોનાં આ અભિધાન વિદ્વાનોએ આપેલા તેનું વિવરણ કર્યા કરતાં પુસ્તકોના વાચનથી કયા કયા લાભ થાય છે તે વિષે આપણે સહેજ વિચાર કરીશું. પ્રથમ, પુસ્તકો જ્ઞાનનો ખજાનો હોવાથી તેમના વાચનથી આપણને વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા લાગે છે, આપણા જ્ઞાનની ક્ષિતિજ વધ્યાની સાથે આપણી કૃપમડકતા મટી જાય છે ચીના લોકો વિષે એવું કહેવાય છે કે “ પૃથ્વીનો નકશો તેઓ દોરે છે ત્યારે પોતાના ‘ સ્વર્ગીય રાજ્ય ’ ની હદ બહુજ મોટી ચીનરે છે અને તે બહાર જે જગા બાકી રહે છે તેમા “ જગલ-અરણ્ય-ગણ અને ઉજડ જમીન આવેલી ” દેખાડે છે ચીના લોકો પોતાના દેસ સિવાયના અન્ય દેશોના વિદ્વાનોના પુસ્તકો વાચે તો તેમને સમજાશે કે તેમણે બતાવેલા ‘ ઉજડ પ્રદેશો ’મા તેમના કળતા અધિક સુધરેલી પ્રજાઓ વસે છે એટલુંજ નહિ પણ લાઝ, પૅગિસ, ન્યૂયૉર્ક, મુમ્બ જેનાં સેક્ટો શહેરો તેમના ‘ સ્વર્ગીય રાજ્ય ’ના શહેરો કરતા બહુ મોટા તેમણે દર્શાવેલા ઉજડ પ્રદેશોમા આવેલા છે !

આ ઉપરથી સમજારો છે સર્વ દેશમાં, સર્વ સમયે જેને સર્વોત્તમ

* “યદા કિંચિત્કિંચિદ્ બુધજનસન્નાદવગતમ્ ।

તદા મૂર્ખોસ્મીતિ જ્વર ડવ મદો મે વ્યપગતઃ ॥” (શ્રીમતૃહરિ)

અને અમૂલ્ય રત્ન કહેણું છે એવું વિદ્યારથી રત્ન પુસ્તકો વડે પ્રાપ્ત થાય છે.

લૉર્ડ મેકોલે નામના મહાન અગ્રેજી વિદ્વાને જ્યારે તેને પુસ્તકોના વાચન વિષે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે એવો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો હતો કે “રાજના વૈભવ ભોગવવા અને પુસ્તકો ના વાચના તેના કરતાં ગરીબ રહીને પુસ્તકો વાચવા એ વાત મને વધારે પસંદ છે.” આ પ્રમાણે પુસ્તક-પ્રશ્નમાં આપણા દેશના તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના વિદ્વાનોએ હાલમાં તેમજ પ્રાચીન સમયમાં કરી છે, તે પ્રત્યેકનું અવતરણ આપ્યાથી નીરસતા ઉત્પન્ન થાય તેમ છે તેથી આવા લઘુ નિબંધમાં તેની ચર્ચા અપ્રામાણિક ગણીને કરવામાં આવી નથી. પુસ્તકો સમન્વી આપણે માત્ર એટલુંજ અત્ર કહીશું કે પુસ્તકો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું એક મોટું સાધન છે તથાપિ સમગ્રતિજન્ય પરિણામોની માફક સારા પુસ્તકોના વાચનથી જેટલો લાભ થાય છે તેટલો બહુકે તેથી પણ કદાચિત્ વિશેષ અલાભ નકારા પુસ્તકોના વાચનથી થવાનો સંભવ રહે છે. આ દુનિયામાં પુસ્તકો, માસિકપત્રો, અડવાડિક પત્રો, તેમજ રોજીદા પત્રો, નિમંત્રણ, અને ભાષણોના પુસ્તકો અજકલ જેમ કાઈ મિલમાંથી સૂતરના યાન જથ્થામાં એક પાછળ ખીણી નીકળે છે એ રીતે નીકળતા આપણે જોઈએ છીએ. આ કારણથી પુસ્તકોની સખ્યા આટલી બધી વધી પડેલી જોવાથી તેમની સર્વની તુલના કરીને તેમાંથી માત્ર ઉત્તમ પુસ્તકોનુંજ વાચન કર્યાથી લાભ થવાનો સંભવ રહે છે. કારણ કે પચતન્ત્રના વિદ્વાન કર્તા શ્રીમાન વિષ્ણુશર્માએ પણ ઉપદેશ કર્યો છે કે —

“અનન્તપારં કિલ શબ્દશાલિં

સ્વલ્પં તથાપુર્વહવશ્ચ વિગ્રાઃ ।

સારં તતો ગ્રાહ્યમપાસ્ય ફલ્ય

હંસૈર્યથા ક્ષીરમિવામ્બુમધ્યાત્ ॥”

+ હિતોપદેશમાં કહ્યું છે —

“સર્વદ્રવ્યેષુ ત્રિયૈવ દ્રવ્યમાહુરનુત્તમમ્ ।

અહાર્યતાદનર્ચ્યતાદક્ષયતાચ સર્વદા ॥”

રક્તસૌમાં અને પાકાણાઓમાં દાખલ કરવા આવશ્યક છે ? તેમાંથી કઈ કઈ જાતની કેળવણીને પ્રધાન સ્થાન આપવું ? અને કઈ જાતની કેળવણીને ગૌણ સ્થાન આપવું ? વગેરે પ્રશ્નો ધણા વિકટ છે અને તે વિષે વિવેચન કરના જતાં ધણુજ લંબાણ ચાપ તેમ છે તેથી તેમ કરવું અન્ય પ્રસંગને માટે મોકુફ રાખવું મને યોગ્ય લાગે છે. આ નિબંધ હિંગ્લંડના વિદ્વાન તત્ત્વચિંતક મી. હર્બર્ટ સ્પેન્સરનું વાક્ય ટાકીને હું સમાપ્ત કરીશ. તેમણે પોતાના એક પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે. " In what way to treat the body, in what way to treat the mind, in what way to manage our affairs, in what way to bring up a family, in what way to behave as a citizen, in what way to utilize those sources of happiness, which nature supplies—how to use all our faculties to the greatest advantage of ourselves and others—how to live completely? And this being the great thing, needful for us to learn, is, by consequence, the great thing which education has to teach. To prepare us for complete living is the function which education has to discharge. " *H. Spencer.*

(ભાવાર્થ) “ આપણું શરીર કેવી રીતે સંભાળવું, મન કેવી રીતે કેળવવું, આપણા વ્યાવહારિક કાર્યો, કેવી રીતે કરવા, કુટુંબ કેવી રીતે ચોપવું, દેશજન તરીકેની આપણી સંધર્મી ફરજો કેવી રીતે અદા કરવી, કુદરતે બક્ષેલા આપણા સુખના સ્ત્રોતો આપણે કેવી રીતે ઉપયોગમાં લેવાં—આપણને અને અન્યને જેથી વધારેમાં વધારે લાભ મળે તે પ્રમાણે આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયો કેળવવી—(દુકામા) સંપૂર્ણ રીતે જીવન કેવી રીતે ગાળવું ૨—આ વસ્તુ જે આપણને સર્વેને જાણવા માટે અતિ અગત્યની છે તે શિક્ષણ—કેળવણી—દ્વારા આપણે શીખવી જોઈએ સંપૂર્ણ રીતે જીવન નિર્ગમન કરવા માટે આપણને સજ્જ કરવા—આપણામા બળ પ્રેરવું—એ શિક્ષણનો—કેળવણીનો—એક (પ્રવર્તિત—મુખ્ય) ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ ” હર્બર્ટ સ્પેન્સર.

સંગીતવિષય.

(આલુ પુતકે ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૬૧ થી)

(ગાંતિથી ગાતું).

પદ્મસ્વરરચના
માત્રા ૪
મધ્ય ઘિલયિત
ગતિ.

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા	ર,	હા	આ	ઈ	ને
ડ			ડ				~				ડ
સા	ગ	મ	પ	ધ	પ	ધ	સાં,	ધ	ધ	પ	મ

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા		
ડ			ડ			ડડ	ડ	ડ		
પ	મ	ગ	સા	રિ	ગ	સા	સા	.		
ગી	તે	ધું	મ	થુ	ધા	હા	ર,	આ	ઈ	ને
ડ	ડ	ડ				ડ	~			ડ
સા	ગમ	પ	ધ	પ	ધ	સાં	ધ,	ધ	પ	મ

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા	.	.		
ડ			ડ			ડડ				
પ	મ	ગ	સા	રિ	ગ	સા	સા			
રં	ગી	ત	ધા	ર	ભે	ધો	દો	ર	સી	લા
	ડ		~	ડ		ડ		ડ	ડ	
સં	સાં	નિ	ધા	પ	મ	પ	પ	પ	ધા	ની

• ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; િ = ૨૫૦, ૮
કે ૨૦૬ બીજા અંતરમાં આપુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = કેમકે ગા
ની, = મન્દ ની ; િ = ગીત પૂરું ; ~ = અર્ધમાત્રા

ઝ	ઝ	હે	તે	હુ	લા	હુ	.	.	.
ડ	ડ		ડ		ડ	ડ	ડ	ડ	ડ
પ	પ	ધ	રી	નિ	સા	સા	સા	.	.

ભ	મ	રી	જ	હા	હુ	,	ભા	ઈ	ને	પા	ર	ણી	એ	,	
~	~	ડ		~	~	~	~							~	
સં	સં	સાં	નિ	ધા	પ	મ	,	પ	પ	પ	પ	ધ	નિ	નિ	,

પ્ર	ત	ળી	ઓ	પ	ધ	રા	હુ	રે	,	ભા	ઈ	ને	
ડ			ડ				ડ	~	ડ				
સાં	સં	સં	ધા	પ	ધ	મ	પ	મ	,	ગા	રિ	સ	

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હુ	.	નિ
ડ			ડ			ડડ	ડડ	ડડ
પ	મ	ગ	સા	રિ	ગ	સા	સા	

બીજી ચોપડી.

સાર્વતાથી

માત્રા ૩ મધ્ય ચિહ્નવિત

મંદ

સ્પષ્ટ

મ	મ	મુ	જ	વ્હા	હાં	બા	ળ	પં	ખી	..	વ	ન	ખો	લ	,
ડ		ડ		ડ		ડ		ડ					ડ	ડ	
ગા	મ	પ	પ	-ધા	-ધા	પ	પ	મ	ગ	-રિ	મ	ગ	-રી	સા	;

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ = ૩ માત્રા ; િ = સ્વર, વધુ
 કે. શબ્દ બીજા સ્તંભમાં આહુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = ક્રોમળ ગા ;
 િ = મન્દ ગી ; િ = સ્પષ્ટ ગી ; ~ = અર્ધમાત્રા.

મંદ

વા છું	વા યુ	વી તી	રા
ડ	ડ	ડ	ડ
-ધા પ	-ધપ ઘ	ની નિ	સા' સ'

ધન

પૂ વે	થ યો	ઝ ગ ઝ	ગા ટ ,
ડ	ડ	ડ	ડ ~ ~
ની નિ	સં રી'	નિ સ' નિ	-ધા પ ,

મદ

રં ગ	દી સે	ભા ત	ભા ત	ઝ ડ	પા ન	ડા	લે ,
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ
નિસ' સ'	નિ-ધપ	-ધા-ધ	પ પ	મ ગ	મ ગ મ	ગ-રી	સા .

સ્પષ્ટ

ભ ગ	મુ જ	બહા લા	ખા જ
ડ	ડ	ડ	ડ
ગા મ	પ પ	-ધા -ધ	પ પ

ધન

પં ખી	. વ ન	બો	લે .
ડ	ડ	ડ	ડ
મ ગ	-રિ ગ મ	ગ -રી	સા .

મદ=થોડા બળવાળા અવાજથી ગાવું; સ્પષ્ટ=મળયુક્ત અવાજથી ગાવું, ધન=વધારે બળયુક્ત અવાજથી ગાવું.

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; ડ̣ = સ્વર, વર્ણુ કે સખ્દ બીજા સંભમા ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કામગ ગા ; નો, = મન્દ નો ; ધી = ગીત પૂર, ~ = અર્ધમાત્રા.

માત્રા ૪ જે ને | | સંગ, ૨ | -મ મદ્ય | તે વો | જે સે ,
 મધ્ય ડ ડ | ડ ડ | ડ | | | | ડ ડ | ડ |
 ગતિ સા રિ | મ પ | સાં સં-નિ | ધ પ મ પ | ધા મ મગ રી ,

જે ને | જે વો | સંગ, પ્રે | -મ પથ્ય | તે વો | જે સે ,
 ડ ડ | ડ ડ | ડ | | | | ડ ડ | ડ |
 સા રી | મ પ | સાં સં-નિ | ધ પ મ પ | ધા મ મગ રી ,

જે ને | જે વો | સંગ, ડા | . મ તે | વાં તે | ઠ ર શ ,
 ડ ડ | ડ ડ | ડ | | | | ડ ડ | ડ | | |
 સા રી | મ પ | ની નિ સં | સં સં સાં | રિ-ગ રી | નિ નિ સાં ,

જે ને | જે વો | સંગ, ડા | મ તે | વે નર્થ | ઠ ર શ ,
 ડ ડ | ડ ડ | ડ | | | | ડ ડ | | | |
 ની-ની | નિધ-ની | સં-નિ | ધ પ મ | પ ધ પ | મ ગ રી ,

૩ ડે સ | ગે ૩ | ડા મ ગે | . ,
 | ડ | ડ ડ | ડ | | | ડ' | |
 રિ, રી રિ | મ મ | પ મ પ | પ ,

ધુ રે સ | ગે ધુ | શે બ ને | .. ,
 | ડ | ડ ડ | ડ | | | ડ' | |
 મ મ મ | પ ધા | મ ગ રી | રી ;

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા; ડ' = ૩ માત્રા; | = અર, વર્ણ

કે સખ્દ પીળા સ્તંભમાં આપુ છે એ બતાવતારે; -મા = દોમગ મા;
 ની-ની = મન્દ નો; ની = મીન પૂર, ૨ = સ્વરમાત્રા. ✓ = અરમ નિશ્ચય.

સા ગ મ્હે	તા ના	સંગ થી	...
1 5	5 5	5	
-નિ-ની-નિ	-નિય -ની	સાં નિ સાં	.. -નિધ પ ,

લા ગ્ધ શા	.. જી વિ	ધા ભ જો	.
5	5	5	5'
રિમ મ પ	પ પ ધા	મ ગ રી	રી .

(અપૂર્ણ.)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ ખેલ.

(ચાલુ પૃ ૨૨૮ થી.)

જે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યો હોય; તો આપેલા સરવાળાના ધન-
માથી આપેલો ધનનો સરવાળો બાદ કરવો આ બાદબાકીને આપેલા
સરવાળાની ત્રણ ગણાઈએ લાગવા આ લાગાકાર તેજ જે સંખ્યાનો
ગુણાકાર થને આ ઉપરથી તેજ જે સખ્યાઓ કાઢી શકાય.

ઉદા:—જે સખ્યાના ધનનો સરવાળો ૪૬૮ છે, અને તેજ જે સ-
ખ્યાનો સરવાળો ૧૨ છે, તો તે જે સખ્યાઓ કઈ ?

આપેલા સરવાળાનો ધન — આપેલો ધનનો સરવાળો

આપેલો સરવાળો $\times ૩$

$$= \frac{૧૨^૩ - ૪૬૮}{૧૨ \times ૩} = \frac{૧૭૨૮ - ૪૬૮}{૩૬} = \frac{૧૨૬૦}{૩૬} =$$

૩૫ તેજ જે સખ્યાનો ગુણાકાર એ ઉપરથી —

$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો ધન} - \text{આપેલા ગુણાકાર} \times ૪}$

$$\sqrt{૧૨^૩ - ૩૫ \times ૪} = \sqrt{૧૪૪ - ૧૪૦} = \sqrt{૪} = ૨,$$

મટે ૨ તેજ જે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી:—

$$\frac{૧૨ + ૨}{૨} = ૭ \text{ મોટી સખ્યા, અને}$$

$$\frac{૧૨ - ૨}{૨} = ૫ \text{ નાની સખ્યા.}$$

માટે જવાબ. ૭ અને ૫

દારૂણ—અ^૩ + વ^૩ = ૪૬૮ અને અ + વ = ૧૨ આપેલા છે.

અ + વ = ૧૨ એનો ઘન કરો

અ^૩ + ૩ અ વ (અ + વ) + વ^૩ = ૧૭૨૮ એમાથી.

અ^૩ + વ^૩ = ૪૬૮ બાદ કર્યા

$$૩ અ વ (અ + વ) = ૧૨૬૦. બાદમાફી$$

આમાં અ + વ = ૧૨ આપેલા છે માટે અ વ × ૩ × ૧૨ =

$$૧૨૬૦ \text{ માટે અ વ} = \frac{૧૨૬૦}{૧૨ \times ૩} = ૩૫ \text{ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.}$$

અથવા બીજી રીતે —

બે સખ્યાના ઘનનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય તો આપેલા ઘનના સરવાળાને આપેલા સરવાળાએ ભાગવા આ ભાગાકાર આપેલા સખ્યાનાના વર્ગમાથી બાદ કરવો. આ બાદમાફીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાનો કાઢી શકાય

ઉપરનું ઉદાહરણ આ રીતે છોડી દેવાએ —

આપેલો ઘનનો સરવાળો — આપેલો સરવાળો = ૪૬૮ ÷ ૧૨ =

૩૯ ભાગાકાર.

આપેલા સરવાળાનો વર્ગ — આપેલો ભાગાકાર

$$\frac{૧૨^૨ - ૩૯}{૩} = \frac{૧૪૪ - ૩૯}{૩} = \frac{૧૦૫}{૩} = ૩૫ \text{ તેજ}$$

બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાનો કાઢી શકાય.

દારૂણ—અ^૩ + વ^૩ = (અ + વ) (અ^૨ — અ વ + વ^૨)

માટે અ^૩ + વ^૩ = ૪૬૮ એને અ + વ = ૧૨ વડે ભાગીએ તો

અ^૨ — અ વ + વ^૨ = ૩૬ થાય, અ + વ = ૧૨ એનો વર્ગ
અ^૨ + ૨ અ વ + વ^૨ = ૧૪૪ માંથી અ^૨ — અ વ + વ^૨ = ૩૬
બાદ કરીએ તો ૩ અ વ = ૧૦૮ રહે છે માટે અ વ = ૩૬ તેજ બે
સંખ્યાનો ગુણાકાર

ઉદા:—બે પુસ્તકો છે એક પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ છે તેટલા
પાનાં તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે અને એ પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ
છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે, બીજા પુસ્તકના દરેક
પ્રકરણમાં છે. અને એ પુસ્તકના એક પ્રકરણમાં જેટલા પાના છે તેટલી
લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે. બન્ને પુસ્તકના મળીને ૫૫ પ્રક
રણો છે. સારે દરેક પુસ્તકમાં કેટ કેટલા પ્રકરણો હશે ? એક લીટીમાં
૧૧ શબ્દો છે.

જવાબ — એકમાં ૩૦ અને બીજામાં ૨૫

બે સંખ્યાના ધનની બાદમાડી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદમાડી.
આપ્યાં હોય, તો આપેલી ધનની બાદમાડીમાંથી આપેલી બાદમાડીનો ધન
બાદ કરવો. આવેલી આ બાદમાડીને આપેલી બાદમાડીની ત્રણ ગણાઈએ
લાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે આ ઉપરથી તેજ બે
સંખ્યા કાઢી શકાય

ઉદા:—બે સંખ્યાના ધનની બાદમાડી ૨૮૬ છે, અને તેજ બે
સંખ્યાની બાદમાડી ૨ છે, તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ ?

આપેલી ધનની બાદમાડી — આપેલી બાદમાડીનો ધન

$$= \frac{૨૮૬ - ૨}{૨ \times ૩} = \frac{૨૮૪ - ૮}{૬} = \frac{૨૮૮}{૬} = ૪૮. \text{ બે}$$

સંખ્યાનો ગુણાકાર આ ઉપરથી —

$\sqrt{\text{આપેલી બાદમાડીના વર્ગ} + \text{આપેલી ગુણાકાર} \times ૪}$

$\sqrt{૨^૨ + ૪૮ \times ૪} = \sqrt{૪ + ૧૯૨} = \sqrt{૧૯૬} = ૧૪$
તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો. આ ઉપરથી —

$\frac{૧૪ + ૨}{૨} = ૮$ મોટી સંખ્યા અને $\frac{૧૪ - ૨}{૨} = ૬$ નાની સંખ્યા માટે જવાબ — ૮ અને ૬.

કારણ:—અ^૩ — વ^૩ = ૨૮૬ અને અ — વ = ૨ છે.
અ — વ = ૨ એનો ધન કર્યો એટલે અ^૩ — ૩ અ વ (અ — વ)
— વ^૩ = ૮ થયા.

$$\begin{array}{rcl} \text{અ}^3 & & - \text{વ}^3 = ૨૮૬ - \text{માંથી.} \\ \text{અ}^3 - ૩ \text{ અ વ (અ - વ)} & - & \text{વ}^3 = ૮ \text{ બાદ કર્યા.} \\ \hline ૩ \text{ અ વ (અ - વ)} & = & ૨૮૮ \text{ બાદઆકાર.} \end{array}$$

આમા અ — વ = ૨ આપેલા છે.

મટે અ વ × ૩ × ૨ = ૨૮૮.

માટે અ વ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૩} = ૪૮$ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર.

અથવા બીજી રીતે—

બે સંખ્યાના ધનની બાદઆકારી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદઆકારી આપ્યા હોય; તો આપેલી ધનની બાદઆકારીને આપેલી બાદઆકારીએ ભાગવા આ ભાગાકારમાંથી આપેલી બાદઆકારીનો વર્ગ બાદ કરવો. આપેલી આ બાદઆકારીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળતો. આ ઉપરથી તેજ બે સંખ્યા કાઢી શકાય.

ઉપરનું ઉદાહરણ આ રીતે છોડી નોંધો:—

આપેલી ધનની બાદઆકારી — આપેલી બાદઆકારી. = ૨૮૬ ÷ ૨ = ૧૪૮ ભાગાકાર.

અવેલો ભાગાકાર — આપેલી બાદઆકારીનો વર્ગ

$$= \frac{૧૪૮ - ૨^૨}{૩} = \frac{૧૪૮ - ૪}{૩} = \frac{૧૪૪}{૩} = ૪૮. \text{ તેજ}$$

બે સંખ્યાનો ગુણાકાર. આ ઉપરથી તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાય.

કારણ:—અ^૩ — વ^૩ = (અ — વ) (અ^૨ + અ વ + વ^૨)

અ^૩ — વ^૩ = ૨૮૬ અને અ — વ = ૨ વડે ભાગવાથી અ^૨ +

અવ + વ² = ૧૪૮ આવે છે. એમાંથી અ — વ = ૨ નો વર્ગ
અ² — ૨ અવ + વ² = ૪ બાદ કરવાથી ૩ અવ = ૧૪૪ રહે છે
માટે અવ = ૪૮

ઉદા—એ ચોક્કસ ખેતર છે દરેક ખેતરની લખાઈ પૂર્ણાક વસા જે.
પહેલા ખેતરની પહોળાઈ બીજા ખેતરની પહોળાઈ કરતા ૪ વસા વધારે
છે. દરેક ખેતરમાં એક ચોરસ વસાનો એક એવી રીતે ક્યારડા પાટેલા છે.
પહેલા ખેતરના દરેક ક્યારડામાં તે ખેતરની લખાઈ જેટલા વસા છે તેટલા
શેર અનાજ પાક્યું બીજા ખેતરના દરેક ક્યારડામાં તે ખેતરની પહોળાઈ
જેટલા વસા છે તેટલા શેર અનાજ પાક્યું બન્ને ખેતરનું અનાજ મવા
૩મીએ મણુ લેખે વેચી દેતા પહેલા ખેતરની ઉપજ બીજા ખેતર કરતા
૧૨૨ રૂપીઆ વધારે થઈ ત્યારે બન્ને ખેતરને ફરતી વાડ કરવાનો ખર્ચ
દર વસે એક આના પ્રમાણે કેટલા રૂપીઆ થશે ? જવાબ ૯ રૂપીઆ.

ખગોળના વિષયપરત્વે આવેલા ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો.

મહેરજાન “ ગુજગત શાળાપત્ર ” ના તન્ત્રી સાહેબની સેવામાં,
નમ્રતાપૂર્વક લખવાનું કે ખગોળના વિષયસમન્ધી જે ચર્ચાપત્ર આપના
પત્રમાં પ્રકટ થવા માટે આગ્ર્યુ છે તેનો જે ખુલાસો મારા અલ્પ જ્ઞાનને
આધારે દ્યો છે તે અહિં નીચે લખ્યો છે, તે યોગ્ય લાગે તો આપના
પત્રમાં પ્રકટ કરવા મહેરજાની કૃશો એવી નમ્ર વિનંતિ છે

તા. ૧૮-૬-૧૯૧૨

હુમસ.

લી મેવક

લીનકરરાય અચરતલાવ મૈયદ,
આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર, પ્રે રા ટે. ડાલેજ.

(૧) આકાશગગનો પટો—“આ પટો ધરના મોલની પેઠે આકાશના
લગભગ મધ્ય ભાગ પર ઉત્તર દક્ષિણ જોવામાં આવે છે, એને ખેડુ લોકો
મોલ અથવા હોળી દીવાળીની વાટ કહે છે. અને તે અનત તારાઓનો
સમૂહ છે અને પૃથ્વીથી અનત દૂર હોવાથી ઘોળા ધામા જેવો દેખાય છે”
વગેરે જે આપના વિદ્વાન ચર્ચાપત્રીએ લખ્યું છે તે યથાર્થ છે. ૧

“આ મોભને જ્યારે જ્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે ને હુમેશાં આકાશી મધ્ય-રેખાશ દૃતની પેઠે (મોભની પેઠે) જ જોવામા આવે છે ” એવું લખ્યું છે તે જરાબર નથી. પાછળથી તેમણે તા ૧૫-૬-૧૨ ના રોજ લખેલા પત્રમા તે પટાને બરાબર મધ્ય ભાગમા નથી પણ નૈર્ઋત્યથી ઈશાન કોણુ તરફ અકાચેલ છે એવો સુધારો લખી મોકલ્યો છે તે ? બરાબર છે. હવે તે હુમેશાં તેને તેજ ચંચળ કેમ દેખાય છે તેનો અન્ન આકાશી પદાર્થોની પેઠે ઉદાસત કેમ થતો નથી ? એ શક્ય ઉઠાવી છે તે બરાબર નથી, તેથી તે વિષે માર્કે ખુલાસો આપવાની જરૂર છે.

ખગોળનો કોઈ પણ અધ્યાસક એટલું તો કપૂલ કરશેજ કે આપણા સૂર્યચક્રમા સૂર્ય મધ્યમ્ય છે અને પૃથ્વી, બુધ, શુક્ર, મંગળ, બૃહસ્પતિ, શનિ વગેરે ગ્રહો અને બીજા નાના ગ્રહો તેની આસપાસ ગોળ પરિક્રમણ કરે છે, તેમજ તે બધા પ્રાણ પોતાની ધરી ઉપર અમુક સમયમા એકબીજા એ રીતે નિગ્ત ગ્રમણ કરે છે બુધશુક્રાદિકના ગ્રમણની પેઠે પૃથ્વીના આ બે પ્રકારના ગ્રમણને લીધે તેની-પૃથ્વીના-ચોમેર આવેલા સર્વ પદાર્થો ગ્રમણની વિરલ દિગામાં જતા અસ્પષ્ટ દેખાવાજ જોઈએ અને એ દારૂણી ગ્રહ અને તારાઓ જેવા આકાશી પદાર્થો ઉદાસત પામે છે તે પ્રમાણે તે આકાશી પદાર્થોની માફક એ આગગંગાના પટાનો પણ તે પણ આકાશી પદાર્થજ હોનાથી ઉદાસત અવસ્થા થવોજ જોઈએ. સમીપાગથી તે પરાદીઆ પચન્ત-મરામર બાગ દલાદ મુચા-દિગોના વિષે: મુખી-જો કોઈ સહિત આકાશનું અવલોકન કરે તો તેને આખો આકાશી ગાળાદ-નભપટ પર વિગતજ્ઞાન ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્રદિ મધ્યે પદાર્થો પૂર્વથી પશ્ચિમ ઉદય અને અસ્ત થતો જાણાગે. આ બનાવનો સત્યસિદ્ધિનો સળંગ પુરાવો જોઈતો હોય તેમણે પ્રો. આન્. એ. પ્રો.ટર બી. એ. એલ્, આગ, એમ, જેઓ એક નિપુણ ખગોળવેત્તા છે તેમના “ગ્રાર ઍટલસ” (તારાનો નકશો) “હાફ આર્મ વિથ ધ ગ્રાસ” (“ તારાઓનું અડધા અડધા દલાદનું અવલોકન ” અને “ હાફ આર્મ વિથ ધ ટેલિસ્કોપ ” (“ દૂરની-તો અડધા અડધા દલાદનો ઉપયોગ ”)-એ પુસ્તકો અગર સર નોર્મન લોન્ડર અગર સર ગૅમર્ટ બૅલ જેના બીજા નિપુણ ખગોળશાસ્ત્રીઓએ લખેલાં પુસ્તકો વાચ્યા તેમ જના નીચે લખેલી લીટીઓ વાચ્યા ચેગર છે.-

“ If we stand on an open space, on a clear night, we see above us the celestial dome spangled with stars, *apparently fixed* in position. But after a little time, it becomes clear that these orbs are slowly *shifting* their position. Those near the eastern horizon are rising those near the western setting. Careful and continuous observation would show that the stars are *all moving* in the same way, precisely, as they would, if they were fixed to the concave surface of a vast hollow sphere, and this sphere rotated about an axis. ”

Proctor.

(ભાવાર્થ) કેઈ વાદળા વિનાની અચ્છ રાત્રિએ જુદા મેઘાન પર ઉભા રહીને આપણે ઊંચી દૃષ્ટિ કરીયુ તો માથા ઉપર આકાશી ધુમટ અને તેની અંદર રેપેરી ખીલોની માફક સફેદ જડેલા-દેખ તી સ્થિર ચિયનમાં ગહેલા તારાઓનો સમૂહ જણાશે. અચર ચિયનમાં જળાતો આ તારકટુંદ પણ થોડા સમય સુધી અવલોકન કર્યા પછી પોતાનું સ્થાન છોડીને પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશા તરફ ધીરે ધીરે ખસતો જણાશે. પૂર્વ દિશાના તારાઓ ઉદય પામીને માથે આવના, માથા ઉપરના તારાઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ જતા અને પશ્ચિમ દિશાના તારાઓ અસ્ત પામતા જણાશે. બારીક અને દૈનિક મમયનુ અવલોકન કર્યાથી જણાશે કે જેમ કેઈ નાના ગોળાને તેના અંશ ઉપર ગોળ ફેરવ્યાથી તેની માહેના પોલાણુમાંથી જેતાં તેના અન્તર્ગોળ ધુમટ ઉપર ચોટ્ટી ચીને ગોળ ફરે છે તેમ આ આકાશી ગોળાના પોલાણુમાં અવી રહેલી આપણી પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ગોળ ફરતી હોવાથી પૃથ્વીના બધી પૃથ્ ઉપર ઉભા રહીને અવલોકન કરતા મનુષ્યને તેની માથે ચોમેઃ આવેલો આકાશી ગોળાદનો આખો અન્તર્ગોળ પણ તેના પટ પર ચોટ્ટેલા હોય તેમ દેખાતા તારાઓની સાથે-પૂર્વ પશ્ચિમ ફરતો જણાશે ”

આ વાચ્યાથી, તેમજ અવલોકન કર્યાથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે આકાશ ગાળો પડે ખીલત તારાઓની માફક પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ફરતો જણાશે.

હવે એ તારાઓ ગ્રહો વગેરે સર્વ આકાશી પદાર્થો પૃથ્વીના પોતાની ધરી ઉપરના દૈનિક ભ્રમણને પારેણામે તે ભ્રમણની વિરુદ્ધ એટલે પૂર્વ

દર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીને મે. એન્ડ્રુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ તા. ૧૦ મી માહે જુલાઈ સને ૧૯૧૨

M. E. Chubb

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ

મ. ટ્રે. ડૉ. ફોર વિમેન-અમદાવાદ.

જાહેર ખબર.

ગ સા માધવલાલ દરિલાલ આગ્રક ઇનામની જાહેર ખબર.
કોઈ નહીં દરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે લઙ્ગ અને મુગ્ત જિજ્ઞા અને મુરત એજન્સિની કોઈ જીસિક્ષકને માધવલાલ દરિલાલ આગ્રક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) ના પુનઃ અથવા શિક્ષણનાં સાહિત્ય આપવાની મુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાદટિએ ગોઠવણ કરી છે.

પરીક્ષા તા. ૨૭-૯-૧૯૧૨ ના મેજ જીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેસિડેન્સિંગ રક્ષમા તે કોલેજના લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલ લેગે પાદનો વિષય અને તે જે વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક દલાલ પહેલા જાહેર કસ્ટમાં આવશે.

સમગી અરજીઓ તા. ૧૨-૯-૧૯૧૨ મુધીમાં પોતાના જિલ્લાના ડેપુટી સાહેબ આગ્રક મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરફ મોકલવી.

પાંચ વર્ષ ઉપરની અને પદર વર્ષ અદરની નોકરીવાળા શિક્ષકો આ ઇનામ માટે લાયક ગણાશે તા. ૧૦-૭-૧૨.

M. E. Chubb,

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મહાલક્ષ્મી
ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન,

અમદાવાદ

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં ૮૩૫૫ ઉપરથી.

‘મુજરાતી ભાષાના વ્યારણ’ની ખીજ આવૃત્તિ તેમા ચોટલા જાગેલા શુદ્ધિપત્ર સાથે નિર્ણયોમા તથા લેકોને આપવાની ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે મંજૂરી આપી છે. એ ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૧-૯ (એક આનો નવ પાઈ) છે.

P. Lory,

એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

(ચાલુ ૫ ૨૮૦ થી)

આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેના વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમુનો છપાયો છે, તે મુજબ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતા જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે તેમ કાંઈ ખોડ-ખાંપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે ચાલચલગતની ખામતમાં ખાસ-તપાસ કરી પોતાની ખાત્રી કરીનેજ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

૩ સર્ટિફિકેટમાં ઉંમરના વર્ષ, માસ અને ફિવસ લખવાની સાથે અંગ્રેજી અને ગુજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

૪ સત્તર વર્ષ કરતા નાની ઉંમરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સારૂ મંજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી તે પાસ થશે તોપણ તેને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫ બાવીશ વર્ષ કરતા મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ પાસ થયા પછી કૉલેજમાં દાખલ થવા સાથે, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મેહેરજાન એજ્યુકેશનલ ઓફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે તેઓ જાણે નહીં પાસ થશે તોપણ તેમને કૉલેજમાં ગૅલરેશિય આપી દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પેહેલા બાર માસમાં એક કરતા વધારે મેહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સમયના સર્ટિફિકેટ લાવવા ચાલચલગતની ખામતમાં તો પરીક્ષા પેહેલા એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રીલાયક ગણાવે.

૭. પરીક્ષા ચર્ચ ગયા બાદ લાયક જણાયલા ઉમેદવારોને શુદ્ધ સમજાવી તપાસ માટે મેહેરજાન દાકતર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેઓને આદિ વધારે વખત મેકાવું પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં સુધી શાળા પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જાણવા નંની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમાં મેહેતા તેના લાગના વળગતા તરફ,

રૂથી ભોજન રૂ. ૭) પીંજરત—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૦)
 મીઠાઈ રૂ. ૬) દેગામ કન્યાશાળા—બુલાભાઈ ગાડાભાઈ તરફથી દર
 વરસે રૂ. ૬) ઇનામના દેગામ મુખ્ય શાળા—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રૂ. ૬૧) નીલુત—કુવરજી નરસઈ સરલાણુ પનાસા રૂ. ૩) ગામ
 લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૫) છરવાડા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ
 રૂ. ૧૦) મીઠાઈ રૂ. ૪) હેસાણુ—ગેક માણેદજી ડવણુજી મીઠાઈ રૂ.
 ૨૧-૧૨-૦ છગી રૂ. ૩-૧૨-૦ સદાઈ—મહમદભાઈ હાસમભાઈ ભગડા
 રૂ. ૮-૬-૦ ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૦-૪-૦ મરહોણુ—
 ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૭-૪-૦ કુવરજી નરસીજી તરફથી કપડ
 રૂ. ૫-૪-૦ મીઠાઈ રૂ. ૧૨-૧૨-૦ કોપરખી—ગામ લોકો તરફથી
 ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) કપડા રૂ. ૩) મીઠાઈ રૂ. ૭) સાલેજ—ગામ લોકો
 તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦) પલસાણુ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ.
 ૮-૮-૦ ઇનામ રૂ. ૧૩) નરથાણુ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન તથા
 મીઠાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ સદેહી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩૫-૮-૦
 કુલારીઆ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૩) મીઠાઈ રૂ. ૯)
 મુપા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૫) ભોજન
 રૂ. ૨૫) પંચલાઈ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ રૂ. ૧૫)
 મદીર—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૨૧) અમદ—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ કપડા રૂ. ૧૫) મુનસાઈ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ ચોપડી
 રૂ. ૧૮-૪-૦ સાલેજ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦) મોટા
 વરણા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ મીઠાઈ રૂ. ૬૫-૦-૦ બાળદંજી
 વીરભદ્રજી જાગીદાર સમ્રાટયાન રૂ. ૧૦) ગોરધા—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ રૂ. ૭) સીથાણુ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૧) અન્ના-
 સણુ-મુપા—ગુણેચંદ ધનાજી તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૭-૦-૦ મીઠાઈ
 રૂ. ૨૦-૧૨-૦ કુવરજી નથુભાઈ તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩-૧૨-૦ હાંસા-
 પોર—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૯) કબીલ-
 પોર—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૩) કુદીઆણુ—
 ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૬-૧૪-૦

(અખત)

અંક ૬ મો.

પુસ્તક પર મુ.

Gujarati Sahitya Akademi.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમશીલ.

પૃષ્ઠ

૧. કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.	૩૨૧-૩૨૪.
૨. સાહિત્યમા નીનિતી ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી).	૩૨૫-૩૨૭.
૩. દાસ્યરસ- (મો. પા. દયે)	૩૨૭-૩૩૧.
૪. અમેરિકાની કેળવણી (મો. ર. પંજા)	૩૩૧-૩૩૬.
૫. પદાર્થપાઠ (ક. મુ. વક્રાલ)	૩૩૭-૩૪૮.
૬. સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ)	૩૪૬-૩૪૯.
૭. ચલનદ્વારા યા (ખં. આ. પનાર)	૩૪૭-૩૪૭.
૮. ચર્ચાપત્ર (લી. આ. સુબ્રહ્મણ્યમ)	૩૪૭-૩૫૧.
૯. કેળવણીખાતાનાં અનંત	૩૫૨-૩૫૫.
૧૦. નિઃશબ્દનાં દેનામપત્રક	૩૫૫-૩૬૦.

તબી (આનંદ, ૧૯૦૨ થી) -અને

અકાદમી-૧. અ. ક. ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિવેદી, ત્રે. રા. દેવિય. દાલે-અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાનાં હુકમગી.

(૨૧ દેશ સંગ્રહન સંગ્રહ છે)

છે અને વીણાના અભિમાનસર્વસ્વને તોડનારી એજ રીતિ છે. અર્થાત્, વીણાના દિવ્ય ગાયન કરતાં પણ વૈદર્ભી રીતિવાળું કાવ્ય વિશેષ મનોહર છે. ઉદ્ધત પદ્ધતિ વિરાજિત, ઓજોગુણ ને કાન્તિગુણયુક્ત જે રચના તે ગૌડી રીતિ કહેવાય છે. કાન્તિગુણ એટલે પદોની ઉન્નત્વલતા છે. અર્થાત્, ઉન્નત્વલ એટલે શિષ્ટ, આમ્યતાહીન પદ્યુક્ત રચના તે કાન્તિગુણ છે. જેઓ માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણજ ગુણ માને છે તેઓ કાન્તિગુણને માત્ર આમ્યતાનો વિપર્યયજ-આમ્યતાથી ઉલટોજ-ગણે છે. વૈદર્ભી ને ગૌડી એ બન્ને રીતિનાં જેમા લક્ષણ હોય તેને પાયાલી રીતિ કહે છે.^૧ આ ત્રણ પ્રકારની રીતિને મમ્મટ અનુક્રમે ઉપનાગરિક, પરુપ, ને કોમલ વૃત્તિ કહે છે.^૨ વૃત્તિ એટલે રસવ્યાપાર ને તે વ્યાપાર-વાળી વર્ણુરચના તે વૃત્તિ, એવો વૃત્તિનો અર્થ છે.

વૃત્તિનો ઇતિહાસ.

વૃત્તિ એ નાટકની વિશિષ્ટ રચના છે. રસોચિત વર્ણુસંદર્ભ-રસ જરાજર આમી તેમાં લહેજત આવે એવી વર્ણુરચના-એ એનું લક્ષણ છે. ભારતીય ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’ માં એની ઉત્પત્તિની નીચે પ્રમાણે કથા આપી છે. એક સમયે માયા વડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળને યોતાને વિષે અન્તર્ભૂત કરી વિશ્વ સાગરમાં નાગપર્યંક પર સૂતા હતા, ત્યાં વીર્યમળથી ઉન્મત્ત થયલા

૧. વન્યપારુપ્યરહિતા શબ્દકાઠિન્યવર્જિતા ।

નાતિદીર્ઘસમાસા ચ વૈદર્ભી રીતિરિપ્યતે ॥

ઓજઃકાન્તિગુણોપેતા ગૌડીયા રીતિરિપ્યતે ।

પાશ્ચાલી રીતિવૈદર્ભીગૌડીરીત્યુભયાત્મિકા ॥ પ્રતાપ૦

અકૃતસમાસસ્પર્શા સમગ્રગુણગુમ્ફિતાદિમા તત્ર ।

एकैव जयति रीतिर्विदलितवीणाभिमानसर्वस्वा ॥ एका०

૨. માધુર્યવ્યજ્જૈર્વર્ણરૂપનાગરિકોચ્યતે ।

ओजःप्रकाशकैस्तैस्तु परुषा कोमला परैः ॥

केपांचिदेता वैदर्भीप्रमुखा रीतयो मताः ॥

કાવ્યમ૦

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૨.

અંક ૯ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ ૨૮૪ થી)

રીતિ—વાણીના વિચિત્ર માર્ગો.

હવે રીતિ, વૃત્તિ, શબ્દા, ને પાક વિષે થોડુક વિવેચન કરવું આવશ્યક છે.

રીતિ એ ભાષાશૈલીના લિપ્ત લિપ્ત પ્રકાર છે વામન રીતિને કાવ્યનો આત્મા માને છે, રીતિનું લક્ષણ વિશિષ્ટ પદરચના એમ આપે છે, ને વિશેષ એટલે ગુણાત્મા એમ સમજાવે છે^૧ અર્થાત્, ગુણવિશિષ્ટ રચના તે રીતિ વિદ્યાભૂષણ કહે છે કે જેમ અગતી ભુદી ભુદી વ્યવસ્થાથી તેમા ગુણ એટલે ઉત્કર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ગુણને ઉત્પન્ન કરનાર વર્ણની વિશિષ્ટ રચના તે રીતિ છે^૨ દ્વી આ લિપ્ત લિપ્ત પદવિન્યાસપ્રણાલીને વાણીના વિચિત્ર માર્ગો કહે છે^૩ વૈદર્ભી, ગૌડી, અને પાયાલી, એ ત્રણ મુખ્ય રીતિ છે ક્રોમલ વર્ણ, અસ્પર્શમાસ, અને મૃદુ બન્ધ-એવી રચના તે વૈદર્ભી રીતિ છે વિદ્યાધર કહે છે કે જેમા સમગ્ર ગુણની રચના હોય અને સમામનો સ્પર્શ ન હોય એવી એકજ વૈદર્ભી રીતિ સર્વોત્કૃષ્ટ

૧ વિશિષ્ટા પદરચના રીતિઃ । વિશેષો ગુણાત્મા । વામન.

૨ રીતિર્નામાદ્વસંસ્થાનવિશેષવદ્ગુણહેતુકો વર્ણવિન્યાસ-
વિશેષઃ ॥

વિદ્યાભૂ.

૩ અસ્ત્યનેકો ગિરાં માર્ગઃ સૂક્ષ્મમેદઃ પરસ્પરમ્ ।

તત્ર વૈદર્ભગૌડીયૌ વર્ણ્યેતે પ્રસ્ફુટાન્તરૌ ॥ કાવ્યાદ૦

છે અને વીણાના અભિમાનસર્વસ્વને તોડનારી એજ રીતિ છે. અર્થાત્, વીણાના દિવ્ય ગાયન કરતાં પણ વૈદર્ભી રીતિવાળું કાવ્ય વિશેષ મનોહર છે. ઉદ્ધત પદ્યથી વિરાજિત, ઓજેશુ ને કાન્તિશુયુક્ત જે રચના તે ગૌડી રીતિ કહેવાય છે. કાન્તિશુ એટલે પોદની ઉન્નવલતા છે. અર્થાત્, ઉન્નવલ એટલે શિષ્ટ, આમ્યતાહીન પદ્યુક્ત રચના તે કાન્તિશુ છે. જેઓ માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણજ ગુણ માને છે તેઓ કાન્તિશુને માત્ર આમ્યતાનો વિપર્યયજ-આમ્યતાથી ઉલટોજ-ગણે છે. વૈદર્ભી ને ગૌડી એ બન્ને રીતિનાં જેમા લક્ષણ હોય તેને પાંચાલી રીતિ કહે છે.^૧ આ ત્રણ પ્રકારની રીતિને અમ્મટ અનુક્રમે ઉપનાગરિક, પરપ, ને ક્રામલ વૃત્તિ કહે છે^૨ વૃત્તિ એટલે રસવ્યાપાર ને તે વ્યાપાર-વાળી વર્ણુરચના તે વૃત્તિ, એવો વૃત્તિનો અર્થ છે.

વૃત્તિનો ઇતિહાસ.

વૃત્તિ એ નાટકની વિશિષ્ટ રચના છે. રસોચિત વર્ણુસંદર્ભ-રસ જરાજર આમી તેમાં લહેજત આવે એવી વર્ણુરચના-એ એનું લક્ષણ છે. ભારતીય ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’ માં એની ઉત્પત્તિની નીચે પ્રમાણે કથા આપી છે. એક સમયે માયા વડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળને પોતાને વિષે અન્તર્ભૂત કરી વિષ્ણુ સાગરમાં નાગપર્યંક પર ચૂતા હતા, ત્યાં વીર્યમળથી ઉન્મત્ત થયલા

૧ વન્ધપારુપ્યરહિતા શબ્દકાઠિન્યવર્જિતા ।

નાતિદીર્ઘસમાસા ચ વૈદર્ભી રીતિરિપ્યતે ॥

ઓજઃકાન્તિગુણોપેતા ગૌડીયા રીતિરિપ્યતે ।

પાશ્ચાલી રીતિવૈદર્ભીગૌડીરીત્યુભયાત્મિકા ॥ મતાપ૦

અકૃતસમાસસ્પર્શા સમગ્રગુણગુમ્ફિતાદિમા તત્ર ।

एकैव जयति रीतिर्विदलितवीणाभिमानसर्वस्वा ॥ एका०

૨ માધુર્યવ્યજ્જકૈર્વર્ણેરુપનાગરિકોચ્યતે ।

जीजःप्रकाशकैस्तैस्तु परुषा कोमला परैः ॥

केपांचिदेता वैदर्भीप्रमुखा रीतयो मताः ॥

કાવ્યમ૦

મધુ અને કૈટલ રાક્ષસોએ તેમની નિન્દા કરી યુદ્ધ કરવા આદેશન કર્યું; જાનુ (ધુ'ટણ) ને મુશ્કિલી વિષ્ણુને પ્રહાર કર્યો, અને ઘણા પરુષ વાક્યોથી તેમની નિન્દા કરી. તેમનાં નાના પ્રકારનાં નિન્દાવાક્યો સાલળી બ્રહ્મા બોલ્યા, ' શું આ ભારતી વૃત્તિનો—નટવૃત્તિનો વાણીમાંજ આરભ થયો છે ? ભગવન, એનો નાશ કરો. ' પિતામહની વાણી સાલળી મધુસૂદને કહ્યું, ' હે અશ્વત્થામ, એ ભારતી-વાણી મેં કાર્યવશાત્ ઉત્પન્ન કરી છે. એમને બોલવા દે, એમ કરતાં એમની વાણી વૃદ્ધિ પામી ભારતી થશે, હું એમનો હમણાંજ વધ કરૂ છું ' આમ કહી વિષ્ણુએ અનેક પ્રકારની શારીરિક એજા કરી તેમની સાથે યુદ્ધ કર્યું એમ યુદ્ધ કરતાં તેમણે ભૂમિ પર પગ મૂક્યો, તે પદન્યાસનો ધણો ભાર થયો, એ રીતે ભારતીનું નિર્માણ થયું શાર્ક ધનુષના તેજથી પ્રકાશમાન થયલી, અસંભ્રાન્ત, સત્વથી ઉત્પન્ન થયલી વિષ્ણુની ગતિઓએ કરીને સાત્ત્વિક વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ વળી લીલાથી વિચિત્ર અંગ-એજા કરી તેમણે કેશપાશનું બન્ધન કર્યું, તે અંગએજામાથી કેશિકી વૃત્તિ ઉદ્ભવ પામી; અને ક્રોધના આવેગથી અનેક પ્રકારની યુદ્ધલીલા કરી તેમાંથી આરભટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ. વિષ્ણુની એ બધી એજાઓની દેવોએ પૂજા કરી જ્યારે તેમણે આ રીતે અનેક અંગએજા ને વિદ્યેષથી મધુ ને કૈટલનો નાશ કર્યો, સારે બ્રહ્માએ કહ્યું, હે દેવ, તમે ન્યાયને આશ્રયે રહેલા અને ન્યાયમાથી ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્ર અંગવિદ્યેષથી યુદ્ધ કર્યું માટે હવે પછી યુદ્ધ ન્યાયસત્તા પ્રાપ્ત કરશે. પછી બ્રહ્માએ વૃત્તિઓને વેદમાં મૂકી; પછી જુદા જુદા મનોભાવથી સપત્ર એ વૃત્તિઓને નાટ્યપ્રયોગમાં પસંદ કરવામાં આવી આ પ્રમાણે નાટ્યવેદમાથી ઉત્પન્ન થયેલી, વાણીના અભિનયથી યુક્ત આ વૃત્તિને બ્રહ્મદેવની આજ્ઞાથી મેં કાવ્યરચનાને માટે નાટ્યશાસ્ત્રમાં મૂકી. નાટ્યશાસ્ત્રમાં વૃત્તિના ઉદ્ભવની આવી કથા છે. આ રીતે વૃત્તિને મૂળ અર્થ અંગહાર, અંગએજા, શરીરનું જુદી જુદી રીતે વાળનું એ છે. પા-છળથી તેનો અર્થ એની એજા સાથે જુદા જુદા પ્રકારની વાણીની રચના થયો—અંગરચનામાથી અંગરચનાયુક્ત વાણીની રચના એવો અર્થ ક્રમે થયો. સારનમુનિ આવી ચાર નાટકરચના ગણાવે છે—ભાગતી, સાત્વતી,

૧ વૃત્તિસ્તુ રસવિષયો વ્યાપારઃ । અલં૦ સર્વં

કૈશિકી, અને આરભટ્ટી. ૧ શૃંગારમાં કૈશિકી, વીરમાં સાત્વતી, રૌદ્ર અને બીભત્સમાં આરભટ્ટી, અને સર્વ રસમાં ભારતી વૃત્તિ આવે છે. ૨ લોજ, મધ્યમારભટ્ટી તે મધ્યમ કૈશિકી નામની બીજી બે વૃત્તિઓ ગણાવે છે. જેમાં અત્યંત કામળ સંદર્ભથી શૃંગાર અને કરુણ રસનું વર્ણન હોય તે કૈશિકી વૃત્તિ કહેવાય છે; જેમાં રૌદ્ર અને બીભત્સ રસનું પ્રતિપાદન અતિ-પ્રૌઢ સંદર્ભથી કર્યું હોય તે આરભટ્ટી વૃત્તિ છે, જેમાં અતિમુકુમાર નહિ એવા હાસ્ય, શાન્ત, તે અદ્ભુત રસો અતિમુકુમાર નહિ એવા સદર્ભ વડે ગુચાયા હોય તે ભારતી વૃત્તિ છે, અને જેમાં અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને ભયાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભમાં ઉપજાવ્યા હોય તે સાત્વતી વૃત્તિ છે એમ વિદ્યાનાથ વર્ણવે છે. ૩

૧ ભારતી સાત્વતી ચૈવ કૈશિક્યારભટ્ટી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો હેતાસ્તાસુ નાટ્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ નાટ્ય૦

કૈશિક્યારભટ્ટી ચૈવ સાત્વતી ભારતી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો જેયા રસાવસ્થાનસૂચકાઃ ॥ દશ૦

૨ શૃંગારે કૈશિકી વીરે સાત્વત્યારભટ્ટી પુનઃ ।

રસે રૌદ્રે ચ વીભત્સે વૃત્તિઃ સર્વત્ર ભારતી ॥ સાહિ૦

૩ અત્યર્થમુકુમારાર્થસંદર્ભા કૈશિકી મતા ।

અત્યદ્ભુતાર્થસંદર્ભા વૃત્તિરારભટ્ટી સ્મૃતા ॥

ઈપન્મૃદ્યૃથસંદર્ભા ભારતી વૃત્તિરિપ્યતે ।

ઈપત્મૌઢ્યાર્થસંદર્ભા સાત્વતી વૃત્તિરિપ્યતે ॥

અત્યન્તગુકુમારૌ દ્વૌ શૃંગારકરુણૌ મૌ ॥

અત્યુદ્વતરસૌ રૌદ્રવીભત્સૌ પરિકીર્તિતૌ ॥

હાસ્યગાન્તાદ્ભુતાઃ ક્ષિંચિન્મુદુમાગઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઈપત્મૌઢૌ સમાહૃયાતૌ રસૌ વીરમયાનૌ ॥ પ્રતાપ૦

(અપૂર્ણ.)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(એથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧. પૃ. ૨૮૮ થી).

(રા. રા. અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ, એલ્ એલ્. થી)

સ્ત્રીલેખો.

એક જુદીજ દિશામાં અપ્રામાણિકપણાનો ભય આપણા સાહિત્યમાં ન્હાલમાં જોવામાં આવે છે થોડાંક વર્ષો થયા ગુજરાતી સાહિત્યમાં સ્ત્રી-લેખકોની સંખ્યામાં હીક વધારો થયો હોય એમ જણાય છે. કેળવણીમાં સ્ત્રીઓ રસ લે, સાહિત્યમાં તેઓ શોખ ધરાવે, અને તેઓ કાવ્યો રચે કે લેખો લખે તેને માટે સહુ કાઈને માન ઉત્પન્ન થવું જોઈએ, પણ અહિં તેઓ પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે. ઘણી વાર સત્યનું સંશોધન કરવું દુષ્કર છે; પણ સત્ય પ્રકાશમાં આવે તેમ છતાં માત્ર નારીપ્રતિષ્ઠાથી અસત્યનો અસાવ કરવાને પ્રેરાવવું એ તો ખરેખર ઘણું ઊંચડું કામ ગણાય. જાદિ-શાળી સ્ત્રીઓને આવા ખોટા ઉત્તેજનની કંઈ જરૂર નથી, અને તેથી ઉલટું માત્ર નામનાજ સ્ત્રીના લેખોને ઉત્તેજન મળવાથી સ્ત્રીકવિઓ કે સ્ત્રી-લેખકોની ખરી સંખ્યા વધવાની નથી. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીકવિવણી ઘણી વધારે છે. ત્યાં ખોટી નારીપ્રતિષ્ઠા ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં પણ તે જાણ્ય નથી કહેવાતા સ્ત્રીલેખોને માટે આપણે એટલુંજ કહીશું કે લેખ લખી આપનારાઓ તેમજ જેઓ લેખ નીચે માત્ર પોતાનું નામ મૂકવા જોડેલો શ્રમ લે છે તે બન્ને સરખી રીતે નિન્દાને પાત્ર છે. એક અપ્રામાણિકપણું કરે છે અને બીજું તેને સહાયક છે. (Abetment !) બાકી સ્વ ખેન સુમતિ જેવી સાહિત્યપ્રેમી સન્નારીઓ પ્રતિ કોને માન ઉત્પન્ન નહિ થાય ? તેવાઓની સાહિત્યક્ષેત્રમાં સંખ્યા વધે તે જોવાને કોણું ઉત્સુક નહિ બને ? તેમને માટે કોણું અભિમાન નહિ ધરાવે ?

તત્ત્વોની ફરજો.

માસિકોનું સાહિત્ય જોતજોતામાં ઘણું વધી ગયું છે. અગ્રેજ કેળવણીને પરિણામે વિચારવૈવિધ્ય ને તરંગોનું બળ પણ ઘણું વધી ગયું છે જાતજાતના તરંગોમાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ કંઈક અભિમાન, કંઈક ઉદ્વેગ, તો કંઈક ઉપ-

કૈશિકી, અને આરભટી. ૧ શૃંગારમા કૈશિકી, વીરમાં સાત્વતી, રૌદ્ર અને બીભત્સમાં આરભટી, અને સર્વ રસમાં ભારતી વૃત્તિ આવે છે. ૨ હોળ, મધ્યમારભટી ને મધ્યમ કૈશિકી નામની બીજી બે વૃત્તિઓ ગણાવે છે. જેમાં અત્યત ક્રોધથી સંદર્ભથી શૃંગાર અને કરુણ રસનું વર્ણન હોય તે કૈશિકી વૃત્તિ કહેવાય છે, જેમાં રૌદ્ર અને બીભત્સ રસનું પ્રતિપાદન અતિ-પ્રૌઢ સંદર્ભથી કર્યું હોય તે આરભટી વૃત્તિ છે; જેમા અતિસુકુમાર નહિ એવા હાસ્ય, શાન્ત, ને અહ્ભુત રસો અતિસુકુમાર નહિ એવા સંદર્ભ વડે ગુંથાયા હોય તે ભારતી વૃત્તિ છે, અને જેમા અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને ભયાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભમા ઉપજાવ્યા હોય તે સાત્વતી વૃત્તિ છે એમ વિદ્યાનાથ વર્ણવે છે. ૩

૧ ભારતી સાત્વતી ચૈવ કૈશિક્યારભટી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો હેતાસ્તાસુ નાટ્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ નાટ્ય૦

કૈશિક્યારભટી ચૈવ સાત્વતી ભારતી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો જ્ઞેયા રસાવસ્થાનસૂચકાઃ ॥ દશ૦

૨ શૃંગારે કૈશિકી વીરે સાન્વત્યારભટી પુનઃ ।

રસે રૌદ્રે ચ બીભત્સે વૃત્તિઃ સર્વત્ર ભારતી ॥ સાહિ૦

૩ અત્યર્થસુકુમારાર્થસંદર્ભા કૈશિકી મતા ।

અત્યદ્ભુતાર્થસંદર્ભા વૃત્તિરારભટી સ્મૃતા ॥

ઈપન્મૃદ્ધર્થસંદર્ભા ભારતી વૃત્તિરિપ્યતે ।

ઈપત્ત્વૌઢાર્થસંદર્ભા સાત્વતી વૃત્તિરિપ્યતે ॥

અત્યન્તમુકુમારૌ દ્વૌ શૃંગારકરુણૌ મતૌ ।

અત્યુદ્ગતરસૌ રૌદ્રવીભત્સૌ પરિકીર્તિતૌ ॥

હાસ્યગાન્તાદ્ભુતાઃ કિંચિત્મુકુમારાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઈપત્ત્વૌઢૌ સમાલ્યાતૌ રસૌ વીરભયાનકૌ ॥ પ્રતાપ૦

(અપૂર્ણ.)

સાહિત્યને શું લાભ થઈ શકે? કેટલીક વખતે અવલોકનને માટે આવેલાં પુસ્તકોની પસંદગીની બાબતમાં માર્ગતાર થતું જોવામાં આવે છે. આ બંને આવા બીજા દોષો અટકે એ જોવાને દરેક લેખક આતુર હોય છે.

ચર્ચાઓની બાબતમાં તન્ત્રીઓ ને અધિપતિઓ કેટલીક વાર એક-પક્ષાવલમ્બી બનતા જોવામાં આવે છે તન્ત્રી એક જાતના ન્યાયાસન પર વિરાજે છે. પોતાના જ્ઞાનગી મતથી વિરુદ્ધ મતને પોતાના, માસિક કે પત્રમાં પ્રસિદ્ધિ ન આપવી એ તેને ઉચિત નથી બલ્કે પક્ષને જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવા દઈને તે પર પોતાનો મત તેણે આપવો હોય તો તેને માટે તેને સ્વતંત્રતા છે.

(અપૂર્ણ.)

—(૦)—

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ ૫૧. ૫ ૨૯૩ થી).

(રા. રા. મો. પા. દવે, એમ. એ., એલ્. એલ્. બી.)

હાસ્યરસ માટે શુ શુ જરૂરનું છે ?

(૧) નૈસર્ગિક શક્તિ.

ઉપરનાં બે ઉદાહરણોથી હાસ્યરસ અને હાસ્ય એ બેની વચ્ચે કેવો મોટો સમ્બન્ધ છે તે જણાઈ આવશે, અને “ હાસ્ય તથા હાસ્યરસ એ બેની વચ્ચે આસ્માન ને જમીન જેટલો અંતર છે ” એ વિચાર કેવો બૂલ-ભરેલો છે તે પણ સમજાશે. હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થવાને માટે શુ જરૂરનું છે તે હવે આપણે તપાસીશું. સૌથી પહેલી જરૂર નૈસર્ગિક શક્તિની છે. હાસ્યરસની રચના રચવી એટલા વિચાર માત્રથી હાસ્યરસની રચના રચી શકાતી નથી. હાસ્યરસવાળા લખાણો વારંવાર વાચવાથી પણ એવી રચનાઓ રચવાનું સામર્થ્ય આપણામાં ન હોય તે કદી આવી શકતું નથી. મોઢિપર, અને માર્ફ દવેન જેવા ગ્રન્થકારોમાં હાસ્યરસ ઝમાવવાની જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે સર્વ દોષમાં હોય એમ બનતું નથી. ઘણા સમર્થ લેખકો

પણ હાસ્યરસ અભાવવામાં અનેક વાર નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. વૉલ્ટર સ્વેજ લૅન્ડોર જેવો કુશળ કલાવાન પણ હાસ્યરસવાળા સંવાદો રચવામાં કેટલીક વખત નિષ્ફળ ગયો છે, અને હાસ્યરસને માટે જે ચાચક્ય અને ચેતન (lightness) ની જરૂર છે તે ન આણી શકાયાથી. એનો હાસ્યરસ કેટલીક વખત ભારે-ગંભીર-“elephantine” થઈ ગયો છે. વળી અમુક પ્રસંગો બધેએસતા ન આવતા હોય, અમુક શબ્દપ્રયોગો અસ્થાને હોય છતાં કેવળ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાને ખાતરજ તે ધુસાડી દેવામાં આવ્યા હોય એવું પણ કેટલીક રચનાઓમાં જોવામાં આવે છે, અને તે રચનારની નૈસર્ગિક શક્તિની ખામીજ સૂચવે છે. હાસ્યરસ અભાવવાની હદ બહારની ઉત્સુકતાને લીધે સુરુચિનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હોય એવા દાખલા પણ ધણા દોઠામાં આવે છે, અને તે પણ હાસ્યરસની નૈસર્ગિક શક્તિના અભાવનુંજ પરિણામ છે.

(૨) હૃદયની શુદ્ધતા.

આ નૈસર્ગિક શક્તિની સાથે હૃદયની શુદ્ધતા એ ગુણ પણ અતિ આવશ્યક છે. ગમે તેવી અગત ટીકાઓ કરવી, અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર હલકા આક્ષેપો કરવા એવા અયોગ્ય હેતુથી જે રચનાઓ રચાઈ હોય તે કુદરતી રીતેજ નિષ્ફળ નીવડે છે અને એવી રચનાઓનો રચનાર અન્યનો ઉપહાસ કરવા જતા પોતે જાતેજ ઉપહાસને પાત્ર થાય છે. અલગત સાહિત્યનાં કે સમાજનાં જે ગભીર દૂષણો હોય તેના ઉપર ટીકા કરવી, એ દૂષણોને સમાજના ઉપહાસનો વિષય બનાવવાં, એ દૂષણોની ઉપહાસનીયતા ખરેખરા ઉત્કટ સ્વરૂપમાં જણાઈ આવે અને રસની નિષ્પત્તિ થાય એવી રીતે એ દૂષણોને વાચકની સમક્ષ રજુ કરવા એ હાસ્યરસની રચના રચનારનું કર્તવ્ય છે. શેક્સપિયર, ઍડિસન, સ્ટીલ, સ્વિફ્ટ વગેરે અનેક લેખકોએ એ કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. અન્યવિવેચન એ પણ અસંભવિ હાસ્યરસનો વિષય ગણાતો આવ્યો છે. અન્યવિવેચકો અન્યકાર ઉપર સખ પ્રહાર કરવા ચૂકતા નથી તેમ અન્યકારો પણ સ્વાભાવિક રીતે હ્રદ્ર અન્યવિવેચકોની હ્રદ્રતાને પોતાના ઉપહાસનો વિષય બનાવતાં અચકાતા નથી જાહેર-સનનો “Dick Munim” (ડિક મિનિમ) એ નામનો નિબંધ આવાજ ઉદ્દેશથી લખાયો હતો. એ ઉપરાંત વૉશિંગ્ટન અર્વિંગનું “The Art of Book-Making” (ચોપડી બનાવવાની કળા), લૅન્ડોરનો

“ વિટોરિયા કેસોના અને મિશેલ ઍન્જેલો ” નો સંવાદ એવાં એવાં અનેક લખાણો સાહિત્યનાં દૂપણોની ઉપહાસવૃત્તિને લીધેજ લખાયા હતાં પણ એ સર્વમાં અગત્ય ટીકાઓ કરીને અમુક વ્યક્તિઓને હલકી પાડવી એવો હેતુ જોવામાં આવતો નથી. વળી ઍડિસનની રચનાઓમાં એવી અયોગ્ય ટીકાઓ નથી હોતી, તેને લીધેજ એના હાસ્યરસને “ સદ્ગૃહસ્થને શોભે એવો ” (the gentlemanly humour of Addison) એમ કહેવામાં આવે છે.

એથી ઉલટું, સ્વિકૃતના “ The Vindication of Isaac Bickerstaff ” એ સુપ્રસિદ્ધ લેખમાં બિકરસ્ટાફને હલકો પાડવાનો ઉદ્દેશ ઉઘાડો છે છતાં એ લેખ વખણાય છે, અને તેનું કારણ એ છે કે એ લેખમાં બિકરસ્ટાફનો ઉપહાસ કરવામાં આવ્યો હતો તે કોઈ ખાનગી દ્વેષને લીધે નહિ. પણ એવા અજ્ઞાન જ્યોતિષીઓની ભવિષ્યવાણીથી સમાજને જે હાનિ થતી હતી તે અટકાવવાના નિર્મળ હેતુથીજ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં પણ બિકરસ્ટાફ ઉપર જે ટીકાઓ કરવામાં આવી હતી તે એના સામાન્ય વ્યક્તિત્વને ઉદ્દેશીને નહિ, પણ એની જ્યોતિષી તરીકેની પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશીનેજ કરવામાં આવી હતી એજ પ્રમાણે સાહિત્યનાં કે સમાજના અમુક દૂપણોની વિનોદભરી ચર્ચા કરતી વખતે એ દૂપણોના સમ્બન્ધમાંજ અમુક વ્યક્તિઓને લાગુ પડતા પણ હોય એવાં વચનો પ્રસંગ-વશાત્ અમુક રચનામાં દાખલ થવા પામે તો તેમાં કંઈ પણ અયોગ્ય છે એમ કોઈ પણ સમજી માણુસથી કહી શકાશે નહિ. પણ કેવળ દ્વેષને લીધે કરવામાં આવેલાં હલકા હુમલાઓ નો સર્વથા તિરસ્કારનેજ પાત્ર છે એ વાત સર્વ કોઈ કબૂલ કરશે.

(૩) અનુકરણશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ

હાસ્યરસવાળી રચનામાં અનુકરણશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ એ બેઉની જરૂર છે દુનિયામાં ખતતા હોય તેવા બનાવોનુંજ આબેહુજ ચિત્ર આપવાથી હાસ્યરસ જોઈએ તેવો કવચિતજ ઝામી શકે છે કે પનાના વ્યાપારથી એ ચિત્રની અદર અમુક રેખાઓ ઉમેરવામાં આવે સારેજ હાસ્યરસ ખરેખરો ઝામે છે. પ્રેમાનંદના “ મુદામાચરિત્ર ” માં શ્રી કૃષ્ણને મળ્યા પછી સુદામો પાછો ફરે છે તે વખતે પોતાની અસલતી ઝુપડી ન જોવામાં આ-

તાં એને જે નવાઈ લાગે છે તેનું અને એની સ્ત્રી એનો સત્કાર કરવા માટે છે તેનું વર્ણન હાસ્યરસથી ભરેલું છે, કારણ કે તેમાં કવિની કલ્પનાનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. એ વર્ણનમાંની નીચલી પંક્તિઓ પણ ઉતારવી આવશ્યક જણાય છે:—

“ સાહેલી એક સદસ લેધને, સતિ જતિ પતિને તેડવા;
જળ ઝારી ભરીને નારી જાય, જાણે હસ્તિની કળાશ રેડવા.
હંસગમનીને હર્ષ પૂરણ, અભિલાષ મનમાં ઇચ્છ્યા;
ઝાંઝર ઝમકે ધુધરી ધમકે, વાગે અણુવટ વીછ્યા
સુદામે જાણી આવી રાણી, ઇદ્રાણી કે રુકિમણી;
સાવિત્રી કે સરસ્વતી, કે શક્તિ શિવશકર તણી.
સાહેલી સહુ વીંટી વળી, પંક્તિની લાગી પાય;
પૂજ કરીને પાલવ ગ્રહો, તવ ઋષિજી નાહ જાય.
થર થર ધૂળે ને કાંઈ ન સૂળે, છુટિ જટા ઉધાડે શીથ;
હસ્ત ગ્રહવા જાય મુન્દરિ, તવ ઋષિજી પાડે ચીથ.
હું તો સેજે જોઉં છું ધર નવાં, મને નથી કપટ વિચાર;
હું તો વૃદ્ધ ને તમે જોળન નારી, છે કંઠણ લોકાચાર.
ભોળાસકત હું નથી આગ્યો, મને પરમેશ્વરની આણુ;
જવા દો મને ક્યાં દમો છો, તમને હજો કલ્યાણ
આગણામા કોઈ નર નથી, આ દીમે આતુ રાજ્ય;
તમને પાપણિયો પરમેશ્વર પૂછજે, હુંને કા આણો છો વાજ્ય. ”

એજ કવિની નળાખ્યાન, હુડી, મામેરૂ વગેરે અનેક કવિતાઓમાં કલ્પનાના વ્યાપારને લીધે હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થયાના આવાજ, બદ્ધે એથી વધારે ચઢિયાતા દાખલાઓ મળી આવે છે. પણ આ રચને તે દાખલાઓ ટાકવાની જરૂર નથી સ્વિકૃતના “ Gulliver's Travels ” (ગુલિવરની મુસાફરી) એ નામના પુસ્તકમાં પણ કવિકલ્પનાના વ્યાપારને લીધેજ હાસ્યરસ જાગ્યો છે, અને મૅલિવર વગેરે અન્યકારોની કૃતિઓમાં પણ એમજ છે. એ હાસ્યરસના ચિત્રો દુનિયામાં સાધારણ રીતે ન જોવામાં આવે એવાંજ હોય છે, પણ તે છેક અસંભવિન હોતાં નથી. હાસ્યરસની રચનાઓમાં અસંભવિનપણ્યાની ખાસ જરૂર છે એવું જે સદ્ગત સાક્ષર શ્રી

... સર્વાતુ તાત્પર્ય છે તેની યથાર્થતા વિષે મને ભય રહે છે

કે કદાચ મતભેદનો અવકાશ રહેશે “ Gulliver's Travels ” (ગુલિવરની મુસાફરી) માં જે લુદ્ધ લુદ્ધ દેશોના વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે તે દેશો કોઈના જોવામાં આવ્યા હોય એવા નથી એ દેશોની કલ્પના કવિની પોતાનીજ છે. પણ “ હૅમ્લેટ, “ મૅકબેથ, “ ધી ટેમ્પેસ્ટ ” વગેરે શેક્સપિયરના નાટકોમાં ભૂતો, ડાકણો વગેરેની સૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે તેમાં અને ગુલિવરની મૃષ્ટિમાં સંલવાસંલવની દૃષ્ટિથી જોનાં કંઈ ભેદ જણાતો નથી “ Gulliver's Travels ” (ગુલિવરની મુસાફરી) નું પુસ્તક હાસ્યરસવાળું છે તેથી તેમાં વધારે અસંભવિતપણું જોવામાં આવે છે અને “ હૅમ્લેટ, “ મૅકબેથ ” વગેરે નાટકોમાં કરણુરસ છે તેથી તેમાં ઓછું અસંભવિતપણું જોવામાં આવે છે એવું કંઈ નથી જગતમાં ભૂતો, ડાકણો વગેરેનું જો ખરેખર અસ્તિત્વ હોત તો તે શેક્સપિયરનાં ભૂતો, ડાકણો વગેરે જેવી રીતે વર્તે છે તેવીજ રીતે વર્તત એટલું સંભવિતપણું કોઈ પણ રચના, પછી તે હાસ્યરસની હોય કે કર્ણુરસની હોય, તેને માટે બસ થાય છે. એ પ્રકારનું સંભવિતપણું “ Gulliver's Travels ” (ગુલિવરની મુસાફરી) માં પણ છેજ. એટલે હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે અસંભવિતપણું જરૂરનું છે એવા સિદ્ધાન્તના સમર્થનમાં ઉદાહરણ તરીકે એ પુસ્તકનું નામ ગણાવી શકાય એમ નથી. વળી “ The Merchant of Venice ” (વેનિસનો બ્યાપારી) એ નાટકમાં, અમુક કરારની શરતો નક્કી થયા પછી તે શરતો પ્રમાણેનો અમલ કરાવવાને માટે શાઈલોક જેવો માણસ આગ્રહ ધરાવે તેમાં કંઈ અસંભવિતપણું આ લેખકને તો જણાતું નથી.

(અપૂર્ણ.)

અમેરિકાની કળવાણી.

(ડૉ. ઠાકોરસાહ રણછોડલાલ પટવા.)

એમ. એ, બી એસ સી, પી. એચ. ડી)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું ભાષણ).

આજનો વિષય શરૂ કરતાં મારે કહેવું જોઈએ કે, અમેરિકામાં પણ અત્યંત સર્વ જગ્યાએ હોય છે તેનીજ રીતે એટલે તેમજ કનિષ્ઠ પ્રકારની

સંસ્થાઓ હોય છે ગામ હોય ત્યાં હલકી જાનના લોકો પણ વસે છે આવા દેશમાં જનાર પરદેશીનો આશય ત્યાથી શ્રેષ્ઠ હોય તે જોવાનો તથા તે કેટલે અંશે પોતાના સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તે નક્કી કરવાનો હોય છે, જેથી તેવી અગત્યની બાબતો પર આપ સર્વેનું ધ્યાન ખેંચવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. તેમજ ત્યાંની પદ્ધતિનું ફક્ત વર્ણનજ નહિ પણ તે પદ્ધતિ કેવા વિચારોથી ઉદ્ભવ પામી તે પણ જણાવવા બનતો પ્રયત્ન થશે.

અમેરિકાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં બાળક, શિક્ષક, સ્વતંત્રતા, વિશ્વાસ, અને જવાબદારી એ પાંચ શબ્દો હમેશા સાબળવામાં આવે છે અને એ પંચતત્ત્વને આધારેજ કેળવણી ચાલતી હોય એમ જણાય છે બાળકને હમેશા આગળ ધરવામાં આવે છે અને શિક્ષક તેની પાછળ ખડોજ હોય છે. બહેને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે, બંને પર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે છે, અને બંનેને પોતપોતાના કૃત્યો માટે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે આ તરફના આધારે અમેરિકાની કેળવણીની જાણવા યોગ્ય બાબતોના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડી શકાય

(૧) બાળક અને અભ્યાસક્રમ બનાવવામાં તેને અને શિક્ષકને આપવામાં આવતું માન (૨) શિક્ષણપદ્ધતિ અને પરીક્ષાઓ. (૩) શાળાનો બાળકો અને તેમના માતાપો સાથેનો સંબંધ (૪) શાળાની વ્યવસ્થામાં મદદ કરનાર મુખ્ય બાબતો, જેવી કે શાળાભિમાન, છોકરા અને છોકરીઓની ભેગી કેળવણી, વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને સ્વતંત્રતા મારફત બાળક ઉપર મૂકવામાં આવતી જવાબદારી

બાળક, શિક્ષક, અને અભ્યાસક્રમ

આ જમાનાના વિચારો પ્રમાણે કેળવણીનું સહય્ય વ્યક્તિ વ્યક્તિના હક અને સમાજ તરફની ફરજોના મિશ્રણ અને સમતોલન કરવાના પ્રયત્નોમાં ગરુ છે, અને આ વિચાર પ્રમાણે “ કેળવણી ” એ શબ્દની વ્યાખ્યામાં ગયા એક બે દશકમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે અમેરિકાનો હાલનો મોટો તત્ત્વવેત્તા અને હાલની કેળવણીનો નેતા એ શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપે છે.

“કેળવણી એ અનુભવને પુનઃ ક્રિયામાં મૂકવાની રીત છે. અને તે અનુભવને વ્યક્તિને પોતાની શક્તિઓ ઉપર વધારે કાણુ આપી, તે મારફતે અનુભવ વધારી, વધુ સમાજોપયોગી બનાવવો”. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો “કેળવણી” એ વ્યક્તિને અમુક સામાજિક ભાવના ઉપર લઈ જવાનો રસ્તો છે. આ રસ્તે લઈ જવાની રીત એવી હોવી જોઈએ કે જેથી વ્યક્તિની સ્વાભાવિક શક્તિઓ ખીલી નીકળી તેનું વધુમા વધુ મુખ્ય મેળવી શકાય, અને તે સાથે સમાજનું વધારેમાં વધારે હિત સ્પર્ધી શકાય.

આ પ્રકારની કેળવણી ક્યાંથી શરૂ કરવી જોઈએ ? ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યમાંથી ? બાળકને ભૂતકાળની ખબર હોતી નથી, અને ભવિષ્ય જાણવાની દરકાર હોતી નથી. બાળક સ્વાનુરક્ત હોય છે. તે પોતે જે હમેશા જુએ છે અને કરે છે તેમાં પ્રીતિ રાખે છે. આ કારણથી અમેરિકાની કેળવણીમાં બાળક અને તેનું વર્તમાન એજ આરંભ, મધ્ય, અને અંત છે. અભ્યાસક્રમ એવો હોય છે કે જેથી બાળકની દૃષ્ટિ આગળ હાલની રિનિદગી, હાલનીજ સામાજિક હીલચાલો, હાલનીજ નીતિવિષયક અભિલાષાઓ અને ભૂતકાળમાં ઉન્નતિ અર્થે થયેલી બાબતોની હાલના વિચાર પ્રમણો કરાતી કદર, એ ચીજો લાવવામાં આવે છે. બાળકને અભ્યાસક્રમને યોગ્ય બનાવવાનું હોતું નથી, પણ અભ્યાસક્રમ બાળકને યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે; અને અભ્યાસક્રમના હેતુ, અર્થ, અને સંવર્ધન તે, બાળકના હેતુ, અર્થ અને સંવર્ધન ઉપરજ આધાર રાખે છે. એટલે કે બાળક અને અભ્યાસક્રમ સાથે સાથેજ ખીલે છે બાળકની ચાતુર્યવૃત્તિને પૂર્ણ અવકાશ આપવા માટે કિન્ડર્ગાર્ટનની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે. કિન્ડર્ગાર્ટનમાં બાળકો જેના પરિચયમાં હમેશા આવતા હોય, જે બાબતો તે હમેશા જોતાં હોય અને જેની સાથે રમતાં હોય તેનીજ બાબતો રાખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિને લીધે શાળા બહારની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે એમ બાળકને લાગતું નથી. આપણે અહિં ઘણાં બાળકો શાળામાં જવા ખુશી દોતા નથી. તેનું કારણ શિક્ષકોમાં સહૃદયતા અને દયાભાવની ખામી, અને બહારનાજ સારા દેખાવવાળો અભ્યાસક્રમ છે. ત્યાં અભ્યાસક્રમ બનાવવામાં ભુદ્ધિ કે ઉચ્ચ નીતિના નિયમો ઉપર અથવા તો અમારા અભ્યાસક્રમ કોઈપણ રાજ્ય કે પ્રજાના જેવા દેખીતો સારો છે એવા બાલ દેખાવ

સંસ્થાઓ હોય છે ગામ હોય ત્યાં હલકી જાનના લોકો પણ વસે છે. આવા દેશમાં જનાર પરદેશીનો આશય ત્યાંથી શ્રેષ્ઠ હોય તે જોવાનો તથા તે કેટલે અંશે પોતાના સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તે નક્કી કરવાનો હોય છે, જેથી તેવી અગત્યની બાબતો પર આપ સર્વનું ધ્યાન ખેંચવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. તેમજ ત્યાંની પદ્ધતિનું ફક્ત વર્ણનજ નહિ પણ તે પદ્ધતિ કેવા વિચારોથી ઉદ્ભવ પામી તે પણ જણાવવા બનતો પ્રયત્ન થશે.

અમેરિકાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં બાળક, શિક્ષક, સ્વતંત્રતા, વિશ્વાસ, અને જવાબદારી એ પાંચ શબ્દો દ્વેશ સાલજવામાં આવે છે. અને એ પંચતત્ત્વને આધારેજ કેળવણી ચાલતી હોય એમ જણાય છે બાળકને દ્વેશ આગળ ધરવામાં આવે છે અને શિક્ષક તેની પાછળ ખડોજ હોય છે. બહેને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે, બાળકને પર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે છે, અને બાળકને પોતપોતાના કૃત્યો માટે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે આ તરફના આધારે અમેરિકાની કેળવણીની જાણવા યોગ્ય બાબતોના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડી શકાય

(૧) બાળક અને અભ્યાસક્રમ બતાવવામાં તેને અને શિક્ષકને આપવામાં આવતું માન (૨) શિક્ષણપદ્ધતિ અને પરીક્ષાઓ (૩) શાળાનો બાળકો અને તેમનાં માબાપો સાથેનો સંબંધ (૪) શાળાની વ્યવસ્થામાં મદદ કરનાર મુખ્ય બાબતો, જેવી કે શાળાભિમાન, છોકરા અને છોકરીઓની ભેગી કેળવણી, વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને સ્વતંત્રતા માગતું બાળક ઉપર મૂકવામાં આવતી જવાબદારી

બાળક, શિક્ષક, અને અભ્યાસક્રમ

આ જમાનાના વિચારો પ્રમાણે કેળવણીનું સહયોગી વ્યક્તિ વ્યક્તિના હિત અને સમાજ તરફની ફરજોના મિશ્રણ અને સમનોત્તરનું જવાબ પ્રદાનમાં રહ્યું છે, અને આ વિચાર પ્રમાણે “ કેળવણી ” એ શબ્દની વ્યાખ્યામાં ગયા એક બે દશકમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે. અમેરિકાનો હાલનો મોટો તરફવેત્તા અને હાલની કેળવણીનો નેતા એ શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે રીતે આપે છે.

વિષે કંઈને કંઈ જાણવાનો, શોધવાનો ચત્ન કરે છે. અને તે અનુભવમાંથી જીવિષ્ય માટે ઉપયોગી થાય એવા ખ્યાલ બાધે છે આ શાળાઓમાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય બતાવવાને માટે આપવામાં આવતી સગવડ પ્રત્યેક માણસનું ધ્યાન ખેંચે છે. માત્રાપ અને શિક્ષકોની કૃત્રિમ બંદોબસ્ત રાખવાની રીતિય બાળકોનો બુસ્સો દુર્ભાર જાય છે; તેમને કહેવામાં આવેલું અધઘટક માનવામાં આવે છે. અને આથી તેમની સંશોધકવૃત્તિ નાશ પામે છે. તેમજ બાળકો બીજાને અનુસરે અને પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરે નહિ તો વખત અમે તેઓ ગુલામ જેવાં થાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી; જેથી વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય બતાવવાને વધુ અને વધુ પ્રસંગ આપે તેજ શ્રેષ્ઠ કેળવણી ગણાય છે.

આ પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષક હમેશ પોતાને આગળ ધરતો નથી. પણ એક વિવેચક મડળના પ્રમુખ તરીકે અગર તો એક રક્ષકનો પેઠે પોતાના વ્યક્તિ પાછળ રાખી તેમને જરૂર પડે સારે માર્ગે દોરે છે. કેટલીક વખત તો વર્મનું તમામ કામ બાળકોજ ચલાવે છે. તેઓ અદર અદર સવાલે પૂછે છે, જવાબ આપે છે, કેટલીક બાબતોના લાભાલાભ ઉપર વિવેચન કરે છે, અને આ પ્રમાણે વર્ગના એક આત્મા તરીકે બની રહે છે.

બધા આધાર બાળકની ચંચળતા ઉપરજ રાખવાનો હોય તો બાળક અમુક વખતે જે શિક્ષણ આપવાનું હોય તેનું ખાસ લક્ષ્ય જાણવું જોઈએ. આમ ન કરવામાં આવે તો એકસ રહી શકે નહિ. તેમને પોતાનું લક્ષ્ય શું છે તેની ખબર હોય નહિ તો કામમાં ઉત્સાહ વગર ગમે તેમ વતે લક્ષ્ય વગરના કામ પર મન ચોટતું નથી. મુખ્ય વિષય નહિ જાણવાથી ગમે તેમ આવતા વિચારો કંઈ પણ ઉપયોગના રહે નહિ, કારણ કે વિચારોનો અમુક લક્ષ્ય સાથેનો સંબંધ મનમાં લાવી શકાય નહિ. બાળકો ખાસ લક્ષ્ય જાણ્યું એટલે તેની પાસે તે લક્ષ્ય સંબંધની તેની વિરુદ્ધ તરફેણની અને તેટલી હકીકત પોતાના અનુભવ અને વાચનમાંથી ભેગ કરાવવામાં આવે છે. આપણે જમવા બેસીએ ત્યાં પણ બે ચાર વાની બદલે પાચ પચીસ વાની હોય તો જમનારને આનંદ થાય છે. થોડી ચીજ લહે શ્રેષ્ઠ હોય તોપણ પસંદગીની સ્વતંત્રતા નહિ રહેવાથી તેના સંતોષ થતો નથી. અમુક વિચારના સમર્થનમાં ઘણી દલીલો લાવવા આવે તો તે વિચાર અમૂલ્ય અને આનંદદાયક થઈ પડે છે. આવી રીતે

એકઠી કરેલી બાબતો કે દલીલોને સરખી કિંમતની ગણી ગમે તેમ પડી રહેવા દેવામાં આવે તો તેથી કંઈ કાપદો નથી થણી વખત બાળકો પામે જુદા જુદા લોકોના એક બીજાથી વિરુદ્ધ વિચારો આવે છે. અને કેટલીક વખત તો અમુક વિચારો તે તે વિષયમાં સત્તાવાન કહેવાતા મનુષ્યો પામેથી મળે છે. આવી વખતે બાળકની સ્થિતિ બહુ કઠગી થઈ પડે છે. સારા શિક્ષકની જરૂર આ વખતે પડે છે. તેણે બાળકોના મન પર ઠસાવવું બોધ્યે કે સત્તારૂપ માણસોના વિચારો અગર તો છપાયલા વિચારો ખરા ગણી લેવાના નથી. પરંતુ બાળકોએ પોતે પોતાની મુનસફી વાપરી તે વિચારોની યોગ્ય કિંમત આકવી જરૂરની છે. આવો નિર્ણય કરવાની જવાબદારી શાળાના સઘળા કામમાં વિદ્યાર્થી પરજ મૂકવામાં આવે છે. અને તેમને બીજા કહે તે અધશ્રદ્ધાથી નહિ માનતાં પોતાના યત્નો પરજ આધાર રાખવાનું, પોતાના પગ પરજ ઊભા રહેવાનું શિખવવામાં આવે છે.

જરૂરની હકીકત ભેગી કર્યા પછી અને તેની યોગ્ય કિંમત ઠરાવ્યા પછી તેને વ્યવસ્થાસર ગોઠવવાનું કામ બાળકોને માથે નાખવામાં આવે છે. હકીકત ભેગી કરવાનું ખાસ લક્ષ્ય યાદ રાખી તે મધ્યબિંદુની આસપાસ યોગ્યતા પ્રમાણે બધી હકીકત ગોઠવવામાં આવે છે. ઉપયોગી વિચારો તારવી કાઢી નજીવી બાબતો કાઢી નાખવામાં આવે છે નજીવી વસ્તુઓ છોડી દેવાની અને ઉપયોગી વસ્તુઓને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે ગોઠવવાની દેવ પાડવી એ દરેક સારા શિક્ષકનું કર્તવ્ય ગણાય છે આટલે દરતજે આ-બ્યા પછી ઉપયોગી બાબતોને યાદ રાખવી એ બિલકુલ અધરૂ નથી. સ્મૃતિ નિંદગીમાં બહુ અમલનો લાગ લગવે છે ફક્ત વિચાર વગરની સ્મૃતિ અગરતો “ગોખણુપટ્ટી” બધ કરવા યોગ્ય છે. કોઈ પણ બાબ-તોની સારી રીતે તુલના કરવામાં આવી હોય, અને પછી તેનો એક બીજા સાથેનો સંબંધ નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય તો તે વગર મહેનતે યાદ રહેશે. બાળકોના સહકારી કામમાં ઉત્તેજન આપવાથી આ કામ સારૂ થાય છે; એટલે કે એકજ વિષયમાં જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા મનુષ્યોના વિચાર લાવી તેની તુલના કરે છે; અને તેમાં તેમને આનંદ અને ઉત્સાહ પણ મળે છે; તેમજ તે તે વિચારો સહેલાઈથી યાદ પણ રહે છે.

(અપૂર્ણ).

પદાર્થપાઠ.

નિશાળોની પરીક્ષા લેતી વખતે શિક્ષકોને પૂછીએ છીએ કે માસ્તર, ક્યા ક્યા પદાર્થપાઠ ચાલ્યા છે, સારે ધણુખરૂં જણાવવામાં આવે છે કે સાહેબ, વાચનપુસ્તકના છેલ્લા ભાગમાં આપેલા. પણ એ વાચન ચોપડીમાં આપેલા પાઠોનો કેવો દુરુપયોગ થાય છે તે અને તેનો ખરા ઉપયોગ શો છે તે શિક્ષકોના લાભાર્થે અત્રે જણાવવાની જરૂર છે.

નવી વાચનમાળા બહાર પડી તે પહેલા પદાર્થપાઠને માટે વિષયોની પસંદગી કરી તેની યાદી બનાવી તે પરીક્ષક પાસે મસુર કરાવવામાં આવતી હતી. નવી વાચનમાળા થયા પછી એ પ્રમાણે કરવાની બહુ જરૂર રહી નથી, કારણ કે બાળકને જણવા જેવા પદાર્થ, પ્રાણી, વનસ્પતિ ક્યાં ક્યા છે તે દરેક ચોપડીના છેલ્લા ભાગ પરથી સહજ સમજાય છે. તેમ વળી જે જે વિષયો પર પાઠ આપવાના હોય તે તે સંબંધી જણવા જેવી હકીકત મેળવવાને શિક્ષકોને પહેલાં બીજા પુસ્તકો જેવાં પડતા હતાં તેમ કરવાની હવે ઘણું ભાગે જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે ધણુખરા પાઠોમાં તો તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે. તે છતાં પણ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે વાચન ચોપડીમાંના પ્રાણી, પદાર્થ વિષેના પાઠ વાચનપાઠ છે, તે પદાર્થપાઠ (કે અવલોકનપાઠ) નથી અને તેની જગ્યા પૂરી શકે નહિ, અને તેથી તેને તે પ્રમાણે ગણવાના નથી.

હાલમાં ધણુખરા અનટ્રેન્ડ તેમજ ટ્રેન્ડ શિક્ષકો તો તેનેજ પદાર્થપાઠ તરીકે ગણી લે છે અને તે વચ્ચે તેમાં આપેલી હકીકત તારવી કાઢી તે સંબંધી છોકરાને ઉલટમુલટ સવાલો પૂછી તે ગોખાવે છે, પણ એ ઉપયોગ ખોટો છે એ પાઠોનો ખરા ઉપયોગ તો એ છે કે પ્રથમ જે વિષય સંબંધી વાચનમાળામાં પાઠ હોય તે વિષે છોકરા પાસે અનેક ઇન્દ્રિયદ્વારા બરાબર અવલોકન તથા પ્રયોગ કરાવી તેમને જ્ઞાન કરાવવું અને બની શકે તો રૂઝગ, માટીકામ વગેરે હસ્તવિદ્યોગ વડે તે દંઢ કરાવવું, અને એ પ્રમાણે થયા પછીજ વાચનપુસ્તકમાંનો તે વિષેનો પાઠ વચાવવો, જેથી કરીને તે વિષય સંબંધી પદાર્થપાઠ વખતે થયેલું જ્ઞાન પાંચ તાજું થાય પદાર્થપાઠ અપાયા પહેલાં કદી પણ વાચનપુસ્તકમાંના પદાર્થો વિષેના પાઠને છેડવાનું નથી.

પદાર્થપાઠના સ્વરૂપ તથા ઉદ્દેશ વગેરે, વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી અગાઉના શાળાપત્રોમાં એટલા બધી વખત ચર્ચાઈ ગયાં છે કે તેની પુનરુક્તિ હવે આવશ્યક નથી. અત્ર દક્ત 'શાળાપત્રો'માં જ્યાં જ્યાં એ વિષય ચર્ચવામાં આવ્યો છે તે તે લેખો તરફ અને ખાસ કરીને પુ. ૪૨ ના પૃ. ૧૯૭ થી ૧૯૭ સુધીના તથા પુ. ૪૪ ના પૃ. ૧૫ થી ૧૬ સુધીના લેખો તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

વાચનપાઠોનેજ પદાર્થપાઠ માની લેનાર જે કોઈ શિક્ષક હોય, તો તેને એટલોજ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે 'પદાર્થપાઠ' નામનો પાઠનો ખાસ પ્રકાર પાડવાનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. જે આટલા પ્રશ્નો વિચાર કરે, તો તે પ્રશ્નો ઉત્તર યોગવા દૂર જવું પડે એમ નથી 'પદાર્થપાઠ' એ સત્તાથીજ યોગ્ય ઉત્તર મળી જાય છે. 'પદાર્થપાઠ' એટલે 'પદાર્થની ગદ્યથી અપાતો પાઠ' 'પદાર્થ સંબંધી પાઠ' એટલોજ અર્થ કરવામાં આવે, તો વાચનપાઠોમાં બીજા વિષય સંબંધી પાઠો સાથે પદાર્થ સંબંધી પાઠો પણ સમાઈજ જાય છે. 'પદાર્થ' વડેજ આપવામાં આવે તેજ પદાર્થપાઠ ગણાય. તેમાં પણ જે પ્રત્યક્ષ પદાર્થ સાથે અપાવ તે ઉત્તમોત્તમ, કારણ કે જેવી ખુબીઓ પ્રત્યક્ષ પદાર્થમાં રહી છે, તેની તેના પ્રતિનિધિમાં તેટલે અશે પ્રદર્શિત થઈ શકતી નથી દક્ત વિચાર એટલો રહે છે કે બધી વસ્તુ પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય કે કેમ ? સર્વત્ર એમ બનવું અશક્ય છે એની કોઈથી ના પાડી શકાશે નહિ; માટેજ જ્યાં જ્યાં ન બની શકે એમ હોય, ત્યાં ત્યાં તે વસ્તુના મોડેલો, અને તેને પણ અભાવે ચિત્રો બતાવી કામ ચલાવી લેવાની છૂટ આપવી પડે છે સાર એ છે કે એટલે નહિ તો બીજા સ્વરૂપમાં પદાર્થનું અવલોકન કરાવ્યા વગર કોઈ પણ પદાર્થપાઠ આપી શકાય નહિ, અથવા પદાર્થપાઠ અપાયો કહેવાય નહિ નેત્રદ્રિય, કર્ણદ્રિય, તથા સ્પર્શદ્રિય કેળવવાના ખાસ ઉદ્દેશથી પદાર્થપાઠની યોજના કરવામાં આવો છે, અને તેજ હેતુ બૂઝી જવામાં આવે તો પછી તે પદાર્થપાઠ ગાનો ?

વાચનપાઠો ને પદાર્થપાઠનો ભેદ નહિ સમજવાવાળા ટ્રેન્ડ શિક્ષકો બાગ્યેજ હોવા જોઈએ, તેમ છતાં એ ભેદ નહિ પાડવામાં આવતો હોય, ત્યાં પદાર્થપાઠના સ્વરૂપના અજ્ઞાન કરતા કાર્યપરાયણતામાં ખામી અથવા એવોજ કોઈ દ્રાવ વિગેય પ્રતીત થાય છે.

તન્ત્રી.

संगीतविषय.

(आधु पुस्तक ५१ ना पृष्ठ ३०५ धी)

मध्यम स्वर रचना (लक्षित आवधी गावु)

मात्रा ४	अ	ग	आ	प	धु	न	धु	अ	ने	मे	न	,
मध्यद्रुत			५					५	५	५'	~	~
गति.	स	रि	गा	ग	ग	रि	ग	प	म	ग	रि	,

स	धी	२	भी	ओ	तो	सु	अ	मे	न	,
५	५			५	५			५'	~	~
सा	नि,	नि,	स	री	गरि	स	नि,	सा	स	,

स	३	२	३	तो	स	ध	यो	शो	३	,
	५		५	५			५	५'	~	~
ग	गा	ग	गा	रि	प	प	म	ग	रि	,

सा	न	ध	२	ने	नि	३	लो	३	;	
५			५	५	५	५	५'	~	~	
सा	नि,	नि,	सा	री	गरि	स	नि,	सा	स	;

मध्यमस्वररच	पि	ता	नी	३	हा	डी	स	ध	आ	ग	ना	नो	,	अ	न्यो
ना मात्रा ५		५	५		५	५		५	५		५	५		५	
(२+३) मध्य	स	सध	सारि	गा	गा	म	प	धा	प	म	ग	रि	री		
गति															

* १ = १ मात्रा, ५ = २ मात्रा; ५' = ३ मात्रा; ॥ = स्वर, वधु
 के राग बीज स्तम्भमा आधु छ ओ गतावनार; -गा = शम्भ गा
 सा = मन्द्र नी, ॥ = गीत पुर; ~ = अर्धमात्रा √ = सक्षम विराम.

ભા ય રે।	હો ય પ્હા।	ફ ર શા	હો ,
ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ	ડ ~
સા રિ ગા	મ ગ રી	ગારિસનિ,	સા ,
ક રે	ધા વ હા	પે ક ઈ	મી જ બા
ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ
સ પ	મ પ ધા	પ ધ પ	મ પ મગ
રી સ રી			
જે હ તો	ગા મ ઝા	પે ત ળા	વે
ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ	ડ ~
સા રિ ગા	પ મ ગરિ	ગારિસનિ,	સા .

વજ્રચમા (બેમથી ગાવુ).

માત્રા ૪	વિ શા ળ	વ ડ પ ર	વે હ છ	જે હ ,
મધ્ય દ્રુત	ડ		ડ	ડ
ગતિ.	સ સા સ	રિ રિ મ મ	પ ધ પ	સા ધ ,

૨૫૪

જા હો	ત શુ	છે તા	હો હ ;
ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ	ડ
ધા મ	પ ગા	સારિગ	સા સ ;

કેળના	જિએ	રી ને	તા હ ,
ડ	ડ	ડ ડ	ડ
સા સરિ	રિ રિ મ	પ ધ પ	સા ધ ,

* 1 = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા; ડ̇ = ૩ માત્રા; ડ̈ = સ્વર, વર્ણ

કે શબ્દ બીજા રતનમા ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કામળ ગા;

ની, = મન્દ ની, ઠી = ગીત પૂરું, ~ = અર્ધમાત્રા. ✓ = સ્વર વિરામ.

મંદ=બીજા બળથી, ૨૫૪=મળથી, ધન=વધારે બળથી

સંગીતવિષય.

ધન

ધ જા વા	.. વ રા	૩ પ એ	જા ડ.
ડ	ડ	ડ	ડ
ધ મ પ	ગ ગ ગા	સારિ ગ	સાસ.

મદ

પા ન ખ	રી પૃ	શ્વી પ રે	,
ડ	ડ ડ	ડ	ડ'
સાંસંનિ	ધા મ	પ ઘ ની	ની ,

૨૫૬

પી જા	પા હા	હો	. પ ;
ડ ડ	ડ ડ	ડડ	~ ડ
પ પ	ધરિ' સરિ'	સાં	સાંસં ;

ધન

વ ન ૨૫	તિ પ	હ વ ન વા	.. ;
ડ	ડ ડ		ડ'
સંસાંનિ	ધા મ	પ પ ઘ નિ	ની ;

મદ

ધ રી શ	રી ર	રહો	.. પ .
ડ	ડ ડ	ડડ	~ ડ
પ પ ગ	ગારિગ	સા	સા ..

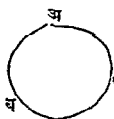
(અપૂર્ણ)

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; | = સ્વર , વર્ણ
 કે સંદર્ભ જીગ સ્તંભમાં આલુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = કામળ ગા ;
 ની = મન્દ ની ; ધ = ગીત પૂરું ; ૦ = અર્ધમાત્રા. ✓ = સક્ષમ વિરમ.
 મદ=ઓછા બળથી, ૨૫૬=બળથી, ધન=વધારે બળથી.

કારણ શું ? આપણી નજરે એ ચાલણી ને ગાળા અતિવેગે ફાટી જતાં જણાશે. એનો અર્થ એ કે ચાલણી અને ગાળા ધણા થોડા કાળ સુધી આપણી દૃષ્ટિ સન્મુખ રહે છે, તેટલામાં આખતી અદરના શીઘ્રચેતન પડદા પર તેની પ્રતિમા એક પછી એક સપાટાબધ પડતી રહે છે. કાંઈ પણ જાણીતા પદાર્થની પ્રતિમા આપણી આખ પર પડી એટલે થયું એમ સમજવાનું નથી. એક પદાર્થ પાછળ અમુક કાળ સુધી બીજો પદાર્થ આવે તે કંઈ કામનો નથી, મનલબ્ધ કે તેની શુદ્ધ પ્રતિમાની આહુત આખ થતી નથી. જ્યારે એક પાછળ બીજો તેવોજ પદાર્થ આવે ત્યારે પહેલા અને બીજા પદાર્થની પ્રતિમાનો ઘોંટાળો-મિશ્રણ-થાય છે. તેથી કાંઈ પણ પદાર્થનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થતું નથી. જે કંઈ જ્ઞાન થાય છે તેમાં સ્પષ્ટ પહેલોએ નહિ અને સ્પષ્ટ બીજોએ નહિ એવો પદાર્થ દેખાય છે. એટલે ચાલણી પણ પૂરી જણાતી નથી તેમ ગાળો પણ પૂરો જણાતો નથી. પરંતુ તે સ્થળે અંધારા જેવી લીપાએલી એક સરખી જગા જણાશે.

આ ત્રણ પ્રયોગથી સદૃજ લક્ષમાં આવશે કે આપણી આખ પર બહારની વસ્તુ જે પરિણામ કરે છે તે ક્ષણિક નથી, પણ તે કેટલોક સમય ટકી રહે છે. આપણી આખ સન્મુખ એક પાછળ એક કાંઈ પણ વસ્તુ ગઈ કે તેમણે ઉત્પન્ન કરેલું પરિણામ એક બીજામાં મિશ્ર થાય છે. આ તત્વાનુસાર ગોટીનાં પૃથક્ પૃથક્ સ્થાન-બિંદુ-અને તે વચ્ચેનો ગાળો એ એને બદલે લીપાએલા જેવું વર્તુળ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ગોટીના બમણુમાર્ગમાં અ, વ, ક, એવા ત્રણ સ્થાન લઈએ અને તેનો નિચાર કરીએ તો આપણને, તે વર્તુળની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય છે તે સમજાશે અ, વ, ક, એ ત્રણ સ્થળે ગોટી રહીને તેણે આખમાં ત્રણ પ્રતિમા ઉત્પન્ન કરી; વળી તે એટલી ઉતાવળે એક પાછળ એક ઉત્પન્ન કરી કે તે ત્રણે પ્રતિમાનું મિશ્રણ થયું તેથી તે ગોટી ત્રણે ઠેકાણે છે એવો ભાસ થાય છે. પરંતુ તે ગોટીનું બમણું કરતી વેળા વર્તુળના સર્વ બિંદુમાં અસ્તિત્વ થાય છે એ નિર્વિવાદ છે નો તેથી તે એકજ હોઈ કાંઈ પણ એક વિવક્ષિત ક્ષણમાં એકજ સ્થળે હોવા છતાં આપણી આખમાં એક સમવાચરેદે કરીને તે

વર્તુળમાંનાં સર્વ બિંદુમાં છે એવો ભાસ ચાપજ એ સહજ લક્ષમાં
ભિતરે એવું છે. આજ તત્વનો-આપણી આંખમાં બાહ્ય વસ્તુ જે પ્રતિમા
ઉત્પન્ન કરે છે તે કેટલોક સમય ટકે છે તેનો અને તે સમયમાં એક કરતાં
ઘણી વસ્તુ આંખ આગળ યદ્યજવાથી થતા એકદર પરિણામનો, એટલે તે
વસ્તુના પૃથક્ પૃથક્ પરિણામના મિશ્રણ વડે બનેલા પરિણામનો-સિનેમેટોગ્રા-
ફમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપર કહેલા રેલ્વે કંપનીની જમીનની હદ બતાવનાર ચાંલલી વચ્ચેના
ગાળા પર જ્યારે કોઈ પણ પ્રાણીના બિન્ન બિન્ન સ્થિતિના પ્રકાશલેખ-ફોટો-
ગ્રાફ-મૂકીએ તો તે પ્રાણીના ચિત્ર હાલચાલ કરે છે એમ ફાસ્ટ ટ્રેનમાંના
માણસોને લાગશે કોઈ પણ પ્રકાશલેખ એક મિનિટમાં ૨૫ થી ૫૦ પર્યંત
કાઠી શકાય છે. આમ કહેલાં ચિત્ર આપણી નજર સન્મુખ વેગથી એક
પાછળ એક જાય છે સારે ઉપર-કહેલા તત્વાન્વયે તે વસ્તુ આપણી આ-
ગળ હાલચાલ કરે છે એમ માલમ પડે છે.

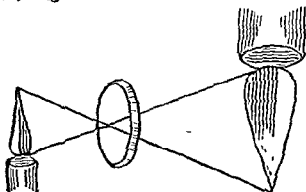
અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ શોધક એડિસને હાલચાલ કરનારાં ચિત્ર બતા-
વનારી આ યુક્તિ ઈ. સ. ૧૮૯૪ માં શોધી કાઢી. પ્રથમ તેણે જે ચંત્ર તૈયાર
કર્યું તેની સાહાય્યથી એકી વખતે એક માણસનેજ હાલચાલ કરનાર
ચિત્ર-સિનેમેટોગ્રાફ-જણાવું. હાલ તે સર્વ બદલાઈ ગયું છે, અને સેંકડો
લોકોને એકદમ આ ચિત્ર બતાવી શકાય છે.

આ યુક્તિનું વર્ણન કર્યા પૂર્વે એક બે માણસને હાલચાલ કરનાર
ચિત્ર શી રીતે સહજ બતાવી શકાય, તેનું થોડુક દિગ્દર્શન કરવું જરૂરનું
છે. બિન્ન બિન્ન પ્રકારે ઇલગ ભારતા વાદરાનાં ચિત્ર લઈ તેમને એક
પુસ્તકના દરેક જમણી બાજુના પૃષ્ઠ પર એક સરખી રીતે ચોટાડીએ. બાદ
તે પુસ્તક કાઢ્યા હાથમાં પકડીને જમણા હાથના આંગળાની મદદથી તેનાં
પાના એક પાછળ એક, દર મિનિટ ૨૫ થી ૫૦ ના વેગે ઉલટાવીએ,
એટલે ડાબી બાજુએ છોડીએ, તો તે વાદર આપણી આગળ સિન્નલિન્ન
પ્રકારની ઇલગ ભારી બતાવતું હોયની એમ જણારો. આવી તરેહના ચિત્ર
ચોટાડેલા પુસ્તકો વેચાતાં મળે છે, અને તેના વેગથી એકી વખતે એક
બે માણસને હાલચાલ કરતાં ચિત્ર બતાવી શકાય છે.

મોટા સમાજને આ ચિત્ર કેમ બતાવાય તેનો હવે વિચાર કરીએ. એવાં ચિત્ર મોટાં પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ, અને તેની હાલચાલ બતાવવાને એક પાછળ એક તેમની નજર સામે આવવાં જોઈએ. એ શી રીતે બને છે તેનો વિચાર કરીએ.

એવા ચિત્રો ઓછામાં ઓછા ત્રણ પુટ લખાઈ પહોળાઈના હોય તો પ્રેક્ષકવર્ગને બતાવી શકાય. પણ એવા ચિત્ર ચીતરવા કે પ્રકાશલેખ લેવા એ ધણું અર્થનુ કામ છે. એટલા માટે પ્રકાશલેખ નાના નાના એટલે સુમારે ૬ ઇંચ સમયોરસ કિંવા તેથી પણ નાના લેવામાં આવે છે. પછી તે પ્રકાશલેખ માયાદીપ-Magic Lantern-ની સહાયતાથી પડદા પર મોટા કરીને બતાવવામાં આવે છે. આ માયાદીપની રચના કેવી છે તે જોઈએ.

કોઈ એક બહિર્ગોળ અથવા ઉત્તરોદર લેન્સ લઈએ. તેની એક બાજુએ મીણબત્તી સળગાવીને મૂકીએ અને બીજી બાજુએ લીત કિંવા પડદો રાખીએ. મીણબત્તી અને પડદો એમની વચ્ચે લેન્સને આગળ પાછળ કરી જોઈવતાં એક એવી મુકરર જગ્યા મળશે કે તે સ્થળે લેન્સ મૂકતા પડદા પર મીણબત્તીની ન્યોતિની પ્રતિમા પડશે. આ પ્રતિમા મીણબત્તીની ન્યોતિ કરતાં ઓટી, પરંતુ આ પાસેના ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ ઉલટી પડશે લેન્સના

આ ધર્મનો ઉપયોગ માયાદીપમાં કરેલો છે માયાદીપમાં ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ લેન્સની એક બાજુએ મુકાય છે અને બીજી બાજુએ પડદો આવે છે. તે પર તેની મોટા પ્રમાણમાં પ્રતિમા જોવામાં આવે છે. પરંતુ ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ મીણબત્તીની ન્યોતિ પ્રમાણે સ્વયંપ્રકાશિત નહિ હોવાને લીધે તેને અન્ય પ્રકાશની સહાયતા વડે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આમ થયું એટલે પછી તેની પ્રતિમા લેન્સની મદદથી પડદા પર મોટા પ્રમાણમાં

ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. પડદા પર પ્રતિમા સુલટી પાડવા માટે ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ ઉલટા મૂકવામાં આવે છે.

આ માયાદીપની મદદથી ચિત્ર મોટું કરાય છે, પરંતુ તેમાં હાલચાલ-
થી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય ? એ સંબંધી પાછળ કહ્યું છે તે મુજબ માયા-
દીપમાં જોઈવેલા પ્રકાશ લેખ એક મિનિટમાં ૨૫ થી ૫૦ પર્યંત એક
પાછળ એક લાવવામાં આવે છે. આ પ્રકાશલેખ કાચ પર લેવાને તેની
બરોબરની સેલ્યુલોઈડના પારદર્શક પદાર્થની લાખી પટ્ટી પર લે છે. આ પટ્ટી
સંજની મદદથી ઉપલા વેગે ગતિમાન કરાય છે, અને તેથી ઇષ્ટ કાર્ય થાય છે.

મ્યુ. રજૂ નં. ૩ ને

નવાપરા—સુરત

ખંડેરાવ માનાજી પવાર.

ચર્ચાપત્ર.

(અનુસંધાન પુ. પર મુ. પૃ. ૩૧૪ થી)

જુલાઈ માસની તા. ૧૫ મી—૨૦ મી ના અરસામાં મધ્ય રાત્રિએ
અકાશમાં આકાશગંગાનો દેખાવ અનિયતી વેધશાળામાં રહીને જોવાથી
કેવી જાતનો હોય છે તે વિષે ત્યાંના એક વિદ્વાન નિરીક્ષક અને ખગોળ-
વેતા. મી. મૉન્ડેરે “ દુરંબીન વિનાની ખગોળ ” નામના પોતાના એક
અન્યમાં કોઈક સ્થળે કેટલુંક અગત્યનું વિવેચન કર્યું છે તેનો શુજરાતીમાં
લાવાર્ય નીચે આપુ છું—

“ જુલાઈ માસની આશરે ૧૫ મી તારીખે મધ્ય રાત્રિએ આકાશ-
ગંગાના પટાનો આરંભ ઈશાનકોણમાં ઓરિંગ (સાર્થા) નક્ષત્રની પાડોગ-
માં થાય છે ને ત્યાંથી ત્રણ પાસેના અભિજિત અને ત્યાંથી શર્મિષ્ઠા
નક્ષત્રોમાં યઈને હંસ નક્ષત્ર આગળ શિરોમિન્દુએ જઈ પહોંચે છે ત્યાંથી
મરુ, સર્પ અને ચર નક્ષત્રોમાં યઈને નૈર્ઋત્યકોણમાં ક્ષિતિજની થોડેક
જાયે વૈશ્વિક રાશિ આગળ તેનો અંત આવેલો જણાય છે આવી સ્થિતિ
૧૭ માસ રહે છે; બીજા ૭ માસ, અર્થાત્, ડીસેમ્બરથી જુલાઈપર્યંત
એ પટાની સ્થિતિ અભિકોણથી—મિથુનરાશિ આગળથી—સર યઈ, સાગથી
નક્ષત્ર પાસે શિરોમિન્દુએ પહોંચીને વાયવ્યકોણમાં હંસ નક્ષત્ર આગળ
તેનો છેડો જણાય છે. ”

ઉપરનું અવતરણ વાંચ્યાથી નીચે પ્રમાણે અનુમાન કરી શકાશે.—

(૧) આકાશગંગાનો એકનો એકજ ભાગ આખા વર્ષપર્યંત આપણે જોતા નથી. ત્રિનિયતી અક્ષાંશ અને ગુજરાત ક્ષેત્રીયાવાડની અક્ષાંશ વચ્ચેનો તફાવતમા લક્ષમાં રાખીને વિચારીશું તો આપણને સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે કે જેમ આકાશમાં જુદા જુદા મહીનામા જુદા જુદા તારાઓ અને તારકસમૂહો જણાતા આવે છે તે તે ફરફાર જેમ પૃથ્વીની સૂર્યની આસપાસની વાર્ષિક ગાતનુજ પરિણામ છે, તેમ આકાશગંગાનું જુદું જુદું સ્વરૂપ જુદા જુદા સમયે—એક સ્વરૂપ માર્ચથી ઑક્ટોબર (હોળીથી દિવાળી) પર્યંતનું અને બીજું સ્વરૂપ ઑક્ટોબરથી માર્ચ (દિવાળીથી હોળી) સુધીનું—જણાય છે તે રૂપાંતર સ્થળાંતરનુજ પરિણામ છે.

(૨) ત્રિનિયમા નૈર્ઋત્યકોણમા એ પટાનો વૃથ્થિક રાશિ આગળ છેડો આવેલો જણાય છે તેજ પટો આપણી અક્ષાંશ ઉપર ઈશાનમા શરૂ થઈ વૃથ્થિક રાશિ આગળ શિરોબિન્દુએ આવતો જોવાશે, જે આપના વિદ્વાન ચર્યાકારે લખી મોકલેલા તા. ૧૫-૬-૧૨ના બીજા પત્રમાં લખેલી વાતને બધેએસતુ આવે છે.

એક બીજા વિદ્વાન ખગોળવેતાએ એ પટા વિષે વિવેચન કરતાં પોતાના એક ગ્રંથમા લખ્યું છે જેનો ગુજરાતીમા ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

“ આકાશગંગાનો પટો વર્ષની સર્વ ઋતુઓમા દૃષ્ટાય છે તથાપિ તે પોતાના આખા ઘેરાવામા વધતા ઓછા કદનો—જડાઈનો—અને પ્રકાશનો હોવાથી બધે સ્થળે બધી મોસમે એક સરખી જાતનો જણાતો નથી. ઉત્તર અક્ષાંશના પ્રદેશોમા જુલાઈથી નવેમર સુધી બહુ સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટાય છે અને તેનો વધારે પ્રકાશિત ભાગ દક્ષિણ ગોળાર્ધવાળા આકાશી પ્રદેશોમા આવેલો છે. આપણી પૃથ્વી-આપણુ સૂર્યમંડળ-એ પટાના અગ્રકાર વર્તુલના લગભગ એક કેન્દ્રમા આવેલી છે ને એ પટાના કેટલાક ભાગમા ખાસ રીતે દસ નક્ષત્ર આગળ નાના મોટા કદના જડાઈના અને વધતા ઓછા પ્રકાશના અસખ્ય ક્રાંતાઓ પડેલા છે.”

ઉપરના અવતરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે અનુમાન કરી શકાશે:—
હોળીની વાટ અને દિવાળીની વાટ વધ્યા વિષે ગામડીયા લોકો જે ખ્યાલ કરે છે તે ઉપર ટાકેલા અવતરણમા આકાશગંગાના ઘેરાવાના જુદા

જુદા ભાગમાં કદ, ઘટત્વ, અને પ્રકાશનું પ્રમાણ વધતું જાય જણાવેલું છે, તે ઉપરથી ઉપસ્થિત થયેલી હોવી જોઈએ; અને આપના વિદ્વાન ચર્ચાકારે શાળા પત્રના પૃ. ૨૭૪ મેં એ પટાની જે એ જુદી જુદી સ્થિતિઓ એકજ સત્રિમાં જોયેલી સ્થિતિઓ રેખા કાઢીને બતાવી છે તે એ પટાના પૂર્વે અવતરણમાં કહેલું છે તેમ નાના મોટા કદના અને પ્રકાશના અસખ્ય ફાંટાઓ એક પછી એક થોડા થોડા સમયને અંતરે શિરોળિન્દુએ આવતા હશે તેનુંજ પરિણામ હોવું જોઈએ એવું અનુમાન થાય છે દરેક ફાંટાની માહિતી આપેલા તારાઓ અને તારકસમૂહોને જો બરાબર અવલોકન કરીને જોળખી રાખવામાં આવે તો એ ફાંટાઓને એક બીજાથી જુદા સમજી શકાશે અને અમુક ફાંટો અમુક સ્થિતિમાં હોતો તે થોડીવારે અમુક સ્થિતિમાં દેખાય છે તે પૂર્વે જોયેલો તેજ છે કે અન્ય તે નિશ્ચયપૂર્વક સમજી શકાશે, એવું માફ નમ્ર માનવું છે.

આ ઉપરથી હું ધારું છું કે આપના વિદ્વાન ચર્ચાકારને સ્પષ્ટ સમજાય હશે કે આકાશગંગાનો પટો આપણી પૃથ્વીના દૈનિક ભ્રમણને લીધે અવશ્ય ઉદયાસ્ત થાય છે, તેનો બહુ પ્રકાશિત ભાગ જો પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ આગળ આવેલો હોય તો ત્યાં તે સ્પષ્ટ દેખાય, અને જો તેનો એકો પ્રકાશિત ભાગ અગર અધકારનો પોલાણનો ભાગ ક્ષિતિજ આગળ પૂર્વમાં આવેલો હોય તો તે નથી જણાતો. તે પટાનો મધ્ય ભાગ માથે આવેલોજ માત્ર દેખાય છે તેથી ઉદયાસ્ત નહિ થતો હોય તેમ નથી, અને હોળી દિવાળીમાં તેનો ભાગ વધતો ઘટતો જણાય છે તે પૃથ્વીની વાર્ષિક ગતિનુજ પરિણામ છે—એ રૂપાન્તર સ્થલાતરનેજ લીધે છે અને જુદા જુદા ભાગમાં જુદી જુદી જગ્યાએ પ્રકાશ હોય છે તેવી વાટ વધતી ઘટતી જણાય છે.

(૨)

ખીજે, પ્રત્ન જે ખરતા તારાઓ સમન્વી આપના વિદ્વાન ચર્ચાકારે પૂર્યો છે તેનો ખુલામો નીચે મુજબ આપી શકાશે.—

(૧) એ ખરતા તારાઓનું જમણુ-આખા સમૂહનું સમસ્ત જમણુ-બીજાં ગ્રહોની માફક એકજ દિશામાં છે નહિ કે ગમે તેમ. ફેર માત્ર ગ્રહોના અને તેમના જમણુની વચ્ચે એટલોજ છે કે ગ્રહોનું જમણુ ઘડીઆગના

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ધ. સાહેબના તા. ૯ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૧૧૧૯૨ ઉપરથી).

મિત્રલ સ્કૂલ રૅડ્ડલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

તા. ૨૭ મી જુન સને ૧૯૧૨ના મુખર્ધ સરકારી ગૅઝેટ, ભાગ
બીજાના પૃ. ૯૬૯ મે પ્રસિદ્ધ થયલી આ ઑફિસની તા. ૧૯ મી જુન
સને ૧૯૧૨ ની જાહેર ખબરના વધારામાં આથી જાહેર કરવામાં આવે
છે કે સરકારના એજ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટના તા. ૧૬ મી જુલાઈ સને
૧૯૧૨ ના નં. ૧૮૨૫ ના ઠરાવમાં મંજૂર કચેલી દર મહીને રૂ. ૫) ની
કિંમતની એક વધગતી રૅડ્ડલરશિપ માટે ફક્ત દસકી કામોના ઉમેદવારો
દરીફાઈ કરી શકશે

ઑફિસ ઑવ ધિ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા. ૮ મી ઑગસ્ટ, ૧૯૧૨.	} સહી / P Lory, એ ઇ ઉ ભા
---	-----------------------------

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ધ. સાહેબના તા. ૩ જી ઑગસ્ટ સને ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૧૦૦૮૩ ઉપરથી)

જાહેર ખબર.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૧૨ તા.
૩૦ મી ઑક્ટોબર મુધવાગ્ને રોજ અને સારપછીના દિવસોએ પ્રે. ચ.
ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે

(સહી) K. P. Trivedi,
Principal

જાહેર ખપર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૬ ટી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના કુકમ નં. ૧૧૦૭૪ ઉપરથી).
પ્રથમિક શાળાઓ માટે મજૂર થયેલી ચોપડીઓની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નંબર.	ચોપડીનું નામ	જે ભાગમાં ચો- પડી છપાઈ હોય તેનું નામ.	શાને માટે મંજૂર થઈ છે તે.	કિંમત
૧	ભટ્ટ સી. એમ, સાદરા, મહીકાદા- બાળ ગીત.	શુજરાતી	શુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ- માં હનામ માટે.	રૂ. આપા ૦ ૧ ૦
૨	શુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાપટિ, અમદાવાદ.- શ્રી અભયવશકરભાઈનુવાદ ભાગ બીજો, ૩ પી ત્રિવેદી, બી. એ ફૂલ.	"	શુજરાતી પ્રાથમિક અને એંગ્લો- વર્નાક્યુલર નિશાળામાં હનામ માટે.	૫ ૦ ૦
૩	ખગેળાવિદ્યા, એ. એમ. દિવાનજી ફૂલ.	"	શુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં હનામ તથા લાઇસેર માટે.	૦ ૧૨ -

અખાનની કેળવણીની પદ્ધતિ. મિ. એ. દે. ત્રિવેદી દ્રુત.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૧૨	૦
સૌરાષ્ટ્ર પ્રાથમિક સંવાદો ભાગ પ-હેલો, મિ. એમ. પી. દવે, એમ. એ., એલ. એલ. બી. દ્રુત.	"	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓમાં ધનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૧૨	૦
મહેતા એ, અમદાવાદ— દલપત રાતસાહ, કવીશ્વર દલપત-રામ ગાતાબાઈ, સી. આર્ચ. ઈ. દ્રુત.	"	"	૦	૨	૦
મોલવી અબ્દુલ્લાખાન, લાહોર— ગચ્છિતમાળા, ભગ પહેલો.	ઉર્દુ	ઉર્દુ નિશાળોમાં વપરાશ માટે.	૦	૨	૦
" , ભાગ બીજો.	"	"	૦	૨	૦
" , ભાગ ત્રીજો.	"	"	૦	૨	૦
" , ભાગ ચોથો.	"	"	૦	૨	૦
" , ભાગ પાંચમો.	"	"	૦	૨	૦

૧૨	" , ભાગ છઠ્ઠી.	"	"	૦	૧	૦
૧૩	" , ભાગ સાતમો.	"	"	૦	૨	૦
૧૪	" , ભાગ આઠમો	"	"	૦	૧૦	૦
૧૫	ઓઆ એમ. એચ., રાજકોટ— મહાકવિ પ્રેમાનંદ દેવ સુદામાચાર્યન- વિવરણ.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો- વર્નક્યુલર શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૪	૦
૧૬	રાવળ સી. વી. અધીચા, રાજ- પીપળા સ્ટેટ. રાજપીપળા સરથાનની ભૂગોળ.	"	રાજપીપળા સંસ્થાનમાં ગુજરાતી શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૨	૦

ઓફિસ ઓફ ધિ ડિરેક્ટર
ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન
પૂના, ૨૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૨.

P. WREN,
For Ag. Director of Public Instruction

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સુરત વિભાગ.

કોલવા—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૫-૮-૦ કપડાં રા. ૬-૪-૦ ભોજન રા. ૧૬) ગણુદેવા—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૦) ઘટોડી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૬-૪-૦ વીજળપોર—મહેરમાન દુલીલસાહેબ તરફથી તથા ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૦) ગામ લોકો તરફથી જર્મનસિલ્વરના પવાલાં રા. ૭) સણીઆકણુદે—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩) પોતડી રા. ૧) આલવા—નવાળ સાહેબ નસરદીન હુસેનખાં તરફથી મીઠાઈ રા. ૫) ચોપડી રા. ૨) બાળદાતા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૮) સાંધીએર—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રા. ૧૩-૧૦-૦ ભોજન રા. ૧૮) ગેજ—ગામ લોકો તરફથી પેંડ મીઠાઈ રા. ૨) દાંતી—સદગૃહસ્થ લીમજીભાઈ દાદાભાઈ દાડીવાળા સહેનશાહનો ફેરિ રા. ૬) એદલજી રસતમજી મીઠાઈ રા. ૭) કુડોદ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૦) સરીખુજરગ—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ તથા મીઠાઈ રા. ૧૫) સણીઆ—નવાળ સદરદીન હુસેનખા તરફથી મીઠાઈ રા. ૨) પટેલ ગામાન કસન તરફથી ચોપડી રા. ૨) ગામ લોકો તરફથી ભોજન ધડીઆળ રા. ૨૦) ચાણુકન્હ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૨) ધડીઆળ રા. ૮-૪-૦ વાઘરેજ—ગેઠ નવરોજજી બેરામજી મીઠાઈ રા. ૨) રોક ધનજીભાઈ શાહપૂરજી ચોપડી રા. ૫) ભોજન રા. ૧૨) સરોડી—ગામલોકો તરફથી ધડીઆળ રા. ૬) મીઠાઈ-કપડા રા. ૮) ટીંબરવા—ગામ લોકો તરફથી કપડા રા. ૨૯-૭-૦ ધડીઆળ રા. ૧૭-૧-૦ મીઠાઈ રા. ૮-૪-૦ ભગવા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૨૭) ખડસુપા—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા. ૯૮) ઊમરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ, પવાલાં, ચોપડાં, લૂગડાં રા. ૫૧-૧૧-૯ ડીરાડી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૨) દેસાડ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૫) વડાર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૩-૮-૦ ધડીઆળ રા. ૧૫) રોક માલેકજી નસરવાનજી તરફથી ચા. રા. ૩) પેરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧ ભોજન રા. ૨૫) ખરવાસા—દેસાઈ દાળાભાઈ રજુજીજી તરફથી

મીઠાઈ રા. ૧) ચોપડી રા. ૧-૪-૬ કપડાં રા ૩) ટોપી રા. ૧-૦-૩
 જિંદી—શેઠ હોરમજી રસ્તમજી તરફથી પુસ્તક કપડા રા ૧૦) દેશાઈ
 અંબુભાઈ પરાગજી ઝગડીઆ મીઠાઈ રા. ૫) પઠાણ મુરતુખખા કબદરખાં
 આમકારી સખઈનરપેકટર મીઠાઈ રા. ૨) અડાજણ—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ રા. ૪૨-૬૨-૦ મગદલા—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રા ૮)
 મીઠાઈ રા ૪) વરેહી—મહમદ મુમેજી તરફથી મીઠાઈ રા ૭) ગુલાબ
 દવજી રા ૨) મુસેજી સુલેમાન રા ૨) ગામ લોકો તરફથી રા. ૯)
 અપ્પામા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૨) મગોદ—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રા. ૯-૮-૦ ટોપો રા ૨) દાંડી—ગામ લોકો તરફથી
 નિશાળનો સામાન રા ૩૨-૪-૦ જેઠ રસ્તમજી રતનજી મીઠાઈ રા ૫)
 બુહારી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૫) સાદકપોર—ગામ લોકો
 તરફથી ધડીઆળ રા ૮-૪-૦ કપડા રા. ૩-૪-૦ મીઠાઈ રા. ૩-૪-૦
 નવાગામ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા ૧૦) મીઠાઈ રા. ૩) ઉ-
 મરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૭-૪-૦ પીપગગસાણુ—ગામ
 લોકો તરફથી ધડીઆળ રા ૧૮) મીઠાઈ રા ૮) દામકા—ગામ લોકો
 તરફથી ધડીઆળ રા ૧૧-૪-૦ મીઠાઈ પેન રા ૩) સદલાવ—ગામ
 લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૦) ભગોદ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા
 ૯-૮-૦ કપડા રા ૨) તરભાણા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૦)
 રોકડા રા ૩) આ રા ૧) પુણી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૧)
 કપડાં સપ્તહસ્થાન રા ૭૦) વીહાર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા.
 ૧૦) મહોણી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૮) કપડા રા ૦-૯-૨
 અઠવા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૪) ચોપડી રા ૧૦) ભોજન રા
 ૧૫) સીસોદરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ લૂગડા રા ૧૦)

અમદાવાદ વિભાગ.

હરસોલ—રા. ૧૧-૨-૦ હઠીઓલના એક ગ્રહસ્થ પાણીની પગ
 ઇસનપુર—રા ૨૦) સૈયદ મીયાસાહેબ હૈદરખા તથા ગામ લોકો
 નિશાળ જમાડી તથા ઇનામના પુસ્તકો વહેંચ્યા. ગાંમડી—રા. ૨૦
 મનસુખરામ અપ્પારામ તથા મગન કાળીદાસ રકુલ જમાડી, કપડા તા
 મીઠાઈ વહેંચ્યાં. નરોડા—રા ૪) રામચં સવયદ છોકરોને પતા

સ્કૂલ—બ્રાહ્મણ ખીમજી જીવરાજ મિઠાઇ રૂ. ૧-૪-૦ પલાંસવાસ્કૂલ—
 સધવી પોપટ પાનાચંદ પાણી પાવા માટે આપેલ રૂ. ૧૩-૮-૦ નલી-
 આસ્કૂલ—સુતાર જેઠા વિશ્વામે મિઠાઇ રૂ. ૭-૮-૦ નલીઆસ્કૂલ—
 ગુસાંઈ પ્રેમગર અનુપગરે સાકર રૂ. ૭-૧૨-૦ નલીઆસ્કૂલ—શા
 વેલજી પસાયા પોપાક તથા સાકર રૂ. ૨૫-૦-૦ સુથરીસ્કૂલ—શેઠ
 ડાસાભાઈ ખીમસિંહે પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૩૮-૦-૦ સુથરીસ્કૂલ—
 શેઠ વિસનજી ત્રીકમજી જે. પી. રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૬-૦-૦ રોહા-
 સ્કૂલ—રોહા જાગીરદારના માતૃશ્રી સાકર રૂ. ૪-૮-૦ અત્રેના જાગીર-
 દર મિઠાઈ રૂ. ૯-૪-૦ માંડવી નંબર ખીજાની સ્કૂલ—વકીલ લાલ-
 જી ગોપાલજી મિઠાઈ રૂ. ૧૧-૦-૦ માનકુઆસ્કૂલ—મી. હીરાચંદ હશ-
 રાજ તથા મી રતનસિંહ વેલજી અને જડેજા સુમરાજી જીવજી સાકર
 રૂ. ૯-૪-૦ જડેજા સામતજી આમરજી તથા ગાધી રામજી મોણસિંહ
 સાકર રૂ. ૧૦-૧૨-૦ માંડવી એ. વી. સ્કૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિ-
 દાસ સાકર રૂ. ૫-૮-૦ મડસ્કૂલ—જેશી જટાશકર કાલીદાસ સાકર
 રૂ. ૯-૮-૦ વકીલ કાલીદાસે પુસ્તકો રૂ. ૧-૦-૦ માંડવી શેઠ ઈશ્વા-
 હીમલાઈ કન્યાશાળા—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ રૂ. ૧૧-૪-૦
 માંડવી નાઈટ સ્કૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ રૂ. ૩-૧૨-૦
 માંડવી નંબર પહેલાની સ્કૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ
 રૂ. ૧૫-૦-૦ પદ્મસ્કૂલ—શેઠ ખીમજી મેઘજીએ સાકર રૂ. ૧-૦-૦
 ચ. બુજ વૈવટદાર ભગવાનલાલ સાકર રૂ. ૧-૦-૦ માંડવી ખંલદાન
 સ્કૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ ઇનામ રૂ. ૧૨-૧૨-૦ અગરસ્કૂલ—
 શેઠ ગોપાલદાસ ત્રીકમજી મિઠાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ ભુજપરસ્કૂલ—શા જી
 દવજી પ્રેમજી ઇનામ રૂ. ૧૮-૧૨-૦ શા. નેમીદાસ લાલજી ઇનામ રૂ.
 ૬-૮-૦ શા પચાણ મૂલજી ઇનામ રૂ. ૫-૦-૦ શા. ભારમલ મેરમે
 ઇનામ રૂ. ૧-૦-૦ દેસલપરસ્કૂલ—આમની રૂપા તરફથી ઇનામ રૂ.
 ૪-૮-૦ હુમરાસ્કૂલ—કારભારી માધવજી વિસનજી ઇનામ રૂ. ૧-૮-૦
 આસળીઆસ્કૂલ—શા. હીરજી જેઠા ઇનામ રૂ. ૩-૮-૦ આડેશર
 સ્કૂલ—અત્રેના કારભારી મુંદરજી બાવાભાઈ છોકરાઓને જમાયા
 રૂ. ૩-૦-૦

બંક ૧૦ મો.

પુસ્તક પા મું.

Gujarat School Exner.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓક્ટોબર, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું સ્વરૂપન. ... ૩૬૧-૩૬૩.
૨. સાહિત્યમા નીતિની ભાવના (અ. ડ. ત્રિવેદી) ૩૬૩-૩૬૬.
૩. હાસ્યરસ (મો. પા. દવે) ... ૩૬૬-૩૭૦.
૪. અમેરિકાની કેળવણી (ડૉ. હા. ર. પટેલ) ... ૩૭૦-૩૭૬.
૫. ગુજરાતની રાજધાની (મ. દ. દત્તાત્રેય) ... ૩૭૬-૩૮૫.
૬. આર્થ અને અનાર્થ ભાષા. (મ. ખુ. સુવર્ણ) ... ૩૮૬-૩૮૯.
૭. આફ્રિકા અંતની ભૂગોળ (જી. મી. મોરેટ્ટર) ... ૩૮૯-૩૯૮.
૮. સંગીતલક્ષણ (હા. જા. બાપ્ત) ... ૩૯૮-૪૦૦.
૯. શુદ્ધિપત્ર (સા. કા. પટેલ) ... ૪૦૧-૪૦૩.
૧૦. કેળવણીખાતેના ખચરા ... ૪૦૩-૪૦૬.
૧૧. નિશાંચના ઉત્તમપત્રક ... ૪૦૬-૪૦૭.

સંપાદક (ઓગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી) - અને

મહાસક-રા. બા. કમળાજીદર પ્રાણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.

પ્રિન્સિપલ, પ્રે. હી. ટેનિંગ હાઉસ - અમદાવાદ.

કેળવણીખાતેના દુકમદી.

(૧ મું દર અવાધીન રાખ્યા છે)

રણઔડલાલ ઔડાલાલ ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ.

દાણપુર, અમદાવાદ.

મવેશકે યરીલાની નોટીસ.

આ ઇન્સ્ટીટ્યુટ જેમાં (૧) મીકેનિકલ એનજીનીયરીંગ (૨) ફોટન
-પીનીંગ (સુતર બનાવવાનું કામ) અને (૩) ફોટન વીવીંગ (વજાટ
કામ) જેમ ત્રણ પ્રકારનું શીક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમાં દાખલ થયા
મોટેની પ્રવેશક પરીક્ષા આવતા બનેવારી માસની તા. ૬ તથા ૭ વાર
જેમ અને મળના દીવમે સમારના ૧૦ થી માંજના ૪ વાગ્યા સુધી
લેવામાં આવશે. તેમાં દાખલ થયા મોટેની અરજી મોડામાં મોડી નવેમ્બર
માસની આખર સુધી લેવામાં આવશે અને તે અરજી ફરતી વખતે રકુ
લનુ અંસલ લીવીંગ સર્ગીશીકેટ તથા શ. ૧ ની શી મોટલી આપવી ઉપરી
ફરેક શાખાનો અખ્યાસક્રમ ત્રણ વરમનો ગણેલ છે અને શીક્ષણ શુજરાતી
ભાષામાં આપવામાં આવે છે. પ્રવેશક પરીક્ષા (૧) અંકગણીત (૭૫
પોઈન્ટ સુધીનું) (૨) હસ્તાવ લેખન (૩) વાચન (દોષ પદ્ય પુરતી
માંથી) જેમ ત્રણ વિષયોમાં લેવામાં આવશે.

હાખસ થવા મેંડનાર ઉમેદવારની ઉમર પદર વરસની અને અગ્યાસ
વર્તેકપુત્ર ૭૫ ધોરણ અથવા ઓગોવર્તકપુત્ર ત્રીજા ધોરણ (પૂર્વ)
જોડેલા હોયો તોજ્યે ૬૫૦ જણાવેલા ધોરણવી વધુ અગ્યાસ કરેલો હોય
તે, અથવા કારખાનામાં થોડો વખત એપ્રેન્ટીસ તરીકે કામ કરેલું હોય
તે 'નેતે' વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

ઓક્ટોબર, ૧૯૨૨

અંક ૧૦ મા

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિમંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, ૫ ૩૨૪ થી).

રીતિ ને વૃત્તિનું તારતમ્ય.

રીતિ અને વૃત્તિ ભિન્ન છે રીતિ શબ્દગુણને આશ્રયે છે; અને અંદાજ સાથે સમ્બંધ નથી. માત્ર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વર્ણુની રચનાથી રીતિ મહર્ષીને સુકુમાર કે પ્રૌઢ બનાવે છે. વૃત્તિનો સમ્બંધ સાક્ષાત્ રચના સાથે છે રીતિ શબ્દાશ્રિત છે ને વૃત્તિ રસાશ્રિત છે માધુર્યાદિ ગુણો રસના ધર્મ છે તેથી રીતિ પણ રસને ઉપકારક થાય છે, પણ તે પરપરાસમ્બંધથી થાય છે, સાક્ષાત્ નહિ.

ધ્વનિજાન કહે છે કે વૃત્તિ એટલે વ્યવહાર તેમાં રસને અનુગુણ આશ્રિતગણો, વાચ્યને આશ્રયે રહેલો જે વ્યવહાર તેજ કંશિકા આદિ વૃત્તિઓ છે, અને વાચકને (શબ્દને) આશ્રયે મહેલો જે વ્યવહાર તે ઉપનાગરિઃ આદિ વૃત્તિઓ, અર્થાત્, વૈદર્ભી આદિ રીતિઓ, છે.

રીતિ ને વૃત્તિનું આવું વિવેચન અધોમા માલમ પડે છે અનેને ભાષા-મૈત્રી સાથે સમ્બંધ છે. આપણામાં કહેવન છે કે બાર ગાઉએ બોલી બદલાય, તેમ મૂળ દેશપરતે રીતિના વૈદર્ભી, ગૌડી, ને પાચાલી એવા વિભાગ થયા છે. ૫૫ી એ રીતિનાં લક્ષણ જે શૈલીમાં હોય તે શૈલી પણ વિદ્યમાન.

૧ રસાનુગુણત્વેન વ્યવહારોર્જ્યશબ્દયોઃ ।

ઔચિત્યવાન્ યસ્તા एता वृत्तयो विविधाः स्मृताः ॥ ध्व०

ગોઝ, પાંચાલ દેશની ન હોય તોપણ વૈદર્ભી, ગોડી, ને પાંચાલી કહેવાય છે. કેટલાકને સરળ, કેટલાકને આડંબરી, ને કેટલાકને બનેનું જેમા મિથળ હોય તેવી સરળ તેમજ ગ્રાહ લાપા પ્રિય છે દ્વંડી તેમજ વિદ્યાધર વૈદર્ભી રીતિના વખાણ કરે છે ને વિદ્યાધર તો કહે છે કે એકલી એજ રીતિ ઉત્તમ છે વૃત્તિ શબ્દનો પ્રયોગ બહુધા નાટકોને લગતો છે. શબ્દ અને અર્થ એવા જોઈએ કે જેથી રસનો ખરાબર જમાવ થાય, જ્યા મધુર જોઈએ ત્યા મધુર, આડંબરી જોઈએ ત્યા આડંબરી, ગ્રાહ જોઈએ ત્યા ગ્રાહ, પણ સર્વત્ર સરળ ને પ્રાસાદિકજ સૌથી સ્તુત્ય છે, ને રીતિ ને વૃત્તિના વિવેચનમાથી પણ એજ સાર નીકળે છે

પદોની પરસ્પર મૈત્રી-શય્યા.

પદોની પરસ્પર મૈત્રીને શય્યા કહે છે. પરસ્પર એવા અનુકૂળ પદો હોય કે તેમને બદલે પર્યાયપદો મૂકી ન શકાય એવી ઉત્કૃષ્ટ રચના તે શય્યા છે. મહિનાય કહે છે કે જેમાં પદો પરિવૃત્તિ કે વિનિમય સહન ન કરે, અર્થાત્, અન્ય પર્યાયપદો વાપરી ન શકાય એવી રચનાને મૈત્રી પણ કેટલાક કહે છે. લૉર્ડ મેકૉલે પણ આવી મૈત્રી ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યોમા હોય છે એમ ખપ્પ કહે છે તે કહે છે કે આપણે કવિતાની બહુઈ શક્તિ વિષે ઘણી વાર સાબળાએ છીએ, સામાન્ય રીતે એ શબ્દોનો અર્થ કંઈ નથી, પણ મિશ્ટનની કવિતાને એ શબ્દો લાગુ પાડીએ તો તે ઘણાજ ઉચિત છે એની કવિના મોહમંત્રના જેવી અસર કરે છે. તેની ખુબી તેના વાચ્યાર્થ કરતા વ્યગ્યાર્થમા રહેલી છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોતા બીજા શબ્દો ક્રતા એના શબ્દોમાં ટ્ઠ વિશેષ માત્રમ પડશે નહિ, પણ એ શબ્દો તો મોહક શબ્દો છે. જેવા તે ઉચ્ચારાય છે કે તરત ભૂત તે વર્તમાન અને દૂર તે સમીપ થઈ જાય છે. તરતજ ચારુત્વના નવીન સ્વરૂપો અસ્તિત્વમા આવે છે અને સ્મરણશક્તિમાં જે શબ્દવત્ સમઢી રાખ્યું હોય છે તે બચત થઈ જીવનમય થાય છે. જો તમે વાક્યની રચ-

૧ યા પદાનાં પરાન્યોન્યમૈત્રી શય્યેતિ કથ્યતે । પ્રતાપ૦

૨ પદાનાં પરિવૃત્તિવૈમુખ્યં વિનિમયોસદિષ્ણુત્વમ્ ।

एतदेव मैत्री शय्येति चारुयोग्यते ॥ तरल०

નામાં ફેરફાર કરશે, એક શબ્દને બદલે તેનો પર્યાયશબ્દ મૂકશે, તો તે કાવ્યનું બધું સૌન્દર્ય નષ્ટ થઈ જશે. પોતાની ભાષામાં 'પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ'ના કેટલાક ભાગનો અનુવાદ કરવામાં થયેલી ડ્રાઇડન જેવા કવિની ગોચનીય નિષ્ફળતા એ આનો પ્રસિદ્ધ પુરાવો છે.

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ)

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૨૭ થી).

(ગ. ગ. અ. ક. ત્રિવેદી, એમ. એ., એલ. એલ. બી.)

અર્થાઓના લંબાણ પર અંકુશ

અર્થાઓ ક્યાં મુઠ્ઠી લંબાવવા દેતી તે બાબત પર ધ્યાન આપવું.

1 'We often hear of the magical influence of poetry. The expression in general means nothing, but applied to the writings of Milton, it is most appropriate. His poetry acts like an incantation. Its merit lies less in its obvious meaning than in its occult power. There would seem at first sight to be no more in his words than in other words. But they are words of enchantment. No sooner are they pronounced, than the past is present and the distant near. New forms of beauty start at once into existence, and all the burial places of the memory give up their dead. Change the structure of the sentence, substitute one synonym for another; and the whole effect is destroyed.... The miserable failure of Dryden in his attempt to translate into his own diction some parts of the 'Paradise Lost' is a remarkable instance of this.'

જરૂરનું છે. વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાઓ ઘણે લાગે વ્યાવહારિક, સામાજિક પ્રશ્નોને વિષે ઉપરિચિત થાય છે એ ચર્ચાઓ લખાયાથી કંઈક નીવેડો આવવાની કે કંઈક લાભ થવાની વધી રહે છે. પરંતુ તેમાંએ આપણને ઘણી વાર એમ લાગે છે કે હવે આ ચર્ચાને અધિપતિએ અટકાવવી જોઈએ. સારા પત્રોમાં તેમ થાય છે પણ ખરૂં. તેમ નથી થતું તો પછી પિટ્ટપેપલ્સ ને ગાલિપ્રદાન શરૂ થાય છે ને તેના હાનિકારક પરિણામ આપણે જોઈએ પણ છીએ. માસિકોમાં પણ ચર્ચાઓ લખાવવાથી અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો સંભવ રહે છે તેથી સારા માસિકોમાં એવો નિયમ હોય છે કે મૂળ લેખ, તે પરની ચર્ચા, ને લેખકનો ઉત્તર—એટલેથી ચર્ચાનો અન્ત આવવો જોઈએ આથી પિટ્ટપેપલ્સ થતું અટકે છે, ને કહેવાની બાબત ટુકમાં એકજ વારમાં જી શકવાની ટેવ પડે છે ચર્ચા લખાવવાથી દલીલની ગરજ વ્યવસ્થાપામાં ગાલિપ્રદાનથી સારવામાં આવે છે. તે પણ આનાથી થતું અટકે છે, એટલે પછી કલહ કે કટુતાનો મણુ સંભવ ભાગ્યેજ ગટે છે. અલગત આ યુગ કે અન્ધશ્રદ્ધાનો નથી પણ બુદ્ધિનો છે એમ આપણી મગજની છે, અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ થયે મત-ભેદ પણ થવાનોજ. તોપણ બુદ્ધિથી થાય તેટલું અન્વેષણ થઈ ચુક્યું હોય તો પછી વિસ્તારથી કશો લાભ નથી. There should be a finality to our things. લેખકને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે તે પ્રથમ કહે છે તેમાં જે જે શક્યપદ બાબતો હોય તેને વિષે ચર્ચા કરવાની હોય તે સામટીજ થવી જોઈએ અને તેનો લેખક ઉત્તર આપે એટલે ચર્ચા પણ પૂરીજ થવી જોઈએ. સારાસારની તુલના વાચકોને કરવાની છે ચર્ચા લખા-યાથી તેમને ઉપસડીઆ આનંદ મળે એવું વાચન મળી શકશે. પણ સં-મીન દલીલો તો આવનારી આવીજ ગઈ હોય છે, અથવા તેમ નહિ તો આવી ગઈ હોવી જોઈએ

તખલ્લુસો.

પોતાનું નામ પ્રકાશમાં નહિ આણના માસિકને વર્તમાનપત્રોમાં તખલ્લુસ ધારણ કરવાની શૈલી હાલમાં બહુ પ્રચલિત થઈ છે. આ ધારણ કરવાના કારણો ને તેની પરીક્ષા નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) કેટલીક વાર નવા લેખકો પોતાની કલમ કસીને તેની અસર વાચકોના મન પર કેવી થાય છે તે જોવાનો અખતરો કરવાના હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરે છે જે વાચકવર્ગમા લેખો પ્રિય થાય છે તો તેઓ પોતાની ગુણોમાંથી બહાર નીકળે છે ને તખ્તલુસ પોતે ધારણ કર્યાની પાત બહાર કરે છે આવી રીતે તખ્તલુસ ધારણ કરવાનું કામજી લેખકની ભીરતા છે, ને આવા લેખકને માટે આપણને લાગ્યેજ માન ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨) કેટલીક વાર ઉત્તમ લેખકો પણ આવા અખતરા કરે છે. આવા લેખકો પણ ઉપલાજ વર્ગમા આવે છે. તેમની વર્તણુક હાસ્યાસ્પદ છે, અને તેમણે પણ તખ્તલુસ ધારણ કરવું ઉચિત નથી.

(૩) કેટલીક વાર પોતાની પ્રતિષ્ઠા કે પોતાની વ્યક્તિને ન છાજે તેવા પ્રકારની છૂટ લેવાના હેતુથી લેખક પોતાનું નામ છુપાવે છે આના ઉદાહરણો આપણા સાહિત્યમાંથી છૂટક છૂટક મળી આવે તેમ છે. 'સમા-લોચક'મા પ્રગટ થયલા 'ઉત્તર ભદ્રંભદ્ર' ના લેખની શૈલી પરથી એટલું સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે કે લેખકની કલમ કસાયલી હોવી જોઈએ લેખમા હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કરવાને લેવામા આવેલી ન છાજતી છૂટાને લીધે લેખકને પોતાનું નામ પ્રકાશમા મૂકવું યોગ્ય નથી લાગ્યું એમ લાગે છે. તોપણ સારા લેખક આવા હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરવું ઉચિત નથી.

(૪) કેટલીક વાર પોતાનો મત કે પોતાના વિચારો અન્ય લેખકો પણ સ્વીકારે છે એમ બતાવી આપવા ખાતર તખ્તલુસ ધારણ કરવામાં આવે છે આમ કરવાથી આપણા મતના માણુમેની સંખ્યા વધશે એમ લેખકનું માનવું હોય છે આ પદ્ધતિ અપ્રામાણિક છે ને એને વિશે આપણે જોટલો તિરસ્કાર દર્શાવીએ તેટલો ઓછો છે આવી ઇચ્છા સત્ય-સંગ્રાધનની વિરુદ્ધ છે ને મમત્વજ એનું ખીજ છે સાધારણ રીતે કોઈ પણ નજીવા કારણોને લીધે કે ખગળ હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરનાર લેખકને વર્તમાનપત્ર કે માસિકોના અધિપતિ કે તન્ત્રીઓએ ઉત્તેજન નહિજ આપવું જોઈએ, અને અપ્રામાણિક હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરનારનો તો અહિંકારજ કરવો જોઈએ પોતાનો મત સાબીત કરવાની તીવ્ર ઉત્ક્રાંતિ કે તેને વિશે દુરામદને લીધે સારા લેખક પણ આવા દોષમા અવલિપ્ત થવાનો સંભવ રહે છે.

(૫) કેટલીક વાર માત્ર શોખને ખાતર તખ્તલુસ ધારણ કરવામા આવે છે આ પદ્ધતિથી લેખકને કંઈક ઓર આનંદ થાય છે ને વાચક-વર્ગને કંઈ ખાસ હાનિ ઉત્પન્ન થતી નથી એ ખરી વાત છે તોપણ વાચકોને અધારામાં રાખવા ને તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત ન કરવી એ એક જાતની અસંવ્યતા છે; એ literary etiquetteની વિરુદ્ધ ગણી શકાય.

(૫) કેટલીક વાર અગત્યનું સત્ય પ્રદાશમા આણુવાની જરૂર હોય છે સારે, અને તેમાંએ ખાસ કરીને ચર્ચાઓમા કટુતા ને દ્વેષભુદ્ધિ ન ઉત્પન્ન થાય તે હેતુથી લેખક તખ્તલુસ ધારણ કરે છે માત્ર સાહિત્યમા જ નહિ પણ સામાજિક, ધાર્મિક, ને રાજકીય વિષયોમાં પણ આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો જોવામા આવે છે. કારણ રૂપ છે કે અપ્રિય છતાં સત્ય વસ્તુનો જેમ કહેનાર તેમ સાલળનાર—વક્તા ને શ્રોતા બન્ને દુર્લભ છે આ હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરનારાઓ દીઝાને પાત્ર નથી તેઓ સંજીન ટાગ કરે છે. તેઓના પર ભીરુતાનો આશ્લેષ કરવો એ સત્યનો કર ખતાવી આપે છે, કાચુ કે વસ્તુ ખગી હોય ને તે સાગ હેતુથી કહેવાયલો હોય તો પગી તેનો વક્તા કાણ છે તે જાણ્યુ તોએ શું ને ન જાણ્યુ તોએ શું?

(અપૂર્ણ)

—(૦)—

હાસ્યરસ.

(એથી સાહિત્યપરિપક્વમાં વાગેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૩૧ થી).

(સ. રા. મો. પા. દવે, એમ એ, એવ્ એવ્ બી)

“ અસંભવિતપણુ. ”

એક રીતે જોતા ધર્મશ્રવની સૃષ્ટિ ઉપગત બીજી-કવિની સૃષ્ટિ-રચવામા આવે તેમાં અસંભવિતપણુજ હોય છે; કારણ કે એવી સૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ કવિની કલ્પનામાથીજ થયો હોય છે એવા અસંભવિતપણુને કીધેજ પ્લેટો જોવા ફિલસૂફે પોતાના “ ધી રિપબ્લિક ” નામના ગ્રંથમાં કવિ તરફ પોતાનો અણગમો બતાવ્યો હતો. પણ પ્લેટોનો એ વિચાર

તદ્વન ખોટા હોય એમ અનેક વિદ્વાનોના સમર્થ વિવેચનને પરિણામે હવે તો ચોક્કસ સ્થાપિત થઈ ચૂક્યું છે, અને જગતના વ્યાપક અને વિશાળ અનુભવથી પણ એ વિદ્વાનોના વિવેચનને ઘણો મજબૂત ટેકો મળ્યો છે. સારે એવા અસંભવિતપણાને આપણે દોષરૂપ ન ગણીએ તો એ સિવાય બીજી કોઈ રીતનું અસંભવિતપણું તો કોઈ પણ સારી રચના-પદ્ધતિ તે હાસ્યરસની હોય કે કોઈ બીજી રસની હોય-તેમાં ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે, અને એવું અસંભવિતપણું જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તે દોષ તરીકેજ ગણાય બીજી રીતે કહીએ તો, અસંભવિતપણું એ જાતનું હોય છે. (૧) કવિની સૃષ્ટિ અપૂર્વ હોય, કવિની સૃષ્ટિ એ તેના કલ્પનાવ્યાપારનુંજ પરિણામ હોય તે અસંભવિતપણું, અને (૨) એ સૃષ્ટિમાં ઈશ્વરગચિત નિયમોનું અનુકરણ કરવામાં ન આવ્યું હોય, ઈશ્વરની સૃષ્ટિ જેવા ચોક્કસ નિયમોથી ચાલે છે તેવી રીતના ચોક્કસ નિયમોથી એ સૃષ્ટિનું સૂત્ર ચાલતું દર્શાવવામાં ન આવ્યું હોય તે અસંભવિતપણું આમાંનું પહેલું અસંભવિતપણું આપણને કવિકલ્પનાના પ્રભાવની સાબિતી પૂરી પાડે છે, અને બીજું અસંભવિતપણું સઘળા પ્રકારની રચનાઓમાં દોષરૂપજ ગણાય છે. 'હાસ્યરસની રચનામાં અસંભવિતપણું જરૂરનું છે' એ વિચારના સમર્થનમાં જે જે દાખલાઓ આપવામાં આવે છે તેમાંના ઘણાખરામાં અસંભવિતપણું હોતું નથી, અને હોય છે તો તે પહેલા પ્રકારનુંજ હોય છે. હાસ્યરસની રચનામાં કુદરતની નકલ એકલી બસ થતી નથી, પણ તેમાં કવિકલ્પનાનો વ્યાપાર પણ ઉમેરાવો જોઈએ એટલુંજ સત્ય 'હાસ્યરસમાં અસંભવિતપણું અગત્યનું નથી' એ વચનમાં સમાયેલું છે, અને એ સત્યને લીધેજ હાસ્યરસની સફળ રચના રચવાનું કામ ઘણું અઘરું ગણાય છે અને એની રચના રંગી શકે એવા સમર્થ લેખકોની સંખ્યા હમેશા ઘણી નાની હોય છે.

હાસ્યરસને અનુકૂળ વિષયો

હાઉડને એક ગ્રંથને જણાવ્યું છે કે "જ્યાં આગળ અમુક ગુણની ન્યૂનતા હોય ત્યાં આગળ હાસ્યરસ પ્રવર્તે છે, અને જ્યાં આગળ અમુક ગુણનો અતિશય હોય ત્યાં આગળ હાસ્યરસ પ્રવર્તે છે. હુંબેટ એ કર્ણ-રસનું પાત્ર બને છે, કારણ કે એનામાં વિચાર (speculation) એ ગુણનો અતિશય જોવામાં આવે છે, "Grave-digger" (કબર ખોદનાર)

એ હાસ્યરસનું પાત્ર બને છે, કારણ કે એનામાં શુદ્ધિની ખામી જોવામાં આવે છે સમાજની કે સાહિત્યની જે જે ખામીઓ હોય તે દર્શાવવાને માટે હાસ્યરસની રચનાનો ઘણી વાર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઍડિસન અને સ્ટીલે પોતાનાં પત્રોમાં સર રૉબર્ટ ડી કૉર્બર્લિ જેવાં અનેક પાત્રો દાખલ કર્યા હતાં તે સમાજસુધારણાના ઉદ્દેશથીજ કર્યા હતા જહોન્સને “Dick Minim” (ડિક મિનિમ) નામનો નિબંધ લખ્યો હતો તે અજાન ટીકાકારોને ઉપહાસપાત્ર બનાવવાના ખાસ ઉદ્દેશથીજ લખ્યો હતો. એ ઉપરાંત, આપણે જોઈ ગયા છીએ કે સ્વિફ્ટે “The Vindication of Isaac Bickerstaff” એ નામનો લેખ અમુક વ્યક્તિને ઉપાડી પાડવાના ચોક્કસ હેતુ સાથેજ લખ્યો હતો, પણ બિકરસ્ટાફ એ ઉપહાસને પાત્ર હતો અને તેથી તેની ઉપહસનીયતા દર્શાવી આપવામાં સ્વિફ્ટે પોતાની ઊંચા પ્રકારની શુદ્ધિનો ખોટી રીતનો ઉપયોગ કરીને નહોતો એમ સર્વ દ્રાર્ધ કબૂલ કરે છે ઉલટું, એ રચનાને વિષે કહેવામાં આવે છે કે સ્વિફ્ટે એ રચના વડે હાસ્યરસનો એક ઉત્તમ નમૂનો વાચક સમક્ષ રજુ કર્યો છે અને તેથી કરીને બિકરસ્ટાફ જેવા તુચ્છ માણસનું નામ પણ હમેશને માટે અમર થયું છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટજ છે કે હાસ્યરસની રચનામાં અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર આક્ષેપો કરવામાં આવે તે જો સાચા હોય તો તે આક્ષેપોને આપણે અનુદાર ગણી શકીએ નહિ અને તેવા આક્ષેપો કરનાર માણસ પોતાના અધિકારની બહાર ગયો છે એમ પણ આપણાથી કહી શકાય નહિ.

હાસ્યરસને પ્રતિદુગ વિષયો.

તેની સાથે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સમાજનો મોટો ભાગ જે રૂઢિઓ તરફ ઘણા પ્રેમની નજરથી જોતો હોય તે રૂઢિઓને અને સમાજમાં અથવા સાહિત્યમાં જે વ્યક્તિઓ પોતાની સર્ગીન મેવાને લીધે સારી પ્રતિષ્ઠાને પામી હોય તે વ્યક્તિઓને હાસ્યરસની રચના વડે ઉપહાસપાત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન ઘણી વાર નિષ્ફળ જાય છે, કારણ કે લોકોનાં મન ઉપર તેની ખીલકુલ અસર થતી નથી પણ એરી રચના રચનાર તરફ તેઓના હૃદયમાં ઉલટી કંટાળાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આનું એક ઉદાહરણ આપણે અગ્રેજ સાહિત્યમાંથી લઈશું અને બીજું ગુજરાતી

સાહિત્યમાથી લઈશું. વૉટર સેવેજ લેન્ડોરે 'Bounaparte and the President of the Senate' એ નામનો સવાદ લખ્યો છે તેમાં બોનાપાર્ટને એણે એટલો મૂર્ખ ચીત્યો છે કે જે વખતે પોતાને પુત્ર હતોજ નહિ તે વખતે એ પ્રેસિડન્ટને નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

Bounaparte—* * And now you are here, you may lay your heads together and prepare an address to me on the birth of my son, the King of Rome. President! why do you lift up your shoulders?

President— May it please your Imperial Majesty, the glorious prince, whom France and the whole world sighs for, is unborn

Bounaparte— What the devil is that to you? He will be born within a day or two, or at most a week, and I may not have leisure or inclination to send after you again. Write down my words.

અને એ પ્રમાણે પુત્રજન્મ થયા પહેલા, પુત્રજન્મ પ્રસંગે પોતાને જે માનપત્ર મળવું જોઈએ તેના આરભના શબ્દો નેપોલિયન જાતે પોતાના પ્રેસિડન્ટને ઉતરાવે છે. આમાં નેપોલિયન જેવા ધીર પુરુષને એટલો તો મૂર્ખ ચીત્યો છે કે એ ચિત્રથી આનન્દ થવાને બદલે ઉલટો આપણને ત્રાસ પડે છે, અને નેપોલિયનની મૂર્ખતા જણાવવાને બદલે લેખકની પોતાનીજ મૂર્ખતા આપણને જણાય છે

બીજી ઉદાહરણ "ઉત્તર ભદ્રલદ" એ નામના રા પચિકના લખેલા એક આધુનિક લેખમાથી આપણે લઈશું—

" રેલ્વે લાઇન ઉપરથી બે શનું મઝડું ખશેડ્યા પછી ટ્રેન પૂર્વવત ચાલી, થાણાનું સ્ટેશન પટાવી આગળ જતા પર્વતમાં કારી કાઢેલી બે 'ટનલો' (ટ્યુનલો) આવે છે તે આવતા પ્લેટ્માં વલ્લભરામનો આંખ્યનો ઇશારો કાઢ તરફ થયો, અને હેણે હલેડિક્ક-લાઇટની 'સ્વિચ' (switch)-

ચાપ-ફેરવી દીધી અને તેજ વખત ટનલના મુખમાં ગાડી પેસવા માંડી અને અધાર્થ થઈ ગયું; તે સાથેજ નીચેના શબ્દો સંભળાયા —

“ગાડી જલ્દારે જાય ટનલમાં, તે વેળાએ, થોડીવારના, અધારામાં, નિજ ગુરુજનને, મહાપુરુષના, ગોળ શરીરને, પૂજ્ય અર્ચા, ખૂબ ભાવથી, કરવી કરવી”

આ શબ્દો બોલાતા હતા તે સાથેજ ભદ્રભદ્ર બેઠા હતા તે ઠેકાણે સ્થૂલ શરીર ઉપર મુદ્ધિપ્રહાર ચતા હોય હેવા ધ્વનિ થયા, અને હેમના કંઠમાંથી ગદ્ગદ રવ-જાણે કોઈ ગળચી દાખતુ હોય ત્હેવો-સંભળાયો. ટનલ પાર થઈ અજવાળામાં દ્રેન આવતા ભદ્રભદ્રના મુખમાં ‘કેક’ (cack) નો કડકો ખોશેલો હમાગી નજરે પડ્યો ”

આ સ્થળે એટલું આપણે ઘણી ખુશીથી કણુક કરીશું કે આગલા ઉદાહરણમાં વૉલ્ટર સ્વેજ લૅન્ડોરની જેવી મૂર્ખતા આ ઉદાહરણમાં નથી જોવામાં આવતી તોપણ એટલું ઉધાકુ છે કે કવિ નર્મગણકર, જેના કટાવને આ સ્થળે ઉપહાસનો વિષય બનાવવામાં આવ્યો છે, તેના તરફ જેને કંઈ પણ માનની લાગણી હોય અને ધર્મને લીધે અથવા લાખા વખતની પડી ગયલી ટેવને લીધે ‘કેક’ ખાવામાં બાધ સમજનારા સધળા મૂર્ખા છે એમ જેને લાગતું ન હોય તેને આ વચનોથી એવો કંઈ આનન્દ મળી શકે નહિ. અને સારે નસીબે કે કમનસાબે એવા માણુમોની સંખ્યા હાલમાં તો ગુજરાતમાં ઘણી મોટી છે એજ પ્રમાણે મૂર્તિ-પૂજને કોઈ પોતાના ઉપહાસનો વિષય બનાવે તો તેની રચનાને બહુ સફળતા મળે નહિ, કારણ કે હજી જનમડળનો મોટો ભાગ એ રૂઢિ તરફ આત્યંત પ્રેમની લાગણીથી જોય છે.

(અપૂર્ણ)

અમેરિકાની કેળવણી.

(ડૉ. હાર્ડિંગલાલ રણછોડલાલ પડ્યા,

એમ. એ., બી. એસ. સી., પી. એચ. ડી.)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું ભાષણ).

(ચાતુ પુ. ૫૧, ૫, ૩૩૬ થી).

સામાન્ય શાળાઓમાં આટલેથીજ અટકવામાં આવે છે. પરંતુ સારી શાળાઓમાં આ વિચારોને વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાજ કરી લે અથવા વાપરે,

અનુભવમાં મુકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે આ અનુભવ શાળા અને ઘરના દરેકજણના કામમાં લેવામાં આવે છે તેને માટે શાળા અને ઘર એટલે કે શિક્ષકો અને માતાપોએ એક બીજાને સહાય કરવી જોઈએ શાળા અને તેનો એક વર્ગ પણ નાનો સમાજ છે અને શિક્ષકને વિદ્યાર્થીને ઉત્તેજન અને છૂટ આપે તો આ નાના સમાજમાં તેમના વિચારો અનુભવમાં મુકાય છે અને તેથી તે પ્રમાણે વર્તવાની ટેવ બંધાઈ જાય છે લવિષ્યમાં જરૂરની વખતે તે વિચારો વગર મહેનતે આગળ આવે છે આ પદ્ધતિમાં એક વાધો આવે છે જેમના વિચાર પોતાને સમન નહિ થાય તેમના તરફ બાળકો દયાદૃષ્ટિ રાખશે નહિ આના વખતે શ્રેષ્ઠ શિક્ષકની ખાસ આવશ્યકતા છે તે બાળકોમાં હડવાદ દાખલ થવા દેતો નથી ગર્ભ જે સદીમાં નવી વાતો અને નવા અનુમાનો તરફ પરીક્ષકૃતિ ગખવાથી દુનિયામાં કેટલો સુધારો વધારો થયો છે તેનો તેમને ખ્યાલ આપવામાં આવે છે ખૂતકાગમાં સ્થાપિત પદ્ધતિથી વિરુદ્ધ વિચારોના માણસને અનેક પ્રકારનું દુઃખ દેવામાં આવેતું હોય તેમ નથી આજ તો પ્રત્યેક માણસ બીજાના નવા અનુમાનો તરફ દીલમોહથી જુએ છે, અને તેમાંથી કંઈ પણ સારું તત્વ હોય તે ગોધી કાઢવા યત્ન કરે છે. આવી દીલમોહની વૃત્તિથીજ નવા વિચારો અનુભવમાં મુકાય છે, અને સમાજનો ઉત્કર્ષ થાય છે. આવી રીતે વિદ્યાર્થીને અપેક્ષાપાતથી અગર પરોક્ષ રીતે દરેક વસ્તુ તરફ જોવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

અમેરિકાની શાળાઓમાં અપાતુ જ્ઞાન અનુભવસિદ્ધ અને વ્યવહારોપયોગી હોય છે આપણે આદિ વિજ્ઞાનવિષયના પાંચે શિખવવામાં કે માધ્યમિક શાળાઓમાં રસાયન શિખવવામાં પણ મગજ પરજ બોળે મૂકવામાં આવે છે. જ્ઞાનને અનુભવસિદ્ધ કરી લેવામાં આવતું નથી. અને તે પ્રમાણે કરવામાં જરૂરનો ખર્ચ મિનકુલ કરવામાં આવતો નથી અમેરિકાની શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ પ્રયોગ કરે છે અને તેથી અનુભવસિદ્ધ થયેલું જ્ઞાન મન પર બરાબર ઠંભી જાય છે

દૃષ્ટાંત તરીકે, ત્યાંના એક મેન્-યુઅલ ટ્રેનિંગના કક્ષામની દફતરની કોઈ યર્ધ પડશે મેન્-યુઅલ ટ્રેનિંગમાં ખૂણા અને સાધા બનાવવાના જ્ઞાનથી અથવા તો સ્લોઈડપદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. વિદ્યાર્થી સરખાવથીજ અમુક આખી અને ઉપયોગી ચીજ બનાવતાં શીખે છે.

નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને ખૂણા કે સાધા, ખૂણા કે સાધા તરીકેજ આકર્ષક લાગતા નથી પરંતુ કોઈ વ્યવહારોપયોગી આખી ચીજ બનાવવાની હોય તો તેના બાગ તરીકે નાની ચીજો તેઓ આનંદથી બનાવે છે. આથી તેમના લક્ષ્ય તરીકે આખી અને ઉપયોગી બાબત મૂકવામા આવે છે તે પ્રમાણે ૧૯૧૦ ની સાલમા હૅરેસ મૅન સ્કૂલના છઠ્ઠા વર્ષના વર્ગમા મોટરમોટ (મિજગીથી ચાલતી હોડી) બનાવવાનું નક્કી કરવામા આવ્યું હતું. શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને જોઈતી સમજીત આપી છોકરાઓ પામે કાગળ પર તેની યોજનાનો નકશો દોરાવ્યો છોકરાઓએ આપવામા આવેલા સાકડાના કકડાનો વચ્ચેનો ભાગ હથિયારોથી કાઢી નાંદી હોડીનો આકાર બનાવ્યો જોઈતી લગાઈ અને પહોળાઈ મળી અને બહારનો તેમજ અંદરનો દેખાવ યોજના પ્રમાણે બનાવ્યો બહારથી તેને આકર્ષક બનાવી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બે, ત્રણ, કે ચાર ધારવાળું પ્રોપેલર (હોડાને હડસેલનાર ચક્ર) તેમજ સુકાન અને હોડી ચંલાવવાને જોઈતું બળ પસંદ કર્યું. કોઈએ વરાળ, કોઈએ પેટ્રોલ, કોઈએ સિંગ (ઘડીઆળની ડમાન) તો કોઈએ વિદ્યુત-બળ વાપરું વિદ્યુત-બળવાળાએ મોટર અને બેટરી પણ પોતેજ પસંદ કરી હોડીઓના નામ બાળસ્વભાવ પ્રમાણેજ આપવામા આવ્યા દાખલા તરીકે રેડ ડેનિસ, ગો-એ-હેડ, પર્ફેક્સ, ગર્ટિંગ-ઓરો, વગેરે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને શાળામા તેમજ યેર આ બામનની તૈયારી કરના જોરામા આવ્યા હતા. કેટલાકને તો હોડીની ગનિની અજમાયશ ધરના બાય-ટળ (નહાવાનાં પીપ)મા કરતા જોયા આખરે ગતિને માટે શાળાના સિવિલિંગ પૂલ (તરવાના કુંડ)મા અર્ધા કરવામા આવી અને પહેલા આવનારને ચાલીતું પ્યાલું ઉમર, નામ, વય, શાળાનું નામ વગેરે કાતરે ઇનામ તરફે આપવામા આવ્યું આમાના ઘણા બગ છોકરાઓ બાર તેર વરસની ઉંમરના હતા તેઓ પોતે મોટરકાર ચલાવી શકે છે, અને કેટલાકેકે તો પોતાના ઘરના છાપરા ઉપર વાપરેલેસ ટેલિગ્રાફિ (નાના દોરડા વગર મદેરા મોકલવાના યંત્ર) ગોઠવ્યા જે, અને આસપાસ પાચ માઈલ સુધીના સરેશા મોકલી અને મેળવી શકે છે.

આવી શિક્ષણપદ્ધતિના આધાર પરગણાની પદ્ધતિ ઉપર દોવાથી તેનો કાર્જ ખ્યાલ આપણી પદ્ધતિ સાથે સરખામણી કરી આપણા આપણા સ્કૂલની પરીક્ષા અને વર્ગ ચલાવવાની પદ્ધતિમા સિદ્ધક ઉપર ઘણો અવિશ્વાસ

ખતાવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષકને તેના વર્ગના પરિણામ પ્રમાણે વખાણવામાં કે શિક્ષા કરવામાં આવે છે જે વિદ્યાર્થીઓ નિષ્ફળ થાય છે તેમનામાં ઝાઝા ખોડ કે માનસિક નિર્મળતા હોય તેની દ્રષ્ટિ તપાસ કરવું નથી અને માત્ર તેમજ પરીક્ષક બાળકે કે શારીરિક કે માનસિક નિર્મળતાથી થતી નિષ્ફળતા શિક્ષકનેજ આભારી હોય એમ ગણી તેના પર સવળી જવાનદારી મૂકે છે વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ સારો ન હોય તો માત્રાપો, શિક્ષક તેમના તરફ સાડા ધ્યાન આપતો નથી એમ માની લે છે, અને ઘેર શિક્ષકના કામમાં મદદ કરવા બિલકુલ યત્ન કરતા નથી જેથી શિક્ષકો તો બાળકોને બહાર જિંદગી માટે નહિ પણ પરીક્ષા માટે તૈયાર કરે છે, અને પરીક્ષાઓ તો તાત્કાલિક બુદ્ધિ અને યાદદારત તપાસે છે

પ્રાથમિક શાળાથી માડી યુનિવર્સિટી સુધી આજ પદ્ધતિ ચાલવાથી શિક્ષણ પર ઘણી ખરાબ અસર થાય છે. શિક્ષક પોતાના વિષયમાં જાડો બેસતો નથી અને શિષ્યોના મન પર અગત્યની બાબતો ઠસાવતો નથી. પણ યાદદારત પર ભાર મૂકી પૂરું સમજાવ્યા વગર ફક્ત ઉપરચોટીક જ્ઞાન આપે છે. અમેરિકામાં અભ્યાસને આનંદદાયક બનાવનાર કુશળ શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને શિખવે છે, અને વિચારવાનું, વિવેકી અને દયાવૃત્તિવાળા પરીક્ષકો તેમની પરીક્ષા લે છે આપણે અહિં તો શિક્ષક શિક્ષણશાસ્ત્રના નવા પુસ્તકો વાચતો નથી, અને નવીન શિક્ષણપદ્ધતિનો તેને ખ્યાલ પણ હોતો નથી પરીક્ષકો પણ વિદ્યાર્થીઓને ફટકુ આવડે છે તે તપાસવાની ઇચ્છાવાળા હોતા નથી, પરંતુ તેને શું નથી આવડતું તે તપાસે છે અને ફટલા પાસ થવા યોગ્ય છે તે જોતા નથી પણ ખાસ કરીને ફટલા નાપાસ કરી શકાયે તે તપાસે છે યુનિવર્સિટીમાં નો એન્ટ્રાન્સ ગુણ (માર્ક) માટે નિષ્ફળ જનારને બધા વિષયોની પરીક્ષા બીજા વર્ષે ફરીથી આપવી પડે છે. આથી પરીક્ષા બાળકને રીમાવવાનું એક યત્ર ચર્ચ પડ્યું છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીઓ કટાણી જાય તો તે કંઈ નવાઈ જેવું નથી ઘરેણું કે ફોલ્દમં ન થાય તો આખું વર્ષ ફરીથી ઘાણીમાં જોડાવાનું મ્હે છે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં એકાદ વિષયમાં નાપાસ થાય તોપણ તેને વર્ગ અદાવનામાં આવે છે, પરંતુ કાચો રહેલો વિષય ખડો દગવવાની દરકાર થતી જણાતી નથી અમેરિકામાં વર્ગ ૭ ૭ માં અને ફેટલીક જગાએ તો

ત્રણ ત્રણ માસે ફેરવાય છે, જેથી એક વખત ઘણું વિષયોમા નાપાસ થાય. તોપણ ફક્ત ત્રણ કે છ માસજ નકામા જાય છે વળી જે વિષયમા પછાત હોય તે સુધાર્યા માટે શિક્ષક ખાસ ધ્યાન આપે છે અને ફેટલીક વખત તો શાળાને અગે તેવા હોદ્દાઓનો ખાસ વર્ગ ઉઠાડવામા આવે છે. પરીક્ષાઓ વર્ગમા શિક્ષક અગાઉથી ખબર આપ્યા મિવાય અઠવાડીએ, પદર દિવસે કે મહીને ઇચ્છા પ્રમાણે લે છે. આવી રીતે દરેક વિષયના શિક્ષક દરે છે, જેથી બધા વિષયો તાજા રહે છે આ પરીક્ષાઓનું પરિણામ સાફ હોય તો ફેટલીક વખત છમાસિક કે વાર્ષિક પરીક્ષાની બાબતને માફી આપવામા આવે છે. છમાસિક કે વાર્ષિકમા થોડા માટે નાપામ થાય તો તરતજ તેની ફરી પરીક્ષા લેવામા આવે છે. વધુ માર્ક ખૂટતા હોય કે બીજી વખતની પરીક્ષામા નાપાસ થાય તો નવું વર્ષ ઉવડતા ઉનાળાની રમ પુરી થયા પછી જેમા નાપામ થયા હોય તે વિષયોની ફરી પરીક્ષા લેવામા આવે છે, તેમા ફોલોઅપ થાય તો વગર દરકતે પોતાના સાથીઓ સાથે નવા વર્ગમા જાય છે એક દરે દરરોજના વર્ગમાના અભ્યાસ અને શિક્ષકના અભિપ્રાય પર ઘણો વિશ્વાસ મૂકવામા આવે છે.

આપણી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પુકમને તાજે થવાનુંજ મમત્તે છે, અને પડેલી ઘરઁમાથી નીકળ્યા વગર જે શિક્ષણ આપવામા આવે તે અહણુ કરે છે, પોતાના તરફથી તો કોઈ પણ જાતનો ઉમેગ કરતા નથી તેમજ ઉદ્દેશ પરીક્ષામા સાગ માર્ક મેળવવા એટલેજ હોય છે અને તેથી પરીક્ષાના કચેલા ધોરણ માટે જરૂરની હોય તેટલીજ બાબતો તરફ લક્ષ આપે છે. બાળકોની કેળવણીથી થતી ઉન્નતિ તપાસવા માટે ધોરણ ઠરાવવું એ એક મોટી ભૂલ ગણાય છે. માનસિક ગતિન માટે ધોરણ નક્કી કરવું તે બાળવ્યભાવ વિરુદ્ધ છે. બાળકોમા સ્વભાવથીજ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હોય છે. પરીક્ષકો પોતાનો બાળપણનો સ્વભાવ ભૂલી જઈ બાળકો પાસે પુખ્ત ઉમરના માણસ પમેથી જેવા પરિણામની આરા ગણીએ તેવા પરિણામની ઇચ્છા રાખે છે. વળી બાળકો દરેક પોતે જે જાન મેળવ્યું હોય તે બતાવી શકનાં નવા વિદ્યા જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમા એવી બુમિકાઓ આવે છે કે જ્યારે જ્ઞાન બાત દેખાવ માટે પ્રગટ કરે ગકાતુ નથી અને આજ દાગણુધો મોટા ગણાયલા માણુમા શાળામા આજસુ ગણાઈ

ધાટોમાં થઈને જીનગી આવ્યો અને એક જોરાવર વાવાઝોડાની માફક જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં લટકાટ ચલાવતો અને કતલ કરતો પોતે લીધેલા રસ્તાની ઓધાણી તરીકે ઠેર ઠેર ધુમાડાવાળા ખડિઓરો અને શબોના મોટા ઢગલાઓ ઢોડતો પગપાળ અને દિલ્હી પર ફરી વળ્યો. જેટલો જલદીથી આવ્યો તેટલો જ જલદીથી તે ચાલ્યો ગયો, પરંતુ પોતાની પાછળ દુકાળ અને મગ્ગી ઢોડતો ગયો, જે બાર લખાનક વર્ષ સુધી ચાલ્યા. તેના પગમાં ખાસ કરીને સપાટચલા દક્ષણીઓએ આ લયકર સમયને શિવ-જે હિંદુ ત્રિપુટિમાં સહારના દેવ ગણાય છે-તેના પત્ની દુર્ગા દેવીનું નામ આપ્યું છે તે યથાર્થ છે. આખરે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપનાનાજ વર્ષમાં એટલે ૧૪૧૨ માં નવળા પડી ગયલા તરલકોમાંનો છેલ્લો બાદશાહ જે તૈમુરના હુમલા વખતે ગુજરાત અને માળવા તરફ નામી ગયો હતો અને તૈમુરના ગયા પછી દિલ્હીની નામની ગાદી પર પાઠો આવી બેઠો હતો તે મરણ પામ્યો.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર મુલતાનો.

કુતુબ-મિનાર વડે પ્રસિદ્ધ થયલા કુતબુદ્દીને તેરમી સદીની શરૂઆતમાં ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી હતી ખરી, પણ જે મહાન ખીલજવંશના બાદશાહ અલાઉદ્દીને નર્મદા ઓળંગી પહેલવહેલું દક્ષિણ જત્યુ તેણે આ મદીની છેક આખરના ભાગમાં ગુજરાતને દિલ્હીના રાજ્યનો એક પ્રાંત પહેલવહેલો જ બનાવ્યો. આ પગીની એટલે ચાંદમી સદીમાં તથલક વંશના વખતમાં ગુજરાત પર રાજ્ય ચલાવનાર દિલ્હીથી આવેલા મુસલમાની મુબાઓ હતા, પણ દિલ્હીની સત્તા નવળા હોવાથી આ મુબાઓ પોતાની મરજી માફક કામ ચલાવતા આખરે જ્યારે તૈમુરે સ્વારી કરી બંધકર તોફાન મચાવ્યું અને હુમલેને માટે દિલ્હીના ગઝ્નઓની સત્તા નિરાશા-ભરેલી રીતે પાચમાલ કરી નાખી ત્યારે આમાના એક મુબાએ ગુજરાતના સુલતાન તરીકે પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કરી. આ મુબા મુજફ્ફરખાન હતો. એના સમયમાં જાણવા લાયક હકીકત એ છે કે એ રજપૂત વંશનો અને અસલની તરફ જાતનો હતો. એનો બાપ મુસલમાન થઈ ગયો હતો અને ફિરોઝશાહ તથલકનો ખાસ માનીનો થયો હતો. આ પગથી એમ કહી શકાય કે ગુજરાત કે જે મુસલમાની ધર્મના ખીલજઓએ જત્યા પહેલાં સૈફાં થયાં આવ્યા, એ જાણી, અને વાધેલા વગેરે જુદા જુદા રજપૂત વંશોના

અમલ નીચે હતુ, તે તેજ જૂની જાતના રાજ્યકર્તાના હાથમા પાછુ આવ્યુ. પણ મુજદર અને તેના વશજેમા એક ધર્મમાથી બીજા ધર્મમા વટગાયલામાં જેવુ સ્વાભાવિક રીતે ઝનુન જેવામા આવે છે તેવુ ઝનુન હતુ, અને તેઓ પોતાના બાપદાદાઓના ધર્મને માન આપના નહિ અને તે ધર્મ પર જીલમ પણ ગુજારી જૂના દહેરા તથા દેવાલયોનો નાશ કરના અને તેને બદલે મસીદો બાની કરતા. મુજદર દિલ્હીથી ૧૩૯૧ માં સુના તરીકે આવ્યો. પહેલાના સુના પર હિંદુ ધર્મ તરફ પલપાત કર્યાનો આરોપ આવ્યો હતો તેથી તેની પાસેથી સત્તા લઈ લેના મુજદરને મોકલ્યો હતો. મુજદરે તે સુબાને હરાવ્યો તથા મારી નાખ્યો, અને એટલી ઝડપથી સત્તા મેળવી મજબૂત કરી કે તેણે ૧૩૯૮ માં ગુજરાતના સુલતાન તરીકે પોતાનુ નામ જાહેર કર્યુ અને તૈમુરની સ્વારીથી થયેલા ભય અને ગભરાટ દર્મિયાન દિલ્હીનો સમગ્ર બિલકુલ તોડી નાખ્યો.

જગ્યાની પસંદગી.

મુજદરનો પૈત્ર અહમદશાહ તેની પછી ૧૪૧૧ માં ગુજરાતની ગાદી પર બેઠો, અને બીજે વર્ષે તેણે અમદાવાદ સ્થાપ્યુ તે વખત સુધી અને તે પહેલાં સૈકાઓ સુધી મુસલમાન તેમજ રજપૂત અને રાજાઓના અમલમા ગુજરાતની રાજધાની અણહિલવાડ અથવા પાટણમા હતી. પાટણ અમદાવાદથી સાઠેક માઇલ ઉત્તરમા છે, અને ત્યાંના ખડિઓર હજી સુધી ગાયકવાડી રાજ્યના કડી પ્રાંતમા જેવામા આવે છે. આ જૂના શહેરની સ્થાપના પ્રખ્યાત રાજા વનરાજે આઠમી સદીમા કરી હતી, અને તેને ત્યારપછીના હિંદુ રાજાઓએ શણગાર્યુ હતુ. મુસલમાન સુનાઓ તેમજ પહેલા સુલતાન મુજદરશાહે પણ તેની જોભામા કેટલોક વપારો કર્યો હતો. પણ અહમદશાહને પાટણ ગમ્યુ નહિ તેથી તેણે આશા નામનો એક બીડા સરદાર જે તેને વાણુ પગવતો હતો અને જેની પુત્રી સાથે તેનો પ્રેમ બધાયો હતો તેના તાયાના અસાવન ગાગની પામે સાગર મતીના કાઠા પરની વધારે મધ્યમા આવેલી જગ્યા રાજધાની તરીકે પસંદ કરી. આ સમયે લોકોમા એક એવી દત્તકથા ચાલે છે કે જાદશાહે નવા શહેરને માટે આ જગ્યા પસંદ કરવાનુ કારણ એ હતુ કે તે પોતાના

પ્રીતિપાત્રની નજીક રહી શકે બીજી દત્તકથા એવી છે કે, એક દિવસ બાદ-
શાહ પોતાના કૂતરા લઈને શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક
નવીન દેખાવ જોયો, તે એ કે સસલાના ઉપર શિકારી કૂતરાઓએ હુમલો કરવો
જોઈએ તેને બદલે સસલાએ હિંમતથી કૂતરાઓ પર હુમલો કર્યો, આ ઉપરથી
એ એક સાગ શુકન તરીકે ગણી એ બનાવવાળી જગા પોતાના નવા
શહેર માટે તેણે પસંદ કરો. આ પરથી લોકમા કહેવત પડી છે કે,

“જહા કુત્તે પર સરસા આયા

વહા બાદશાહને શહેર બસાયા”

આ પસંદગીનો વધારે માનવા લાયક ખુલાસો પ્રખ્યાત ઇતિહાસકર્તા
ફેરિસ્તાએ આપ્યો છે તે લખે છે કે અહમદને અસાવલની હવા અને
સ્થિતિ અત્યંત ગમી ગયા હતા. આ પસંદગી કરવામાં અહમદ ઉપર કદાચ
એ બાબતની પણ અસર થઈ હોય કે ૯ વર્ષ ઉપર ૧૪૦૩ માં એના પિતા
મહમદ જેને એના પ્રપિતા મુજદર તરફથી ગાદી મળી હતી પણ જે
થોડા વખતમાજ મરી ગયો હતો તેણે આ ગામડું રાજધાની માટે પસંદ
કર્યું હતું.

ચાર અહમદોનું શહેર.

એક મોટા શહેરનો હેવાલ આપતા ઇતિહાસકર્તા ગિબન જણાવે છે
કે ‘દરેક યુગમાં મોટા શહેરોની સ્થાપના સમયમાં ઘેર ને ઘેર અતિશ-
યોક્તિ અને દત્તકથાનું સુદર મિશ્રણ શહેરને યોગ્ય શોભા આપે છે’
ક્રૅન્સ્ટેન્ટાઇનની માફક મહાન અહમદ પણ એવું માનવાની ઇચ્છા રાખતો
કે એણે નવી રાજધાની સ્થાપવાનો જે ઠરાવ કર્યો હતો તે માનવી રાજ-
નીતિની અનિયમિત સલાહને આધારે નહિ, પણ દૈવી હાથપાંખના અચળ
અને નિઃસ્વ દરમાનને આધારે કર્યો હતો. તે એક ચુસ્ત મુસલમાન હતો,
અને લોકોમાં આજમુદી પણ બહુ વિખ્યાતિ પામેલી દત્તકથા પ્રમાણે તે
એવું કહેતો કે મારા ગુરુ અહમદ ખતુની કૃપાથી પેગમ્બર ઇલિજાહ, જેને
મુસલમાનો ખિજના નામથી ઓળખે છે, તેમણે સ્વપ્નમાં મને દર્શન
આપ્યા, અને ગહેર બાંધવાની રજા આપતા કહ્યું કે જે બપોર પડીની
પ્રાર્થના કરી પણ ચૂક્યા નહિ હોય એવા અહમદ નામના બીજા ત્રણ
ખસો તારી મદદ માટે તુ સીધી કાઢશે, તો એ શહેર લાખો વખત

ટકશે અને આપાદ થશે શેખ અહમદ ખતુ એના જેવોજ ધાર્મિક મુસ-
લમાન હતો અને તે પોતાના ધર્મની ક્રિયાઓ તથા ફરમાનો બરાબર પાળતો.
પરંતુ બીજા જે એવા રોધી કાઢવા માટે આખા ગુજરાતમાં ખતથી ગોધ
કરવી પડી આખરે તે જે પણ મળી આવ્યા, એક ટાણ અને એક
મલિક, જે બેઉનાં નામ અહમદજી હતા આ ચારે ધાર્મિક અહમદોએ
શહેરનો પાયો નાખ્યો. આ પ્રમાણે જોતા એ શહેરને અહમદોએ આપાદ
કરેલા શહેર એટલે અમદાવાદ તરીકે ઓળખવાને સમજ કારણ મળે છે.
આ ચારે જણાઓ શહેરના બાધકામ ઉપર દેખરેખ રાખતા. દરેક જણે
ચોથો ભાગ પોતાની સમાજ નીચે લઈ લીધો હતો, અને તેમની મદદમાં
બીજા 'બાબા' નામના બાર પવિત્ર માણસો હતા આ ઉપરથી ગુજરા-
તના લોકોમાં ચાર અહમદ અને બાર બાબાના શહેર તરીકે અમદાવાદ
સામાન્ય રીતે ઓળખાય છે, અને એની બાધણી પર દેખરેખ રાખનાર
આટલા બધા ધાર્મિક પુરુષોની પવિત્રતાનો પ્રતિબિંબ એ શહેર પર
ખાસ પડેલો છે.

જાદુગર માણેકનાથ.

ઉપર ગણાવેલા પવિત્ર પુરુષોએ તેમાં ખાસ ડરીને શેખ અહમદ
ખતુએ લોકોના માનવા પ્રમાણે ફક્ત દેખરેખ રાખવા ઉપરાંત બીજી રીતે
પણ મદદ કરી હતી આવા પવિત્ર વર્તનવાળા પુરુષ પામેથી એનીજ મદદ
મળવી વધારે યોગ્ય છે. તે મનોગ્નઃસ્તકથા એવી રીતે બિતરી આવેલી છે કે
જ્યારે શહેરનો કોટ ચણાતો હતો, ત્યારે માણેકનાથ નામનો એક હિંદુ આવો
જે જાદુમાં પ્રવીણ હતો તેણે બાધનારાઓને ઘણા હેરાન કીધા હતા પોતાના
જાદુને પ્રતાપે દિવસે ચણવામાં આવેલો કોટ રાતના પાડી નાખતો અહ-
મદશાહને પહેલા તો ધણુ દુઃખ થયું, પણ ખતુની આધ્યાત્મિક મદદથી એ
નુકસાન કરનાર કોણ હતો તે, તથા તેની ધારણા તોડી પાડવાનો તેમજ
તેને શિક્ષા કરવાનો રસ્તો ક્યો છે તે એણે શોધી કાઢ્યું શેખના કહેવાથી
ખબર પડી કે એ માણેકનાથનું કામ છે, ત્યારે એણે માણેકનાથને બો-
લાવ્યો અને ફાસલાવીને પોતાની જાદુઈ સત્તાની વિશેષ સાબીતીઓ
આપવા સમજાવ્યો માણેકનાથે ક્યું કે હું નાની ઝરીમાં જઈ શકુ છું

ધાનપુર મહાલ.

આર્થ.	અનર્થ.	આર્થ.	અનર્થ.
દેવના	વવેર	બાપ	કાદબા
તીખુ.	ગીખુ	ચકલી.	ચરકલી.
મકાન.	મકી	નહાવું	ખખોગતું.
ધરડો	કલો.	તણુ.	તેજુ.
કપડા	સાકલાં.	બોલે.	ગોંગરે.
આલિણુ	બામૂણુ	તાપ	તાંપ
લેંગ	ડાખા	ચક્રમ.	કટોગી.
અડીયાં.	એરો.	કાગળ.	કાગળ
ખાખરો.	ખ ખેર.	મકોડો.	દરખો.
ખજુગી	ખજુર.	છાંદા.	તેડા
એરંગી	એરંગી	માંકણુ	માંકજી.
પથર.	સાપેર.	બેટો.	બેટો.
માટી.	કસર.	શીયાળ.	ખાખડી.
નથી.	નીમતે.	ધંડી.	ધેડી.
નથી.	ચી.	પેલીમેર	પરો.
કચુ નથી.	દરક નથી.	વાંસજી.	વાંસજી
ચોપરો.	ચોઈ.	આંકલો.	આંકા.
ચોરીઓ.	ગુંવાર.	કચું.	કચુ.
ખોવડાં.	મૂડાં.	ભાઈ.	લેવા.
નાક	નખોઈ.	લેટો	કાગળીઓ.
બેગા.	તાદગાં.	સસલાં.	દાસાં.
કાકા.	બાગા.	તીર.	બાલડી.
નીચાન.	એગાંજી.	કાદવ.	કાદગ

ઉપર પ્રમાણે આર્થ અને અનર્થ બોલીનો ફેર છે.

મગનલાલ જુગાલ ગવળ
ગદોષ પાંડવા, તા. જાન્યુઆરી

“આફ્રિકા ખંડની ભૂગોળ.”

“લેઈક કીટ્ટુ.”

પ્રાય આપણું માનવું એવું છે કે આફ્રિકા એ એક મોટા રણવાળો, પાણી અને વૃક્ષ રહિત, સૂકો, વેરાન, વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ છે એ દેશમા કાળા જંગલી લોક વસે છે એમ સામગ્ર્યું, અથવા ભૂલેચ્છકે વાચ્ય હોવાથી એમજ માનવું છે કે ત્યાં કંઈ જોના અથવા જાણવા જેવું છેજ નહિ પરંતુ એ માનવું સત્ય નથી. કુદરત સર્વત્ર નિષ્પક્ષપાત હોવી જોઈએ અને વસ્તુતઃ છે પણ ખરી. એ સત્યનું દષ્ટાન્ત “લેઈક કીટ્ટુ,” કહી શકાય. કદાચ અને છેક નગ્ન કુદરત જંગલી લોકોના દેશમા પણ કુદરતની દષ્ટિ તો સમાન અને ઉદારજ છે.

મહાન પ્રભુના પ્રભુત્વના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવનાર, અનેક ભવ્ય અને રમણીય સ્થળો કાળા આફ્રિકામા પણ જડી આવે છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્યપૂર્ણ અનેક યુરોપીઅન મુસાફરો એ દેશની યાત્રાએ આવી ગયા છે અને હજી પણ આવતા જાય છે આપણામા એ ગોખ ઉત્પન્ન થાય એ ખરેખરજીવું છે. મારા પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવાસમાં જે કંઈ ઘોડું જોવાયું અનુભવાયું છે તેનું વર્ણન આ ભૂગોળ વિદ્યાની સીરીઝમા રજુ કરવા અભિલાષી છું.

ખ્રિષ્ટીય ઇસ્ત આફ્રિકાના મુખ્ય અને જાણીતા બદર મોમ્બાસાથી પશ્ચિમે ૩૪૫ માઈલ દૂર યુગાન્ડા રેલ્વેના એક નાના “કીટ્ટુ” નામના સ્ટેશનની નજદીક એક સુંદર “કીટ્ટુ” નામનું સરોવર આવેલું છે. આ મીઠા પાણીનું સરોવર દરિયાની સપાટીથી ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ ફુટ ઊંચાઈએ છે ઘેરાવો ૫-૬ માઈલનો ગણાય છે. “કીટ્ટુ” નામ ત્યાં વસતા “કીટ્ટુ” નામના જંગલી લોકોના નામ પરથી પડેલું જણાય છે.

ઉક્ત સરોવર તેના સાધારણ ઘેરાવાને લીધે કે તેની દરિયાની સપાટીથી ૬૦૦૦ ફુટ ઊંચાઈને લીધે લેખનો વિષય થયો નથી. પરંતુ એ સરોવરમાં કંઈક એવું વિચિત્ર છે કે જે નવીન છે.

એમેર જંગલી વનસ્પતિથી ઘેરાયલાં, ચીયા અને બીજા ધાસથી ભરપૂર એક મોટા લીલાછમ ગલીયા પર ગાયો બળદો અને બકરાંઓને નિરાતે ચરતા જોઈ, અથવા તો “કીટ્ટુ” અને આમરુ પહેરેલી તેની અર્ધનગ્ન સ્ત્રી,

લાકડાની ભારી ખીક પર લઈ જતાં જોઈ નવા મુસાફરને ભાગેજ ખ્યાલ આવી શકે કે એ મોટા ધાસના ગણીયા નીચે-આમતેમ સ્વચ્છંદે વિચરનાં જનવરોના પગ નીચે-એક મોટો જળનો સમૂદ્ર છે.

હરેક મુસાફર એ સરોવરની પ્રથમ યાત્રાએ તો તેને કિનારે છેક પહોંચ્યા પછી પણ “અહિં કઈ સરોવર જેવું છેજ નહિ” એવો ઉદ્ગાર સહજ કાઢશે પરંતુ જ્યારે તેને કહેવામાં આવશે કે એ ધાસના ઢાકણ નીચે પાણીનો અખુટ ભંડાર ભરેલો છે, ત્યારે તો તેને આશ્ચર્ય થશે, અને એની વિચિત્રતા જોઈ ત્યાંસુધી આવવાની મહેનત સફળ લેખશે.

‘મુસાફર, નીચે ગ્રેલા અગાધ જળના સરોવર પગના વનસ્પતિથી બનેલા ઢાકણ પર ધીમે પગલે એક છેડેથી બીજે છેડે ફરી વળે છે અને અગમ્ય આનંદ અનુભવે છે પ્રથમ તો એ ઢાકણ પર પગ મૂકનાં બીક લાગે છે પણ જ્યારે આપણો “ડીફ્યુ” ગાઇડ-માર્ગદર્શક-તેનો લાંબો ભાસો લઈ આપણી આગળ આગળ બેઠકારીથી ચાલે છે ત્યારે આપણને દિમ્બન આવે છે અને પછી આપણી યાત્રા નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય છે.

નીચેના પાણીનો અવાજ, કીખોડા (Hippopotamus) ની આવ-જાયથી પાણીનો ખખળાટ, અને ‘રણા મોટા દેડકાનો ડુંગટ આપણને બપોળીત કરી મૂકે છે. મુસાફરીમાંના ઘણા નવજા મનના માણસો દુખી જવાના બપથી કિનારા ઉપરજ એસી ગ્રે છે પણ દિમ્બતવાન મુલાનો યાત્રાનો ખ્દાર લે છે.

સરોવર પગના ધામના પૂન પગ ચાલતુ જો કે ભયકર છે અથવા ભયકર લાગે છે તોપણ જ્યારે તે ઉપર જળદો અને ગાયોને ચરતાં જોઈએ તો એ ત્યારે, જેમ તપાવેલા લોદરતલ ઉપર કાઠીની હાડ જોઈ પ્રત્યાલનો ભય નાશ પામ્યો દતો તેમ આપણો ભય નાશ પામે છે.

ઉક્ત સરોવર મિ. ઈ. આફ્રિકાના રાજ્યવાનીના શહેર નૈરોબીથી ૧૫ માઈલ દૂર છે. નૈરોબી શહેરને એ સરોવરમાંથી નળ વાટે પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. એના વનસ્પતિથી ઢંકાયેલા મગલનું પાણી રાત્રી અને તન્દુરસ્તી આપનાર છે. નૈરોબી મિ. ઈ. આફ્રિકાનું દરમ આપનું રથગ ગણાય છે.

કુદરતની કેવી કેવી અદ્ભુત કૃતિ છે! પ્રજાની જ્યાં રૂપા છે ત્યાંબીનું શું જોઈએ?

જી. બી. બેટકર.

संगीतविषय.

(આલુ પુરતકે ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૩૪૧ થી)

मध्यपङ्क्त रचना, सान्द.

मात्रा ४	रे	धे	हु	त	तु	भ	दे,	न	ग	त	नो	ता	त	ग	ह्रा	यो ,
मध्यद्रुत गति.	S	S			S		S				S	S			S	
	री	म	प	प	नी	सं	सां-नि-	नि	ध	प	म	प	ध	मग	री ,	

आ स ध | गे सं | आ रे, पा | . ग तो | तुं न न | धा ये .
 ऽ | | ऽ ऽ | ऽ | | | | ऽ | | | ऽ | |
 री म म | प नी | सां सं-नी . ध प | मप ध प | मग री ,

ॐ पां, स | ६७ ६७ | धा म धा | न्य ने | तू न प | ज वे ,
 | ५ | | | ५ | | | ५ | | ५ | | ५ | |
 स री रि | म म प प | नी नि सां .. नि सां | री'-गंरि' | नी सां ,

अ न भा . य स हु अ व ध रे न न व ओ आ वे .
 ५ | | | | ५ | | ५ | | ५ ५ |
 नी-नि धा .. प नि नि सां सं-नि नी ध प म प धा म ग री .

* । = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા , ડ' = ૩ માત્રા ; િ = સ્વર, વર્ણ
કે સપ્ત ધ્વીજ સ્તંભમાં આવું છે એ જતાવનાર ; -ગા = ક્રોમળ ગા ;
નો । = મન્દ્ર નો ; િ = ગીત પૂર ; ૨ = અર્ધમાત્રા ; √ = સૂક્ષ્મ વિગમ.

મધ્ય શ્રુપમ સ્વરરચના

માત્રા ૪	મ	ધ	મા	ખી	હુ	મ્હે	ન	તુ	..	,
મધ્યમાત્રી.			ડ	ડ	ડ	ડ			ડ'	
	-નિ,	-નિ,	-ની,	સા	સા	મ	-ગ	મ	..	,

કુ	ત્ર	ર	ત	ણી	નિ	શા	.	જ	,
ડ				ડ		ડ'		ડ	
પ	-નિ	-નિ	સં	રી'	સ'	-ની	ધ	પ	..,

મ	ન	હ	ર	મ	ધ	પૂ	ઝ	ર	એ	,
						ડ	ડ			ડ
પરિ'	સ'	સ'	-નિ	-નિ	-ની	સં	નિ	ધ	પ	.. મ,

ર	સ	મૂ	કે	તત	કા	.	જ	.	
		ડ	ડ	ડ	ડડ	ડ			
-નિ,	-નિ,	સા	પમ	-ગરિ	સા	મા	સ	.	

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; | = સ્વર, વર્ણ
 ૬ શબ્દ ખીલ સ્તત્રમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = ડામગ ગા ;
 નો, = મન્ નો ; ણી = ગીત પૂર્ણ ; ~ = અર્ધમાત્રા. ✓ = સદ્મ વિરામ.
 મંડ = ઝોણ બગથી, રપટ = મળથી ; ધન = વધારે બગથી.

શુદ્ધિપત્ર.

પૃ. ૫૧, પૃષ્ઠ ૮૩, લીટી ૧ લી. “✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ-આપેલા ગુણાકાર” ને જાહેર “✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ-આપેલા ગુણાકાર x ૮” વાચવું

પૃષ્ઠ ૩૦૫, લીટી ૧૧ મી. “બે સખ્યાનો સરવાળો આપેલો હોય;” ને જાહેર “બે સખ્યાના ધનનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય,” એમ વાચવું

પૃષ્ઠ ૩૦૭, લીટી ૫ મીથી શરૂ થતા ઉદાહરણમાં કેટલાક શબ્દો છપાયા રહી ગયા છે, માટે તે ઉદાહરણને નીચે પ્રમાણે વાચવું

ઉદા:—બે પુસ્તકો છે. એક પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ છે તેટલા પાના તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે, અને એ પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે જાન્ય પુસ્તકમાં જેટલાં પ્રકરણ છે તેટલાં પાનાં તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે, અને એ પુસ્તકના એક પ્રકરણમાં જેટલા પાના છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે બીજા પુસ્તકના મળીને ૪,૬૮,૮૭૫ શબ્દો છે. બીજા પુસ્તકનાં મળીને ૫૫ પ્રકરણો છે. ત્યારે દરેક પુસ્તકમાં કેટ કેટલાં પ્રકરણો હશે? એક લીટીમાં ૧૧ શબ્દો છે

ઉપરના ઉદાહરણમાં જે શબ્દો મોટા ટાઇપમાં છે તે શબ્દો છપાયા રહી ગયા છે.

પૃષ્ઠ ૩૦૮, લીટી ૧૧મી “માટે જ થ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૨} = ૪૮.$ ” ને જાહેર

“માટે જ થ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૩} = ૪૮.$ ” વાચવું

કેળવણીખાતાની ખબરો.

(ઉ ભા. ના મે એ. ઇ સાહેબના તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૧૯૯૧૩ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆ, વગેરે નામદાર ગહેનેશાહ તરફથી જખ થયલા બહેર કરવામા આવ્યા છે, કાગળ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆ વગેરેમા એવા સમ્પદો કે લખાણુ છે કે તેથી નામદાર ગહેનેશાહ તરફ કે હિદમા કાયદેસર ચપાવણી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોપ, તિરસ્કાર, કે ધિકાર ઉશ્કેરાવાનો સભવ છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી હંગામન તથા તારીખ
નિલક પઠ ચાલેલા કામનો સર્પૂલ તથા ખાતરીલાયક હેવાલ	અગ્રેજમા મુળમના હંદુ પ્રકાશ રીમ પ્રેસમા છપાયેલો, અને મરાઠા પત્રના અધિપતિ એન. સી કેદર, બી એ, એલ એલ. બી એ પ્રસિદ્ધ કરેલો	લ્યુડિસ્વલ ડિ પાર્ટમેન્ટ. નં ૨૯૩૮, ડિ'સેમુ બર્ષ, તા. ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.
સન્મિત્ર સમાજ મેળ્યા ટ્રિગિતા કેલેલી લોકમાન્ય બાળ ગગાધર ટિળક ગાજવરીલ પદ્યે (સન્મિત્ર સમાજ મેળ્યાએ માટે બનાવેલા લોકમાન્ય બાળ ગગાધર નિલક વિષે ગીતો)	નીલકક વામન બીડે બી. એ, એલ એલ બી. એ લખેલા, અને મુળમમા પાવેતી વરદ પ્રેસમા ૧૧	લ્યુડિસ્વલ ડિ-પાર્ટમેન્ટ, નં ૩૧૪૯, ડિ'સેમુ બર્ષ, તા. ૨૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.
કાગાવરીલ ગાજવરી-તાચા ખટલા સન ૧૯૦૮ (સને ૧૯૦૮ મા કાગા-પર ચાલેલી ગાજવરીની તપાસ)	મુળમમા હંદુ પ્રકાશ પ્રેસમા છપાયેલી, અને ગોવિંદ ધોંડેવ દડવને પ્રસિદ્ધ કરેલી.	"

હઝરતઅલી ઓ ખીર
હનુમાનેર લરાઈ (હઝરત
અલી અને વીર હનુમાન
વચ્ચેનું યુદ્ધ.)

બગાળી ભાષામાં શાયર
મહમદ યાકુબ ખાને લખેલું,
કલકત્તામાં અદાબન બાઇસે-
કસ લેન ન ૧૫ માં છપાયેલું,
અને સીતાનાથગંધે કલકત્તામાં
અપર ભયતપોર રોડ ન ૩૩૭
માંથી પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૩૧૯૩
કિલે મુબઈ, તા. ૨૪ મી એપ્રિલ
૧૯૧૨

શ્રીછત્રપતિશ્યા જ-
નોત્સવા પ્રીત્યર્થ એક
ત્રિમુક્તા પદસંગ્રહ (શ્રી
છત્રપાનના જન્મદિવ-
સના ઉત્સવ માટેનાં
ગીતનો નાનો સંગ્રહ)

શ્રી શેતકરી પ્રેસમાં પૂ-
નામાં છપાયેલો, અને પૂનાના
સન્મિત્ર સમાજ તરફથી પ્ર-
સિદ્ધ થયેલું મરાઠી ચોખાનીઉં

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૫૬૧, કિલે મુ-
બઈ, તા. ૯ મી
મે, ૧૯૧૨.

હિંદુસ્તાનના લોકોનું
પ્રજાકીય એક્યુટેવીરીતે
સ્થાપન કરેલું.

પોંડિચેરીમાં છપાયેલું હોય
એમ બતાવતું તામિલ ચો-
ખાનીઉં

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નં.
૩૭૪૧, કિલે મુ-
બઈ, તા. ૧૫ મી
મે ૧૯૧૨.

ઇસ્લામીનો બ્રાતૃ-
ભાવ (The Islamic
Fraternity) ગ્રંથ
બીન્ને, નં. ૧૦

હિંદુસ્તાનમાં બોપાળના
મહમદ બરકતદિનાહે ચલાવેલું
અને કાટેલું અને બપાનમાં
ટોફીઓમાં અગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલું વર્તમાનપત્ર

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૮૬૯, કિલે મુ-
બઈ, તા. ૨૧ મી
મે ૧૯૧૨

જિનન મહાદેવ.

અનંત નારાયણ ભાગવતે
મરાઠીમાં લખેલું, પૂનામાં ભા-
રતભૂષણ પ્રેસમાં છપાયેલું,
અને નારાયણ પાર્કુરંગ દેવજી
પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૯૬૭, કિલે મુ-
બઈ, તા. ૨૭ મી
મે ૧૯૧૨.

દિલ્હીનો છેલ્લો મો-
ડ બાદશાહ બહાદુર-
હ મરૂં.

ઠક્કર નારાયણે ગુજરાતી-
માં લખેલું, વડોદરામાં ચારદા
બવન પ્રેસમાં છપાયેલું, અને
અવેરભાઈ દાદાભાઈ પટેલે પ્ર-
સિદ્ધ કરેલું.

હી સારી ભાઉમં-
ડી (આ સંઘળું ધરના
રૂપને લીધે થયું).

દેખીતી રીતે લક્ષમણ ના-
સયણ જોશીએ મરાઠીમાં લ-
ખેલું, અને મુંબઈમાં તત્ત-
વિવેચક પ્રેસમાં છપાયેલું.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૨૫, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૮ મી
મે ૧૯૧૨.

સંગીન શ્રી શિવાજી
ટક અથવા રાષ્ટ્રોદ્ધાર.

મુંબઈમાં કર્ણાટક પ્રેસમાં
છપાયેલી, અને મહારાષ્ટ્ર અ-
ચપ્રકાશક સમિતિએ પ્રસિદ્ધ
કરેલી આવૃત્તિ, મરાઠીમાં પ્ર-
ભાકરે લખેલી, જેની એક
બીજી આવૃત્તિ તા. ૨૪ મી
ડિસેમ્બર ૧૯૧૦ ના સરકારી
દરાવ નં ૭૩૫૬ થી જમ
થઈ હતી તે

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૬૪, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૯ મી
મે ૧૯૧૨.

મહારાણા પ્રતાપ-
સિંહ નામનો નાટક.

પૂનામાં જગદ્દિતેન્દ્ર
પ્રેસમાં છપાયેલી, ગળનનચિ-
તામણ દેવે પ્રસિદ્ધ કરેલી, અને
મરાઠીમાં અનંત વામન બવેએ
લખેલી આવૃત્તિ, જેની એક
બીજી આવૃત્તિ તા. ૩૧ મી
જુલાઈ ૧૯૧૧ ના સરકારી
દરાવ નં ૪૪૨૧ થી જમ
થયેલી હતી તે.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૬૫, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૯ મી
મે ૧૯૧૨.

ઇસ્લામીનો ભાતૃ-
ભાવ (The Islamic
Fraternity) નામના
વર્તમાનપત્રનો માહે
જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ નો
અંક બીજો, નં. ૯, તથા
માહે માર્ચ ૧૯૧૨ નો
અંક બીજો, નં. ૧૧

સન્મિત્ર સમાજ
મેળાયાં પદો ભાગ દુ-
સરા (સન્મિત્ર સમાજ
મેળાનાં ગીતો, ભાગ બીજો)

સન્મિત્ર સમાજ
મેળાયાં પદો ભાગ ત્રિ-
સરા (સન્મિત્ર સમાજ
મેળાનાં ગીતો ભાગ
ત્રીજો).

પ્રેસિડન્ટ મહાવીર
ગાર્ફિલ્ડ.

રાષ્ટ્રગીત માળા.

મુગર બાગ્યા
પોવાડા.

હિંદુસ્તાનમાં ભોપાળના
મહમદ અરકતસ્લાહે ચલાવેલું
તથા કાઢેલું, અને જાપાનમાં
ટોકીઓમાં અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ
ચયલું વર્તમાનપત્ર.

શંકર પાંડુરંગ મહાજને
લખેલાં અને પૂનામાં ચારદ
પ્રેસમાં છપાયેલાં.

શંકર પાંડુરંગ મહાજને
લખેલાં અને પૂનામાં મનોહર
પ્રેસમાં છપાયેલાં

ગુજરાતી નરસિંહભાઈ
ઈશ્વરભાઈ પટેલે લખેલું, વડો-
દરા રાજ્યના મેદસાણાના શિ-
ક્ષક પ્રેસમાં છપાયેલું, અને
પેટલાદના “મિત્રમંડળ” તરફથી
પ્રસિદ્ધ ચયલું.

પૂનામાં ચિત્રશાળા પ્રેસમાં
છપાયેલી અને પૂનામાં સદા-
શિવ પેઠ નં. ૭૧૫ માં લિમ-
િટેડ પ્રેસમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી.

ડી. એન. આપ્ટેએ લ-
ખેલાં અને પૂનામાં જગદ
દિતેશ્વ પ્રેસમાં છપાયેલાં

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નં.
૪૨૫૧, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૬ ફી
જુન ૧૯૧૨.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૭૩૯, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૬ મી
જુન ૧૯૧૨.

”

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૮૮૨, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨ જી
જુલાઈ ૧૯૧૨.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૫૦૧૧, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૬ ફી
જુલાઈ ૧૯૧૨.

”

નં. ૭૪૦૭

રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ,

કિલ્લે મુખ્ય, ૮ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨.

સને ૧૮૭૮ ના સી કસ્ટમ્સ ઍક્ટના સેક્શન ૧૯ મુજબ 'ઇસ્લામીનો બ્રાતૃભાવ' (The Islamic Fraternity) નામના જાપાનમાં ટોકીઓમાં છપાયેલા અને પ્રસિદ્ધ ચપલા પત્રની કોઈ પણ નકલ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં દરીઆ અગર જમીન મારફત લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઇન-કાઉન્સિલ તરફથી મના કરવામાં આવે છે.

નં. ૪૧૦૦.

જ્યુડિશિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ,

કિલ્લે મુખ્ય, તા. ૩૦ મી મે ૧૯૧૨.

શુદ્ધિપત્ર.

તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૧ ના જ્યુડિશિયલ ડિપાર્ટમેન્ટના સરકારી ઠરાવ નં. ૧૧૫૪ ના સમ્બંધમાં નીચેના ફેરફાર કરવો:—

“ હરિપદ છતરજીએ લખેલું, મેસર્સ ભટ્ટાચાર્યજી ઍન્ડ સન્સે કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૬૫ માં પ્રસિદ્ધ કરેલું, અને કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૮૧ માં પશુપતિ પ્રેસમાં અવિનાશ ચન્દ્ર બાસુએ છાપેલું દુર્ગાસુર” ને બદલે “ હરિપદ છતરજીએ લખેલું, મેસર્સ ભટ્ટાચાર્યજી ઍન્ડ સન્સે કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૬૫ માં પ્રસિદ્ધ કરેલું, અને કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૮૧ માં પશુપતિ પ્રેસમાં અવિનાશ ચન્દ્ર બાસુએ છાપેલું દુર્ગાસુર (આશ્વત્થિ પહેલી)” એમ વાચવું.

જાહેર ખબર.

નવરોજી પેસનજી વકીલની સ્કૉલર્શીપ માટેની માહે ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ માં લેવાયેલી પરીક્ષામાં નીચેના વિદ્યાર્થીઓને તે સ્કૉલરશીપ આપવા ઠરાવ થયો છે.

નંબર	વિદ્યાર્થીનું નામ	ઉંમર	જે નિશાળમાં ભણતા તે.
૧	અરોજ રમણભાઈ	૧૩	શ્રીઓ માટેની મ. ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ

કલાસ વ			
૨	ગુલુ કોઠાવાળા	૧૪	કૉન્વેન્ટ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ
કલાસ ક			
૩	જ્યોતસ્ના રમણભાઈ	૧૫	સ્ત્રીઓ માટેની મ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
કલાસ હ			
૪	રોશન શેઠના	૧૬	” (સહી) P. Lory, એ. ઇ. ઇ. ભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

ઝંગીઆસ્કૂલ—પીરશી તથા ગામના સદ્ગૃહસ્થો રૂમાલ તથા સાકર રા. ૧૦-૪-૦. મનુરોસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી ઇનામ સાકર રા. ૧-૪-૦. નામદાર કેસરેહિદ પાયમા જર્જ શાહેબ બહાદુરના ચબ્યાભિષેક પ્રસંગે. ખેડાઈસ્કૂલ—ગામધણી તરફથી મિઠાઈ તથા પુસ્તકો રા. ૫૬-૮-૦. નીરોણાસ્કૂલ—ગામના મહાજન તરફથી સાકર રા. ૮-૦-૦. પલ સવાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી મિઠાઈ રા. ૧૦-૦-૦ લાકડીઆસ્કૂલ—લાકડીઆ જગીરદાર તરફથી પતાસાં તથા પુસ્તકો રા. ૮-૦-૦. રાપરસ્કૂલ—વહીવટદાર તરફથી પતાસાં રા. ૪-૦-૦. કટારી-આસ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી મિઠાઈ તથા રૂમાલ રા. ૫-૦-૦ કોઠારાસ્કૂલ—જગીરદાર તથા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સાકર તથા રૂમાલ રા. ૧૨-૮-૦. કોઠારાકન્યાશાળા—જગીરદાર તથા ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સાકર રા. ૬-૪-૦. વાલાપધરસ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો, પટેલ હંસરાજ પાસવીર વગેરે તરફથી સાકર રા. ૩-૦-૦ ત્રમૌસ્કૂલ—કોરનેશન મેડલો નંગ ૩૦ વહેંચાયેલા. રાપરકન્યાશાળા—રા વહીવટદાર તથા ન્યાયાધીશ તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦ તેરા કન્યાશાળા—અને જગીરદાર તરફથી ચુદડીઓ તથા સાકર ઇનામ તરીકે વહેંચાયેલ રા. ૨૫-૦-૦.

તેરાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી રમાલ તથા સાકર રા. ૩૭-૮-૦. મુથ-
 રીસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૭-૦-૦ ગેડીસ્કૂલ—જગીરદાર
 રાણાજી તથા વાઘેલા નારાયણજી જીવણજી રમાલ તથા સાકર રા. ૬-૮-૦.
 મનકેરાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી પુસ્તકો તથા સાકર રા. ૧૯-૦-૦.
 બલદીઆસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૭-૦-૦. અગીઆ-
 સ્કૂલ—ધીણાધર જગીરદાર ખીર સાકર રા. ૨-૮-૦. ગોધરાસ્કૂલ—
 ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઇનામ તરીકે વહેંચાયેલ રમાલ તથા સાકર
 રા. ૧૮-૦-૦. નાગેઆસ્કૂલ—નગ ૧૨ અને જગીરદાર તરફથી ઇનામ
 તરીકે વહેંચાયેલ સાકર રા. ૧-૪-૦. કેડાયસ્કૂલ—ગામ તરફથી
 પેંડા રા. ૬-૦-૦. ખાવડાસ્કૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૫-૮-૦.
 ચોખારીસ્કૂલ—ગામના વેપારી રમાલ તથા સાકર રા. ૮-૧૨-૦.
 ખારીગેહરસ્કૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૨-૮-૦ જુજન-
 બર બીજની સ્કૂલ—શ્રી દરબાર સાકર રા. ૧૩-૦-૦. જુજપર
 સ્કૂલ—શા. દેવજી પુનસિંહ સાકર રા. ૩૬-૪-૦. તથા શા. શ્રીપા
 લદ નાણી તથા વૈદ જગજીવન હરિરામ તરફથી પુસ્તકો રા. ૨-૮-૦.
 લીમામરસ્કૂલ—વેપારી તરફથી સાકર રા. ૨-૪-૦. લોદાણી-
 સ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો સાકર રા. ૨-૮-૦. સણવાસ્કૂલ—જગીર-
 દાર તરફથી પેંડા રા. ૨-૦-૦. શિકારપરસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી
 રમાલ તથા સાકર રા. ૪-૦-૦ કૃતેગઢસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી
 પનાસા રા. ૫-૮-૦. મુદરાસ્કૂલ—શેઠ જીવણદાસ ઇબજી વગેરે મિદાઈ
 રા. ૧૧-૧૨-૦. છાંડવાળાસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી મિદાઈ રા.
 ૧-૦-૦. રોહાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૮-૮-૦. ગુંદાળા-
 સ્કૂલ—ગામના પટેલ વગેરે તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. વાંઢીઆસ્કૂલ—
 ગામના વેપારી તરફથી રમાલ તથા સાકર રા. ૫-૦-૦. માંડવી નાઈટ
 સ્કૂલ—માંડવીના ગુસાઈ રિધગરજી તથા વાણિયા તથા બાટીઆ તરફથી
 સાકર રા. ૧-૮-૦. માનકુવાસ્કૂલ—જગીરદાર તથા ગામના ગૃહસ્થો
 તરફથી સાકર રા. ૧૦-૪-૦. માંડવી નબર પહેલાની સ્કૂલ—માંડવીના ગુ-
 સાઈ રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૪-૮-૦. અને વાણિયા તથા બા-
 ટીઆ તરફથી સાકર રા. ૮-૦-૦. માંડવી એ. વી. સ્કૂલ—ગુસાઈ

રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૩-૪-૦. તથા વાણિયા બાટીઆ તરફથી સાકર રા. ૩-૪-૦. માંડવી નંબર ધીજાની સ્કૂલ—ગુસાઈ રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૪-૮-૦. તથા માહાજન તરફથી સાકર રા. ૮-૦-૦. આમરડીસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી સાકર રા. ૧-૦-૦. બાહારસ્કૂલ—શા. દેવજી મુરજી તથા સોની લવાનજી લખમસિંહ તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. માંડવી રોડ ગા. તે. ધર્મખાતાની ઇંગ્લીશ સ્કૂલ—ગુસાઈ રિધગરજી તરફથી વહેંચાયેલ સાકર રા. ૧૨-૮-૦. નલી-આ ક-યાશાળા—ગામના વેપારી તરફથી સાકર રા. ૪-૧૨-૦. ન-લીઆ નાઈટ—શા. વેલજી પાસવીર તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. આડેસરસ્કૂલ—નગીરદારે છોકરાઓને જમાડ્યા તેનું ખર્ચ રા. ૬-૪-૦. તથા વેપારી તરફથી સાકર રા. ૩-૦-૦. દેશલપરસ્કૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો તરફથી સાકર રા. ૬-૦-૦. માધાપરસ્કૂલ—ગામની વસ્તી તરફથી વહેંચાયેલ ચોપડીઓ તથા મોળાઓ અને સાકર રા. ૨૧-૧૨-૦. નારાયણ સરોવર સ્કૂલ—નગીરદાર તથા નગીરદારના કાગબારી અને જોશી શિવજી તરફથી વહેંચાયેલ ઈનામ રા. ૧૪-૪-૦. ચિત્રોડસ્કૂલ—નગીરદાર તરફથી વહેંચાયેલ પતાસા રા. ૧-૧૨-૦. તથા વેપારી તરફથી રમાલ તથા ચોપડીઓ રા. ૫-૦-૦. સાંધાણુસ્કૂલ—નગીરદાર તથા ગામના સદ્-ગૃહસ્થો તરફથી વહેંચાયેલ સાકર રા. ૨-૪-૦. માંથાળા સ્કૂલ—નગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૦-૧૨-૦. નેત્રાસ્કૂલ—ગામ તર-ફથી પુસ્તકો તથા સાકર વહેંચાયેલ રા. ૩-૧-૦. ગુદીઆળીસ્કૂલ—હકર બાણજી નારાયણ તરફથી વહેંચાયેલ મિઠાઈ રા. ૬-૪-૦ તથા રોડ હરિદાસ વિસનજી સાકર રા. ૩-૧૨-૦. વિંઝાણુસ્કૂલ—નગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૫-૮-૦. લાયજાસ્કૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો પુસ્તકો તથા સાકર રા. ૩-૧૨-૦. કુંભરાસ્કૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો સાકર રા. ૪-૧૨-૦. નખત્રાણુસ્કૂલ—રા. નખત્રાણુ યાજુદાર તરફથી સાકર રા. ૫-૦-૦. આસખીઆસ્કૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૬-૪-૦. બદ્રેસરસ્કૂલ—બદ્રેસરના બાટીઆ હકર વલભદાસ રણછોડ વગેરે સાકર રા. ૧૨-૦-૦.

દુધેરકૂલ—ગામના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૪-૦-૦. વેંધરકૂલ—દરબારી
 નોકરો તથા ગામના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૪-૪-૦. લખપતરકૂલ—ગા-
 મના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૧૨-૪-૦. દેસલપરકૂલ—ગામના વેપા-
 રીઓ તથા પટેલ સાકર રૂ. ૬-૪-૦. બાયકરકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો
 મિઠાઈ રૂ. ૧૨-૦-૦. નલીઆ કુન્ધાશાળા—અત્રેના દરબાર ઉમરસિદ્ધ
 રામજી સાકર રૂ. ૧-૪-૦. ગદસિસારકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો રૂમાલો
 તથા સાકર રૂ. ૨૩-૦-૦ ખેંભડીકૂલ—જંગીરદાર તથા મહાજન વગેરે
 સાકર રૂ. ૧૨-૦-૦ ખિદડારકૂલ—જૈનકમિટી મિઠાઈ તથા પુસ્તકો
 રૂ. ૧૦-૦-૦ જૈનો નાઈટ કૂલ—અત્રેના શા. વીરપાર પાંસવીરની દીકરી
 દિવાળીયાઈ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦. જૈનો કુન્ધાશાળા—અત્રેના શા
 કાનજી પાસાગીઓ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦. કુપાયાકૂલ—શા. મુળજી ઓ
 ભાયા સાકર રૂ. ૧-૦-૦. મજલકૂલ—અત્રેના ગદીશ ગેક ખોજન
 ખગુભીયા કરમાલી સાકર રૂ. ૨-૮-૦ કોટડીકૂલ—અત્રેના જંગીરદાર
 જનકેજી આદાજી સાકર રૂ. ૬-૦-૦. અંગરકૂલ—અત્રેના મોહાજન પ-
 તાસા રૂ. ૩૩-૦-૦. અંગર નાઈટકૂલ—અત્રેના મોહાજન પતાસા
 રૂ. ૩-૦-૦ અંગર કુન્ધાશાળા—અત્રેના મોહાજન પતાસા રૂ.
 ૩૩-૦-૦. રવકૂલ—અત્રેના ગામના વેપારીઓ પતાસા રૂ. ૧-૪-૦.
 રૂંભારીઆકૂલ—અત્રેના મોહાજન પતાસા રૂ. ૫-૦-૦. માંડવી ખ-
 લદાન કૂલ—અત્રેના વાણિયાઓ તથા ભાટીઆઓ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦.
 તથા માંડવીના ગુસાઈ રિધગરજી સાકર રૂ. ૩-૪-૦. પદ્મરકૂલ—અ-
 ત્રેના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૧-૮-૦ ખિદારકૂલ—ગામના વેપારી સાકર
 રૂ. ૧-૦-૦. હારપિરકૂલ—ગેક પીરભાઈ સાકર રૂ. ૪-૦-૦. ગાંગો-
 દરકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો સાકર રૂ. ૧-૦-૦ મગવાણાકૂલ—ગા-
 મના સદગૃહસ્થો સાકર રૂ. ૧-૮-૦. નેત્રાકૂલ—ગામના વેપારી સાકર
 રૂ. ૨-૮-૦. ભૂજમહોમેડનકૂલ—શ્રી દરબાર સાકર રૂ. ૧૩-૧૨-૦.
 ભુજનાઈકૂલ—શ્રી દરબાર તરફથી વંદેઆયેલ સાકર રૂ. ૧-૬-૦.

અંક ૧૨ મો.

પૃથક પૃથક મું.

Conjoint School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

નવેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

૧૦૬

૧. શા. બા. લાલચકર ઉમીઆશઃ મ. સ્વ. નોખ. ૪૦૧-૪૦૧.	
૨. કાવ્યસપતિનું દિ-દશન.	૪૦૨-૪૦૪
૩. સાહિત્યમા નીતિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી)	૪૦૪-૪૦૭
૪. કામ્યગ્ન્ય (મે. પા. દ્વે.)	૪૦૭-૪૧૨.
૫. અમેરિકાની કેળવણી (મું. શ. ૨ પથા).	૪૧૩-૪૧૭
૬. હિદુઆતની વર્ણ-કર્ણ. (હો. ક. પ.)	૪૧૭-૪૨૪
૭. દુનીઆની મો. મો. ગીકાની ખાલુ (ક. વિ. મ.)	૪૨૪-૪૨૬
૮. હાદરા શિક્ષાવચન (મ. વ. મ.)	૪૨૬-૪૨૮.
૯. ગુ. બા. વ. કે. અ. ક. શ. રો (અ. દ.)	૪૨૮-૪૩૧.
૧૦. ચર્ચાપત્રો	૪૩૧-૪૩૫
૧૧. કેળવણીખાતાની ખબરો	૪૩૫-૪૩૫.
૧૧. નિયંત્રિના દનામપત્રક	૪૩૬-૪૪૦. તથા
સાતા ૫૬ ઉપર

તપ્તી (જાન્યુ., ૧૯૦૨ થી)-અને

મકાસક-શા. બા. કમળાશંકર માણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, ગ્રે. શા. દેનિંગ હાલેલ-અમદાવાદ

કેળવણીખાતાના નુક્રમણી.

(સર્વ દશ રવાખીન રાખ્યા ઉ)

જોઈએ છે—ધરમપુર સ્ટેટની કરમાની શુજરાતી નિશાળ માટે થઈ ગ્રેડ પાસ થયેલો-ટ્રેન્ડ હેઠ માસ્તર, પગાર લાયકાત પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ સાથે અરજી મોકલે.

Sd/ S. G. Jaykar.

દિવાન ધરમપુર સ્ટેટ.

જોઈએ છીએ—મેટ્રિક ઇન્સ્ટીટ્યુશનને માટે ત્રીજું વર્ગ પાસ થયેલો સિનિઅર માસ્તર. અરજદારે J. V. Desai Bar. at-lst ને અમદાવાદમાં અરજ કરવી.

જાહેર ખબર.

(ઉ. વિ ના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૧૭૬૨૨ તા. ૨૩-૧૦-૧૨ ઉપરથી)

ભૂમિતિ ભાગ ૨ ના મૂળતર્યો આદિત્રી ત્રીજી તેમાં છપાયેલા શુદ્ધિ-પત્ર સાથે ચીમનલાલ ચુનીલાલની કું. એ લે.કો તથા નિશાળોને આપવા આવત, મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે પરવાનગી આપી છે.

Sd/ P Lory.

Educational Inspector N. D.

જાહેર ખબર.

શિક્ષણ દાખલ પરીક્ષા માટેના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નવી પદ્ધતિસર લખેલ

ભૂમિતિ.

ભાગ ૧ લો, પુસ્તક ૧ હે રેકર્ડ, પ્રાઈઝ તથા લાઈસેન્સ માટે મંજુર છે.

જી. આર. નાયક.

હાઈસ્કૂલ, મુરત.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સાહ્યાયી—પા દેશાઈઆઈમકનદાને નિવાળજમાડી શા. હ). નરોડા—ગામના સદગૃહસ્થો છાકરાને જમાડયાં તથા છાકગજોને ચોપડીઓને છાકરાને છોટના રેળ વહેંચ્યાં શા. ૭૮-૨-૦. ચોક્કડી—ગામના આગેવાનો નિવાળજમાડી શા. ૫) શિક્ષણ—ઈનામનાર બાદશાહી દિવાન છાકરાની આપેલ શા. ૧૫). કમોટીના મેન્બર તથા આગેવાનો નિ-

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

નવેમ્બર, ૧૯૧૨.

અંક ૧૧ માં.

ગત માસમાં રા. બ. લાલશંકર ઉમીઆશંકર ત્રિવેદીના સ્વર્ગવાસ પામ્યાની નોંધ લેતાં અમે ઘણા દિલગીર છીએ. રા. બ. લાલશંકરભાઈ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટેનિંગ કૉલેજના શિષ્ય હતા અને કૉલેજની વૃદ્ધિ ને કદયાણુ માટે એઓ હુમેશ ઉત્સુક રહેતા. પોતે કેળવણીના કામમાં ઘણું હિત ધરાવતા. ‘શાળાપત્ર’માં એમના ઘણા લેખો છે તે વિષે ‘જ્યુબિલિ-અંક’માં વિવેચન કર્યું છે. ‘ગુજરાત વર્નાક્યુલર એસાઇટિ’ના એઓ ઑનરરિ સેક્રેટરિ હતા તેમજ અનેક સાર્વજનિક કામોમાં અગ્રેસર ભાગ લેતા હતા. અનેક રીતે એમનું ઉદ્યોગી ને પારમાર્થિક જીવન આદર્શરૂપ હતું. પ્રજા તેમજ સરકાર ઉભયની પ્રીતિ સંપાદન કરનાર વિરલ પુરોમાં એમની ગણના હતી અને એમના સ્વર્ગવાસ થવાથી અમદાવાદને ખોટ ગઈ છે તે પુરાવની મુંશકેલ છે. ઈશ્વર એમના આત્માને શાન્તિ આપે !

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિપદ્માં વાંચેલો નિબંધ).

(ચાતુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૬૩ થી).

પાક-શબ્દપાક ને અર્થપાક.

૧ પાક એટલે અર્થગાભીર્ય, અર્થની પરિપક્વતા. તેના મુખ્ય ૫ ભાગ છે, દ્રાક્ષાપાક ને નારિકેલપાક જેમા અંદર ને બહાર રસ સ્પુરતે હોય તેને દ્રાક્ષાપાક કહે છે, ને જેમા રસ અંદર ઘણોજ ગૂઢ હોય તેને નારિકેલપાક કહે છે આ પ્રમાણે પાક એ રસનો આસ્વાદવિશેષ છે. વિદ્યાધર કહે છે કે હમેશ અભ્યાસ કરનાર કવિઓનીજ વાણી પાક પામે છે. પાક એટલે રસને ઉચિત શબ્દ ને અર્થની નિબ્ધતિ. કેટલાકના મત પ્રમાણે કર્ણમાં અમૃત રેડે એવી પદની વ્યુત્પત્તિ-ઉત્કૃષ્ટતા તે પાક; અન્યના મત પ્રમાણે પદોની પરિવૃત્તિવિમુખતા તે પાક. ૧ શબ્દપાક કરતાં ઉપર વર્ણવેલો અર્થપાકજ ઉત્તમ છે કવિ ભવભૂતિના ઉત્તરરામચરિતમાં એવો પાક જોવામા આવે છે ૩ જવ્યને અતે ભગતવાક્યમા કવિએ કયું છે તેમ એ

૧ અર્થગમ્भीરિયા પાકઃ સ દ્વિધા હૃદયંગમઃ ।

દ્રાક્ષાપાકો નારિકેલપાકચ પ્રસ્ફુટાન્તરૌ ॥

દ્રાક્ષાપાકઃ સ કથિતો બહિરન્તઃસ્ફુરદ્રસઃ ।

સ નારિકેલપાકઃ સ્યાદન્તર્ગૂઢરસોદયઃ ॥ પ્રતાપ૦

૨ અનવરતમભ્યસ્યતામેવ કવીનાં વાક્યાનિ પાકમાસાદ્યન્તિ ।

પાકસ્તુ રસોચિતશબ્દાર્થનિબન્ધનમ્ । શ્રવણરસમુદાસ્યન્દિની

પદવ્યુત્પત્તિઃ પાક इत्यन्ये । પદાનાં પરિવૃત્તિવૈમુલ્યં પાક

इत्यपरे ॥ एका०

૩ શબ્દબ્રહ્મવિદઃ કવેઃ પરિણતપ્રજ્ઞસ્ય વાણીમિમામ્ ।

ઉત્ત૦ રા૦

નાટકની વાણી પરિપક્વ થયેલી, પરિપાક પામેલી પ્રજાનું કૃણ છે. એજ કવિની અન્ય કૃતિમા-વીરચરિત્રમા ને માલતીમાઘવમાં-પણ વાણીનો ને અર્થનો એવો પરિપાક જોવામા આવતો નથી

પ્રતિભા ને બહુશ્રુતપણું

આ પ્રમાણે કાવ્યના લક્ષણ અને સંપત્તિ વિષે વિવેચન થયું હવે કાવ્ય કરવામાં કયા ગુણો આવશ્યક છે તે વિષે આલંકારિકો શું કહે છે તે વિચારીએ

પ્રથમ તો તેનામાં શક્તિ એટલે પ્રતિભા હોવી જોઈએ અપૂર્વ વસ્તુનું નિર્માણ કરવાનું સામર્થ્ય તે પ્રજા, અને નવા નવા ઉન્મેષથી શોભે એવી પ્રજા તે પ્રતિભા, જેને અંગ્રેજીમા genius કહે છે તે, જે શક્તિ વિના કાવ્ય કરી શકાયજ નહિ અને કગય તો તે સહૃદયને હાર્યારપદજ થાય કવિતા ન આવડે તો ન કરવી એ વધારે સાફ, પણ નહારી કરવી એ જીવતા મરવા જેવું છે. જેમ કુજીવિત કરતા મરણુ સાફ છે તેમ કુ-કવિતા કરતા અકવિતા સારી છે. ભામહે^૧ કહે છે કે કવિતા ન બનાવવાથી કઈ અધર્મ, વ્યાધિ, કે દડ થતો નથી; પણ નહારી કવિતા કરનારની કૃતિને તો વિદ્વાનો સાક્ષાન્મરણુજ કહે છે એ સત્યજ છે; કેમકે જે તેને યશ વહાલો હોય તો યશસ્વી શરીરનું તો એ મરણુજ છે. એવી કવિતા કરવાથી વિદ્વાન્મહાશયો તેની નિન્દાજ થાય છે. કવિત્વશક્તિનું બીજું બીજું નિપુણતા છે. એ નિપુણતા લોક એટલે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર, ને કાવ્ય આદિનું અવલોકન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે^૨ એનેજ વિદ્યાધરે બહુશાસ્ત્રદર્શિતા

૧ નાકવિત્વમધર્મીય વ્યાધયે દળ્ઢનાય વા ।

કુકવિત્વં પુનઃ સાક્ષાન્મૃતિમાહુર્મનીપિણઃ ॥

૨ શક્તિર્નિપુણતા લોકશાસ્ત્રકાવ્યાદયવેક્ષણાત્ ।

કાવ્યજ્ઞશિક્ષયાભ્યાસ ઇતિ હેતુસ્તદુદ્ભવે ॥ કાવ્ય૦

પ્રતિભા વહુશાસ્ત્રદર્શિતા વહુધા કાવ્યવિદાં ચ શિક્ષયા ।

સુહુરભ્યસનં મનીપિભિઃ કથિતં કારણમસ્ય સંભવે ॥

કહી છે. અર્થાત્ જોને કવિ ચું હોય તેનામાં બહુશ્રુતપણું જોઈએ, તેને દુનીઆનું ધણું જ્ઞાન જોઈએ; મૃદ્ધિનું તેણે સાફ નિરીક્ષણ કરેલું હોવું જોઈએ; તેણે શાસ્ત્રો-છન્દ-શાસ્ત્ર, વ્યાકરણશાસ્ત્ર આદિ-ગ્રંથોમાં જોઈએ; અને મહાકવિઓના કાવ્યોનો પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એમ કુદરતે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર અને કાવ્ય, આદિનું સમાલોચન કરવાથી જે વ્યુત્પત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે કવિત્વશક્તિનું જીન્નું જીજ છે. ત્રીજું જીજ અભ્યાસ છે. કાવ્ય કરીને સમગ્ર ગ્રંથતા હોય એવા સાર્વજનિક ઉપદેશ પ્રમાણે વારંવાર અભ્યાસ કરવો એ તૃતીય જીજ છે, અને એ ત્રણે જીજને એકઠાં થાય ત્યારેજ કવિત્વશક્તિ ઉત્પન્ન થાય એ ત્રણે કારણો મિલિત થાય. લા રેજ કાવ્ય કરવાની શક્તિ આવે. મમ્મટે તેમજ વિદ્યાધરે 'દેતુ.', 'કારણમ્' એમ એકવચન વાપર્યું છે તે એજ સૂચવે છે કે એ ત્રણે કારણોમાંથી કોઈ પણ ન હોય તો ચાલે એમ નથી; ત્રણે એકઠાં થાય ત્યારેજ કાવ્ય જનાવવાની શક્તિ આવે ઉત્તમ કાવ્ય કરવાને માટે એ ત્રણે શુણે આવશ્યક છે એ નિર્વિવાદ છે, અગ્રેજીમાં પણ એવાજ વિચાર છે કે કવિઓ જન્મથીજ થાય છે, અભ્યાસથી થતા નથી (Poets are born, not made). પ્રતિભા એ ધણે ભાગે નૈસર્ગિક શક્તિ છે ને ધણા થોડામાં હોય છે એજ કાગ્યથી દરેક પ્રગતમાં ઉત્તમ કવિઓ ગણામાંગ્યાજ હોય છે ને તે ધણે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(એથી સાહિત્યપરિવર્તમાં વચિલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૬૨ થી).

(રા. રા. અ. ક. વિવેદી, એમ. એ, એચ. એલ. બી.)

પ્રાન્તિક ને અન્ય બેદા.

પ્રાન્તિક ભાષાબેદો અને Schools અથવા : નૂતા ને નન કે વિવિધ મનના વિચારોના બેદો દેટલેક અને મેદાનાજ. તે બેદો ત્યારે મોટું

સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે ઘણી દ્વાનિ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. મતભેદ વધી પડવાથી સાહિત્યમાં અચળકતા ને અવ્યવસ્થા થવા માંડે છે, નવીન લેખકોને પણ તેના છાંટા ઊડે છે, ને અન્યોઅન્ય પ્રતિ સ્નેહભાવ ધટવા માંડે છે. પોતાના મતની સત્યતા વિષે મક્કમ રહેવું ને પ્રતિપક્ષનું ખડન કરવું એમાં કશું ખોટું હોય એમ લાગતું નથી પણ જ્યાં અમુક મતના લેખકો અમુક સખ્યામાં ઊભા થાય છે ને તેની વિરુદ્ધ સરખીજ રીતે અમુક સખ્યામાં પ્રતિપક્ષીઓ ઊભા થાય છે ત્યાં દ્વેષભુદ્ધિ વધી જાય છે, ને મતભેદ હોય કે ન હોય તોએ પ્રતિપક્ષીનું કંઈ પણ લખાણ આવે કે તેને તોડવાની ઈચ્છા હમેશા જાગતી રહે છે. ઉદારતાનો સદ્ગુણ આપણા-મા ઘણા થોડા મનુષ્યો ધરાવે છે. આ ઘણી શોચનીય વસ્તુસ્થિતિ છે. લૅન્ડોર કહે છે કે “ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં બધી જાતના વૈરભાવ હું શોચનીય ગાંધું છું...મારે સારે નમીએ, જે બાબતોમાં અન્ય પુરુષો વિરોધ જરાએ સહન કરતા નથી તે બાબતોમાં મારાથી જુદી રીતે વિચાર કરનારાઓને સામાન્ય રીતે મેં સૌથી વધારે ચાહ્યા છે ” ખરેખર આવી ઉદારભુદ્ધિ ટાઈ પણ સાહિત્યમાં અનુકરણીય છે. આ ઉદારભુદ્ધિ ધણે ભાગે સ્વાભાવિક છે. પણ તે પ્રયત્નથી કેળવી પણ શકાય છે જેમ જેમ આપણે માત્ર સક્રિય વિષયોને વળગી ન રહેતાં વધારે ને વધારે વિષયોમાં રસ લેતા થઈશું, તેમ તેમ આ સદ્ગુણ કેળવાયો. વળી શબ્દોને માટે ચર્ચાઓ, નિર્માસ્ય મતભેદો ને નજીવી વસ્તુઓમાંથી આપણું મન દૂર કરવાને જેમ આપણે મથીશું તેમ પણ આ સદ્ગુણ મેળવાયો. મધ્યકાલીન સમયમાં ઉપરિચિત ચમલી રૂઝમેન-ફિલમુકોની ચર્ચાઓને માટે બેકન લગભગ આજ પ્રકારનો મત બતાવે છે. એ કહે છે “ Surely like as many substances in nature, which are solid, do putrify and corrupt into worms, so it is the property of good and sound knowledge to putrify and dissolve into a number of subtle, idle, unwholesome and as I may term them, vermiculate questions, which have indeed a kind of quickness and life of spirit, but no soundness of matter, or goodness of quality. ” જેમ સગીન હોય તેવા કૂદરતના ધણા પદ્યો સડી જાય છે ને તેમાં કીડા પડીને બગાડ થાય છે

તેમ સાહે ને હિતકારક જ્ઞાને પણ બગડવાનો શું છુ ધરોવે છે. એ બગડવાથી કેટલીક ઝીણી, નિર્માલ્ય, હાનિકારક, ને દૂષિત બાબતોમાં મન મગ્ન રહે છે. એ બાબતોમાં એક જાતનું ચેતન હોય છે, છતાં તેમાં વિકાર હોય છે ને તે લાભકારક નથી હોતું.

નવલકથાઓ ને કાવ્યો

સાહિત્યના દરેક અંગને નીતિની સાથે ગાઢ સબંધ છે. નવલકથાઓ ને કાવ્યો વિષે સહજ બોલી હું મારો આજનો લેખ સમાપ્ત કરીશ. આ બંને અંગોને ખાસ પસંદ કરવાનું એક કારણ છે. કેટલીક વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે અમુક સામાજિક, ધાર્મિક, વા અન્ય સુધારાના ઉદ્દેશથીજ નવલકથાઓ લખાવી જોઈએ, અને કાવ્યોનો પણ કંઈક સારો ઉદ્દેશ જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડમાં નવલકથાઓ સમાજનું ચિત્ર આપવાના હેતુથી લખાય છે. લેખક પોતાના આદર્શોનું ચિત્ર તેમાં સાફ આપે છે ખરો ને તેવી રીતે સુધારો સૂચિત કરે. પણ એથી વિશેષ બીજી કંઈ એ ન કરી શકે. તેવીજ રીતે કાવ્યોમાં પણ અમુક ચિત્રો વાચકસમક્ષ રજુ કરી શકાય માત્ર ઉપદેશાત્મક કવિતા નીરસ બને છે, અને ઉપદેશ આપવો એ કંઈ કવિનું ખાસ કામ નથી. નવલકથાકાર ને કવિ-એ બંને માટે આ પ્રમાણેના ધર્મો છે. તોપણ બેમાંથી એકેએ ચિત્રો એવી રીતે ચીતરવાં કે તેથી વાચક અનીતિમાન બને તે યુક્ત નથી. નવલકથાઓમાં નિર્દોષીની ને સમાજની ઝીણી ઝીણી બાબતોનું પણ ખરું ચિત્ર રજુ કરવું પડે છે. માત્ર આદર્શો આલેખનાર લેખક ઉત્તમ નવલકથાકાર થતો નથી. અનીતિવાળાં ચિત્રો આપવાની નવલકથાકારને કવિ કરતાં ઘણી વધારે છૂટ છે. તોપણ એકંદરે ચિત્રો નકારાંજ રજુ કરવામાં આવે તો તે નવલકથાકારે કદાચ સત્ય કહેતો હોય તોએ લોકપ્રિય નથીજ થતો; અથવા તેની ભાષા ને રસ ઉત્પન્ન કરવાની શૈલી અજબ હોય છે તો એના પુસ્તકોના અભ્યાસીઓ અનીતિમાન થવાનો સંભવ પણ રહે છે.

કવિને વિષે આપણે વધારે સારી ઉમેદ રાખી શકીએ. ખરું છે કે કવિ તે કંઈ નીતિનો શિક્ષક નથી; પણ એની વાણીમાં, એના વિચારોમાં, એની ભાવનાઓમાં એવું બળ છે કે વગર કહે આપણે કવિનીજ સાથે ઉન્નત કે અવનન થઈએ છીએ. દેશવૃત્તિમાં કુત્સિત કાવ્યોને માટે એવો

તિરસ્કાર છે કે હું નીચેની લીટીઓ ઉતારી ખતાવવાને લલચાઉં છું —

“ હોઠે હરિ આવે નહિ, હૃદય વિષે નહિ રામ,

જૂઠાં જોડે જોડીઆ, એ કવિનું શું કામ ?

પાપી પામર લોકના, વર્ણન કરે અપાર;

કવિત્વને કાળુ કરે, એ કવિને ધિક્કાર

ધૃશ્વરને વિષયી કરે, જેવો પોતે હોય;

એવા પામર લોકનો, સગ ન કરશો કાપ. ”

આપણે સારે નસીબે આમા દર્શાવવામાં આવેલો ધિક્કાર ઉત્પન્ન થયો એવાં કાવ્યો હવે ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. એ કાવ્યોનો સમય જુદો જ હતો. અંગ્રેજી કાવ્યોના અભ્યાસને પરિણામે ને સંસ્કૃતના સહવાસને લીધે જુદી જુદી જાતની લાગણીઓના વિશુદ્ધ ભાવોને કવિતામાં મુકાત આપણે જોઈએ છીએ ભવિષ્યના ગુર્જર કાવ્યક્ષેત્રને માટે તે થોડું આશાજનક નથી.

અન્તમાં, આપણે જોયું તે પ્રમાણે સાહિત્યનું કોઈ પણ કામ આપણે કરતા હોઈએ ત્યારે આપણી શિષ્ટતા, આપણી ઉન્નતિનો ઉદ્દેશ, ને આપણી નીતિની ભાવનાઓનું કદાપિ આપણે વિસ્મરણ નહિ કરવું જોઈએ. આપણી માનસિક શક્તિઓ, ધૃશ્વરી બક્ષીસો છે. તે બક્ષીસ તેના કર્તાઈ છે, ને આપણા ભ્રાતૃઓને હિતાવહ થાય તેવીજ રીતે આપણે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે. અથવા જુદી રીતે કહીએ તો આપણું જ્ઞાન આપણું કોઈ એક સુપરત થયેલી વસ્તુ જેવું છે—એક દ્રસ્ટ છે ને તેનો ઉપયોગ ધૃશ્વરની શોભા ને અન્ય મનુષ્યોના લાભને અર્થેજ કરવાનો છે.

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિવટના વાચેલો નિબંધ).

(આહુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૭૦ થી).

(સ. રા. મો. પા. દવે, એમ. એ., એલ્. એલ્. બી.)

દોષોના નિરૂપણ માટે હાસ્યરસની ચોગ્યતા.

આ ઉપરથી સમજાશે કે જે દોષોની ઉપહસનીયતા જનમગ્નના હૃદયમાં ઉતારી શકાય એમ હોય તે દોષોનેજ હાસ્યરસનો વિષય બનાવવો.

વામાં આવે એ યોગ્ય છે. એ ઉપરથી એટલું પણ ક્લિત થાય છે કે દોષોનું નિરૂપણ કરવું એ કામ હાસ્યરસવાળી રચના વડે ધણી સારી રીતે બની શકે છે. અમુક વિષય લઈને તેની ખેડ બાજુ તપાસવી એ કામ હાસ્યરસની રચનામાં જોઈએ તેવી સારી રીતે થઈ શકતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે “ જીવનચરિત્ર ” નો વિષય આપણે લઈએ હવે, એ વિષયના દોષોની ગભીરતા તરફ જેનું વધારે લક્ષ રહેતું હોય તે એ દોષોને ઉઘાડ પાડવાને માટે હાસ્યરસની રચના રચે તો તે સફળ નીવડવાનો પૂરો સંભવ છે જીવનચરિત્રનું કામ ધણી વાર ખુશામતિયાઓ તરફથી ઉપાડી લેવામાં આવે છે, તેઓ સત્ય કથન કરવાની બહુ દરકાર રાખતા નથી, તેઓ જીવનચરિત્રના નાયકની અણુઘટતી રીતે સ્તુતિ કરે છે, એવા એવા દોષોને ઉપહાસનો વિષય બનાવવાનું કામ એ રચનામાં એનાથી સારી રીતે કરી શકાશે. પણ એ સિવાયના બીજા ગભીર વિચારો અદર આણુવા હોય તો તે એમાં આણુવા મુશ્કેલ થઈ પડશે. વિષયની સપૂર્ણ ચર્ચા કરવાને ખાતર, કેવળ ઉચ્છેદક ચર્ચા (destructive criticism) થી સન્તોષ ન પામતાં અન્ય વિચારોને પણ રસક્ષતિ ન થાય એવી રીતે પોતાની રચનામાં દાખલ કરવાનું એ ધારે તો તે એનાથી નજ દાખલ કરી શકાય એટલે સુધી કહેવું એ તો બૂલભરેલું છે, પણ એ વિચારો અન્ય પ્રકારની રચનામાં જેટલો ભાર દઈને એનાથી મૂકી શકાત તેટલો ભાર દઈને આ હાસ્યરસવાળી રચનામાં એનાથી નહિ મૂકી શકાય એ તો નક્કી છે. આનન્દ આપવો એજ હાસ્યરસની રચનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

આપણે જોયું કે સાહિત્યના તથા સમાજના દોષો એ હાસ્યરસવાળી રચનાનો યોગ્ય વિષય ગણાય છે. પણ આ રચને પ્રશ્ન એ જાડે છે કે સાહિત્ય અને સમાજમાં જે દોષો અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય તેના સમ્બન્ધમાંજ હાસ્યરસવાળી રચના રચાવી જોઈએ કે કેમ ? અમુક દોષો દૂર ચાલે તેને માટે તેને ઉપહાસનો વિષય બનાવવા એવો ખાસ ઉદ્દેશ દરેક હાસ્યરસની રચના રચનારે પોતાના ચિત્તમાં રાખવો જોઈએ કે કેમ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે નકારમાં આપી શકીશું હી કિવન્સિ જેવા સમર્થ લેખકે સાહિત્યના જે જે વિભાગ પાડ્યા છે, જ્ઞાનનું સાહિત્ય (literature of knowledge) અને બળનું સાહિત્ય (literature of power), હાસ્યરસની રચનાને આપણે બીજા વિભાગમાંજ મૂકવી જોઈએ. એ

બીજા વિભાગના સાહિત્યથી આપણી કાંઈ પણ સ્થૂળ જરૂરિયાત પૂરી પડતી નથી. એ સાહિત્યથી આપણને કંઈ નવું જ્ઞાન મળે છે એવું પણ હોતું નથી. એ સાહિત્ય આપણને કેવળ આનન્દજ આપે છે, પણ એ આનન્દ અલૌકિક હોય છે. એ આનન્દ આપણી બુદ્ધિમાં અમુક જ્ઞાનનો ઉમેરો કરવા કરતા ઉચ્ચતર પરિણામ આણે છે એ આનન્દ ઠેકે આપણા હૃદય સુધી પહોંચે છે અને આપણા જીવનને સાર્થક કરે છે આ વાત વણી વાર કેટલાક વિદ્વાનોના લક્ષમાં પણ નોંધ એ તેવી ન રહેતી હોય એમ જણાય છે. અમુક રચના સારી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરતી વખતે ઘણી વાર એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે “ એ રચના આપણને આનન્દ આપે છે ખરી, પણ એનો કંઈ ઉદ્દેશ જણાતો નથી. લેન્ડોરના “ કાલ્પનિક સંવાદો ” ના સમ્બન્ધમાં પણ ખાનગી વાતચીતના પ્રસંગમાં આવી રીતની દલીલ મારા એક વિદ્વાન મિત્ર તર્કથી કરવામાં આવી હતી. પણ એ દલીલ બૂલભરેલી છે. અધ્યાત્મવિદ્યાનું અમુક જ્ઞાન આપવાને માટે, દ્વિલસુદ્ધીના અમુક સત્યોનું કથન કરવાને માટે લખાયેલા વિદ્વાત્કાર્યો સંવાદો અને કેવળ સાહિત્યદષ્ટિથી લખાયેલા આ સંવાદો એ એનું સ્વરૂપ જ બુદ્ધિ રીતનું છે અમુક જ્ઞાન આપવું એ સાહિત્યદષ્ટિથી લખાયેલા સંવાદોનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હોઈ શકેજ નહિ, અને એ ઉદ્દેશને જો પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે તો એટલે અશે સાહિત્યની રચના તરીકેનું એનું સૌન્દર્ય નષ્ટ થાય. અમુક રમ્ય ચિત્રો આપણી આગળ રજૂ કરવા, ઉચ્ચ ગુણોવાળા જગત્તાં નરનારીઓનું એ ચિત્રદ્વારા આપણને જ્ઞાન કરાવવું, આપણા હૃદયને જોયા પ્રકારનો આનન્દ આપીને તેને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ લઈ જવું એ સાહિત્યની રચનાઓનું કર્તવ્ય છે, અને જે સંવાદો વડે લેન્ડોર એ કર્તવ્ય બરાબર બજાવી શક્યો છે તે સંવાદોને લીધેજ સાહિત્યમાં અમર કીર્તિ એણે સપાદન કરી છે ગ્રીસ દેશમાં રસિક કળાઓ જે વખતે સર્પૂર્ણ ખીલી નીકળી હતી તે વખતે ગ્રીસના શિલ્પકારોએ અને ચિત્રકારોએ સૌન્દર્યનેજ પોતાની કળાનો વિષય બનાવ્યો હતો, અને આનન્દ આપવો એજ પોતાની પ્રવૃત્તિનો મોટામાં મોટો ઉદ્દેશ ગણ્યો હતો. હાસ્યરસની રચનામાં આનન્દ આપવા સિવાય બીજા કોઈ ઉદ્દેશનું પ્રાધાન્ય હોવુંજ નોંધ એ એમ કહેવામાં આવે તો તો પંખી “ શ્રીમૂર્ખ જન્યન્તી ”

(કમનસીબે મારૂ પોતાનું મ્હોં જોટલું પહોળું છે તેના પ્રમાણમાં લાણું નથી. આનું કારણ શું હશે, બીજાં માણસોના કરતા હું મારૂ મ્હોં વધારે ઘોડી વખત ઉઘાડું છું અને તેથી મારા મુખની રેખાઓ એટલી બધી લાગતી નહિ હોય તેને લીધે એમ થયું હશે કે કેમ તેનો નિશ્ચય મારાથી થઈ શકતો નથી).

એવોજ દાખલો મોલિયરના “ Le Malade Imaginaire ” નામના નાટકમાંથી પણ મળી આવે છે. મોલિયરે પોતાનાં કેટલાક નાટકોમાં દાકતરોને સારી રીતે બનાવ્યા છે તેના સમ્બન્ધમાં એક પાત્રને મુખેથી પોતાને વિષે એણે નીચલા ગબ્દો કહેવાડાવ્યા છે —

“ Now by all that's terrible, if I was a doctor, I should be revenged on his impertinence, and if he were ill I would let him die without relief. He should say and do everything in vain I should not prescribe the slightest bleeding, the smallest clyster, and would say to him, “ Perish ! Perish ! it will teach you another time to make a jest of the faculty ”

(જો હું દાકતર હોઉં તો એની બેઅદબીનો બદલો એને આપ્યા વગર ન રહું, અને એ જો મારો પડે તો એનું દુખ ઓછું કરવાના કંઈ પણ ઉપાય કર્યા વગર હું એને મરવા દઉં. એ ગમે તેટલું કહે અને ગમે તેટલું કરે, પણ હું એને લેખતું નહિ, હું એની કોઈ પણ રીતની દવા કરી નહિ, પણ એટલુંજ કહું કે “ મરી જા ! મરી જા ! તું મરીશ એટલેજ તને ખબર પડશે કે દાકતર લોકોની મજાક કર્યાનું કેવું ફળ મળે છે. ”)

એજ લેખકનું “ The Misanthrope ” (જનશત્રુ) નામનું હાસ્યરસનું નાટક છે તેમાં “ જનશત્રુ ” ના પાત્રની કલ્પના એણે પોતાની જાન ઉપરથીજ કરી છે અને એવી રીતે પોતાની જાતનેજ ઉપહાસનો વિષય બનાવતાં એ અચકાયો નથી.

આ પ્રમાણે પોતાની જાતને પણ ઉપહાસને પાત્ર ગણતા સ્ત્રીલ અને મોલિયર જેવા લેખકો અચકાયા નથી, તો પોતાની આસપાસની

સાહિત્ય અથવા સમાજની સ્થિતિ ઉપરથી કેટલાક ફયણોને ઉપહાસનો વિષય બનાવતા કાઈ પણ લેખકને અચકાવાનું શું કારણ ? એટલા ઉપહાસ ઉપરથી, લેખકે પોતાની રચનામાં અગત આકેષો સિવાય ખીજું કંઈજ કીધું નથી, એણે જે કંઈ લખ્યું તે કાઈ કાઈના ઉપર હુમલા કરવાના હેતુથીજ લખ્યું છે, અને એમ કરવામાં એ દ્વેષભુલિથીજ પ્રેરાયો હતો એવું ધારવામાં આવે તેમાં જો કાઈની પણ અનુદારતા હોય તો તે લેખકની તો નથીજ એમ આપણે નિર્ભયપણે કહી શકીશું.

(અપૂર્ણ)

અમેરિકાની કેળવણી.

(ડૉ. ઠાકરલાલ રણછોડલાલ પંડ્યા,

એમ. એ, બી એસ સી, પી. એચ. ડી.)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું ભાષણ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૭૬ થી).

શાળાવ્યવસ્થાને મદદ કરતી બાબતો.

(૧) શાળાભિમાન—અમેરિકાના વિદ્યાર્થીઓમાં પોતાની સંસ્થા અભિમાન ધણું હોય છે તેના કારણે પણ અનેક છે, વિદ્યાર્થીઓને પરસ્પર સંબંધ ઘાડો થાય તે માટે વિદ્યાર્થીની સભા અને ખીજા તેવું મંડળીઓને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. શાળામાં સઘળા ઐક્યથી વાંતેવા મંડળો અને પોતપોતાના વર્ગનો જુસ્સો જે આપણે અહિં બિલકુલ નથી હોતો તે ત્યાં પુષ્કળ હોય છે. શાળાભિમાન અગત પોતાની વિદ્યાદા આપનાર માતા તરફનો પ્રેમ અનેક નિશાનીઓથી વધારવામાં આવે છે જેમકે શાળાના રંગ, વાવટા, સીલો, તકીઆ, બટન, વીંટીઓ વગેરે અભિમાન અને આવી સરથાઓ શાળાની વ્યવસ્થા રાખવામાં ધણી મદદ કરતાં યર્ષ પડે છે.

(૨) છોકરા છોકરીઓની ભેગી કેળવણી—આ રિવાજ અમેરિકા ખીજા દેશો કરતાં વધારે પ્રચલિત છે. તેના શુભહોય જોઈએ રિક્ત

હે છે કે “વિનય અને મર્યાદશીલપણુ બાળકોમાં દાખલ કરવું હોય તો અનેને બેગીજ કેળવણી આપવી જોઈએ કારણ કે છોકરીઓ અને પાસ કરીને છોકરા એકલા હોય ત્યાં અસખ્ય દુઃખ મશ્કરી ચાલી રહે છે. વાલાવિક વિનયની વૃત્તિને લીધે આવાં વર્તનમાર્થી બે છોકરીઓની હાજરી ૧૨ છોકરાને અને બે છોકરાની હાજરી બાર છોકરીઓને સુધારી શકે.” શાળામાં તેમના પરસ્પર સંબંધથી બંનેનું વર્તન સુધરે છે તેમજ શાળા સંબંધથી અનીતિને રસ્તે દોરનાર અસ્વાભાવિક સંક્રાંચનવૃત્તિ અને શ્રીજાતના પુરુષો માટેના તથા પુરુષના સ્ત્રીમાટેના કલ્પિત તરંગો નાશ પામે છે આ પદ્ધતિના દોષ નીચે પ્રમાણે છે.—

- ૧ છોકરાઓને લાયક અભ્યાસક્રમનો ભારે બોલે છોકરીઓ પર પડે છે.
- ૨ છોકરાઓ સાથેની સ્પર્ધાને લીધે છોકરીઓ હદ ઉપરાંત મહેનત કરે છે
- ૩ સ્ત્રીશિક્ષકો અને તે જાતિનાજ વિદ્યાર્થીઓ હોવાથી અભ્યાસક્રમ પાણુ સ્ત્રીજાતિને યોગ્ય ચર્ચ જવાનો સમ્ભવ છે
- ૪ સામાજિક ઉદ્દેશ છોકરાઓને વધારે પુરપત્તવાળા અને છોકરીઓને વધારે સ્ત્રીત્વવાળી બનાવવાનો છે તે ઉદ્દેશ બંનેને સાથે રાખવાથી પાર પડતો નથી, એવું કેટલુંક લોકોમાં મનાય છે. આ પદ્ધતિના લાભ નીચે પ્રમાણે છે.—

(૧) ખર્ચમાં ચતી કરકસર (૨) અવાલવિક અથવા કુદરતના ધોરણનું અનુસરણ થાય છે. (૩) વર્ગમાં બહોળગત જાળવવાનું સહેલું પડે છે. (૪) સ્પર્ધાને લીધે માનસિક પ્રોત્સાહન થાય છે (૫) શિક્ષણમાં સમતોલપણ આવે છે (૬) રીતભાતમાં સુધારો થાય છે. (૭) સ્ત્રીત્વ કે પુરપત્તના પ્રતિશયત્વનો અવરોધ થાય છે. (૮) નિતિવિષયક બચમાર્થી બચાવ થાય છે.

આપણા જેવા દેશમાં તે પ્રાથમિક શિક્ષણના સમયમાં તેમને બેગાં ખાખી, માધ્યમિક શિક્ષણના સમયમાં જ્યારે તેઓ (શીઘ્રગ્રાહક) યૌવનમાં આવે ત્યારે તેમને છૂટાં પાડવા અને યુનિવર્સિટિના શિક્ષણમાં જ્યારે તેઓ યુગ્મ ઉમ્મરના થાય ત્યારે તેમને બેગાં કરવા એ લાભકારક ચર્ચ પડે.

(૩) બહોળગતની પદ્ધતિ—વિદ્યાર્થીની સ્વરાજ્યપદ્ધતિથી શાળામાં બહોળગત રાખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ પોતે, કાપદા

આધનાર, તે અમલમાં લાવનાર, અને ન્યાય આપનાર એવા ત્રણ પ્રકારના કાર્યવાળુ એક રાજ્યતંત્ર બાધે છે, અને તેના ઠરાવેલા નિયમો પ્રમાણે વર્તવાને બધાય છે. તેમજ તેઓ પોતાના અધિકારીઓ ચૂંટી કાઢે છે. શિક્ષકોએ આ બધારણુમા ભાગ લેવાનુ ફરજિયાત નથી પણ તે જે કાંઈ પણ ભાગ લે, તો તો તે સત્તાધિકારી તરીકે નહિ પણ વિદ્યાર્થીઓ જેવીજ એક વ્યક્તિ પ્રમાણે તેને વર્તવુ પડે છે કેટલીક શાળાઓમા વિદ્યાર્થીઓનું પ્રતિનિધિમણ ચુટાય છે તે પ્રિન્સિપલને સમ્માના નિયમો અમલમાં મૂકવામાં મદદ કરે છે કેટલીક જગાએ આ પદ્ધતિ શહેરના ગભ્યતંત્રનું રૂપ લે છે એટલે કે તેમાં શહેરમાં નિમાતા બધી જાતના અધિકારીઓ વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતામાથી ચૂંટી કાઢે છે. આ પદ્ધતિના ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે —

- ૧ તેથી સમાજની વ્યક્તિ તરીકેનુ તેમજ સમાજ તરફની આભારની લાગણીનું ભાન થાય છે
- ૨ નાગરિકના વ્યાવહારિક ધર્મો શિખવવાનો આ અસરકારક રસ્તો છે.
- ૩ તેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના મણોમાં એક ખીજના હકનુ માન રાખતા થાય છે
- ૪ વિદ્યાર્થીઓમા સ્વમાનની ઉચ્ચ લાગણી વધારે તે વધારે ખીલે છે.
- ૫ તેમને વધારે સ્વતંત્ર બનાવે છે
- ૬ બદોબસ્ત જાળવવાની સહેલામા સહેલી રીત છે.

(૪) જવાબદારીની પદ્ધતિ—વિદ્યાર્થીની સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને જહાગીરી

બદોબસ્ત એ બે પદ્ધતિનો વચ્ચો રસ્તો વિદ્યાર્થી ઉપર નેમના કૃત્યોની જવાબદારી મૂકવાનો છે આ પદ્ધતિવાળી શાળાનો નિયમ “ સદ્ગૃહસ્થ થાઓ, સારો સમાજ, સાધારણુ સભ્યતા અને તમે જે સમાજની વ્યક્તિ હો તેની જરૂરીઆતોને અનુસરી તમારૂ વર્તન રાખો,” એવો છે આ નિયમનો ન્યારે ભંગ કરવામા આવે ત્યારે તેમનુ શિક્ષણ આપવામા આવે છે, અને ભગ કરનારને તે પોતે તેમજ તેના સહાધ્યાયીઓ ભૂલે નહિ તેવા પ્રકારની શિક્ષા કરવામા આવે છે. બદોબસ્તનો અનાદર કરવામાં આવતો નથી. પણ તે સાદામાં સાદી રીતે અમલમા મૂકવામા આવે છે; સત્તા સાચવવામાં આવે છે, તોપણ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીનાં સ્વતંત્રતા અને સ્વમાન

ધારવામાં આવે છે. આવી પદ્ધતિની સફળતા માટે સખ્ત ચોકશી રાખવી પડે છે, અને વિદ્યાર્થીઓ કે શિક્ષકોને તેમની ફરજમાંથી છટકી જવામાં આવતા નથી જો કે આ પદ્ધતિ જાળવી રાખવી એ ધણુ અઘરું છે, તોપણ તેના પરિણામ જોઈએ તો તેજ ઐશ્વર્ય પદ્ધતિ છે એમ નિશ્ચય કરશે શાળાઓમાં વ્યાયામમંડળો, વિવેચકસભાઓ, અને સાહિત્યસભાઓ તરેર જુવાન વિદ્યાર્થીઓને નેતા તરીકેની ફરજો શિખવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ એવા દાખલા જોવામાં આવે છે કે જ્યાં આખો દિવસ શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં વચનુ સંબળું કામ વિદ્યાર્થીઓ પોતે તદ્દન સંતોષકારક રીતે બજાવે છે શિક્ષક વર્ગ તરફ પોતાની પીઠ ફેરવે અને વર્ગમાં બયોગ્ય વર્તણુક અને ગડબડ થઈ રહે તે શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થીઓમાં કાંઈ મોટી ખામી હોવી જોઈએ અમેરિકાના શિક્ષકો ફક્ત કેળવણી આપનારજ નથી, પણ તે સામાજિક જીવનને સારી યોગ્યતાવાળું બનાવનાર છે. ત્યાંનો શિક્ષક સમાજનો નોકર છે, અને તેની ફરજ સામાજિક વ્યવસ્થા રાખ્ય રીતે જાળવવાની અને સમાજનો અબ્યુદય થાય તેમ વર્તવાની છે.

હૅરિસ મૅન શાળાના વિદ્યાર્થીઓને આ પદ્ધતિમાં ખાસ કરીને કેળવવામાં આવે છે. શિક્ષક વર્ગમાં હાજર હોય તે વખતે જુઓ તો કંઈ કંઈ તાર્કિકપરત્વે બાળકો વર્ગમાં આમતેમ કરતા હશે શિક્ષકો તેમને આ પ્રમાણે જવાબ દે છે. કારણ કે તેઓ જાણે છે કે બાળકનો સ્વભાવજ ચચળ છે, અને તેમને શાત બનાવવા તે કુદરતની વિરુદ્ધ છે, કેમકે તેથી તેમની પ્રતિ થતી અટકે છે શિક્ષક હાજર ન હોય તેના વર્ગમાં જાઓ તો છોકરાને શાંતિથી બેસી રહેલા જોશે. છોકરાને શાત રહેવાનું કાગળ પૂછશે તો તે કહેશે કે શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં તેઓ પોતાની હીલચાલ અને પીતલાત માટે જવાબદાર છે. અને વર્ગમાં જોવા આવનાર તેમની વર્તણુક તરથી તેમની ચાલચલગતનો ખ્યાલ બાધશે, પણ જ્યારે શિક્ષક હાજર હોય ત્યારે તો બધાને માટે તે જવાબદાર છે.

અમેરિકનોના મત પ્રમાણે જાહેર શાળાનું કામ સમાજની સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ સાથે ઘાડો સબંધ રાખે છે. ખોડવાળા, દુર્ગુણી અને હલકા વર્ગનાં મોકો સાથે ચલાવવાની વર્તણુકની ઐશ્વર્ય ગણાતી પદ્ધતિ શાળાઓમાંજ પ્રથમ અનુભવમાં મુકાયેલી છે બીજી બાજુએ જોઈએ તો સામાજિક સુધારકની પદ્ધતિ, આશય, અને અનુબંધિત તરફની દયાવૃત્તિ એ દરેક સારી શાળા

માટે અગત્યના છે આ પરથી જણાશે કે શાળાના તપાસણી-અધિકારીઓને વર્ગ ચલાવવા, અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવો અને શિક્ષણના નિયમો અમલમાં મુકાય છે કે નહિ તે જોવા ઉપરાંત ઘણું વપારે કરવાનું છે અને શિક્ષકો ને શાળા, સમાજમાં જે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તેનું જ્ઞાન થવું જોઈએ તેમજે જાણવું જોઈએ કે શાળા પ્રત્યેક પ્રકારના માનુષી યત્નો પર અસર કરે છે, અને લોકોનાં જીવન તથા રીતજાનમાં પોતાના આશયો અને ઉત્સાહનું પ્રતિબિંબ પાડે છે, અને તેના બદલામાં તેણે દુનીયાના પ્રત્યેક વ્યાપારમાંથી ઉત્સાહ અને મદદ લેવાની છે.

ઉપરના વિચારોમાંથી કાઢી પણ જાણવા યોગ્ય આપને મળ્યું હોય તો તે સર્વ શ્રીમત્ મહારાજન રાયાજીરાવ ગાયકવાડને આભારી છે તેઓએ મને શિક્ષણપદ્ધતિના અભ્યાસ માટે અમેરિકા મોકલ્યો હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ બીજા પણ અનેક માણસોને તેમજે પરદેશ મોકલ્યા છે અને મોકલે છે; અને તેઓ જે જે નવા વિચારો ગ્રહણ કરી આવે તે તે વિચારો યોગ્ય હોય તો તેને અનુભવમાં મૂકવાની દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપે છે તેઓના પ્રભુ-દેવણીના પ્રયત્નો તો સર્વને માલુમ છે, અને આવી રીતે તેઓ એકલા વડોદરા રાજ્યને નહિ પરંતુ આખા હિંદુસ્તાન દેશને ઉન્નતિને રસ્તે દોરે છે. આજે આપના આગળ રજુ કરેલા વિચારો ઉપર અત્રે તેમજ બહાર જાહેર ચર્ચા થઈ તેમાંથી શ્રેષ્ઠ જણાય તેવા વિચારો અનુભવમાં મૂકવા યોગ્ય યત્નો યગે તો તેથી મારો તેમજ શ્રીમત્ ગાયકવાડ મહારાજે મારે માટે લીધેલા શ્રમનો કંઈક બદલો મળશે એવું મારું નમ્રતાપૂર્વક માનવું છે.

—(૦)—

હિંદુસ્તાનની વર્ષા-ઋતુ.

(લેખક—છોટાલાલ કહાનદાસ પટેલ.)

મહેતાજી-વાડજ તા. દસઢોઈ જી. અમદાવાદની નિશાળ.

આપણા મુખર્ષિ ધલાકામાં જૂન અઘવાર્યા પછી વરમાદ આવે છે, ત્યારે કાસમીર, પાંજા, અને આગ્રા અયોધ્યાના મંયુક્ત પ્રાંતોના કેટલાક ભાગમાં તે વખતે વરસાદ ન આવતા ત્યાં નવેમ્બર માસથી શરૂ થાય છે.

તે વખતે આપણે અહિં બંધ પડે છે વળી મદ્રાસ તરફ આપણે ત્યાં પડે છે, તે વખતે થોડો પડે છે, પણ નવેમ્બરથી વધારે પડે છે, અને ત્યાં ચાર માસને બદલે સાત આઠ માસ વરસાદ આવે છે. વરસાદનું પ્રમાણ પણ દરેક ઠેકાણે સરખું ન હોતાં હિમાચલ અને મુબાઈ ઇલાકાના દક્ષિણ તાગમાં તે અતિશય પડે છે ગુજરાત, મધ્ય હિંદ, નિઝામનું રાજ્ય, મહેસુર ગિરે ઠેકાણે સાધારણ; અને સિંધ વગેરેમાં થોડો પડે છે. આમ હોવાનાં કારણો જાણવાની શિક્ષકવર્ગને તો ખાસ જરૂર છેજ.

પાણીની સપાટી પરથી આવતો શીતળ પવન આનંદ ઉપજાવે છે, અને ઉષ્ણ રેતાળ મુલકમાનો શુષ્ક અને દુઃખદાયક લાગે છે, કાંચુ કે રહેલામાં વરાળરૂપમાં પાણી સમાયલું છે, ત્યારે ખીજમાં તે નથી. પાણીનું વરાળરૂપ થવાની ક્રિયાનેજ આબ્જલવન કહેવામાં આવે છે. એ ક્રિયા જેમ હવા ઓછા દબાણવાળી અને ભેજ વગરની હોય, તેમ પધારે થાય છે એ ઉપરાન્ત નીચેના કારણો પણ એ ક્રિયાની વૃદ્ધિને મદદ કરે છે. (૧) પાણીની ઉપલી સપાટી જેમ વધારે ખુલ્લી હોય તેમ આબ્જલવનની ક્રિયા વધારે થાય. આ રીતે હિંદની દક્ષિણના હિંદી મહા-સાગરની વિશાળ ખુલ્લી સપાટી તેના વિશેષ વરસાદનું એક કારણ છે. (૨) જેમ હવા વધારે ઉષ્ણ તેમ તે ક્રિયા જોરમાં આવે. હિંદની દક્ષિણના સમુદ્રની સપાટી પરનો પવન વિયુવવૃત્ત ઉપર આવેલો હોવાથી ઉષ્ણ હોઈ આપણને લાલકર્તા થઈ પડે છે. (૩) જેમ પવન વધારે તેમ તે ક્રિયા ઝડપથી થાય. આપણે ત્યાં પવન વધારે છે, તે આગળ પવનના વિવેચનમાં જણાવ્યું છે આવાં આવા કારણોથી હવામાં ભેજ વધે છે. એવી ભેજવાળી હવા જ્યારે ઠંડી પડે છે, ત્યારે તેમાંની વરાળ ઠડી પડી પાણીનું રૂપ લે છે, ક્રમકે આપણે જાણીએ છીએ કે શિયાળામાં સવારે ઠંડી પડેલી જુમિ પોતાના પૃષ્ઠ-ઉપરની ગરમ હવાને ઠડી કરે છે; તેથી હવામાંની વરાળ ધ્રુમસ રૂપે નીચે પડે છે અને ઉનાળામાં આકાશમાં રહેલી હવા ઠડી પડી વરાળને પાણી રૂપે મૂકી દે છે, તેને વરસાદ કહીએ છીએ.

ભેજવાળી હવા ઠડી પડતા પોતાની તમામ વરાળને તજ દેતી નથી, પણ જે પ્રમાણમાં તે ઠડી પડતી જાય છે, તે પ્રમાણમાં તે તેને તજે છે. ૨૨°, ૫૯°, અને ૮૬° ગરમીવાળી હવા અનુક્રમે પોતાના વજનના ૧૬૦ મા,

૮૦ મા અને ૪૦ મા ભાગ જેટલી વરાળ પોતામાં રાખી શકે છે—અર્થાત્, દર ૨૫° અથવા ગરમી વધતાં વરાળને રાખવાની શક્તિ હવાની બમણી વધતી જાય છે. ન્યારે ઉક્ત ઉષ્ણતામાનની હવાએ ઉક્ત વરાળ પોતાનામાં ખી હોય છે, ત્યારે તે હવા પાણીથી તર થયલી ગણાય છે. એવી હવા જરાએ હડી થતા તેમાંથી થોડી વરાળને પાણીના રૂપમાં મૂકી દે છે. ૩૨°, ૬૦°, અને ૮૦° ઉષ્ણતાવાળી તર હવામાં અનુક્રમે દર ધનપુટે ૨ ઝા, ૫૮૭, અને ૧૦ ૮૧ ગ્રેન વરાળ હોય છે આ ઉપરથી જણાશે કે ન્યારે ૮૦° વાળી હવા ઠંડી પડી ૬૦° વાળી જતે, ત્યારે તે $(૧૦ ૮૧ - ૫ ૮૭) = ૪૯૪$ ગ્રેન વરાળને પાણીના રૂપમાં મૂકી દે છે.

હવે પવનના પ્રવાહોને ઋતુ સાથે ખાસ સંબંધ છે, માટે પ્રથમ તે વિશે જણવું જોઈએ. ગરમ હવા હલકી હોવાથી જિંચે ચઢે છે, અને તેની ખાલી પડેલી જગા આમપાસની જાડી હવા પૂરી દે છે; તેથી પવન ઉત્પન્ન થાય છે. ન્યારે કોઈ ઠેકાણે આગ લાગે છે, ત્યારે ત્યાં પવન જોસથી ધુકાય છે, એ આ વાતની સાખીતી છે તેજ પ્રમાણે સૂર્યની વધારે ગરમીથી પૃથ્વી પરના એક ભાગની હવા ગરમ થઈ હલકી થવાથી જિંચે ચઢે છે, અને ખીજા ભાગમાંથી ઓછી ગરમ હવા ત્યાં આવી તેની જગા પૂરે છે આથી હવા ગતિમાન થાય છે. દરિઆઈ અને જમીનની હરેરથી આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે. વળી જુદી જુદી જગાની હવામાં વરાળ ઓછી યા વધારે હોય તો પણ પવન ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે હવા ન્યારે ગરમ થાય ત્યારેજ તે વરાળના વધારે જથ્થાને રાખી શકે, અને તેમાં જેમ વરાળ વધારે તેમ તે વધારે હલકી થાય આથી બેજવાળી હવા જિંચે ચઢે છે, અને જેમ જિંચે જાય છે, તેમ તે ઠંડી પડતી જાય છે; તે વખતે તે પોતામાંની વરાળને પાણી રૂપે નીચે મૂકતી જાય છે. વળી વગળ પ્રવાહી રૂપમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાની ગરમી તણ દે છે. તે તજેલી ગરમી હવાને મળવાથી તે વધારે ગરમ અને હલકી થઈ વધારે જોસથી જિંચે ચઢે છે, તે કારણથી પણ જિંચે ચઢેલી હવાને ઠેકાણે આસપાસની ખીજા હવા આવી પવન ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કાન્જોથી તેમજ પૃથ્વીની ધરી ત્રાંસી અને સમાન્તર હોવાથી નિયમિત પવન ઉત્પન્ન થઈ તે વર્ષાઋતુનું મૂળ થઈ પડે છે.

વિષુવદ્વત્ત પર આ પ્રકારના ફેરફારો વધારે થાય છે, કેમકે પૃથ્વીની ધરી ૨૩ $\frac{1}{2}$ ° નમેલી હોવાથી સૂર્ય અમુક વખતે વિષુવદ્વત્તની ઉત્તરે અને અમુક વખતે દક્ષિણે હોય છે. ત્યાં સૂર્ય શિશોબિંદુએ કે તે બિંદુની પાસે હોય છે, ત્યાં તેના ઉષ્ણ કિરણુ લગભગે પડી હવાને ગરમ કરે છે ઉષ્ણ કટિબંધ સિવાયના લોકોને માથે સૂર્ય આવતો નથી, તેથી લાંબી હવા ઠંડી હોય છે આવી રીતે સૂર્ય માથે આલ્પાથી વિષુવદ્વત્તની પાસેના મુસકની હવા ઉષ્ણ થઈ જાયે ચઢે છે, જેથી તેની ખાલી પડેલી જગા ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફની ઠંડી હવાથી પુરાય છે એ હવા પવનો શુદ્ધ ઉત્તર અને દક્ષિણ બાજીથી વિષુવદ્વત્ત તરફ આવવા જોઈએ, પણ તેમ થતુ નથી, કારણ કે પૃથ્વીને દૈનિક ગતિ છે, તેથી તેની સાથે રહેલું વાતાવરણ પણ અવકાશમા ગતિ કરે છે, તેથી ઉત્તર તથા દક્ષિણ ગોળાર્ધથી આવતા પવનની દિશા બદલાઈને ઈશાન તથા અમિરકાણુની થાય છે.

દૈનિક ગતિથી વિષુવદ્વત્ત આગળની જગા જેટલા વેગથી ફરે છે, તેટલા વેગથી પૃથ્વી પરનો કોઈપણ ભાગ ફરતો નથી, એ ખુદ્દલ છે. હવે પૃથ્વીનો પરિધ ૨૪ કલાકમાં એક ચક્ર ફરે છે, માટે પરિધને ૨૪ કલાકની મિનિટોએ ભાગીએ તો લગભગ ૧૭ આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે વિષુવદ્વત્ત આગળની જગાના પવનની અવકાશમા ગતિ ૧ મિનિટમાં ૧૭ માઈલ થાય, અને ત્યાંથી ૬૦° દૂરની જગાના પવનની ગતિ ૮ $\frac{1}{2}$ માઈલ ૧ મિનિટમા થાય છે, અને ધ્રુવ પરના પવનો તો તદ્દન સ્થિરજ હોય. હવે વિષુવદ્વત્ત પરનો પવન ગરમ થઈ હલકો થવાથી જાયે ચઢે, તેની જગા પર ધ્રુવ તરફનો ઠંડો પવન ધસે છે—એટલે કે ઉત્તર ધ્રુવ તરફનો દક્ષિણમા અને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફનો ઉત્તરમા ધસે છે, પરંતુ એ ધસનાર પવનોને પૃથ્વીની સાથે પૂર્વ બાજી જવાની ગતિ પણ અવકાશમાં હોય છે. આમ એ ગતિના યોગે પવન એકે તરફ ન જતાં પદાર્થવિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે તેનું ફળમાન કર્ણસ્થાનેજ થતુ જોઈએ—એટલે કે ઉત્તર ધ્રુવ તરફના પવનને વિષુવદ્વત્ત તરફ ઉત્તરથી દક્ષિણમા જવાની એક ગતિ છે, અને બીજી એકી વખતે પૃથ્વી સાથે પૂર્વ તરફ જવાની ગતિ છે, માટે તે શુદ્ધ દક્ષિણ કે પૂર્વ તરફ ન જતાં એ બે દિશાના કર્ણ તરફ જવો જોઈએ અને વળી શુદ્ધ ઉત્તરથી ન આવતાં ઉત્તર બાજી દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ સીધા જવાના માર્ગો જે બિંદુએ મળેલા હોય છે, ત્યાંથી—અર્થાત્

વાયવ્ય તરફથી આવવો જોઈએ. તે-૪ પ્રમાણે દક્ષિણ ધ્રુવ તરફનો પવન નૈર્ઋત્ય તરફથી આવવો જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી, કારણ કે ધારો કે વિષુવટતની ઉત્તરે ૬૦° ઉપર કોઈ સ્થળ હોય, તો ત્યાંના પવનની પૂર્વમાં ગતિ ૧ મિનિટમાં ૮૩ માઈલ હોય છે, અને તેટલીજ ગતિ વિષુવટત તરફ જવાની પણ હોય છે, તો તે જગા પરથી વિષુવટત તરફ જવા નીકળેલો પવન ઉપર કલા પ્રમાણે વાયવ્યમાંથી આવવો લાગે; પરંતુ વાયવ્ય-માંથી આવતો સીધો લીટીમાં તે વિષુવટતના જે સ્થળે પહોંચવો જોઈએ, તે સ્થળ તો ૧ મિનિટમાં ૧૭ માઈલની ઝડપે પૂર્વ બાજી ફરતુ હોવાથી ત્યાં તેની પશ્ચિમનું બીજું સ્થળ તે વખતે આવેલું હશે, આથી કરીને ધ્રુવ તરફથી આવના પવનો એક બોલી ગતિવાળી જગા પરથી ધણી ઝડપની ગતિવાળી જગા પર આવવાના કારણે સીધે તેઓ પૃથ્વીની સપાટી ઉપરની ઝડપે ફરી શક્તા નથી, અને તેથી પાછળ પડી જતા છે, તેટલા માટે તે વિષુવટતની કોઈ જગાની ચાલતી માગી બાજુએથી એટલે કે પૂર્વ તરફથી આવના હોય એમ લાગે છે. અને જ્યારે પૂર્વ તરફથી આવે ત્યારે બેવડી ગતિને લીધે તેમનું ફળમાન શુદ્ધ પૂર્વમાંથી નહિ, પણ ઉત્તર ધ્રુવ બાજીના વાયુનું ઈમાન તરફથી અને દક્ષિણ બાજીનાનું અગ્નિ તરફથી આગમન થાય, એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે દૈનિક ગતિના કારણથીજ વાયવ્ય અને નૈર્ઋત્ય તરફનું વાયુનું આગમન ફરી જઈ ઈશાન અને અગ્નિનું થાય છે. આ બને પવનો નિયમિત રીતે વાય છે, અને વદાગ્રેને પણ ઉપયોગી છે. તેથી એમને નિયમિતવાદી કે વ્યાપારવાયુ કહેવામાં આવે છે.

હવે વિગદ વ્યાપારવાયુ વિશે જાણવું જોઈએ. વિષુવટત પડેલા વાયુ ગરમ થઈ ઊંચે ચડી ગયો, તેની ખાલી પડેલી જગા પર ઉત્તર દક્ષિણનો પવન ધસી આવ્યો, જેથી એ ધસી આવેલા પવનની ખાલી પડેલી જગા પૂરવાને તે સ્થાનની ઉપરનો વાયુ નીચે ધસી આવે એ પ્રવૃત્તિ છે, પણ તેથી કરીને ઊંચે જગા ખાલી પડે, તે ખાલી જગા પૂરવા વિષુવટત પરથી ગરમ થઈ ઊંચે ચડેલો પવન આવે છે. એ પવન અનિયમ અનિયમ પ્રદેશમાંથી બોલી ગતિવાળા પ્રદેશ તરફ વાય છે, તેથી પૃથ્વી ઉપરની જમાની પગારો પડી જવાને બદલે આગળ નીકળી જાય છે, તે કારણે

લીધે ધ્રુવે તરફ વાતા પવનો પશ્ચિમ દિશા તરફનો માર્ગ પણ લે છે, તેથી કરીને ઉત્તર ધ્રુવ તરફ વાતા પવનનું ફળમાન દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચેથી, અર્થાત્, નૈર્ઋત્ય ખૂણામાંથીજ, ધ્રુવ જોઈએ, અને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ વાતા પવનનો માર્ગ ઉત્તર અને પશ્ચિમની વચ્ચેના વાયવ્ય કોણમાંથીજ હોય, એ સ્વાભાવિક છે. આ પવનોની દિશા વ્યાપારવાયુથી વિરુદ્ધ છે, માટેજ તેને વિરુદ્ધ વ્યાપારવાયુ કહેવામા આવે છે અને તે પૃથ્વીની સપાટી પર ન વાતા ફેટલીક ઊંચાઈએજ વાય છે. પૃથ્વીની સપાટી પર પવન જે દિશામા વાતો હોય, તે તરફ આકાશમા વાદળાં ધસડાતાં નથી, પણ તેની સામેની દિશા તરફ જતાં જોવામા આવે છે, તેનું કારણ આજ વાયુ છે.

આપણા હિંદમાં કયો વાયુ કયારે વાય છે, તે હવે જાણવું જોઈએ આખી પૃથ્વી પર ૨૧ મી માર્ચે રાત દહાડો સમાન હોય છે, ત્યારથી તે સપ્ટેમ્બર સુધી ઉત્તર ગોળાર્ધ સૂર્ય સન્મુખ હોય છે હિંદ દેશ ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ૧૦ થી ૩૫ અક્ષાંશ સુધીમાં છે, તેથી જૂન માસમા સૂર્ય હિંદને માથે હોય છે, અને તે સપ્ટેમ્બર સુધી રહે છે. તે દર્મિયાન હિંદની હવા ગરમ થઈ જાયે ચડે છે, અને તેની જગા લેવા ફક્ત દક્ષિણનો વિપુલવૃત્ત પરનો પવન આવે છે, કેમકે ઉત્તર બણીના પવનને હિમાલય આવતો અટકાવે છે. દક્ષિણમાંથી વિપુલવૃત્ત પર આવતો પવન અગ્નિકોણનો હોય છે, એ ખીના આગળ કહેવાઈ ગઈ છે. હવે એ વિપુલવૃત્ત પર આવેલા પવનની રિથિતિ ત્યાની હાજ નથી, પણ તે હિંદ તરફ આવવા માટે છે, તે વખતે તે જુદી દિશા પકડે છે, કેમકે એ પવન જાયે આકાશમા જતા વિરુદ્ધ વ્યાપારવાયુ જોવા જતે છે, અને તેથી તેની દિશા આગળ કહ્યા પ્રમાણે હિંદમા નૈર્ઋત્ય કોણની યાય એ સ્પષ્ટ છે. આ વાયુ હિંદને માથે સૂર્ય હોય છે, ત્યારેજ એટલે કે જૂનથી સપ્ટેમ્બર સુધીજ નૈર્ઋત્ય કોણમાંથી વાય છે. આવી રીતે ફક્ત એ વાયુ મોઝમમાં ચતારા છે, માટે એને મોન્સન કે મોસમી પવન કહેવામા આવે છે. આજ પવન મુખર્ષ પક્ષાદની વર્ષાઋતુનો છે, તે આગળ જણાશે

હવે આશિરથી માર્ચ સુધી સૂર્ય દક્ષિણ ગોળાર્ધ તરફ હોય છે, અને તેથી તે વખત દર્મિયાન ત્યાના લોહાને માથે તે હોય છે, તેથી

ઑઝેલિઆ તથા દક્ષિણ મહાસાગરની હવા ગરમ થઈ ઊંચે ચઢે છે. તેની જગા પૂરવાને ઉત્તર ગોળાર્ધની દડી પડેલી હવા જાય છે. એ જગા લેવા જનાર પવન વિષુવવૃત્ત સુધી તો ઈશાન તરફથી વાતો હોય, એ આગળ આવી ગયું છે, પણ વિષુવવૃત્તની દક્ષિણે જતા વાયવ્ય તરફથી વાતો લાગે એ ખુદ્ધ છે માટે આપણા હિંદ ઉપર તો તે ઈશાન તરફથી આવતો લાગે છે આ ઠંડો વાયુ પૂર્વ કાઠાના મુલકની વર્ષા-ઋતુનું કારણ છે, તે આગળ આવશે એ ઈશાન કોણુના પવનને મુખર્ષી ઇલાકા તરફ આવતા હિમાલય ખાળે છે, જેથી મુખર્ષી ઇલાકા પર એ પવનની કઈ અમર નથી. આમ પૂર્વ કાઠા પર આ પવનથી વર્ષા-ઋતુ બેસે છે, તેનીજ સાથે સાથે કાશ્મીર, પગ્ગળ અને સયુક્ત પ્રાન્તોમા પણ વર્ષા-ઋતુ બેસે છે; પણ તે આ પવનથી નહિ, પરંતુ તે એક ત્રીજાજ પવનથી છે. આગળ કહ્યા પ્રમાણે દક્ષિણ સાગરની હવા ગરમ થઈ ઊંચે ચઢવાથી તેની જગા લેવા ઉત્તર ગોળાર્ધનો જે પવન ગયો છે, તેની ખાલી પડેલી જગા પાનો ઊંચેનો પવન નીચે આવી પૂરે છે, આથી કરીને ઊંચે જગા ખાલી પડે છે, તેને ઠંડાણે દક્ષિણનો ગરમ થઈ ઊંચે ચઢેનો વિદ્ધ વ્યાપારવાયુ આવે છે, એ પવન વિષુવવૃત્ત પરથી ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જાય છે, તેથી કરીને તે નૈર્ઋત્ય કોણુનો હોય છે. એ પવનની ગતિ ઊંચે આકાશમા છે, તેથી તે હિમાલય સાથે અયગ્યાથી કાશ્મીર, પગ્ગળ, અને સયુક્ત પ્રાન્તોમા વરસાદ આણે છે.

ઉપર વર્ણવેલા ત્રણે પવનો હિંદમાં વરસાદ શી રીતે લાવે છે, તે જોવું જોઈએ. પ્રથમ નૈર્ઋત્ય કોણુના પવન વિષે વાત કરીએ એ પવન અરબી સમુદ્ર તથા હિંદી મહાસાગરની વિશાળ ખુશી સપાટી પરથી આવે છે, જેથી તે જોજથી તર થયેલો હોય છે. નૈર્ઋત્ય તરફથી જેવા તે હિંદ પર ધસે છે, તેવાજ તેને સહ્યાદ્રિ અટકાવે છે, તેથી તે પવન તે પર્વત સાથે અયગ્યાથી ઠંડો પડી પોતામા રહેલી વરાળને પાણી રૂપે છોડી દે છે, આ કારણથી કોણુ અને પશ્ચિમ ઘાટ પર મુશળધાર વરસાદ પડે છે. અયગ્યા પછી તે ઊંચે ચઢે છે, તેમ તેમ વધારે ઠંડો પડે, એ સ્પષ્ટ છે. આમ તે ઠંડો પડતો પડતો પોતાની વરાળને વરસાદરૂપે મુખર્ષી ઇલાકા, દક્ષિણ હિંદ, તંજાવુતાના, નિઝામનુ રાજ્ય, મધ્ય હિંદ, ગંગાનો પ્રદેશ વગેરે,

જગાએ નાખતો નાખતો હિમાલય તરફ જઈ, ત્યાં અથડાઈ પર્વતની તળે-
ટીમાં પુષ્કળ વરસાદ નાખી ઉંચે ચઢી હિમાલય પર તમામ વરાળ બરફ
રૂપે છોડી દેક સૂકી હાલતમાં મધ્ય એશિયા તરફ જાય છે, તેથી કરીને
તેનાથી ટિબેટમા વરસાદ ન આવે, એ ખુલ્લું છે. આ પવનથી કાશ્મીર,
પંજાબ, અને મદ્રાસમાં પણ થોડો વરસાદ વરસે છે.

મદ્રાસની ખરી વર્ષા-ઋતુ તો નવેમ્બરથી માયં સુધીની છે, અને તે
આગળ કહેલા ઈશાન કાણુના પવનથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પવન નૈર્ઋત્ય-
ના પવનની પેઠે ભેજથી તર હોતો નથી, કેમકે તે કઈ મહાસાગર
તરફથી આવતો નથી. તોપણ ઉત્તર ભણીનાં મોટાં સરોવરો વગેરેમાંથી
ભેજ લેતો આવેલો હોય છે. વળી તે ઉપર જળાવી ગયા છીએ તેમ
હિમાલયના અટકાવ્યાથી હિદના ધણા ભાગમાં વાતો નથી, પરંતુ પૂર્વ
કાંઠા પરજ વાય છે, તેથી કરીને તેનાથી મદ્રાસમાં દીક વરસાદ પડે છે
પછી તે પૂર્વ ઘાટ પર ઠંડો પડી ચેતાની રહેલી વરાળને ત્યાં મૂકી દક્ષિણ
ગોળાર્ધ તરફ જતો રહે છે.

મદ્રાસમા જે વખતે ઈશાનનો પવન વરસાદ આવે છે, તે વખતે
પંજાબ, કાશ્મીર, અને સયુક્ત પ્રાન્તોના કેટલાક ભાગમાં આગળ કહ્યા
મુજબ ઉંચેના પવનની દિશા નૈર્ઋત્યના છે અને તેનામા ભેજ પુષ્કળ હોય
છે, તે પણ કહેવાઈ ગયું છે. એ પવન ઉંચે વાતો હોવાથી આગળ જતાં
તેને હિમાલયનો પ્રતિબંધ નડવાથી ઉક્ત પ્રાન્તોમા બહુ વરસાદ વરસે છે

* દુનીઆની મોટામાં મોટી મીઠાની ખાણ.

હમેશના ઉપયોગમાં આવતી અગત્યની ચીજોમાં મીઠાની પણ ગણ્ય
તરી કરી શકાય. યોગ્ય પ્રમાણમા લેવામા આવેલું મીઠું જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત
કરી ખોરાકનું પ્રમાણ વધારે છે, રુધિર ઉત્પન્ન થવામા મદદ કરે છે, અને
મોમા લાગ ઉત્પન્ન કરવામા અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, અને એ

* ત્રીયુત ગિરિજાકુમાર ઘોષના એક લેખને આધારે.

લાળ ખોરાક સાથે મળી પાચનક્રિયાને ઘણી મદદ કરે છે. આફ્રિકાના જંગલી લોકો મુઠ્ઠીભર સોનાને બદલે એક મુઠ્ઠી મીઠું મેળવવાની તૃષ્ણા રાખે છે અને બહુમૂલ્ય હાથીદાંત આપી સોધું મીઠું મેળવવામા આગે પણ પોતાનું અહોભાગ્ય માને છે પુરાતન કાળમા ડચ લોકો પોતાના કેદીઓને સજા દાખલ બોજનમા મીઠું આપવું બંધ કરતા એટલું મીઠાનું માહાત્મ્ય છે! આવી ઉપયોગી વસ્તુનો પ્રભુએ જળ અને યથળ બન્ને ઠેકાણે પુષ્કળ પ્રમાણમા સમૃદ્ધ કરેલો છે

મીઠું મુખ્યત્વે બે રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (૧) દરિઆના, સરોવરના કૂવાના ખારા પાણીને સુકવીને (૨) જમીનમાથી ખોદી કાઢીને.

પૃથ્વી ઉપર મીઠાની ઘણી ખાણો છે. હિન્દુસ્તાનમા પંજાબમાં ખેવ. ડાની પાસેના એક પહાડમાં, તેમજ પશ્ચિમ સરહદ ઉપર કોહાટના પહાડમાં પણ સિંધવની ખાણો છે ખીજ દેશોની મીઠાની ખાણોમા ઇંગ્લંડ, જર્મની, અને પોલાંડની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે

પોલાંડ દેશમા આવેલા ક્રકો પ્રાન્તની ખાણ દુનિઆમા મોટામાં મોટી છે. એની અદર એકઠા થયેલા મીઠાનો એક મોટો ડુંગર બની રહ્યો છે. તેની લંબાઈ ૪૬૦ માઇલ, પહોળાઈ ૨૦ માઇલ અને ઊંચાઈ ૧૨૦૦ ફુટ એટલે લગભગ ૦૧ માઇલની છે. પોલાંડવાસીઓ પોતાના પૂર્વજોના સમયથી-કેટલીએ પેઢીઓથી એ ખાણમાથી મીઠું ખોદી રહ્યા છે કહેવાય છે કે મીઠું ખોદતા ખોદતા જે મોટો માર્ગ બન્યો છે તે ૪૦૦ માઇલ લાંબો છે. એ ખાણમા પ્રવેશ કરતાજ પ્રવાસી આશ્ચર્યમા લીન ચર્ધ જાય છે એ ખાણનો આંતર ભાગ ચાર ભાગમા વહેંચાયેલો છે પહેલા ભાગ-માથી ઊતરી ખીજમાં જવાય છે. ત્યાં એક ક્ષારયુક્ત જલ પૂર્ણ વિશાળ તળાવ જેવામા આવે છે નાવમા બેસી તેને સામે પાર જવાય છે ત્યાં આગળ ત્રીજા ભાગમા ઊતરવાને સીડીઓ બનાવેલી છે. ત્રીજા ભાગમા પહોંચતા પોતાના માથા ઉપર એક મોટું પાણીભર્યું વિશાળ તળાવ છે, એ વિચાર આવતાં મુસાફર વિસ્મય સાથે વિહ્વલ ચર્ધ જાય છે. એ ત્રીજો ભાગ એક અપૂર્વ સ્થાન છે. અહિં ઠામ ઠામ મીઠાના ડુંગરકોરીને આપણા પ્રાચીન ઐશ્વર્ય સમયના ચૈત્યોની માફક મકાનો બનાવવામા આવ્યા છે. જેવી શહેરોમાં સગવડ હોય છે તેવીજ અહિં પણ કચવામાં આવેલી છે.

દેવમંદિર, હોટલ, નાટકશાળા, અને સુવા બેસવાનાં ઘરો એમ દરેક જાતનાં મકાન ત્યાં દૃષ્ટિએ પડે છે. હોટલ તો એવડું મોટું છે કે એક હજાર માણસ તેમાં એક સાથે બેસીને જમી શકે ! !

વળી એ મકાનોની દિવાલ વગેરે એવી સાફ અને ચળકતી બનાવવામાં આવેલી છે કે દીવાની જ્યોતિષી પ્રકાશનું સંપૂર્ણ પરાવર્તન થતાં અગગાટ ચર્ચ રહે છે.

આ ખાણુમાંથી પ્રતિવર્ષ લાખો મણુ મીઠું કાઢવામાં આવે છે, તો પણ ભંડાર ખાલી થતો નથી હમેશાં છ હજાર માણસોને તેમાં રોજ મળે છે. તેમાંના ઘણાં તો ખાણુની અદરજ ધરમાર બનાવી ગામમાં રહેતારની-પેટે સુખથી રહે છે. ધરતીના પેટામાં એ લોકો બાળબચ્ચાઓનું પાલન-પોષણ કરે છે વિવાહાદિ પણ લાજ કરે છે અને સઘળા સામાજિક નિ-મોનું ચથાર્ય પાલન પણ તેઓ તેમાંજ કરે છે શું આ વાત પ્રભુની રચના અગાધ છે એનું સ્મરણ નથી કરાવતી ?

સ્કૂલ નંબર ૯,
સુરત.

} કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા

દ્વાદશ શિક્ષાવચન.

(લેખક — મગનલાલ વનમાલીદાસ મહેતા)

દશ્ય પ્રયત્ને જો મજે,
ધ્વજયુ તુજ સુખ નિત્ય,
ચાંદ ભુવનમાં જો । ફરી,
ક્યા છે અખડ દિત.

(૧) બાળકનો મુખ્ય આધાર શિક્ષક પરજ હોય છે જો બાળકને તેમની યુવાવસ્થામાંજ સાર્વિક દીક્ષા આપવામાં આવે તો તે વાવેલા બીજનો અતિમમાં સુદર પુષ્પધારી છોડ બને, અને તેથી સર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય

(૨) આમ્ય ભાષાનો ઉપયોગ આ ઉછરતા બાળક આગળ ન

કરવો, કારણ કે તેમના કામળ હૃદય પર તે છાપ જોડી પેમી જાય, અને તે કેમે કરી નીકળે નહિ પરંતુ જે શુદ્ધ અને સમજી શકાય એવી ભાષાનો ઉપયોગ થાય તો ગુર્જરી ભાષાનો ઉત્કર્ષ થાય.

(૩) શિક્ષક એ અલૌકિક જ્ઞાન કરાવનારો સન્માર્ગ છે, કારણ એ દ્વારાજ અન્ય જ્ઞાતોનું જ્ઞાન થાય છે. માતા આ ભૂમિકામાં જન્મ આપે છે, પરંતુ શિક્ષક અન્ય ભૂમિકાઓનું જ્ઞાન કરાવે છે, તો શિક્ષકે સારા ઉમદા વિચાર યોજવા અને યોજાવવા એ તેની ઉત્કૃષ્ટ કૃત્ય છે.

(૪) પોતે સ્વચ્છ રહી જાળકોને સ્વચ્છ રહેવાના અને સત્ય બોલવાના ઉપદેશનો અદ્વિતીય અમલ કરાવવામાં આવે તો કાળાંતરે તે ઉપદેશની છાપ તે કામળ હૃદયના શિશુઓ પર દૃઢ રહે.

(૫) જે કામ કરવું તે સર્વોત્તમ કરવું પોતાનું ચિત્ત પોતાના કામમાંજ રાખવું અને પોતાની સર્વ શક્તિઓને તેમાંજ જોડવી. સુખસપત્તિ અને વિજય પાછળ ચાલ્યા આવવાનાંજ.

(૬) ક્રોધને સ્થાન આપવું નહિ, કારણ કે એનાથી પોતે ધારેલું કામ નિષ્ફળ જાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનો સર્વદા પરાજય થાય છે, અને એનો અધ્યાસ જાળકોના ચલિત મગજ પર પડે છે.

(૭) મિત્રજ ખોલો એ પોતાના સામર્થ્યને ખોલા બરાબર છે. વિરોધના પ્રસંગમાં મિત્રજને કાજુમાં રાખવો, અર્થાત્, મનની શાંતિને જાળવી રાખવી, અને જાળકોને પણ તેનો ધડો લેવા પ્રેરણા કરવી કે જેથી વિજયની વરમાળા તમાગે કૃત્તમાંજ આરોપાશે.

(૮) કદી નિગદ્ય થવું નહિ, કારણ કે સુખપ્રાપ્તિના પ્રસંગો પુષ્કળ આવ્યા કરે છે, અને જેઓ શ્રદ્ધાથી પ્રયત્નને સેવે છે, તેમને સુખનો સૂર્ય જગ્યા વિના રહેતો નથી.

(૯) કેટલાકનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે જમે તેમ કરીને પંજુ પૈસા મેળવવા, અન્ય કેટલાકનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે “લાલ તરફ” ન જોતાં “ઉત્તમ કાર્ય” કરવા તરફજ દૃષ્ટિ રાખવી, એ બન્નેમાંથી કયા શિક્ષકની પકિતમાં પોતાને એસવું યોગ્ય છે, તેનો નિર્ણય કરવા માટે તેમને બે વાર વિચાર કરવાની અગત્ય લાગ્યેજ ગણાશે.

૪૨૮ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો

(૧૦) બીજાઓને કાઠી પણ રીતે વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો : પોતાને હુમ્મળ કરનાર છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ શિયો પણ શિક્ષકનું અંકરણ કરતા થાય છે, માટે એવો ઉદ્દેશ મનમાથી દૂર કરવો.

(૧૧) લોકપ્રિય થવાનો ન્યાયયુક્ત એક સરળ માર્ગ છે, એ કે તેમને (લોકોને) જ્ઞાન આપવું, તેમની મતિ અધિક પ્રકાશિત કરવું તેમનામાં વિરોધ ઉત્પાદિત પ્રકટાવવો, અને તેમની સુખ શક્તિઓને જ અત્ કરવી.

(૧૨) વિદ્યાલયોમાં જે જ્ઞાનામૃત મળે છે તે જળજી રાખી તે જલ્દિ થાય તેવી ઉત્કૃષ્ટ રાખવી અને તે મેળવવા માટે સતત પ્રયાસ કરવો

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

(લખનાર અમીરમિયાં હુમ્મૂમયાં).

(ગુ. શા. ૫ પુ. ૫૧ સુ. ૫૪૩ ૨૭૩ થી ચાલુ)

તેરીખ. અરબી તારીખ શબ્દ પરથી થયેલો જણાય છે.

તહેનાત (અ) તઅનાત શબ્દ વપરાય છે હજુર, સેવા. ખરો શબ્દ તઅઉન છે પણ ફારસીવાળા તઅનાન શબ્દ એજ અર્થમાં વાપરે છે.

તૈમુર (તુ) તીમૂર તીમૂર=પોલાદ. આદશાહનું નામ છે.

તૈયાર (અ)

તોડો (કા). તવ્દા ઢગલો.

તોપ (તુ) તૂપ એને ચી પ્રત્યય લાગીને તોપચી (તૂપી).

તોફાન (અ). વૃક્ષાન. અતિવૃષ્ટિ, ધણુ પાણી, વટોળીઓ, આધી, ભુગડી મારે એટલું પાણી તવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તોખરો (કા) તોચા

તોખા (અ). તવ્ખા. ગુનાથી પાછા ફરવું, ગુનાથી બચવું

તોર (અ). તવૂર રીતભાત, લક્ષણ, રેવ

તોરો (અ). તુરો.

- તોલો (ફા) તોલા. રૂપીઆભાર વજન
 તોશાખાનુ (ફા). તોશફખાના, ઉપરથી સામાન મૂકવાની જગા.
 તોહમત (અ). તુહમત એમ લગાડવી, બૂંડું બોલવું.
 તેગ (ફા). સાકડું.
 તગી (ફા). ગરીબી, સખ્તી
 તજુ (ફા). તખૂ.
 તથુરો (ફા). તથૂર, સાગી
 તુદ (ફા) તેજ, જલદ, નફારી, ધુટી.

દ.

- દખમુ (ફા). દુખ્ખા. પારસી લોકો પોતાના મુડદાને જ્યાં મૂકે છે, તે જગા.
 દખલ (અ). દખલ આમદાની, અદર આવવું.
 દગદગો (ફા). દગદગા ડર, બીક, ધારતી.
 દગલખાજ (ફા.) દગાખાજ. દગો કરનાર.
 દગાખોર (ફા) ખુદન=ખાનુ ઉપરથી દગો કરનાર.
 દફતર (ફા). દફતર કચેરીના કાગળોનો જથ્થો. જ્યાં એવા કાગળો રહેતા હોય તે મકાન. દખિસ્તાન, દમીર, દફતર ને દીવાન શબ્દો પહલવી ભાષાના દમ=રક્ષણ કરેતુ ઉપરથી થયા છે. (“ અદફારક ” ઉપરથી).
 દફન (અ). દફન જમીનમાં દાટવો, દાઈ વસ્તુને છુપાવવી.
 દફે (અ) દફઅ. હાંવવું, દૂર કરવું
 દફેદાર (અ ફા) દફઅ (અ) કલમ, કાપદો, ભાગનદાર=વાળો એક ચોહદો છે.
 દખ્ખો (ફા) દખ્ખા મહત્ત્વ, ટાપટીપ, નગારા વગેરેનો અવાજ.
 દમ (ફા) શ્વાસ
 દમાક (અ). દિમાગ દમાગ. મગજ, અહકાર, ગર્વ.
 દમાસ્કસ (અ). દમસ્ક અથવા દિમસ્ક એક ગહેર છે દમશાક બિન

દરાજ (કા). દાદ દાદરનો રોગ.

દરિયાફ (કા). દર્યાફત દર્યાફતન=નકી કરવું ઉપરથી.

દરિયો (કા). દર્યા. મોટી નદી, નદી ગુજરાતીમા અખાનના અર્થમાં વપરાય છે.

દરોઅસ્ત (કા) તમામ એકલાનું ખીજ કોઈના ભાગ વગરનું.

દલાલ (અ). દલાલ. રસ્તો ખતાવનાર, જેની મારફત માલનો ખરીદ વકરો થાય તે. દલ્લ=મૂકયુ, ખતાબયુ, આગળીથી ખતાબયુ, ઉપરથી.

દલીલ (અ). રસ્તો દેખાડવો દલ્લ, ઉપરથી.

દવા (અ). ઔષધ

દવાત (અ) ખડીઓ.

દવાદાર (અ. કા). દવા અને દારૂ બંને સમાનાર્થ છે ઔષધ.

દસ્કત (કા. અ) દસ્તખત. પોતાના હાથના અક્ષર દસ્ત (કા)=હાથ ખત (અ)=લખાણ સહી કરવી, નિશાની કરવી

દસ્ત (કા) હાથ, પગ, કાપડો, ફોલ, મુખ્ય, ગાદી, શક્તિ, એક આખી વસ્તુ, રીત, કાપડો, કાનૂન, વખત, વજર, ઝાડો, વગેરે.

અર્ચાપત્રો.

(મિ લજ્જશકર ગણપતરામ.)

શક્તિ—“સોલકી સેનાપતિ મિહીર જોગ લખીતંગ શ્રી પંચાસર નગર-થી શ્રીમાન ચાવડામણિ મહારાજાધિરાજ રાજેન્દ્ર જયશિખરી ગુર્જરેશ્વરનો વિશ્વાસુ, આધીન ને નીમકદલાલ સેવક, ગુર્જરી માતાનો સાચો તન, સુખદોષરિ, ગુર્જર સેનાધિપતિ સુરપાળ.”

ઉપલા ફકરાને વાક્ય કહેવાય કે નહિ ? એને સાધારણ સાદા વાક્યમાં જોઠવી તેનું પૃથક્કરણ થવા મહેરબાની કરશે.

ઉત્તર—ઉપરનો ફકરો સાદું વાક્ય છે ...‘મિહીરં પ્રાપ્તિ ..સુરપાલેન લિખિતમ્’ એ સરકૃત રચના ઉપરથી ‘મિહીર જોગ લખીતંગ...સુરપાળ’ એ રચના ગુજરાતીમા પ્રચલિત થઈ છે, પરંતુ ‘લિખિતમ્’ ઉપરથી થયેલું ‘લખીતંગ’ રૂપ ‘લખનાર’ના અર્થમાં હોય એવી રીતે વપરાતું થઈ ગયું છે. માટે ઉપરુ વાક્ય નીચે પ્રમાણે સમજી પૃથક્કરણ કરવું.

‘સોલકી સેનાપતિ મિહીર જોગ લખીતંગ શ્રી...સુરપાળ છે.’

શકા—બુધને સૂર્યની આસપાસ ફરતા ૮૬ દિવસ લાગે છે (૫.૨૫૬ છઠ્ઠી ચોપડી), પણ ૫ ૨૫૭ મે ટીપમાં લખે છે, કે ‘પોતાની ધરી પર ફરતા ૮૮ દિવસ લાગે છે.’ તો સ્થળનિવાસીને ૮૬ દિવસનું વર્ષ અને ૮૮ દિવસનો એક દિવસ, એ બનવું સમવિત છે ?

ઉત્તર—૫ ૨૫૬ મે આપેલો છે તે જૂનો મત છે. તે પ્રમાણે બુધ સૂર્યની આસપાસ ૮૬ દિવસમાં ફરી રહે છે, અને પોતાની ધરી પર ૨૪ કલાકમાં ભ્રમણ કરે છે. નવીન શોધ પ્રમાણે બુધને પોતાની ધરી પર ફરવાનો તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો સમય એકજ એટલે ૮૭ ૯૬૯ અથવા લગભગ ૮૮ દિવસનો છે આજ મત ૫ ૨૫૭ ની ટીપમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ શોધ એક ઇટાલિઅન ખગોળવેત્તા ગ્રેફિસર શિઆ-પરેલિએ કરી છે તેનું કહેવું એવું છે કે બુધ સૂર્યની તરફ પોતાનું એકનું એકજ પાસુ રાખે છે તે તેના ભ્રમણ અને પરિક્રમણના સમય એકજ હોવાનું પરિણામ છે આ મતને અમેરિકાના મિ લૉવેલ નામના ખીજ પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા તરફથી પુષ્ટિ મળેલી છે માટે ૮૬ અને ૮૮ દિવસ એ બે પરસ્પર વિરોધી સમજવાના નથી, પરંતુ જૂના ને નવા મત રૂપે સમજવાના છે; તેમજ ભ્રમણકાળ ૨૪ કલાકનો જૂના મત પ્રમાણે મનાતો હતો તે ૮૮ દિવસનો હોવો જોઈએ એવું નવા મત પ્રમાણે મનાય છે. નવા મતમાં જેમ ભ્રમણકાળ ૮૮ દિવસનો ગણાય છે, તેમ પરિક્રમણકાળ પણ તેટલાજ દિવસનો ગણાય છે.

મિ મગનલાલ નાથુભાઈ.

શકા—‘સત્યાનાશ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ સાથે અર્થ સમજાવો

ઉત્તર—‘સત્યાનાશ’ શબ્દ ‘સત્તા’+‘નાશ’ ઉપરથી થયો છે. ‘સત્તા’ એટલે ‘અસ્તિત્વ’ અથવા ‘હયાતી’. તે પરથી ‘સત્યાનાશ’ એટલે ‘નષ્ટોદ્ભવ’ અથવા ‘પુરેપુરો નાશ થવો’ એવો અર્થ થાય છે.

મિ ત્રિભુવન દેવશી, તથા મિ માણેકલાલ શિવરામ બટ્ટ.

શકા—ગુજરાતી ચોથી ચોપડીના પાઠ ૮૮ ના ચોથા પંદ્રઆઠમાં લખ્યું છે ‘કે-“પછી મારી લાંબી ચીકણી જીલ લપડાવાનીને તેને પકડીને ન આખોજ ગળી ગયું’ અને તેજ ચોપડીના પાઠ પંપની સમસ્યા વિષેની

કવિતામાં લખ્યું છે કે “જીમ વિના બોલે ઘણુ, મેઢક તે કહેવાય.”
તો એ બેમાં ખરું શું ?

ઉત્તર—દેડકાને જીભ છે એમાં કાઈ પણ પ્રકારનો સંશય નથી, પરંતુ એ જીભનું મૂળ મનુષ્યની માફક ગળા આગળ ન હોતાં દાંત આગળ હોય છે, અને જીભનું ટેરનું દાંત પામે ન રહેતા અદર ગળા તરફ રહે છે; મતલબ કે દેડકાની જીભ મનુષ્યની જીભ કરતાં ઉલટી છે, એટલે તે બોલવાના કામમાં મદદ કરતી નથી, પરંતુ ખોરાક પકડવાનાજ ઉપયોગની છે. તેથી ‘જીભ વિના બોલે ઘણું’ એમ કહેવામાં બાધ નથી.

શકા—શુ ચોથી ચોપડીના પાઠ ૨૬ ના છેલ્લા પેરંઆફમાં લખ્યું છે કે “હવે પાદશાહ ત્યાંથી જીડીને મહેલ તરફ ગયો. મહેલના દરવાજા આગળ તેણે એક દેસાઈને ઉભેલો જોયો” તે સંબંધમાં થતી વાતચીતથી દેસાઈએ પાદશાહને જાણખ્યો એમ ખુદલુ જણાય છે તો પહેલા પેરંઆફમાં લખ્યા પ્રમાણે “ પાદશાહ વેશ બદલીને નગરચર્યા જોવા નીકળ્યો” એ વાત જીડી જાય છે; કેમકે પાદશાહ પાદશાહી વેશ ધારણ કર્યા વિના દેસાઈએ શી રીતે જાણખ્યો ? ને જ્યારે દેસાઈ જાણખે, સારે બીજા શા માટે ન જાણખે તે સમજાતું નથી.

ઉત્તર—તે સંબંધી થતી વાતચીતથી દેસાઈએ પાદશાહને જાણખ્યો એમ કાઈ પણ રીતે જણાતું નથી એથી ઉલટું ‘પાદશાહે તેને જોઈ કહ્યું કે તમે તમારા હકના દસ્તાવેજ બતાવો, નહિ તો તમારી જગીર જપત કરવામાં આવશે’ એ શબ્દો પરથી પાદશાહ હોવાની બાબત પાદશાહે પોતેજ દેસાઈને એ પ્રશ્નથી જણાવી છે એમ ખુદલુ માલમ પડે છે. ‘દેસાઈએ પાદશાહને જાણખ્યો’ એમ અનુમાન કરવા માટે એક પણ શબ્દ કે વચન નથી. મહેલના દરવાજા આગળ આ વાતચીત થાય છે તે પણ જુલવા જેવું નથી.

શકા—પહેલી ચોપડીના પાઠ ૪૩ ના ત્રીજા પેરંઆફમાં એવું લખ્યું છે કે “આ વાગોળે છે, ત્યારે એના બેઉ જડબા હાલે છે;” પણ ગાય, બેંસ વગેરે વાગોળનારાં જનાવર જ્યારે વાગોળે છે ત્યારે ફક્ત નીચકું એકજ જડબું હાલતું જણાય છે. ડાક્ટરોને પૂછતા પણ નીચકું એકજ હાલે

નિશાળોનાં ધનામપત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ—

લોલીઆ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો ચોપડીઓ લુગડા ને સાકર વહેંચી રા. ૫-૦-૦ ઊતેલીઆ—મે. ઠાકોર સાહેબ તથા સદગૃહસ્થો છોકરાને કપડા તથા સાકર રા. ૬ યોપલ—મુખી બ. હેયરભાઈ દેશાઈભાઈ છોકરાને મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩ મોડાસા મુખ્ય સ્કૂ.—શેઠ ચુનીલાલ ગોકળદાસ, શેઠ જમનાદાસ જેઠાભાઈ, શા. પ્રેમચંદ સખીદાસ, શેઠ ધુલજી ભુરજી છોકરાને માટે પરખના વાસણો અપાવ્યા રા. ૧૬ પમુંજ—પા. બહેયર જીવાભાઈ સ્કુલના છોકરાને જમાડ્યા. રા. ૧૨. ગામતીપુર—રામકૃષ્ણ મીલના એજન્ટ મી. ચીમનલાલ માણેકલાલ, ચીમનલાલ માણેકલાલ તથા સદગૃહસ્થો પા. નારણ રણછોડ છોકરાને ચોપડી ઓનુ ધનામ વહેંચ્યુ રા. ૨૧ છોકરાને જમાડ્યા રા. ૫૦ છોકરાને જમાડ્યા. રા. ૨૦. ગોરજ—સરવૈયર જગનલાલ જીખાભાઈ મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩ બાવળા—પા. કેવળભાઈ દેશાઈભાઈ, નદલાલ મુળશકર છોકરાને જમાડ્યા. પાટડી—પા. લાલભાઈ રણછોડદાસ પરખ મડવી રા. ૧૫. દરબાર સાહેબ તથા સદગૃહસ્થો નિશાળના સગ્રહસ્થાન માટે રા. ૧૨૦. દેત્રોજ મુખ્ય સ્કૂ.—સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા રા. ૨૬-૮-૦ પુસ્તકો વહેંચ્યા રા. ૮ રામોલ—સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. રા. ૭-૮-૦ ઓઠા—મેવાડના પચ તરફથી નિશાળ જમાડી રા. ૯ રૂદાનલ—ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૨-૮-૦ ચેખલા—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો દેત્રોજ—ક. શાળા પા. મોહનલાલ ગ્રાણીદાસ વગેરે રા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી તથા પુસ્તક તથા ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૬ સાંધલ—કમીટીના મેમ્બર તથા આગેવાનો છોકરાને મીઠાઈ પ્યાલા ને ચોપડીઓ આપી રા. ૧૮-૪-૦ ખેરવા—પાટડીના મે. દરબાર સાહેબ, વહીવટદાર ગીરધરલાલ, ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૨૫ તથા મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩. સીતાપુર—મુખી લલુભાઈ માવજીદાસ કોરોશન પ્રસંગે છોકરાને જમાડ્યા રા. ૨૦-૮-૦. સદગૃહસ્થો રમાલ વહેંચ્યા રા. ૭-૧૨-૦ ચલોડા—ગામના સદગૃહસ્થો સગ્રહસ્થાન માટે આપ્યા. રા. ૩. છોકરાને જમાડ્યા. રા. ૩૫-૮-૦ ભાત—પા. નાથાભાઈ રણછોડદાસ સ્કુલો જમાડી રા. ૨૧ ઓગણુજ—

પા. ચેલાભાઈ બહેચરદાસ છોકરાને જમાડ્યાં રૂ. ૨૩-૮-૦ વાસણા કે-
લીઆ-રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા રૂ. ૬૦
ગરીબ છોકરાને કપડા આપ્યા રૂ. ૧૦ મીઠાઈ વહેંચી રૂ. ૨. કૌડા—ગા-
મના સદગૃહસ્થો રકુલ જમાડી. આંબલી—ગામના આગેવાનો છો-
કરાને જમાડ્યાં તથા કપડા આપ્યાં રૂ. ૧૫ નાંદેજ—ગામના આગેવાનો છો-
કરાને જમાડ્યાં રૂ. ૧૭-૪-૦. ઊનારસદ—શા. જમનાદાસ ખુશાલદામ,
શા. કેશવલાલ બેનેદરામ, શા. મોનીચંદ લખમીચંદ, શા. ત્રીકમલાલ વીર-
ચંદ, હેડ માસ્તર છોટાલાલ નરબેરામ, પા. લખુભાઈ વાલાભાઈ, પા. પ્રાણુ-
ભાઈ કદાનદાસ, પડયા સામળભાઈ સારથરામ, પા. જવાભાઈ લખુભાઈ
વગેરે ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા રૂ. ૯૦. વઢવા—ગામના
આગેવાનો નિશાળ જમાડી રૂ. ૨૫. વાંચ—મે. કાજી સાહેબ નિશાળ
જમાડી, ધડીઆળ નિશાળમાં આપ્યું, રાહેનશાહની છખીઓ વહેંચી રૂ. ૪૨
પાટડી કન્યા—દરબાર સાહેબે કપાવત થઈ રૂ. ૧૦૦૦) બને નિશાળો-
ની પરખ માટે આપ્યા. પા. રણુછોડભાઈ જીભાઈની વિધવા બાઈ રેવાબાઈ
કન્યાઓના ભરત શિવજી માટે રૂ. ૨૫ ગોરૈયા—ગામના આગેવાનો રકુલ
જમાડી રૂ. ૧૦ અસલગામ—સદગૃહસ્થો રકુલ જમાડી. રૂ. ૧૦.
હાંસોલ—અમદાવાદના ડોહટર સાહેબ મી. પીતાબરદાસ કુબેરદાસે રકુલ
જમાડી રૂ. ૨૫. છોકરાને ચોપડીઓ વહેંચી રૂ. ૨૫. હરસોલ—ગામના
સદગૃહસ્થો ૨ પુસણના મુળચંદ જીવણદાસ છોકરાને જમાડ્યા તથા કપડા
વહેંચ્યા રૂ. ૪૬. ચંડીસર—ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યાં તથા
ખાલા વહેંચ્યા રૂ. ૧૭. પીસાવાડા—ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી.
રૂ. ૧૨. પોગળુ—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં તથા ચોપડીઓ
આપી. રૂ. ૧૫-૪-૦ રખીઆણા—સોળ ગામના પા. મોતીરામ કદાન-
દાસ મીઠાઈ વહેંચી રૂ. ૪. ડાંગરવા—મુખી જીજીભાઈ કુબેરદાસ તથા
સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રૂ. ૨૫. મખીઆવ—ડોહટર સાહેબ દેવીસંગજી
રાયસંગજી નિશાળ જમાડી રૂ. ૧૦. કુતેપુર—ગામના આગેવાનો રકુલ
જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંચી રૂ. ૧૫. ખેરોલ—ધણીઓના મુરચંદ વીર-
ચંદ તથા પ્રાતિજના પરીખ ઘેલાભાઈ કેશવલાલ ને ખેરોલના પા. હરગો-
વન રાયજી તથા સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા તથા ઈનામ વહેંચ્યું રૂ. ૩૮
આંબલીઆરા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી.

રા. ૧૦. સોનાસણુ—શા. છોટાલાલ જગનલાલે પુત્રપ્રસવની ખુશાલીમાં
 મીઠાઈ વહેચી. રા. ૪. બેાલા—ગામના આગેવાનો સ્કુલ જમાડી રા.
 રા. ૫-૪-૦. પીપલી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. રા. ૧૬.
 ત્રાંસદ—કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૮.
 પાલડી કાંકેજ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. ઝીંઝર—ગામના
 આગેવાનોમાથી પા. હાવાભાઈ રામાભાઈ તથા મોહોળતસોંગ નાનાભાઈ
 વગેરે નિશાળ જમાડી. રા. ૧૧. બદરખા—ગામના આગેવાનો નિશાળ
 જમાડી. રા. ૨૨-૪-૦. ભડીયાદ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૩૬
 રાયપુર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૬). નીકોલ—ગા-
 મના તથા મોઢવના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડયા તથા ટોપીઓ સ્લેટ
 બુક વહેચી ધડીયાળ આપ્યું નિશાળના ઉપયોગ માટે રા. ૧૬) અસ-
 લાલી—ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળો જમાડી. બાવળા કન્યાશાળા—
 આગેવાનો કપડા વહેચ્યાં રા. ૮) પોલારપુર—લીમનાથના મહંતશ્રી
 ગજરાજગરજી ઈશ્વરગરજી મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ ને રમાલ વહેચ્યા રા.
 ૨૭) 'બાવલીઆરી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી તથા મી-
 ઠાઈ વહેચી રા. ૧૨). કોચરખ—ગામના પા. ગોમાભાઈ જેઠાભાઈ
 તથા મુળજીભાઈ ભગવાનદાસ ને આગેવાનો છોકરાને જમાડયા રા.
 ૫૬-૫-૦. પાલડીના પા. ચેલાભાઈ ડહાલાભાઈ તથા પા. ડહાલાભાઈ મથુ-
 રભાઈ છોડીઓને કપડાં આપ્યા રા. ૧૬-૮-૦. કોચરખના પા. ભલાભાઈ
 નારણભાઈ શા. બાબરભાઈ સુનીલાલ છોકરાને માટે ટોપીઓ રા. ૧૦).
 ભોજવા—મેમ્બરો તથા દરખાસ નિશાળ જમાડી. કાવી—આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી. વણુઝર—પા. ખોડીદાસ હીરાભાઈ તથા આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી દેકાવાડા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૪).
 સરોડા—ગામના આગેવાનો સ્કુલ જમાડી ચાનખેડા—ગામના આગે-
 વાનો સ્કુલ જમાડી રા. ૩૧) ઊચડી—ગામના આગેવાનોમાથી કસ-
 રીશોંગ જસવતસિંગ વગેરે તરફથી સ્કુલ જમાડી. ચીઆડા—ગામના
 સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૦) મોડાસર—ગામના આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી. જસવતપુર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા.
 ૨૦) અચીએર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૨૦). રા-
 શાચ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૧-૮-૦. બેતલપુર—

પંડ્યા મોહલાલ પુરોત્તમે વાગતું ઘડીયાળ આપ્યું મીઠાઈ વહેંચી શ. ૧૩). ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા શ. ૪૫). છનીઆર—તાબુકદાર હીમનસીંગ અમરસીંગ છોકરાં જમાડ્યાં. પટેલ નગરભાઈ નાથાભાઈ તથા ગામના સદગૃહસ્થો ઇનામ તથા પતાસાં વહેંચ્યા. ગરીબ છોકરાને રહેરો ચોપડીઓ શ. ૫૫-૪-૦. રજોડા—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં ગીરમથા—મુખી રણુડોડભાઈ દેસાઈભાઈ રકુલ જમાડી તથા ખાતા વહેંચ્યા શ. ૧૫). પીરાણાના કાકા લક્ષ્મણ કુમસી છોકરાને જમાડ્યા તથા ચોપડીઓ વહેંચી શ. ૨૦) પીરાણાના કાકા મોતીભાઈ જેઠાભાઈ છોકરા માટે પરજ મગધી તથા મીઠાઈ વહેંચી શ. ૮) મુખી બુલાભાઈ કુબેરદાસ તથા ગામના આગેવાનો મીઠાઈ વહેંચી શ. ૮-૮-૦. કુકડ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી ઇનામ વહેંચ્યુ શ. ૪૦). નોલી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. હુંડાળ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. હાંસોલ—પા. મયુરભાઈ ઈશ્વરભાઈ નિશાળ જમાડી શ. ૨૫) દેવોજ કન્યાશાળા—પા. મોહનલાલ પ્રાશુદાસ કન્યાશાળાની છોડીઓને જમાડી. દેવોજ મુખ્ય સ્કૂલ—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા. તણુસા—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં. ઊતેલીયા—ઊતેલીયા નામદાર કાકેર સાહેબ છોકરાને જમાડ્યાં તથા ચોપડીઓ અને રૂપડાં ઇનામ આપ્યાં શ. ૪૫). અધાર—પા. અમરતલાલ મોતીરામ છોકરાને જમાડ્યાં શ. ૧૫). કમીડીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ વહેંચી શ. ૧૭-૧૨-૦. છુડધળ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી તથા છોકરાને મીઠાઈ વહેંચી શ. ૨૧). મહીજડા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી આંખલી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી શ. ૧૫). ઊખલોડ—મુખી અજારામ ત્રીકમદાસની વિધવા જડાવ બાઈએ નિશાળના છોકરાને જમાડ્યા શ. ૧૫). રૂપાલ—કમીડીના મેમ્બરો તથા ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યાં તથા પુસ્તકો આપ્યાં શ. ૧૭). ધરુજ—ધરુજના પા. મગનલાલ ગદાભાઈએ છોકરાને જમાડ્યાં શ. ૧૫). લાંબા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. મોળ ગામ—પા. પીનાંર રામદાસ તથા પા. મોતીરામ કદાનદાસ પા. વનમાલી બાજુદાસ

અંક ૧૨ મો.

પૃથક પૃથક મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડિસેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું સ્વરૂપ ... ૪૪૧-૪૪૪.
૨. હાસ્યરસ. (મો. પા. દ્વે.) ... ૪૪૪-૪૪૮.
૩. કવિ ચેન્ડા. (ક. બી. બેડેકર) ... ૪૪૮-૪૫૩.
૪. સ્વ. રા. બ. લાલસંકર ઉમીચાસંકર ત્ર. તું સં.
હવનચરિત્ર. (જે. પ્ર. પં.) ... ૪૫૩-૪૬૦.
૫. ગુ. વા. પ્ર. બા. (હો. દા. સંકલ્પર) ... ૪૬૦-૪૬૪.
૬. વનસ્પતિવર્ણન. (મ. વ. મ.) ... ૪૬૪-૪૬૮.
૭. શિષ્યના નિઃસ્વાભામાં ફેરફાર. (મો. પ્ર. બા.) ૪૬૮-૪૬૯.
૮. કેળવણીખાતાની ખબરો ... ૪૬૯-૪૭૫.
૯. નિશ્ચયોનાં ઇનામપત્રક ... ૪૭૫-૪૮૦.

પાઠકી (આવૃત્તિ, ૧૯૦૨ થી) - અને

પ્રકાશક - રા. બ. કમળાસંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિનિસપલ, પ્રે. રા. દેવિજી હાલેજ - અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાંધવા ઇ)

સુધી તેનું ચિત્ત સ્વસ્થતામાંથી ખસી ઉન્માદની અવસ્થામાં આવતું નથી, ને જ્યાંસુધી તેની કલ્પનાશક્તિ અમર્યાદ થતી નથી, જ્યાંસુધી કવિની કવિતા બનાવી શકાતી નથી.^૧ મહાન કવિ શેક્સપિયરે પણ કહ્યું છે કે જેમ જેમ કલ્પનાશક્તિ અજ્ઞાત વસ્તુઓના આકારોનું સ્વરૂપ ધરે છે, તેમ તેમ કવિની કલમ તે તે સંસ્કારસ્વરૂપને શબ્દદ્વારા મૂર્તિમય કરે છે, અને વાચકને અવગતુને એક સ્થાનિક વસ્તુને અને નામ આપે છે.^૨ એજ કવિ આને “સુદર ઉન્માદ” (Fine frenzy)નું રૂપ કહે છે. હાઉ મેન્ડેલ કહે છે કે “સુદર ઉન્માદ” ખરો, પરંતુ ‘ઉન્માદ’ તો ખરોજ. અર્થાત્, મનની અત્યંત આપેશયુક્ત વેગવાન સ્થિતિ, જેનું રૂપ અમલદારી થવાથી ચારુત્વ વિશિષ્ટ, સુદર એમ વિશેષણ લગાડ્યું છે, એવી સ્થિતિ વિના ઉત્તમ કાવ્ય રચી શકાતા નથી. એજ અચકાર આગળ કહે છે કે બધી પદ્યમય રચના ગમે તેવી મુદ્દર હોય તો તે ઈર્ષ કાવ્ય નથી. અન્ય રીતે એક રચના ગમે તેવી સ્તુતિપાત્ર હોય, પણ એટલાથીજ તે કાવ્ય બનતું નથી. આપણી કલ્પનાશક્તિ ઉપર એક પ્રકારનો મોહ ઉત્પન્ન કરે એવી રીતે શબ્દો પ્રયોજવાની રીત, ચિત્રકાર જેમની જે અચ્ચ ઉત્પન્ન કરે છે તે અચ્ચ શબ્દથી ઉત્પન્ન કરવાની જે રીત, તેનું નામ કાવ્ય.^૩ આ પ્રમાણે શબ્દઅમલદારી

1 ‘A poet is unable to compose poetry until he becomes inspired and is out of his sober senses, and his imagination is no longer under his control’ Plato.

2 ‘As imagination bodies forth
The forms or things unknown, the poet’s pen
Turns them to shapes, and gives to airy nothing
A local habitation and a name.’

3 By poetry we mean not all writing in verse, not even all good writing in verse. Our definition excludes many metrical compositions which on other grounds deserve the highest praise. By poetry we mean the art of employing words in such a manner as to produce an illusion on the imagination, the art of doing by means of words what the painter does by means of colours’ Macaulay.

ને અર્થચમત્કૃતિ એ બને, કાવ્યલક્ષણના ઘટક અવયવો છે. કાવિપરે પણ લલિત ને ઉચિત પદનું સંશોધન કરતા કવિને કેટલો બધો પરિશ્રમ પડે છે, પરંતુ તે પરિશ્રમમાં કેવો અનિર્વચનીય આનંદ રહેલો છે, લગ્નવાણી મુખ્યાની માફક ચાગ પદો મહાકષ્ટે હસ્તગત થયા જેવાં લાગે છે, તોપણ કેવા દૂર જતા રહે છે, તેને હસ્તગત કરતાં કેવો શ્રમ પડે છે, પછી તેની પરસ્પર મૈત્રી થાય એવી રીતે યોગ્ય રચણે સુવ્યવસ્થા કરી શબ્દો વડે કલ્પનાની એક ચારનમ મૂર્તિનું કેવી રીતે કવિ નિર્માણ કરે છે, તેનું ઘણું સુંદર વર્ણન કરેલું છે.^૧

આ પ્રમાણે શબ્દચમત્કૃતિ વિનાનું પદ્ય તે પદ્યજ છે, કાવ્ય નથીજ. આજ કારણથી દંડીએ તેમજ જગન્નાથે શબ્દ ને અર્થ બંનેને કાવ્ય કહેવાને બદલે શબ્દનેજ કાવ્ય કહ્યું છે. લલિતપદ વિના કાવ્ય તે અકાવ્યજ છે. પંદલાલિલ એ કાવ્યલક્ષણનો એક આવશ્યક અંશ છે. આ ઉપરથી કેવલ શબ્દચમત્કૃતિજ કાવ્યને માટે અપેક્ષિત છે, એમ સમજવાનું નથી. શબ્દચમત્કૃતિ સાથે અર્થચમત્કૃતિ, અર્થગૌરવ પણ જોઈએ. ઉપર દર્શાવ્યું છે કે શબ્દપાક કરતા અર્થપાક વિશેષ ચમત્કારી છે. અહિં એટલું મમજવાનું છે કે કેવલ અનુપ્રાસ કે યમકની અનેક રચનાઓ, એકાક્ષરી, દ્વ્યક્ષરી, કે અમુક રચનાના અક્ષરનાજ કાવ્યોમા તો કૃત્રિમ ગોલા છે. એને શબ્દ-વૈચિત્ર્ય કહી શકાય. પણ શબ્દચમત્કૃતિમા એવી કૃત્રિમ ને ક્લિષ્ટ રચનાનો સમાવેશ કરવો યુક્ત નથી.

કવિત્વબીજોનું તારતમ્ય.

ઉપર દર્શાવેલા મરમટ, વિદ્યાધર, આદિ આલકારિકાએ આપેલા કવિત્વબીજોમા પ્રતિભાને પ્રધાન રચાન આપ્યું છે, ને પ્રતિભા, બહુશ્રુત-ત્વ, ને કાવ્યપરિશીલન એ ત્રણ એકઠા થાય ત્યારે કાવ્ય રચી શકાય એમ કહ્યું છે કેટલાક આલકારિકા તો એથી આગળ વધીને એમ કહે છે કે પ્રતિભાજ અર્થ જારણ છે. પ્રતિભાથીજ કવિત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. અભ્યાસગોચરી તેમાં વૃદ્ધિ થાય, ને વ્યુત્પત્તિથી તેમાં ચારુત્વ આવે

1 There is in poetic pains,
Which only &c. Cowper.

છે. હવે પ્રતિભા ધણે અંશે નૈસર્ગિક છે, સારે એવી શક્તિ જેને સહજ ન હોય તેણે કાવ્ય રચવાનો અભ્યાસજ ન કરવો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. એ તો ખરું છે કે એ ત્રણે કારણો એકઠા થયા વિના ઉત્તમ કાવ્યો ખની શકતા નથી પરંતુ અભ્યાસથી કઈ પણ અસાધ્ય નથીજ એ પણ વીસરવાનું નથી એથીજ દંડા કહે છે કે પૂર્વવાસનાગુણની સાથે રહેલી અદ્ભુત પ્રતિભાશક્તિ ન હોય તોપણ પ્રાચીન કાવ્યોનું પરિશીલન અને અભ્યાસ પણ કઈ અવર્ણ્ય ફાળા કરે છે, અર્થાત્, કાવ્યસંપાદન-સામર્થ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. માટે લોકશાસ્ત્ર આદિનું સમ્યક્ આલોચન અને પરિશીલન કરવા પ્રથમ પ્રયત્ન આદરવો, અને તેમા પાર પામ્યા પછીજ કાવ્ય રચવાનો પ્રયાસ કરવો.^૨

(અપૂર્ણ)

હાસ્યરસ.

(રા. રા. મો. પા. દ્વે. એમ એ., એલ. એલ બી)

(ચાલુ પુ ૫૧, પૃ. ૪૧૩ થી).

હાસ્ય રવાણાવિક, નિશુદ્ધ, અને પરિપૂર્ણ હોવું જોઈએ

હાસ્યરસની રચનાથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે વાચકનાં અંગમાં કેવો ફેરફાર થાય છે અથવા એના ચિત્તમાં કેવા વિચારો આવે છે, એ વખતે એને પોતાના અધ્યાતાપણાનું જ્ઞાન થાય છે, પોતે કઈ વિજય મેળવ્યો હોય એવું લાગે છે, પોતે એવી સ્થિતિમાં મુકાયો હોત તો એવી ભૂલ ન કરેત એવા ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ તે વિષે ચર્ચા કરવાની

૧ કવિત્વં જાયતે શક્તેર્વર્ધતેઽભ્યાસયોગતઃ ।

તસ્ય ચારુત્વનિષ્પત્તૌ વ્યુત્પત્તિસ્તુ ગરીયસી ॥ વાગ્મટા૦

૨ ન વિચિતે યદ્યપિ પૂર્વવાસનાગુણાનુબન્ધિ પ્રતિમાનમદ્ભુતમ્ ।

શ્રુતેન યત્નેન ચ વાગુપાસિતા ધ્રુવં કરોત્યેવ કમપ્યનુગ્રહમ્ ॥

કાવ્યાદ૦

આ રચને જરૂર નથી. આ રચને તો આપણે એટલું જ કહીયું કે અમુક રચનાદારા અન્યકારના જે હાસ્યની આપણને પ્રતીતિ થતી હોય તે હાસ્યને સ્વાભાવિક, વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ હોય તોજ વાચકના હૃદયમાં પણ એવાજ હાસ્યની ઊર્મિઓ ઉછળાવવામાં તે રચના સફળ નીવડે છે; નહિ-તો હાસ્યરસની રચના તરીકે તે નિષ્ફળ જાય છે. કુદરતી રીતે માણસને હસવાનું વલણ થઈ આવે તે વખતે હસવું એજ તેનો ધર્મ છે. એ હાસ્યમાં જો દ્વેષ કે એવો કોઈ દુર્વિકાર ન આવતો હોય તો એ હાસ્યને કૃત્રિમ રીતે દબાવી દેવાનું એને કોઈ પણ રીતનું કારણ નથી. એ હાસ્ય કરતી વખતે ખીજા કોઈ આગતેજ વિચારથી કે અમુક માણસોને પ્રસન્ન કરવાની હદબહારની કાળજીથી એણે પોતાના હાસ્યને ગુંગળાવી નાખવું ન જોઈએ, પણ એણે ખુલ્લા મનથી હસવું જોઈએ. હાસ્ય કરતાં એણે એકાએક ગંભીરતા ધારણ કરવી ન જોઈએ, “હું હાસ્ય કરું છું” એવાં વચનો કહેવાને એણે થોભવું પણ ન જોઈએ, પણ પોતાના ઉન્નતવળ હાસ્યમાં પોતાના વ્યક્તિત્વને એણે વિસારી દેવું જોઈએ.

હાસ્યરસનું વિરોધી તત્ત્વ.

એ ઉપરાંત, હાસ્યરસની રચનામાં હાસ્યરસનું વિરોધી તત્ત્વ ન હોવું જોઈએ કોઈ હાસ્યરસવાળી વાર્તા હોય તેમાં હાસ્ય આવવાને બદલે શોક થાય અથવા ત્રાસ ઉપજે એવું કંઈ પણ કથન કરવામાં આવે તો તે અસ્થાને છે દુષ્કાળના દુખનું નિવારણ કરવાને માટે બાળકોને મારી નાખીને તેનું માસ વાપરવું એવી સ્ત્રિવ્રતની સૂચના આ પ્રકારની છે; અને “પડિન શ્રીયુત નારાયણશાસ્ત્રી”ની વાર્તામાં “માર્યા રૂપવતી શત્રુ ॥” એ વચનને આધારે શાસ્ત્રીજી પોતાની રૂપવતી ભાર્યાની આખમા લોદાની સળી ખોસી દે છે, તે બૂમો પાડે છે અને રોય છે, તેની એક આખમાથી લોદી અને ખીજા આખમાથી પાણી વહે છે, તે જોઈને શાસ્ત્રીજી સન્તોષ પામે છે; અને પછી “ઘ્ર્ણાક્ષી કુલનાશિની ॥” એ સૂર સાંભરી આખાથી ખીજા આંખ પણ ફોડી નાખે છે એ વૃત્તાન્તમાં પણ કંઈક આવી રીતનો દોષ થતો હોય એવું આ લેખકને જણાય છે.

સુરચિનોત્ત્યાગ.

હાસ્યરસવાળી રચનામાં સુરચિનોત્ત્યાગ પણ ન થવો જોઈએ. આ

વાર્તા સર્વ કાઈ સ્વીકારે એવી હોવાથી એ વિષે વધારે વિસ્તાર કરવાની આ સ્થળે જરૂર લાગતી નથી. સુરુચિનો ત્યાગ થયાના એકાદ બે દાખલા સ્વ. નવલરામભાઈની “ ભટનું લોપાળું ” એ નામની ઉત્તમ રચનામાં પણ જોવામાં આવે છે એ લગાર નવાઈ જેવું છે.

હાસ્ય અને કરુણ.

હાસ્યરસવાળાં નાટકોમાંથી ઉપર આપણે કેટલાક ઉતારાઓ આપી ગયા છીએ; પણ તે ઉપરાંત કરુણરસવાળાં નાટકોમાં પણ હાસ્યરસ ધણો ઉપયોગી થઈ પડે છે કરુણરસ અને હાસ્યરસ એ બેઉના ચિત્રો ધણાં પાસે પાસે મુકાવાથી કેટલીક વખતે કરુણરસમાં ધણો વધારો થાય છે. “ હુમ્મેટ ” ના નાટકનો “ grave-digger (કબર ખોદનાર) નો પ્રવેશ કબર આગળનાં “ grave-digger ” (કબર ખોદનાર) નાં વચનોને લીધે કબરની લયાનકતામાં વધારો કરે છે અને ત્યારપછી એાફીલિયાનું રાજ લઈને તેનો ભાઈ વગેરે આવે છે તે દેખાવની અસર પણ એ હાસ્યરસના સમિશ્રણથી વધારે મજબૂત થાય છે “ કિંગ લિયર ” ના નાટકમાં પણ કુદરતના લયકર તોફાનોને વખતે કિંગ લિયર અને મશ્કરાના પાત્ર સાથે સાથે મુકાવાથી એવોજ હેતુ સિદ્ધ થાય છે અને “ એન્ટની અને ફિલિપોપેટ્રા ” એ નાટકમાં ઝેરી સર્પ વેચનાર ગામડિયાના “ I wish you joy of the worm ” એ વચનથી પણ એવોજ અર્થ સારે છે એ ઉપરાંત, કાઈ વખતે કરુણરસના અતિશયથી હૃદયનું ઘણું તગ ખેચાણ થયું હોય તે વખતે હાસ્યરસના પાત્રનો પ્રવેશ માત્ર થવાથી આપણે એકદમ નવી સ્થિતિમાં મુકાઈએ છીએ અને એના એક અટહાસ્યની સાથે આપણા હૃદય ઉપરનો સઘળો ભાર ખસી જાય છે

ગંભીરતા.

હાસ્યરસની રચનામાં ગંભીરતા એ અસ્થાને છે એવી રચનામાં તુચ્છ વિષયોના સમ્બન્ધમાં ગંભીર વચનો ઉચ્ચારવામાં આવે એવું તો ઘણી વાર બને છે, પણ તે ગંભીરતા ખરેખરી નહિ પણ ઉપલક્ષ્યાજ્ઞ હોય છે, અને હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થાય એજ એ ગંભીરતાનો હેતુ હોય છે. આ પ્રમાણે હાસ્યરસની રચના ગંભીરતાહીન હોય એ એક પ્રકારની રચનાનું દૂષણ નથી, પણ શૂંધણું છે.

વાચાળતા.

હાસ્યરસની રચનામા વાચાળતા પણ સાધારણ રીતે હોય છેજ. કેટલાક રમૂજ દુયકાઓ ધણા ટૂંકા હોય છે એ ખરૂં, પણ તે આપણને વાચ્યાતુર્ય (Witticism) નાજ દાખલાઓ પૂરા પાડે છે. હાસ્યરસ (humour) ની નિષ્પત્તિને માટે નો કઈક વાચાળતાનીજ જરૂર પડે છે. મોલિયરના હાસ્યરસવાળા નાટકોમાં લાગ્યે બે પાના એવા જતાં હશે કે જેમા એવી વાચાળતા નહિ જોવામા આવતી હોય. મૂર્ખ માણસની મૂર્ખતાને ઉઘાડી પાડવાને માટે એના મુખમા અનેક શબ્દો મૂકવાની નાટકકારને ઘણી વખતે જરૂર પડે છે. આજ કારણથી, મોલિયરના એક નાટકમાં, વૃદ્ધ વયે પરણવા ઇચ્છનાર માણસના મુખમા નીચે, પ્રમાણેના વચનો મૂકવામાં આવ્યા છે —

ડાસો—શુ હું મારો ધરાદો છોડી દઈશ ? શું, સાહેબ, તમે એમ ધારો છો કે હવે હું પરણવાને લાયક નથી ? મારી ઉમ્મર કેટલી યઈ છે તે વાત તમે જવા દો, અને ખરેખરી વસ્તુનિધિતિ શી છે તેનોજ તમે વિચાર કરો ત્રીસ વરસનો માણસ હશે તે પણ શુ મારા કરતા વધારે મજબૂત અને તદુગ્રસ્ત હશે ખરો ? મારા સઘળા અવયવો જોઈ એ તેવાં મજબૂત નથી ? મારે કોઈ દહાડો ગાડીમા બેસવાની જરૂર પડે છે ? (પોતાના દાત ખતાવીને) હું દિવસમા ચારે વખત ખાસી મજેથી જમતો નથી ? અને કોઈની પણ પાચનશક્તિ મારા કરતા વધારે મજબૂત હશે ખરી ? ઉહુ ! ઉહુ ! કેમ, આ બધાનુ તમે શુ કહો છો ?

ગૃહસ્થ—તમારૂં કહેવુ ખરૂં છે મારી બૂલ હતી. તમારે પરણવું જોઈએ.

ડાસો—હું જાતે અગાઉ પરણવાની વિચાર હતો, પણ હવે મને પરણવાની તરફેણમાં મજબૂત કારણો જણાયા છે. એક મુન્દર સ્ત્રી ઉપર અધિકાર ચલાવ્યાનો આનન્દ મને મળશે; એ સ્ત્રી મને લગાવશે, મને રમાડશે, અને હું થાકી જઈશ ત્યારે મને હીંચકામા ખુલાવશે એ આનન્દ ઉપરાત મને વિચાર આવે છે કે હું જો નહિ પરણું તો હમારો વશ આખો નાણુદ યશે; પણ જો પરણીશ તો અન્ય દ્વારા મારૂં જીવન ટકી રહેલુ માગ જોવામા આવશે. મારા જોવાજ બાળકો મારાથી ઉત્પન્ન થયેલાં જોવાનો સન્તોષ મને મળશે. એ

બાળકો ધરમાં આપો દહાડો રમ્યાં કરતાં હશે, હું બહારથી આવીશ ત્યારે તેઓ 'બાપા' 'બાપા' કહીને મને બોલાવશે, અને પોતાની ગાડી ગાડી વાતો કર્યુંને ઘણી પ્રિય લાગે તેવી રીતે કરશે રે ! અત્યારેજ એ બાળકોનો પિતા હું થઈ ચૂક્યો હોઈ એવું મને લાગે છે, અને અડધોએક ડજન છોકરાંઓને મારી આસપાસ વીંટળાઈ વળેલાં હું બેઠું છું.

હું લેટના ગાંડપણનું કારણ પોતે શોધી કાઢ્યું છે એવા ખોટા અભિમાનથી મલકાતો મલકાતો પેલોનિયસ પોતાના રાજ્ય આગળ પોતાના અનુમાનનું કારણ રજુ કરે છે તે વખતે પણ—

“ That he is mad, 'tis true 'tis true 'tis pity;
And pity 'tis 'tis true...”

વગેરે વચનોમાં એવોજ વિસ્તાર કરવામાં આવેલો આપણે જોઈએ છીએ, અને એ સિવાય હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે વાચાળતા ફેટલી જરૂરની છે તેના બીજા પણ ઘણા દાખલાઓ આપી શકાય.

પણ આ લખાણ હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે લખાયેલું નથી એટલે એમાં વાચાળતાની જરૂર નથી એમ સમજીને આટલેયીજ હું વિરમીશ.

કવિ રોન્ડો.

(આફ્રિકાના એક જાતના લોક.)

વર્ણન અને રહેણીકરણી—આફ્રિકામાં બાન્ડુનિઓ—બાન્ડુ સીદીની જે જાતો છે, તેમાંની કવિ રોન્ડોની એક જાત છે તે જાત નીચે એટલે સીદીની જાતને તદ્દન મળતી નથી. સીદીનું કપડાં આગળ પડતું, હોઠ જડા અને નાક ચીથું હોય છે; અને કવિ રોન્ડોના હોઠ સાધારણ જડા, અને નાક ચીથું ન હોતા જરા ઘાટમા હોય છે, તોપણ કપાળને ભાગ સીદીની જાતને મળતોજ આવે છે. સામાન્ય રીતે કવિ રોન્ડો કદરૂપ નથી, માત્ર કાળાજ છે, અને એ કાળાશમાં પણ તેઓને નમણા તો ખચીત કહી શકાય. તેમનો ચહેરો ગોળ અને બરેલો હોય છે. શરીર મજબૂત, કસાયેલું અને પુષ્ટ છતાં બરેલા ચહેરામાંથી કાળા રંગમાં ઝાંખી દ્રિકાશ

જથ્થાય છે. પ્રત્યેક અંગ નિયમિત અને ભરાવાદાર હોય છે. જિયાર્થ ઝાઝા થી પ કુટ જેટલી હોય છે. તોપણ આફ્રિકાની ઘણી ખરી વસ્તી વેંતીઆ-જાત (Pygmy race) માં ગણાય છે. મધ્ય આફ્રિકામાં ચાર કુટની જિયાર્થવાળા માણસો છે, જેને વેંતીઆ (Pygmy) કહે છે આખો પ્રમાણમાં સાધારણ અને ચક્રચક્રતી, અને માથાના વાળ સીદીના જેવા ગુચળાવાળા હોય છે. કવિ રેન્ડો લોક ધણે ભાગે એવાજ પ્રકારની જાત કહી શકાય. તેમના શરીરના દેખાવમાં કંઈ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવું નથી, છતાં પણ કવિ રેન્ડોને જેતાં અમુક જાતનું આશ્ચર્ય લાગે છે. હલકી પકિતના અને ઉચ્છુ કટિબધમા રહેતા જંગલી લોકો જેમ અને તેમ ઓછાં વસ્ત્રો વાપરતા હશે એમ સ્વાભાવિક રીતે કદપી શકાય; પરંતુ એ તદ્દન નગ્ન પ્રજામાં આપણી જાતને વચ્ચે જિભી રહેલી જેવી એ એક અદ્ભુત અનુભવ છે અદ્ય સમયમાં એ નવીનતા ધસાર્થ જાય છે; અને આપણે એટલા તો પરિચિત થઈ જઈએ છીએ, કે પછી આપણી આસપાસ નાગા લોકો ફરે છે, એવો ભાગ્યેજ ખ્યાલ રહે છે કવિ રેન્ડોની રિચિતિ ખરેખર બાઈબલમાં ગાયલા ઇડનના ગાર્ડનના માનવની રિચિતિનું સ્મરણ કરાવે છે. યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષ, માતા, પિતા, દીકરી, દીકરો, જમાઈ, વડુ વગેરે સર્વ માથે નાગા વસ્ત્ર રહિત ખેમે છે, જોડે છે, ખાય છે, અને રહે છે. ઘણેખરે ભાગે કુદરત એજ તેઓનું ધરણ છે પુરુષો તદ્દન નાગા-નવસ્ત્રા હોય છે. સ્ત્રીઓ પણ વાસ્તવિક રીતે તો નવસ્ત્રીજ, પરંતુ એક પૂછકુ ધારણ કરે છે, તે પૂછકુ મોતીનું, કે આડનાં પાતરાંનું કે જાંલનું પૂછકુ મળદાર-ગુમદારના ઢાકણની ગરજ સારે છે. સ્ત્રીઓ બહાર જાય ત્યારેજ એ પૂછકુ ધારણ કરે છે, ઘરમાં તો ઘણુખડું નમ્ર અવસ્થામાંજ રહે છે. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ઇન્ડિઅન લોકોના સહવાસમાં આવ્યા પછી પોતાની જાતને શણ-ગારવાની કાંઈક તરદી લે છે. નેઓને હાથે પગે લોહાના વાળા બાંધવાનો શોખ હોય છે. કેટલીએક સ્ત્રીઓ ગળામાં મોતીની દારડીઓ પણ નાખે છે. એ શણગારવાની રીત આપણા લોકો પાસેથી તેઓ શીખ્યાં છે, ખાસી સુદર દેખાવાનો ડાંગ તો જંગલીમાં જંગલી પ્રજાને પણ હોય છે તેઓના શણગારનું વર્ણન કરતા આપણને પણ ત્રાસ છૂટે. આખા શરીર ઉપર ચરખી, લોહી, અને માટીનો લેપ કરી તેમાં ઝાડ, ફુગર, ઝાણી વગેરેનાં કદગાં ચિત્રો કાઢે છે, માથામાં જાનજાનનાં પક્ષીઓનાં પીંછા નાખે છે, સિદ્ધાદિ

ભયંકર પ્રાણીનું માથું-ખોળ પોતાના માથામાં ચડાવે છે; ગળામાં કાઢીની માળા પહેરે છે; તેમજ કમરમાં પણ તે માળાને બાંધે છે, આવી આવી અનેક રીતની આશ્ચર્યજનક શણગારવાની રીતની પરાકાષ્ટાજ છે.

નીતિ—નવાઈની વાત તો એ છે કે, નમ્ર રહેવા છતાં પણ તે લોક નીતિમાન છે. માખાપ, દીકરી, જમાઈ સર્વ એક સાથેજ રહે, છતાં તેમનામાં કોઈ પણ જાતનો નીતિભ્રષ્ટતાનો વિકારજ નથી. જે જે લોકોએ એ જાતના લોકોને પ્રસક્ષ જોયા છે, અને જેઓને તેમનો ખાસ અનુભવ છે, તે સર્વ એમજ કહે છે, કે આફ્રિકાની સીદી લોકોની સર્વ જાતોમાં કવિ રાન્ડોની જાત નીતિમાં પ્રથમ પદનું માન જોગવે છે.

અંગ્રેજ લોકો આવ્યા તે પહેલા અને કાંઈક અંશે કિનારા પરથી આવતા સ્વાદિલી અને હિન્દી લોકના સહવાસથી તે લોકોમાં પણ થોડાં ઘણાં સડો પેડાં છે. પહેલાંના નીતિના કાયદાઓ તો સ્પાર્ટન લોકોના જેટલાજ સખ્ત હતા. જે કોઈ સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે, તેને જીવથીજ મારી નાખવામાં આવતી. કોઈ પણ પુરુષ કે સ્ત્રીને તેવા નીચ કામ માટે પ્રાણુદડનીજ શિક્ષા થતી.

જેમ જેમ સુધારો વધતો જાય છે તેમ તેમ નીતિનું શાસન નબળું પડતું જાય છે, જે કે હજીસુધી એ લોકો તો અતિપવિત્ર છે, અને વ્યભિચારને તિરસ્કારતી દૃષ્ટિથીજ જુએ છે ખરૂં કહીએ તો એ કવિ રાન્ડો લોક પવિત્રતાના દ્વિસ્તાન છે. નીતિને લુગડાં પહેરવા સાથે કોઈ પણ સંબંધજ નથી, એવાં મતવાદીઓનો સિદ્ધાંત કવિ રાન્ડો લોકોને નજરે જોતા પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

સ્વભાવ—સ્વભાવે ગરીબ, નમ્ર, અને હેતાળ હોય છે, રાત્રે જંગલમાં કોઈ મુસાફર ભૂલો પડ્યો હોય, અથવા જાણી જોઈને, તેના ગામમાં જઈ ચડ્યો હોય, તો તેઓ તેનો સારી રીતે સત્કાર કરે છે તેઓને ખાવા પીવાની વસ્તુઓ આપી સતોષે છે. કેટલાએક ફૂર મુસાફરો તે લોકોને મારી તેઓના જીંપડામાં પોતાનો પડાવ નાખે છે, તોપણ તે લોકો કોઈ પણ જાતની તકરાર કર્યા સિવાય આખી રાત બહાર ખેંસી રહે છે. કોઈ કોઈ વાર એ લોકોના ટોળેટોળા એકાદ મુસાફર પર પણ હુમલો કરે છે, પરંતુ સામે થઈ જરા ક્રોધ બતાવી એકાદ લાત— 11ટુ મારતાંજ સર્વ બિચારા નાશ પામે છે.

આનુ વર્ણન વાચવાથી કદાપિ તે લોકોને આપણે બાયલા સમજીએ, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી. બીજી જાતો આવીને પોતાને નુકસાન ન કરે; માટે પોતે હથિયારો રાખે છે. દાદ, તરવાર, લાલાં, મોટા છરા, વગેરે તેઓના ખાસ હથિયારો છે. એ હથિયારો આપણા હથિયારો કરતા કંઈક જુદા આકારનાં પણ ધણાંજ મજબૂત હોય છે.

એ પ્રજા ધણી ઉદ્યોગી છે. મસાઈ કે કોઈ બીજી પ્રજા જેવી બાદ-શાહી પ્રજા નથી. ખેતીના કામમાં એ બહુ કુશળ છે. તેઓ ખાસ કરી મગ, જુવાર, અને તલનું વાવેતર કરે છે. તેમનો મુખ્ય ખોરાક માસ (ન્યામા), એક જાનનુ જંગલી અનાજ (વીમ્બી), મગ અને જુવાર છે. મગનું વાવેતર ઘણું થાય છે. તલ પણ ઘણા મોઢા મળે છે, પણ દેશમાં વપરાશ અનુકૂળ નથી, એટલે તલની નિકાસ વિલાયતજ અડાવવામાં આવે છે. ત્યાંના લોકો તેલ વાપરનાજ નથી દરેક ખોરાકમાં ધીની વપરાશ થાય છે, પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. તેનાં બે સખળ કારણો છે. એક તો તેલ મોઢું, અને બીજું ગરમ પડે.

ખોરાક વગેરે—કવિ રોન્ડો લોકોનો મુખ્ય ખોરાક તો માસજ છે. તેઓની દોલત-મિલકત ગાયો અને બેસો છે. એ બેસો તદ્દન જંગલી એટલે જંગલમાં જ ભટકતી ફરે છે ગાય, અને બકરાને તેઓ પાળે છે. ગાયો અદિ ધણી હોય છે, પરંતુ એ લોકોની મિલકત ગાયોનીજ હોવાથી તેની કિંમત રૂ. ૪૦ થી રૂ. ૮૦ સુધી અડાય છે. વ્યવહારમાં, દાનમાં, લગ્નમાં અને માલની લેવડદેવડમાં ગાયબકરાનોજ ઉપયોગ થાય છે.

કન્યા એ પશુઓથીજ વેચાતી લેવાય છે લગ્ન વગેરેના કેટલાએક ખાસ રિવાજો અદિ જણાવું છું.

લગ્ન—કન્યાના પિતા સાથે વરના પિતા અને સગા સબંધીઓ નાન-પણથીજ કિંમત કરાવી વેવિશાળ નકી કરી રાખે છે, અને ત્યારપછી વર પોતે તે કિંમત ધીમે ધીમે બક્ષીસ બદલે આપી એ દેવુ ભરી દે છે.

લગ્ન થયા પછી કાંઈ પણ સંનતિ થાય તે પહેલાંજ જો સ્ત્રી ગુજરી જાય તો વર કન્યાના બાપ પામે પોતાને બીજી સાળી હોય તો તેની માગણી કરે છે. અને તેમ નહિ તો જેટલી કિંમત પોતે આપી હોય, તેટલી પાછી વસૂલ કરે છે.

દાખલ થયા. તુળજીરામ - મારતરે, મુંબઈમાં - શિક્ષકો તૈયાર કરવાને ક્લાસ ઉઘાડ્યો હતો, તેમાં શિક્ષણ લીધું હતું. તે વખતે મુંબઈ જવું તે પ્રેરેલેનું સાધન નહિ હોવાથી વિલાયત જવા જેટલી મુશ્કેલીભરેલું હતું. 'જુનરાતીનું' સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી પાંચ રૂપીઆની માસિક સ્કૉલર્શિપથી નૉર્મલ સ્કૂલમાં દાખલ થયા અંગ્રેજી અભ્યાસ તરફ તેમને વધારે મોહ હતો, પરંતુ તેમના પિતાશ્રી જૂના મતના હોવાથી વિદેશી કેળવણી લેવાથી છોકરાઓના મન ઉપર ખરાબ અસર થાય છે, એમ જાણી તેઓ અંગ્રેજી બણાવવાની વિરદ્ધ હતા; વળી તેઓ યાત્રિક હતા, એટલે વીસનગરા નાગર જ્ઞાતિમાં ધાર્મિક કામે કરાવવા પડતાં, તેથી પોતાનાં બાળકો જે અંગ્રેજી ભણે તો ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રહે નહિ, અને યાત્રિકના પવિત્ર નામને હાથ લાગે એ શકાથી તેમણે ધાર્મિક શિક્ષણ લેવાની ફરજ પાડી, પણ અંગ્રેજી વિદ્યાના શોખી સજ્જનને પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય ન ફેરવતા ધાર્મિક શિક્ષણ સાથે અભ્યાસ પણ જારી રાખ્યો.

ત્યારપછી નૉર્મલ સ્કૂલને વર્નાક્યુલર કૉલેજ કે જે હાલ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના નામથી ઓળખાય છે તે સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવામાં આવી આથી તેમને માસિક દસ રૂપીઆની સ્કૉલર્શિપ મળી નાનપણથીજ ગણિતના વિષયનો શોખ તેમને વધારે હતો, અને મહાન સર અંકાક ન્યુટનની માફક અભ્યાસમાંથી બચેલો વખત એકાતમા જર્મ ગણિતના પ્રશ્નોનું મનન કરવામાં ગાળતા ગણિતના વિષયમાં એટલે સુધી પારંગત હતા કે એલિફન્ટન કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની સીનીઅર પરીક્ષાના સવાલપત્રો વર્નાક્યુલર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવ્યા, તેમાં તેઓ પહેલે નંબરે પાસ થયા હતા. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પણ ગણિત શીખવનાર શિક્ષકોને ઘણા મદદગાર થઈ પડના ગણિતના વિષય ઉપર તેમને એટલો બધો પ્રેમ હતો કે વાનપ્રસ્થ થયા પછી પણ પ્રાર્થનાસમાજમાં સ્વિચારના પોતાના ભાષણ વખતે ધર્મના સિદ્ધાંતો સામિત કરવાને ભૂમિતિના પ્રશ્નોના દૃષ્ટાંતો આપી શ્રોતાઓને ખાતરી કરી આપતા હતા.

તેઓ રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામના શિષ્ય હતા. હોશિયાર વિદ્યાર્થી તરફ ગુરુને સ્વાભાવિકજ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ રા. સા. મહીપતરામનું તેઓ પ્રીતિનું પાત્ર હતા. સદ્ગુણી શિષ્યો ગુરુને ભૂલી જતા

નથી, પોતે પાછળથી સારી રિયતિ મેળવી, તે પોતાના સદ્ગુરુનીજ કૃપા છે, એમ તેઓ સમજતા હતા. ગુરુનું નામ અમર રાખવા તેમણે પૈસાનો અને જાતમહેનતનો ભોગ આપી રાયપુર દરવાજા બહાર મહીપતરામ અનાયાત્રમ સ્થાપ્યું છે, જેનો લાલ હજારો નિરાધાર છોકરાઓ, બાળાઓ, અને વિધવાઓ લે છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની જેટલી કાળજી રાખતા તે કરતાં વધુ આ અનાયાત્રમ તરફ રાખતા. આત્રમના નિરાધાર બાળકોના તે પિતા હતા, અને બાળકો તેમને “ બાપાજી ” ની સંજ્ઞાથી બોલાવતા હતા. વિધવાઓ અને દુ.ખી સ્ત્રીપુરુષો ધણી વખત તેઓની પાસે જતા, પણ તેઓ બિલકુલ કંટાળતા નહિ રાત્રે કે દિવસે ગમે તે વખતે જાય તોપણ કાળજીપૂર્વક તેમની હકીકત સાંભળતા; અને પૈસાની, ખાવાની, કે બીજી જે પ્રકારની મદદની જરૂર હોય તે આપી સંતોષતા હતા. આવા કામજી હૃદયવાળા પરદુ ખલજન મહાપુરુષનું મૃત્યુ દુ ખદાયક યર્ષ પડે તેમા નવાઈ નથી. ખરી વાત છે કે આત્રમના બાળકોના અને વિધવા સ્ત્રીઓના તે “ કલ્પવૃક્ષ ” જેવા હતા.

ગુજરાતી બીજી ત્રીજી ચોપડી બહોલો માણસ પણ ભાગ્યેજ તેમના નામથી અજાણ્યો હશે અકલ્પિતના મૂળતત્ત્વો તેમણે એવી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યાં છે કે ગુજરાતીમા પ્રસિદ્ધ થયેલા ગણિતો પૈકી એક પણ તેમની બરોબરી કરી શકે તેનું નથી. કેળવણીખાતા માટે તેમણે ઘણાં પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે, એ શિક્ષકવર્ગથી અજાણ્ય નથી, તેથી તેના નામ ગણાવવા તે નિરર્થક છે સઘળા જાણતા હશે કે ગઈ સાત કેળવણીખાતા તરફથી ગામડાની શાળાઓના અભ્યાસક્રમમા ફેરફાર કરવાને લચાયેલી કેન્ડ્રેન્સમાં તેઓ નિમાયા હતા શાળાપત્રના તેઓ જૂના લેખક હતા, અને શાળાપત્રના જ્યુબિલિ અકમા પોતાનો હેવટનો લેખ શિક્ષકવર્ગને પ્રસાદી તરીકે આપી ગયા છે.

ઇ સ. ૧૮૬૫માં તેઓ અમદાવાદ હાઈરફૂલમા ગણિતના શિક્ષક તરીકે નિમાયા, અને નોકરીના ટાઇમ ઉપરાત ખત અને આત્રદથી અભ્યાસ જારી રાખી તેજ સાલમા મૅટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી. પાઠશાળામા જઈ આગળ અભ્યાસ વધારવાની ઇચ્છા હતી, પણ રજા નહિ મળવાથી તે દાખલ થઈ શક્યા નહિ; છતાં નિરાશ થયા નહિ,

ખાનગી અભ્યાસ કરી ૪ સ. - ૧૮૬૭ની સાલમાં મદ્રાસની “ઈસ્ટ એકઝામિનેશન ઇન્ આર્ટ્સ” માં દાખલ થયા અને તેમાં ફતેહ મળવાથી કેળવણીખાતામાં તેમને સારો લાભ મળ્યો.

સાંસારિક ધણી પ્રકારની અડચણો તેમને અભ્યાસમાં આડે આવી હતી, પણ હિંમતથી દૂર કરી પોતાનો હેતુ પાર પાડ્યો હતો. નોકરી કરવી, વ્યવહારો નિભાવવા, અને તેની સાથે દિવસે દિવસે ચડતી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા આગળ વધવું એ સહેલું કામ નથી. સાધારણ સ્થિતિના માણસોએ આગળ કેવી રીતે વધવું તેને માટે ખતીલાપણાનો સચોટ દાખલો દેશની તમામ પ્રજાને એમણે પૂરો પાડ્યો છે. જાતિભેદ રાખ્યા સિવાય ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પૈસે ટકે ધણી મદદ આપતા હતા. સ્વચ્છાતિના હિતાર્થે તેમણે રા. ઉમીઆશંકર ધીરપાશકર વીસનગરા નાગર બોર્ડિંગ ઉઘાડી છે. તે બોર્ડિંગનો હું પણ એક વિદ્યાર્થી છું. અન્ય વિદ્યાર્થીઓની માફક મારા તે વિદ્યાદાતા અને નેતા હતા.

કેળવણીખાતામાંથી ન્યાયખાતામાં જવાનું તેમના મનનું વલણ થયું, અને ૧૮૭૩માં હાઈ કોર્ટ અને સમજડજની પરીક્ષામાં ફતેહ મેળવી; અને પંદરપુરમાં સેકન્ડ ક્લાસ થર્ડ ગ્રેડ સબ જડજ નિમાયા હતા તેઓએ ત્યાં ત્યાં નોકરી કરી છે ત્યાં દરેક ઠેકાણે પરોપકારી કામો કર્યાં છે. પંદરપુરમાં એક ફિલ્સ સવારમાં વહેલા નદી કિનારે ફરવા ગયા હતા. ચાલતાં ચાલતાં પગે ઠેસ વાગી, અને તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે તરતનું જન્મેલું બાળક હતું. તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયા, અને પોતાના ધર્મપત્નીને તેની સારવાર કરવા સૂચવ્યું. પરોપકારી પુરુષનું હૃદય આથી શાત થયું નહિ, પણ વિચાર કર્યો કે હિંદુઓની ઉચ્ચ જાતિમાં પુનર્વિવાહની છૂટ નથી, તેથી વિધવાઓને આવા નીચ કર્મ કરવા પડે છે, તો આવી રીતે મરી જતાં બાળકોને બચાવવા કોઈ સસ્થા સ્થાપન કરવી જોઈએ. તે ઉપરથી તેમણે અથાગ શ્રમ લઈને શેઠીઆઓને સમજાવીને પૈસા એકઠા કર્યા અને બાળહત્યાપ્રતિબંધક બાળાશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યું, જે હાલ ધણી સારા પાયા ઉપર ચાલે છે. આ દુકાળ પ્રસંગે ગરીબો માટે અને ટોરના રક્ષણાર્થે એટલી બધી મહેનત લીધી કે સાના લોક હજી પણ તેમની તરફ પૂજ્યભાવ રાખે છે. આવા પરોપકારી કામો ઉપરાંત પ્રામાણિકપણે ન્યાય આપવાની અલૌકિક શક્તિ જોઈને લોકો તેમને ‘દેવ મુનસફ’ કહેતા હતાં.

સ્વ. 'શ.' ખ. લાલજીંઢરે' ઉમીઆસંકર 'ત્ર.' સં. જીવનચરિત્ર. ૪૫૭

સને ૧૮૭૯માં ધધુકા અને ધોધામાં સેકન્ડ ગ્રેડ સર્પ જડે તરીકે હતા, અને સને ૧૮૮૧માં વિરમગામમાં ફર્સ્ટ ગ્રેડ સર્પ જડે તરીકે હતા. ધધુકા અને વિરમગામમાં પ્રજાહિતાર્થે લાઈબ્રેરિઓ સ્થાપન કરાવી છે, અને લાઈબ્રેરિઓગતના દરેક પ્રસંગે તેઓ તેના આઈ સ્થાપકને પાદે કરે છે.

સને ૧૮૯૧માં અમદાવાદના ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્પ જડે તરીકે નિમાયા અને લાંબો વખત એ જગાએ નોકરી કર્યા પછી સને ૧૮૯૮માં તેઓ સ્મોલ્ડકોલ ઠાઠના જડે તરીકે રૂ. ૮૦૦ ના પગારથી નિર્માયા, અને એજ હોદ્દાથી સને ૧૯૦૩ના એ માસની ૧૩મી તારીખે રૂ. ૪૦૦ ના માસિક પેન્શનથી રિટાયર થયા હતા.

ન્યારથી અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યારથી તેમણે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના આંતરરિ સેક્રેટરિ તરીકેનું કામ હાથમાં લીધું હતું. સોસાયટીનું હાલનું મકાન પણ તેમની દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયલું છે. સોસાયટી ઉપર એમને ઘણો પ્રેમ હતો, અને તેનું હિત કયે પ્રકારે થાય તેને માટે હમેશાં વિચારમગ્ન રહેતા. સોસાયટીમાં કરેલી મારી ટુંક વખતની નોકરી દર્મિયાન મને માલુમ પડ્યું કે રાવજહાદુરે એ કામ જો હાથમાં લીધું ન હોત તો સોસાયટી અત્યારે જે જાહોજલાલીમાં છે, તે ભાગ્યેજ મેળવી શકત. સોસાયટી સિવાય ખીજી પદર સસ્થાઓ તેમના હસ્તકમાં હતી, પરંતુ હિસાબ એવી ચોક્કસ રીતે તપાસતા કે એક પણ ભૂલ તેમની દૃષ્ટિ આગળથી જવા પામતી નહિ. આ તેમની કેળવણીની આખની ખરેખરી ખુબી હતી. સ્વચ્છતાથી વ્યવસ્થાપૂર્વક અને ચોક્કસ કામ કરવાની તેમને ટેવ હતી.

જીવનની સાલના દુકાળમાં ગરીબોના અને દોરના રક્ષણાર્થે એમણે પછીજ મહેનત લીધી હતી સરકારે તેમના કામની કદર જાણી કેસરેહિદનો સોનાનો ચાંદ એનાયત કર્યો હતો. ગઈ સાલના દુકાળ દરમિયાન તે આંતરરિ સેક્રેટરિ હતા. વાનપ્રસ્થ થયા પછી સાર્વજનિક સસ્થાઓમાં તેમણે ઘણા સારો ભાગ લીધો હતો. આવા પરાપકારી કામોથી તેઓ પ્રજા અને રાજ્યે ધન્યને સરખા પ્રિય હતા.

તેમને પોતાને સતતિ નહોતી પણ પરાપકારી કામોથી તેમણે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. શ્રીમાન માસ્તર સાહેબ છોટાલાલ જીવજી-લાલના નીચેના ગાયન મુજબ તો આવા પુરુષો ખરેખર જીવતા છે. છોકરાં-

૪૫૮ ૨૧. રા. બ. લાલશંકર હમીઆશકર ત્ર. સ. જીવનચરિત્ર.

વાળાનું નામ તો પાંચ કે દશ પેઢીએ પણ જાય છે, પરંતુ મહાપુરુષોના નામ ઘણાં વર્ષો સુધી તેજવાળાં રહે, છે.

“ તે જ જીવે છે તે જ જીવે છે, મથે સદા જે ઉચ્ચ થવા, સદ્ગુણ થાય કે નિષ્કુણ થાયે, તોપણ તે જીવતા ગણવા.

નથી મુખ્યા તે જે વિશ્વમાહિ, ઉચ્ચ કાર્ય કરી ગયા, નથી જીવતા તે જગતમાં, જે ભોગમાહિ કુખી રહ્યા, પુરુષાર્થ કરનારા જીવન, શી વસ્તુ છે તે જાણતા, વિષયે પચી રહેનાર જીવતા, મૃત્યુને અહીં માણતા,

તે જ જીવે છે તે જ જીવે છે, મથે સદા જે ઉચ્ચ થવા, સદ્ગુણ થાય કે નિષ્કુણ થાયે, તોપણ તે જીવતા ગણવા.

શું થયું વિજય ન જે મળ્યો, શું થયું શાંતિ ન સાંપડી, શું થયું પગ વાળી ન બેસાયું, નિરાંતે પા ધડી.

પણ અમન ચમનથી ઉચ્ચ અતિગુણ, ચત્રનાળી જીવન છે; કાં જે ખરૂં એ જીવન છે, ખીજું જીવન નથી મરણ છે ”

કામ, કામ અને કામ એજ તેમનું જીવન હતું. સવારથી સાંજસુધી નાનલતુ, સોસાઈટિનું અને ખીજી સંસ્થાઓનું કામ કરવા ઉપરાંત પોતાને ત્યાં રહેલા વિદ્યાર્થીઓ અને નાના ભાઈના બાળકોને રાત્રે વિદ્યાભ્યાસ કરાવતા તેમના પરિચયમાં આવેલા દરેકને ખબર હશે કે તેમની સ્મરણ શક્તિ ઘણા જિયા પ્રકારની અને અજબબી પમાડે તેવી હતી મને અનુભવ છે કે સને ૧૯૧૧માં એક સદ્ગૃહસ્થ ૨૧. શેઠ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદના જીવનચરિત્ર માટે હકીકત મેળવવા એટલે તેમણે જે જે ઠેકાણે ઉદારતાઓ કરેલી છે તેની નોંધ લેવા સાર આવ્યા હતા તે પ્રસંગે હું સોસાઈટિમાં હતો તેથી તે સદ્ગૃહસ્થને લઈને રાવબહાદુર પાસે ગયો. વાત સાંભળી મને તુરંતજ ફરમાવ્યું કે અમુક સાલના શુદ્ધિપ્રકાશમાં તે સંબંધી હકીકત મળશે, અને તેમાં શેઠ સાહેબના માન સાર એક કવિતા લખી છે. તેની દશબાર લીટી મને મોઢે બોલી સંભળાવી હતી. આ પ્રમાણે આટલા બધા કામકાજ છતાં, અને ઉત્તર વયે પહેાચ્યા છતાં, પચીસ ત્રીસ વર્ષ પહેલા શેઠના માન સાર બનાવેલી કવિતા તેમને યાદ હતી, એ જોઈ અમને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું સાજે ફરવા જવાની તેમને

ટેવ નહોતી. સાંજ પડ્યા પછી અને વાળુ કપાં પહેલાં સાદા ડ્રેસમાં એક પંચીઈ પહેરી, મલમલનું જૂની ઢગનુ સીવેલુ ઝીણું પહેરણુ પહેરી અને હાથમાં ગુથેલો ચોકડી ભાતનો રમાલ લઈને બંગલાના ઓટલા ઉપર કે અગાસી ઉપર તેમને ફરવાની ટેવ હતી.

રાત્રે સુવાના ટાઈમિે કે કોઈ અગત્યના કામમાં દિવસે રોકાયલા હોય તોપણ બહારથી સલાહ લેવા કે કામને સાર આવનાર માણસની હકીકત ધ્યાન દઈ સાંભળતા, અને તેનો યોગ્ય જવાબ આપી ખુલાસો કરતા, પણ હમણાં નવરાશ નથી એવુ કહેવડાવતા નહિ. તેઓ સમજતા હતા કે જેઓ મારી પાસે આવે છે, તેમને લાંબો વખત રાહ બેવડાવવી તેના કરતાં જલદી અડચણ વેડીને પણ તેમનું કામ પ્રથમ કરી આપવું જોઈએ.

પહેરવેશ તદ્દન સાદો હતો. રિટાયર થયા પછી તેઓ માથે ઘોળા પાધડી બાંધતા અંદર પહેરણુ કે કસ બાંધવાની બંડી પહેરતા અને તે ઉપર દીંચણથી નીચું અગરખું પહેરતા ઘોતીઆં પણ સાદી કોરનાં વાપરતા; અને ખેસ નાખવો તેમને બહુ પ્રિય હતો. નવી ફેશન પ્રમાણે પાટલુન, કોટ ચઢાવવા, કે કૉલર પહેરી ફરવુ તેમને પસંદ નહોતું. ઘેર ઘોડા-ગાડીઓ છતાં ગાડી હોય તોજ બહાર જઈ શકાય એમ નહોતું ઘણી વખત શહેરમાં કોઈ અગત્યનું કામ હોય તો નીચી દૃષ્ટિએ નિહાળતા, મૂંઝ ઉપર હાથ નાખતા, અદબની માફક એક હાથ ખીજા હાથ ઉપર નાખી, જેસમેર ચાલ્યા જતા દૃષ્ટિએ પડતા હતા. પાછલી અવસ્થામાં પણ શિઆળામાં વહેલા ઊઠી બબે માઈલ પગે ચાલીને મુસાફરી કરતા હતા. મોટાઈનું અભિમાન તેમનામાં જરાક પણ દીસતું નહોતું.

બોલદ્રામા તેઓ દરેક શબ્દ ધણો વિચાર કરીને બોલતા હતા. વાક્ય બોલતાં બે ચાર શબ્દો બોલીને બે ત્રણ સેકન્ડ અટકવાની તેમને ટેવ હતી. અબપરો માણસ તે લાપણુ સાંભળતા વિચારમાં પડી જાય, પણ દરેક શબ્દ એવી ચોકસાઈથી બોલતા કે તેમના બોલેલા શબ્દો દરેક કબૂલજ કરવા પડતા. કોઈ પણ શંકા જેવુ તેમના શબ્દોમાં રહેતુંજ નહિ.

તેઓ જ્યાં જતા ત્યાં છાપ પડતી, અને જીવિબળ એવા પ્રકારનું હતું કે મોટા અમલદારો, અને સદ્ગૃહસ્થો તેમને આગેવાન તરીકે સ્વીકારી માન આપતા. તન, મન અને ધનથી તેઓ દરેક કામમાં મદદ આપતા

હતા. ઉદ્યોગ, ઉદારદિલ, આમાણિકપણું, નમ્રતા, ખંત, આગ્રહ, અને ચોક્કસાર્થથી કામ કરવાની ટેવને લીધે તેઓની તરફ સઘળા માનસુદ્ધિએ જોતા હતાં.

છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષથી તેમનું શરીર નબળું રહેતું હતું, અને કુમસ, આથુ વગેરે ઠેકણે હવા ખાવા જતા એટલે સારૂ થતું હતું. આ વખતે ઉનાળામાં કુમસ ગયા હતા, પણ તબીબત બગડવાથી જીનના અડધમાં તેઓ પાછા ફર્યા હતા. આગ્રહ માસમાં શરીર સુધરશે એમ મિહનો જણાયાં હતાં, પણ પાછળથી આતંકાર વધી પડ્યો અને ઇ. સ. ૧૯૧૨ના ઓક્ટોબરની ૧૮મી તારીખને શુક્રવારે રાતના બે વાગતા નિરાધાર બાળકોના પિતા, વિધવા અને દુખી સ્ત્રીઓના વડીલ ભાતા, એક ઉત્તમ શહેરી અને વીસનગરા નાગર જ્ઞાતિના સ્તંભ રા. બ. લાલશકર ઉમીઆશકર આ દુનીઆ છોડી સ્વર્ગધામમાં સીધાંબ્યા છે પરમાત્મા એમના અમર આત્માને શાંતિ આપો ! અસ્તુ !

ગુર્જર ભાષામાં પ્રચલિત ભાષાસંકર.

(લેખક—છોટુભાઈ દાજીભાઈ સ્કૉલર, ત્રીજી વર્ષ. પ્રે. રા ટે કૉ)

સંસ્કૃત ભાષાની પુત્રી યાને ગુર્જર પ્રજાની માતા સ્વરૂપ ગુર્જર ભાષા સંસ્કૃતમાં પ્રવીણ લેખકોના પ્રાબલ્યથી ઉત્તરોત્તર સરકારમય થતી જાય છે. એક અથકાર લખે છે કે “લેખકને આધીન જમાનો છે, જમાનાને આધીન લેખક નથી” આથી વિદ્વાન લેખક તથા ગુર્જર પ્રજાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિથી આધુનિક ગુર્જર ભાષા પ્રાચીન ગુજરાતી કરતા સરકારી હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સંસ્કૃત અને અપભ્રંશના યોગથી પ્રાકૃત ભાષા થઈ તેમજ પ્રાકૃત અને અનાય ભાષાઓના યોગથી દેશમાં બોલાતી જુદી જુદી ભાષા, જેવી કે, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, પંજાબી, માગધી વગેરે ભાષાઓ જન્મ પામી આ પ્રમાણે જોના ગુજરાતી ભાષા પ્રાકૃત અને અપભ્રંશથી થઈ છે આમાં પણ પાછળથી મુસલમાન, અંગ્રેજ, ચીના, વગેરે લોકોના આગમનથી તે લોકોની ભાષાના પણ ઘણા શબ્દો ગુજરાતીમાં સેળમેળ થયલા છે.

આવી રીતે શુદ્ધરાંતી ભાષાનો શબ્દકોષ ધણો જોઈએ થયો છે. વળી લેખકોના સંસ્કૃત જ્ઞાનથી પેશું સંસ્કૃતના નિયમ અનુસાર નવા શબ્દો રચાય છે કોઈ પણ નેવલેકયા જોતાં તેમાં અર્થયમત્કૃતિવાળા શબ્દો નજરે પડે છે આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈએ પોતાના સંસ્કૃત જ્ઞાન અને અનુભવથી શુદ્ધરાંતી ભાષા પર સારો પ્રેરકાશ પાડ્યો છે તથા ભાષાની કેટલીક અપૂર્ણતા દૂર કરી છે, તેની નીચેના ઉપજાવી કાઢેલા વાક્ય પરથી વાંચકવર્ગને ખાતરી થશે -

અનેક પાંડિત્યવેતનો (સ્કૉલરશિપ), અને ચદ્રક (ચાંદ) મેળવી પ્રસિદ્ધ થયેલા સરસ્વતીચંદ્રના પિતા અને અનેક સૂત્રયંત્ર (મિલ)ના ધણી લેક્ષ્મીનદન શેઠ પોતાના વિશ્રામભુવનમાં બેઠા હતા ત્યાં અનેક એકાસન (ખુરશી), આરામાસન (આરામચેર), તથા અનેકાસન (બેન્ચ) હતા. આ વખતે પત્રદાયકે (પોસ્ટમેન) આવી વર્તમાનપત્ર (ન્યુસપેપર) આપ્યું તેમાં એક વિચિત્ર પ્રસિદ્ધિસૂચન (જાહેર ખબર) જોયું.

આમ પ્રલક્ષ રીતે ભાષાની વૃદ્ધિ થતી જણાય છે, પરંતુ પરાક્ષ રીતે જોનાં અર્થયમત્કૃતિ દર્શાવવા જતા લેખકોના હાથથી વિશિષ્ટ ભૂલો થઈ ભાષામાં બગાડ થાય છે આ દોષ પ્રદર્શિત કરવો યોગ્ય ધારી પ્રસિદ્ધ કરું છું.

દરેકના મનમાં વિચાર તો થાયજ કે ચાર વર્ણુમાંથી અગણિત વર્ણો કેમ થઈ? એમ થવાનું કારણ આર્ય તથા અનાર્યના સંયોગથી સકર પ્રજા થઈ અને તેમાં પણ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થઈ. આજ પ્રમાણે સાહિત્યમાં છે અનેક ભાષાઓના સમાગમથી ભાષાસકર શબ્દો પ્રચલિત થયા છે. કોઈ પણ બે વિરદ્ધ ભાષાના શબ્દ, ઉપસર્ગ, કે પ્રલય મળી થતા શબ્દો તે ભાષાસકર કહેવાય. આમાંના કેટલાક અર્થ પ્રયાસે મળી આવેલા શબ્દો નીચે લખુ છું.

કેટલાક શબ્દોને બદલે થતા શુદ્ધ શબ્દ-શબ્દલંબન પછી ટ્રાંસમાં જણાવ્યા છે, તેમજ કેટલાક શબ્દોને માટે તે' શામાંથી લીધાં તે પણ જણાવ્યું છે.

અકલ્પવાન (અ + મં.) = { અકલ (અ) શુદ્ધિ + વાન (સં ઉ.)

વાળો કે અકલ્પવાળો (અકલમંદ) (શુદ્ધિમાન.)

અકબરશકત (અ. + સં.) = { અકબર (અ) મોટો + શકત (સં.)

ભજનાર કે અકબરને ભજનાર, અકબરને શ્રેષ્ઠ ગણનાર.

‘અકબરભક્ત વાચકોને આ જાણી ધણી દીલગીરી થશે.’

(હલદીધાટનું મુદ્ર.)

અણુવાકિક્ષ (સં. + અ.) = { અણુ (સં. ઉ.) + વાકિક્ષ (અ.) માહિત-
ગાર કે માહિતગાર નહિ તે. (નાવાકિક્ષ) (અણુજાણુ).

અણુહદ (સં. + અ.) = { અણુ (સં. ઉ.) + હદ (અ.) સીમા,
મર્યાદા કે જેની મર્યાદા નથી તે. (બેહદ)

અતિ ખુશખો (સં. + ક્ષા) = { અતિ (સં. ઉ.) + ખુશ (ક્ષા.) +
ખો (ક્ષા.) વાસ કે ધણી ખુશ કરે એવી વાસ. (જ્યાંદા ખુશખો).
“તેના ગજવામાં અતિ-ખુશખો આપતી કરતુરીનો કડકો હતો.”
(માર્કન ઇતિહાસ પા. ૧૪૮).

અણીદાર (સં. + ક્ષા) = { અણી (સં. અણિ-ણિ ઉપરથી) + દાર (ક્ષા.
ઉ.) કે અણીવાણુ (અણીઆણું).

અતિ નુકસાન (સં. + અ.) = { અતિ (સં. ઉ.) + નુકસાન (અ.) કે
ધણુ નુકસાન. (જ્યાંદા નુકસાન). “જે પદ્ધિમાં સ્વાર્થી અને
પોતાના કામને અયોગ્ય અધિકાર અતિ નુકસાન કરી શકે તે
પદ્ધિ નિશાળ અક્ષાવનાર મહેતાજીની છે.” (શિક્ષાપદ્ધતિ પા. ૧૬).

અદ્યસર (અ. + સં.) = { અદ્ય (અ.) રિવાજ + સર (સં. શિરસ્
ઉપરથી) કે અદ્ય પ્રમાણે (અદ્ય મુજબ).

અધગજ (સં. + ક્ષા.) = { અધ (સં. અર્ધ ઉપરથી) અર્ધો + ગજ
(ક્ષા.) કે અર્ધો ગજ (અર્ધો ગજ).

અશર્મ (સં. + ક્ષા.) = { અ (સં. ઉ.) + શર્મ (ક્ષા.) શર્મ કે
જેને શર્મ નથી તેવો. (બેશર્મ),

“નિદાયો નરની મધ્ય ધનલોભી જે,

નરકમાંથી પડ્યો તેહ, સદા જે અશર્મ છે ”

(વલ્લભરામ).

અસખળ (સં. + અ) = { અ (સં. ઉ.) નાહ + સખળ (અ.)
કારણ } કારણ વગર. (એસખળ).

અસરકારક (અ. + સં.) = { અસર (અ) + કારક (સં. કૃત્ + ઝક)
કરનાર } અસર કરે એવું.

આગબોટ (સં. + અ.) = { આગ (સં. અગ્નિ ઉપરથી + બોટ અં.
હોડી) } અગ્નિથી ચાલતી નૌકા. (અગ્નિનૌકા).

આપઅખસાર (સં. + અ.) = { આપ (સં. આત્મન્ ઉપરથી +
અખસાર (અ.) } પોતાના કબજામાં

“ધનાકાકી પાસે પોતાની ખાનગી ચાપણ હતી તેથી તેઓ
મોટે ભાગે પોતાના ધણીથી આપઅખસાર હતા.”

(દુન્યાઈ દોર પા. ૧૬).

આપપ્રુદીથી (સ. + ક્ષ.) = { આપ (સ.) + પ્રુદીથી (ક્ષ. પ્રુદ
ઉપરથી પોતે) } પોતેજ (આ દ્વિરૂપ શબ્દ છે.)

આપમતલખી (સં. + અ.) = { આપ (સ.) + મતલખી (અ.)
સ્વાર્થી } પોતાનો સ્વાર્થ સાધનારો (ગરજમતલખી) (આપ-
સ્વાર્થી)

ધર્મીઓર (સ. + ક્ષ.) = { ધર્મી (સ.) અદેખાઈ + ઓર (ક્ષ.
પુર્વન (ખાલુ) ઉપરથી } ધર્મીવાળો (હાસિદ) (સેર્થ).

ઉઠાવદાર (સં. + ક્ષ.) = { ઉઠાવ (સ. ઉત્ + રથા.) + દાર (ક્ષ.) }
કાર્ય ઉઠાવી શકે એવું

ઉદાસીનશીન (સ. + અ.) = { ઉદાસી (સ. ઉદ્ + આસ્ ઉપરથી)
+ નશીન (અ. નિશિસ્તન (એસવુ) } ઉદાસી થવું તે.

“રૂગી નવલ, રાની નવલ, નવલ પ્રીતમ તસ્લીન,
દરદી નવલ બેબાકુજો, નવલ ઉદાસીનશીન.”

(નવલગ્રથાવળી નવલ શુવન કથા પા. ૧૪).

ઉધરાતદાર (સ. + ક્ષ.) = { ઉધરાત (સં. ઉત્ + પ્રહ્ પરથી ઉત્
+ આહિતમ્) + દાર (ક્ષ. પ્ર.) વાળો } ઉધરાવવાવાળો.

ઉરતુકાન (સં. + અ.) = (૬ ઉર. (સં.) હૃદય + તુકાન (અ.)) હૃદયમાં
થતું તોકાન (દીલ તોકાન.) (ઉરમ્મથ્ય). “ઉરતુકાનમાં ઉર્મિ ઉછળે,”

(સ્નેહમુદ્રા, પા. ૧૨)

(અર્પણ.)

વનસ્પતિવર્ણન.

(મિ. મગનલાલ વનમાળીદાસ મહેતા.)

ખેર.

એ આડ આશરે ૪૦ ફુટ ઊંચાઈનું માલમ પડે છે. એના ચડનો પરિધ આશરે ૨૬ ફુટ જેટલો હોય છે. એની છાલ કાળી, કુરી, ખડખડી, અને ઝીણા ઝીણા આંકિવાળી હોય છે. એની અદરનો લાગ (Heart-wood) કાળો અથવા લાલ હોય છે, અને તે કઠણ હોય છે. આ લાકડામાં સફેદ ગોળાકાર લીટીઓ માલમ પડે છે અને તે લીટીઓ થીજ એ આડની ઉમ્મર જણાઈ આવે છે એને જુલાર્ધ અને સપ્ટેમ્બર માસમાં ફૂલ આવે છે. ફેબ્રુઆરી માસમાં એને ફળ આવે છે. આ આડ માથી કાચો બનાવવામાં આવે છે. એનું લાકડું ઘણું કઠણ હોય છે તેથી એ ધમારતો બાધવાના કામમાં ઘણું વપરાય છે. એને જીવડાં (insects) લાગતા નથી એટલે એનું લાકડું ખવાઈ જતું નથી. આ લાકડાના કાલસા સારા પડે છે અને તે વજનદાર હોય છે તેથી બાળવાના કામમાં ઘણું સારા હોય છે નાનાં ઝાડો આજીબાજીનાં ઝાડોની છાયામાં ઊગી શકે છે. એની શીંગાને કુટીને બી તથા ફેતરા ક્યારાસા નાખી તે ઉપર માટી નાખી પાણી પાવાથી બી ઉગે છે. બી કોહોવડાવવા માટે ઘણી બીનાસ જોઈએ. આ ઝાડો ધણું કરીને પ્રયમહાલ, રેવાકાંઠા એજન્સિ, સુરત એજન્સિ, કાકણ વગેરે સ્થળોમાં ઘણું માલમ પડે છે. બરમામાં પણ એ ઝાડો પુષ્કળ માલમ પડે છે.

મહુડા.

આ ઝાડ આશરે ૪૦-૪૫ ફુટ ઊંચુ હોય છે. એનાં પાન ૪-૫ ઇંચ લાંબાં અને ૨-૩ ઇંચ પહોળાં હોય છે. એની છાલ અઘી ઇંચ જાડી, ભુરી, ઊભા આંકાવાળી હોય છે. એનું લાકડું રાતુ અને કઠણુ હોય છે. સૌથી સારા ઝાડને આશરે ૩૦ મણુ મહુડાં આવે છે. એના દૂધમાથી દાઝ બનાવે છે. એ ઝાડમાથી સફેદ દૂધ જેવો ગુંદર એની છાલમા કાપા પાડવાથી નીકળે છે. એનાં ફળ સાણુ અને મીણુબત્તી બનાવવાના કામમા આવે છે એના ફળને ડોળી કહે છે. સાધારણ રીતે ચાર ગર ડોળીમાંથી શેર તેલ નીકળે છે કેટલાક લોકો ડોળીને ધીને બદલે વાપરે છે એ ડોળી પંચમહાલ જિલ્લામાં તથા રેવા કાંઠા એન્જિનિસમા ધણી નીકળે છે રાજપીપળા સરઘાનમા એની ધણી સારી ઉપજ આવે છે. એનો ઇજારો (Monopoly) આપવામાં આવે છે. જે માણસે એ ઇજારો રાખ્યો હોય તે એ ડોળી કઢાવે છે અને તે પરદેશ ખાતે ચઢાવે છે. એના બદલામાં તે સરકારમાં ઠરાવેલી ઉચક રકમ ભરી દે છે. મહુડાનાં લાકડાં ઘર બાંધવાના કામમા આવે છે. એના પાટડા ધણી સારા બને છે. તદુપરાંત એનું લાકડું ગાડાનાં પૈડાંની નાળીઓ બનાવવાના કામમા પણ આવે છે.

શેવણ.

એનું વૃક્ષ આશરે ૬૦-૬૫ ફુટ ઊંચું થાય છે એના થડનો પરિઘ આશરે ૫-૭ ફુટનો હોય છે એની છાલ પાતળી અને ઉપગથી ઘોળી હોય છે. એનું લાકડું વજનમા ઘણુ હલકુ હોય છે તેથી તે જુસરાં બનાવવાના કામમાં આવે છે. કારણુ કે બળદ તેને સહેલાઈથી ઊંચકી શકે છે અને ભાર ખેંચવામા તેને કાંઈ હરકત પડતી નથી. વળી એ લાકડું મુંવાળુ અને સફાઈદાર હોય છે, તેથી મુનાર લોકો તેની પેટીઓ, ટેબલ, વગેરે લિત્ત લિત્ત ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવે છે. એના દૂધનો રંગ પીળો હોય છે. આ ઝાડનાં ફળ કોશિટાના જેવાજ લાગેળા અને સોપારી જેવાં હોય છે. એને લાગવાથી અદરથી મીઝ નીકળે છે, તે મીઝ ડુંગરમાં રહેનારા જગલી લોકો ખાય છે. વગી એ દવાના કામમાં પણ આવે છે. ક્યારામા બી નાખ્યા પછી પાણી પાવાથી ૧૦-૧૫ દિવસમાં

એ ઊગવા માંડે છે. એ ઝાડનાં બીને પાણી ધણું પાતુ પડે છે. બી બગડી ન જાય, કોહી જાય નહિ, બીનારા બરાબર રહે, છવડાં ખાઈ જાય નહિ—આ સઘળા માટે ધણી કાળજી રાખવી પડે છે. એ ઝાડ ન્યાં વાંચું હોય ત્યાં સૂર્યનો તાપ આપેા દિવસ રહેવો જોઈએ.

સાગ.

આ એક મોટું અસ્થિર (Deciduous) ઝાડ છે, કારણ કે એનાં પાંદડાં ખરી જાય છે એ ઝાડ આશરે ૧૦૦-૧૨૫ ફુટ ઊંચું હોય છે. એનો પરિઘ આશરે ૨૦ ફુટ જેટલો હોય છે. એની ધાલ સાધારણ રીતે જાડી અને ઝાંખી જુરી હોય છે. એના પાન આશરે ૨x૧ લાખા પહોળાં હોય છે. એ કેટલા વર્ષનું છે તે એના લાકડામાં લીટીઓ પડેલી હોય છે તે પરથી માલમ પડે છે; કારણ કે દર વર્ષના વધારાની લીટીઓ સાફ માલમ પડી આવે છે એનું લાકડું પીળાશ પડતું, કઠણ અને બારે હોય છે તેથી તે ઇમારતોના કામમાં ધણું ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ લાકડાને જો પહેલેથીજ કેળવ્યું હોય તો તેમાં ફાટ પડતી નથી અને વાકુ પણ વળી જતું નથી મલબાર કાંઠે એની ઉત્પત્તિ વધારે હોય એમ માલમ પડે છે. સાગનું લાકડું ચીકણું હોય છે. મલબાર કાંઠાના સાગનું લાકડું બીજા કરતાં વધારે ચીકણું હોય છે, એટલે વઢાણો બાંધવામાં એનો ઘણો સારો ઉપયોગ થાય છે. આ ઝાડને જુન માસથી ઓગસ્ટ સુધીમાં ફૂલ આવે છે અને નવેમ્બરથી જાન્યુઆરી સુધીમાં બી આવે છે માથે માસમાં બી પરિપક્વ થાય છે. એ ઝાડ વરસાદ ન્યા વધારે પડતો હોય તે જગાએ ધણી સારી રીતે ઊગે છે. ન્યાં ઓછો થનો હોય અથવા તો હિમ પડતું હોય તેવી જગાએ એ બિલકુલ ઊગતું નથી. એ ઝાડને કાપ્યા પછી એના થડમાંથી બીજા જાળવા ઊગે છે. એના મૂળમાંથી નવાં ઝાડ પણ ઊગે છે રેલ્વેની ગાડીઓ (Trains) બનાવવામાં પાટા (Rails) નાખવા માટે સ્લિપરોમાં (Slippers) પણ એનું લાકડું વધારે પસંદ કાળામાં આવે છે. પેટી, પટારાં અને ખુરશીઓ બનાવવામાં પણ એનું લાકડું ધણુંજ વપરાય છે. એના લાકડાને બાળીને કાલસા બનાવવામાં આવે છે. એ કાલસા એની અને લુદાર લોકોના ઉપયોગમાં આવે છે. એક સળગતો કાલસો લઈ બહાર કાઢીએ તો તે તરત હોલાર્ધ જાય છે.

આમલી.

આ આડ હમેશા પાંદડાંવાળું હોય છે. એના પાંદડાં ઝીણાં હોય છે એની છાલ જાડી, કાળી અને આડી ફાટવાળી હોય છે. એ છાલ ઊતારી નાખીએ તો અદરથી એનું લાકડું સફેદ નીકળે છે અને કેટલીક વખત પીળાશપડતું પણ નીકળે છે. આ આડ કેટલેક અંશે સમડીના આડને મળતું આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં તો આ આડ સાધારણ ('Common') જેવું થઈ પડ્યું છે બર્મા તરફ પણ એની ઉત્પત્તિ છે ખરી. એ આડને વાવ્યા વગર પડતર જમીનમાં પણ તે જાગે છે. મે, જુન માસમાં એને ફૂલ આવે છે, અને માર્ચમાં ફળ આવે છે, જેને આમલી કહે છે. એ ફળ ખાટા લાગે છે એનું લાકડું ધણુજ ભારે અને ટકાઉ હોય છે. શેલડી પીલવાના કાલુમા આ લાકડું કામ આવે છે ધાણીનાં લાકડાં પણ એનાં બનાવે છે. એના ખીને ગુંદર સાથે 'ને વાટી બરાબર મેળવવામાં આવે તો તેનો સીમેન્ટ (Cement) ધણો મજબૂત થાય છે. પગે સોળે ચઢ્યો હોય તો આમલીનાં પાન બાધવાથી ઊતરી જાય છે.

ધાવડા.

એનું વૃક્ષ આશરે ૫૦-૬૦ ફુટ ઊંચું હોય છે. એની છાલ સુવાળી, સફેદ અને લીલાશપડતી હોય છે. એનું છોકુ સાધારણ રીતે ખેડાના છોડાને મળતું આવે છે. એને લગભગ જુન માસમાં ફૂલ આવે છે, જેનો લાલ રંગ હોય છે અંગ્રેજી વરમની આખર સુધીમાં ફળ આવી પાકાં થાય છે. એ આડની ઉમ્મર, એમાં દર વર્ષના વધારાની કાળી લીટી માલમ પડે છે, તે ઉપરથી પારખી શકાય છે. એનું લાકડું કઠણ હોય છે તેથી તે ખેતીવાડીના ઝાંજરો બનાવવાના કામમાં આવે છે. એના થડમાંથી ગુંદર નીકળે છે. રેવાકાઠા એન્જનિસમાં આવેલા હુમરોમાં એ ધણું ટેકાણું માલમ પડે છે.

શીમળો.

આ આડ સાધારણ અડોના નેટલુંજ ઊંચું હોય છે. એની છાલ કાળી અને કાંપી જુરી હોય છે. એનું લાકડું કાંપીએ તે વખત સફેદ માલમ પડે છે. પણ કાપ્યા પછી તે કાળું પડતું જાય છે. પછી આખરે તો એ કાળુંજ થઈ જાય છે. એનું લાકડું ધણું પોચું હોય છે. પાણીમાં

જાહેરખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૮ મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૩૭૭૯ ઉપરથી.)

તાલુકે બોરસદ મેળે ઇસિયાવની લોકલ બોર્ડ સ્કૂલના માસ્તર મુશ્વિરભાઈ કુગરભાઈ પટેલે, આપેલુ રાજનામુ ખાતા તરફથી મંજુર થયું છે, પરંતુ તેને કોઈ પણ ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડની અથવા મ્યુનિસિપાલિટીની પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક તરીકે ફરી રાખવામાં આવશે નહિ.

P. Lory.

એ. ઇ. ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ ઇ. સાહેબના તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨ના હુકમ નં. ૧૪૪૧૩ ઉપરથી)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડની, મ્યુનિસિપાલિટીની, એકડેડ, અથવા સ્વીકારેલી શાળામાં નોકરી રહેલો કોઈ પણ શિક્ષક જે પ્રાવેશિક પરીક્ષાની શરઆત અગાઉ ઓછામાં ઓછા સાત દિવસ પહેલાં પહોંચે એવી રીતે પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલને ડેપુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અથવા મ્યુનિસિપાલિટીના અમલદાર, અથવા નિશાળના મેનેજર વગેરે જે કોઈ હોય તેની મારફત અરજી મોકલશે નહિ, તો તેને પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

અમદાવાદ, ઑક્ટિસ ઑવર
ધિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.
તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨.

P. Lory.
એ. ઇ. ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

ઉં. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૪૧૪૪ ઉપરથી.

નં. ૧૩૭૫૭.

ઉત્તર વિભાગમાં નીચેના વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલર્શિપ માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે:—

નિવેદો.	વિદ્યાર્થીનું નામ.	જે નિશાનમાં જતા તે.
અમદાવાદ.	હાઈ અને રેપ્રેસન્ટેટીવ. મથિયાંકર નંદશંકર બાસ. લક્ષ્મીપ્રસાદ કેશવલાલ પટેલ મહેશ્વરસાહ અમીન સાહેબ કાદરી	પ્રોપ્રાપટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ આર સી હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ. ” ”
ખેડા.	રસિકલાલ દલસુખભાઈ ચૌકશી ગાલાભાઈ ભુલાઈ બારોટ મહમદ બકુભાઈ મલેક	હાઇસ્કૂલ, નડિયાદ. ” ” એડવર્ડ મેમોરિયલ હાઇ સ્કૂલ, ખેડા.
પંચમહાલ.	નારાયણ કેશવ દોનકર. શિવાભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ.	તેલંગ હાઇ સ્કૂલ, ગોધગ. ”

ભરૂચ.	કુર્માનકુમેન અસરસ્વદની ગોરા.	તેલંગ હાઈ સ્કૂલ, ગોધરા.
	જદુરાઈ દુર્લભજી ખધોડીઆ.	યુનિઅન હાઈ સ્કૂલ, ભરૂચ.
	ચતુરભાઈ પ્રથરભાઈ પટેલ.	”
	કુસેન રસુલ ગેખ.	આર. એસ. દલાલ હાઈ સ્કૂલ, ભરૂચ.
સુરત.	નટવરલાલ છોટલાલ પંડ્યા.	ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, સુરત.
	પ્રતાપ અક્ષાદુરસિધ ફિઝિઅન.	આપ. પી મિશન હાઈ સ્કૂલ, સુરત.
	કુસેનમીઆ દાદામીઆ સિદ્ધિ.	સોરાનજી ને. જે. હાઈ સ્કૂલ, સુરત.
થાણા.	શંકર વાગન દેસપાડે.	બી. જે. હાઈ સ્કૂલ, થાણા.
	જગન્નાથ ગોવિંદ ભોઈ.	”
	મદમદ ઇત્યાદિમ વલદે અમ્લમદ સાહેબ કાઝી.	છ. ઈ ઇન્ટરમીડિયટ, મિડલ સ્કૂલ, કદયાણુ
અમદાવાદ.	કાઝી સાહુચુદિન રકોલરો.	
	ફકરદિન સૈયદમીઆ શિગરી	આર. સી. હાઈ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
ખેડા.	મદમદ યુસુફ મેખ.	ઓ. વી. સ્કૂલ, કપડવંજ.
	*જમાલુદિન અમીનસાહેબ લમકુલો.	એડવર્ડ મેમોરિઅન હાઈ સ્કૂલ, ખેડા.

*આ રકોલરો પ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨થી શરૂ થાય છે, અંગે તથા વરસ-આર મહિના ચલાશે.

[illegible]

વનસ્પતિવર્ણન.

અમલી...	૪૧૭.
કાળીઆ સરસ.	૪૧૮.
ખેર	૪૧૪
ધાવડો...	૪૧૭
મહુડો...	૪૧૫
* ધીમળો....	૪૧૭-૪૧૮.
રોવણી...	૪૧૫
સાગ...	૪૧૬
વાયનમાળાના ખુલાસા	૧૪૦-૧૪૩, ૨૧૪-૨૧૮.	
સાગના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને સ્થાન.	૮૪-૮૯	
શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય	૪૯-૫૧
શિક્ષકોનું નિત્યસમરણ.	૮૯.
શુદ્ધિપત્ર	૧૬૦, ૩૯૧
શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણક્યનું ભાષાંતર	...	૧૪૩-૧૪૮, ૧૯૨-૧૯૭		
સત્રીતવિષય...	...	૧૩૬-૧૪૦, ૧૮૫-૧૮૮, ૨૦૨-૨૨૪, ૨૫૮-૨૬૧, ૩૦૧-૩૦૫, ૩૩૯-૩૪૧, ૩૮૯-૩૯૦.		
સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના	૨૦૪-૨૦૮, ૨૪૪-૨૪૯, ૨૮૪-૨૮૮, ૩૨૫-૩૨૭, ૩૬૩-૩૬૬, ૪૦૪-૪૦૭.		
સિંધના જિલ્લાઓમાં ફેરફાર...	૪૬૮-૪૬૯.
ઓરિજનલ્સની જરૂર...	૨૨૯-૨૩૨.
સ્વ. ડૉ. બ. લાલચંદ્રે ઉ. ત્ર. નું સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.	...	૪૫૩-૪૬૮,		
હાસ્યરસ...	...	૨૦૮-૨૧૧, ૨૪૯-૨૫૩, ૨૮૮-૨૯૩, ૩૨૭-૩૩૧, ૩૬૬-૩૭૦, ૪૦૭-૪૧૩, ૪૪૪-૪૪૮.		
હિંદુસ્તાનની વર્ષા-ઋતુ	૪૧૭-૪૨૪.
હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક...	૪૬, ૨૧૬-૨૧૭.	
જ્ઞાન અને કેળવણી...	૨૫૩-૨૫૭, ૨૯૩-૩૦૦.	

નિહલ અને સ્પેશલ સ્કૂલો.

કર્યાલુભાઇ લાલભાઇ શેઠ.
 હર્ષલાલ મણિયાલ મહેતા.
 શાંતિલાલ આત્મારામ પટેલ
 સોમાભાઇ બલદેવદાસ કરતીઆ.
 યુજ્જ્ઞપ્પાન વુસેનખાન મેવાતી.
 ગુલામઅલી રાજેમહમદ પંજેલી
 કીકાભાઇ પુંનભાઇ જનોડીઆ.
 ધોરીભાઈ જોરાભાઇ પટેલ.
 કાશીભાઇ વાધજીભાઇ દેસાઈ.
 ચતુરભાઇ ઉમેદભાઇ પટેલ
 ધરમાદલભાઇ કરીમભાઇ વહોરા.
 ચાંદરીઆ શાહભાઇ રઝેન.

પુંનલાલ મનસુખલાલ પોરખ.
 ચંપેલાલ જેઠાલાલ શાહ.
 છગનલાલ નાયજીભાઇ કાઠીઆ.
 વિહલાભાઇ પરશુદાસ પટેલ.

ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

” ”

” ”

ગ્રોપ્રાપટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ

” ”

ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

મ્યુનિસિપલ મેઇન સ્કૂલ, નડિયાદ.

” ”

મ્યુનિસિપલ હાઇ સ્કૂલ નં. ૩, નડિયાદ.

મ્યુનિસિપલ મેઇન સ્કૂલ, નડિયાદ.

મ્યુનિસિપલ ઉર્ડુ સ્કૂલ, નડિયાદ.

ન્યુ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ, નડિયાદ.

તાલુકા સ્કૂલ, કાલોલ.

તેલંગ હાઇ સ્કૂલ, ગોધરા.

મેઇન સ્કૂલ, ગોધરા

મેઇન સ્કૂલ, દોહદ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સીહોર તાલુકે વીરમગામ—કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો, નિશાળ જમાડી રા. ૧૦). બકરીના ઠાકોર ભુપતસીંગ રાણાજી છોકરાને પ્રસ્તુત વહેંચ્યાં રા. ૫). હીરાપુર કન્યા તથા મુખ્ય સ્કુલ—હેડ મિસ્ટ્રેસ હીરા મથુરભાઈએ ઇનામ વહેંચ્યું રા. ૧૫). ગામના આગેવાનો, કન્યાશાળાની બાળકીઓને જમાડી રા. ૩૭). સીતાપુર—ગામના આગેવાનો તથા મુખી લલુભાઈ, નિશાળ જમાડી તથા ઇનામ વહેંચ્યાં. હાથીજીજી—ગામના આગેવાનો, નિશાળના છોકરાને મીઠાઈ આપી તથા એક છબી આપી રા. ૫-૧૨-૦. જાલીસણા—ગામના આગેવાનો ઇનામ વહેંચ્યું રા. ૧૫). પા. સાંકળચંદ પુરષોત્તમ શા. મહીપત રતનસી વોરા ઉમરભાઈ નિશાળ જમાડી રા. ૧૨) ડાંગરવા—મુખી જીજીભાઈ કુબેરદાસ તથા ખીજા ગૃહસ્થો, કપડા તથા મીઠાઈ રા. ૪-૮-૦. સુરત વિભાગ.

સુરત—રોઠ ગંગાદાસ વરજદાસ ભરતીઆ ભાગાતળાવ સ્કુલ નં. ૧ રા. ૭) રોઠડા. રોઠ કુબેરદાસ ઝીણુભાઈ રા. ૬) પનાસા મણુ ૧) રોઠ હગનભાઈ રણુછોડજી રા. ૫) રોઠડા રોઠ હીરાલાલ મગનલાલ રામદાસ મામાવાળા રા. ૩) નાં પતાસાં મણુ બા રોઠ અવેરચંદ કૃષ્ણજી નવાપુરા સ્કુલ નં. ૩ રા. ૧૨-૬-૦ નાં પતાસાં રોઠ ફકીરચંદ કેશવજી રા. ૩) રોઠડા. રોઠ કાળીદાસ ત્રીકમદાસ ચેવવીવાળા રા. ૩) રોઠડા રોઠ સૈ મહમુદ સૈ ફેલુ બહેઆ હિર્દે સ્કુલ નં. ૪ રા. ૩) રોઠડા રા બા નગીનચંદ અવેરચંદ ગોપીપુત્ર સ્કુલ નં. ૬ રા. ૫) રોઠડા રોઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદ રા. ૮) રોઠડા. રોઠ મગનભાઈ તલકચંદ રા. ૩) રોઠડા મી. કૃષ્ણલાલ રા. ૩. સખજીજી રા. ૩) રોઠ વીઠ્ઠલદાસ સ્વજી કાપડીઆ રા. ૬) ની કીમતના વાવટા. રોઠ જમનાદાસ ગુલાબદાસ ગાધી, હરીપુરા સ્કુલ નં. ૭ રા. ૩) રોઠડા અને રા. ૨-૧૦-૬ ની ચોપડી મી. બેજનજી માણેકજી જલુસરીઆ, સગામપુરા સ્કુલ નં. ૮ રા. ૫) રોઠડા મી. નાગરજી વસનજી કદાકટર રા. ૩) રોઠડા. મી. ચતુરસીંગ કુબેરસીંગ રા. ૪-૨-૬ ની કીમતનાં પનાસાં

મણુ ગા. શેઠ દયારામ પુરશોત્તમ ધી નસરવાનજી પુન્યાજી સધાડીયા-
વાડ રકુલ નં. ૨૩૬) મીઠાઈ સાર શેઠ કેશવલાલ જુઝાપીદાસ
૩૩) રોકડા. મી. તૈયબખાઈ મુલ્લા મહમદઅલી મસ્કતી બેગમપુરા
રકુલ નં. ૧૦ ૩. ૬-૪-૦ ના પતાસા. શેઠ ઘેલાભાઈ પુરશોત્તમદાસ
૩ ૪-૧૦-૦ કીમતનું ઉકાળેલું દૂધ પાચુ વીશા ખડાયતા વાણીઆની
પંચના સદગૃહસ્થ સૈયદપુરા રકુલ નં. ૧૧ ૩. ૩૦) મીઠાઈ તથા ૩. ૧-૦-૮
મીજુખત્તી. શેઠ ઇન્જારામ લાલભાઈ ગલેમંડી રકુલ નં. ૧૨ ૩. ૭-૮-૦
ના પતાસા મણુ ૧ા. મીસ્તરી કલા શવા ૩. ૫) શેઠ ડાલાભાઈ હર
ગોવીંદદાસ કાપડીઆ ૩. ૫) શેઠ જેઠાભાઈ ગ્રાણુવાળા ૩ ૫).
શેઠ ગીરધરલાલ કૃકીરચદ ઝરીવાળા ૩ ૩) ડોક્ટર ગીરધરલાલ નાર-
જીદાસ ૩ ૩). શેઠ અહમદહાજી અબ્દુલકરીમ નાતાલી સમ્રામપુરા
ઉર્ફુ રકુલ નં ૧૫ ૩. ૩). મી રતીલાલ હજીવનદાસ સલાખતપુરા
રકુલ નં. ૧૬ ૩. ૬-૪-૦ નામદાર ચહેનશાહજાનુનો ફેટો જડાબ્યે
તથા નીરાળનું પાટીયુ ચીતરાવ્યુ તેના ખર્ચના આપ્યા શેઠ ગગારામ
વરજદાસ બરતીઆ કેળાપીઠ રકુલ નં ૧૭ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ નાયુ-
ભાઈ નારજીદાસ રધનાથપુરા રકુલ નં ૧૮ ૩ ૩) રોકડા. શેઠ મગનલાલ
ગ્રાણુજીવનદાસ નાથુવટી સમ્રામપુરા રકુલ નં ૧૯ ૩. ૧૨-૬-૩ ની કી-
મતનાં પવાલા જર્મનના વહેંચી આપ્યા શેઠ ઘેલાભાઈ ત્રીભોવનદાસ જરી-
વાળા ૩. ૧૦-૨-૩ ની કીમતની મીઠાઈ તથા દેશી હીસાખ વહેંચી
આપ્યા. શેઠ આત્મારામ રામચંદ્ર બદરીઆ ૩. ૬-૭-૮ ની જર્મનીની
રકાખી વહેંચી આપી. શેઠ પરશોત્તમદાસ મોરારદાસ ૩. ૭-૬-૦ ના
પીત્તળના પતાસા વહેંચી આપ્યાં. મી. બેઝાજી માણેકજી જીજુસરીઆ
૩ ૫) રોકડા શેઠ રામચંદ્ર માણેકચંદ ૩. ૧૧) રોકડા. શેઠ કાળી-
દાસ રામચંદ્ર ૩. ૧૧) રોકડા ખત્રી દુર્લભરામ ૩. ૭) રોકડા.
ખત્રી હરજીવન વણજ ૩. ૫) રોકડા. ખત્રી ડાલા ચુનીલાલ ૩. ૫)
રોકડા. મી. ડાલા ધનજી ૩ ૩) રોકડા શેઠ ત્રીજીજીખણદાસ દયારામ
નવાપુરા કરવાચેડ રકુલ નં. ૨૦ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ અવેરચંદ કૃષ્ણજી „
૩. ૪-૧૪-૦ પતાસા તથા ૩. ૨) રોકડા. શેઠ ભગવાનદાસ જમનાદાસ
ધી નદચંકર નાણાવટ કન્યાશાળા નં. ૨૨ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ અબ્દુરેહે-

માન અમીરમીયાં કાગદી રાણીતળાવ ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૨૫ ર. ૩)
રોકડા. ગેઠ અબ્દુરેઝીઝ કાસમલાઇ કાગદી „ ર. ૩) રોકડા. શેઠ મીયા
અબ્દુલ્લાહ મીયા મહમુદ મુખાઇવાળા ર. ૩) રોકડા. મહંત શવજ
દાસ અમીદાસ કાજીપુરા લોકારટ સ્કુલ નં. ૨૭ ર. ૧૧-૧૪-૩ ની
કીમતનાં લૂગડા.

ગોડસંખ્યા ઓર્ડિંગ સ્કુલ—ગોડસંખ્યાની કાઢીઆ જ્ઞાતિ સમસ્ત
પોતાના ધર્મનો મેજો ભર્યો ત્યારે શીરાપુરીનું જમણુ આપ્યું તેના ર. ૧૫)
પીરાણાના—ધર્મ ગુરુ રામજીદાકા ડોનેશન ફંડમાં રોકડા રૂપિયા ૧૦).
ડાહ્યાભાઇ ગાડાભાઇ દેશાઇ લાકુનું જમણુ આપ્યું ર. ૧૨) શોજી
ફકીરજી નવરોજજી ઇલાવિયા જમણુ આપ્યું તેના ર. ૨૫-૬-૯. ગોજી
કસમજી ઉકડજી અમલસાડીવાળા રોશની, દારખાનુ, વરધોડા વિગેરેના
ખર્ચ પેટે આપ્યા તે ર. ૫).

અમદાવાદ વિભાગ.

કોઠા—ગામલોકો ર. ૧૨) ગરીબ છોકરાને પુસ્તકો તથા રપેટો
આપવાના ફંડમાં. બાવળા કન્યા—ગામના આગેવાન લોકો ર. ૮) ક
પડાં અને મિઠાઇ. બગોદરા—ગામલોકો તરફથી ર. ૬-૮-૦ પુસ્તકો,
કપડા અને મિઠાઇ. જવારજી—ગામલોકો તરફથી ર. ૧૨) પુસ્તકો,
મિઠાઇ અને કન્યાઓને વસ્ત્રો કોઠા મુખ્ય સ્કુલ—મે. રાકોર સાહેબ
સાણુ ર. ૨૫) પુસ્તકો કોઠા કન્યા.—મે. રાકોર સાહેબ સાણુ ર. ૨૫)
કન્યાઓને કપડા રામપુર—ગામલોકો તરફથી ર. ૮-૬-૦. પુસ્તકો અને
મિઠાઇ. સાંઘળ—ગામલોકો તરફથી ર. ૪-૭-૦ નાની વાડકીઓ મો
ડાસર—ગામલોકો તરફથી ર. ૩) કપડાં, મિઠાઇ અને નોટ છોકો
ફરજી વિભાગ.

નખત્રાણા સ્કુલ—ગામના સદગૃહસ્થો ઇનામ તરીકે રૂમાલો તથા
સાકર ર. ૧૨-૪-૦. ગદસિસાના પડિત શ્રી જોશી કાનજી મોનજી
ઇનામ તરીકે સાકર ર. ૨-૮-૦. મજલ સ્કુલ—ગેઠ ત્રીકમદાસ કુવરજી
બોળા ઇનામ તરીકે સાકર ર. ૨-૧૨-૦. શેઠ ધનજી નાનજી તથા વીરજી
બોળાએ ઇનામ પુસ્તકો તથા સાકર ર. ૨) વીરાણી સ્કુલ—અરેના
ગામના સદગૃહસ્થો છીંટ તથા સાકર ર. ૮-૮-૦. લાકડીઆ કન્યા

શાળા—કારોનેશન મેડલો નં. ૨૧ જાગીર તરફથી ઇનામ તરીકે પતા-
 સાં ૩. ૧) રાપર કન્યાશાળા—અત્રેના રાજેશ્રી ન્યાયાધિશ સાહેબ
 તરફથી ઈંટ તથા પતાસાં ૩ ૬) આડેસર સ્કુલ—અત્રેના ઠક્કર
 દાન ગણેશ સ્કુલ જમાડી તેનું ખર્ચ ૩. ૪). સરહદના ટપેદાર
 સમેળ ઇસ્માઇલ ગલુએ ઇનામ ૩ ૪). અગાર સ્કુલ—અત્રેના
 નંદવાણા લવાનીશંકર વેલણ પતાસા ૩. ૬-૮-૦. માતાનોમઠ
 સ્કુલ—તેરાના શેઠ ચત્રબુજ મુરારજી રમાલ તથા સાકર ૩. ૬). મન-
 ફરા સ્કુલ—અત્રેની જાગીરના પીર તરફથી તથા ગામના વેપારી તરફથી
 સાકર ૩. ૫) ભુજપર સ્કુલ—અત્રેના ચારણ લક્ષ્મણ સુમાર સાકર
 ૩ ૨) શા. પેથા માલસિંહ સાકર ૩ ૪-૮-૦ ગામ તરફથી
 વહેંચાયેલ સાકર ૩. ૫-૪-૦. ગોથાળા સ્કુલ—મોની વીરજી જેઠા
 રમાલ તથા સાકર ૩. ૫-૪-૦. પસારાયા સ્કુલ—જાગીરના દારભારી
 તથા મુનિસિપાલિટી તરફથી પેંડા ૩. ૬-૧૪-૦. નીરણા સ્કુલ—ગા-
 મના વેપારીઓ તરફથી સાકર ૩. ૪-૮-૦ તેરા કન્યાશાળા—અહીંના
 ગેઠ તેજપાલ રમાલ તથા સાકર ૩. ૧૬) ગેઠ ચણદાસ ચત્રબુજના
 પત્ની વજ્રકુવરબાઈ હુગુ તથા સાકર ૩ ૧૮-૧૨-૦ „ ગેઠ રામદાસ
 મુરારજી તથા ગોરજી હીરાચંદજી પુસ્તકો તથા સાકર ૩ ૬-૪-૦. તેરા
 સ્કુલ—અત્રેના ભાડીઆ ઠા. તેજપાલ રમાલ તથા સાકર ૩ ૧૫-૮-૦.
 „ વજ્રકુવરબાઈ રમાલ તથા સાકર ૩. ૨૦) ગેઠ ગમદાસ મુરારજી
 તથા ગુરજી હીરાચંદજી પુસ્તકો તથા સાકર ૩ ૧૬). માંડવી નં. ૨
 ની સ્કુલ—શ્રીદરબાર તરફથી પુસ્તકો ૩. ૨૪-૮-૦ તથા પતાસાં
 ૩. ૩-૪-૦. ગેઠ વિસનજી નંદજી તરફથી પુસ્તકો ૩. ૪-૪-૦.
 શેઠ કેશવજી હસરાજ તરફથી પુસ્તકો ૩ ૮). દુધે સ્કુલ—ગામના વે-
 પારીઓ તરફથી સાકર ૩ ૩). „ ઠા. સામજી આણંદજી પતાસા ૩.
 ૧-૪-૦. રાપર સ્કુલ—રા. રાપર ન્યાયાધિશ તરફથી રમાલ તથા પ-
 તાસાં ૩. ૧૨) કૃતિગઠ સ્કુલ—રેવન તરફથી સાકર ૩ ૨-૮-૦.
 ગુદીઆળી સ્કુલ—અત્રેના શેઠ કેશવજી દામજી રમાલ તથા સાકર
 ૩ ૧૦) ભદ્રેશ્વર સ્કુલ—અત્રેના ઠા. હીરજી કુવરજીના બત્રીજા રામજી
 માધવજી રમાલ તથા સાકર ૩. ૧૧). શેઠ કેશવજી નથુ ગજશંક

૩. ૪-૧૨-૦. સણુવા સ્કુલ—જમીરદાર તરફથી સાકર રૂ. ૧-૮-૦.
 મુંદરા સ્કુલ—શ્રી દરબાર તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૨૪-૮-૦. મેતા વજે-
 રામ મયાસકર સાકર રૂ. ૫-૮-૦. મુંદરા નાઈટ સ્કુલ—શ્રી દરબાર
 તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૦-૮-૦. „ મેતા વજેરામ મયાસકર સાકર રૂ. ૧).
 ગઢસિસા સ્કુલ—શેઠ પાત્રુ ટોકરસિંહના બાપ દેવરાજ પુસ્તકો તથા
 રમાલ રૂ. ૩૭) તથા કન્યાઓ માટે ઓઢણી રૂ. ૧૩) તથા સાકર
 રૂ. ૧૧). રામવાવ સ્કુલ—અત્રેના ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી પુસ્તકો
 તથા સાકર રૂ. ૧૧-૪-૦. ખેડોઈ સ્કુલ—શેઠ હાથ તુરમામદ સાકર
 રૂ. ૩-૧૨ મુંદરા કન્યાશાળા—શ્રી દરબાર તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૧૩-૧૨-૦.
 „ રાવમહાદુર કેશવજી નયુ જે. પી. તથા શેઠ ધનજી માવજી સાકર
 રૂ. ૬). મોની ખેંગાર માવજીની વિધવા શ્રી કુંવરબાઈ ઇનામ
 રૂ. ૫-૧૨-૦. રોહા સ્કુલ—જમીરદાર રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૬-૧૨-૦.
 લિવાલાધર સ્કુલ—શેઠ ઉકડો અરજુન પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૧૨-૪-૦.
 પ્યાયડ સ્કુલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો વહ્યાયેલ પુસ્તકો રૂ. ૫) દેશલપર
 સ્કુલ—ગામ તરફથી ઇનામ રૂ. ૨-૮-૦. શા દેવસિંહ દેશરના દીકરા
 ગાગજી રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૮). લાખણીઆ સ્કુલ—જમીરદાર
 તરફથી તથા માહાજન પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૧-૪-૦. કુંમરા સ્કુલ—
 શા. કુંવરજી ટોકરસિંહ પુસ્તકો રૂ. ૧૨-૧૨-૦ ગામના મહાજન મિ-
 દાઈ રૂ. ૨-૮-૦. સાંત્રાણ સ્કુલ—ગુરજી નેમીદાસ હીરાચંદ તરફથી પુ-
 સ્તકો રૂ. ૧-૧૨-૦. મી. અનાસંકર લાલજી તરફથી સાકર રૂ. ૧-૮-૦.
 વિંઝાણ સ્કુલ—શા. કાનજી ઘેલા સાકર રૂ. ૨) શા. ગોવિંદજી પદ-
 મસિંહ સાકર રૂ. ૪) ખેરાજ સ્કુલ—અત્રેના શા. પદમસિંહ કા-
 સિંહ તથા શા. કચરા માલાસંહ અને શા. જીમસિંહ ધના તરફથી પુ-
 સ્તકો રૂ. ૧૧-૪-૦. તુણા સ્કુલ—ઓડ ખીમજી લંધા પુસ્તકો તથા
 સાકર રૂ. ૧૨) ખોંલડી સ્કુલ—સ્વામી શ્રી ધર્મગીરજ તરફથી ઇનામ
 તરીકે સાકર રૂ. ૨-૮-૦.